

**T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

KAZASKER MEKKÎ DİVANI (İNCELEME-TAHLİL-METİN)

THE DIVAN OF KAZASKER MEKKÎ (REVIEW-ANALYSIS-TEXT)

DOKTORA TEZİ

**HAZIRLAYAN
MUTLU MUHAMMET AKTAŞ**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. BEYHAN KESİK**

GİRESUN, 2020

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 19/10/2020 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Mutlu Muhammet AKTAŞ'ın "Kazasker Mekkî Divanı (İnceleme-Tahlil-Metin)" başlıklı tezini incelemiş olup aday 05/11/2020 tarihinde, saat 10.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Beyhan KESİK	
Üye	Prof. Dr. Bahir SELÇUK	
Üye	Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Hamza KOÇ	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Selim KARAKAŞ	

ONAY

...../...../2020

Prof. Dr. Enver SARI

Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Kazasker Mekkî Divanı (İnceleme-Tahlil-Metin)” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../11/2020

Mutlu Muhammet AKTAŞ

ÖN SÖZ

Klâsik Türk edebiyatı geleneğine mensup sanatçılar asırlar boyunca verdikleri ürünlerle, Türk milletinin sahip olduğu derin kültür hazinesinin ve sanat gücünün gün yüzüne çıkmasına katkı sağlamışlardır. Özellikle bu gelenekte yetişmiş şairler, sahip oldukları hayal güçlerini ilim ve irfanla birleştirmişler; buna ilave olarak aruz vezninin ritmik özelliklerinin verdiği ahengi şiirlerine ustalıkla aksettirmişlerdir. Neticede asırlar boyunca değerini kaybetmeyecek nitelikte eşsiz eserler meydana getirmişlerdir.

Mevcut bilgiler ışığında XIII. yüzyılda başladığı kabul edilen klâsik Türk edebiyatı, özellikle zirve noktası olarak nitelendirilen XVI. yüzyıla kadar sağlam temeller oluşturarak köklü bir gelenek meydana getirmiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Batı'nın etkisine giren sanat anlayışından nasibini almıştır. Ancak yine de bu yüzyılda gücünü tamamen kaybetmeyip birçok sanatçı yetiştirmiştir. Onların kaleminden oldukça fazla eser ortaya çıkmıştır. Çoğu eserlerini meydana getirirken mensubu oldukları geleneğe büyük ölçüde bağlı kalmayı sürdürmüşler, hatta yeni değerler katmışlardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde XIX. yüzyıl şairleri kendilerinden önceki üstatlarından birkaç husus dışında farklı bir tavır içinde olmamışlardır.

Divan'ı ile ilgili çeviri yazı ve tahlil çalışması yaptığımız Kazasker Mehmed Mekkî Efendi bu yüzyılda eserler vermiş bir şairdir. Mekkî, Osmanlı devlet idaresinde kazaskerlik görevine kadar yükselmiş önemli bir devlet adamıdır. Onu önemli bir şair yapan sadece eserini icra etmedeki kabiliyeti değildir. Osmanlı'nın en ıstıraplı döneminde devlet hizmetini yürütme vazifesini üstlenmesine rağmen şiire olan ilgisinden vazgeçmeyerek nitelikli manzumeler yazmasıdır. Mekkî, hacim olarak çok büyük bir divan oluşturmaya da klâsik edebiyatın son demlerine ait kıymetli bir eser meydana getirmiş önemli bir şairdir.

Bu çalışmanın temel gayesi Kazasker Mehmed Mekkî Efendi'nin “Bir gün gelecekdir ki revâcîñ bulacaqdır / Nâbî gibi Bâkî gibi maşşûl-i zebânım” mısralarında belirttiği gibi *Divan*'ı vasıtasıyla onun şairlik yönünü göstererek klâsik

II

Türk edebiyatında saygın bir yer bulmasını sağlamaktır. Ayrıca eserinden hareketle dönemin edebiyat anlayışı hakkında bilgi vermektir.

Mekkî'nin bilinen tek eseri mürettep olmayan *Divan*'ıdır. Eserin Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi Koleksiyonu içerisinde 34 Ae Manzum 410 arşiv numarası ile kayıtlı tek nüshasını tespit edebildik. Çalışmamız bu eserin çeviri yazılı metni, tahlili ve incelemesinden oluşmaktadır.

Çalışmamız başlıca dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mekkî'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgiler verilmiştir. Bunu yaparken hem devrin edebiyatına ışık tutan edebiyat tarihi ile ilgili kaynak eserlerden hem de şairlerin manzumelerinden faydalanılmıştır.

İkinci bölüm *Divan*'ın şekil bakımından ayrıntılı bir şekilde incelendiği bölümdür. Bu bölümde *Divan*'da ahengi sağlayan ikileme, kafiye, redif ve vezin gibi çeşitli unsurlar ile kullanılan anlatım teknikleri üzerinde durulmuştur. Şekil özellikleri hakkında bilgiler verilirken her bir özellik için alt başlıklar oluşturulmuştur. Genel ifadeler yerine, belirtilen özelliğe ait çeşitli misaller verilme yoluna gidilmiştir. Bunlar yapılırken benzer nitelikteki çalışmalar incelenmiş, özgün olma amacından sapmadan diğer kaynak eserlerden de faydalanılmıştır.

Üçüncü bölümde *Divan*'ın muhteva hususiyetlerine yer verilmiştir. Burada öncelikle *Divan*'da yer alan klâsik Türk edebiyatının başlıca konusu olan âşık ve sevgiliye ait çeşitli özellikler ve tasavvurların neler olduğundan bahsedilmiştir. Bunun yanında o devrin toplumu hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayan din, tasavvuf, cemiyet ve tabiat gibi başlıklar altında yer alan çeşitli mefhumlar üzerinde durulmuştur. *Divan*'ın içinde bulunan şiirlerin topluma ait özellikleri ne kadar aksettirdiğini gösteren bu bölüm âdeta sosyolojik bir çalışma hüviyetini taşımaktadır. Bu yönüyle bu tahlil çalışmamız diğer tahlil çalışmaları gibi, klâsik edebiyata isnat edilen çeşitli yakıştırmaların aksine onun toplumun bir aynası olduğunun ispatını sağlayan bir belge niteliğindedir.

Dördüncü bölümde *Divan*'ın çeviri yazılı metni bulunmaktadır. Bu bölüme başlamadan önce genel kabule uygun olarak çeviri yazı alfabesi hazırlanmıştır. Daha sonra *Divan*'ın nüshasının Latin harflerine aktarılma işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu aşamadan sonra *Mekkî Divanı*'nın mürettep bir divan olmadığı tespiti yapılmış ve şiirler mürettep bir divana uygun olarak başta münacat ve naat-ı şerif olacak şekilde

III

düzenlenmiştir. *Divan*'ın diğer bölümleri mürettep bir divana uygun olarak hazırlandıktan sonra transkripsiyonlu metin oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın her ne kadar eksiksiz ve hatasız olması hususunda çaba gösterilse de eksik ve hatalarımızın olması kaçınılmazdır. Akademik anlamda bundan sonraki çalışmalarımızda daha noksansız çalışmalar yapabilmek için hatalarımızın hoş görülmesi ve bildirilmesi en büyük temennimizdir.

Çalışmamın her aşamasında bilgisi, tecrübesi ve sabrıyla yardımlarını ve katkılarını hiçbir zaman esirgemeyen, danışmanım olmasından her zaman onur duyacağım saygıdeğer hocam Prof. Dr. Beyhan KESİK'e; gerek ders döneminde gerekse ders dışında desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Hamza KOÇ'a; tez izleme komitelerinde yapmış olduğu katkılardan dolayı Dr. Öğr. Üyesi Selim KARAKAŞ'a ve desteklerinden dolayı eşime teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

KAZASKER MEKKÎ DİVANI (İNCELEME-TAHLİL-METİN)

Doktora-2020, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Eski ihtişamlı günlerini geride bırakan Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda artık son demlerini yaşamaya başlamıştır. Devleti ayakta tutabilmek için çeşitli devlet adamı ve aydınlar kurtuluş çareleri aramaya başlamışlardır. Bu sebeple bu yüzyılda önceki yüzyılda başlayan reform ve yenilik hareketlerinin hayata geçirilmesine devam edilmiştir. Özellikle Tanzimat'la birlikte çoğu alanda olduğu gibi edebiyatta da yenilik hareketleri başlamıştır. Ancak yapılan bu yenilikler, Şeyh Galip'ten sonra artık eski edebî niteliğini yitirmeye başlayan klâsik şiiri ihtişamlı günlerine döndürmemiş, aksine bitişini hızlandırmıştır. Tam da bu dönemde dünyaya gelen Kazasker Mehmed Mekkî Efendi, klâsik Türk şiiri geleneğinde şiirler yazmıştır.

Mekkî, şiirlerini gayrı-mürettep bir *Divan*'da toplamıştır. *Divan*'ının bilinen tek nüshası Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi Koleksiyonu içerisinde 34 Ae Manzum 410 arşiv numarası ile kayıtlıdır. İçerisinde 35 kaside, 10 müseddes, 4 tahmis, 1 muhammes, 4 murabba, ikisi hece ölçüsüyle yazılmış 39 şarkı, 134 gazel, 46 kıt'a, 1 mesnevi, 16 matla ve 27 müfretten oluşan 317 manzume bulunmaktadır. Şiirlerinin dili Türkçedir, *Divan*'da Arapça ve Farsça şiirler bulunmamaktadır.

Divan'da yer alan manzumelerin çoğu din ve tasavvufi konuları içermesine rağmen çoğu beşerî aşk ve dünyevi meseleler üzerine kuruludur. O, şiirlerinde klasik Türk şiirinin ustalarından Bâkî, Nâbî ve Fuzûlî'yi örnek almıştır. Bu sebeple Mekkî'nin şiirlerinde onlardan bir iz bulmak mümkündür. Bu durum onun taklitçi bir şair olduğu hükmünü doğurmamaktadır. Şiirleri incelendiğinde Mekkî'nin kendine özgü bir üslubunun olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Ayrıca manzumelerinde aruzu ustalıklı kullanmıştır. Kafiye ve redif gibi ahenkle ilgili unsurlara özen göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Mekkî, Divan, çeviri yazı, tahlil

ABSTRACT**THE DIVAN OF KAZASKER MEKKÎ (REVIEW-ANALYSIS-TEXT)**

Philosophy of Doctorate-2020, Department of Turkish Language and Literature.

The Ottoman Empire, leaving behind old glorious days, started to live its last moments in the 19th century. In order to keep the state alive, various statesmen and intellectuals started to seek salvation solutions. For this reason, the reform and innovation movements that started in the previous century continued to be implemented in this century. Especially with the Tanzimat, innovation movements started in literature as in many other fields. However, these innovations did not return the classical Turkish poetry, which started to lose its old literary quality after Sheikh Galip, into its glorious days. On the contrary, it accelerated its end. Kazasker Mehmed Mekkî Efendi, who was born in this period, wrote poems in the classical Turkish poetry tradition.

Mekkî collected his poems in an informal Divan. The only known copy of the Divan is registered in the Ali Emiri Efendi Collection of Millet Library with archive number 34 Ae Manzum 410. It includes 35 odes, 10 museddes, 4 tahmis, 1 muhammes, 4 murabba, 39 songs, two of which are written in syllable measure, 134 ghazals, 46 kit'a, 1 mesnevi, 16 matlas and 27 mufrets. The language of his poems is Turkish, there are no Arabic and Persian poems in the Divan.

Although some of the poems in the Divan contain religious and mystical issues, most of his poems are based on human love and worldly issues. In his poems, he has taken as examples of the masters of classical Turkish poetry, Bâkî, Nâbî and Fuzûlî. For this reason, it is possible to find a trace of them in Mekkî's poems. This does not lead to the conclusion that he is an imitative poet. When his poems are examined, it can be easily said that Mekkî has a unique style. The poet also used aruz effectively in his poems. He also paid attention to elements related to harmony such as rhyme and redif.

Key Words: Mekkî, Divan, translation writing, analysis

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR LİSTESİ	XXVIII
TABLolar LİSTESİ.....	XXIX
GİRİŞ	1
 BİRİNCİ BÖLÜM	 5
1. MEKKÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ	5
1.1. Mekkî'nin Hayatı	5
1.2. Edebî Kişiliği	7
1.2.1. Edebî Kişiliğinin Şiirlerine Yansıması.....	7
1.3. Dil ve Üslubu	15
 İKİNCİ BÖLÜM.....	 21
2. MEKKÎ DİVANI'NIN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	21
2.1. Nazım Şekilleri	21
2.1.1. Kasideler	21
2.1.2. Müseddes	22
2.1.3. Tahmis ve Muhammes.....	22
2.1.4. Murabba	22
2.1.5. Şarkı.....	22
2.1.6. Gazeller.....	23
2.1.7. Kıt'a.....	25
2.1.8. Mesnevi.....	25
2.1.9. Müfret ve Matlalar.....	25

2.2. Vezin	26
2.3. Kafiye ve Redif	30
2.3.1. Kafiye	30
2.3.2. Redif	32
2.3.2.1. Ek Hâlinde Redifler	32
2.3.2.2. Ek-Kelime Hâlinde Redifler.....	35
2.3.2.3. Ek-Kelime Grubu Hâlinde Redifler.....	37
2.3.2.4. Kelime Hâlinde Redifler	38
2.3.2.5. Kelime Grubu Hâlinde Redifler	40
2.4. Mekkî Divanı'nda Ahengi Sağlayan Unsurlar	42
2.4.1. İkilemeler	42
2.4.1.1. Aynı Kelimenin Tekrarı ile Yapılan İkilemeler	42
2.4.1.1.1. Ek Kullanılmadan Yapılan İkilemeler	42
2.4.1.2. İsim Çekim Ekleriyle Yapılan İkilemeler	44
2.4.1.3. Farsça Kurallara Göre Yapılmış İkilemeler (Terkîb-i Tekerrürî).....	45
2.4.1.3.1. “â” ile yapılan ikilemeler	45
2.4.1.3.2. “be” ile yapılan ikilemeler	46
2.4.1.3.3. “ender” ile yapılan ikilemeler	47
2.4.1.3.4. “tâ” ile yapılan ikilemeler	47
2.4.1.3.5. ”te” ile yapılan ikilemeler	47
2.4.2. Söz Tekrarları.....	48
2.4.2.1. Birli Söz Tekrarları	48
2.4.2.1.1. Birinci Mısraın İlk ve Son Kelimesi Dışındaki Bir Kelimenin Kafiye veya Redifin Dışında Bir Kelime Olarak Tekrarı.....	49
2.4.2.1.2. Birinci Mısraın İlk ve Son Kelimesi Dışındaki Bir Kelimenin Şiirin Kafiye veya Redifi Olarak Tekrarı	50
2.4.2.1.3. Birinci Mısraın İlk Kelimesinin İkinci Mısrada, Kafiye ve Redifin Dışında Tekrarı	50
2.4.2.1.4. Birinci Mısraın İlk Kelimesinin İkinci Şiirin Kafiyesi Olarak Tekrarı	51

VIII

2.4.2.1.5. Birinci Mısranın Son Kelimesinin İkinci Mısranın Başında Tekrarı	51
2.4.2.1.6. Birinci Mısranın İlk ve Son Hecesi Dışındaki Bir Kelimenin İkinci Mısranın Başında Tekrarı	51
2.4.2.1.7. Birinci Mısradaki Bir Kelimenin, İkinci Mısrada Birden Fazla Tekrarı	51
2.4.2.1.8. Birinci Mısranın İlk Kelimesinin, İkinci Mısranın Başında Tekrarı.	52
2.4.2.2. Aynı Mısra İçinde Yapılan Söz Tekrarları.....	54
2.4.2.2.1. Eylem Yinelemesi	54
2.4.2.2.2. Ad Yinelemesi.....	55
2.4.2.2.3. Zamir Yinelemesi	56
2.4.2.2.4. Bağlaç Yinelemesi.....	56
2.4.2.2.5. Sıfat Yinelemesi	58
2.4.2.2.6. Ünlem Yinelemesi	58
2.4.2.2.7. Zarf Yinelemesi.....	58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	60
3. MEKKÎ DİVAN'IN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ.....	60
3.1. Din-Tasavvuf	60
3.1.1. Din.....	60
3.1.1.1. Allah.....	60
3.1.1.2. Kutsal Kitaplar.....	62
3.1.1.2.1. Kur'ân	62
3.1.1.3. Âyetler.....	63
3.1.1.4. Melekler ve Cennet Varlıkları.....	64
3.1.1.5. Peygamberler.....	66
3.1.1.5.1. Hz. Âdem	66
3.1.1.5.2. Hz. Circîs	66
3.1.1.5.3. Hz. Îsâ	67

IX

3.1.1.5.4. Hz. Muhammed	68
3.1.1.5.5. Hz. Musâ	69
3.1.1.6. Çâr-yâr	70
3.1.1.7. Sahabeler	73
3.1.1.8. Âl-i beyt, Âl-i ‘abâ.....	73
3.1.1.9. On İki İmâm	74
3.1.1.10. Kaza ve Kader	74
3.1.1.11. Âhiret ve Âhiret ile İlgili Mefhumlar	76
3.1.1.11.1. Âhiret.....	76
3.1.1.11.2. Kıyâmet (Mahşer, Haşr).....	77
3.1.1.12. Cennet ve Cennetle İlgili Mefhumlar	78
3.1.1.12.1. Cennet	78
3.1.1.12.2. Hûrî ve Gılmân	79
3.1.1.12.3. Selsebîl	79
3.1.1.13. Cehennem.....	80
3.1.1.14. Diğer İtikâdî Mefhumlar	80
3.1.1.14.1. Ölüm.....	80
3.1.1.14.2. Perî	81
3.1.1.15. Din ve İlgili Mefhumlar	82
3.1.1.15.1. İmân, Münkîr, Kâfir, Küfr.....	82
3.1.1.15.2. Sanem, Bût (Put).....	83
3.1.1.16. İbadet ve İbadet ile İlgili Mefhumlar	83
3.1.1.16.1. Gazâ	83
3.1.1.16.2. Günâh, Tevbe, Afv.....	84
3.1.1.16.3. Ka’be, Kible, Kiblegâh, Kible-reh, Kible-nüma.....	85
3.1.1.16.4. Kurbân.....	86
3.1.1.16.5. Mescid	86
3.1.1.16.6. Namaz ile İlgili Mefhumlar	87
3.1.1.16.7. Oruç (Sıyâm)	87
3.1.1.16.8. Paskalya.....	88
3.1.1.16.9. Şehîd.....	88
3.1.2. Tasavvuf.....	89

3.1.2.1. Akıl	89
3.1.2.2. Âşık.....	90
3.1.2.3. Dergâh.....	91
3.1.2.4. Dünyâ.....	91
3.1.2.5. Fenâ, Bekâ.....	92
3.1.2.6. Hicâb	93
3.1.2.7. Himmet, ‘Înâyet.....	94
3.1.2.8. Kanâ’at, Tevekkül.....	95
3.1.2.9. Nefs.....	96
3.1.2.10. Niyâz.....	97
3.1.2.11. Sır, Esrâr, Nihân, Râz, Beyân.....	97
3.1.2.12. Şeyh, Pîr-i Mugân, Pîr-i Meygede.....	98
3.1.2.13. Tarîk.....	99
3.1.2.14. Uzlet, El Çekmek.....	99
3.1.2.15. Zâhid, Rind, Vâ’iz	100
3.1.2.16. Zühhd, Takvâ.....	101
3.2. Cemiyet.....	102
3.2.1. Şahıslar	102
3.2.1.1. Tarihi Şahsiyetler.....	102
3.2.1.1.1. Cengiz Han.....	102
3.2.1.1.2. Hülâgû.....	102
3.2.1.1.3. Rus Çarı II. Nikolay.....	103
3.2.1.1.4. Selahaddin Eyyübî.....	103
3.2.1.1.5. Sultan Abdülaziz	104
3.2.1.1.6. Sultan Abdülmecid	104
3.2.1.1.7. Sultan II. Abdülhamid.....	105
3.2.1.1.8. Sultan Mehmed Reşâd	105
3.2.1.1.9. Sultan Selim	106
3.2.1.2. Tarihi ve Efsanevi Şahsiyetler.....	106
3.2.1.2.1. Cem (Cemşîd)	106
3.2.1.2.2. Dârâ.....	107

3.2.1.2.3. Hatem-i Tayy.....	108
3.2.1.2.4. Husrev	108
3.2.1.2.5. İskender.....	109
3.2.1.2.6. Lokmân	110
3.2.1.2.7. Nuşirevân	111
3.2.1.2.8. Rüstem	111
3.2.1.2.9. Yezîd.....	112
3.2.1.2.10. Zâl	112
3.2.1.2.11. Zübeyde.....	113
3.2.1.3. Şâirler, Âlimler, Sanatkârlar.....	113
3.2.1.3.1. Aristo	113
3.2.1.3.2. Bâkî.....	114
3.2.1.3.3. Bihzâd	114
3.2.1.3.4. Ebû Hanîfe	115
3.2.1.3.5. Felâtûn	115
3.2.1.3.6. Fuzûlî	116
3.2.1.3.7. İbn-i Sînâ.....	116
3.2.1.3.8. Muhyiddîn-i Arabî.....	117
3.2.1.3.9. Nâbî.....	117
3.2.1.3.10. Nef'î	117
3.2.1.3.11. Sadrüşşerî'a	118
3.2.1.3.12. Sâmihi	118
3.2.1.4. Masallaşmış Aşk Kahramanları.....	119
3.2.1.4.1. Ferhâd ile Şîrîn	119
3.2.1.4.2. Leylâ ile Mecnûn.....	119
3.2.1.4.3. Vâmık.....	121
3.2.1.4.4. Züleyhâ	121
3.2.1.4.5. Diğer Şahsiyetler	122
3.2.2. Eserler	122
3.2.2.1. Fusûsü'l-hikem.....	122
3.2.2.2. Hadîkâtü's-sü'edâ	123
3.2.2.3. Şehnâme	123

3.2.3. Kavimler	124
3.2.3.1. Acem	124
3.2.3.2. ‘Âd	124
3.2.3.3. Frenk	124
3.2.3.4. Japon, Rus	125
3.2.3.5. Türk	125
3.2.3.6. Yunan	125
3.2.4. Ülkeler ve Şehirler	126
3.2.4.1. Ülkeler	126
3.2.4.1.1. Çîn	126
3.2.4.1.2. İrân	126
3.2.4.1.3. Ken’ân	126
3.2.4.2. Şehirler	127
3.2.4.2.1. Bedahşân	127
3.2.4.2.2. Celâlâbâd	127
3.2.4.2.3. Habeşistân	127
3.2.4.2.4. Haleb	128
3.2.4.2.5. Hicâz	128
3.2.4.2.6. İstânbûl	129
3.2.4.2.7. Kerbelâ	129
3.2.4.2.8. Sa’dâbâd	129
3.2.4.2.9. Şâm	130
3.2.4.2.10. Taksîm	130
3.2.4.2.11. Yanya	131
3.2.4.2.12. Yemen	131
3.2.5. Nehirler, Dağlar, Denizler	131
3.2.5.1. Nehirler	131
3.2.5.1.1. Nîl	131
3.2.5.1.2. Kızılırmak	132
3.2.5.2. Dağlar	132
3.2.5.2.1. Tûr	132
3.2.5.3. Denizler	132

3.2.5.3.1. Akdeniz	132
3.2.5.3.2. Baltık.....	133
3.3. Sosyal Hayat	133
3.3.1. Sosyal Tabakalama	133
3.3.1.1. Sultân	133
3.3.1.2. Beg, Efendi, Müşîr, Paşa, Sadrazâm, Nâzır, Âsaf, Vezîr, Şeyhülislâm, Vâlî, Kaymakam	135
3.3.1.3. ‘Asker, Leşker, Sipâh, Ceys	135
3.3.1.4. Kul, Bende, ‘Abd, Esîr, Gedâ, Yâver	136
3.3.2. Resmî ve Gayriresmî Görevler ve Meslekler.....	138
3.3.2.1. Bâğbân	138
3.3.2.2. Cellâd	138
3.3.2.3. Dâye	138
3.3.2.4. Hakîm (Hekîm), Hâzık, Tabîb, Doktor.....	139
3.3.2.5. Kabzımâl	140
3.3.2.6. Kâdı.....	140
3.3.2.7. Kasâb.....	141
3.3.2.8. Kûh-ken.....	141
3.3.2.9. Mansıb.....	141
3.3.2.10. Meşşâta.....	142
3.3.2.11. Mi‘mâr	142
3.3.2.12. Muhtesib.....	142
3.3.2.13. Pâsbân	143
3.3.2.14. Re’îs (Gemi Kaptanı).....	143
3.3.2.15. Ressâm	143
3.3.2.16. Terzi, Nessâc	144
3.3.3. Diğer Tipler.....	144
3.3.3.1. Âkil, Erbâb-ı Ukûl	144
3.3.3.2. Cehl, Ehl-i Câhil, Nâ-dân, Evbâş, Eçhel, Bî-magz.....	145
3.3.3.3. Cibâliler.....	146
3.3.3.4. Dost, Âşinâ, İhvân	146

XIV

3.3.3.5.	Ehl-i Câh, Ehl-i Hüner	147
3.3.3.6.	Ehl-i Dil.....	147
3.3.3.7.	Ehl-i Hâl, Erbâb-ı Hâl, Erbâb-ı Hâcât.....	148
3.3.3.8.	Ehl-i Kemâl, Kemâl ehli, Ehl-i İsmet, Erbâb-ı Ma'rifet	149
3.3.3.9.	Ehl-i Safâ, Erbâb-ı Hevâ	149
3.3.3.10.	Fakîr, Âciz, Agniyâ.....	150
3.3.3.11.	Mest, Ser-mest, Mestân, Meyhâr, Mahmûr.....	150
3.3.3.12.	Pîr, Pîre-zen, Cüvân.....	151
3.3.3.13.	Sâkî	153
3.3.3.14.	Tıfl	153
3.3.3.15.	Zamâne.....	154
3.3.4.	Eğlence Hayatı	155
3.3.4.1.	Bezm (Meclis), Meyhâne, Meygede, Meclis-i 'İşret, Bezm-i 'İşret, 'İşrethâne, 'İşretgâh, Âb-ı Âlem, Mahfil.....	155
3.3.4.2.	Oyunlar (İskânbil).....	157
3.3.4.3.	Seyir ve Temâşâ.....	157
3.3.5.	Çeşitli Sosyal Durumlar.....	158
3.3.5.1.	Devlet.....	158
3.3.6.	İnşâî Unsurlar	159
3.3.6.1.	Burç, Bârû, Hisâr, Sûr, Hazîne, Hızâne, Virâne, Harâbe, Kâşâne, Bend	159
3.3.6.2.	Câmî, Minâre, Mescid.....	160
3.3.6.3.	Dam (Bâm).....	161
3.3.6.4.	Eşik (Âsitân).....	161
3.3.6.5.	Ev (Hâne, Beyt), Hânümân, Kasr, Sarây	161
3.3.6.6.	Gemi, Keştî.....	163
3.3.6.7.	Hayme, Otağ.....	163
3.3.6.8.	Kapı (Bâb, Der, Dâr, Kapu)	163
3.3.6.9.	Köprü, Çeşme, Havuz	165
3.3.6.10.	Mahbûshâne.....	165
3.3.6.11.	Melce, Penâh	166
3.3.6.12.	Minber.....	166

3.3.6.13. Sütûn, Tâk, Kubbe	166
3.3.6.14. Tedâvihâne, Dâr-ı Tedâvi.....	167
3.3.6.15. Yuva (Lâne, Âşiyân).....	168
3.3.7. Yiyecek ve İçecekler	168
3.3.7.1. Tatlılar.....	168
3.3.7.1.1. Baklava	168
3.3.7.1.2. Bal (‘Asel).....	169
3.3.7.1.3. Şeker	169
3.3.7.2. Diğer Yiyecekler.....	169
3.3.7.2.1. Kebâb	169
3.3.7.3. İçecekler	170
3.3.7.3.1. Kahve	170
3.3.7.3.2. Şarâb (Bâde, Mül, Mey, Sahpâ, Mûdâm)	170
3.3.7.4. Diğer Maddeler.....	171
3.3.7.4.1. İlâc (Çâre, Dermân, Devâ, Şifâ)	171
3.3.7.4.2. Ma’cûn	171
3.3.7.4.3. Zehr (Sem)	172
3.3.8. Süs Eşyaları.....	172
3.3.8.1. Kıymetli Taşlar ve Madenler.....	172
3.3.8.1.1. Akîk	172
3.3.8.1.2. Altın (Zer, Zeheb, Zerrîn)	172
3.3.8.1.3. Firûze	173
3.3.8.1.4. Gümüş (Sîm, Sîmîn)	173
3.3.8.1.5. La’l.....	173
3.3.8.1.6. Lü’lü, Dürr	174
3.3.8.1.7. Mercân	174
3.3.8.1.8. Yâkût.....	174
3.3.8.1.9. Zümrüd.....	174
3.3.8.2. Güzel Kokular	175
3.3.8.3. Şahşi/Kişisel Eşyalar.....	176
3.3.8.3.1. Ayna (Âyîne, Mir’ât).....	176
3.3.8.3.2. Gerdanlık (Tavk)	177

3.3.8.3.3. Gözlük.....	177
3.3.8.3.4. Misvak, Sürme.....	177
3.3.8.3.5. Tarak (Şâne).....	177
3.3.9. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar.....	178
3.3.9.1. Cedvel	178
3.3.9.2. Çekiç	178
3.3.9.3. Çerağ, Şem'	178
3.3.9.4. Çanak, Keşkûl.....	179
3.3.9.5. Fener (Fenâr), Kandîl, Meş'ale	180
3.3.9.6. Hurdebîn.....	180
3.3.9.7. İp (Resen, Rişte)	181
3.3.9.8. İşkândil.....	181
3.3.9.9. Kadeh (Câm, Peymâne, Piyâle, Sâgar, Piyâle).....	182
3.3.9.10. Kafes	183
3.3.9.11. Kundak	184
3.3.9.12. Makas (Mikras)	184
3.3.9.13. Mi'yâr, Kantar	184
3.3.9.14. Perde (Hicâb).....	185
3.3.9.15. Pergâr	185
3.3.9.16. Bister.....	185
3.3.9.17. Rahle	186
3.3.9.18. Sepet (Mahmil).....	186
3.3.9.19. Sikke	186
3.3.9.20. Testi (Sebû)	186
3.3.9.21. Zâyîçe.....	187
3.3.9.22. Zencîr, Kemend	187
3.3.10. Oyun Araçları.....	188
3.3.10.1. Çevgân	188
3.3.10.2. İşkânbil.....	189
3.3.11. Giyim Eşyaları ve İlgili Unsurlar	189
3.3.12. Yazı İle İlgili Araç ve Gereçler	192
3.3.12.1. Hâme, Kilk, Kalem.....	192

XVII

3.3.12.2. Kitâp, Risâle	193
3.3.12.3. Levh, Levha, Defter, Sahîfe	193
3.3.13. Silah ve İlgili Malzeme.....	194
3.3.13.1. Kılıç (Tığ, Şemşîr, Seyf), Hançer, Ok (Hadeng, Tîr, Navek), Yay (Kemân)	194
3.3.13.2. Taç, Taht (Evreng, Serîr)	196
3.3.14. Musikî Âletleri	197
3.3.15. Âdet, Gelenekler ve İnanışlar.....	198
3.3.15.1. Dış Kirası Almak	198
3.3.15.2. Hazineleri Yılanların Beklemesi	199
3.3.15.3. Nokta Döküp Talihini Öğrenmek	199
3.3.15.4. Son Nefeste Su İçmek.....	199
3.3.15.5. Yıldızının Düşük Olması	200
3.3.16. Diğer Unsurlar.....	200
3.3.16.1. Ceng, Cidâl, Kârzâr	200
3.3.16.2. Kan (Hûn).....	201
3.4. İnsan	201
3.4.1. İnsan.....	201
3.4.2. Güzellik.....	203
3.4.2.1. Umumi Olarak Güzellik.....	203
3.4.2.2. Güzellik ile İlgili Tasavvurlar	204
3.4.2.2.1. Kitâp	204
3.4.3. Sevgili.....	204
3.4.3.1. Umumi Olarak Sevgili	204
3.4.3.2. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar.....	207
3.4.3.2.1. Âhû	207
3.4.3.2.2. Av (Şikâr).....	207
3.4.3.2.3. Beg, Şâh, Şeh, Sâhib-i fermân, Sâhib-kırân.....	207
3.4.3.2.4. Cân, Cânân, Tabîb	208
3.4.3.2.5. Cüvân, Tıfl	209
3.4.3.2.6. Efe, Şehlevend.....	210

XVIII

3.4.3.2.7. Gonca, Gül, Serv	210
3.4.3.2.8. Kâfir, Sanem, Büt	211
3.4.3.2.9. Keklik.....	212
3.4.3.2.10. Mâh, Şems, Afitâb (Ay / Güneş)	212
3.4.3.2.11. Melek.....	213
3.4.3.2.12. Perî (Perî-ruhsâr, Perî-çehre, Perî-zâd, Perî-meşreb).....	213
3.4.3.2.13. Sâhir	214
3.4.3.2.14. Sâkî.....	214
3.4.3.2.15. Sîne-i Sîmîn	215
3.4.3.2.16. Şem' (Mum)	216
3.4.3.2.17. Zâlim, Gaddar	216
3.4.4. Sevgilide Güzellik Unsurları.....	217
3.4.4.1. Saç (Gîsû, Zülf)	217
3.4.4.1.1. Umumi Olarak Saç	217
3.4.4.2. Saç ile İlgili Tasavvurlar	217
3.4.4.2.1. Şekil Bakımından	217
3.4.4.2.1.1. Hançer.....	217
3.4.4.2.1.2. Kemend.....	218
3.4.4.2.1.3. Kıvrıcık (Ca'd).....	218
3.4.4.2.1.4. Örtü (Setr).....	218
3.4.4.2.1.5. Sünbül.....	218
3.4.4.2.1.6. Zencîr.....	219
3.4.4.2.2. Renk Bakımından	219
3.4.4.2.3. Koku Bakımından.....	220
3.4.4.2.3.1. Misk, Anber	220
3.4.4.3. Saç ile İlgili Diğer Tasavvurlar	220
3.4.4.3.1. Dâm (Tuzak)	220
3.4.4.4. Kâkül, Turra	221
3.4.4.5. Kaş (Ebrû)	222
3.4.4.5.1. Umumi Olarak Kaş.....	222
3.4.4.5.2. Kaş ile İlgili Tasavvurlar	223
3.4.4.5.2.1. Kemân.....	223

XIX

3.4.4.6. Göz (Çeşm, Dîde)	224
3.4.4.6.1. Umumi Olarak Göz	224
3.4.4.6.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar	225
3.4.4.6.2.1. Âhû, Gazâl, Fettân.....	225
3.4.4.6.2.2. Hülâgû	225
3.4.4.6.2.3. İşkence Evi.....	226
3.4.4.6.2.4. Kâfir.....	226
3.4.4.6.2.5. Mest, Mestân, Mahmûr.....	226
3.4.4.7. Gamze (Yan Bakış).....	227
3.4.4.7.1. Umumi Olarak Gamze	227
3.4.4.7.2. Gamze ile İlgili Tasavvurlar.....	228
3.4.4.7.2.1. Celâlî.....	228
3.4.4.7.2.2. Ok (Hadeng, Nâvek).....	228
3.4.4.8. Kirpik (Müjgân).....	229
3.4.4.8.1. Umumi Olarak Kirpik.....	229
3.4.4.8.2. Kirpik ve İlgili Tasavvurlar.....	229
3.4.4.8.2.1. Tîr (Ok).....	229
3.4.4.9. Yüz ve Yanak (Cemâl, Rûy, Çehre, Vech, Ruh, Ruhsâr, Sîmâ, ‘Îzâr) ..	
.....	230
3.4.4.9.1. Umumi Olarak Yüz ve Yanak	230
3.4.4.9.2. Yüz ve Yanak ile İlgili Tasavvurlar	231
3.4.4.9.2.1. Âteş.....	231
3.4.4.9.2.2. Gül, Gülşen, Gülzâr	231
3.4.4.9.2.3. Güneş (Âfitâb, Mîhr), Ay (Mâh, Meh, Kâmer)	232
3.4.4.9.2.4. Melek, Perî.....	232
3.4.4.9.3. Ka’be.....	233
3.4.4.9.3.1. Kitâb	233
3.4.4.10. Ben (Hâl).....	233
3.4.4.10.1. Umumi Olarak Ben	233
3.4.4.10.2. Ben ile İlgili Tasavvurlar.....	234
3.4.4.10.2.1. Habeş	234
3.4.4.10.2.2. Nokta.....	234

3.4.4.11. Hat (Ayva Tüyleri)	235
3.4.4.11.1. Umumi Olarak Hat.....	235
3.4.4.11.2. Hat ile İlgili Tasavvurlar	235
3.4.4.11.2.1. Duman (Dûd).....	235
3.4.4.12. Dudak (Leb)	235
3.4.4.12.1. Umumi Olarak Dudak	235
3.4.4.12.2. Dudak ve İlgili Tasavvurlar.....	236
3.4.4.12.2.1. Gonca	236
3.4.4.12.2.2. Kapı (Der)	236
3.4.4.12.2.3. La'l, Mercân, Yâkût, 'Akîk.....	237
3.4.4.12.2.4. Şarâb, Kadeh (Câm).....	238
3.4.4.13. Diş.....	238
3.4.4.13.1. Umumi Olarak Diş	238
3.4.4.14. Ağız (Dehân, Dehen, Fem)	239
3.4.4.14.1. Umumi Olarak Ağız.....	239
3.4.4.14.2. Ağız ve İlgili Tasavvur.....	239
3.4.4.14.2.1. Gonca	239
3.4.4.14.2.2. Kutu (Dürc).....	240
3.4.4.15. Gerdan.....	240
3.4.4.15.1. Umumi Olarak Gerdan	240
3.4.4.15.2. Gerdan ile İlgili Tasavvurlar	240
3.4.4.15.2.1. Billûr	240
3.4.4.16. Boy (Kad, Kâmet, Endâm).....	241
3.4.4.16.1. Umumi Olarak Boy.....	241
3.4.4.16.2. Boy ile İlgili Tasavvurlar	241
3.4.4.16.2.1. Bâlâ	241
3.4.4.16.2.2. Gül	242
3.4.4.17. Kulak (Gûş)	242
3.4.4.17.1.1. Servi (Serv)	242
3.4.4.18. Göğüs (Sîne).....	243
3.4.4.19. Ayak (Pâ, Pây).....	244
3.4.4.20. Nigâh.....	245

3.4.5. Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar.....	246
3.4.5.1. Bî-vefâ, Hercâi	246
3.4.5.2. Bûse	246
3.4.5.3. Füsûn, Nâz, İstignâ, Cilve	247
3.4.5.4. Kalp, Gönül, Taş Yürek	248
3.4.5.5. Kerem, Lutf, İnâyet, İltifât	248
3.4.5.6. Kûy, Civâr, Eşik, Dîvân	249
3.4.5.7. Reftâr.....	250
3.4.5.8. Söz	251
3.4.5.9. Şefkat, Merhamet, Bî-emân	251
3.4.5.10. Şûh, Âşüfte	252
3.5. Âşık	252
3.5.1. Âşık.....	252
3.5.1.1. Umumi Olarak Âşık.....	252
3.5.1.2. Âşık ile İlgili Tasavvurlar	253
3.5.1.2.1. Av (Şikâr).....	253
3.5.1.2.2. Bî-çâre, Mübtelâ, Meftûn, Hasta, Bî-mâr, Zahmdâr, Felek-zede, Ser-mest, Dil-şikest, Mürde.....	253
3.5.1.2.3. Bülbül (Andelîb, Hezâr).....	255
3.5.1.2.4. Dîvâne, Şeydâ, Şürîde, Mecnûn, Ferhâd, Vâmık, Mest, Mestân, Serhoş	256
3.5.1.2.5. Esîr, Kul, Gedâ, Üftâde, Meftûn, Garîb, Fakîr.....	259
3.5.1.2.6. Pervâne.....	260
3.5.1.2.7. Pîr.....	261
3.5.2. Gönül (Dil, Hâtır, Kalb).....	261
3.5.2.1. Umumi Olarak Gönül	261
3.5.2.2. Gönül ile İlgili Tasavvurlar	262
3.5.2.2.1. Âteş, Sûziş, Âteşgede, Bî-Çâre, Perîşân, Zâr, Mecnûn, Meksûr, Baht-ı Siyâh, Sevâd, Gâfil	262
3.5.2.2.2. Cam (Züccâc)	263
3.5.2.2.3. Deli, Dîvâne, Cünûn	263

3.5.2.2.4. Gemi (Keştî, Fülk).....	264
3.5.2.2.5. Hasta, Buhrân.....	264
3.5.2.2.6. Kul, Esîr, Zencîr, Beste, Vâ-beste.....	264
3.5.2.2.7. Kuş (Murg), Hümâ.....	265
3.5.2.2.8. Lâne, Âşiyâne, Yıkık, Vîrân, Vîrâne, Harâb, Felâkethâne, Hânümân.....	266
3.5.2.2.9. Mir'ât.....	267
3.5.2.2.10. Mülk.....	267
3.5.2.2.11. Oyuncak.....	268
3.5.2.2.12. Ölü (Mürde).....	268
3.6. Âşığın Vücut Aksamlarıyla İlgili Husurlar.....	268
3.6.1. Beden (Cism).....	268
3.6.2. Cân.....	269
3.6.2.1. Umumi Olarak Cân.....	269
3.6.2.2. Cân ile İlgili Tasavvurlar.....	271
3.6.2.2.1. Ev (Hâne).....	271
3.6.2.2.2. Koyun (Kebş).....	271
3.6.3. Baş.....	271
3.6.4. Gözyaşı (Eşk, Sirişk, Girye, Dîde-i Nemnâk).....	272
3.6.4.1. Çağlayan, Seyl, Tûfân.....	272
3.6.4.2. Kan (Hûn).....	273
3.6.4.3. Selsebîl.....	273
3.6.5. Boy (Kad), Bel.....	273
3.6.6. Sîne, Bağır.....	274
3.6.7. Ciğer.....	276
3.6.8. Maddi ve Manevi Hâller.....	277
3.6.8.1. Âh, Feryâd, Figân, Nâle, Nâliş, Enîn.....	277
3.6.8.2. Cevr, Cefâ. Mîhnet.....	280
3.6.8.3. Gam, Keder, Derd, Belâ, Elem, Nâ-şâd.....	281
3.6.8.4. Hasret, Özlem (Firkât, Firâk, Hicr, Hicrân).....	283
3.6.8.5. Hastalık ve Delilik.....	284

XXIII

3.6.8.6.	Yara (Dağ, Zahm, Mecrûh, Pâre)	285
3.6.8.7.	Yaradılış, Huy, Karakter (Tab‘)	286
3.6.8.8.	Vuslat (Vasl, Visâl).....	287
3.6.8.9.	Aşk (Mahabbet, Sevdâ).....	288
3.6.8.9.1.	Umumi Olarak Aşk.....	288
3.6.8.9.1.1.	Âteş, Nâr.....	290
3.6.8.9.1.2.	Bezm.....	290
3.6.8.9.1.3.	Deniz (Bahr).....	291
3.6.8.9.1.4.	Derd, Belâ, Gam, Elem, Mîhnet, Cünûn	291
3.6.8.9.1.5.	Kadeh (Câm).....	292
3.6.8.9.1.6.	Kitâb, Kânûn, Risâle, Tedrîs.....	292
3.6.8.9.1.7.	Kumaş (Kâlâ).....	293
3.6.8.9.1.8.	Nâfe	293
3.6.8.9.1.9.	Sır (Nihân, Esrâr)	293
3.6.8.9.1.10.	Yol, İsr, Vâdî.....	294
3.6.8.9.1.11.	Zencîr	295
3.7.	Rakip (Ağyâr, Rakîb).....	295
3.7.1.	Umumi Olarak Rakip.....	295
3.7.2.	Rakip İle İlgili Tasavvurlar	297
3.7.2.1.	Düşman (‘Adû, Düşmân, Düşmen)	297
3.7.2.2.	Eşek.....	298
3.7.2.3.	Mübtezel.....	298
3.8.	Tabiat.....	299
3.8.1.	Kozmik Âlem.....	299
3.8.1.1.	Felek (Çarh, Gerdûn, Sipîhr, Âsumân, Semâ, Arş)	299
3.8.1.2.	Yıldızlar	305
3.8.1.2.1.	Süreyyâ	306
3.8.1.3.	Burçlar.....	307
3.8.1.3.1.	Sevr (Boğa)	307
3.8.1.4.	Gezegenler (Seyyâre).....	307

3.8.1.4.1. Ay (Mâh, Kamer)	307
3.8.1.4.2. Güneş (Âfitâb, Mihr, Şems, Hûşîd).....	308
3.8.1.5. Gölge (Sâye, Zıll)	310
3.8.1.6. Işık, Aydınlık (Ziyâ, Nûr, Pertev, Şu'le, Tenvîr, Revnak).....	311
3.8.1.7. Karanlık (Zulmet, Târ, Deycûr).....	312
3.8.1.8. Diğer Kozmik Unsurlar.....	313
3.8.1.8.1. Evc	313
3.8.1.8.2. Yıldırım, Şimşek, Gök Gürültüsü (Sa'ika, Bârîka, Berk, Ra'd) ..	313
3.8.2. Zaman ve Zamanla İlgili Mefhumlar	314
3.8.2.1. Zaman (Devrân, Devr, Eyyâm, Dehr, Dem, 'Asr, Hengâm)	314
3.8.2.2. Mevsimler (Fusûl-ı Erba').....	315
3.8.2.2.1. Bahâr (Nev-bahâr, Rebî').....	315
3.8.2.2.2. Sonbahar (Hazân)	317
3.8.2.2.3. Yaz.....	317
3.8.2.2.4. Kış.....	318
3.8.2.3. Gün ve Gün ile İlgili Unsurlar.....	318
3.8.2.3.1. Umumi Olarak Gün (Rûz, Gündüz, Nehâr)	318
3.8.2.3.2. Gün ve İlgili Unsurlar	319
3.8.2.3.3. Sabah (Subh, Seher, Şafak) ve İlgili Tasavvurlar	319
3.8.2.3.4. Akşam ve Gece (Şâm, Şeb, Leyl) ile İlgili Unsurlar	320
3.8.3. Su ve İlgili Unsurlar	321
3.8.3.1. Su (Âb, Mâ).....	321
3.8.3.2. Akarsu ve İlgili Tasavvurlar.....	322
3.8.3.3. Bulut (Ebr, Sehâb)	323
3.8.3.4. Deniz (Bahr, Deryâ, Yemm), Dalga (Mevce), Girdâb.....	324
3.8.4. Toprak ve İlgili Unsurlar	324
3.8.4.1. Toprak (Hâk)	324
3.8.4.2. Dağ (Kûh, Kûh-sâr), Taş (Seng).....	325
3.8.5. Ateş ve İlgili Unsurlar	326
3.8.5.1. Ateş (Nâr, Şu'le).....	326
3.8.6. Ateş ve İlgili Tasavvurlar	327
3.8.6.1. Aşk, Âh, Gönül, Sîne, Firak, Hasret, Gam.....	327

3.8.6.2. Çiçek	328
3.8.6.3. Dûd.....	328
3.8.6.4. Yanak	329
3.8.6.5. Yağmur.....	329
3.8.7. Hava ve İlgili Unsurlar	330
3.8.7.1. Hava (Hevâ)	330
3.8.7.2. Habâb	330
3.8.7.3. Rûzgâr (Bâd, Nesim, Sabâ)	330
3.8.8. Hayvanlar.....	333
3.8.8.1. Kuşlar.....	333
3.8.8.1.1. Umumi Olarak Kuş.....	333
3.8.8.1.2. Kuş Çeşitleri.....	333
3.8.8.1.2.1. Baykuş (Bûm)	333
3.8.8.1.2.2. Bülbül	334
3.8.8.1.2.3. Hümâ	335
3.8.8.1.2.4. Keklik	336
3.8.8.1.2.5. Papağan (Tutî).....	336
3.8.8.1.2.6. Şâhîn	337
3.8.8.2. Dört Ayaklı Hayvanlar.....	337
3.8.8.2.1. Âhû, Gazâl	337
3.8.8.2.2. Arslan (Şîr).....	338
3.8.8.2.3. At (Esb).....	338
3.8.8.2.4. Ayı (Dübb)	339
3.8.8.2.5. Eşek (Himâr)	339
3.8.8.2.6. Koyun (Kebş)	339
3.8.8.3. Böcekler ve Sürüngenler	339
3.8.8.3.1. Karınca (Mûr).....	339
3.8.8.3.2. Pervâne.....	340
3.8.8.3.3. Yılan (Mâr, Ejder)	340
3.8.8.4. Efsanevi Hayvanlar.....	341
3.8.8.4.1. Semender.....	341
3.8.8.5. Bağ, Çiçeklik ve İlgili Unsurlar.....	341

3.8.8.5.1. Bağ.....	341
3.8.8.5.2. Çemen, Çemenzâr, Çemenistân.....	342
3.8.8.5.3. Çöl (Sahrâ, Beyâbân, Deşt, Hâmûn), Vâdî.....	343
3.8.8.5.4. Gülzâr (Gülistân, Gülşen), Lâlezâr.....	344
3.8.8.5.5. Şûrezâr	345
3.8.9. Nebatlar (Bitkiler)	345
3.8.9.1. Ağaçlar	345
3.8.9.1.1. Umumi Olarak Ağaç, Fidan	345
3.8.9.1.2. Ağaçla İlgili Unsurlar	346
3.8.9.1.2.1. Çenâr.....	346
3.8.9.1.2.2. Serv.....	346
3.8.9.2. Çiçekler	347
3.8.9.2.1. Umumi Olarak Çiçek	347
3.8.9.2.2. Çiçekler ve İlgili Unsurlar.....	347
3.8.9.2.2.1. Gül (Verd).....	347
3.8.9.2.2.2. Diken (Hâr).....	349
3.8.9.2.2.3. Gonca.....	349
3.8.9.2.2.4. Karanfil.....	349
3.8.9.2.2.5. Lâle	350
3.8.9.2.2.6. Menekşe (Benefşe)	350
3.8.9.2.2.7. Nergis	350
3.8.9.2.2.8. Nesrîn	351
3.8.9.2.2.9. Nilüfer.....	351
3.8.9.2.2.10. Reyhân	351
3.8.9.2.2.11. Sümbül	352
3.8.9.2.2.12. Yasemin	352
3.8.9.3. Meyveler	353
3.8.9.3.1. Üzüm.....	353
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	354
4. MEKKÎ DİVAN'NIN TRANSKRİPSİYONLU METNİ.....	354

4.1. İmla Hususiyetleri ve Metnin Neşri ile İlgili Bazı Teknik Hususiyetler	354
4.1.1. Metnin İmlası ile İlgili Hususiyetler.....	354
4.1.2. Metnin Neşri ile İlgili Bazı Teknik Hususiyetler.....	357
4.2. <i>Divan</i>’ın Tavsifi	359
SONUÇ.....	360
4.3. Metinde Kullanılan Çeviri Yazı Alfabeti	364
4.4. Metin.....	366
4.4.1. Kasideler	372
4.4.2. Tarihler	430
4.4.2.1. Kasîde Nazım Şeklinde Yazılanlar	430
4.4.2.2. Kıt’a Nazım Şeklinde Yazılanlar.....	452
4.4.2.3. Murabba‘, Mısra‘, Müfred ve Matla‘ Nazım Şeklinde Yazılanlar ...	472
4.4.3. Musammatlar	477
4.4.3.1. Müseddesler.....	477
4.4.3.2. Tahmis ve Muhammesler	504
4.4.3.3. Murabba‘lar	513
4.4.3.4. Şarkılar	516
4.4.4. Gazeller	544
4.4.5. Mukâta‘ât	675
4.4.5.1. Kıt‘alar	675
4.4.5.2. Mesnevi.....	685
4.4.5.3. Müfredât	693
4.4.5.4. Matla‘lar	699
DİZİN (ŞAHIS-MEKÂN-ESER).....	703
KAYNAKÇA.....	710
ÖZ GEÇMİŞ	716

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
E.	: Editör
G.	: Gazel
hızl.	: Hazırlayan
K.	: Kaside
Kt.	: Kıt'a
Mf.	: Müfret
Mh.	: Muhammes
Mn.	: Münâcât
Mr.	: Murabba
Ms.	: Mesnevi
Msd.	: Müseddes
Mt.	: Matla
no.	: Numara
Nt.	: Naat
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Ş.	: Şarkı
Tar.	: Tarih
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Th.	: Tahmis
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayını, yayınları

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo No.	Tablonun Adı	Sayfa No.
Tablo 1	<i>Mekkî Divanı</i> 'nda Yer Alan Deyimler	15
Tablo 2	Gazellerin Harflere Göre Sayısal Dağılımı	24
Tablo 3	<i>Divan</i> 'da Yer Alan Nazım Şekillerinin Vezin Yönünden Dağılımı	26
Tablo 4	Ek Hâlinde Redifler	32
Tablo 5	Ek-Kelime Hâlinde Redifler	36
Tablo 6	Ek-Kelime Grubu Hâlinde Redifler	38
Tablo 7	Kelime Hâlinde Redifler	39
Tablo 8	Kelime Grubu Hâlinde Redifler	41
Tablo 9	Metinde yazımı yanlış olan kelimeler	355
Tablo 10	Metinde kullanılan çeviri yazı alfabesi	364

GİRİŞ

Sanat eserlerini değerlendirmek onları meydana getiren sanatçıları tanımakla, sanatçıları değerlendirmek ise onların yaşadıkları dönemin genel özelliklerini ve sanat anlayışını bilmekle başlar. Bu sebeple Mekkî ve *Divan* 'ı hakkında fikir beyan edebilmek için XIX. yüzyılın genel özelliklerinden ve edebiyat anlayışından kısaca bahsetmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için zor yaşanmış, yoğun bir geri dönüş zamanıdır. Osmanlı Devleti, Avrupa'dan adım adım çekilmektedir; bu, yorgun ve zahmetli bir geri dönüştür.¹ Devleti yönetenler kötü gidişe dur diyebilmek için çareler aramayı sürdürmüşler; bu arada Batı dünyası ile iletişim kurmanın ve Batı'nın tekniğinden yararlanmanın gereğine iyiden iyiye inanmışlardır.² Bu sebeple yüzyıl, yenileşme ve Avrupalılaşma devri olmuştur.³

Osmanlı Devleti'nde askerî, siyasi ve ekonomik alanlarda olduğu gibi birçok alanda Batı'nın gerisinde kalmışlığın sancısı daha fazla hissedilmektedir. Bu yüzyılda Tanzimat ve Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Bunun yanında 1876'da Meşrutiyet ilan edilmiş ve bunun neticesinde de özellikle hukuk ve rejim açısından köklü değişiklikler meydana gelmiştir.⁴ Yapılan reform hareketleri bozulan devlet düzeninin yeniden inşasında fazla etkili bir rol oynamamıştır. Bunu Mekkî de şiirlerinde belirtmektedir. Mekkî, aşağıdaki beyitte Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda bozulan devlet düzenine, kurumların ne kadar halktan uzak olduğuna dikkat çekmiştir. Mekkî'ye göre devlet kapısında olanlarda bağlılık kalmamıştır. Devlete ihtiyaç arz etmek, sefillik olarak görülmektedir:

Meger cüz'î ta'alluk var yohsa bâb-ı devletde

Güiyâ 'aşra 'arz-ı ihtiyâc etmek sefâletdir

(G.14/2)

¹ Nevzad Kösoğlu, "Ondokuzuncu Yüzyıl", **Büyük Türk Klâsikleri**, Cilt 8, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, s. 13.

² Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay. Ankara 2003, s. 229

³ İsmail Ünver, (2004), **(19. Yüzyıl Divân Nazım ve Nesri) Büyük Türk Klâsikleri Ansiklopedi**, C.8, s. 100., Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, s. 100.

⁴ Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yay. İstanbul 2015, s. 461

Meşrutiyet'in ilanı ve II. Abdülhamid (1876-1909)'in şahsi dehasıyla 33 yıl dağılmadan elde tutulan devlet, II. Abdülhamid'in tahttan inmesinden sonra, kısa sürede dağılma tehlikesi ile karşı karşıya gelmiştir. 1912'de Rumeli'ni kaybeden Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı, onun başlangıcı olmuştur.⁵

Dönemin bu karmaşık atmosferinden edebiyat da nasibini almıştır. Devlet idaresinden toplum hayatına kadar her alanda görülmeye başlanan eski-yeni ikiliği edebiyatta da ortaya çıkmış; ancak bu ikiliğin etkisi edebiyat alanında yavaş olmuştur. Eski edebiyat bu yüzyılın yalnız başlarında değil, sonlarında hatta 20. yüzyıl başlarında da devam etmiştir; fakat üslup değişir, yeniye yöneliş hızlanır ve yeni, edebiyatımıza hâkim olmaya başlar. Aslında değişme bütün alanlarda olduğu için bir "medeniyet değiştirme" şeklini alır.⁶

Asrın ilk yarısında, geçen asrın bir devamı görünmektedir. Şiire yeni bir nefes ve soluk kazandıran Şeyh Galib'den sonra klâsik edebiyatın âdeta beslendiği kaynaklar kurumuş, neredeyse söylenebilecek her sözü bitmiş, orijinalliyetini kaybetmiş, şairler eski ustaları tekrarlamaktan ileriye gidememiş, orijinallik gösterme hevesi ile yapmacıklık, yavanlık hatta bayağılığa düşülmüştür.⁷

Tanzimat'ın tetiklemesi ile oluşmaya başlayan ve Fransız edebiyatının etkisiyle şekillenen yeni edebiyat karşısında eski edebiyat bulunduğu pozisyonu koruyamaz duruma gelmiştir. Bu yüzyılda mahallî tarz ve tasavvuf, şiirdeki etkisini devam ettirmekle beraber özellikle mahallî tarz inceliğini kaybetmiş, İstanbul Türkçesi yerine normalin altı bir derecede bulunan halkın dilinin kullanıldığı müşahade edilmektedir.⁸

XIX. yüzyıl divan şairlerinin yetişmesinde etkili olan iki çevre vardır. Bunlardan birincisi tarikat çevresidir. Her buhranlı dönemde olduğu gibi, XIX. yüzyılda da bir tarikata intisap etme modası vardır. Bu dönem divan şairlerinden, bir tarikata girmemiş, bir şeyhe intisap etmemiş şair yok gibidir. Fakat bu durum, bütün şairlerin dinî ve tasavvufî şiirler yazdığını göstermez. Bunlardan çoğunun şiirlerinde rindane ve âşıkane eda hâkimdir. XIX. yüzyıl şairlerinin yetişmelerinde etkili olan

⁵ Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, **XIX. Yüzyıl Divan Şiiri-Türk Dünyası El Kitabı**, TKAE Yayınları, Ankara 1998, s. 461

⁶ Ünver, a.g.e., s. 99-100.

⁷ Şentürk, Kartal, a.g.e., s. 353

⁸ Ahmet Mermer vd., **Üniversiteler İçin Eski Tür Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yay., Ankara 2016, s. 561

ikinci çevre ise devlet dairelerinin kalemleridir.⁹ Bu dairelerin başında bulunan yüksek memurların çoğu da şairdir.¹⁰ *Divan*’ında Mekkî’nin bir tarikata mensup olduğunu gösteren herhangi bir şiire rastlanılmamıştır. Aynı zamanda hayatı ile ilgili bilgi veren kaynaklarda ise onun bir tarikata mensup olduğundan bahsedilmemiştir. Bu sebeple Mekkî, ömrünün büyük bölümünü devlet memurluğunda geçirmiş olmasından yola çıkarak Ünver’in belirttiği XIX. yüzyıl şairlerinin dâhil oldukları toplumsal çevre içinde ikinci grup olarak belirtilen devlet daireleri kalemlerinde yer alan şairler arasında yer almaktadır.

Gelişmeye başlayan yeni edebiyat anlayışının yanında, bu yüzyılda klâsik geleneği sürdüren şairler de klâsik şiirin büyük üstatlarını örnek alarak şiire taze kan kazandırma çabasıyla bir edebî topluluğun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Encümen-i Şuarâ isimli topluluk, 1861 yılında kurulmuş ve çalışmalarını bir yıl devam ettirmiştir.¹¹ Edebiyat tarihlerinde yer alan bilgiler ışığında bu topluluk içerisinde yer aldığı ifade edilen şairler arasında Mehmed Mekkî Efendi’nin adı zikredilmemektedir. Bunun başlıca sebebi olarak onun Encümen-i Şuarâ adlı topluluk kurulduğunda henüz 18 yaşında genç bir şair olması gösterilebilir. Ancak Mekkî’nin şiirlerine bakıldığında tıpkı bu topluluktaki şairler gibi Bâkî, Nâbî ve Fuzûlî gibi üstat vasfına sahip şairleri örnek aldığı görülür. Aynı zamanda şiirlerinde geleneği yaşatma çabası içinde olması Encümen-i Şuarâ’nın şiir anlayışına sahip olduğunu düşündürmektedir.

Bu devirde geçmiş asırlarda kullanılan nazım şekillerinin kullanılmasına devam edilmiştir. Ancak bunlardan bazılarında bir artış, bazılarında ise gözle görülür bir azalma olmuştur. Geçmişe oranla bu dönemde en az kullanılan nazım şekli “mesnevi”dir. Yine bu devirde önemli kaside şairi de yetişmemiştir. Özellikle bentlerden kurulu nazım şekillerinde olan artış dikkat çekmektedir. “Tercî-bend”ler, terkîb-bend”ler, “şarkı”lar ve çeşitli “tarih” kıtaları bunlardandır. Geçen asırların aksine divanlarda yer alan gazel sayısında azalma, kaside sayısında ise gözle görülen bir artış olduğu görülmektedir.¹²

⁹ İsmail Ünver, “XIX. Yüzyıl Divan Şiiri” *Ankara Üniv. DTCE Dergisi*, S. 1, C. 32, 2017, s. 132

¹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Basımevi (7. Baskı), İstanbul 1988, s. 64.

¹¹ Mermer vd., a.g.e., s. 561

¹² Şentürk, Kartal, a.g.e., s. 354

Bütün bu bilgiler ışığında edebiyat araştırmacılarının da üzerinde hemfikir olduğu üzere XIX. yüzyıl, tıpkı Osmanlı Devleti gibi klâsik edebiyat için son çırpınışların tezahürü olduğunu bizlere göstermektedir. Bu devirde yaşayan birçok şair sadece kendi sanat zevklerini yansıtmak için değil âdeta klâsik şiiri ayakta tutabilmek için şiir yazmışlardır. Ancak sonuçta emellerine ulaşma çabaları bekledikleri neticeyi onlara kazandıramamıştır.

XX. yüzyıla gelindiğinde ise yaklaşık yedi asırlık geleneği olan klâsik edebiyat artık sona ermiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başında yaşamış olan Mehmed Mekkî Efendi de klâsik Türk edebiyatını ayakta tutmaya çalışan son şairler arasında yer almıştır. O, yazmış olduğu *Divan*'ı ile klâsik Türk şiirinin son demlerinde dahi edebî gücünü ve varlığını sürdürdüğünü göstermeye çalışmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEKKÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Mekkî'nin Hayatı

Mekkî, 1843 yılında Mekke'de doğdu. Adı Mehmed Mekkî Efendi'dir. Sirozîzâde Ali Rıza Bey'in oğludur.¹³ Arslan'ın aktardığına göre Servet-i Fünûn dergisinin sahibi Ahmet İhsan Tokgöz, Mehmed Mekkî Efendi'nin damadıdır, aynı zamanda gazeteci ve yazar merhum Hakkı Devrim de bu sülaleden gelmektedir.¹⁴

Mehmed Mekkî Efendi'nin dedesi Meclis-i Vâlâ müftüsü sudurdan Sirozîzâde Tahir Mehmed Efendi'dir.¹⁵ Dedesi de onun gibi şairdir. *Sicill-i Osmani*'de Sirozîzâde Tahir Efendi'nin müderris olarak göreve başladığı, daha sonra Şam mollası, İstanbul kadısı, Meclis-i Maarif reisi, Anadolu kazaskeri, Meclis-i Vâlâ müftüsü, Rumeli kazaskeri olarak çeşitli görevlerde bulunduğu dair bilgilere yer verilmiştir.¹⁶ *Divan*'ında dedesinin vefatı ile ilgili “*Cennet-i Adn ola yâ Rabbi makâm-ı Tâhir*” diye yazılmış bir mısralık tarih mevcuttur. Tarih “Ceddim Şudûrdan Tâhir Efendi Merhûmuñ Târîh-i Vefâtıdır” başlığını taşımaktadır. İbnü'l-emin Mahmud Kemal İnan'ın “*Son Asır Türk Şairleri*”nde Tahir Efendi'ye ait aşağıdaki dizeye yer verilmiştir:

Güzellikde nazîrim yok diyü mağrûr iken her-bâr
Görüp ‘ağs-ı ruhun âyinede bir dahı oldu yâr¹⁷

Eğitimli bir sülaleden gelen Mehmet Mekkî Efendi medrese öğrenimi gördü. On altı yaşında İstanbul müderrisliği ruusunu aldı. İstanbul Bâb Mahkemesi kitabesinde, Lapseki, Bergama, Silistre naipliklerinde, Adana Divan-ı Temyiz başkanlığında, Teke, Sakız, Musul, Karahisar-ı Sahip, Diyarbakır, Sivas, Adana,

¹³ Müjgan Cunbur, Hüseyin Ağca, **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, C.6. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. Ankara 2006, s. 294

¹⁴ Mehmet Arslan, “Mekkî Mehmet Efendi” **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2254> [erişim: 01.03.2020]

¹⁵ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. II. Dergah Yayınları, İstanbul 1988, s. 952

¹⁶ Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî**, (hızl. AKBAYAR, Nuri-KAHRAMAN, Seyit Ali), C.5., Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 1625

¹⁷ İnal, a. g.e., s. 2416

Halep, Bursa, Suriye naipliklerinde, Emvâl-ı Eytâm İdare Meclisi üyeliğinde bulundu.¹⁸ Şairin görev yaptığı yerlere bakıldığında uzun yıllar Osmanlı toprakları içinde hayatını sürdürdüğü ancak doğduğu yer olan İstanbul'dan ayrı kaldığı görülmektedir. Meslek hayatını devam ettirmek için gittiği toprakların çoğu Anadolu'dadır. Ancak, Şam ve Musul gibi Anadolu toprakları dışına da çıktı. Şairin bu uzun süren gurbet yolcuğu, *Divan*'ında yer alan bazı şiirlere aksetmiştir. Şair, Şeyhülislam Celaleddin Efendi'ye yazdığı kasidede¹⁹ bu duruma açıkça değinmiştir. Aşağıdaki beyitte otuz yıldır kendisine vatanın haram kılındığını ifade ederek gurbetin bitmesi için şeyhülislamdan yardım istemektedir:

Ben otuz yıldır efendim gezerim gurbetde
Vaṭanı çarḥ-ı denî kıldı baña şanki ḥarām
(K. 15/22)

Görev yaptığı yerler arasında özellikle Şam, mühim bir yere sahiptir. Bu sebeple adının sık sık zikredildiği görülmektedir. Ekseriyetle orayı hem güzelleri hem de bir sevgiliye âşık olduğu yer olarak ifade eder. Ayrıca vatanından ayrı olması sebebiyle de beyitlerde yer alır:

Mekkiyâ Şâmda gördüm güzeliñ envâ' ın
İntihâb eyledigim cân yaḫar dil-ber imiş
(G.58/5)

Yine terk-i vaṭan etdik yine geldik Şâma
Tâze bir yâr sevip 'âleme âğyâr olduk
(G.66/4)

Mehmed Mekkî Efendi yaşadığı yerlerle ilgili olarak tarih manzumeleri de yazmıştır. *Divan*'da “*İstānbūl Şu Bendleri Hakkında Kasīde-i Tārīhiyyedir*”, “*Sīvās Maḥkeme-i Şer'iyyesine Tārīḥ, Tārīḥ-i Çeşme-i Der-Sīvās*”, “*Burusa'da 'Alī Zencīrī Dergāhı Hakkında*”, “*Burusa'da Şeyḫ 'Alī Zencīrī Türbesine Söylenmiştir*”, “*Ḳaraḫisār'da Mekteb-i İbtidā'î Tārīhidir*”, “*Haleb'de Ta'būre Köprüsüne Tārīḥdi*”, “*Halebde Diger Köprü İçindi*”²⁰ başlıklarını taşıyan tarih manzumeleri, şairin memuriyet hayatı boyunca bulunduğu yerler için yazılmıştır.

¹⁸ Cunbur, Ağca, a.g.e., s. 294

¹⁹ K. 15

²⁰ Tar. 5, 17, 18, 23, 32, 33, 34, 37

Devletin çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra 1907’de Rumeli kazaskerliği payesi verilen Mehmed Mekkî Efendi, Meşrutiyet’ten sonra emekli oldu. 1910 yılında İstanbul’da vefat edince Karacaahmet Kabristanı’na defnoldu.²¹ Altmış yedi yaşında vefat ettiği anlaşılan şairin tek eseri elimizde mevcut olan *Divan*’ıdır. Kaynaklarda ondan başka herhangi bir eseri olduğuna dair bir bilgiye rastlanılmamıştır.

1.2. Edebî Kişiliği

1.2.1. Edebî Kişiliğinin Şiirlerine Yansıması

Kaynaklar Mekkî’nin edebî kişiliği hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Onun edebî kişiliği hakkında fikir sahibi olabilmek için şairin yaşadığı devrin şiir anlayışını, hayatını ve *Divan*’ını esas alacağız.

Mekkî, şiir anlayışının merkezine ilmi koymuştur. Şiirlerinde ilme ve bilgiye önem verdiğini, cahilliğe karşı olduğunu sık sık ifade etmektedir. Ona göre sözde ruh vardır ve o ruh, söze lezzet katar. Sözün değerini anlayabilmek için ilim sahibi olmak gerekir:

Sözde rūḥ olduğu inkâr olamaz

Lakin ol lezzeti cāhil bulamaz

(Ms.1/18)

Her ne kadar şiir duyguları ifadede bir araç olarak kabul edilse de Mekkî’ye göre şiirde önemli olan şairin fikridir. Bu bakımdan sözün mekânı kişinin beynidir. Şairin sözü akla uygun olmalıdır. Mantık süzgecinden geçmeyen söz, tesirli olmaz; kuru bir laf olarak kalır:

Ḳuru bir lāf ile te’şīri olur mu suḥanıñ

Şā’iriñ fikri gerekdir ola beyninde mekân

(K. 11/11)

Mekkî, ilim ve irfanın önemine vurgu yaparken şairliğini methetmekten geri kalmaz. Kendisine zamanın ediplerinin hayran olduğunu ve sözünün darbelerinin gücüne diğer şairlerin tahammül edemeyeceğini söylemektedir:

²¹ Cunbur, Ağca, a.g.e., s. 295

Darbe-i nuṭkuma eyler mi taḥammül şā'ir

Olur 'irfānıma ḥayrān edībān-ı zamān

(K. 15/18)

Divan'daki manzumeler incelendiğinde şairin klâsik Türk şiirini şekil ve muhteva açısından özümsemiği ve sahiplendiği görülmektedir. Bunu mısralarında açıkça ifade etmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, selefî olan şairlerin eserlerine riayet kıldığını belirtmesinin yanında himaye ettiğini de belirtmektedir:

Eşer-i eslâfa ri'âyet kıldım

Ben o vādîyi ḥimāyet kıldım

(Ms.1/52)

Mekkî de geleneğe mensup diğer şairlerin yapmaya çalıştığı gibi eldeki malzemeden farklı lezzetler çıkarma çabasındadır. Manzumelerinde klâsik Türk şiirinde yer alan mazmunların çoğuna rastlanılmaktadır. Mazmunları şiirlerinde kullanırken bilinen manalarından farklı bir şekilde kullanmak yoluna gitmemiştir. Gelenekle çatışma, klâsik şiire hem mana hem de şekil yönünden yeni usuller getirme çabası içine girmemiştir. Seleflerine bu konuda bağlı kalmayı tercih etmiştir. Şair, geleneğin izinden gittiğini, kendisinden önceki şairleri takip ettiğini belirtmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin uzun boyunu serve teşbih etmenin selefî şairlerin güzel bir tarzı olduğunu belirtirken buna kendisinin de uyduğunu ifade etmiştir:

Ḳāmet-i mevzūn-ı yārı serve teşbîh eylemek

Şīve-i eslāfdan kalmış güzel ta'bīr[dir]

(G.51/3)

Şair, her ne kadar geleneğe bağlı olduğunu ve seleflerinin izinden gittiğini ifade etse de bazı beyitlerde aksi yönde davrandığını belirtmiştir. *Divan*'da yer alan bir beyitte, selefî olan şairler gibi kasidede fahriye bölümü yazmayı tercih etmediğini, bunu terk ettiğini söylemiştir:

Gerçi fahriyye yazardı şu'arā-yı eslāf

Ben anı ḥüsn-i ṭabī'at ile kıldım terkîn

(K. 11/10)

Şairin bazen mazmunları kullanma hususunda seleflerinden ayrılarak kendine has bir tavır içerisinde olduğu görülmektedir. Bir beyitte, klâsik şairlerin genel kabul

olarak benimsediği, sevgilinin saçlarının siyah olması temayülüne aykırı bir tavır içindedir. Bu tarz bizlere daha çok Nedim'i hatırlatmakta ve mahallileşme akımının onda tesirinin olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki beyitte Mekkî, sevgilinin saçını doğrudan sarı olarak vasıflandırmamış, saçları altına teşbih ederek altın telli olarak tasavvur etmiştir. Doğal olarak altının sarı renkli olmasından dolayı sevgilinin saç da sarı renkli olarak düşünülmektedir. Böylece şair, klâsik şiirde sevgilinin saçına dair benimsenen genel kabule aykırı bir tutum içine girmiştir:

Az ser-keş idi oğşayarak gitdi vahşeti
Zer-târ-ı zülfü gibi yola yatmak istiyor
(G.42/4)

Söz söyleme tarzı şarin edebî kişiliğini meydana getiren en önemli hususlardan biridir. Çoğu şair, hangi tarzda şiir yazdığını manzumelerinde ifade etme zorunluluğu hissetmez. Mekkî ise Nedimane tarzda yazdığını belirtmekten geri kalmaz. Manzumelerine bakıldığı zaman Nedim'de var olan konuşma diline ait deyişlerle yüklü, tasannudan uzak, nükteli, açık ve zarif söyleyiş²² tarzı onun şiirlerinde rahatlıkla görülmektedir. Şair, bu tarz söyleyişlere özellikle sevgilinin güzellik unsurlarını anlatırken başvurur. Nedimane tarzda zarifane ifadeler kullanmanın etkili olduğunu özellikle belirtir. Misal olarak bir beyitte sevgiliye dair zarifane söylediği bahsin göz ucuyla dahi anlaşılabileceğini ifade eder. Aynı zamanda, başka bir beyitte Nedimane tarzda söylediği sözlerin sevgilide tesirinin kaldığını belirtmektedir:

Bir göz ucuyla kılsa işâretiñ alıverir
Çünkü o bahsi ben de zarîfâne söyledim
(G.84/3)

Mezc eyledi tegâfûl ile 'işveyi o şûh
Te' şîri kaldı yâra Nedîmâne söyledim
(G.84/4)

Şair, manzumelerde bazı şairlerin isimlerini telaffuz etmiştir. Bunu yaparken mütevazı bir kişiliğe sahip olduğu ve kendinden önceki şairlere dair hürmeti esas aldığı görülmektedir. Bir beyitte Nâbî'yi anarken hürmetinden dolayı "Hâce Nâbî"

²² Mustafa İsen vd., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara 2002, s. 133-150.

ifadesini kullanmayı tercih etmiştir. Hikemi tarzda yazdığı şiirlerle bilinen Nâbî'nin, Mekkî'yi bu konuda etkilediği görülmektedir. O, bazı gazellerinde tamamen hikemi tarzı benimseyerek tıpkı Nâbî gibi nasihat etme gayesi içinde yazmıştır.²³ Ayrıca bazı müseddeslerde de Nâbî'nin yolundadır. Aşağıdaki beyitte, hüner meydanında şairlik kudretinin Nâbî gibi at oynatamayacağını ifade ederek şairlik kudretinin onunla mukayese edilemeyeceğini söylemiştir:

Ƙudretiñ yok H'âce Nâbî gibi at oynatmağa
Sen de meydân-ı hünerde Mekkiyâ bir sikke çaķ
(G.64/5)

Bâkî de şairin örnek aldığı şairler arasında yer almaktadır. Bazı gazellerde tıpkı Bâkî gibi rindane ve yer yer âşıkane üslubu benimsemiştir. Onda da dünyadan zevk alma arzusu, beşerî aşkı yaşama ve anlatma çabası vardır. Tıpkı Nâbî gibi Bâkî'yi de örnek aldığını şiirlerinde ifade etmektedir. Bir beyitte, şiirlerinin Nâbî ve Bâkî'ninkiler gibi bir gün revacını bulacağını zikretmiştir:

Bir gün gelecekdir ki revâcın bulacaķdır
Nâbî gibi Bâķî gibi maḥşûl-i zebânım
(G.78/4)

Mekkî, *Divan* 'ında bir gazeline nazire yazdığı²⁴ Fuzûlî'den övgü ile bahseder. Hatta Fuzûlî için bir beyitte “pîr-i suhândân” tabirini kullanır. O, şaire göre aşk vadisini kesip atmıştır. Bu sebeple Fuzûlî'nin yolunu takip etmektedir. Aşağıdaki beyitte “*Pey-rev oluruz.*” ifadesi ile bunu açıkça belirtmiştir:

Vâdî-i ' aşķı Fuzûlî kesip almıḫ Mekķî
Biz de pey-rev oluruz pîr-i suḫandânımıza
(G.99/6)

Şair, özellikle aşk ve âşıkla ilgili hususlarda Fuzûlî'yi örnek almıştır. Fuzûlî'nin vuslatı arzulamayan, firkatten zevk alan; böylece aşkın bitmemesi üzerine kurgulanmış, mihnet ve ıstıraba dayalı aşk anlayışı, şiirlerinde bariz şekilde tezahür etmiştir. Aşağıdaki beyitte belirttiği gibi Mekkî, aşkta yanmaya taliptir. Sevgiliden gelecek her türlü merhamete ve lütfâ karşıdır. Bu sebeple sevgiliden ona rahmet

²³ G. 22, G. 28, G. 29

²⁴ G. 99

etmesini istemez. Çünkü aşkın kıyamet gününe kadar devam etmesi gerektiği fikrinin gerçekleşmesi için bu elzemdir:

Hâlime rahm etme cānā âteş-i ‘aşkıñla yak
Sen bizi mahv eyle kim tā haşre kılsın iştiyāk
(G.64/1)

Divan’da ismini zikrettiği bir başka şair ise kasideleri ile klâsik şiirde şöhret bulmuş Nef’î’dir. Yazdığı bir kasidenin²⁵ çok güzel olduğunu belirtmek için Nef’î’nin bunu görmesi hâlinde hürmetli lisanına Mekkî’nin hakir namını alacağını ifade etmektedir:

Alırdı nām-ı hākîri lisān-ı tevķîre
Bu nev kaşîdemi görseydi Nef’î-i mağfūr
(K. 20/26)

Divan’da Fuzûlî’den başka üç şaire daha nazire yazıldığı görülmektedir. Bunlar Samihî²⁶, Adana Nakibi Fazıl Efendi²⁷ ve Sırrı Paşa²⁸’dır. Mekkî bunun yanında uzun süre Trabzon valiliği yapmış Hazine-darzâde Abdullah Paşa’nın kızı²⁹ - Mekkî’nin tabiriyle- “Fitnat-ı Cedîde Hanım”ın bir gazeline de tahmis yazmıştır.³⁰ Şairin gazeline tahmis yazdığı diğer şairler ise Şeyhülislam Mekkî Efendi,³¹ Sivasî Mektubî Muhayyiri Rıza Efendi³² ve Akif Paşazâde Reşid Bey³³’dir. Birçok şaire nazire ve gazeline tahmis yazması, onun hem selefî hem de çağdaşı olan şairlerin şiirlerine alaka gösterdiğini ispatlamaktadır.

Şair, ismini telaffuz ettiği şairlere karşı ne kadar mütezavî ve hürmetli bir tavır sergilese de bazen kendi şairliğini methettiği şiirlerde mağrur bir şahsiyete bürünerek diğer şairleri küçük gördüğünü düşünmemize sebep olan ifadeler kullanır. Bu durum sadece birkaç beyitle sınırlıdır. Aşağıdaki beyitlerde şair, herkesin kendisi gibi efsane niteliğinde şiirler söyleyemeyeceğini, diğer şairlerle şiir kabiliyetinin

²⁵ K. 20

²⁶ G. 98

²⁷ G. 87

²⁸ G. 122

²⁹ Sıtkı Can, *Ordulu Şair Fitnat Hayatı ve Şiirleri*, Gürses Basımevi, Ordu 1939, s. 8

³⁰ Th. 1

³¹ Th. 2

³² Th. 3

³³ Th. 4

kıyaslanamayacağını, ayrıca kendisi gibi rindane şiirler söyleyene rastlamadığını belirten iddialı ifadeler kullanmıştır:

Sen herkesi efsâne mi söyler şanıyorsun
Kendiñle kıyās eyler iseñ aldanıyorsun
(G.94/1)

Mekkiyā var herkesiñ bir meslek-i rindānesi
Böyle vādīye teşādūf etmedim eş‘ārda
(G.107/5)

Mekkî, şairlik kudretini methettiği beyitlerde kendini överken birkaç hususun üzerinde durmaktadır. Bunlar arasında hünerinin şöhretine galip geldiği, halkın şiirine talip olduğu, fikrinin suretini tasvir ederken ressamın dahi aciz kalacağı, kalemin elinde şevkle hareket ettiği ve bu görüntüyle kalemin sanki Naim cennetinin gül bahçesinde yürümekte olduğu gibi tahayyüller mevcuttur:

Şi‘rime halk benim ṯalibdir
Hünerim şöhretime g̱alibdir
(Ms.1/50)

‘Arşa-ı nazm-ı hayālīm o kadar vāsi‘ kim
Sûret-i fikrimi taşvirden ‘aciz ressām
(K. 15/19)

Hāme destimde yine şevk ile cevλān eyler
Şanki gūlzār-ı Na‘īm içre hırāmān eyler
(K. 17/1)

Şairin -başta gazelleri olmak üzere- üstünde durduğu en belirgin konu aşktır. Aşk hususuna büyük ehemmiyet göstermektedir. Aşağıdaki beyitte ifadelerinden bu durum açık şekilde kendini göstermektedir. Ona göre şairlik, aynı zamanda “mahabbet mesleği”dir ve bu meslekte kendisi söz sahibidir. Bu hususta kendine çok fazla güvenir ve kaleminin herkese meydan okuduğunu ifade eder:

Miyān-ı ehl-i dilde Mekkiyā meydan okur hāmem
Maḥabbet mesleginde eyleyen gelsin cūvān-merdi
(G.108/5)

Aşk, Mekkî’nin şiirlerinde tahayyül gücünün sınırları içinde çeşitli tasavvurlara bürünerek vücut bulmuştur. O da aşk anlayışını tıpkı Fuzûlî’de olduğu

gibi dert ve ıstırap üzerine kurmuştur. Platonik aşk, tasavvur ettiği sevgili, âşık ilişkisinin temel felsefesini oluşturur. Ancak ondaki aşk ilahi boyuta ulaşmaz. Zaten kendisi böyle bir çaba içine girmez. Bunun yanında, birçok şair gibi aşkı çeşitli timsallerle anlatma yoluna gider. Onun manzumelerinde aşk; bazen kadeh, bazen şarap, bazen delilik olarak tasvir edilir. Neşeyi, tasavvur ettiği âşık tipine pek yakıştıramaz. Ona göre âşık, cefaya katlanmak zorundadır; çünkü aşk kölesidir:

Mekkî cefâ-yı ehl-i dile eylemez eşer

Cünûn cigerle âteş-i gâmdır gedâ-yı ‘aşk

(G.63/5)

Şair, çoğu zaman âşık yerine kendini koyarak vicdanına ve gönlüne nasihatler veren bir kişi vasfına bürünür. Bazen vâsûht tarzı şiirin etkisi ile sevgiliyi umursamama düşüncesi görülse bile ekseriyetle manzumelerde gönlüne temkinli olmasını tembih eder. Oluşturduğu âşık tipi sevgilinin cazibesi ve güzelliğini gördüğü zaman gönlü hemen yanmaya başlar, aşk ateşiyle tutuşur. Bunun yanında eziyetlerine dayanamayacak hâle gelse dahi vicdanına aşkı terk etmeyi yakıştıramazlar:

Görünce cāzibe-i hüsn ü ânı dil yarıyor

Belâ-yı ‘aşkı firāk [u] gamı kolay şarıyor

(G.24/1)

Günde biñ hâne harâb etse de fitne-i nigh

Terk-i ‘aşk etme yakışmaz yine vicdânımıza

(G.99/3)

Mekkî; sevgilinin saçı, kaşı, gözü, boyu, gamzesi ve beni gibi birçok güzellik unsurlarını çeşitli tasavvurlar içinde canlandırarak şiirine aksettirmiştir. *Divan*’da sevgiliye ait bütün ayrıntılar mevcuttur. Aynı zamanda âşık da sevgili kadar olmasa bile çeşitli fiziki özelliklerinin yanında maddi ve manevi hâlleri ile şairin tahayyül gücüne göre yerini almaktadır.

Şair; rind, zahit ve rakip gibi diğer tipleri şiirine katmıştır. Bunları, klâsik Türk edebiyatı geleneğine uygun olarak müspet ve menfi vasıflarını ön plana çıkararak bazen mizahi bir tavır takınarak anlatmıştır

Mengi'ye göre din ve tasavvuf XIX. yüzyıl şairlerinin beslendiği bir kaynak olma hüviyetindedir.³⁴ Buna karşın din ve tasavvuf mefhumları XIX. yüzyıl şairi Mekkî'nin *Divan*'ındaki bazı manzumelerde kendini gösterse bile şair bunları muayyen bir şekilde aksettirmemiştir. Naat ve münacat dışında dinî konuları anlatan nazım türlerine *Divan*'da yer verilmemiştir. Hz. Muhammed'den başka Circîs, Âdem, İsa ve Musa peygamberlerin isimleri zikredilmektedir. Çok fazla olmasa da Dört Halife, sahabeler, Al-i 'abâ ve on iki imamın adlarının geçtiği yerlere rastlanılmaktadır. Bunun yanında ibadet ve itikadî hususlarla ilgili mefhumlara az da olsa yer verilmiştir. Birkaç ayet ve hadis dışında Kur'an'la ilgili hususlara rastlanmaz. Bu durum diğer dinler için de geçerlidir.

Mekkî, tasavvuf konusuna hususi olarak değinmemiştir. Manzumeler incelendiğinde tasavvufa ait "fenâ-bekâ, himmet, uzlet, el çekmek, sır, esrâr, nihân, râz, kanâ'at, tevekkül, himmet, 'inayet, nefis" gibi mefhumların zikredildiği görülür. Ancak bu hususta çağdaşı olan birçok şairin gerisinde kalmaktadır. Ayrıca bunları mısralara aktarırken tasavvufî manaları ile verme gayesinde olmadığı manzumelere bakıldığında rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Cemiyet ve toplum hayatı ile ilgili hususlar, Mekkî'nin günlük yaşamı manzumelere aksettirme çabası ile meydana getirdiği edebiyat anlayışında önemli bir yer tutar. Özellikle başta Sultan Abdülhamid olmak üzere birçok devlet adamına şiirlerinde yer vermiştir. Bunun yanında Osmanlı dışında kalan İran tarihi ve mitolojisinden kaynaklı şahsiyetler, çeşitli sanatkârlar ve ilim adamları manzumelerde yer almıştır. Ayrıca yaşadığı döneme ait gelenek ve göreneklerle; tarihte meydana gelmiş Japonya-Rusya savaşı, Selahattin Eyyübî'nin haçlılarla mücadelesi, Sultan Abdülaziz'in katledilmesi ve Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi gibi hadiselerle rastlanmaktadır.

Mekkî, *Divan*'da başta felek unsuru olmak üzere, kozmik âlemle ilgili konulara değinmiştir. Yıldızlar, burçlar, gezegenler ve zamanla ilgili unsurlara şiirlerde yer vermiştir. Bunun yanında hava, ateş, su ve toprağın bulunduğu dört unsura ait mefhumlar şiirlerde çok fazla olmasa da mevcuttur.

³⁴ Mengi, a.g.e, s. 234

1.3. Dil ve Üslubu

Mekkî, sade bir dil kullanmayı tercih edip Farsça ve Arapça kelimelerle yüklü ağır bir dil kullanmaktan uzak durmuştur. Uzun ve karmaşık terkipler yok denecek kadar azdır. Özellikle gazellerinde sade ve samimi bir üslup hâkimdir. Duygularını anlatırken açık bir ifade tarzı benimsemiştir. Necati Bey'in yüzyıllar öncesinden başlattığı deyimlere, atasözlerine şiirde bolca yer verme anlayışı onda da görülür. Manzumelerinde deyimleri kullanmak hususuna ne kadar önem verdiğine dair aşağıdaki beyit misal olarak gösterilebilir. Şairin genellikle herkes tarafından manası bilinen “cana kastet-” ve “kanına susa-” deyimlerini aynı beyitte kullandığı görülmektedir. Şair, bu deyimleri geleneğin sanat anlayışına ve ahenk hususiyetine dikkat ederek ustalıkla yerleştirmiştir:

Merdüm-i dîdesi yârîñ şusamış çanımıza

Allâh Allâh o mehiñ kâsdı nedir cânımıza

(G.99/1)

Divan’da bunun yanında birçok deyim bulunmaktadır:

Tablo 1: Mekkî Divanı’nda Yer Alan Deyimler

Sıra Num.	Deyimler
1	ağır sat- (G.42/2)
2	ağzı sulan- (K.19/14)
3	ağzının ölçüsünü al- (K. 4/18)
4	aklı dağıl- (G.48/5)
5	aklını al- (G.3/4), (G.45/4), (G.65/1)
6	ar et- (K. 7/6)
7	arz et- (G.92/3)
8	arz-ı hâl et- (G.97/4)
9	aşka düş ol- (G.90/5)
10	aşka düş- (G.92/3)
11	at başı git- (Ms.1/22)
12	at oynat- (G.64/5)
13	ateş düş- (G.122/5)
14	ateşe düş- (G.92/5)
15	atf-ı nazar et- (G.47/4)

16	ayağı çekil- (G. 62/2)
17	ayağını çek- (G. 47/2)
18	ayak öp- (G. 61/5)
19	baht-ı siyah ol- (G.55/5)
20	baş eğme- (G.66/2), (Ms.1/3), (K. 5/43)
21	başdan sav- (G.81/3)
22	başı açık ol- (G.83/5)
23	başına çal- (G.118/2)
24	başına geç- (K. 4/17)
25	başına gel- (G.103/5)
26	başını kurtar- (K. 4/22)
27	bel bağla- (G.106/3)
28	bel ver- (G.28/3)
29	belasını bul- (G.81/1)
30	belaya düş- (G.93/1)
31	beyan et- (G.80/3)
32	bir tutar yeri kalma- (Msd.9/7)
33	birbirine kat- (G.58/1)
34	boşa çık- (G.67/5)
35	boynunu bük- (Ş.17/2)
36	can yak- (G.57/4), (G.58/5)
37	cana kasd et- (G.33/5), (G.99/1)
38	cana yakın ol- (G.25/2)
39	canı ağzına gel- (G.78/1)
40	canına kasd et- (Msd. 2/4)
41	cem' et- (G. 96/2)
42	cem'-i mâl et- (G. 90/3)
43	dağlara düş- (G.112/5)
44	dem sür- (G.91/5)
45	dem ur- (G.117/4)
46	dillere düş- (Ş.5/1)
47	dinden çıkar- (G.98/3)
48	divan kur- (K. 9/2)
49	dört gözle gözle- (Msd.7/3)
50	el çek- (G.118/2), (Ş.16/1)
51	el ver- (G.18/4), (K. 19/23)
52	endişeye düş- (G.105/1)

53	ettiğini bul- (Msd.9/4)
54	fitne sal- (G.54/2)
55	fitne uyandır- (G.95/3)
56	galeyana gel- (K.4/19)
57	gam çek- (G.101/5)
58	gönül bağla- (Ş.1/1)
59	göz dik- (Msd.9/5)
60	göz süz- (G.58/1)
61	göz ucuyla bak- (G.84/3)
62	gözden esirge- (G.129/7)
63	göze alma- (G.19/1)
64	göze uykunun haram ol- (Ş.28/2)
65	gözü kamaş- (G.25/5)
66	gözünden esirge- (G.24/2)
67	günahına gir- (Ş.24/1), (Ş.24/2)
68	hazer kıl- (G.105/5)
69	hiçe say- (G.118/3)
70	hoş gör- (G.91/4)
71	huzura çık- (G.103/5)
72	ıskat-ı cenin eyle- (K.11/14)
73	ictinâb eyle- (G.105/5)
74	imdad bekle- (G.82/1)
75	intikam al- (G.87/3)
76	iş işle- (G.112/4)
77	kalbe tokun- (G.101/3)
78	kanına gir- (Msd.2/4)
79	kanına susa- (G.99/1)
80	keff-i lisan et- (G.47/2)
81	kendi hâline terk et- (G.102/4)
82	kerem kıl- (G.104/3)
83	kılıca ver- (K.11/6)
84	kulak kulağa ver- (K. 9/5)
85	kuru laf et- (K. 11/11)
86	kulp tak- (K. 5/37)
87	medd-i nazar kıl- (G.36/3)
88	meydan oku- (G.106/2)
89	meydana çık- (Mf.7)

90	meyl et- (G.103/4)
91	muhakeme et- (G.100/3)
92	musibete uğra- (Msd.9/4)
93	nadim ol- (G.91/2)
94	nasibini al- (G.27/4)
95	nezr et- (G.99/4)
96	postunu ser- (Tar.36/3)
97	rağbet et- (G.94/2)
98	rahat yüzü görme- (Msd.1/1)
99	revaç bul- (G.78/4), (K.12/32)
100	sevk et- (G.105/2)
101	sığaya çek- (Msd.10/1)
102	sitem gör- (G.90/1)
103	şerh eyle- (G.96/4)
104	tefekür kıl- (G.101/4)
105	tekbîr al- (K. 4/23)
106	terk-i can et- (G.92/1)
107	üstünde kal- (G.128/3)
108	vakf et- (G.115/5)
109	vücuda gel- (G.89/1)
110	vücuda getir- (K.14/4)
111	yed-i tıflda oyuncak ol- (G.81/5)
112	yola yat- (G.42/4)
113	yüz göster- (K. 12/30)
114	yüz suyu dök- (G.28/3)
115	yüz sür- (K.15/8)
116	yüzü kara çık- (Tar.23/3), (G.103/5)
117	yüzüne hasret ol- (K.16/2)
118	zarurete düş- (G.89/6)

Şair, deyimler kadar olmasa bile atasözlerine manzumelerde yer vermiştir. Bunlardan bazılarını örnek olarak “Mazlumun ahı yerde kalmaz (indirir şahı).”³⁵, “İnsan, cihanda her ne ekerse onu biçer.”³⁶, “Bir çiçekle yaz gelmez.”³⁷ gösterilebilir.

³⁵ Ms. 9/5

³⁶ Ms. 9/4

³⁷ G. 9/3

Şair, aşağıdaki beytin birinci dizesinde “Bahşiş atın dişine bakılmaz.” atasözüne yer vermiş, ikinci dizesinde ise onu açıklamıştır:

Bahşiş atın dişine bakmazlar
Pek güzeldir diyü kulp takmazlar

(K. 5/37)

Mekkî, çoğu şairde olduğu gibi ifade ettiği sözün atasözü olduğunu özellikle belirtmek istemektedir. Bir beyitte “Cem-i mâl ettikçe insanın hırsı artar.” atasözüne yer vermiştir. Şair, bunun atasözü olduğunu belirtmek için “meseldir” ifadesini kullanmıştır:

Meseldir cem‘-i māl etdikçe artar hırşî insānî
Kerem ummak ḥaṭā-ender-ḥaṭādır aḡniyālardan

(G.90/3)

Divan’da yer alan bazı beyitler, veciz olabilecek vasıftaki ifadeleri ihtiva eder. Şair, aşağıdaki beyitte “*Ey Mekkî, zamanını ehl-i kemalle geçir. Çünkü çorak zeminde harman olmaz.*” demektedir. Özellikle “*Çorak zeminde harman olmaz.*” ifadesi atasözü niteliğinde olan veciz bir sözdür. Bu sözle şair, öncelikle kelimeleri birinci anlamlarında kullanarak çorak yerde harman olmayacağını, orada bir şey yetişmeyeceğini ifade etmektedir. Ancak bu mananın beyit için pek bir önemi yoktur. Mekkî, aslında bu sözde yer alan “çorak” kelimesini “cahil insanlar”; “harman” kelimesini ise “olgun kişiler” manasına gelecek şekilde düşünmemize imkân verecek biçimde kullanmıştır. Bununla şair, vermek istediği mana olan “Cahil insanlarla beraber olmakla olgun kişi olunmaz.” ifadesini çağrıştırmıştır. Bu atasözlerinin çoğunda olduğu gibi kinayeli ifadeler kullanılarak nasihat verme özelliğinin bu sözde yakalandığını göstermektedir:

Mekkî geçir zamānıñ ehl-i kemāl ile
Zîrā zemīn-i şūrede hiç ḥarmen olmuyor

(G.9/5)

Mekkî’nin şiirlerine bakıldığında dili kullanırken sahip olduğu bir başka özellik ise argoya, az da olsa müstehcen sayılabilecek ifadelere yer vermesidir. Bunu yaparken sözünden sakınmaz. Nâfi‘a Nazırî Mahmûd Paşa için yazdığı “Kıt‘a-i

Letâif³⁸ ve Rus çarına hitaben yazmış olduğu müseddeste³⁹ bu durum açıkça görülmektedir. Aşağıdaki beyitte ise şair, günümüzde de oldukça yaygın olarak kullanılan “kirişi kırmak” ifadesine yer vermiştir:

Feleg[iñ] dâ'im 'adâvetdir işi
Kırarız böyle giderse kirişi

(K. 5/2)

Genel olarak değerlendirildiğinde şairin dilinin sade, açık ve anlaşılır olduğu görülmektedir. Mekki'nin anlatımındaki bu sadeliğin şiirlerinde çeşitli hususlarla ilgili meydana getirmek istediği tahayyülleri ifade etmesine katkı sağladığı görülmektedir. Aynı zamanda şairin açık ve anlaşılır şekilde dili kullanma amacı da üslubunun temel özelliği olan sözü dolandırmadan, edebî sanatlara boğmadan tesirli şekilde aktarma çabasına yardımcı olmuştur.

³⁸ Kt. 11

³⁹ Ms. 9

İKİNCİ BÖLÜM

2. *MEKKÎ DİVAN*'NİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

2.1. Nazım Şekilleri

Mekkî Divanı 'nda birçok nazım şekli mevcuttur. Bunlar kaside, müseddes, tahmis, muhammes, murabba, şarkı, gazel, kıt'a, matla ve müfrettir. *Divan* 'da ayrıca bir de mesnevi mevcuttur. Yaptığımız çalışmada nazım şekillerini mürettep bir divandaki sıralamaya göre düzenledik.

2.1.1. Kasideler

Mekkî Divanı 'nda toplam otuz beş kaside mevcuttur. Kasideler naat-ı şerîf ve methiye türünde yazılanlar ile tarih manzumesi vasfını taşıyanlar olmak üzere üç şekilde yer almaktadır.

Naat-ı şerîf türünde yazılan kasidelerin sayısı iki olup *Divan* 'ın başında bulunmaktadır. Methiye türünde yazılan kasidelerin sayısı ise yirmidir ve en çok rastlanan türdür. Şair başta Sultan Abdülhamid olmak üzere birçok devlet adamına methiye yazmıştır. Bunlar içinde kendisi için yazılan yedi kaside ile en çok kaside sunulan kişi Sultan Abdülhamid'dir. Şühülislam Cemal Bey ise dört kaside ile kendisi için en çok kaside yazılan ikinci şahsiyettir. Onların dışında Muhyiddin Arabî, Müşir Hidayet Paşa, Şadrazam Halil Rıfat Paşa, Abdurrahman Paşa, Mahmud Nedim Paşa; Cemil, Celal, Hanif, Âsım ve Agâh Beglerin İltifatnamelerine ve İbrahim Refet Efendi, Abdülezel Paşa için yazılan birer kaside yer almaktadır.

Tarih manzumesi olarak yazılan kasidelerin sayısı ise on üçtür. Bu kasideler arasında Sultan Abdülhamid'e yazılan on bir kaside vardır. Bahriye Nazırı Rauf Paşa ile Şeyhülislam Ömer Lütfi Efendi'ye ise birer kaside yazılmıştır. Kasidelerin beyit sayıları değişiklik göstermektedir. Buna göre *Divan* 'da en az 7, en çok 51 beyitlik kaside bulunmaktadır.

2.1.2. Müseddes

Müseddesler, hepsi için birer tane olmak üzere Selahaddin Eyyübî, Abdülaziz Han, Gazi Osman Paşa, Tuna Valisi Abdurrahman Paşa ve Rus çarına hitaben yazılmıştır. Sultan Abdülaziz için yazılan müseddes mersiye türündedir. Diğerleri ise hikemi üsluba uygun olarak devrin devlet yöneticilerini eleştirmek, feleğe sitem ve ailesine nasihat etmek amacıyla yazılmıştır.

2.1.3. Tahmis ve Muhammes

Divan'da dört tahmis bir muhammes bulunmaktadır. Şair; Fitnat-ı Cedide, Şeyhülislam Mekkî Efendi, Sivasî Mektubî Muhayyiri Rıza Efendi ve Akif Paşazâde Reşid Bey'in birer gazelini tahmis etmiştir. Sivasî Mektubî Muhayyiri Rıza Efendi'nin gazeline yazdığı tahmis 7 bentten, diğerleri ise 5'er bentten oluşmaktadır. Bunların dışında yazdığı muhammes ise 5 bentten oluşmaktadır.

2.1.4. Murabba

Divan'da biri tarih manzumesi olmak üzere dört murabba bulunmaktadır. Manzumelerde sevgiliye duyulan aşkın verdiği ıstırap, gönlün söz dinlemez hâlleri ve feleğe şikâyet anlatılmaktadır. Bir murabbada ise şairin Sultan Abdülhamid'e övgü dolu ifadelerine rastlanmaktadır.

2.1.5. Şarkı

Klâsik Türk şiirinde şarkının tür mü, nazım şekli mi olduğuna dair farklı görüşler mevcuttur. Ancak genel kabul, bir nazım şekli olduğudur. Biz de bundan dolayı şarkıyı nazım şekli olarak değerlendirdik. *Mekkî Divanı*'nda üzerinde durulması gereken nazım şekillerinin başında şarkı gelir.

Divan'da şarkı nazım şeklinde yazılmış otuz dokuz manzume mevcuttur. Şair, ikisini hece vezniyle⁴⁰ diğerlerini aruzla yazmıştır. Şarkıların ikisi altı, biri ise beş mısralı bentlerden oluşmaktadır. Diğer şarkılar ise dört mısralı bentlerden

⁴⁰ Ş. 24, Ş. 39

meydana gelmiştir. *Divan*’da ayrıca Arap alfabesinde yer alan noktasız harflerle yazılmış bir “şarkı-ı bî-nakt”⁴¹ mevcuttur. Şarkıların tamamında nakarat kısmı yer alır. Beşli ve altılı bentlerle yazılanların son iki mısraı, diğerlerinin ise son mısraları nakarat kısmı olarak belirlenmiştir.

Divan’da yer alan şarkıları klâsik Türk şiirindeki şarkı yazma geleneğine uygun olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. İpekten ve Dilçin şarkı nazım şekli hakkında bilgi verirken onun en az beş bentten oluştuğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca şarkı nazım şeklinin kafiye dizilişlerine göre tasnifini yapmışlardır. İpekten, şarkıyı kafiye dizilişlerine göre çapraz kafiyeli şarkı (abab cccb dddb), nakaratlı çapraz kafiyeli şarkı (aAaA bbbA cccA; aBaB cccB dddB), murabba'-ı müzdevic kafiyeli şarkı (aaaa bbba ccca), mütekerrir kafiyeli şarkı (aaaA bbbA cccA; aaxa bbba ccca; aaxA bbbA cccA) ve muhammes şarkı (aaaaA bbbbA ccccA; aaaAA bbbAA cccAA; aAaAAn bbbAAn cccAA) diye altıya ayırmıştır.⁴² Dilçin ise şarkı nazım şeklini kafiye dizilişlerine göre nakaratlı ve nakaratsız diye ikiye ayırarak tasnif etmiştir.⁴³ Bütün bu özellikler, *Divan*’daki şarkıların klâsik Türk şiirindeki şarkı yazma geleneğinden farklı olarak kaleme alındığını göstermektedir. Çünkü Mekkî, iki veya üç bentten oluşan, mısra sayısı değişiklik gösteren şarkılar yazmıştır. Dolayısıyla bunlar, kendisinden önceki şairlerin benimsediği şarkılardan şekil yönünden bariz olarak farklılık göstermektedir.

2.1.6. Gazeller

Gazel, klâsik Türk edebiyatında şairlerin en çok tercih ettikleri nazım şekillerinin başında bulunmaktadır. Mehmed Mekkî Efendi de *Divan*’ında mevcut olan 134 gazeli ile bu nazım şeklinde şiir yazmayı tercih eden şairler arasında yer almaktadır. Gazellerinde Tükçenin ifade gücünden azami ölçüde faydalanmış, Türkçe kelimelerin yanına Arapça ve Farsça kelimeleri ustalıkla yerleştirmiştir. Tahayyül gücünü kullanırken mübalağaya kaçmadan ölçülü davranmayı tercih etmiştir. Böylece herkesin anlayabileceği şekilde gazeller yazmıştır. Mekkî, sadece

⁴¹ Ş. 13

⁴² Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı-Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergah Yay., İstanbul 2012. s. 89

⁴³ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 1983, s. 214

bir gazel türüne bağlı kalmamıştır. Çoğunluğu âşıkane, şuhane ve rindane olmak üzere hikemi türde gazeller yazmıştır.

Divan mürettep olmadığı için hemen hemen her varakta gazeller mevcuttur. *Divan*’ın başında münacat ve naat türünde yazılmış iki gazel bulunur. Aynı zamanda naat türünde bir gazel de 92a’da bulunmaktadır.

Gazellerin beyit sayılarına bakıldığında ise çoğunun beş beyitten oluştuğu görülmektedir. Beş beyitten oluşan gazel sayısı 128’dir. Klâsik Türk şiirinde gazellerde beş, yedi, dokuz gibi tek rakamlı beyit sayıları tercih edilmesine rağmen *Mekkî Divanı*’nda yer alan iki gazel altı beyitlidir. Ayrıca 9 beyitli iki gazel ile biri dört diğeri üç beyitli iki de nâ-tamam gazel bulunmaktadır. *Divan* mürettep hâle getirildiğinde klâsik divan tertibine uygun olarak nâ-tamam gazeller, ilgili bölümün en sonunda yer almıştır.

Gazeller, mürettep bir *Divan*’a göre tertip edildiğinde harflere göre sayı olarak dağılımı şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

Tablo 2: Gazellerin Harflere Göre Sayısal Dağılımı

S. No	Harf	Sayısı
1	Ḥurūfū’t-Tā (ت)	2
2	Ḥurūfū’l-Cīm (ج)	1
3	Ḥurūfū’l-Hā (ح)	2
4	Ḥurūfū’d-Dāl (د)	1
5	Ḥurūfū’r-Rā (ر)	48
6	Ḥurūfū’z-Zā (ز)	4
7	Ḥurūfū’ş-Şın (ش)	7
8	Ḥurūfū’l-Ḳāf (ق)	5
9	Ḥurūfū’l-Kāf (ك)	7
10	Ḥurūfū’l-Lām (ل)	2
11	Ḥurūfū’l-Mīm (م)	8
12	Ḥurūfū’n-Nūn (ن)	11
13	Ḥurūfū’l-Hā (ه)	14
14	Ḥurūfū’l-Yā (ي)	22
	Toplam	124

Tablo incelendiğinde Mekkî'nin gazellerinde 14 farklı harfi kullandığı görülmektedir. Bunlar arasında en çok tercih ettiği harf râ, en az tercih ettikleri ise cîm ve dâl'dır. Münacat ve naat-ı şerif türünde yazılanlar ile nâ-tamâm gazeller de tabloda yer almaktadır.

2.1.7. Kıt'a

Divan'da kıt'a nazım şekliyle yazılmış 46 manzume bulunmaktadır. Bunların 27'si tarih manzumesidir. Kıt'alardaki beyit sayısı farklılıklar göstermektedir. Beyit sayılarına bakıldığında *Divan*'da iki beyitli 21, üç beyitli 5, dört beyitli 2, beş beyitli 12, altı beyitli 1, yedi beyitli 3, sekiz ve dokuz beyitli 1'er kıt'a yer almaktadır. Kıt'a nazım şeklinin genel özellikleri arasında ilk beyitlerinin müfret olması yer alır. *Divan*'da yer alan çoğu tarih manzumesi olarak yazılmış bazı kıt'alarda ise ilk beyitlerin nazım şeklinin özelliğine aykırı olarak mukaffa olduğu görülmektedir. *Divan*'da ilk beyti mukaffa olan kıt'a sayısı 19'dur.

2.1.8. Mesnevi

Mesnevilerde konu ne olursa olsun, ilk dikkat çeken özellik olayın bir masal havası içinde anlatılmasıdır. Akıl ve mantık ölçülerini aşan bir sürü olay birbirini izler.⁴⁴ *Divan*'da 58 beyitten oluşan bir mesnevi bulunmaktadır. Burada şair, yer yer kısa anekdotlara yer verse de daha çok kendi iç dünyasına ait duygu ve düşünceleri aksettirmiştir. Herhangi bir olay örgüsü üzerine kurgulanmış bir mesnevi özelliği göstermemektedir.

2.1.9. Müfret ve Matlalar

Divan'da toplam 42 müfret ve matla vardır. *Divan*'da yer alan matlalardan biri tarih düşürme olmak üzere toplam 14'tür. Müfretlerin üçü tarih düşürmedir. *Divan*'da toplam 28 müfret bulunmaktadır.

⁴⁴ Dilçin, a.g.e., s. 177

2.2. Vezin

Divan’da iki şarkı dışında bütün manzumeler aruz vezniyle yazılmıştır. Hafif, heceze, muzâri’, müctes, recez, remel ve serî’ olmak üzere yedi farklı bahirde aruz vezni kullanılmıştır. Bu bahirlerin 15 farklı kalıbına yer vermiştir. En çok tercih edilen vezin, muzâri’ bahrinin “*Mef’ülü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün*” kalıbı ile remel bahrinin “*Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün*” ve “*Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün*” kalıplarıdır. Vezinler içinde sekt-i melih için kullanılan “*Mef’ülü mefâ’ilün fe’ilün*” bahrine de rastlanmaktadır. Şairin nazım şekillerinde kullandığı vezinler, aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Tablo 2: *Divan*’da Yer Alan Nazım Şekillerinin Vezin Yönünden Dağılımı

Bahirler	Vezinler	Nazım Şekilleri								
		Kaside	Musammat				Gazel	Mukâta’ât		
			Müseddes	Tahmis ve Muhammes	Murabba	Şarkı		Kıt’a	Matla	Müfret
Hafif	Fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün	3			1	1	6	6	2	
Heceze	Mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün					6		3		1
Heceze	Mef’ülü mefâ’ilün fe’ilün					1		1		
Muzâri’	Mef’ülü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün	2	6	1		2	30	2	6	6
Muzâri’	Mef’ülü fâ’ilâtün mef’ülü fâ’ilâtün						3	2		
Muzâri’	Mef’ülü mefâ’ilü mefâ’ilü fe’ülün			1		5	6	2	1	3
Müctes	Mefâ’ilün fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün	5					18	1	2	2
Recez	Müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün	1								
Recez	Müstef’ilün müstef’ilün				1					
Remel	Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün	4	1		1	5	22	5	2	1
Remel	Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün	14	1		1	2	21	8	3	7
Remel	Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün					9		2		

Remel	Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	1	1			2		5			1
Serî'	Müf'teilün müf'teilün fâ'ilün	1				3					
Serî'	Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün	4	1	3		1	28	9		7	
		35	10	5	4	37	134	46	16	27	1

Mekkî'nin Türkçe kelimeleri şiirinde bolca kullanmasından dolayı aruzu Türkçeye uygularken bazı sorunlar yaşadığı görülmektedir. Bu sorunları gidermek için vasl, imale ve zihaf gibi aruz uygulamalarını kullanmıştır. Bunlar içinde şairin sıkça yapmış olduğu vasl diğer adıyla ulamadır. Ulama, ünsüzle biten bir kelimedden sonra ünlüyle başlayan bir kelime geldiğinde, sonraki ünsüzün ikinci kelimenin ünlüsüne bağlanarak okunmasıdır.⁴⁵ *Mekkî Divanı*'nda ulamaya çok rastlanmasa da aşağıdaki beyitte şair “*Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün*” veznini şiire uygulayabilmek için birinci ve ikinci mısralarda birer ulama yapmıştır:

Ta'n eyleme Mekkî şağın erbāb-ı kemāle

Kendiñle kıyās eyler iseñ aldaniyorsun

(G.94/5)

Ünsüzle biten kelimedden sonra “ayn” ile başlayan kelime geldiğinde şairler “ayn”ı yok sayarak ulama yaparlar, buna vasl-ı ayn denir. *Mekkî Divanı*'nda aşağıdaki beyit buna örnektir. Şair, beytin ikinci mısramı “*Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*” kalıbına uygulamak için “olur” ve “irfân” kelimeleri arasında ulama yaparken “vasl-ı ayn”a başvurmuştur:

Darbe-i nuṭḡuma eyler mi taḥammül şā'ir

Olur irfānıma ḥayrān edībān-ı zaman

(K. 15/18)

İmale de şiirlerinde karşımıza çıkan bir başka aruz uygulamasıdır. İmale, kısa ünlüyle biten ya da tek kısa ünlüden ibaret bir açık heceyi, ölçü gereği uzun⁴⁶ hâle getirmektir. Bu “imâle-i maksûre” diye de adlandırılır.⁴⁷ *Mekkî Divanı*'nda “imâle-i

⁴⁵ Beyhan Kesik, Özer Şenödeyici, *Aruz Teori ve Uygulama*, Kesit Yay., İstanbul 2015, s. 23

⁴⁶ M. A. Yekta Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Biçim ve Ölçü*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2011, s. 104

⁴⁷ Kesik, Şenödeyici, a.g.e., s. 23

maksûre” örneklerine çokça rastlanmaktadır. Aşağıdaki beytin sadece ilk mısrasında dört tane olmak üzere toplam beş tane mevcuttur:

Sîne-i şad-pāreme gerdün açarsa yaralar
Şadr-ı ‘aşkım bu nişân elbette şâyândır bana
(G.98/4)

İmâle-i memdûd\med (çok uzatma) diye de adlandırılan bir başka imale çeşidi daha vardır. Bu çeşit imale Arapça ve Farsça kelimelerdeki bir uzun heceyi ya da sonu iki ünsüzle veya hemze ile biten bir heceyi bir uzun bir kısa okumaktır.⁴⁸ *Divan*’da şairin fazla başvurmadığı aruz uygulamasıdır. Aşağıdaki beytin ikinci mısramda “yâr” kelimesini “*Mefâ’ilün fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün*” veznindeki üçüncü tef’ileye uydurabilmek için kelimeyi bir uzun bir kısa hece olarak uygulamıştır:

Gelince hâtıra Mekkî o şüh-ı tākāt-süz
Başım açık olarak kūy-ı vardır giderim
(G.83/5)

Mekkî Divanı’nda görülen bir başka aruz uygulaması ise zihafıdır. Zihaf, vezin gereği Arapça ve Farsça hecelerdeki uzun ünlüleri kısa ünlü; medli heceleri de bir kapalı hece değerine düşürmektir.⁴⁹ Bu “imale” ve “vasl”a göre ağır bir aruz kusuru olarak değerlendirilir. *Divan*’da zihaf örneklerine nadir de olsa rastlanmaktadır. Genellikle zihafılar “a” sesi ile ilgilidir. Bazen şairin mahlasında yer alan “î” sesinde de bu durum görülür. Şair, aşağıda yer alan ilk iki beyitte “*fe’ülün*” tef’ilesine, üçüncü beyitte “*fe’ilâtün*” tef’ilesine uygulamak için “ā” sesini, dördüncü beyitte de “fā’ilâtü” tef’ilesine uygulamak için “î” sesini kısa hece olarak kullanmıştır. Bu da zihaf yapmasına neden olmuştur. Zihaf yapılan sesler aşağıdaki beyitlerde koyu renkte ve altı çizili olarak gösterilmiştir:

Bel bağlama vāriyyete māhiyyeti yokdur
Şāyed ki netice bula kārîñ zarārîñla
(G.106/3)

Bî-fā’ide sūd umma şakın çarh-ı deniden
Bāzār-ı kanā’atda tolaş kendi kārîñla

⁴⁸ Kesik, Şenödeyici, a.g.e., s. 23

⁴⁹ Saraç, a.g.e., s. 106

(G.106/4)

Seyre varmış idiñ āheng-i ‘aşkı nā-gāh
O ocağdan bir **ā**teş şıçradı dāmānımıza

(G.99/5)

Gözler kamaşdı Mekki görünce cemāliñi
Zīrā kitāb-ı hüsñü ser-ā-ser zeheblidir

(G.25/5)

Teskîn, vezin zarureti sebebiyle mısradaki hece fazlalığını gidermek veya açık heceyi kapalı heceye dönüştürmek için esasen harekeli olan bir harfi, sakin; yani cezm ile okumak anlamına gelir.⁵⁰ Aşağıdaki beyitlerde teskin uygulanan kelimeler koyu renkte gösterilmiştir:

Sevdim ise seni **n’edeyim** suç benim değil

Al gönülümü ele güzelim ver cezasını

(G.109/4)

Dil-i mecrūhuma ger merhem-i lūtfuñ erişmezse

N’olur hālīm perīşān rūzgārım yā Resūla’llāh

(Th.4/5)

Divan’da eksik bırakılmış bazı mısralar metin tamiri yoluyla eklemeler yapılarak vezne uygun hâle getirilmiştir. Mısraı vezne uydurmak için başvuru olan yollardan biri de kelimeyi aslına uygun olarak değiştirmektir. *Mekki Divanı*’nda birçok mısra bu yolla düzeltilmiştir. Aşağıdaki beyitte koyu olarak gösterilen ifadeler buna örnektir:

Çıķılır mı **[ki]** yü**[zü]** kara hūzūr-ı Hākķa

Mekkiyā rūz-ı cezāda ne gelir başımıza

(G.103/5)

Göreydi ķadr-i bülend-i şeh-i keremķarı

Gedā ķalırdı yanında **Sikender**-i meşhūr

(K. 20/19)

Meger cüz’ī ta‘alluķ var yoķsa bāb-ı devletde

Güyyiā ‘aşra ‘arz-ı ihtiyāc etmek sefāletdir

⁵⁰ Mesut Bayram Düzenli, Şahap Bulak, “Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvuru olan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri”, *SUTAD*, 43, 2018, s. 159

2.3. Kafiye ve Redif

2.3.1. Kafiye

Divan’daki nazım şekillerinin içinde bulunan kafiyelerin türlerine göre sayısal dağılımları yapıldığında 278 kez kullanılması ile kafiye-i mürdef ilk sırada yer almaktadır. Kafiye-i mürdefler 43 değişik harften oluşmaktadır. Bunlar içinde “-ān” sesi 69 kez kullanılması ile ilk sırada yer almaktadır. Çok kullanılan diğer harfler ise 37 kez kullanılmaları ile “-ār” sesi; 22’şer kez kullanılmaları ile “-ād” ve “-ān” sesleri yer almaktadır. *Divan*’da yer alan mürdef örnekleri ise şunlardır:

‘Andelīb etse çemenzārda işbāt-ı vüūd
Şanma budur yalınız manzar-ı gülden maşūd
(G. 5/1)

Bir perīşīn gözlerinde resm-i istibdād var
‘İşve-bāzāne nigāhında yeñi icād var
(G. 6/1)

Kafiye türlerinin kullanımına göre sayısal dağılımları yapıldığında 248 kez kullanılması ile kafiye-i mücerrede ikinci sırada yer almaktadır. Kafiye-i mücerredeye ait *Divan*’da 90 değişik harf mevcuttur. Bunlar içinde “-et” sesi 28 kez kullanılması ile ilk sırada yer almaktadır. Çok kullanılan diğer sesler ise 25 kez kullanılması ile “-ā” sesi; 17 kez kullanılması ile “-er” ve 16 kez kullanılması ile de “-em” sesleri yer almaktadır. *Divan*’da yer alan kafiye-i mücerrede örnekleri ise şunlardır:

Feyyāz-ı kudretiñ olup eltāfi cilveger
Ezhār ile tönandı çemen şimdi ser-te-ser
(G. 8/1)

Taşvīr-i nev-bahār ile gönlüm sen olmuyor
Feryād-ı ‘andelīb ile dil rüsen olmuyor
(G. 9/1)

Mekkī Divanı’nda 56 kez kullanılması ile kafiye-i mü’essese üçüncü sırada yer almaktadır. Nazım şekillerine bakıldığında kafiye-i mü’esseseye ait 28 değişik

harf mevcuttur. Bunlar içinde “-âne” sesi 11 kez kullanılması ile ilk sırada yer almaktadır. Çok kullanılan diğer sesler ise 9 kez kullanılması ile “-äre “ sesi; 4 kez kullanılması ile “-äle” ve 3’er kez kullanılmaları ile “-āye” ve “āyet” sesleri yer almaktadır. *Divan*’da yer alan kafiye-i mü’essese örnekleri ise şunlardır:

Gerçi huzûr-ı yâra ‘abeşdir hikâyetim

Evzâ‘-ı nârvâr felekden şikâyetim

(G. 77/1)

Divan’da yer alan diğer bir kafiye türü ise kafiye-i mukayyedir. Divanda sadece iki değişik ses ile dört kez kullanılmıştır. Kullanılan seslerden “-erd” üç kez, “hr” ise sadece bir kez kullanılmıştır. Kafiye-i mukayyed örnekleri ise şunlardır:

Ġnâ el verdi artık ‘andelîbiñ âh-ı serdinden

Uşandık gülsitân-ı ‘âlemiñ sad-güne derdinden

(G. 87/1)

Şairin kullanmayı tercih ettiği bir başka kafiye çeşidi ise cinaslı kafiye. *Divan*’da sadece iki beyitte yer almaktadır:

Yanmasın sūziş ile pervâne

Baňa çıkmış kime ne pervâ ne

(K. 5/46)

Şāniñda hemān ne deñse hakdır

Meddāhı anıñ Cenāb-ı Hakdır

(Kt. 18/7)

Şairin kafiye hususunda bazı hatalar yaptığı görülmektedir. Aşağıdaki beyitte “maḥşūş” ve “maḥfūz” kelimelerinin sonundaki “-üş” ve “-üz” sesleri birbirinden farklı olmasına rağmen şair bu sesleri kafiye olarak kullanmıştır:

Nişān kim ḥazret-i şāhenşeh-i devrāna maḥşūşdur

Anın’çün hırz-ı cānım gibi sīnem içre maḥfūzdur

(Kt. 5/3)

Divan’da 39b varağında yer alan gazelin mısralarının sonunda bulunan “İliş-, bileş-, yetiş-, yetiş-“ gibi kelimelerin sonundaki “ş” sesleri beyitlerin kendi arasında kafiye oluşturmuştur. Ancak ikinci beyitin ikinci mısrasının sonunda yer alan “biç-“ kelimesi kafiyei bozmuştur. Çünkü şair birbirinden farklı sesler olan “ş ve “ç”yi

kendi arasında kafiye olarak eşleştirmeye çalışmıştır. Aşağıdaki beyit kulağa kafiyeli gelmesine rağmen beyitte kafiye bulunmamaktadır:

Bahr-ı Baltık donanması n'oldu

'Âlemi velvele ile tıldurdu

(Tar. 29/1)

2.3.2. Redif

Divan'da kafiye yanında redif de önemli bir ahenk unsuru olarak yer almış ve oldukça fazla kullanmıştır. Şair, bir gazelinde ahengi sadece redifle sağlamıştır.⁵¹ Bunun yanında kafiye yerine redifi tercih etme yoluna gitmediği manzumlerinde belirgin şekilde görülür. Yaptığımız inceleme sonucunda *Divan*'da 438 kez redifin kullanıldığını tespit ettik. Redifin kullanımında 291 farklı ek ve kelimenin olduğu görülmektedir. Bu da şairin redifleri kullanırken farklı arayışlar içinde olduğunu ve tekrara düşmekten kaçtığını göstermektedir.

Rediflerin kullanımı ile ilgili tasnif çalışmamızda çoğu edebiyat araştırmacısının yaptığı gibi beş farklı kategoriye ayırdık:

2.3.2.1. Ek Hâlinde Redifler

Şair, *Divan*'da en çok ek hâlinde redifi tercih etmiştir. Bunların 227 yerde, 101 değişik seste kullanıldığı görülmektedir. Şiirlerde tek sesli rediflerden ziyade birden çok sestten oluşan rediflerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte şair en çok “-dir” ve “-i” eklerini redif olarak tercih etmiş, bu redifler 16’şar defa farklı yerlerde kullanılmıştır. Şiirlerde tespit edilen ek hâlindeki redifler alfabetik sıraya göre karşısında kullanım sayısı belirtilerek aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3: Ek Hâlinde Redifler

Sıra Num.	Redif	Kullanılma Sayısı
1	-a	1
2	-amam	1
3	-amaz	1

⁵¹ G.19'da gazelin tamamına bakıldığında kafiye bulunmaz. Onun yerine “-mazdılar” sesi redif olarak kullanılmıştır. Tar.29'da yer alan tarih manzumesinde de ahenk “-du” redifi ile sağlanmıştır.

4	-āne	1
5	-añlar	2
6	-ar	1
7	-arından	1
8	-da	2
9	-dan	2
10	-de	5
11	-dedir	1
12	-den	1
13	-dım	2
14	-dır	6
15	-dırış	1
16	-di	4
17	-digini	1
18	-diler	1
19	-dir	16
20	-diriyor	1
21	-dur	3
22	-e	9
23	-emem	1
24	-endi	1
25	-er	2
26	-erdi	1
27	-erim	1
28	-et	2
29	-i	13
30	-ıdır	1
31	-ılır	1
32	-ım	7
33	-ıma	1
34	-ımdan	1
35	-ımıza	2
36	-iñ	9
37	-ına	3
38	-ından	2
39	-ını	2
40	-iñla	3

41	-ısıñ	1
42	-iyor	1
43	-iyorsun	1
44	-i	16
45	-idi	3
46	-idik	2
47	-idiñ	1
48	-idir	1
49	-iken	2
50	-im	6
51	-imden	1
52	-imi	1
53	-imiş	1
54	-imiz	1
55	-iñ	7
56	-inde	1
57	-inden	1
58	-indendir	1
59	-indir	1
60	-ine	2
61	-ini	2
62	-iyle	1
63	-ladık	1
64	-ladım	1
65	-lar	2
66	-lardan	1
67	-ları	1
68	-le	1
69	-lediñ	2
70	-lemedik	1
71	-lemişdim	1
72	-lendi	1
73	-ler	2
74	-leri	1
75	-lerim	1
76	-lerler	1
77	-leyim	2

78	-lidir	1
79	-maz	1
80	-mazdılar	1
81	-mazlar	1
82	-me	1
83	-mış	2
84	-mışdır	2
85	-miş	1
86	-sını	3
87	-sız	1
88	-sızdır	1
89	-si	4
90	-sidir	1
91	-u	1
92	-uñ	2
93	-undan	1
94	-uñuz	2
95	-ü	2
96	-üñ	1
97	-üne	1
98	-ya	1
99	-ye	2
100	-yi	2
101	-yim	1

2.3.2.2. Ek-Kelime Hâlinde Redifler

Önce ek, daha sonra bir kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan rediflerdir. *Divan*'da bu çeşit rediflere de rastlanılmaktadır. şair, 536 farklı yerde bu redifin 53 farklı şekline yer vermiştir. şiirlerde tespit edilen ek-kelime hâlinde redifler alfabetik şıraya göre karşısında kullanım sayısı belirtilerek aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4: Ek-Kelime Hâlinde Redifler

Sıra Num.	Redif	Kullanılma Sayısı
1	-a bağıñ	1
2	-a geldiler	1
3	-a gelmezsiñ	1
4	-a söyledim	1
5	-a var	1
6	-dan bekler	1
7	-dan kıalmaz	2
8	-den eser	1
9	-den öğrensin	1
10	-dır baña	1
11	-di tab‘ım	1
12	-dir göñül	1
13	-du göñül	1
14	-duğunu bilmezsiñ	1
15	-e gelmiştir	1
16	-ı da müşkil	1
17	-ı kadeh	1
18	-ı sebāt	1
19	-ı var	1
20	-ım var	1
21	-iñ kulum	1
22	-ındır seniñ	1
23	-ını sen	1
24	-i ‘aşkıım	1
25	-i hüsñüñ	1
26	-i mesti	1
27	-i turrañ	1
28	-i var	1
29	-im ben	1
30	-ime bak	1
31	-imişim ben	1
32	-iñ ‘Ārif	1
33	-iñ bendesiyim	1
34	-iñ bilirim	1
35	-le bulur	1
36	-ler etdiler	1

37	-ler gibi	1
38	-ler şimdi	1
39	-lerin senin	1
40	-lı Pādīshāh	1
41	-lik istiyor	1
42	-m yaraşır	1
43	-mak istiyor	1
44	-mı var	1
45	-nin kaydın	1
46	-sı var	2
47	-sı var idi	1
48	-sı yok	1
49	-sı yokdur	2
50	-unmaz ta'bir	1
51	-ür şanmış idim	1
52	-yı aşk	1
53	-yı gösterir	1

2.3.2.3. Ek-Kelime Grubu Hâlinde Redifler

Ek ve kelime grubunun birleşmesi ile oluşan bu redif çeşidine *Divan*'da 14 yerde, her biri farklı şekilde kullanılmış biçimde rastlanılmaktadır. Tespit edilen ek-kelime grubu redifler, alfabetik sıraya göre karşısında kullanım sayısı belirtilerek aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5: Ek-Kelime Grubu Hâlinde Redifler

Sıra Num.	Redif	Kullanılma Sayısı
1	-a bakar ağlarım	1
2	-ar dilber imiş	1
3	-de mi te'sir	1
4	-dım ne'deyim	1
5	-dır yâ Resûla'llâh	1
6	-e mi geldi	1
7	-in ey bülbül	1
8	-i Mekkâden incinme	1
9	-i müşkildir gönül	1

10	-inden felegin bîzârım	1
11	-ler evet hiç şüphe yok	1
12	-ma ey zâhid	1
13	-mı var dilde	1
14	-rım yâ Resûla'llâh	1

2.3.2.4. Kelime Hâlinde Redifler

Kelime hâlinde redifler, ek olan rediflerden sonra şairin en çok tercih ettiği redif çeşididir. *Divan*'da 115 kez, 89 farklı kelime ile kelime hâlinde redif olarak kullanılmıştır. Kelime hâlinde rediflerin *Divan*'da kullanılma sayılarına bakıldığında 5 farklı yerde kullanılması ile “var” başı çekmektedir. Bu kelimedenden sonra “eder, eyler ve ile” kelimeleri de dört farklı yerde kullanılmaları ile en çok kullanılan ikinci sözcük hâlinde redif olma özelliğini taşımaktadırlar. Şiirlerde tespit edilen kelime hâlinde redifler alfabetik sıraya göre karşısında kullanım sayısı belirtilerek aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 6: Kelime Hâlinde Redifler

Sıra Num.	Redif	Kullanılma Sayısı
1	buldum	1
2	ederek	1
3	etdim	1
4	ile	1
5	var	1
6	'âlemidir	1
7	arar	1
8	âyinesi	1
9	Beg	1
10	beklerdim	1
11	bilinir	1
12	bilirim	1
13	buldum	1
14	bulunsun	1
15	bulunur	1
16	çeker	1
17	çıkarır	1
18	çıkıdı	1

19	dağı	1
20	degilim	1
21	dinlemeli	1
22	eder	4
23	edersin	1
24	edeyim	1
25	edip	1
26	emel	1
27	endişesi	1
28	et-	3
29	etdi	1
30	etdiler	2
31	etdim	1
32	etmedim	1
33	etmelidir	1
34	etmem	1
35	etmez	1
36	etmez idim	1
37	etmiş idim	1
38	etsin	2
39	eyle	2
40	eyledi	2
41	eylediñ	1
42	eylemiş	1
43	eyler	4
44	eylersin	2
45	eyliyor	1
46	geldi	1
47	gelir	1
48	geliyor	2
49	gelmez	1
50	gelmiştir	1
51	gibi	2
52	gönlümden	1
53	gönül	1
54	gönülceğim	1
55	göstermiş	1
56	hāmūş	1
57	Harameyni	1
58	ile	4
59	ister	1
60	kalmıştır	1
61	kalsın	1

62	Kerbelā	1
63	kıldım	1
64	kılsın	1
65	kılsınlar	1
66	müşkildir	1
67	nāgāh	1
68	olan	1
69	olduğum	1
70	olduk	1
71	oldukça	1
72	olduñ	1
73	olmalı	1
74	olmuş	2
75	olmuyor	1
76	olsa	1
77	olsun	2
78	olur	3
79	olurum	1
80	perī	1
81	şaldı	1
82	söyle	1
83	şimdi	1
84	turdukça	1
85	var	5
86	vardır	1
87	verir	1
88	vermedi	1
89	zamānıdır	1

2.3.2.5. Kelime Grubu Hâlinde Redifler

Divan'da azımsanmayacak sayıda kelime grubu redif kullanılmıştır. Şair, *Divan*'da 25 kez, 24 farklı kelime grubundan oluşan bu redif çeşidini kullanmıştır. Kelime grupları dördü dışında tamamı iki kelimeden oluşmaktadır. Şiirlerde tespit edilen kelime grubu hâlinde redifler diğerlerinde olduğu gibi alfabetik sıraya göre karşısında kullanım sayısı belirtilerek aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 7: Kelime Grubu Hâlinde Redifler

Sıra Num.	Redif	Kullanılma Sayısı
1	büküm büküm bükülür	1
2	çarḥ-ı denī	1
3	eden zātındır	1
4	endişeden endişeye	1
5	etdik yine	1
6	etmek isterim	2
7	eyle Şehenşāhı 'ālemi	1
8	eyledigīñ hīç	1
9	eyler ise	1
10	eyleyemem	1
11	göreydim eger	1
12	imāmeyn 'aşkına	1
13	inceden ince	1
14	kıl Mekkī	1
15	nedir bilmem	1
16	olan gönlümdür	1
17	olmak isterim	1
18	olmak istersīñ	1
19	olmak ne demek	1
20	olup gidiyor	1
21	olursa n'olur	1
22	şag olsun	1
23	şimdiden soñra	1
24	yā Resūla'llāh	1

2.4. *Mekkî Divanı*'nda Ahengi Sağlayan Unsurlar

2.4.1. İkilemeler

İkilemeler, şiirde ahengi sağlamakla birlikte; anlamı pekiştirme, anlamı güçlendirme, anlamı abartma, ifadeye devamlılık kazandırma gibi çeşitli amaçlarla kullanılır.⁵² *Mekkî Divanı* 'ndaki ikilemeleri şu şekilde ifade etmek mümkündür:

2.4.1.1. Aynı Kelimenin Tekrarı ile Yapılan İkilemeler

Bu ikilemeler beytin herhangi bir yerinde olabilir. Genellikle eksik olarak kullanılmalarının yanında bazılarının isim çekim eklerini aldıkları da görülmektedir. Çoğunlukla cümlede sıfat ya da zarf görevinde kullanılmaktadırlar:

2.4.1.1.1. Ek Kullanılmadan Yapılan İkilemeler

Dizilmiş **şaf şaf** olmuş kara giymiş zümre-i 'uşşâk

Reh-i mey-hâne üzre hâzır [u] nâ-şâd beklerdim

(G. 82/3)

Bir bir hîkâyet eyledim ahvâl-i zârımı

Esrârımı o serv-i hırâmâna söyledim

(G. 84/2)

Merdüm-i dîdesi yârın şusamış kanımıza

Allâh Allâh o mehiñ kâsdı nedir cânımıza

(G. 99/1)

Nedir bu **çâk çâk** sîne-i şad-pâre-i 'uşşâk[ın]

Nedir bu zulme bâ'is yohsa Cengîz Hân mı var dilde

(G. 104/4)

Bu şeb bâzâr-ı nâza nâz ile bir mâh-rû çıkdı

Velî 'uşşâkı kâfir **çâk çâk** etdi 'adû çıkdı

(G. 111/1)

Bir bir sicill-i tâlî'-i eslâfı yokladım

Yokdur ferahla dem geçiren eskiden dahı

⁵² Beyhan Kesik, **Mahmûd Rıfkî Hayatı-Edebî Kişiliği ve Divançesi**, Salkımsöğüt Yay., Erzurum 2009, s. 47

(G. 114/6)

Biz libās-ı faḥrî Mekkî **çāk çāk** etdik yine
 Tālîbî her kimse giysin atlas [u] dîbāsın

(G. 117/5)

H'āb-gāhında seni görsem eyā āfet-i cān
Çāk çāk eyler idim sīne-künā pîreḥenî

(G. 122/4)

Tab'-ı şîr[î]niñi gösterdi bahār eyyāmı
 'Arz ile açdığı cedvelleri **kol kol** enhār

(K. 8/8)

Şiddetle **gāh gāh** uraraḳ rahleye elin
 Girmişdi faşla ba'zı zevāt-ı kirām ile

(K. 19/16)

Çıkdı dîvānına feryād ile şāh-ı verdiñ
 'Arz için nāle-i dil-sūzunu **tekrār tekrār**

(K. 8/3)

Sen bilirsin ki baş egmem çarḫa
 Eylese cismimi **şerḫa şerḫa**

(K. 5/43)

Gir ḥuzūr-ı pāk-i Şeyḫ-i Ekbere vaḳt-i seḫer
 Evliyā ervāhı **bir bir** andan eylerler güzer

(K. 1/1)

Tab'-ı şîr[î]niñi gösterdi bahār eyyāmı
 'Arz ile açdığı cedvelleri **kol kol** enhār

(K. 8/8)

Ġaleyāna gelecek bir kerre 'Osmānlı ḫanı
Allāh Allāh ile dünyāyı ederler teshîr

(K. 4/19)

İçerisinde nehirler cārî
 Çağlıyor her biri **zārî zārî**

(K. 5/19)

2.4.1.2. İsim Çekim Ekleriyle Yapılan İkilemeler

Bu ikilemeler genellikle hâl ekleri ile yapılır; ancak iyelik, çoğul ve bildirme ekiyle yapılan örneklere de rastlanmaktadır.

Mustazıl-ı emn ü rāḥatdır hemīşe kullarıñ
Sāyeñi **günden güne** efzūn-ter etsin Kird-gār
(K. 2/21)

Bu şeb bāzār-ı **nāza nāz** ile bir māh-rū çıkdı
Velī ‘uşşāķı kāfir çāk çāk etdi ‘adū çıkdı
(G. 111/1)

Taşvīr-i nev-bahār ederim **kendi kendime**
Dīvān-ı şāh -ı gülde hezār olmak isterim
(G. 79/4)

Mekkī açarsa sīneñe ger tāze **yara yār**
Şād ol ki şimdi ‘aşķ eliniñ kāmuranısıñ
(G. 68/5)

Kulaķ kulaķa verip gülsitānda sūnbüller
Fısıf fısıf konuşurlar şeh-i cihan-bānı
(K. 9/5)

‘Aceb mi kūh-kenlik eylesem sevdā-yı zūlfūñle
Benim de āh u **nālem nāle**-i Ferhāddan kıalmaz
(G. 54/4)

Kuvvet-i tālī‘iñ ey zāt-ı hūmāyūn-iķbāl
Bendeñe bende idi ‘adl ile Dārā vü Cemi
(Tar. 2/4)

Cümleler cümle belīgāne idi
Şīve vü tarzı zarīfāne idi
(Man.1/7)

İñāyāt-ı şeh-i kişver-güşānıñ sıgmaz icmāle
Muvaffıķdır muvaffıķ dā’imā emr-i zībāl
(Tar. 35/1)

2.4.1.3. Farsça Kurallara Göre Yapılmış İkilemeler (Terkîb-i Tekerrürî)

Divan’da Farsça kelimelerle yapılan ikilemeler de mevcuttur. Bu ikilemeler “â”, “be”, “ender”, “te”, “tâ” ile yapılmaktadır:

2.4.1.3.1. “â” ile yapılan ikilemeler

Gözler kamaşdı Mekkî görünce cemâliñi
Zîrâ kitâb-ı hüsnü **ser-â-ser** zeheblidir
(G. 25/5)

Basîṭ-i hâke döşendi şukûfe **reng-â-reng**
Ne var başında bilinmez dumanlıdır tağlar
(G. 50/3)

Çekildi meygededen hep ayağı ‘uşşâkıñ
Yayıldı gülşene zîrâ şadâ-yı **nûş-â-nûş**
(G. 62/2)

Bir şüh-ı rûḥ-perver gâyet sevimli dil-ber
Mevzûn idi **ser-â-ser** gülden güzel ‘izârı
(G. 121/3)

Benefşelerle **ser-â-ser** tonandı rûy-ı zemîn
O ânda cennete döndürdüler gülistânı
(K. 9/3)

Livâ-ı nuşreti tezyîn eder emâkini
Şu ‘â’ -ı devleti eyler cihânı **nûr-â-nûr**
(K. 20/9)

Cenâb-ı Hâzret-i Fârûka imtisâl etdik
‘Adâletiñle **ser-â-ser** cihânı kıldıñ şâd
(Tar. 13/3)

Şehr-âyîn ile enbâ-yı vaṭan **kuc-â-kuc**
Bârek[allâh] diyü secde-i şükrân eyler
(K. 17/16)

‘Âlemi ezhâr-ı **gün-â-gün** ile zeyn edip
Gösterir biñ dürlü kudret Hâlık-i hikmet-nisâr

2.4.1.3.2. “be” ile yapılan ikilemeler

Süzüp āhū nigāhıñ **nev-be-nev** fitne uyandırma
Dil-i vīrānı yakma bir perīşān ḥānümān kalsın
(G. 95/3)

Ne şüretler görüldü Mekkiyā mir’āt-ı ‘ālemden
Ḥayāl-i naḳş-ı dil-ber sīnem içre **rū-be-rū** çıkdı
(G. 111/5)

Cihāna **sū-be-sū** elṭāfı cārī
Eder dilīr-i ‘adli kā’ inātı
(Tar. 27/3)

Eyleyip zātıñ ile te’yīd dīn-i devleti
Nev-be-nev tebş[ī]r [ü] nuşret eyledi Perverd-gār
(K. 2/5)

Muḳtedā-yı ehl-i tevḥīd olduḡuñ’çün Kird-gār
Şevket-i iclālını efzūn-ter eyler **dem-be-dem**
(K. 3/3)

Nazar-ı ‘ātīfet-i Ḥazret-i Sultān-ı cihān
Dem-be-dem āyīne-i ḳalbini etsin tenvīr
(K. 10/21)

Ser-be-zānū-yı taḥassür ḳaldım
Baḥr-ı ḥulyāya erişdim ṭaldım
(K. 5/15)

Āşafā **nev-be-nev** iḥsānıñı gördükçe ḥaḳīr
Eylerim şevḳ ile gerdūne-i çarḫı taḥḳīr
(K. 10/1)

Şevket-i salṭanatı **gün-be-gün** efzūn [olup]
Olsun iḳbāl-i ḥümāyūnu metānetle metīn
(K. 11/16)

Ḥazret-i Sultān Ḥamīd Ḥān-ı ‘ināyet-pīşeniñ
Luṭfu cārī **sū-be-sū** yā-hū imāmeyn ‘aşḳına

(Tar. 18/2)

Dem-be-dem nuşret ile kâ'im ola eyyâmıñ

Zâtına feyz-i ilâhî ola dâ'im tebşîr

(K. 4/26)

Îlâhî 'askerini **nev-be-nev** muẓaffer kıl

Îlâhî nuşret ile eyle ǧalbini ma'mûr

(K. 20/22)

Çün teceddüd eyledi sâl ile 'aşr-ı ma'delet

Rû-be-rû geldi meserretle hemân âyînesi

(Tar. 16/4)

2.4.1.3.3. "ender" ile yapılan ikilemeler

Meşeldir cem'-i mâl etdikçe artar hırşî insânıñ

Kerem ummak **haṭâ-ender-haṭâdır** aǧniyâlardan

(G. 90/3)

Tenezzül eyleyip etdiñ nişânımı tebrîk

Bu luṭf ile beni mesrûr edip **ḳat-ender-ḳat**

(K. 14/8)

2.4.1.3.4. "tâ" ile yapılan ikilemelerSütûn-ı derd [ü] âhım çekdi **ser-tâ-'arş-ı** 'alâya

Erişsin ṭâḳ ḳursun derd ü ğam evc-i mu'allâya

(G. 97/1)

2.4.1.3.5. "te" ile yapılan ikilemelerBozdular şîrâze-i ḳânûn-ı 'aşḳı **ser-te-ser**

Eylemeñ tecliyye ḳalıbım perîşân etdiler

(G. 132/2)

Endîşe-i vişâl beni şimdi öldürür

Göñlüm kemâl-i neşve ile **ser-te-ser** iken

(G. 93/3)

Cihānı **ser-te-ser** meftūn-ı hüsniñ kılmak istersin

Ā şūh-ı nāz-perver söyle bir dīvān mı var dilde

(G. 104/2)

Kim anıñ evşāfını haqqıyla taqdīr eylemiş

Mağz-ı Kur'andır naẓar ile Fuşūşu **ser-te-ser**

(K. 1/4)

‘Ālemi **ser-te-ser** kılıp ma‘mūr

Ḳomadı dilde beyt-i vīrānı

(Tar. 1/2)

Yokdu havuzlardan eser vīrān idi sedd ü kemer

Maḳsim bozuḳdu **ser-te-ser** şāhāne ta‘mīr eyledi

(Tar. 5/6)

Bir meserret ‘ālemi oldu memālik **ser-te-ser**

Zevḳ ü şādī eylemiş gūyā cihānı lālezār

(K. 2/24)

Bir ravza-ı cinān kesil[ir] **ser-te-ser** cihān

Cennet ḳoḳusu gelmege başlar meşām ile

(K. 19/8)

Bugün sa‘ādet-i ‘Osmānīden teceddūd eder

Bugünkü günde olur **ser-te-ser** cihān pertev

(K. 20/7)

Ser-te-ser velvele-yi ‘adl ile ṭoldu ‘ālem

Şimdi her yerde olur cevṛ ü sitem intīḳāl

(Tar. 24/3)

2.4.2. Söz Tekrarları

2.4.2.1. Birli Söz Tekrarları

Selçuk tarafından yapılan, *Ahenk Unsurları Bakımından Neḳī Divanı'nın Tahlili*⁵³ adlı doktora tezi çalışmasında birli söz tekrarlarını çeşitli şekillerde tasnif

⁵³ Bahir Selçuk, “*Ahenk Unsurları Bakımından Neḳī Dīvānı'nın Tahlili*”, Dr. Tez., Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Elazığ 2004.

etme yoluna gidilmiştir. Biz de yapmış olduğumuz bu çalışmada, Selçuk'un bu tasnif çalışmalarına uygun olarak birli söz tekrarlarını gruplara ayırdık:

2.4.2.1.1. Birinci Mısraın İlk ve Son Kelimesi Dışındaki Bir Kelimenin Kafiye veya Redifin Dışında Bir Kelime Olarak Tekrarı

Her **kim** görürse sîne-i âteş-feşânımı
Der **kim** zamân hemân emân âteşlik istiyor
(G. 26/4)

Herkesi bir **görme** mi' yâr-ı felek tefrîk eder
Kendini 'âkıl **görür** dîvâneler mevcûddur
(G. 36/2)

Mekkî felegiñ **hâlini** tenkîde muhal yok
Mâzîyi unut **hâli** kıyâs eyle yarınla
(G. 106/5)

Âgûşuma **mest** olmuş[idi] geldi [de] kaldı
Sâkî beni **mest** eyledi bilmem o ne içdi
(G. 112/2)

Devriñi **görse** şaşar Nûşirevân-ı 'âdil
'Adliñi **görse** eder idi 'inânıñ teslîm
(Tar. 8/11)

Yine **bir** râbıta bahş etdi çemenzâra şabâ
Geldi **bir** hâlet-i dîgerle gülistâna hezâr
(K. 8/2)

Hâtemi cûdda şermende **eder** ihsânıñ
'Adl ü dâdıñ ile dünyâyı **edersin** teşhîr
(K. 10/5)

Tâli'imden **eylemem** hâşâ şikâyet bir zamân
Hâl-i pîrîden biraz bahş **eylemek** ister kalem
(K. 6/20)

'Arz-ı hâlim oku **ey** âsaf-ı 'âlî-himmet
Zannım **ey** kân-ı kerem geldi zamân-ı tesrîr
(K. 10/15)

Felek **var** turma ‘arz-ı hâcet eyle bârgâhından
 Egerçi gerdişinde **var** ise zâtınca eşkâliñ
 (Tar. 4/2)

2.4.2.1.2. Birinci Mısranın İlk ve Son Kelimesi Dışındaki Bir Kelimenin Şiirin Kafiye veya Redifi Olarak Tekrarı

Nâ-dâna ğayrı terk **ederek** bezm-i ülfeti
 Taşhîh-i kayd-ı nâm u nişân **etmek** isterim
 (G. 80/4)

Ehl-i ‘aşkıñ hâtırında **var** yâr endîşesi
 Kendisince herkesiñ elbette **var** endîşesi
 (G. 118/1)
 Şehenşâhâ bu ‘ulviyyet hülûş-ı niyyetindendir
 Hülûş-ı niyyetinde kâdriniñ ‘ulviyetindendir
 (Kt. 16/1)

2.4.2.1.3. Birinci Mısranın İlk Kelimesinin İkinci Mısrada, Kafiye ve Redifin Dışında Tekrarı

Baňa ta‘lîm eder pîr-i muġân mey-hâne erkânı
 Bu yolda **ben** de Mekkî şâhib-i irşâd beklerim
 (G. 82/5)

Eyledi Cibrîl istikbâl-i rûh-ı pâkini
 Emr-i Hakkla **eyledikde** semt-i Lâhûta sefer
 (K. 1/6)

Bu şübhesiz ilhâmdır kudsiyyeye ithâmdır
 Ecdâdınıñ ervâhını **bu** yolda tesrîr eyledi
 (Tar. 5/9)

Naşıl olmaz ‘acebâ emrine herkes münkâd
 Yâ **naşıl** etmez ‘aceb zâtına ‘âlem ta‘zîm
 (Tar. 7/6)

Sâl târihini taqdîs ile yazdım Mekkî
 Şehriyârâ ola bu **sâl** mübârek mes‘ûd

(Tar. 3/8)

2.4.2.1.4. Birinci Mısranın İlk Kelimesinin İkinci Şiirin Kafiyesi Olarak Tekrarı**Ben** neşve-i haķıķati buldum diyen mi varMeydān-ı kārzārdayım işte **ben** dahı

(G. 114/3)

Şemşiriñ ıakmış idi Hażret-i Sultān SelīmSen de aş ‘arř-ı mu ‘allāya murassā’ **şemşir**

(K. 4/25)

2.4.2.1.5. Birinci Mısranın Son Kelimesinin İkinci Mısranın Başında Tekrarıİntihāb eyledim ey şūh güzellerde **seni****Sen** de Allāh için olsun kırıp incitme beni

(G. 122/1)

2.4.2.1.6. Birinci Mısranın İlk ve Son Hecesi Dışındaki Bir Kelimenin İkinci Mısranın Başında TekrarıKuruldu bezm-i maħabbet **şarāb-ı nāb** ister**Şarāb-ı nāb** ile sākī biraz da āb ister

(G. 48/1)

Felegiñ cevri cānımdan **beni** bī-zār etdi**Beni** ressām-ı każā ğamla mı etmiş tařvīr

(K. 10/10)

Kalemim **himmetiñ** beyān eyler**Himmetiñ** luţfuñu ‘ayān eyler

(K. 13/9)

2.4.2.1.7. Birinci Mısradaki Bir Kelimenin, İkinci Mısrada Birden Fazla TekrarıOl kağar bağdım **emelden** ki elem verdi bañaGāh rü’ yā-yı **emel** gāh hūluyā-yı **emel**

(K. 12/4)

Müteşekkir **kereminden** bütün akvām-ı cihān

O **keremdir keremiñ** cümleye siyyān eyler

(K. 17/11)

Seni hıfz eylesin **her** dem muvaffak eylesin Allāh

Erişsin **her** günün **her** sā'atıñ a'lādan a'lāya

(Tar. 11/10)

2.4.2.1.8. Birinci Mısranın İlk Kelimesinin, İkinci Mısranın Başında Tekrarı

Birinci mısraın başındaki bir kelime, ikinci mısraın başında tekrarlanır. Böylelikle, hem göze hem de kulağa hitap eden estetik bir durum meydana gelir.⁵⁴

Baňa mı kār eylemez sākī қо elden sāğarı

Ben tutuşmuş âteşim bī-hūde efkārıñ biraq

(G. 64/3)

Nedir bu çāk çāk sīne-i şad-pāre-i 'uşşāk[ıñ]

Nedir bu zulme bā'is yohsa Cengīz Hān mı var dilde

(G. 104/4)

Eyleyip izhār 'ulüvv-i himmet-i şāhāneñi

Eylediñ techīz-i tāmm-ı leşker-i encüm-şümār

(K. 2/8)

Müjde ey Fārūk-ḥaşlet müjde ey gerdün-çeşm

Müjde ey şevket-maşır [ü] şehriyār-ı pür-himem

(K. 6/1)

Nice biñ Hātem anıñ çāk-i ihsānı kalır

Nice Dārāları ol bende-i fermān eyler

(K. 17/7)

Ey hümāyūn-baht ey şāhenşeh-i kişver-küşā

Ey ferīdū'd-dehr ey ġāzī-yi memdūhū'l-vaqār

(K. 2/3)

Ey şeh-i burc-ı ma'delet-ārā

⁵⁴ Beyhan Kesik, Derviş Paşa'nın Murād-Nâmesi'nde Ses ve Ahenk ile İlgili Sanatlar, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/7, Fall 2009

Ey şehenşāh-ı mes'adet-pīrā

(K. 13/7)

Ne mu'azzamsiñ [ey] felek-pāye

Ne mükerramsiñ ey Hümā-sāye

(K. 13/10)

Bugün sa'adet-i 'Osmānīden teceddüd eder

Bugünkü günde olur ser-te-ser cihān pertev

(K. 20/7)

Eyā sūtūde-şiyem h'āce-i hüsne şıfāt

Eyā suhanver-i 'ālī müretteb-i kelimāt

(K. 14/1)

İlāhī 'askerini nev-be-nev muzaffer kıl

İlāhī nuşret ile eyle kalbini ma'mūr

(K. 20/22)

Böyle gerekir olıcak Pādişāh

Böyle gerek zāt-ı hamīdü'l-hışāl

(Tar. 6/12)

Eyā şehenşeh-i 'ālī-tebār 'adālet-vār

Eyā halīfe-i rüy-ı emīn kerem-mikdār

(Tar. 12/1)

Bu bir 'aşr-ı dil-ārā-yı şehenşāh-ı mükerrremdir

Bu devr-i Hāzret-i Sultān Hamīd Hān-ı müfhemdir

(Tar. 10/1)

Bu bir kişver-güşānıñ t'ālī'-i ferhunde-fālıdır

Bu sāl hücnet-efzā-ı sa'adet ile tev'emdir

(Tar. 10/3)

İlāhī şevketini dā'im et Hamīd Hānıñ

İlāhī zerre kadar görmesin mizācı fesād

(Tar. 12/6)

Nice elfāza ma'ānī buldum

Nice tertībe mebānī buldum

(Man.1/6)

Sensiñ ol şāhid-i meydān-ı veġā

Sensiñ ol ‘ālem-i esrār-ı Hudā

(Man.1/28)

Sen bilirsñ hele kıadr-i hūneri

Sen bilirsın yine dūr ü güheri

(Man.1/29)

Qalemim māh-ı melek-sīmādır

Qalemim mu‘cize-i Mūsādır

(Man.1/44)

Qalemim rūḥ verir mürde-dile

Qalemim gerçi şikest olsa bile

(Man.1/46)

2.4.2.2. Aynı Mısra İçinde Yapılan Söz Tekrarları

Aynı mısra içerisinde yapılan söz tekrarları eylem, ad, zamir, bağlaç, sıfat ve ünlem yinelemesi şeklinde yapılmaktadır. Mısra içerisinde yapılan bu söz tekrarları genellikle iki ila dört söz tekrarı şeklinde olmaktadır. Sözler arasında genellikle en az bir kelime bulunmaktadır:

2.4.2.2.1. Eylem Yinelemesi

Hümā-ṭab‘ **ol** kerīm **ol** ehl-i dil **ol** rind-meşreb **ol**

Cihānñ gözleme in‘ātını nā-merd ü merdinden

(G. 87/4)

Dil **ağlar** dīde **ağlar** sīne **ağlar** yaralar **ağlar**

Zamānñ merhemi tesliyyeti yok hīç ferdinden

(G. 87/5)

Sāḳī seniñle bezm-i müle tāze cān gelir

Zīrā bu bezm-i kevne **gelenler** cüvān **gelir**

(G. 20/1)

Gelenler āleme zann etme kim bī-ḥāşşa **gelmişdir**

Ġam u ālām dehri görmege bi’l-ḥāşşa **gelmişdir**

(G. 16/1)

Sen muḳaddes olduḡuñ fi‘liñle isbāt eylediñ

Pāy-dār ol pāy-dār ol pāy-dār ey baḥtiyār

(K. 2/18)

2.4.2.2.2. Ad Yinelemesi

Mekkī gönülde ḥāşıl olan çağlayana bak

Bu ‘**ālem**-i ḥayāl degil ‘**ālem**-i nazār

(G. 8/1)

Ne **ḳudret**dir bu **ḳudret** aḡniyānıñ da faḳīrīñ de

Fitīl-i şem‘-i baḥtī ‘ākıbet mīḳrāşa gelmişdir

(G. 16/4)

Bülbül hevā-yı ‘aşḳ ile gülşende dem çeker

Gül yaprağıyla gözlerine **gül** nem çeker

(G. 27/1)

Zebānīler yapışsa dāmenimden rüz-ı maḥşerde

Ben ol **Mest**-i Elestim **mest** olurlar intişābımdan

(G. 88/4)

Bir zülf-i yāra **bir** daḡı bak baḥs-i ‘āşıḳa

Mekkī tefekkür eyle anıñ ini‘kāsını

(G. 109/5)

Mekkī kolay mı şandıñ Şırrıye pīre olmak

Her şahş şanma **şā‘ir** var **şā‘irīñ** kibārı

(G. 122/7)

Begim kāküllerīñ ruḥsārına şarkıntılık etmiş

Anın‘çün şāh-ı **fes** ḥabs etdi maḥbūs-ḥāne-i **fesde**

(Mf. 2)

Ḳaşr-ı vişāl-i **dil-bere** çıḳmak **diler dili**

Pāy-ı rāḳibi dün yine gördüm kayarsız

(G. 52/3)

Düşdüler çāh-ı ḳazāya göz göre iḳbāl için

Ālemin gördüñ nice **bīnā** vü **nā-bīnāsını**

(G. 118/4)

Pārelensin tutuşup sīnesi çarḥ-ı dūnuñ

Bī-mürüvvet felegi Ḥaḫ ede ḥāk[le] yeksān

(Tar. 14/3)

2.4.2.2.3. Zamir Yinelemesi

Şalsa gīsūlarını ‘aqlıñ alır ‘uşşākıñ

Bu naşıl cāzibe bilmem **bu** naşıl istidrāc

(G. 3/4)

Kemāl var ise Mekkī egerçi zātında

Zamānı **sen** aramazsıñ **seni** zamāne arar

(G. 37/5)

Bu inbisāt ile ‘ālem döküldü gülzāra

Kimi elinde karanfil **kimi** demet bağlar

(G. 50/4)

Sitem gördük tekāpū eyledikçe āşinālardan

Cefākārım **neler** çekdim **neler** ben bī-vefālardan

(G. 90/1)

Bu kārgāh-ı fenāda **ne** var **ne** yok diyerek

Tefahḥuş eyleyen āḥir görür şe’ metini

(G. 116/4)

Ḥādım olup şems ü kamer bezmine

Birisi gündüz kıla **biri** leyāl

(Tar. 6/9)

İki āteş içine düşdü [bu] eşrār-ı zamān

Birisi seyf-i celādet **bir[i]** ḥüsn-i tedbīr

(K. 4/21)

2.4.2.2.4. Bağlaç Yinelemesi

İttıradıñ görmedim Mekkī zamāne ḥalkınıñ

Kimi gülşende **kimi** de sākin-hāmūndur

(G. 12/5)

İster öldür kuluñu **ister** esîr-i zülf et
İşte her emrine vâ-beste olan göñlümdür

(G. 30/2)

Mekkiyâ kalbe şafâ vü neşve ilkâ etmede
Göñlümün **hem** sâğara **hem** dil-bere üstâdı var

(G. 38/5)

Ne rind-i sâgar-ı mey **var ne** bezm-i ‘ayş u ‘işret **var**
Harâb-âbâda döñdü hâtır-ı nâ-şâdıñ ey bülbül

(G. 76/3)

Ne gül kaldı **ne** sünbül gülşeni gördüm harâb olmuş
Kabûl etmez bu hâli meşreb-i mümtâzıñ ey bülbül

(G. 76/4)

Elimizden **ne** hayır çıkdı **ne** şer geldi bizim
Geldi gitdi yazılırsa da yazılır mezâr taşımıza

(G. 103/2)

‘İlm **ile** ‘irfân [u] kemâlât **ile**
Eyledi mümtâz seni Kird-gâr

(Tar. 6/2)

Ne şabra kaldı taḥammül **ne** derd-i ‘aşka ‘ilâc
Esîr-i miḥnet-i yârim **hem** ağlar **hem** gülerim

(G. 83/4)

Ne ‘inâyet **ne** kerem-i Hâk ‘ubeydânemde
Giyerim başıma şimdengerü tâc-ı zerrîn

(K. 11/13)

Ne feşâḥat **ne** belâgat **ne** ḥalâvetdir kim
Güyyâ lü’lü’ [vü] firûze tolu dürc-i femî

(Tar. 2/13)

El verse saña gerdün **elden** bırakma cāmı
Hem dâfi’ -i kederdir **hem** cām-ı ırş-i Cemdir

(G. 18/4)

2.4.2.2.5. Sıfat Yinelemesi

Geldi bir **başka** şafâ **başka** tarāvet dehre

Bu letāfetli zamānlar olunur mu inkār

(K. 8/12)

Bu taşarruf **bu** tecellî bütün ilhām iledir

O ‘ināyetleri kim şāh-ı cihān-bān eyler

(K. 17/15)

Eltāf-ı bî-nihāye-i Mevlā zühür eder

Her lahzā **her** dakıķada bir ihtişām ile

(K. 19/3)

Her taraf ma‘mūr [u] ābādān **her** dilde sürūr

Böyle eyyām-ı meserret gördü çeşm-i iftiḥār

(K. 2/23)

Ne sihre uğradı bilmem **ne** ḥālet oldu dile

Cerīme fitne gözünden kaşın i‘ānesi var

(Kt. 4/2)

Böyle gerekdir Pādişāh **böyle** gerek ‘ālem-penāh

Āsārının ‘ulviyyetiñ tā ‘arşa taḥrīr eyledi

(Tar. 5/3)

2.4.2.2.6. Ünlem Yinelemesi

Yā Rabbi kıl mu‘ammer **yā Rabbi** kıl muẓaffer

Her sālın eyle mes‘ūd Allāh bu ḥānedānıñ

(Tar. 19/3)

Luṭfuña iḥsānıña ‘irfānıña ḡāyet mi var

Ey mürüvvet ma‘deni **ey** fāzıl-ı ḥikmet-nisār

(K. 2/12)

2.4.2.2.7. Zarf Yinelemesi

Geh zevķ **geh** meşāk Mekkī **geh** iftirāk

Sābit kalır mı böyle serī‘ü’üz-zevāl olan

(G. 89/9)

Luţf [u] ihsān-ı ilāhisiñ bize ey bahtiyār
 Milletiñ dūd-zebānı **gün** bugündür **dem** bu **dem**

(K. 3/12)

Pāye kaldım **pāye** ey şānlı vezīr
 Eyle bu hāle münāsib tedbīr

(K. 5/35)

‘Ömr ü iqbālını yā Rabbi **füzūn** eyle **füzūn**
 Tā ki gerden-i kamer miḥver-i devrān eyler

(Kt. 15/1)

Pādişeh-i a‘del [ü] şadr-ı ālem müfti-a‘lem
Ne sa‘ādetli zamān bu **ne** güzel bir eyyām

(K. 15/6)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MEKKÎ DİVAN'IN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

3.1. Din-Tasavvuf

3.1.1. Din

Klâsik Türk şiirinin yararlandığı kaynaklar arasında İslam inancına ait unsurların önemli yer tuttuğu bilinen bir gerçektir. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere hadisler; peygamberler ve mucizeleri; Dört Halife, evliya hikâyeleri ve kıssaları; İslam tarihine ait olaylar ve kişiler; melekler ve onların özellikleri; fıkıh, tefsir ve kelim gibi dinî ilimler klâsik Türk şiirine ait eserlerde önemli bir yer tutar. *Mekkî Divanı*'nda da bu kaynaklarda var olan hususlardan önemli ölçüde yararlanıldığı görülmektedir.

3.1.1.1. Allah

Klâsik Türk şiiri geleneğine mensup şairler sığınma, yakarma, rahmet ve dua kapısı olarak gördükleri yaratıcılarına bağlılıklarını her fırsatta ifade etmişlerdir. Esmâ-i hüsnâ, tevhit ve münacat gibi türler şairlerin bu tutumunun bir aksi olarak meydana gelmiştir. Ayrıca İslam kitap ve telif geleneğinde yazar, eserine hamdele ve salvele ile başlar. Mürettep divan, mesnevi ya da diğer manzum eserlerde ise bu bölümlerin yerini tevhid, münacat ve naat gibi dini içerikli türler alır.⁵⁵ Özellikle mürettep divanlar kaside nazım şeklinde yazılmış tevhitte başlar. Bunun şairler arasında âdeti bir gelenek hâline geldiği kolaylıkla tespit edilebilecek bir hakikattir. Ancak üzerinde çalışmış olduğumuz *Mekkî Divanı* mürettep bir divan değildir ve giriş kısmında tevhit nazım türünde yazılmış bir kaside bulunmaz. Buna karşın şair, gazel nazım şeklinde yazmış olduğu bir münacata yer vermiştir.

Mekkî, Allah bahsini sadece birkaç manzume veya beyte sığdırarak anlatmamıştır. *Divan*'ın birçok yerinde bu hususla ilgili tasavvurlara tesadüf etmek mümkündür. Allah'ı özellikle vasıflarını anlatan isim ve sıfatlarla çeşitli kelime veya

⁵⁵ Beyhan Kesik vd., *Eski Türk Edebiyatı Teorik Bilgiler (Nazım Şekilleri, Edebi Türler, Aruz ve Edebi Sanatlar)*, Kut Yay., Çorum 2019., s. 140

kelime grubu içinde zikretmeyi tercih etmiştir. Bunlardan bazıları “Hudâ-yı Lâ-yezâl, Cenâb-ı Kibriyâ, Allâh-ı ‘Alîm, Hazret-i Mevlâ, Sübhân, Hudâvend-i rahîm, Kird-gâr, Perverd-gâr, Rabb-i Zü'l-celâl, Yezdân, Bârî, Celle Celâl, Cenâb-ı Rabb-i Kerîm, Hak, Hudâ-yı müte‘âl, Ma‘bûd, Rabb-i Mecîd, Hudâvend-i ehad, Hâlık, feyyâz-ı kudret, Ma‘bûd, Perverd-gâr, meşîyyet, Cemâl, Celâl, Tevhîd...”dır.

İslam’ın temelini Allah’ın birliği, eşi ve benzeri olmadığı düşüncesi üzerine kurulmuş tevhit inancı oluşturmaktadır. Bu inanç, İslam’ı diğer dinlerden ayıran en önemli husustur. Allah’ın tek olması aynı zamanda tek yaratıcı olma vasfını da ön plana çıkarmaktadır. Varlıkları büyük bir sanatla meydana getirdiği için ona “Sâni” denir. *Divan*’da Allah’ın tekliği ve yaratma kudretiyle ilgili bahislere yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitte kişinin “Sâni” olan Allah’ın tek olduğunu dilinden düşürmeyip zikretmesiyle manevi anlamda kendi makamının makamların en yücesi olan Allah’a ulaşacağı ifade edilmiştir:

Ƙudret-i Şâni’i tezkâr ile tevhîd edeniñ

Pâyesi elbet eder ‘âlem-i bâlâya şu‘ûd

(G. 5/4)

İslam geleneğine göre Allah en yüce varlıktır. Bunu en iyi bilen onun yarattığı insandır. *Divan*’da Allah karşısında güçsüzlüğünü ve âcizliğini bilen; Allah’ın yüceliğini idrak etmiş bir şekilde tasavvur edilen bir insan tasviri görülmektedir. Bu sebeple çoğu zaman insan; Allah’a el açan, secde eden bir varlık hüviyetindedir. Şaire göre “Allah” diye feryat edenin yüzü kara çıkmaz. Çünkü bütün bu feryatlar, O’nun makamına ulaşır:

Ƙara çıkmaz yüzü Allâh diyü feryâd edeniñ

Erişir gûlgulesi bârgeh-i Yezdâna

(Tar. 24/3)

Allah’ın bütün varlıkların yaratıcısı olması vasfı aynı zamanda diğer varlıklara da O’na yönelme ilhamını vermiştir. Bu sebeple sadece insan değil, canlı ve cansız her mahluk kendi diliyle hamt ve secde ederek O’nun yaratıcı olduğunu haykırır:

Her varâķ kendi lisâni ile tahmîd eyler

Cümlesi secde eder de bağıır yâ Ma‘bûd

(G. 5/2)

İnsan bazen kendisi için sığınacak yer aramaktadır. Kullar için Allah'tan başka sığınılacak daha üstün bir varlık yoktur. Bu yüzden kişi, kurtuluşu imkânsız bir derde düştüğünde yardımını Allah'tan ummalıdır:

Ḥazret-i Ḥaḳdan eyle istimdād
Yohsa Mekkī ḥalāş-ı nā-ḳābil

(G. 75/5)

Allah'ın hikmetini anlamak zor değildir. Dünyada rahatlıkla görebiliriz. Misal olarak yeryüzüne saçılmış rengârenk çiçekler, kudretinin bin türlü hâlini gösteren en basit örmektir:

‘Ālemi ezhār-ı gūn-ā-gūn ile zeyn edip
Gösterir biñ dürlü ḳudret Ḥāl-ı ḥikmet-nisār

(G. 10/2)

İnsan, dikkatli bir şekilde dünyanın hâllerine baktığında O'nun nurunu görebilir. Çünkü nuru sabah ve akşam, her şekilde ortaya çıkar:

Diḳḳat olunsa bir kere aḥvāl-i ‘āleme
Envār-ı Ḥaḳ tezāhür ed[er] şubḥ u şām ile

(K. 19/4)

Dünya işlerine baktığında insan, gönlünün sefa bulmasını beklememelidir. Sefa, Allah'ta aranmalıdır. Şair de bunun farkındadır ve gönlünün sefasını Allah'tan beklemektedir:

Bu ḥadisāt-ı cihāna naḳar eden Mekkī
Şafā-ı ḥatırı Perverd-gārdan bekle

(G. 44/5)

3.1.1.2. Kutsal Kitaplar

Divan’da kutsal kitaplardan sadece Kur’an’dan bahsedilmektedir.

3.1.1.2.1. Kur’ân

Kur’an, klâsik Türk şiiri metinlerinde genellikle sevgilinin yüzü için benzetilen olarak yer almaktadır. Ancak *Divan*’da herhangi bir teşbihte kullanılmadan yer almıştır. Sadece Abdüleziz Paşa’nın ölümü üzerine yazılan

kasidede meleklerin onun ölümünden sonra başında hüznünlü bir şekilde Kur'an okuması tasviri içinde zikredilmiştir:

Takdīs olundu meşhed-i Abdü'l-ezel diyü
Kur'an okur başında melekler hazin hazin
(K. 18/5)

3.1.1.3. Âyetler

Divan'da bazı ayet isimleri zikredilmiştir. Bunların yanında bazı ayetlere de iktibas yapılmıştır:

Zebân-ı kudsiyyâtdan söyledi Mekkî kavî târîh
Yazılsın âyet-i "Naşrun mina'llâh" tak-ı ikbâle
(Tar. 35/5)

Âyet-i nuşret⁵⁶ yaza şemşîrine
Dest-i meşîyyet ile Celle Celâl
(Tar. 7/14)

Âyet-i feth⁵⁷ yazıp kabzâ-yı şemşîrine
'Ömrün Allâh melekler kadar etsin temdîd
(Tar. 9/12)

Bir duhter ihsân eyledi
Dünyâyı şādân eyledi
Server-i handân eyledi
Hükûm-i Hudâvend-i ehad⁵⁸
(Tar. 41/3)

Bâb-ı il-i 'iffet et
Yâ Rabbi şâhib- 'işmet et
Yâ Rabbi rahm u şefkat et
Zâtın señ "Allâhü's-şamed"⁵⁹

⁵⁶ "Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir." Âl-i İmrân, 3/126

⁵⁷ "Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi ve Allah'ın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fethi ihsan ettik." Feth, 48/1-3

⁵⁸ "De ki: "O, Allah'tır, tektir." İhlas, 112/1

⁵⁹ "Allah eksiksiz, sameddir. (Bütün varlıklar O'na muhtaç, fakat O, hiç bir şeye muhtaç değildir.)" İhlas, 112/2

(Tar. 41/4)

O Mecnûnum ki ben dünyāya meyl etmem hicābımdan

Görenler sūre-i Ve'l-leyl⁶⁰ okur āhîr kitabımdan

(G. 88/1)

3.1.1.4. Melekler ve Cennet Varlıkları

Çeşitli dinlerde birçok şekilde bahsi geçen melekler, İslam inancında da çeşitli tasavvur içinde zikredilmektedir. Meleklerle İslam dininin kabul ettiği şekilde inanmak, imanın şartları içinde yer almaktadır. Bu bakımdan melek mefhumu dinde önemli bir yere sahiptir. İslam inancında cinsiyetlerinin olmamaları, nurdan yaratılan varlıklar olmaları gibi özellikleri ile ön plana çıkmaktadırlar ve diğer dinlerdeki melek tasavvurlarından farklılık göstermektedirler.

Klâsik Türk şiirinde olduğu gibi *Divan*’da da melek ifadesi müstakil olarak sevgili için kullanılmakta olan tabirler arasında bulunmaktadır (bkz. Sevgili). Güzellik bahsi geçtiğinde sevgilinin yüzünü belirtmek amacıyla özellikle “melek-sîmâ” denildiği görülmektedir.

Meleklerle Allah tarafından verilen çeşitli görevler vardır ve hepsi bu görevleri yapmakla vazifelendirilmişlerdir. Onlar içerisinde yer alan dört büyük meleğin ise ayrı bir kutsiyeti ve ehemmiyetinin olduğu aşikârdır. Ancak *Divan*’da sadece bu melekler arasından vahiy meleği olarak bilinen Cebrail’in adı geçmektedir. Bir beyitte Hz. Peygamber’in Miraç’ta Allah’ın bulunduğu en yüce âlem olarak bilinen Lâhut âlemine yaptığı yolculukta yanında belli bir yere kadar bulunmasıyla adı zikredilmektedir:

Eyledi Cibrîl istikbâl-i rûh-ı pâkini

Emr-i Hâkla eyledikde semt-i Lâhûta sefer

(K. 1/6)

Divan’da her ne kadar müstakil olarak sadece Cebrail’in adı geçse de dört büyük melek için kullanılan “Kerrûbiyân” tabirine de rastlanmaktadır. Şair, yazmış olduğu bir tarih manzumesinde⁶¹ Sultan Abdülhamid için “Kerrûbiyân âyinesi”

⁶⁰ “Malını Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan uzak tutulur. Onun üzerinde birine ait olup karşılığı verilecek bir lutuf yoktur.” Leyl, 92/17-19

⁶¹ Tar. 16

ifadesini kullanarak onun dört büyük meleğin dünyadaki yansıması olduğunu ifade etmiştir. Bir başka tarih manzumesinde⁶² yine memduh olarak Sultan Abdülhamid'i yüceltmek için "Kerrûbiyân"dan söz etmiştir. Şair, aşağıdaki beyitte padişahın namını dört büyük meleğin yâd ettiğini söyleyerek hem padişaha kutsallık atfetmek hem de ona mertebe olarak yücelik katmak istemiştir:

Öyle bir şāhenşeh-i 'ādil ki zāt-ı akdesi
Hāmī-i dīn-i mübīn Kerrūbiyān āyinesi
(Tar. 17/2)

Eyledi ihyā esāsından bu 'ālī dergehi
Yād ederler nāmını takdīs ile Kerrūbiyān
(Tar. 38/2)

Bir beyitte memduhun ömrünün uzun olması dileği, meleklerin ömrünün uzunluğuna vurgu yapılarak ifade edilmiştir:

Āyet-i feth yazıp kabzā-yı şemşīrine
'Ömrüñ Allāh melekler kadar etsin temdīd
(Tar. 9/12)

Münker ve Nekir *Divan*'da adı geçen diğer melekler arasında yer almaktadır. Bunlar, sorgu melekleri olarak bilinmektedir. Bir beyitte şair, meyhane tasviri yaparken bu meleklerin adını zikretmiştir. Tasavvura göre kendini âşık olarak vasıflandıran şair, meyhanede bulunan ve sevgili olarak tasvir ettiği sakiden son nefesinde birkaç kadeh şarap sunmasını istemektedir. Böylece şair, sakinin sunduğu kadehten içtikten sonra can verecek ve kabre sorgu için gelen Münker ve Nekir içtiği şarabın kokusundan sarhoş olacaklardır:

Baňa āhīr nefesde sākiyā birkaç kadeh mey şun
Gelip Münker Nekir ser-mest olur bûy-ı şarābımdan
(G. 88/3)

Zebani de *Divan*'da yer alan başka bir melektir. Zebani, işlediği günahlardan dolayı cehennemle cezalandırılmış olanları cehenneme atmakla görevli bir melektir. *Divan*'da bu yönüyle yer almaktadır.

⁶² Tar. 38

3.1.1.5. Peygamberler

Divan’da Hz. Âdem, Hz. Circîs, Hz. İsa, Hz. Musâ ve Hz. Muhammed tespit ettiğimiz peygamberlerdir. Lokman da *Divan*’da adı geçmesine rağmen, peygamberliği konusunda ihtilâf olması nedeniyle bu bölümde yer verilmemiştir.

3.1.1.5.1. Hz. Âdem

Hz. Âdem, insanlığın ilk atası olarak bilinmektedir. Özellikle cennetteki yasak meyveyi yemesi hadisesi Kur’ân’da olduğu gibi birçok kutsal kitapta anlatılmaktadır. *Divan*’da sadece bir beyitte adı zikredilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, Âdem peygamberin cennetten kovulması hadisesine değinerek Allah’ın rıza göstermediği işleri yapmanın mutlaka cezalandırılacağı hususunda ikazda bulunmak istenmiştir. Çünkü Hz. Âdem cennette bulunan bir peygamberdir ve bu bile onu cezadan kurtaramamıştır:

Rızâ-yı Hakkâ muhâlif iş işleyen Âdem

Maķâmı cennet olursa Hudâ sürer çıkarır

(Mf. 1)

3.1.1.5.2. Hz. Circîs

İslami kaynaklarda Hz. İsa’ya inanması, onun yolunda her türlü işkenceye katlanması, üç defa öldürüldüğü hâlde yeniden diriltilmesi yanında ölülerini mezarlarından çıkartıp dirilttiği, kökünden kesilmiş ağaçları tekrar bitirip yeşerttiği, kesilip parçalara ayrılmış bir hayvana yeniden can verdiği, ikinci ölümünde göğün karardığı, dirildiğinde güneşin tekrar ortaya çıktığı şeklindeki rivayetler, onun vahye mazhar bir nebî olduğu kanaatini uyandırmıştır. Musul’da halen Circîs nebînin meşhedi olarak kabul edilen bir yer bulunmaktadır. Ali b. Ebû Bekir el-Herevî’nin Kitâbü’l-İşârât’ta verdiği bilgiye göre VI. (XII.) yüzyılda da Circîs meşhedi olarak bilinen bu yerin aslında bir Keldânî kilisesi olduğu tespit edilmiştir.⁶³ Şair de Hz. Circîs peygamberin şehit düştüğü bu yer hakkında “*Muşul’da Hâzret-i Circîs*

⁶³ Günay Tümer, “Circîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8., TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 26.

Peygamber Hazretleriniñ Ravza-ı Münevvereleri Qapusuna Ta'lik Olmuştur”⁶⁴
başlığını taşıyan bir kıt'a yazmıştır. Mekki'ye göre Circis peygamberin temiz bahçesinin ıtır kokulu toprağı, hasta gözlere sürme olur:

Olur çeşm-i 'alile tütüyā hāk-i' ıtır-nāki
Muqaddes hazret-i Circis nebiniñ ravza-ı pāki
(Kt. 7/1)

3.1.1.5.3. Hz. İsa

Hz. İsa, *Divan* 'da birçok yerde karşımıza çıkmaktadır. O, manzumelerde elini sürerek ölümlere can verme özelliğı nedeniyle verilen Mesih adıyla yer almaktadır. Çoğunlukla gökyüzünde yaşadığı düşüncesinin yanında, ölümlere can verme mucizesi ile zikredilmektedir. Şair, aşağıdaki bentte felekten dolayı başına gelenlerden ve çektiğı eziyetlerden duyduğu ıstırabı anlatmaktadır. Bunu ifade ederken Hz. İsa'nın gökte bulunması inancına atıfta bulunmaktadır. Şairin ıstırabından dolayı çıkan ahının ateş parçaları o kadar şiddetlidir ki felekleri yakıp geçer ve Hz. İsa'ya ulaşarak onun ruhunu incitir:

Ser-güzeştım yādigār olsun cihāna ser-te-ser
Başıma cevriyle gerdünuñ neler geldi neler
Ahım eflākı yaqar çıkdıkça âteş-pāreler
Korqarım ta'ciz eder rûh-ı Mesîhi nāleler
Güş eden yok añlayan yok bir şoran yok hālîmi
Öylece buldum ki 'ālem derd ocağı gam evi
(Msd.7/2)

Hz. İsa'nın en önemli mucizesi ölümleri diriltmesidir. *Divan* 'da onun diriltme mucizesi sadece cansız bir bedene ruh verme bahsinden ibaret değildir. Şair, bir beyitte gönlünü ölü olarak tasavvur edip can bahşedilmesini istemektedir. Bunu yapacak olanın ise emel Mesîhi olduğu ifade edilmektedir:

Rûh-bağış olmayacak mı 'acebā mürde-i dile
Yok mu bir mu'cize-güyā-yı Mesîhā-yı emel
(K. 12/6)

⁶⁴ Kt. 7

Mesih, memduhla ilgili tasavvurlarda da adı zikredilmekte, yine ölölüleri dirilme mucizesinden bahsedilmektedir. Şair, aşğıdaki beyitte memduha yaptığı övgüde onun bakışında Mesih'in diriltme özelliğinin olduğunu belirtip tabiattaki zerrelere onun bakışının lütfuyla tıpkı Allah'ın tecelli nurunun belirmesi gibi canlandırdığını ifade etmektedir:

Nedir bu nūr-ı tecellī-mişāl-i feyz-i Mesīh
İnāyet-i nazarıñ ile cānlanır zerrāt

(K. 14/2)

3.1.1.5.4. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed, Allah'ın elçisi ve son peygamberdir. O, aynı zamanda Allah'ın sevgilisidir. Klâsik Türk şairleri O'na büyük bir sevgi duymuşlardır. Bu sevgiden bahsetmek için çeşitli eserler kaleme almışlardır. Özellikle mürettep divan oluşturan şairler, Allah'ı anlatan türlerden sonra naat-ı şeriflere yer vermişlerdir. Mekî de mürettep olmamasına rağmen *Divan*'ın başına münacattan sonra naat-ı şerifler koymuştur. Ayrıca O'ndan birçok manzumede bahsetmiştir. Bunun yanında *Divan*'ın birçok yerinde çeşitli mucizelerinden bahsedildiği görülmektedir. Hz. Peygamber, *Divan*'da “Muhammed, Ahmed, Fahr-ı Kâ'inât, Resûl-ı muhterem, Resûl, Resûlu'llâh, Levlâke” gibi isim ve vasıflarla zikredilmektedir.

Şair, Hz. Peygamber'i anlatırken onun “Levlâke levlâke le-mâ halaktü'l-eflâke”, Türkçe manasıyla “Sen olmasaydın, sen olmasaydın (Ey Muhammed), felekleri yaratmazdım.”⁶⁵ hadisine atıf yapma yoluna gitmiştir. Aşğıdaki beyitte, tıpkı bu hadiste belirtildiği gibi Allah'ın varlıkları yaratma sebebinin kâinatın kendisi ile övündüğü Hz. Peygamber olduğu ifade edilmiştir:

Halk eyledi Hâk mükevvenâtı
Ba'ş eyledi Fahr-ı Kâ'inâtı

(Kt. 18/2)

Bir beyitte ise peygamberimizin mucizelerinden “Şakkü'l-kamer” olarak ifade edilen müşriklerin bir mucize istemesi üzerine O'nun ayı ikiye ayırması hadisesine telmih yapılmıştır:

⁶⁵ Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, Kesit Yay., İstanbul 2013., s. 456

Ḥaqqıñ kerem ü 'ināyetiyle

Şakḳ oldu ḳamer işāretiyle

(Kt. 18/4)

Aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber için “Sultān-ı Levlāke” ifadesi kullanılmıştır. Şair, beyitte hikemi bir üslup ile gam çeken kişiye bunu yapmak yerine işlerini Allah’a havale etmesini ve O’nun kâinatı yaratma sebebi olarak gördüğü Hz. Muhammed’e bağlılıkla şefaet istemesini tavsiye etmektedir:

Umūruñ Ḥazret-i Allāha tefvīz eyle ğam çekme

Te vessül eyle Mekkī şıdk ile Sultān-ı Levlāke

(G. 101/5)

Hz. Peygamber Şefi’ül-müznibîn’dir. Bütün peygamberlere bakıldığında ancak Hz. Muhammed’in, ümmetine şefaet edeceği görülmektedir. O, insanlar için güvenebilecekleri önemli bir sığınaktır. Vakti gelince insanlar O’nun yardımıyla sıratı geçeceklerdir.⁶⁶ Hz. Peygamber bu özelliği ile de beyitlerde yerini alır. Şair, bir beyitte kendisini günahkâr kullar içinde gördüğünü belirtip Allah’ın huzuruna çıkmak için yüzünün olmadığını ve bunun için Hz. Muhammed’in şefaatine muhtaç olduğunu ifade etmektedir. Başka bir beyitte ise Allah’ın rahmetine kavuşmak isteyen herkesin Hz. Peygamber’in bayrağının altında toplanmasını dilemektedir:

Yüzüm yokdur ḥuzūra varmağa gerçi günāhkārım

Anıñ’çün isterim senden şefā’at yā Resūla’llāh

(Nt.3/4)

Ola zīr-i livā-yı Aḥmedde

Raḥmet etsin Ḥudā-yı ‘Azze ve Cel

(Tar. 26/5)

3.1.1.5.5. Hz. Musâ

Hz. Musa, *Divan*’ın birçok beytinde diğer peygamberler gibi mucizeleri ile birlikte zikredilmektedir. Özellikle Tur dağında Allah’la konuşması mucizesi manzumelerde sıkça yerini alır. Bundan dolayı ondan bahsedilirken “Kelîm” tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Adının geçmesine sebep olan bir başka mucizesi

⁶⁶ Beyhan Kesik, *Fuzûlî’nin Türkçe Divanı’nda Din ve Toplum Telâkkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Elazığ 2004. s. 50

ise Allah'ın emri ile koynundan bembeyaz elini çıkararak etrafı parlak ışıklarla aydınlatması hadisesidir. Buna telmih yapmak için şair, “Yed-i Beyzâ” terkiibini kullanır. Sultan Abdülhamid'e yeni yıl tebriki için yazılan tarih manzumesinde⁶⁷ yer alan bir beyitte, memduhun yeni yılda talih yıldızının “Yed-i Beyzâ” gibi parlak olması temennisinde bulunulmuştur:

Geldi nev-sâl sa'âdetle mübârek olsun
Kevkeb-i tâli'îñ olsun Yed-i Beyzâ-yı Kelîm

(Tar. 8/16)

Bir başka beyitte yine Hz. Musa'nın Allah ile Tur dağında karşılaşması esnasında Allah'ın tecellisi ile âlemin nurla dolması hadisesinden bahsedilmektedir:

Çılınca bahş-ı tecellî Cenâb-ı Celle Celâl
Münevver oldu cihân cûşa geldi sâha-ı Tûr

(K. 20/3)

Hz. Musa'nın Allah'la konuşması hadisesi şairin şairlik yeteneğinin övgüsünde yerini almaktadır. Mekki, şairlik kudretinden bahsederken kaleminin Hz. Musa'nın bu mucizesi gibi olduğunu belirtmektedir:

Çalemim mâh-ı melek-sîmâdır
Çalemim mu'cize-i Mûsâdır

(Ms.1/44)

3.1.1.6. Çâr-yâr

Dört Halife'yi ifade için kullanılan çâr-yâr, *Divan*'da müstakil olarak tek bir beyitte yer almıştır. Bunun yanında Hz. Ebu Bekir dışında Hz. Ali, Hz. Osman ve Hz. Ömer'in adlarının zikredildiği beyitlere de rastlanılmaktadır. Onların bahsi genellikle kaside, müseddes ve tarih manzumeleri gibi manzumelerde yer almaktadır. Özellikle padişah ve devlet büyüklerine övgü yapılırken çeşitli vasıflarının memduhta olduğu zikredilir. Aşağıdaki beyitte ifade edildiği üzere Sultan Abdülhamid, İslam'ın kiblegâhını yücelttiği için Dört Halife Kâbe'de padişah için dua etmektedir:

⁶⁷ Tar. 7

Kıblegāh-ı millet-i İslāmı tevķīr eylediñ

Vaşfıñı Beyt-i Mu‘azzamda okurlar çār-yār

(K. 2/16)

Hız. Ali, Dört Halife içinde adı en çok zikredilendir. Ona, Hız. Peygamber tarafından İslam tarihinin önemli savaşlarında gösterdiği kahramanlıklardan dolayı “Allah’ın arslanı” manasına gelen “Şîr-i Hudâ” lakabının verildiğı bilinen bir hakikattir. Bu vasfı ile özellikle memduhun cesareti ve yiğitliğı anlatılırken Hız. Ali’den bahsedilir. Aynı zamanda Hız. Peygamber tarafından kendisine hediye edilen “Zülfikâr” adlı kılıcı da beyitlerde zikredilmiştir. Eğri ve çift ağızlı, başka bir ifadeyle çatallı olduğı düşünölen Zülfikâr’ın iki çatal ucundan biri ilmi, diğeri de imanı temsil eder. Kılıcın kabzası ise adaletin sembolüdür. İnanişaya göre Hız. Peygamberin vefatından sonra kılıç, vasiyet gereğı Hız. Ali tarafından kınına sokulmuş ve bir daha hiç kullanılmamıştır.⁶⁸ Memduh padişah olduğunda kudret ve ululuk alameti olarak onun kılıcını kuşanır.

Hız. Ali’ye Haydar’ın yanı sıra “Haydar-ı Kerrâr” denilmekte ve bu durum da kelimenin lakap olduğunu ve ona savaşdaki cesaret ve kahramanlığından dolayı sonradan verildiğini göstermektedir. Çünkü Hız. Ali’nin düşman askerlerinin arasına tıpkı ceylan sürüsüne dalan bir aslan gibi tek başına daldığı ve onun gibi döne döne saldırdığı bilinmektedir (kerrâr “savaşta döne döne saldıran”).⁶⁹ Hız. Ali için kullanılan “Haydar-ı Kerrâr” ve “Haydar” ifadeleri memduhun yiğitliğini ve savaşlarda göstermiş olduğu kahramanlıkları ifade etmek için beyitlerde zikredilmiştir:

Kıldın ez-cümle kûmândân-ı cüyüş-ı İslâm

Sîret-i Haydar-ı Kerrârda bir şanlı müşîr

(K. 4/11)

‘İzz ile kıldın cülûs evreng-i feyz-i rif‘ata

Yümn ü ikbâl ü sa‘âdetle kuşandıñ Zü'l-feķâr

(K. 2/4)

⁶⁸ Hayrettin İvgin, “Alevî ve Bektaşî Halk Şiirinde Zülfikârname’ler”. *Kültür Evreni* 24, 2015, s. 72-97

⁶⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, “Haydar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 17, İstanbul 1998. s. 24

Sen Haydarāne hamleler etdikçe düşmene

Ditrerdi şanki nevha-ı tekbîr ile zemîn

(K. 18/2)

Hız. Ömer, adaletli yönetimi ile nam salmış bir halifedir. Klâsik Türk şiirinde bilhassa kasidelerde “adalet” mefhumunun geçtiği yerlerde onun adı zikredilmektedir. *Divan*’da haklı ile haksızı ayırt eden manasında kullanılan “Fârûk” sıfatıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu sıfat “Şeh-i Fârûk-şiyem, Fârûk-ı adâlet-hemâl, Sîret-i Hazret-i Fârûk, Fârûk-haslet” gibi terkipler içinde yer alarak kullanılmaktadır. Genellikle memduhın adaleti Hız. Ömer’in adalet anlayışına benzetilir:

Zâtıdır şems-i münevver ki ilâ yevm-i kıyâm

Yâd olur nâmı ‘adâlet ile Fârûk-misâl

(Tar. 6/5)

Ey şeh [ü] Fârûk-ı ‘adâlet-hemâl

Mevhibedir zâtıña feyz ü kemâl

(Tar. 7/1)

Cenâb-ı Hazret-i Fârûka imtisâl etdik

‘Adâletiñle ser-â-ser cihânı kıldıñ şâd

(Tar. 13/3)

Hız. Osman, cömertliği ve yumuşak huyluluğu ile bilinmektedir. Şair, Gazi Osman Paşa’ya yazmış olduğu müseddeste⁷⁰ onun halim bir kişilikte olduğunu ve bu özelliği ile Hız. Osman’ın izinden gittiğini belirtmek istemiştir:

Bir ferde yokdu şahşınıñ aşlâ rekâbeti

Var idi fikr ü re’yinüñ ammâ işabeti

Zîrâ kerîmsiñ keremiñ yok nihâyeti

İnşâf [u] istikâmet anıñ hadd-i gâyeti

Sen ol halîmsin ki bulunmaz sana misâl

Kıldıñ Cenâb-ı Hazret-i ‘Osmâna imtisâl

(Msd.3/3)

⁷⁰ Ms. 3

3.1.1.7. Sahabeler

Sahabelerden sadece Hz. Peygamber'in ilk eşi ve ilk iman eden kadın Hz. Hatice'nin adı bir beyitte "Hadîcetü'l-kübrâ" lakabı ile zikredilmiştir. Şair, Ferik Mustafa Paşa'nın kayınvalidesinin vefatı üzerine yazdığı tarih manzumesinde⁷¹ Hz. Hatice'nin merhumeye şefaati olması duasında bulunmuştur:

Ola şâfi' Ḥadîcetü'l-kübrâ
Meskeniñ kıl İlâhî dâr-ı na'îm

(Tar. 23/2)

3.1.1.8. Âl-i beyt, Âl-i 'abâ

Sünni ve Şii hadis kitaplarında yer alan bir rivayete göre, Hz. Peygamber Ümmü Seleme'nin evinde iken, Ey Ehl-i beyt! Allah kusurlarınızı giderip sizi tertemiz yapmak ister (el-Ahzâb, 33/33) mealindeki ayet nâzil olmuş, bunun üzerine Peygamber Hz. Ali'yi, Fâtıma'yı, Hasan ve Hüseyin'i abasının altına alarak Allah'ım, benim ehl-i beytim işte bunlardır; bunların kusurlarını gider, kendilerini tertemiz yap! diye dua etmiştir. Bu kişiler için edebiyatta Âl-i abâ, Ehl-i abâ tabirleri meşhur olmuştur. Hz. Peygamber'le birlikte abaya bürünenlerin sayısı beş olduğundan bunlar hamse-i Âl-i abâ, pençe-i Âl-i abâ diye de anılmışlardır. Şîa telakkisine göre Âl-i abâ'ya dâhil olan fertler aynı zamanda Ehl-i beyt'i teşkil etmektedir: ⁷² *Divan*'da Âl-i beyt ve Âl-i 'abâ'nın iki beyitte adı geçmektedir. Şair, bu beyitlerde Hz. Hüseyin'in Kербela'da şehit edilme hadisesine duyduğu üzüntüyü anlatmak ve Hz. Hüseyin'e yapılanların aslında Âl-i 'abâ'ya yapıldığını ifade etmek için bu mefhumları kullanmıştır:

İlâhî hûn-ı mazlûm-ı şehîndiñ intikâmıñ al
İlâhî anlarıñ kârı ki Âl-i beyte 'işyândır

(Nt.5/10)

Burada her du'â olur maqbûl
Müjde ey aşıkân-ı Âl-i 'abâ

⁷¹ Tar. 22

⁷² Süleyman, Uludağ, "Âl-i 'abâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.2., TDV Yayınları, İstanbul 1989), s. 306

3.1.1.9. On İki İmâm

On iki imamdan sadece Hz. Hüseyin, Hz. Peygamber'in torunu olması ve Kerbela'da şehit edilmesi münasebetiyle zikredilmektedir. Burada onun Kerbela şehidi, Hz. Peygamber'in evladı ve Allah'ın sevgilisi olduğu, şehit olduğu yere edeple girilmesi gerektiği ifade edilmiştir:

Şehîd-i Kerbelâ maḥbûb-ı Hâk evlâd-ı Peyğamber

Hüseyn-i müctebânîñ haclegâhı 'arş-ı rahmândır

(Nt.5/4)

Gir edeble ḥuzûr-ı zî-şâna

Bu Hüseyn-i şehîd-i deşt-i kazâ

(Nt.6/5)

3.1.1.10. Kaza ve Kader

İslam'ın en temel inanç öğelerinden kaza ve kader, *Divan*'ın birçok beytinde “kazâ, kader, dest-i kader, kilik-i kader, hükm-i tasarruf, hame-i takdir, hükm-i kazâ, hükm-i kader, hükm-i Cenâb-ı Hâlık, sûtûr-ı nüsha-ı takdîr, ressâm-ı kazâ, mir'ât-ı kazâ, emr-i Kadîr” ifadeleri ile belirtilmiştir. Kaza ve kader her ne kadar birbirleriyle ilişkili oldukları için birlikte telaffuz edilseler de aslında ikisinin farklı manalar taşıdıkları aşîkârdır. *Divan*'da bu mefhumlar sık kullanılmıştır. Ancak kader mevzusuna manzumelerde daha fazla yer verildiği görülmektedir.

Kaza ve kaderin Allah'ın emriyle gerçekleştiği, değiştirmeye insanın gücünün yetmeyeceği, İslam inancının temel düşüncelerindendir. Bu bakımdan imanın şartları arasındadır. Şair, bu hususun önemini bildiğinden manzumelerde onlara İslam inancına uygun olarak yer vermiştir.

Manzumelere bakıldığında şairin, kader ve kazaya karşı gelmediği açıkça görülmektedir. Bununla birlikte başına gelenlere, çektiği acılara ve duyduğu kedere karşı kendisini sorumlu hissetmez; ancak yaşadıkları için bir sebep ve sorumlu arayışı içindedir. Şaire göre yaşadığı olumsuzlukların sebebi yaptığından utanmayan felektir:

Nâdim olmaz mı ‘aceb etdigine çarh n’eder
 Yağdı yandırdı cigergâhımızı dâğ-ı keder
 Bunda da buldu bizi ne'yleyelim hükm-i kader
 Böyledir hilkat-i ‘âlem ezelî böyle gider
 N’edelim bizim için böyle imiş emr-i Kâdîr
 N’edelim Hüküm-i kazâ çünki kabûl-i tağyîr
 (Msd.6/2)

Mekkî’nin kader ve kazaya karşı, içinde olduğu teslimiyet ve onlardan gelenleri kabullenme çabası beyitlere yansımıştır. Ona göre kader ile pençeleşmenin faydası yoktur. Çünkü hükmü verilen ne olursa olsun mutlaka gerçekleşir. Hükmü veren zaten Allah’tır ve O’na karşı Mekkî’nin itaati tamdır:

Hüküm-i kazâ bulur yerini eşbeh istemez
 Mekkî kaderle pençeleşen şanma kâr eder
 (G. 29/5)

Mekkî kaderde her ne ki varsa zühûr eder
 Hüküm-i Cenâb-ı Hâlık vardır itâ‘atim
 (G. 77/5)

Kader, bir beyitte takdir nüshasının satırları olarak tasavvur edilmiştir. Her şey ona göre gerçekleşir. İnsan, gönül sayfasına arzularını ne kadar yazarsa yazmış olsun, kader yazılanlara uymaz. İstedigini onun içinden zamanı geldiğinde silip çıkarır:

Sütûr-ı nüsha-ı taqdîr bozulmuyor aşlâ
 Kader sahfîfe-i dilden neler siler çıkarır
 (G. 7/3)

Kaderin istikbalde neler getireceğinin bilinmezliği şiirlerde görülür. Şair, geleceği bir aynaya benzeterek onun içinde var olanları zamanı gelince kaderin göstereceğini belirtmektedir:

Bâreka’llâh şerefle yine geldi nev sâl
 Kader âyîne-i ikbâlde göster[ir] vücûd
 (Tar. 3/2)

Divan’da kader, bir insan tasavvuru olarak da ifade edilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, yaşadığı felaketleri açıklamak istemeyen mağdur bir kişi vasfını taşıırken

kader de şaire bir selam ile hatırını sormaya tenezzül etmeyen, mağrur bir kişi tasviriyle anlatılmıştır:

Ben çekdiğim felâketi şerh etmek istemem

Şormaz kader de hâtırımı bir selâm ile

(K. 19/22)

Şair, bazen kadere karşı teslimiyet düşüncesinin aksi ifadelere yer vermektedir. Ona göre insanın hayatında yaşadığı sefa ve eziyeti belirleyen kaderdir. Zamanı geldiğinde pirlerin boyu büküldüğü gibi karşısında kimse duramaz. Herkes, kendisi için takdir edilen gün geldiğinde hükme uymak zorunda kalır. Bu sebeple kişiyi mutsuz eden, söz geçiremediği kaderdir. İnsan kendi nimetini kendi ayağıyla gidip vermese bile o, insanın nimetlerini elinden alır:

Şafâ vü mihnet [ü] zevki kader eder ta'yîn

Zamân gelir kad-ı pîrân büküm büküm bükülür

(G. 34/4)

Kaderdir 'âlemi bî-devlet eyleyen yoḥsa

Kişi ver[ir] mi ayağıyla kendi ni'metini

(G. 115/3)

Şair, bir beyitte kaderi insanlar için bir engel olarak tasavvur etmiştir. İnsan, her zaman çalışarak amacına ulaşabilir; ancak kader hükmünü gerçekleştirirken ona yardımcı olmalıdır:

Gerçi ḥuşûl-ı maḳşada sa'yîḥ medârı var

Tenfîz içinde ḥükm-i kader lâḥıḳ olmalı

(G. 119/4)

3.1.1.11. Âhiret ve Âhiret ile İlgili Mefhumlar

3.1.1.11.1. Âhiret

İslam inancına göre dünya hayatı bitince yeni bir hayat başlar buna ahiret hayatı denir. *Divan* 'da ahiret hayatı ile ilgili detaylı bir anlatım yoktur. Ahiret, ölüm mefhumu ile birlikte zikredilmektedir. Bir beyitte bu mefhum, insanların çaresizlik içinde göç ettikleri yer olarak ifade edilir:

Felegiñ cevrine eylerdi taḥammül dil-i zār
 Etdiginden utanır belki diyü ol nemdār
 Gūşuma emr-i İlāhī erişip āḥirkār
 Sefer-i āḥiretiñ kaşdıñı etdim nā-çār
 Şaḫın aldanmayıñız çarḫa beḳāsı yoḳdur
 Kendi evlādı bile olsa vefāsı yoḳdur
 (Msd.6/4)

3.1.1.11.2. Kıyâmet (Maḥşer, Haşr)

Ahiret hayatının başlangıç günü olan kıyamet, *Divan*’da “haşr, maḥşer, hesâb günü, yevm-i fütûr, yevm-i kıyâm, rûz-ı cezâ, rûz-ı maḥşer” gibi ifadelerle zikredilmektedir. Manzumelerde, insanın her bir günahının hesaba çekileceği gün olduğu, geldiğinde neler yaşanılacağına bilinemediği belirtilerek Allah’ın huzuruna yüzü kara bir şekilde çıkılmaması gerektiğinden bahsedilmektedir:

Eger her bir günāhım Mekkiyā maḥşerde vezn olsa
 Benim yüz biñ melek izhâr-ı ‘aciz eyler ḥesâbımdan
 (G. 88/5)

Çıkılır mı [ki] yü[zü] kara ḥuzûr-ı Hâḳḳa
 Mekkiyā rûz-ı cezâda ne gelir başımıza
 (G. 103/5)

Maḥşer bazı kasidelerin dua bölümlerinde, Farsça “tâ-be”, Arapça “ilâ” gibi “-e kadar, -e değin” anlamları veren edatlarla birlikte zikredilerek “tâ-be-yevm-i fütûr, ilâ yevm-i kıyâm” gibi ifadelerin oluşmasına katkı sağlamıştır. Böylece şair, memduhun makamının ve mutluluğunun maḥşer gününe kadar sürmesi için dilekte bulunmuştur:

Yazasın her sene yevm-i cülûsuna tebrîk
 Kıvām-ı saltanatı ile tâ-be-yevm-i fütûr
 (K. 20/18)
 Tâli‘-i sâl ile ferḥunde ol ey şāḥib-i cāḥ
 Eylesin Hâḳḳ seni mes‘ûd ilâ yevm-i kıyām
 (Tar. 10/4)

Şair, sevgiliden isteğini belirtirken zaman mefhumu olarak mahşer gününü kullanır. Aşağıdaki beyitte, aşk ateşiyle yanmak, bu ateşle perişan olmak istediğini belirterek sevgilinin ona merhamet etmemesini, vuslatın hemen gerçekleşmemesini dilemektedir. Çünkü mahşer gününe kadar hasretin devam etmesi, aşkın da sürmesi demektir:

Hâlime rahm etme cānā âteş-i ‘aşkıñla yak
Sen bizi mahv eyle kim tā haşre kılsın iştiyāk
(G. 64/1)

3.1.1.12. Cennet ve Cennetle İlgili Mefhumlar

3.1.1.12.1. Cennet

Ölümden sonra insanların yaşamak istedikleri sonsuz mutluluk âlemi olan cennet, birçok yerde geçmektedir. Cennet kelimesinin yanında bilhassa “behişt” ve “ravza-i cinân” ifadeleri ile zikredilmektedir. Bazı manzumelerde sekiz katı arasında yer alan “Adn, Naîm, Firdevs”in zikredildiği görülmektedir.

Dünya güzellikleri, genellikle cennete teşbih edilerek anlatılır. Ayrıca bu, şairin yaşama sevincini ve neşeli ruh hâlini aksettirmek için yararlandığı önemli bir mefhumdur. Şairin bilhassa tabiat güzelliklerini anlatırken içinde bir coşku hâli ortaya çıkar. Kendisini cennet bahçelerinde hisseder. Güzellikler karşısında gönlü yerinde durmaz, bir acelecilik başlar. Özellikle bahar eriştiğinde burnuna cennet kokuları gelir. Sadabad civarı Naîm cennetini hatırlatır. Dünya, baştan aşağı cennet bahçesi olarak görülür:

Na‘îm cennete döndü civār-ı Sa‘dābād
Şu ihtişâmı görünce gönül şitāb ister
(G. 48/2)

Bir ravza-ı cinân kesil[ir] ser-te-ser cihān
Cennet kokuğu gelmege başlar meşām ile
(K. 19/8)

Tarih manzumelerinde⁷³ vefat edenlerin cennete gideceği ile ilgili ifadelere yer verilmiştir:

Hulefâ-yı oṭa-yı terceme ‘Âşım Beg kim
‘Azm-i firdevsi beḳâ etdi gelince fermân
(Tar. 14/1)

Bezm-i firdevse Fâtıma Zehrâ
‘Azm edip cânıñ eyledi teslîm
(Tar. 23/1)

Cennet-i ‘Adn ola yâ Rabbi maḳâm-ı Ṭâhir
(Tar. 42/1)

3.1.1.12.2. Hûrî ve Gilmân

Divan’da huriden sadece bir yerde⁷⁴ cennete gidenlere hizmet etmeleri münasebetiyle bahsedilmiştir. Gılmana ise hiçbir yerde rastlanılmamıştır.

3.1.1.12.3. Selsebîl

Kur’an’da Selsebîl kelimesi, cennette iyi insanlara ihsan edilecek nimetlerden söz eden, “*Onlara orada zencefîl karışımı bir kadehten içirilir; -içindeki- orada Selsebîl diye isimlendirilen bir pınardandır*” meâlindeki âyette geçer (el-İnsân 76/17-18).⁷⁵ *Divan*’da sadece bir beyitte Selsebil adı zikredilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, çektiği acıların büyüklüğünü ifade ederken gözyaşlarını Selsebîl eylediğini ifade etmektedir. Çünkü gözleri o kadar çok yaşla doludur ki bunlarla feleği bile sulayabilmektedir:

Selsebîl eyledim ey mâh sirişk-i çeşmim
Saḳy eder ne felegi dîde-i giryânım var
(G. 35/2)

⁷³ Tar. 13, 22, 42

⁷⁴ Ms.1/7

⁷⁵ Lütfullah Cebeci, “Selsebîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009.

3.1.1.13. Cehennem

Cehennem; sadece “*Şeyhü’lislām Cemāl Beg Efendi Hâzretlerine Taqdīm Olunan Bir Ramazāniyye*”⁷⁶ başlığını taşıyan kasidede cennet ile birlikte geçmektedir. Şair, müstakil olarak bir tasavvur içinde cehennemden bahsetmemiştir:

Söyledi gâh cenneti gâhī cehennemi

Biñ şekle koydu dersi lisân-ı ‘avām ile

(K. 19/15)

3.1.1.14. Diğer İtikâdî Mefhumlar

3.1.1.14.1. Ölüm

Bütün canlılar gibi insanların da bir gün mutlaka yüzleştikleri bir hakikat olan ölüm, *Divan*’da “ecel, hâke düşmek, seng-i musallâyı göstermek, terk-i cân etmek, tîr-i ecel, ‘adem-âbâda gitmek, sefer-i bezm-i İlâh, vücûdu ifnâ etme, postu yere sermek” gibi ifadelerle yer almıştır. Özellikle sevgili ve âşık ilişkisinde karşımıza çıkmaktadır. Burada âşık, kendi canını sevgilinin karşısında değersiz gördüğünü belirtmektedir. Şiirlerde aşk yolunda can, sevgili için kolaylıkla verilebilecek bir varlık olarak tahayyül edilir. Bundan dolayı âşık için ölüm, sıradan bir durumdur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin elini tutunca vuslata ereceğini düşünen şair, sadece elini uzatıp bunu ima etmesinin bile ölmesi için yeterli bir sebep olacağını ifade ediyor:

Terk-i cân eylemeyi cânıma minnet bilirim

Uzadıp destini eyle baña imâ-yı emel

(K. 12/18)

Ölüm ile ilgili başka bir husus da onun insanlar için bir cezalandırma unsuru olduğudur. Bu dünyada şer işlerle uğraşanların ya ölümle ya da esir düşerek cezalarını çekecekleri ifade edilmektedir:

Ağzınıñ ölçüsünü aldı eşrâr-ı zamân

Kimi gitdi ‘adem-âbâda kimi oldu esîr

(K. 4/18)

⁷⁶ K. 19

3.1.1.14.2. Perî

Divan’da peri mefhumu sevgilinin ona güzelliği yönünden benzetilmesi ile karşımıza çıkmaktadır. Özellikle “melek-sîmâ perî, perî-çehre, perî-ruhsâr” ifadeleriyle doğrudan sevgili kastedilmiş ya da yüzünün onlar kadar güzel olduğu belirtilmiştir. Ancak sevgilinin periye benzetilmesi sadece yüz güzelliği ile sınırlı değildir. *Divan*’da “perî-meşrep” ifadesi de yer almaktadır. Bu ifadeyle şair, sevgilinin huy olarak da perilere benzediğini belirtmek istemiştir. Bilindiği üzere periler, güzellikleri ile insanları kendilerine âşık ederler; ancak daha sonra ya ortadan kaybolurlar ya da tıpkı klâsik edebiyattaki sevgili tipinde olduğu gibi âşığı umursamaz bir tavır içine girerler. Aşağıdaki beyitte sevgilinin âşığa karşı ilgisiz davranmasının onun “perî-meşrep” olmasından kaynaklandığı, üstelik onlardaki bu özelliğin ezelden beri var olduğu ifade edilmektedir:

Lâü’ bâlî o perî-meşrebi pek rindâne
Dil-rübâlarda bu fiṭrat neden olmuş ezeli
(G. 129/2)

Âşık, sevgilide bir güzellik alâmeti gördüğünde bunun sevgilinin peri olmasından kaynaklandığı fikrine kapılır. Bunlardan biri de sevgilinin ateş renkli yüzüdür:

Nedir yüzünde seniñ reng-i âteşin öyle
Perî misin ‘acebâ sen gözüm mü aldanıyor
(G. 24/3)

Güzelliği ile periye benzeyen sevgili âşıkları umursamadığı için âşıklar ona ne deseler fayda etmez. Bu sebeple âşıklar onun için “yola yatmaz” derler:

Yola yatmaz der imişler o perîye ‘uşşâk
Mekkiyâ ben o gül-endâma ne dersem geldi
(G. 126/5)

Tarih manzumelerinde genellikle doğan kız olduğunda onun için “peri” tabiri kullanılmaktadır:

Geldi dünyâya necâbet ile ol perî ki
Dâye-i kudret ede ‘iffet ü ‘işmet telkîn
(Tar. 25/3)

3.1.1.15. Din ve İlgili Mefhumlar

3.1.1.15.1. İmân, Münkir, Kâfir, Küfr

İman, gönül rızası ile olur. Allah’a gönül rızası ile bağlı olan iman etmiştir. Bu sebeple yaptığı işlerde doğruluğu bulur. İmanın karşıtı küfördür ve kötülüğü temsil eder. *Divan*’da küfür, kâfir, münkir sevgili ve rakibi; iman ise âşığı temsil etmektedir. Rakip zalimdir, imanı yoktur. Sevgilinin saçını arzu eder. Âşık için rakibin sevgilinin saçına dokunması, hatta ona bakması bile düşünülemez. Rakibin bunları yapması, sevgilinin güzel saçlarına kıyması demektir. Âşık bu durumdan şikâyet edip rakibin imanı olmadığını belirtmektedir:

Yok mu zâlim ‘acebâ zerre kadar imânıñ
Nice kıydıñ o güzel kâkülüne cânânıñ
Düşsün âteşlere cerem gibi yansın cânıñ
Nice kıydıñ o güzel kâkülüne cânânıñ
(Ş. 32/1)

Küfür, çoğunlukla siyah renkle ilişkilendirilerek anlatılır. Sevgilinin saç da siyahtır. Âşığın gönlü sevgilinin siyah saçlarının esiri olmuştur. Bu, âşık için oldukça zor bir hâl olsa bile, düştüğü bu durumdan şikâyet etmez. Yine o kâfir saçların esiri olmak istediğini ifade eder:

Yine gîsû-yı yârı buldu gönül
‘Aceb kâfir esîri oldu gönül
Meşâkk-ı ‘aşk ile bak n’oldu gönül
Gönül uşanmadı gitdi ne çâre
(Ş. 4/2)

Sevgili, âşığa karşı ilgisiz davranmasından ve rakiple yakınlaşmasından dolayı çoğu defa kâfir ya da münkir olarak nitelendirilir (bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar). *Divan*’da kâfir olarak anılan sevgili, naz pazarına gidip rakiple adı çıkar. Nurdan şeffaf sinesi, gül renkli teni vardır. Onun güzelliğine bakan gönül, kâfir olmasına aldırış etmez. Aşk, o kadar tesirini artırmıştır ki kâfir sevgilinin hayalini dahi kıskanır:

Bu şeb bâzâr-ı nâza nâz ile bir mâh-rû çıkdı
Velî ‘uşşâkı kâfir çâk çâk etdi ‘adû çıkdı

(G. 111/1)

Münkir [ü] kâfir esîr etdi beni
 Nûrdan şeffâf gördüm sîneni
 Sevmemek mümkün midir sen gül-teni
 Kıskanır gönlüm hayâlimden seni

(Ş. 31/1)

Âşığa zalimce bakışlar atan sevgilinin gözü de *Divan*'da kâfir olarak ifade edilmiştir (bkz. Sevgilinin Güzellik Unsurları / Göz).

Şalar fitne her yana oynadıkça merdüm-i çeşmiñ
 O kâfir gözleriñ zâlim nigâhıñ 'Âddan kalmaz

(G. 54/2)

3.1.1.15.2. Sanem, Büt (Put)

Sanem veya put tabiri sevgili için kullanılmaktadır. Sevgili, güzelliği ile onlara benzemektedir. Ancak her ne kadar benzeyen olarak vasıflandırılrsa da, aslında putlardan bile güzeldir. Bu sebeple meşrebi farfaradır, tavırlarıyla âşığın kalbini incitir:

Korğarım hâtırıñ âzürde eder
 Meşrebi ol sanemiñ farfaradır

(Kt. 3/2)

Şair, putlara benzeyen yeni yetişmiş sevgiliyi Hz. Meryem'in doğurduğunu düşünmektedir:

Göricek kâfir-i zülfünde aşıldı dil-i zâr
 O büt-i nev-resi Meryem mi toğurmuş bilmem

(Mf. 10)

3.1.1.16. İbadet ve İbadet ile İlgili Mefhumlar

3.1.1.16.1. Gazâ

Dini yaymak ve korumak gayesi ile yapılan savaşlar için gaza veya cihat tabirleri kullanılmaktadır. *Divan*'da Sultan Abdülhamid, Gazi Osman Paşa ve Selahattin Eyyübî'nin yaptığı savaşlar için gaza ve cihat; onlar için ise mücahit

ifadeleri kullanılmıştır. Gaza yapılanlar ise din düşmanları olarak vasıflandırılıp “adâ-yı dîn, düşmân-ı dîn” terkipleri ile ifade edilmiştir. Gaza yapılırken peygamberlerin ruhları (ervâh-ı enbiyâ) mücahitlerin yardımına, gazadan sonra ise onları tebrike geldikleri tasavvur edilir. Bu mefhumun bahsinde padişahlara oldukça önemli roller verilmiştir. Onların gaza esnasında özellikle şîrâne hamlelerle düşmana karşı koyarak viran ettiği belirtilmektedir. Bunun yanında sadece padişahın vakarı ve cesaretini gören düşmanın bile gazanın sonunda perişan olduğu ve onun iktidarını anlayarak boyun eğdiği söylenmektedir:

A‘dâ-yı dîne hamle-i şîrâne eylediñ
 Teşkîl-i şaf-ı harbi emîrâne eylediñ
 Yıkdıñ bilâd-ı düşmeni vîrâne eylediñ
 Sen aḥz-ı intikâmı dilîrâne eylediñ
 Şaff-ı ğazâda tâ ki görünce vakârını
 Düşmânların da añladılar iktidârını
 (Msd.1/4)

3.1.1.16.2. Günâh, Tевbe, Afv

Dinde, yapılması yasak olan davranışları günah, ondan duyulan pişmanlığı belirtmek için ise tövbe kavramları kullanılmaktadır. Günah mefhumunun zikredildiği yerlerde genellikle cürm, hata; mücrim, fâsık gibi onunla ilgili ifadelerin yer aldığı görülmektedir.

Günah işleyen kişi Allah katında cezaya çarptırılır. Bu sebeple yaptığı hatalar için Allah’tan bağışlanma istenmelidir. Bununla birlikte Allah’ın adlarından biri affediciliğini belirten “Rahman”dır. Bu, Allah’ın bağışlayıcılık vasfını gösterir. Aynı zamanda kullar için günahların affı için sığınma yeri olan “mağfîret-penâh”tır. Günahkâr olan kul, Allah’a hatalarından dolayı pişman olduğunu her bir dakika ifade edip günahlarının affedilmesini bekler:

Mücrimleriñ günâhını Allâh ‘afv eder
 Her bir daḳîka ‘avn-ı Hudâ inzimâm ile
 (K. 19/10)

Kıl pâre pâre defter-i âmâl-i mücrimi
 Ey mağfîret-penâh kûldur ḥatâ eder

(M. 2/4)

Günahkâr kulların Allah'ın huzuruna çıkmaya yüzü yoktur. Onlar, kendilerine bir medet kapısı arar. Hz. Peygamber, ümmeti için en büyük şefaattçidir. Özellikle münacat ve naatlarda afv, avn, mağfiret ve şefâat gibi ifadeler kullanılarak bağışlanma ve yardım beklentisi vurgulanmaktadır:

Yüzüm yokdur huzûra varmağa gerçi günâhkârım
Anıñ'çün isterim senden şefâ'at yâ Resûla'llâh

(Nt.3/4)

Geçer 'işyân [ile] leyl ü nehârım yâ Resûla'llâh
Günâhım keşretinden şermsârım yâ Resûla'llâh

(Nt.4/1)

Tövbe, denilince *Divan*'da âşık ön plana çıkmaktadır. Âşık, gönlüne söz geçiremez. Gönül, devamlı aşk yolunda çektiği çilelerden dolayı bir daha âşık olmayacağına söz veririr. Ancak bin defa tövbe etse de usanmadan her defasında tövbesini bozarak tekrar âşık olur:

Göñül biñ kere 'arz-ı tevbe etdiñ
Güzel sevmekde 'ahdñ vardı n'etdiñ
Yazık sevdâ-yı 'aşk 'amele yetdiñ
Göñül uşanmadı gitdi ne çäre

(Ş. 4/3)

3.1.1.16.3. Ka'be, Kible, Kiblegâh, Kible-reh, Kible-nüma

Kâbe; “Beyt-i Mu'allâ” ve “Kâbe-i 'Ulyâ” ifadeleri ile karşımıza çıkmaktadır. O, Müslümanların kiblesidir ve dinen en kutsal yerdir. İslam'ın şartlarından olan hac ibadeti sadece orada yapılır. *Divan*'da şair, Kâbe'ye gittiğini belirtirken oralara gitmenin Hz. Peygamber'in yaşadığı yerler olan Mekke ve Medine şehirlerine ziyaret edilmesi için de vesile kaynağı olduğunu ifade etmektedir:

Ben Ka'be-i 'Ulyâda gelip mihr-i vücûda
Kaldımdı 'ibâdetde ziyâret Hârameyni

(Kt. 9/1)

Bu mefhum, âşık ve sevgili ilişkisinde de bir tasavvur unsuru olarak kullanılmıştır. *Divan*’da âşıklar için Kâbe olarak sevgilinin yüzü tahayyül edilmiştir. Kâbe’nin örtüsü ise sevgilinin saçlarıdır:

Gizlemiş gîsûlarıñ çeşmân-ı rûh-efşânıñı
Ka‘be-i ‘uşşâkı setr eyler diyü bu şeydâlar
(G. 13/4)

Kâbe’ye insanların yönelip secde etmeleri münasebetiyle övgü unsuru olarak da yer verilir. Aşağıdaki beyitte şair, memduhun söz söyleme hususundaki hünerini o kadar mübalağalı bir şekilde belirtmiştir ki onun Acem’in fesahat erbaplarına kıble olduğunu ifade eder:

Ger açılsa o şehiñ dürc-i güher-efşanı
Nuṭku kıble-reh ederdi fuşahâ-yı ‘Acemi
(Tar. 2/12)

3.1.1.16.4. Kurbân

Kurban, İslam’ın şartları arasında yer alan önemli bir dini kavramdır. *Divan*’da mücerret olarak bu mefhumun bahsine yer verilmemiştir. Bazı beyitlerde geçen “Kurban olam!” ve “Kurban eyle!”⁷⁷ gibi ifadeler içinde yer alarak onlara bir istek ve yakarma anlamı katmıştır. Bunun yanında sadece bir yerde benzetme unsuru olarak yer almıştır. Aşağıdaki beyitte âşığın canı sevgiliye kurban edilecek bir koyun olarak tasavvur edilmiştir:

Ben kebş-i cāmı yoluna kurbân eder idim
Dil-ber geleydi hânemize intizârsız
(G. 52/2)

3.1.1.16.5. Mescid

Divan’da mescit zahitlerin toplandığı ve birbirleriyle mücadele ettiği yer olarak zikredilmiştir.

⁷⁷ K. 5/15

3.1.1.16.6. Namaz ile İlgili Mefhumlar

Divan'da namaz bahsi müstakil olarak yer almaz. Bunun yanında minber, hutbe, salat ve secde gibi tenasüp oluşturan mefhumlar namazı ifade etmek için karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair; gülü minber, bülbül ise onun üstünde hutbe okuyan kişi şeklinde tasavvur etmiştir:

Çıkıp hezâr okudu hutbe minber-i gülde
Deşildi hâr-ı sitemle egerçi yaraları

(G. 128/4)

Namazın önemli unsurlarından olan secde kavramı ise daha çok Allah'a dua ve şükretme vaziyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Şair, aşağıdaki beyitte memduhun zafer kazanması için Allah'a secde hâlinde bu dileğini arz ettiğini söylemektedir:

Eylesin Allâh muzaffer secdede 'arz eyledim
Bârgâh-ı 'izzete Mekkî lisân âyinesi

(Tar. 17/6)

Divan'da secdenin sadece insanlar için geçerli bir durum olmadığı, her varlığın kendi lisanı ile Allah'a secde vaziyetinde şükrünü belirtmek amacıyla seslendikleri ifade edilmiştir:

Her varak kendi lisânı ile tahmîd eyler
Cümlesi secde eder de bağırrır yâ Ma'bûd

(G. 5/2)

3.1.1.16.7. Oruç (Sıyâm)

İslam'ın şartları arasında yer alan oruç, Müslümanlar için farz olan bir ibadettir. Müslümanlar özellikle ramazan ve muharrem aylarında oruç tutarlar. Bu aylar “mâh-ı sıyâm, şehri-i sıyâm, şehri-i ramazân, şehri-i muharrem” ifadeleri ile zikredilmektedir. *Divan*'da “oruç” kelimesi yer almamakla birlikte onu belirtmek için “sıyâm” ifadesi kullanılmaktadır.

Şairin bu mefhuma verdiği değerden olacak ki ramazaniyye türünde iki kaside⁷⁸ yazdığı görülmektedir. Burada oruç mefhumu ile ilgili çok ayrıntılı olmasa da nasıl başlanıldığı, insanlar üzerindeki manevi etkileri, bu aylarda ibadet yerlerinin durumu gibi birkaç husus üstünde durduğu görülmektedir.

Müslümanlar hilalin görünmesi ile oruç tutmaya niyet ederler. Böylece ramazan ayı başlamış olur. Hilalin görünmesi, *Divan*'da "rü'yet-i hilâl" ifadesi ile belirtilmektedir:

İ' lān olunca şābit olup rü' yet-i hilāl
 'Ālem şıyāma niyyet eder emr-i 'āmm ile
 (K. 19/6)

Ramazan ayında Yaradan bağışlayıcılığını göstermektedir. Allah'ın birliğine inanan kalplere bu ayın kerameti ve kutsallığı ile Hz. Peygamber'in nuru dolar:

Māh-ı şıyāmı hünermend zāt-ı 'izz-i iclāl
 Bu ümmet-i zā'ıfeye rahmet nisār eder
 (K. 7/17)

Ḳalb-i müvahḥadine tōlar nūr-ı Ahmedī
 Hāşıyyet [ü] kerāmet-i şeh-r-i şıyām ile
 (K. 19/5)

3.1.1.16.8. Paskalya

Hristiyanların kutladığı bir bayram olan Paskalya özellikle yumurta boyama geleneği ile karşımıza çıkmaktadır. Şair, teşbih yoluyla ciğerinin âdemin sitemiyle yanıp Paskalya yumurtası gibi kıpkırmızı olduğunu ifade etmektedir:

Mekkī cigerim muğbese âdemiñ sitemiyle
 Paskalya yumurtası gibi kıpkızıl oldu
 (Mf. 11)

3.1.1.16.9. Şehîd

Şehit kavramı, iki yerde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi hadisesi üzerinde durulmaktadır. Şair, onun Kerbela'da

⁷⁸ K. 7, 19

şehit edilmesinin derin hüznünü her daim beyitlere aksettirmiştir (bkz. On İki İmam). Bu mefhumla ilgili olarak zikredilen bir diğer hadise ise Sultan Abdülaziz'in katledilmesidir. *Divan*'da Sultan Abdülaziz'in şehit edilmesi ile ilgili mersiye türünde bir müseddes⁷⁹ mevcuttur.

3.1.2. Tasavvuf

3.1.2.1. Akıl

Tasavvufi düşünceye göre akıl, Hak ile batılı birbirinden ayırt etmeye yarayan bir nur ve ilahi hitabı anlamaya yarayan bir alettir.⁸⁰ Akıl, kişiyi Hakk'a ulaştırmak için zaruri bir unsurdur. *Divan*'da, tasavvufla ilgili birçok mefhumda olduğu gibi akla bu düşünceden uzak bir anlayışla yer verilmektedir. Genel olarak beşerî aşkla ilgili hususlarda zikredilmektedir. Şair, manzumelerde özellikle aşkın akıl karşısındaki üstünlüğü üzerinde durur. Birinin olduğu yerde diğerinin hükmünün olmadığını ifade eder. Sevgilinin de bunu bildiği için güzelliğine naz ve işve katarak aşkın aklını başından almaya çalıştığı belirtilmektedir:

‘Aqlıñ almış idi ‘uşşâkıñ anın reftarı

Başka bir kaçdı mı vardır ki giderken geliyor

(G. 45/4)

Emân emân yine ‘aqlım alan güzel geliyor

Ola Hudāya emānet şu şīvekāra baķıñ

(G. 73/3)

Olanca ‘aqlımı aldı perī-misālīme baķ

Semāda var mı nazīri o ķadd-hilālīme baķ

(G. 65/1)

Divan'da akıl iki değişik şekilde daha karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi “akl-ı kül” olup her şeyi kavrayan büyük akıl manasına gelmektedir. İslam'da ancak Allah'ın sahip olabileceği akıl olarak ifade edilir. Bir diğer zikredilen akıl ise insanda var olan “akl-ı cüz”dür. Sınırlı idrak yeteneği olan küçük akıl demektir. Bu mefhumlara, memduhun idrak kabiliyetinin üstünlüğüne övgü yapmak

⁷⁹ Ms. 2

⁸⁰ Üstüner, a.g.e., s. 231

için yer verilir. Onda “akl-ı kül”ün tecelli ettiği belirtilerek irfan meclisi ile dost olması istenir. Ayrıca fikirlerinin sınırlarının sıradan insanın sahip olduğu akılla mukayese edilemeyecek kadar geniş olduğu da söylenmektedir:

Âşikâr eyledi vechinde tecellîyi Hudâ
 ‘Akl-ı küll meclis-i ‘irfân ile olmaz mı nedîm
 (Tar. 7/4)
 ‘Akl-ı cüz’ kaplamıyor efkârını olmuş muhîr
 Müstetir her emriniñ tahtında envâ’-i hakem
 (K. 6/11)

3.1.2.2. Âşık

Tasavvufun temeli aşktır. Allah’a karşı duyulursa hakikidir ve tasavvufi manayı ihtiva eder. Salikin, insan-ı kâmil olma uğruna girdiği yolda kesretten uzaklaştıracak, engelleri aşmasını sağlayacak unsurdur. *Divan*’da tasavvufi manadaki aşk bahsine fazla değinilmemiş; fakat beşerî anlamdaki aşka oldukça fazla yer verilmiştir. Şaire göre aşk; fedakârlık ve sabır işidir. Bu nedenle insanın âşık vasfına sahip olabilmesi için viran olmuş gönlüne yâr bin türlü yara açsa da dert ve elemden şikâyet etmemesi gerekir. İnsan-ı kâmil olmak bunu gerektirir. Onun dünya nimetlerinde gözü olmadığı için tek derdi aşktır. Bütün dünyayı verseler de almaz. Allah yolunda canını her zaman feda etmeye hazırdır. Bilir ki bu uğurda canını verenleri bütün peygamberler rahmetle anar:

Ne revâ eyleyelim derd ü elemden şekvâ
 Yâr biñ raḥne de açsa dil-i vîrânımıza
 (G. 99/2)

Almaz cihânı bir pula şâhib-kemâl olan
 Gelmez vücûda sa’y ile emr-i muḥâl olan
 (G. 89/1)

Allâh yolunda eylediñ âḫir fedâ-ı cân
 Raḥmetle yâd eder seni ervâḥ-ı mürselîn
 (K. 18/3)

Âşık olan kişiler; ehl-i kemâl, erbâb-ı hâldir. Onlar, aşk derdinin her daim müptelasıdır. Bu dert ile yoğrularak olgunlaşırlar. Şair, hakiki aşkı bilmeyenleri yani ehl-i kemâl olmayanları, çorak zemine benzetir. Çorak zeminde harman olmayacağı gibi vaktini ehl-i kemâl olmayanlarla geçirmek insana bir şey kazandırmaz. Bu sebeple gerçek aşkı bulup kâmil insan olmak isteyenler, zamanını olgun ve bilge kişilerle geçirmelidir:

Mekkî geçir zamânıñı ehl-i kemâl ile
Zîrâ zemîn-i şürede hiç hırmen olmuyor
(G. 9/5)

3.1.2.3. Dergâh

Dergâh, tasavvuf erbabının barındığı, birlikte dua ve ibadet ettiği kutsal bir mekân olan tekkedir. Bunun yanında dergâhın kapı, eşik ve makam gibi anlamları da mevcuttur. *Divan*’da “dergâh-ı Hudâ, dergâh-ı Yezdân, dergâh-ı Bârî” ifadeleri içinde geçen sözcük, tasavvufi bir mekân olma vasfından ziyade kul için Hakk’a yakararak duaların ulaştığı yüce makamdır. Çoğunlukla şair, memduhun zafer kazanması ve devletin devam etmesi için oraya seslenerek dua eder:

Dâ’imâ böyle du’â kıl Mekkî
‘Arz-ı dergâh-ı Hudâ kıl Mekkî
(Ms.1/58)

Zamân-ı şevketi i’ mâr-ı mülke münhasır olmuş
Devâm-ı devleti ma’rûfdur dergâh-ı Yezdâna
(Tar. 33/2)

3.1.2.4. Dünyâ

Divan’ın birçok yerinde dünya ile ilgili olarak çeşitli tasavvurlara yer verilmiştir. Onun için ekseriyetle “dehr, âlem, cihân, mülk-i fenâ” gibi ifadeler kullanılmıştır. Şair, dünyayı sadece üzerinde yaşanan bir mekân olarak tahayyül etmemiştir. Yaptıklarına bakıldığı zaman, amacını gerçekleştirmek için fitneler çıkaran bir insan olarak tasvir etme yoluna gitmiştir. Şair, itibar edilecek bir vasfının

olmadığı belirtmektedir. Ancak yine de âşık için dünyayı itibara şayan vaziyete getiren bir durum vardır, o da sevgiliden iltifat görmektir:

Şü'ün-ı 'âlemi seyr et zamân neler çıkarır

Huşul-ı maşşad için dürlü fitneler çıkarır

(G. 7/1)

Mekkî bu 'âlemin nesi şâyân-ı i'tibâr

Ger iltifât etmez ise şâh iltifât

(G. 2/5)

Bu dünyada mutluluk aramak boşunadır. Çünkü içinde insanlar için oldukça fazla sıkıntılar mevcuttur. Herkes bir derdin esiridir. Gamin, eziyetin olmadığı yer aramak zordur. Çöller, vadiler kısaca her yer zulümle doludur. Buna rağmen insan onun gösterişine aldanabilir. Kişi eğer mutlu olmak istiyorsa onun için kalp kırmayıp gönülleri kazanmaya bakmalıdır:

Bu dehr-i pür-ta'abda herkes esîr-i ğamdır

Şahrâ vü deşt-i 'âlem vâdî-i pür-sitemdir

(G. 18/1)

Şakın âlâyiş-i dünyâ için kerr-i kulüb etme

Kulüb-ı 'âlemi celb eylemek özge sa'âdetdir

(G. 14/4)

Bu mefhum, feleklerle birlikte de zikredilmektedir. Şaire göre insanlar, perişan hâllerine sebep olarak feleği görüp ondan şikâyet etmektedirler. Ancak bu yanlış bir tutumdur. Çünkü kendileri bu perişan hâli istemektedir:

Şanmayın halkı perîşân eyleyen gerdündür

Yok yok 'âlem bu perîşâniyyete meftündür

(G. 12/1)

3.1.2.5. Fenâ, Bekâ

Fenâ; geçici olmak, yok olmak, ölmek; bekâ ise var olmak, sürekli olmak anlamındadır. Başka bir deyişle fenâ, kişinin kendi fiil ve davranışlarını görmekten fânî olup gerçek kul olma noktasına ulaşmasıdır. Varlığı Hakk'ın varlığında yok etmektir. Bekâ da kulun bütün eşyada tecellisini görmesidir. Kulun her şeyi Allah'a

kâim görmesi ve bilmesidir.⁸¹ Kişinin tasavvufi manada fenâ vasfına ulaşabilmesi, kendi varlığını terk ederek masivâ ve kesret âleminde kurtulması ile mümkündür. Bekâ ise kendi varlığını terk eden salikin, varlığını mükevvenâtın gerçek sahibi Allah'ta birleştirerek tecelliyi kendi içinde bulmasıyla mümkündür. *Divan*'da yer alan birçok beyitte fenâ ve bekâ ifadelerine rastlanmaktadır. Her ikisi de tasavvufi bir mana ifade etmezler. Bekâ ile Allah'ın bâkî olduğunun vurgusu yapılır. Fenâ ise “âlem-i fânî, fenâ dünyâ, bahr-ı fenâ, kârgâh-ı fenâ” gibi ifadelerin içinde yer alarak dünyanın geçiciğini belirtir:

Cenâb-ı Hâlık-ı Muṭlaḳdan özge bâkî yok

Mükevvenâta bakıp bir bir eyledim tedkîk

(G. 67/4)

Mekkî gelen bu ‘âlem-i fânîye hep gider

Bâkî Cenâb-ı Hâzret-i Allâhdır hemîn

(K. 18/6)

Qalmaz âdem bu fenâ dünyâda

Ne sa‘âdet ki qala âsarı

(Tar. 18/6)

Şair bir beyitte fenâ mefhumunu deniz olarak tasavvur etmiştir. Fenâ denizine düşüp onun dalgalarıyla çalkalan ise gönül gemisidir:

Keştî-yi dili baḫr-ı fenâya yine şaldıñ

Bu mevce-i girdâba düşüp çalkanıyorsun

(G. 94/3)

3.1.2.6. Hicâb

Utanma, sıkılma ve perde gibi manaları olan hicap mefhumu, *Divan*'da iki durumda karşımıza çıkmaktadır. Bunlar âşık ile sevgili; şair ile memduh münasebetidir. Özellikle âşığın sevgiliye karşı olan utanma hâli nedeniyle aklındaki belirtilmesi gereken sözleri söyleyemediği ifade edilir. Ayrıca şair, memduh karşısında bir hicap hâlinin olduğunu belirtir:

⁸¹ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007, s. 172

Söz beynimizde de hâlimi cānāna söyledim

Bilmem o dem hicāb ile ziyāna söyledim

(G. 84/1)

Ben hicābımdan efendim seni taşdı⁶ edemem

Muhtedirse kalemim hâlimi etsin takrîr

(K. 10/11)

3.1.2.7. Himmet, ‘Înâyet

Bu mefhumlardan himmet; kasıt, niyet, zihin ve kalple olunan tasaddi; çalışıp çabalama, cehit, say, gayret; lütuf, iyilik, kerem; manevi yakınlık, samimiyet⁸² gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufta ise kendini veya başkasını kemale erdirmek için kalbin arzulardan tecrit edilerek bütün gücüyle Cenab-ı Hakk’a yönelmesi ve velinin teveccühü, tasarrufu ve olağanüstü işleri başarma gücü manasında kullanılır.⁸³ İnâyet ise iyilik, lütuf, kayra ve ihsan gibi anlamlarının yanında tasavvufta Allah’ın kulunu koruması⁸⁴ demektir. *Divan*’da himmet ve inâyet mefhumları tasavvufi bir manaya gelecek şekilde kullanılmamıştır. Özellikle âşık ve sevgili münasebetine dair tasavvurlarda karşımıza çıkmaktadır.

Âşığın sevgiliden beklediği en büyük iyilik, kavuşma gününü tayin etmesidir. Gönlün hep bu isteğin gerçekleşmesi hususunda ümidi vardır. Bununla birlikte kendisi için sevgiliden bir beklentisi kalmadığını gören âşık için başka bir diyara gitme vaktinin geldiği de ifade edilir:

Ta‘yîn ederse yâr eger vakt-i vuşlatı

Mev‘ûd olan ‘inâyete dil intizâr eder

(G. 29/3)

Cānān elinde kalmadı artık naşībimiz

Bir başka semte ‘atf-ı ‘inâyet etmek isterim

(G. 80/2)

Kasidelerde ve tarih manzumelerinde memduhun padişah veya vezir olduğu hâllerde onların cömertliklerinden övgüyle bahsedilir. Özellikle Hatem gibi

⁸² Parlatur, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara 2011, s. 637

⁸³ Üstüner, a.g.e., s. 196

⁸⁴ Parlatur, a.g.e., s. 737

şahsiyetlerden inayet hususunda üstün tutulur. Bazı beyitlerde onların “inâyet merkezi”, “kân-ı kerem” gibi vasıflarla zikredildiklerine rastlanılmaktadır. Ancak asıl inayet ve himmetine muhtaç olunanların Allah ve Hz. Peygamber olduğu ifade edilmektedir:

Pāy-taht-ı devletiñ oldu ‘inâyet merkezi
Görse Hâtem bârgâhında gelir şad keşkûl tutar
(K. 2/13)

Himmet-i kudsiye-i peygamber
Kıldı ihyâ o mübârekvarı
(Tar. 18/2)

3.1.2.8. Kanâ’at, Tevekkül

Kanaat ve tevekkül insanın sahip olduğu en büyük erdemlerdendir. *Divan*’da felekten yarar beklemenin faydasız olduğu, insanın elindekilerle yetinip kanaat pazarında dolaşması gerektiği ifade edilmiştir. Şaire göre insanın evini yüce kılan kendisinde var olan kanaat hissesidir. Onun için makamın önemi yoktur. Dünyanın hiçbir kârını umursamaz:

Bî-fâ’ide sūd umma şaķın çarh-ı denîden
Bâzâr-ı kanâ’atda tolaş kendi kârınla
(G. 106/4)

Eder kat’-ı merâtib eyleyen ‘âlemden istiğnâ
Hümânîñ kadrini ‘âlî kılan sehm-i kanâ’atdır
(G. 14/3)

İnsanın tevekkül kapısının sağlam olmasının önemli olduğu da *Divan*’da yer alan bir beyitte ifade edilmiştir:

Âmed [ü] şüd cihânı temâşa ‘acîb imiş
Olmaķ muķîm-i bâb-ı tevekkül muşîb imiş
(Msd.4/2)

3.1.2.9. Nefs

Tasavvufta insanın, “insan-ı kâmil“ mertebesine yükselmek için çeşitli nefis mertebelerini geçmesi gerekmektedir. Nefsin ilk basamağında nefs-i emmâre bulunur. Nefis “emmâre” olarak girdiği bu hayatın sonunda “kâmile” ulaşır. Böylece insanın tabiatı değil, fikri, ahlâkı ve davranışı değişir.⁸⁵ Bu, insanın her zaman dünyayı arzulamasına, kötülöklere yönelmesine neden olan nefistir. Kişi, merhametsiz ellerinde zebun olup gece gündüz ağlamaktadır. Bu sebeple Hz. Peygamber’den medet umar:

Zebūnum nefis-i emmāre elinde merḥamet sende

Gice gündüz anıñ’çün zār zārım yā Resūla’llāh

(Nt.4/3)

Manzumelerde “nefs-i târ, mağrūr nefis, hevâ-yı nefis” ifadeleri ile kastedilen nefis “nefs-i emmâre”dir. Ona uyan gece gündüz sevgilinin dudağına meyletmek gibi ham bir fikrin tasvirini yapar. Aynı zamanda bu kişiler kendini mağrur hissedip diğerlerini hakir görür. İnsan, bu nefsin heveslerine uymayıp gam sahibi olanlara teselli bahşetmelidir. Şaire göre selefi olan şairler meyhanenin hâline bakıp nefislerinin isteklerine uymuştur. Kendisinin de bir şair olarak onlar gibi nefsine uyabileceğini söylemektedir:

Geh nefis-i târa gāh leb-i yāra meyl eden

Taşvīr-i fikr-i ḥām ile leyl ü nehār eder

(G. 29/2)

Şaḫm bir ferdi taḥḫīr eyleyip mağrūr nefis olma

Tesellī-baḥş olur ta’bīr ḫullan merd-i ḡamnāke

(G. 101/2)

Başḫa bir ḫālinde buldum Mekkiyā mey-ḫāneyi

Ben de mi uydum hevā-yı nefsime eslāf gibi

(G. 116/5)

⁸⁵ Hayrani Altıntaş, **Tasavvuf Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2018, s. 57

3.1.2.10. Niyâz

Yalvarma, yakarma ve dua gibi anlamları olan niyaz, tasavvufi manada kulun Allah'tan rahmet ve mağfiret dilemesidir. *Divan*'da niyaz, âşığın her daim gerçekleştirdiği bir fiil olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak o, bu yakarma hâlini beşerî sevgiliye karşı yapmaktadır. Âşık, her ne kadar ağlayarak niyaz etse de zalim sevgili bu niyazlarına karşılık olarak bir tebessüm bile etmez. Umursamazlığı hat safhada tutar ve müjgânlarıyla âşığın boynunu işaret ederek canını almayı istediğini ima eder:

İşâret eyledi müjgânlarıyla gerdenimi

Niyâz [u] zârıma karşı cevâb-ı zâlîme bak

(G. 65/4)

Memduhun işlerinde muvaffak olması için halk her zaman Allah'a bir niyaz hâlindedir:

Muvaffak eyle yâ Rab Pâdişâh-ı Âl-i 'Osmânı

Budur halkın niyâzı dâ'imâ dergâh-ı Mevlâya

(Tar. 12/4)

3.1.2.11. Sır, Esrâr, Nihân, Râz, Beyân

Birbirine zıt iki kavram olan sır ve beyan, *Divan*'da özellikle âşık ve sevgili ilişkisinde âşığın içine düştüğü kararsızlığı ortaya koyan hâlleri aksettirmektedir. Âşığın ekseriyetle sır ve beyan arasında kaldığı görülmektedir. Bunun sebebi sevgiliyle olan münasebetinde sır olarak kalmasını zaruri gördüğü ya da açıklamakta sakınca görmediği hâllerin olduğunu düşünmesidir. Klasik şiirde aşkın gizli kalması esastır. İfşa edilmesi makbul karşılanmaz. Ancak manzumelerde âşığın içindeki sırları açıklamak hususunda ketum olmaktan çoğunlukla uzak durduğu görülür. Ona göre gönül maceraları saklı kalmalıdır; ancak aşkın gürültülü hâli olarak nitelendirdiği ah ve inlemeler gizlenmemelidir. Ayrıca aşkın verdiği eziyet arttığında gönüldeki sırlar saklanamayıp aşikâr edilebilir. Bununla birlikte şair, sevgiliye gönlündeki sırları açıklamak istediğini belirtmektedir:

Mâcerâ-yı dil-i 'uşşâkı nihân etmelidir

Yalnız gülğule-i 'aşkı beyân etmelidir

(G. 47/1)

Aḥvāl-i dehr-i dūna nigāh etmek isterim

Rāz-ı derūnu yāra beyān etmek isterim

(G. 80/3)

Her kim ki renc [ü] miḥneti kendiye kār eder

Rāz-ı derūnu ketm edemez āşikār eder

(G. 29/1)

Aşağıdaki beyitte sadece âşıkların sırrı olmadığı, sevgilinin de aşk sırlarının olduğu ifade edilir:

Esrār-ı ‘aşk-ı yārı nihān etmek isterim

Ben ‘āşikāna tayy-ı mekân etmek isterim

(G. 80/1)

Şaire göre aşkın sırrı söylenmemiştir. Onu söylediğini iddia edenler yanılğı içerisinde:

Esrār-ı ‘aşkı söylememiş söyleyen dahı

Hayretde kaldı bezm-i vücūda gelen dahı

(G. 113/1)

3.1.2.12. Şeyh, Pîr-i Mugân, Pîr-i Meygede

Divan’da pîr-i mugân ve pîr-i meygede gibi terkiplere birkaç yerde rastlanmaktadır. Tasavvufi manada pîr-i mugân ve pîr-i meygede ile tarikat önderleri olan derviş ve şeyh; meyhane ile tekke kastedilmektedir. Meyhane erkânı ise insan-ı kâmil olma yoluna girmiş salık olarak düşünülebilir. Şair, aşağıdaki beyitte kendisine pîr-i mugân ve meyhane erkânının talim ettiğini söyleyerek tasavvufta bulunduğu mertebeyi ifade etmektedir. Ancak yine de yol gösterecek bir “sâhib-i irşâd” olarak tabir ettiği mürşit beklediğini belirtmektedir:

Baña ta‘lîm eder pîr-i muġān mey-ḥāne erkānı

Bu yolda ben de Mekkî şāḥib-i irşād beklerim

(G. 82/5)

Tasavvufta şarap, ilahi aşkı temsil eder. Pîr-i meygede şarabı yani Allah aşkını dağıtan şeyhtir. Şair, pîr-i meygedeye sesini duyurmak, böylece onun sunacağı aşk şarabından içip gece gündüz onunla mest olmak istemektedir:

Bilmem nedir işitse ‘aceb pîr-i meygede
Mest-i müdām leyl ü nehār olmak isterim

(G. 79/3)

Divan’da aynı zaman Şeyh Cemil, Şeyh Ali Zencirî adlı tarikat önderleri hakkında yazılmış tarihlere de rastlanmaktadır.

3.1.2.13. Tarîk

Bu mefhuma bir beyitte rastlanmaktadır. Ancak bu, hakikate ulaşmayı hedefleyen salikin, seyr ü sülûk adı verilen manevi yolculuğu⁸⁶nu gerçekleştirdiği tasavvufî manadaki yol değildir. *Divan*’da ifade edilen, kader mefhumu ile ilgilidir. Şair, her insan için kaderin bir yol çizdiğini, kendi istikâmetini kendisinin belirleyemeyeceğini ifade ederek bu hususta söylenecek sözlerin boş laftan ibaret olduğunu belirtmektedir:

Sevķ-i kâderde herkes için bir tarîk var
Nâsîñ kelâmı safsaṭa-ı bî-me’âldir

(G. 46/2)

3.1.2.14. Uzlet, El Çekmek

Hakiki aşka ulaşmak için yapılması gereken bazı vazifeler vardır. Bunların başında masivâ ile alakalı işlerden el çekmek gelir. İnsanın zevk ve eğlenceden, dünya işleriyle uğraşmaktan vazgeçmesi için gerekli olan şey ise uzlete girmesidir. Yalnızlıkta neşe yerine gam, nefsani arzulardan ziyade sabır ve irade vardır. Her iki mefhumun birbirleri ile sıkı münasebet içerisinde oldukları, tek bir amaca hizmet ettikleri görülmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, feleğin belirsiz hâllerinden dolayı kadehten ve şarabın neşesinden el çektiğini ifade ederek tasavvufî manada bir uzlete girme fikrinden bahsetmemektedir:

⁸⁶ R. Bahar Akarpınar, “Süfi Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme”, **Türkbilg Türkoloji Araştırmaları**, S. 7; Ankara 2004, s. 4

Sāğarından bādesinden neşvesinden çekdiñ el

Başına çalsın felek aḥvāl-ı nā-bercāsını

(G. 117/2)

3.1.2.15. Zâhid, Rind, Vâ'iz

Divan'da zahit; amacı aşk olmayan, kalbe değil şekle önem veren bir şahsiyeti temsil eder. Riyakâr, hileci ve taassup sahibi olması onun en belirgin vasıflarıdır. Rint ise zahidin davranışları karşısında usanmış, bu yüzden ondan insaf bekleyen bir karakter vasfında karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa zahitten kendisine hürmet göstererek meyden aldığı zevki sorgulamamasını ister:

Cihâz-ı duḥt-ı zerdır ḥâtırım el urma ey zâhid

Riyākārâne ḥîle kurdıñ eyâ kurma ey zâhid

Ta'aşşubla beni gel başıñ içün yorma ey zâhid

'Arūs-ı meyle zevkim hürmetinden şorma ey zâhid

Hemîşe duḥt-ı zer rind-i ḥarābātīye mahremdir

(Th. 3/3)

Bu iki zıt mefhum özellikle meyhane, mescit, şarap ve kadeh gibi unsurlarla birlikte zikredilir. Zahitler, billur kadehte bulunan gül renkli şarabı hoş karşılamazlar. Bu nedenle meyhaneye gidip içki içmezler, onun yerine ekseriyetle mescide giderler. Ancak burada ibadet etmek yerine ya birbirleri ile savaşırlar ya da rintleri tenkit etmekle meşgul olurlar. Buna karşın rintler, ellerinden kadehi düşürmezler. Mescide ise gösteriş olmasın diye gitmezler. Bu sebeple zahitlerin olumsuz tavırlarına maruz kalırlar. Şair, bir beyitte rintleri kastederek onlar için “şehîdân-ı kadeh” tabirini kullanarak şehitlik mertebesine layık görmüştür:

Eliñ қо sîne-i inşāfa zâhid sen de raḥm eyle

Yakışmaz mı [mey]-i gül-reng söyle cām-ı billūra

(G. 130/3)

Zâhidân eylediler ma'rekeyi mescidde

Ayak altında düşüp kaldı şehîdân-ı kadeh

(G. 4/4)

Zahitler, âşıkların çıkardığı iniltiden habersizdirler. Bunun ne manaya geldiğini onlara sormak gereksizdir. Çünkü akılları sadece misvak ve sürmededir:

Zāhide şorma şaķın ğulğule-i ‘uşşākı
Var ise ‘aķlı anıñ sürme vü misvākdendir
(G. 49/4)

Rintler, şarap içerken zahit kahve içmektedir. Bu sebeple zahitlerin ağzı kararmıştır; sevgilinin dudağını öpemezler:

Öpemezsıñ leb-i yārı zāhid
Kāhve içdiñ seniñ ağzıñ karadır
(Kt. 3/1)

Zahit, rintlere öğüt veren cahil vaiz olarak da tasavvur edilir. O, meyhane köşesinde oturup âşıklara vaaz eder. Aslında yaptığı rintlerle ilgili asılsız hikâyeler uydurmak, dedikodusunu etmektir. Ancak bunları anlatmayı bitirdiğinde söyleyecek sözü kalmadığı için nasihatten vazgeçer:

Zāhidi gördüm oturmuş kûşe-i mey-ĥānede
Va‘z eder ‘uşşāka kāfir şeyĥ-i müstaĥlif gibi
(G. 116/3)

Vazgeçdi şimdi velvele-i ķıl u ķālden
Vā‘iz bitirdi nuşĥu tükendi fesānesi
(G. 123/2)

Şair, zahit olarak vasıflandırdığı devrin vaizini tenkit ederken biraz sitem, biraz da aşağılamak için alaycı bir dille “Vaiz efendi!” diye seslenmektedir. Onun aklınca cennetin kapısına engel koyduğunu belirtmektedir:

Vā‘iz efendi sedd ediyor bāb-ı cenneti
Rāzı olur mu baklavayı inķısām ile
(K. 19/13)

3.1.2.16. Zühhd, Takvâ

Bu iki mefhum *Divan*’da müstakil olarak işlenmemiştir. Ancak zahidin dine bakışını yansıtmaları bakımından önemlidir (bkz. Zahit).

3.2. Cemiyet

3.2.1. Şahıslar

3.2.1.1. Tarihî Şahsiyetler

3.2.1.1.1. Cengiz Han

Bir başka Moğol hükümdarı olan Cengiz Han da acımasızlığı ve zalimliği ile sevgilinin kalbine benzetilen olmuştur. Aşağıdaki beyitte, âşıkların sevgili tarafından yüz parçaya ayrılmış sinesini görünce şairde bir şaşkınlık hâlinin meydana geldiği görülür. Âşıkların sinesini acımasızca yüz parçaya ayıracak kadar zalim olan sevgilinin bu özelliğini bilmiyormuş gibi sebep arar. “*Sevgilinin bu zulmüne sebep olan nedir? Yoksa onun gönlünde Cengiz Han mı vardır?*” diye sorarak sebebi bilmezlikten gelir ve tecahül-i ârif sanatı yapar:

Nedir bu çāk çāk sîne-i şad-pāre-i ‘uşşāk[ıñ]

Nedir bu zulme bā’iş yohsa Cengîz Hân mı var dilde

(G. 104/4)

3.2.1.1.2. Hülâgû

Acımasızlığı ile bilinen Hülâgû, Moğol İlhanlı hükümdarıdır. Hülâgû, hükümdarlığı süresinde yaptığı yağma, tahrip ve halkı kılıçtan geçirme olaylarıyla birlikte anılır. Bağdat’ın işgali ve Abbasî halifeliğine son verilmesi İslam tarihi ve medeniyeti açısından bir dönüm noktası olmuştur. Tarihte eşine az rastlanır bir katliam yapılmış, cesetlerden yayılan kokular Hülâgû’yu dahi şehirden uzaklaştırmak zorunda bırakmıştır. Cami ve kütüphaneler tahrip edilmiş, kitaplar Dicle’ye atılmış, nehir günlerce mürekkep renginde akmıştır.⁸⁷ *Divan*’da Hülâgû, sevgilinin gamzesi ve gözü için benzetilen olarak kullanılmıştır. Şaire göre âlemi bin velveye vererek bozgunculuk yapan Hülâgû’nun, fitne çıkarma hususunda sevgilinin gamzesinden utanması gerekmektedir. Çünkü sevgilinin gamzesi, fitnecilik hususunda Hülâgû’ya ders verecek kadar kabiliyetlidir. Aynı zamanda sevgilinin gözleri de Hülâgû gibi günde bin haneyi tahrip eder:

⁸⁷ Abdulkadir Yuvalı, “Hülâgû”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 474.

Hülāgū ‘ālemi biñ velveyleyle eyledi ifsād
 Hāyā etsin utansın fitneyi ğamzenden ögrensin
 (G. 86/4)

Hülāgū gözleriñle günde var biñ hāne taḥrīb et
 Kemend-i kākülūñ Mekkī içün var el-emān ḳalsın
 (G. 95/5)

3.2.1.1.3. Rus Çarı II. Nikolay

Divan’da Nikolay adıyla yer almamaktadır. “*Japonya ve Rusya Muḥārebesi Āşināsında Rusya Amiratoruna Bir Hiṭābdır*” başlığını taşıyan müseddeste “çar” hitabıyla adı zikredilmektedir. Tarihî kaynaklara⁸⁸ bakıldığında ise Rus-Japon savaşlarında adı geçen çarın II. Nikolay olduğu anlaşılmaktadır. Müseddeste Rus çarının dünyayı kargaşaya sürüklediği, zalimlik davulunu çaldığı, dünya devletlerine karşı zafer kazanacağına dair büyük sözler söylediği; ancak bu sözleri yerine getiremediği hatta Japonlara mağlup olunca askerlerinin namus ve arı bırakıp savaş meydanından kaçtığı ifade edilmiştir. Şair, çar için yer yer “âdem-i kıyâfetsiz, yalancı, hâin, habîs” gibi oldukça ağır ifadeler kullanmıştır:

Bir heykel-i mezālim-i la‘net-şi‘ār idiñ
 Dessās [u] bī-ḥamiyyet idiñ fitnekār idiñ
 Ādem-i kıyâfetsize görünmüş ḥimār idiñ
 Bir ḳan yalancı ḥā’ in idiñ gerçi çār idiñ
 Ser-nāme-i muşṭbet olup geldi çār iç
 Bulduñ belānı dehre ḳadem basmadan o piç
 (Msd.9/2)

3.2.1.1.4. Selahaddin Eyyübî

Divan’da “*Şam’da Sulṭān Şelāḥaddīn Eyyübî Ḥazretleri’niñ Türbe-i Münevverelerine Ta’līḳ Olunmuşdur*” başlığı ile bir müseddes⁸⁹ yer almaktadır. Manzumede Selahattin Eyyübî’nin Müslümanlara iyilik kadahi sunduğu, âdil bir

⁸⁸ Niyar Kurtbilal, “Kırım Tatar Türkülerinde 1904-1905 Rus-Japon Savaşı’nın Yansımaları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yay. S.49, Ankara 2020, s.70

⁸⁹ Ms.1

padişah olduğu, Allah yolunda gazalar yaptığı, düşmanı perişan ettiği ve kılıcının önünde kimsenin duramadığından; bütün bunları yaparken ise gün yüzü görmediğinden ve rahat bir hayat süremediğinden bahsedilmiştir. Müseddeste onun için “milletin mücâhidi, pâdişâh-ı ‘âdil, ma‘delet-nisâr” gibi ifadeler kullanılmıştır.

3.2.1.1.5. Sultan Abdülaziz

Divan’da Sultan Abdülaziz için mersiye türünde bir müseddes⁹⁰ yer almaktadır. Müseddes “*Sulṭān-ı Şehīd ‘Abdu’l-‘azīz Ḥān Ḥazretleri Hakkında Merṣiye*” başlığını taşımaktadır. Bu mersiye klâsik Türk edebiyatında yazılan son mersiyeler arasında yer alması bakımından önemlidir. On bir bentten oluşan mersiye, genel olarak Sultan Abdülaziz’in haksız suçlamalarla yargılandığından, sevdiği ile yeni evlenmişken muradına tam eremeden canına kıyıldığından; bu zalimliği yapanların mutlaka mahşer günü cezalandırılacağından ve bu olayın üzüntüsünün ne kadar büyük olduğundan bahsedilmektedir.

Şair, Sultan Abdülaziz’e yapılanları Kerbela’da Hz. Hüseyin’e yapılanlara benzetmektedir. Ona işkence edenleri Yezit, fasık ve nankör olmakla suçlayarak aşağılamakta; merhum padişahı ise “pâdişâh-ı ‘âkil” ve “şâh-ı ‘âdil” gibi vasıflarla anarak yüceltmektedir:

Sıhriyyeti kazanmış iken ḥāndānına
 Kaşd etdiler o pâdişâhıñ vāh cānına
 Nānkörlük ile girdiler alçakça kanına
 Rûz-ı cezâda gör çıkalar Ḥaḳ dīvānına
 Geçdin olundu vak‘a-ı dīl-sûz-ı Kerbelâ
 Bir şâh-ı ‘âdil oldu şehīd ağlasın semâ
 (Msd.2/4)

3.2.1.1.6. Sultan Abdülmecid

Sultan Abdülaziz’in vefatı hakkında yazılan mersiye türündeki bir müseddeste⁹¹ Sultan Abdülhamid’in babası olması münasebetiyle adı geçmektedir.

⁹⁰ Ms.2

⁹¹ Ms.2

3.2.1.1.7. Sultan II. Abdülhamid

Sultan Abdülhamid, *Mekkî Divanı*’nda önemli bir yer tutmaktadır. Tahta çıkışının 25 ve 26. sene-i devriyesi için yazılan iki cülûsiyenin yanında ona sunulmak üzere yazılmış altı kaside ve on bir tarih manzumesi bulunmaktadır. Şiirlerde, onun için “hümâyûn-baht, şâhenşeh-i kişver-küşâ, ferîdü'd-dehr, gâzî-yi memdûhü'l-vakâr, vekîl-i fahr-ı âlem, Hümâ-sâye, felek-pâye, pâdişeh-i heft-iklîm, Fârûk-haslet, hân-ı kerem-fermâ” gibi ifadelerle onun âdil, cömert, cesur ve güçlü bir padişah olduğu belirtilmiştir. Bunların yanında emîr'ül-müminîn, zıll-ı Hudâ gibi terkipler kullanılarak Allah’ın dünyadaki gölgesi ve İslam halifesi olduğuna vurgu yapılmıştır:

Bu bir Fârûk-şaslet Şehriyâr-ı ‘âtifet-sâye
Emîrû'l-mü' minîn zıll-ı Hudâ Hâkân-ı a'zam[dır]
(Tar. 11/2)

Beyitlerde yedi iklimin padişahı tabiri kullanılarak kudret ve nam sahibi olduğu zikredilmiştir. Şaire göre Abdülhamid devlet güneşine, Allah’ın lütfuyla nurdan bir hale olmuştur:

Pâdişâh-ı heft-iklîm şehriyâr-ı ‘izz ü şân
Hazret-i Sultân Hamîd kişver-i şâhib-kırân
(Tar. 38/1)
Şehenşâh-ı muzaffer Hazret-i Sultân Hamîd Hânı
Hudâ lütfuyla kılmış mihr-i mülke nûrdan hâle
(Tar. 35/2)

3.2.1.1.8. Sultan Mehmed Reşâd

Mekkî, bir tarih manzumesinde Sultan Reşad’ın Osmanlı Devlet tacını nurlandırarak padişah olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca burada kendisi için birçok kaside yazıp methettiği Sultan Abdülhamid dönemi için “İstibdâd” tabirini kullanarak bu dönemin bittiği için kalplerin mutlu olduğunu ifade edilmiştir:

Yıkıldı istibdâdı Allâh lütf edip
‘Âlem oldu şimdi mesrûru'l-fu’âd
(Tar. 30/1)

Taht-ı ‘Osmānlıyı tenvîr eyledi

Giydi tâcî Pâdişâh oldu Reşâd

(Tar. 30/2)

3.2.1.1.9. Sultan Selim

Bir beyitte Sultan Selim ifadesi yer almaktadır. Ancak bahsedilen padişahın Selim adındaki hangi Osmanlı padişahı olduğu belirtilmemiştir:

Şemşîriñ taktmış idi Hazret-i Sultân Selîm

Sen de aş ‘arş-ı mu‘allāya murassā‘ şemşîr

(K. 4/25)

3.2.1.2. Tarihî ve Efsanevi Şahsiyetler

3.2.1.2.1. Cem (Cemşîd)

Klâsik Türk şiirinde özellikle “Cem meclisi, âyin-i Cem, ayn-ı Cem” ifadelerinin kullanılması, Cem’in şarabın mucidi olduğu ile ilgili inanışa dayanır. Cem’in gün doğarken yüksek bir tepeye tahtını kurup mücevherlerle süslü kaftanını ve tacını giyip tahta oturduğu rivayet edilir. Güneşin doğuşu ile birlikte de tahtı, tacı ve kaftanı parlamaya başlarmış. Bu sebeple edebiyatta zevk ve eğlence sembolü olarak sadece ismi ve “câm”ı ile değil, ayrıca iktidar ve ululuk sembolü olan tahtı ve tacı ile de işlenmiştir.⁹² *Mekkî Divanı*’nda Cem, özellikle içkiyi bulması sebebiyle zikredilmektedir. Hatta kadeh için bir beyitte Cem’den miras kaldığını belirten “câm-ı irs-i Cem” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, kederi kovmak için Cem’in kadehini elden bırakmamak gerektiğini; çünkü feleğe güvenilmeyeceğini ifade etmektedir:

El verse saña gerdün elden bırakma cāmı

Hem dāfî‘-i kederdir hem cām-ı irş-i Cemdir

(G. 18/4)

⁹² İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s.108

Şaire göre Cem'in adıyla anılan içki meclisi onun bıraktığı gibi değildir. Artık orada her şey değişmiştir. O meclisin temel unsurları olan saki de kadeh de şarap da kalmamıştır. Bu işret bezminde var olan sadece bin sitem dikenidir:

Ne bezm-i 'ayş u 'işret ne Cem var
Ne sâķī var ne sâġar var ne dem var
Bu 'işretgehde biñ hār-ı sitem var
Benim ey āh senden başka nem var

(Ş. 21/1)

İçki mefhumu dışında Cem, gücün ve kudretin sembolü olarak memduhu övmek amacıyla da yer alır. Ancak Cem'in ihtişamı ne kadar yüce olsa da memduhun yanında gece bekçisi gibi yaya kalmaktadır:

Şevket ü satvet-i ķadriñ ne ķadar 'ālīdir
Pās-bān yaya ķalır bārgehinde Cemşīd

(Tar. 9/8)

3.2.1.2.2. Dârâ

On dört yıl boyunca İran'a hükmeden hükümdardır. Art arda yapılan üç savaşta İskender'e yenilmiş ve kaçarak Kirman'a sığınmıştır. Hizmetkârları tarafından suikasta uğrayarak öldürülmüştür.⁹³ Dârâ'nın da Cem gibi gücün ve ihtişamın timsali olduğu belirtilir. Tıpkı diğerlerinde olduğu gibi bu kudretli hükümdar da kasidelerde bir kıyas unsuru olarak yer alır. Mekkî, adalet hususunda Dârâ ve Cem'in memduhun kölesine yardımcı olabilecek mertebede kaldığını söylemektedir:

Ķuvvet-i tālī' iñ ey zāt-ı hümāyūn-iķbāl
Bendeñe bende idi 'adl ile Dārā vü Cemi

(Tar. 2/4)

Memduhun makamı o kadar yücedir ki, İskender ve Dârâ tereddüt etmeden onun için "emelin yüce kapısı" der:

Görse İskender ü Dārā der-i vālānı seniñ
Bī-tereddüd der idi bāb-ı mu'allā-yı emel

⁹³ Nimet Yıldırım, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2008, s.233

3.2.1.2.3. Hatem-i Tayy

Hatem, cömertliği ile meşhurdur. Klâsik Türk şiirinde kaside nazım şekliyle yazılan metinlerde memduhun cömertliği ile ilgili övgüler yapıldığı zaman ondan oldukça fazla bahsedilmektedir. *Mekkî Divanı*'ndaki tarih manzumeleri ve kasidelerde inayet, ihsan, lütuf gibi mefhumların yer aldığı beyitlerde adı zikredilmektedir. Şair, övdüğü kişiyi cömertlikte mübalağalı bir üslupla yüceltirken Hatem'i ise aynı ölçüde aşağı görür. Bilhassa memduh padişah olduğunda pâ-yı tahtı "inayet merkezi" ifadesi ile belirtilir. Hatem'in onu görmesi hâlinde dilsiz kalacağı hatta elinde dilenci çanağı ile cömertliğinden ihsan dileyeceği söylenmektedir. Ayrıca memduhun lütuflarını gördüğünde bundan hicap duymaktadır:

Cûd u ihsân u 'ināyyât-ı shehşâh-ı cihân
Ebkem etmez mi 'aceb Hâtem-i şâhib-himemi
(Tar. 2/11)

Pây-taht-ı devletiñ oldu 'ināyet merkezi
Görse Hâtem bârgâhında gelir şad keşkûl tutar
(K. 2/13)

Hâtemi cûdda şermende eder ihsânıñ
'Adl ü dâdiñ ile dünyâyı edersin teşhîr
(K. 10/5)

3.2.1.2.4. Husrev

İran'ın meşhur bir padişahı olan Husrev, sevgilisi Şirin ile münasebetleri ve Ferhat'la olan rekabeti, ona mukabil arzusuna erişmesi, üzerine bindiği atı, taşıdığı kılıcı, sahip olduğu ikbâl ve iktidar bakımlarından ele alınır.⁹⁴ Husrev ayrıca padişah anlamına da gelmektedir. Bu sebeple beyitlerde tevriyeli olarak da kullanılabilir. Bir beyitte şair, insanın zamanı geldiğinde Husrev gibi saltanat sahibi olabileceğini, bazen de Dârâ gibi (İskender'le yaptığı savaşta yenilmesine telmih yapılarak) zarurete düşebileceğini ifade etmektedir:

⁹⁴ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, (2.baskı), Ankara 2001, s.84

Bir dem gelir ki Husrev-i şāhib-ķırān olur
 Ki geh düşer zārūrete Dārā misāl olan
 (G. 89/6)

3.2.1.2.5. İskender

İskender, *Divan*’da çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bunların başında ise meşhur aynası gelir. Âyîne-i âlemnümâ (cihanı gösteren ayna) olarak bilinen bu ayna hakkında çeşitli rivayetler mevcut olup bunların birçoğu efsane niteliği arz eder. İskender, İskenderiye şehrini kurduğu zaman orada bulunan hakîmlerden Belinas, Hermis ve Valines bir ayna yapmışlar ve yüksek bir yere koymuşlardır. Şehre gelmekte olan gemiler bu ayna marifetiyle daha bir aylık mesafedeyken görülebilmekte, eğer düşman gemisiyse yansıtılan güneş ışığıyla yakılabilmekteymiş. Bir rivayete göre ise ayna, İskender’in hocası Aristo tarafından yaptırılmış, bir gece bekçiler uyurken çalınıp denize atılmıştır.⁹⁵ Aşağıdaki beyitte, memduhun yüzü övülürken İskender’in meşhur aynası ile kıyaslamıştır. Şaire göre memduhun temiz yüzünün nurunu İskender görse, meşhur aynasına elini sürmez:

Göreydi nūr-ı vech-i pākini İskender-i meşhūr
 Elin sürmez idi va’llāhi mir’āt-ı mücellāya

(Tar. 12/9)

İskender; Dârâ ve Cem gibi İran mitolojisine ait diğer efsanevi şahsiyetler gibi yücelik timsali olarak kasidelerin methiye bölümünde memduhla kıyaslanır. Burada o kadar kudret ve yücelik sahibi olarak vasıflandırılır ki günde bin İskender makamına yüz sürüp yakarır. Memduhun inayet kapısına İskender gibi bütün herkes gelip iltica eder. Ayrıca memduhla kıyaslandığında yanında ancak köle vasfında kalacağı zikredilmektedir:

Bārgēh [ü] dergehine yüz sürüp
 Günde biñ İskender eder ibtihāl

(Tar. 7/7)

Rikāb-ı şevketine yüz süzer biñ İskender
 Der-i ‘ināyetine ilticāda cümle ‘ibād

⁹⁵ Pala, a.g.e., s. 58

(Tar. 13/4)

Göreydi adr-i bülend-i şeh-i keremkârı
Gedâ alırdı yanında Sikender-i meşhûr

(K. 20/19)

3.2.1.2.6. Lokmân

Lokman’ın bir peygamber mi yoksa veli mi olduğu hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Hangi milletten olduğu, ne kadar yaşadığı, nerede ve ne zaman öldüğü konusunda belirsizlikler söz konusudur. Kur’an’da, “Lokman” adlı bir sure vardır (Lokman Suresi, 31/1-34). Lokman, klâsik şiirde tıp alanındaki bilgi ve becerisi ile zikredilir.⁹⁶ Manzumelerde genel olarak ilmi ile ön plana ıkartılmaktadır. Şair, onun adını Felatun gibi ilim hususunda şöhet sahibi olmuş şahsiyetlerle beraber zikreder. Dünyadaki düzenin felek eliyle bozulduğundan bahsedilirken Lokman’ın bilgisinin bile bu bozuk düzeni düzeltmeye yetmeyeceğinden bahsedilir.

Divan’da özellikle memduhun ilim sahasına hizmet etmek için yaptığı işler övülürken ondan bahsedilir. Şair, Sultan Abdülhamid’in açtığı okulları methederken Lokman’ın orada hikmet dersini ikmal etmeye karar vereceğini belirtiyor:

Lomân eger gelir ise dâru'l-‘ulûmuña
İkmâl-i ders-i hikmete anda arâr eder

(K. 7/11)

Aşkın bir hastalık olarak tasavvur edildiği hâllerde ise Lokman, hekimlik vasfı ile anılır. Aşağıdaki beyitte onun bile aşk hastalığına çare bulamayacağından bahsedilerek ne kadar onulmaz bir dert olduğu ifade edilmek istenmiştir:

Lomân da gelse derdine izhâr-ı ‘ömr eder
Yokdur zemîn-i arda aqlâ devâ-yı ‘aşk

(G. 63/2)

⁹⁶ Özer Şenödeyici (Ed.) vd., *Sorularla Klâsik Türk Edebiyatı*, Kesit Yayınları, İstanbul 2016, s. 110

3.2.1.2.7. Nuşirevân

Nuşirevân, Tâk-ı Kısra adlı sarayında insanlara adaletli yaklaşımı ile anılır. Nuşirevân'ın sarayından aşağıya bir zincir sarkıttığı söylenir. Bu zincire adalet zinciri denirmiş. Halktan birisi herhangi bir isteği olduğunda bu zincire dokunur ve isteğini doğrudan padişaha arz edermiş.⁹⁷ Hz. Ömer gibi kasidelerin methiye bölümlerinde memduhun adalet anlayışına yönelik övgülerde karşımıza çıkar. Şaire göre Nuşirevân, memduhun adaletle ilgili yaptıklarını görse buna şaşır adalet hususunda kendisinde var olan dizgini memduha teslim eder:

Devriñi görse şaşar Nûşirevân-ı 'âdil
 'Adliñi görse eder idi 'inânıñ teslîm
 (Tar. 8/11)

3.2.1.2.8. Rüstem

İran kahramanlarından Zal'ın oğlu olan Rüstem, olağanüstü özelliklere sahip güçlü bir çocuk olarak doğmuştur. Şehnâme'de en çok anlatılan ve övülen kahramanlardan olan Rüstem'in Rahş adında bir atı vardır.⁹⁸ Beyitlerde Rüstem, gücün ve yiğitliğin timsali olarak yer almaktadır. Şair, memduhun vasfını yazarken kaleminin zapt olmadığını, ona hâkim olabilmek için kendisinde Rüstem'in pazısı bile olsa dayanamayacağını belirtmektedir:

Yazarken vaşf-ı pāk-ı 'adl ü dādıñ hāme zabt olmaz
 Tayanmaz kuvvet-i pāzusu olsa Rüstem-i Zālîñ
 (Tar. 4/5)

Mekkî, bir beyitte hem âşığın içine düştüğü farklı hâlleri belirtmek hem de Ferhat'ın aşk hususundaki dirayetinin övgüsünü yapmak için kıyas unsuru olarak adını zikretmiştir. Şaire göre Rüstem, zamanı geldiğinde acizliğini itiraf edebilir. Ancak Ferhat takati kalmasa bile Şirin'e kavuşmak için dağı delmeye devam eder. Âşıklar bu yüzden içinde bulundukları durumlara göre bazen Rüstem bazen de Ferhat gibi davranabilirler:

⁹⁷ Ahmet Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, Akçağ Yayınları., Ankara 2000, s. 321

⁹⁸ Şenödeyici vd., a.g.e., s. 110

Bir vaqt olur ki ‘acziñ eder Rüstem i’tirāf
 Gāhī de kūh-kenlik eder bī-mecāl olan
 (G. 89/5)

3.2.1.2.9. Yezīd

Muaviye’nin oğlu ve Emevî devletinin ikinci halifesidir. Kerbela vakası onun zamanında olduğu için özellikle Mektel-i Hüseyin’lerde adı çok anılır.⁹⁹ Zalimliği ile nam salmış olan Yezid’in adı, Sultan Abdülaziz hakkında yazılan mersiyede geçmektedir (bkz. Sultan Abdülaziz). Burada Sultan Abdülaziz’in vefat etmesinde sorumluluğu olanlar için benzetilen olmuştur:

Maqşad hūqūq-ı salṭanatı pāy-māl idi
 Efkār-ı ḥā’ināne hemān cem’-i māl idi
 Bu ṭavr-ı zālīmāne Yezīde mişāl idi
 Zīrā ki Ehl-i Sūnnete emr-i muḥāl idi
 Bunlar hemīşe şūret-i Ḥaḳdan göründüler
 Kābūs-ı mekr-i mel’anet içre büründüler
 (Msd.2/2)

3.2.1.2.10. Zāl

Zal, kocakarı manasına gelmektedir. Sam’ın oğlu ve Rüstem’in babasıdır. Ona bu isim saç, kaşı ve kirpikleri beyaz olarak doğduğu için verilmiştir.¹⁰⁰ Rüstem gibi cesaretiyle ve yiğitliği ile meşhurdur. *Divan*’da sevgilinin verdiği eziyetin büyüklüğü anlatılırken Zal’ın bile dayanamayacağı ifade edilmiştir:

Ṭayanmaz böyle bār-ı mihnete Zāl-ı sipihr olsa
 Cemālīñ pertevinden çāk olur mir’āt-ı dehr olsa
 Şarāb-ı ‘aşkıñ her ḳatresi ‘uṣṣāḳa zehr olsa
 Beyāz-ı şafḥa-i ārāma çün zerrāt-ı mihr olsa
 Ḳalem derd-i derūnum eylemek taḥrīr müşkildir
 (Th. 2/4)

⁹⁹ Pala, a.g.e., s. 571.

¹⁰⁰ Cemal Kurnaz, *Hayālî Bey Divânı’nın Tahlili*, MEB Yayınları, İstanbul 1996, s. 133

3.2.1.2.11. Zübeyde

Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd'in eşi Zübeyde Hanım (ö. 831) Ayn-i Huneyn veya Ayn-i Arafat adlarıyla da bilinen Ayn-i Zübeyde'nin su yolunu yaptırmıştır. Kaynakların yazdığına göre, birçok hayır eseri sahibi olan Zübeyde Hanım bu su yolunu 828-829 yıllarında 1.700.000 miskal altın sarf ederek Mekke-i Mükerrreme'ye ulaştırmaya muvaffak olmuş, böylece gerek Arafat'ta hac esnasında gerekse Mekke'de bütün yıl boyunca çekilen su sıkıntısını bir ölçüde çözüme ulaştırmıştır.¹⁰¹ II. Abdülhamid için yazılan bir kasidede padişahın iyilikleri, Ayn-ı Zübeyde'ye teşbih edilerek tıpkı tatlı su gibi olduğu böylece akıp dünya halkını şenlendireceği belirtilmiştir:

O nice himmeti 'Ayn-ı Zübeydeye cârî
Zülâl-i 'âtıfeti kıldı 'âlemi mesrûr

(K. 20/16)

3.2.1.3. Şâirler, Âlimler, Sanatkârlar

3.2.1.3.1. Aristo

Aristo da *Divan*'da adları anılan bilginler arasında yer almaktadır. Ekseriyetle kasidelerin methiye bölümünde memduhun ilim sahasındaki hünerinden, devlet işlerinde aldığı kararların ne kadar isabetli olduğundan bahsetmek için adından söz edilmektedir. Aşağıdaki beyitlerde şair, memduhun öngörüsüne ve tedbirine Aristolar'ın hayran olduğunu, kanun yazarken fikrinin isabetini Aristo işitse utanma çukuruna düşeceğini belirtmektedir. Memduhun söz söylemede hüner sahibi olması da Aristo ile kıyaslanması için bir sebeptir. Çünkü nutkunun darbeleri Aristo'nun bu alandaki yeteneğini hükümsüz bırakır:

Eger işitse Aristo işâbet-i re' yîñ
Çeh-i hicâba düşerdi yazar iken destûr

(K. 20/20)

¹⁰¹ Mustafa L. Bilge, "Aynüzübeyde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 279-280.

Re'yiñe tedbiriñe hayrân Aristolar seniñ
 'Adl ü inşâfiñla kıldıñ 'âlemiñ kalbiñ şikâr
 (K. 2/20)

Sen ol edîb-i zamânıñ ki darb-ı nuṭṭla dehrîñ
 Nice ḥakîm [ü] Aristonuñ eylediñ iskât
 (K. 14/6)

3.2.1.3.2. Bâkî

Bâkî, kendi çağında ve sonraki yüzyıllarda gelen sanat ve edebiyat adamlarının çoğunun belirttiği gibi, şiirde söyleyiş tarzında yenilik yapmış, imale ve zihaf denilen dil kusurlarını asgariye indirmiş¹⁰² bir şair olarak tanınmaktadır. Bir beyitte Mekkî, şairlik gücüne olan inancını belirtirken yazdığı şiirlerin bir gün Nâbî ve Bâkî gibi revacını bulacağını belirtmiştir:

Bir gün gelecekdir ki revâcın bulacaktır
 Nâbî gibi Bâkî gibi mahşûl-i zebânım
 (G. 78/4)

3.2.1.3.3. Bihzâd

Tanınmış bir minyatür sanatçısı olan Bihzâd, Hüseyin Baykara'nın nedimlerinden¹⁰³ Klâsik Türk şiiri metinlerinde Mânî ve Bihzâd ismine minyatür sanatındaki yetenekleri nedeniyle yer verilmektedir. *Divan*'da ise şair, tahayyüllerini tasavvurlara dönüştürmedeki kabiliyetini belirtmek için adını zikretmiştir. Bihzâd'dan bahsedilen yerlerde "sûret-i aşk, sûret-i yâr, hayâl-i yâr" gibi terkipler yer almaktadır. Şair, bir beyitte gönlünde aşkın suretinin ve sevgilinin hayalinin tasvir edildiğini ifade etmiştir. Bunun sebebini ise "*Galiba gönlümde gizli bir Bihzâd var.*" diyerek belirtmiştir:

Şûret-i 'aşkı hayâl-i yârı taşvîr ediyor
 Ğâlibâ gönlümde Mekkî gizli bir Bihzâd var
 (G. 6/5)

¹⁰² Mehmet Çavuşoğlu, *Bâkî ve Divânı'ndan Örnekler*, Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 11

¹⁰³ Dursun Ali Tökel, *Divân Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 121

Şair, sinisinin içinde sevgilinin suretinin nakş edildiğini, hayalini tasvir için ise bir Bihzâd beklediğini belirtmektedir:

‘Aceb nakş eylemişler sînem içre şûret-i yârı
Hayâl-i yârı ben taşvîr için Bihzâd beklerim
(G. 82/4)

3.2.1.3.4. Ebû Hanîfe

Sultan Abdülhamid için yazılan bir kasidede¹⁰⁴ padişahın din için yaptıklarına bakılınca teşekkürle mecbur kalınacağı ifade edilmiştir:

Bu yolda dîne olan ‘azmini göreydi eger
Ebû Hanîfe kalırdı teşekkürle mecbûr
(K. 20/14)

3.2.1.3.5. Felâtûn

Divan’da hem Felatun hem de Eflatun ismiyle zikredilmektedir. O, ilk çağ Yunan düşünürlerindendir. İslam felsefesi üzerinde önemli etkileri olmuştur. Sokrat’ın öğrencisi ve Aristo’nun hocası olan Eflatun, Yunanlı bir filozoftur. Mısır’da çeşitli ilimleri okumuş ve Atina’da Akademiya isimli bir okul kurmuştur.¹⁰⁵ Beyitlerde tıpkı öğrencisi olan Aristo gibi memduhun fikrinin ve tedbirinin isabeti hususunda övgü yapılırken adı zikredilmektedir. Bir beyitte memduhun düşünce gücünün yüksekliğini belirtmek için “fıkr-i Felatun” ifadesi kullanılmıştır. Şair, bazen memduhun ilim sahasındaki yeteneğini o kadar mübalağalı bir şekilde över ki fikri ve tedbirine Felatun’un hayran kaldığını, varlık dairesine akranının gelmediğini belirtmektedir. Ayrıca bu hususlardaki kabiliyetine felek bile hayrandır:

Şafvet-i kalbiñe olmaz mı melekler hayrân
Cevher-i ‘aqlına mebhût Felâtûn-ı hakîm
(Tar. 8/12)

Re’y ü tedbîrine hayrân olur Eflâtûn

¹⁰⁴ K.20

¹⁰⁵ Gencay Zavotcu, *Divan Edebiyatı: Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi Yay, Ankara 2006, s. 149

Gelmedi dā'ire-i kevne seniñ akrānıñ

(K. 16/6)

Minnet Allāha ger ol zātı hilāfet-pīrā

Felegi fikr-i Felāṭūnuna ḥayrān eyler

(K. 17/6)

Şair, Asım Bey'in vefatı üzerine yazdığı tarih manzumesinde, merhumun hastalığına bir Felatun'un çare bulamadığını belirtirken tıp alanındaki ilmine vurgu yapmıştır:

‘İllet-i müdhişiye düş olup ol bī-çāre

Bir Felāṭūn aña gösteremedi ol derman

(Tar. 14/4)

3.2.1.3.6. Fuzûlî

Fuzûlî, XVI. yüzyıldan başlayarak bütün Türklük âleminde çok okunmuş ve sevilmiş bir şairdir. Değişik yer ve devirlerde yazılmış şiir mecmualarında Fuzûlî, şiirlerine en çok rastlanan şairdir.¹⁰⁶ Mekkî de ondan etkilenen şairler arasında yerini almıştır. Hatta bir gazeline¹⁰⁷ nazire yazmıştır:

Vādî-i ‘aşkı Fuzûlî kesip almış Mekkî

Biz de pey-rev oluruz pīr-i suḥandānımıza

(G. 99/6)

3.2.1.3.7. İbn-i Sînâ

Tıp, dil ve felsefe gibi birçok alanda kendini yetiştirmiş Türk bilim insanı olan İbn-i Sina, kasidelerin fahriye ve methiye bölümlerinde özellikle lisanın gücüyle yer almaktadır. Mekkî, şairlik konusundaki ustalığını överken kelamının İbn-i Sina'nın fikirlerinin tercümesi olduğunu söyler. Ayrıca bir beyitte, övdüğü kişinin hitabet konusundaki kabiliyetini İbn-i Sina'yla kıyaslamıştır. Ona göre İbn-i Sina, memduhun söz söylemedeki kabiliyetini görmesi hâlinde şaşkınlıktan titreyecektir:

‘Adālet merḥamet bu ḥāndāna luṭf-ı Yezdāndır

¹⁰⁶ Haluk İpekten, Fuzûlî Hayatı Sanatı Eseleri, Akçağ Yay., Ankara 2011, s. 3

¹⁰⁷ G. 99

Kelāmım sāniḥāt-ı İbn-i Sīnādan mütercemdir

(Tar. 11/6)

Felāṭūn tıfl-ı ebceddir yanında ders-i ḥikmetde

Verirdi lerze nuṭḡuñ görmüş olsa İbn-i Sīnāya

(Tar. 12/8)

3.2.1.3.8. Muhyiddīn-i Arabî

Divan’da meşhur İslam âlimlerinden Muhyiddin Arabî hakkında kıt’a nazım şeklinde yazılmış bir şiir¹⁰⁸ yer almaktadır. Burada onun için hikmet tahtının padişahı olduğu belirtilerek kalbinin Allah’ın tecelli ettiği yer olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca meşhur eseri Fusûsü’l-hikem adlı eseri de zikredilmiştir:

Şeh-i evreng-i ḥikmet Hazret-i Sultān Muḥyiddīn

Nümāyāndır ‘ulūvv-ı şānı irfānı Fuṣūşundan

(Kt. 1/1)

3.2.1.3.9. Nâbî

Divan’da şairliği hususunda oldukça övgü dolu sözler söylenmiştir. Mekkî’ye göre Nâbî hüner meydanına damga vurmuştur. Ancak kendisinin bu sahada onunla at oynatmaya kudreti yoktur:

Ḳudretiñ yok Ḥ̣āce Nâbî gibi at oynatmağa

Sen de meydān-ı hünerde Mekkiyā bir sikke çāk

(G. 64/5)

3.2.1.3.10. Nef’î

Divan’da Nef’î için “Nef’î-i mağfur” ifadesi kullanılmaktadır. Şair, bir kasidesi için¹⁰⁹ Nef’î’nin bunu görmesi halinde kendisini övgü dolu sözlerle anacağını ifade etmiştir:

Alırdı nām-ı ḥakīri lisān-ı tevḳīre

Bu nev ḡaşīdemi görseydi Nef’î-i mağfūr

¹⁰⁸ Kt. 1

¹⁰⁹ K. 20

3.2.1.3.11. Sadrüşşerî'a

Sadrüşşerî'a fıkıh usulü, fıkıh, kelâm, tefsir, hadis gibi ilimler yanında belagat, felsefe, astronomi ve tabiat bilimlerinde geniş bilgi birikimine sahip¹¹⁰ din âlimidir. Şair, Ömer Lütfü Efendi'nin şeyhülislamlık makamına getirilmesi sebebiyle yazdığı tarih manzumesinde onun adını zikretmiştir:

Dehānîñ mantıķu'l-āḫîr kelāmîñ feyz-i Bārîdir

Saḡa Şadrü'ş-şerî'a dense lâyıķ ey felek-pāye

(Tar. 12/7)

3.2.1.3.12. Sâmiḥî

Divan'da adı geçen şairlerden biri de Sâmiḥî'dir. Erdoğan'ın aktardığına göre İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mehmed Sâmiḥ Efendi'dir. Vekâyi-i Şer'iyye kâtibi İbrâhim İffet Efendi'nin torunu, Çavuşzâde Abdulazîz Efendi'nin oğludur. Üsküdarlı Şeyh Nasûḥî'nin torunlarından olduğu için Nasûḥî-zâde sanıyla tanındı. Öğrenimini tamamladıktan sonra 1262/1846'da babasının yanında kâtipliğe başladı, Kudüs ve İzmir naipliklerinde, İzmir Hukuk reisliğinde, Girit naipliğinde ve Medine mollalığında bulundu. 1312/1894 yılında Cidde'de vefat etti.¹¹¹ *Divan*'da bir gazeline¹¹² yapılan nazire bulunmaktadır. Şair, gazelin Sâmiḥî'ye bir armağan olduğunu makta beytinde ifade etmiştir:

Gerçi yok tanzîre Mekkî iktidârım Sâmiḥî

Söyleden bu tuḥfeyi ğayretle ihvândır baḡa

(G. 95/5)

¹¹⁰ Şükrü Özen, "Sadrüş-şerî'a", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 35., Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 427-431

¹¹¹ Mehtap Erdoğan, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, "Sâmiḥ, Nasûḥî-zâde Mehmed Sâmiḥ Efendi", erişim: 19.02.2020. <http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5008>

¹¹² G. 95

3.2.1.4. Masallaşmış Aşk Kahramanları

3.2.1.4.1. Ferhâd ile Şîrîn

Bu meşhur aşk hikâyesinin kahramanlarından olan Ferhat, Şîrin’le vuslata ermek için katlandığı zorluklara vurgu yapılarak aşkın ne kadar meşakkatli olduğunu anlatmak için zikredilir. O, fedakâr âşığın timsali olarak gösterilir. Ekseriyetle sevdiğine kavuşmak için dağı delmesi hadisesine telmih yapmak için “Kuhken” kelimesiyle birlikte tenasüplü bir şekilde zikredilir. Birçok beyitte hakiki âşıklığın ölçütünün Ferhat’ın yaptıklarını gerçekleştirmek olduğu ifade edilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, ah ve inleme hususunda Ferhat’tan geri kalmayacağını belirtmiştir:

‘Aceb mi küh-kenlik eylesem sevdâ-yı zülfüñle
Benim de âh u nâlem nâle-i Ferhâddan kılmaz
(G. 54/4)

Hikâyenin diğer kahramanlarından Şîrin, kavuşmanın zor hatta imkânsız olduğu sevgiliyi temsil eder. Aşağıdaki beyitte, Ferhat gibi âşık olabilmek için kişinin yaptıkları ile bunu ispatlaması gerektiği “*Ne koz kırdın ki*” ifadesi ile belirtilerek sevgilisi için hiçbir marifet göstermeden, zorluk çekmeden âşık olduğunu iddia edenler tenkit edilmiştir:

‘Aceb sen küh-kenlik eyledin mi nâm-ı Şîrîne
Ne koz kırdın ki bilsem şimdi Ferhâd olmak istersin
(G. 71/4)

3.2.1.4.2. Leylâ ile Mecnûn

Leyla ile Mecnun hikâyesi Arap, Fars ve Türk edebiyatları olmak üzere, hemen bütün İslam edebiyatlarında müstakil eserler şeklinde işlenmekle birlikte, manzum ve mensur eserde sıkça anılan, çeşitli benzetme ögesi olarak kullanılan, aşkın ve âşıklığın ifadesinde başvurulan meşhur bir kıssadır.¹¹³ *Divan*’da bu hikâyenin kahramanları âşık ve sevgiliye dair çeşitli tahayyüller içinde yer almaktadır. Ekseriyetle Mecnun’a dair tasavvurlara rastlanılmaktadır. Leyla için çöllere düşüp derbeder olması, akli kabiliyetlerini yitirerek deli diye anılması gibi

¹¹³ Beyhan Kesik, Şermin Baka, *Leyla ile Mecnun Hikâyesi*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2015, s. 11

hususlar ile beyitlerde yer almıştır. Ancak âşıklıktaki üstatlığına rağmen şairin tahayyülünde oluşturduğu âşık tipinin gerisinde kalır. Leyla da aynı şekilde aşk hususunda sevgili ile boy ölçüşemez. Aşağıdaki beyitte Mekkî, Mecnun'un âşık olmak hususundaki usulleri kendisinden; Leyla'nın ise büyü, naz ve umursamazlık gibi tarzları sevgiliden öğrenmesini istemektedir:

Füsûn [u] nâz [u] istiğnâyı Leylâ senden öğrensin
Rûsûm-ı 'aşkı da Mecnûn gelsin benden öğrensin

(G. 86/1)

Mecnun, âşıklık hususunda devrini tamamlamış gibidir. Şaire göre eski deliler yenilenerek onun yerini yeni deliler almıştır. Çünkü yeni tarz âşıklar öyle çılgınlıklar yapmışlardır ki Mecnun bile onlara hayrandır. Şair, bunu aşağıdaki beyitte “*Mecnun askeriyle bize tabiidir.*” diyerek ifade etmektedir:

Öyle çılgınlıklar izhâr etdiler ‘uşşâk kim
Kaldı engüşt bir dehân Mecnûnu hayrân etdiler

(G. 131/3)

Mecnûn sipâhıyla bizim tâbi'imizdir
Hep bildiğiniz eski deliler yeñilendi

(G. 110/3)

Şair, bazı beyitlerde her ne kadar Mecnun'a kıyasta kendisini üstün görse de bazı beyitlerde ise kendisinin Mecnun'a tabi olduğunu, izinden gittiğini hatta kendisinin ikinci Mecnun olduğunu belirtir. Çünkü o da tıpkı Mecnun gibi “sevgili” diyerek dağlara düşmüştür:

İsr-i Mecnûna ittibâ' etdik
Vâdî-i 'aşka vardı mahmilimiz

(G. 53/2)

Mekkî dahı yârâ diyerek tağlara düşdü
Mecnûn bir idi eskiden ammâ ikileşdi

(G. 112/5)

Aşağıdaki beyitte Mecnun'un içinde bulunduğu durumdan bahsedilirken çileli bir âşık olduğu ifade edilir ve Leyla'ya olan aşkı yüceltilir. Hüzünler vadisinin esiri olduğu, uykusunda bile Leyla'nın suretini tasvir ettiği belirtilir. Ancak şair, bir beyitte kendisinin Mecnun tarzında bir âşık olmadığını söylemektedir. Bunu ifade

ederken aşk zincirini çekiçlemediğini, dolayısıyla Mecnun'un çektiği çileye ortak olmadığını söyler:

Taşvîr ederdî şûret-i Leylîyi h'âbda
Mecnûn esîr-i vâdî-i hüznân iken dahı
(G. 114/8)

Cevr-i Mecnûna müşterek degiliz
'Aşk zencîrini çekiçlemedik
(G. 72/2)

Mecnun'un aşkının beşerî aşktan öte bir aşk olduğunu anlatan beyitlere de rastlanmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, Mecnun'un aşkının ilahi aşk mertebesine yükseldiğini “*Sevgi kitabının ismini Mecnun’a sorma, (çünkü) o gam âşinası sana Mevlâ’yı gösterir.*” diyerek ifade etmektedir:

Mecnûna şorma ism-i kitâb-ı maḥabbeti
Ol âşinâ-yı ğam saña Mevlâyı gösterir
(G. 32/4)

3.2.1.4.3. Vâmık

Vamık da Mecnun gibi meşhur bir Arap âşığıdır.¹¹⁴ “Vamık ile Azra” hikâyesinin kahramanlarından biridir. Bir beyitte tenasüp yoluyla Ferhat’la birlikte ismi zikredilmektedir. Herhangi bir tasavvur içinde yer almaz:

Hâlîme vâkıf olaydı Vâmık [u] Ferhâd-ı ‘aşk
Nâle-i dil-sûz ile feryâddan kalmazdılar
(G. 19/3)

3.2.1.4.4. Züleyhâ

Yusuf ile Züleyha kıssasının kadın kahramanlarından Züleyha, Yusuf’a duyduğu aşkın büyüklüğü ile klâsik Türk edebiyatında adından sıkça söz edilmektedir. *Divan*’ın sadece bir yerinde adı geçmektedir. Şair, yaşadığı zamanın aşk hususunda nankör olduğunu belirtmek için Züleyha’dan bahsetmiştir. Şaire göre zamanın Züleyha’sı olmada, onun gibi sevmekte fayda yoktur:

¹¹⁴ Onay, a.g.e., s. 493

Ne Zelîhâ-yı zamân olmada bir fâ'ide var
 Şu 'aşırda ne Mesîh olmada bir mâ'ide var
 Reviş-i çarhda zıll etmege bir kâ'ide var
 Şeh-i Ken'âna da şanma ni'am-ı zâ'ide var
 Var mıdır Tâli' i mes'ûd 'aceb âdemde
 Kimi güldür[dü] ki ben şâd olayım 'âlemde
 (Msd.6/3)

3.2.1.4.5. Diğer Şahsiyetler

Divan'da Osmanlı'nın son döneminde yaşamış ve sadrazam, şeyhülislam, kumandan ve valilik gibi devletin önemli görevlerini üstlenmiş Sadrazam Halil Rıfat Paşa, Tuna Valisi Abdurrahman Paşa, Gazi Osman Paşa, Müşir Hidayet Paşa, Mahmud Nedim Paşa, İbrahim Refet Efendi, Şeyhülislam Cemaleddin Bey (üç adet kaside mevcuttur), Abdulazel Paşa, Cemil, Celal, Hanif, Âsım ve Agâh Bey gibi kişiler için kasideler; Bahriye Nazırı Rauf Paşa, Ömer Lütü Efendi, Asım Bey, Midhat Paşa, Sabit Paşa, Nazım Paşa, Ferik Mustafa Paşa, Mustafa Nazmi Bey, Hıfzı Paşa, İbrahim Rafet Efendi, Kemaleddin Bey, Tahir Efendi, Şeyhülislam Arif Hikmet, Refik Efendi, Kaptan-ı Derya Mehmed Ali Paşa, Şeyhülislam Sahib Bey gibi kişilerin devletin bir makamına atanmaları, kendileri veya akrabalarının vefatı veya doğumu, nişanları gibi hadiseler için yazılmış tarih manzumeleri yer almaktadır.

3.2.2. Eserler

3.2.2.1. Fusûsü'l-hikem

Muhyiddin Arabî tarafından yazılmıştır. Tasavvuf düşüncesinin temel kitaplarından biri olan eserin tam adı Fuşûşü'l-hikem ve Huşûşü'l-kilem'dir. Fuşûşü'l-hikem, yirmi yedi peygamberin her birinin hikmetlerine izafeten yirmi yedi bölüme ayrılmıştır. Hz. Âdem ile başlayıp Hz. Muhammed ile son bulan Fuşûşü'l-hikem'de bölümlerin bir kronolojik sırası olmadığı gibi belirli bir fikrî bütünlüğü

takip ettiği de söylenemez.¹¹⁵ Bir beyitte eser, “Fusûs” ifadesi ile zikredilmiştir. Bunun yanında aynı beyitte ” Magz-ı Kur’an” tabirinin de kullanıldığını görölmektedir. Bu tabir bilindiği üzere “Mesnevî” için de kullanılmaktadır. Böylece şair, eseri “Mesnevî” ile eş tutarak baştan başa Kur’an’ın özünü anlattığını ifade etmeye çalışmış olabilir:

Kim anıñ evşâfını haqqıyla taqdîr eylemiş
Magz-ı Kur’ândır nazar ile Fuşûşu ser-te-ser

(K. 1/4)

3.2.2.2. Hadîkâtü’s-sü’edâ

Fuzûlî tarafından yazılan mensur bir eser olan Hadîkât’üs-sü’edâ, Hz. Hüseyin’in Kerbela şehadeti olayını anlatan bir eserdir.¹¹⁶ Bir beyitte Kerbela olayını anlatması sebebiyle zikredilmiştir:

Vağ’a-ı Kerbelâyı yâd edelim
Anı yazmış Hadîkâtü’s-sü’edâ

(Nt.6/13)

3.2.2.3. Şehnâme

Şehnâme, İranlıların dünyaca ünlü destanıdır. Destanın içinde yer alan birçok efsanevi şahsiyet, klâsik Türk edebiyatı eserlerinde çeşitli yönleriyle yer almaktadır. Eserin adı *Divan*’da, devrin şeyhülislamı için yazılmış bir kasidede¹¹⁷ zikredilmiştir. Bu kasidede yer alan bir beyitte memduhun kudretine yönelik mübalağalı bir övgü yapılmıştır. Şair, burada memduhun yüceliğinin ve büyüklüğünün vasıflarını yazması hâlinde Şehnâme’ye nazire olup eserinin şöhret bulacağını belirtiyor:

Şerh eylesem egerçi ben ahvâl-ı ‘izzeti
Şeh-nâmeye nazîre olur iş[tî]hâr eder

(K. 7/21)

¹¹⁵ Mahmut Erol Kılıç, “Fusûsü’l-Hikem”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, C. 13, İstanbul 1996, s. 230-234.

¹¹⁶ Haluk İpekten, **Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 54

¹¹⁷ K. 7

3.2.3. Kavimler

3.2.3.1. Acem

Acem, yüzyıllar boyunca fasih söz söyleme hünerine malik olmuş usta şairleri ile meşhurdur. Bir beyitte memduhun fesahat alanındaki marifetini övmek amacıyla bir kıyas unsuru olarak yer alır:

Ger açılsa o şehiñ dürc-i güher-efşānı
Nuṭku kıble-reh ederdi fuṣahā-yı ‘Acemi
(Tar. 2/12)

3.2.3.2. ‘Âd

Ad kavmi, kibir ve gurura kapıldıkları ve Hûd peygamberin ihtarlarına aldırmadıkları için şiddetli bir rüzgârla helak edilmişlerdir.¹¹⁸ Bir beyitte, sevgilinin kâfir gözleri ve zalim bakışı için benzetilen olarak yer almıştır:

Şalar fitne her yana oynadıkça merdüm-i çeşmiñ
O kâfir gözleriñ zâlim nigâhiñ ‘Âddan kalmaz
(G. 54/2)

3.2.3.3. Frenk

Frenk, Osmanlı döneminde Avrupalılar için kullanılan bir tabirdir. Efrenc¹¹⁹ olarak da sözlüklerde yer almaktadır. Bir beyitte işve ve tarzı ile vefasız sevgilinin Frenklere benzediği ifade edilmektedir:

‘İşve vü tarz-ı Frenkâneye söz yok ammā
Mekkiyâ resm-i vefâ dil-ber-i Etrâkdedir
(G. 49/7)

¹¹⁸ M.Nejat Sefercioğlu, *Nev’î Dîvânı’nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 69

¹¹⁹ Ferid Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Hz. Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 206

3.2.3.4. Japon, Rus

Divan’da yer alan tarih manzumelerinde¹²⁰ ve çeşitli kaynaklarında belirtildiği üzere 1904’te Japon donanması Port Arthur¹²¹ limanında Rus donanmasına ani bir baskın yapmış¹²² ve böylece Rus-Japon savaşı başlamıştır. *Divan*’da büyük ayı manasına gelen “dübb-i kebîr” terkihi ile tabir edilen Rusların Japonlara yenildiği “*Rusya belaları buldu.*” ifadesinden anlaşılmaktadır. Şairin *Divan*’da yer alan beyitlerde Rusya’ya karşı, Japonları desteklediği ve Rusya’nın savaşı kaybetmesine oldukça fazla sevindiği anlaşılmaktadır:

Şoyarken postunu dübb-i kebîriñ

Japon gösterdi nev-icâd şimdi

(Tar. 28/1)

Japon aldı bugün Por Arturı

İşte Rusya belâları buldu

(Tar. 29/2)

3.2.3.5. Türk

Divan’da Arapların kullandığı şekliyle “Etrâk” olarak yer almaktadır. Şair, aşağıdaki beyitte milliyeti Türk olan sevgilileri, Avrupalı olanlarla kıyaslamıştır. Sonuçta Türklerin “resm-i vefâ” olduklarını ifade ederek onları övmüştür:

‘İşve vü tarz-ı Frenkâneye söz yok ammâ

Mekkiyâ resm-i vefâ dil-ber-i Etrâkdedir

(G. 49/7)

3.2.3.6. Yunan

Türk ve Yunan askerlerinin kıyaslandığı bir beyitte bu milletten bahsedilmektedir:

Ne imiş terbiye -i ‘askeri görsün de gözü

Nazar-ı ‘ibrete alsın anı Yunanlı şerîr

¹²⁰ Tar.28, 29

¹²¹ *Dîvân*’da “Por Artur” şeklinde ifade edilmektedir.

¹²² Kansu Şarman, Rus-Japon Savaşı, **Popüler Tarih Dergisi**, S.31, İstanbul 2003.

3.2.4. Ülkeler ve Şehirler

3.2.4.1. Ülkeler

3.2.4.1.1. Çîn

Çîn, Sultan Abdülhamid'in övgüsü yapılırken adı zikredilmiştir. Herhangi bir benzetme ögesi olarak kullanılmamıştır. Şair, padişahın cömertliğini ve adalet anlayışını gören Çîn hakanının hayret içinde kalıp raks etmeye başladığını ifade etmektedir:

O Pâdişâh-ı gâzanfer ki cûd [u] 'adliyle
Getirdi hayret ile rakşa Çînde hâkânı
(K. 9/6)

3.2.4.1.2. İrân

Bahriye Nazırı Rauf Paşa için yazılan tarih manzumesinde¹²³ yer alan aşağıdaki beyitte zikredilmektedir. Nazırın fikri ve tedbirinin İran'ı titrettiği ifade edilerek övülmüştür:

Fikr ü tedebbürüñ âsafü'l-Hak
Lerzenâk etdi mülk-i İrânı
(Tar. 1/12)

3.2.4.1.3. Ken'ân

Yakup peygamberin memleketidir. Bugün Filistin'de Sayda, Sur dolayları ile Suriye'nin bir bölümünü içine alır.¹²⁴ *Divan*'da Yusuf ile Züleyha kıssasına telmih yapılırken "Şâh-ı Ken'ân" terkibi içinde kullanılmıştır:

Ne Zeliḥā-yı zamān olmada bir fā'ide var
Şu 'aşırda ne Mesīḥ olmada bir mā'ide var
Reviş-i çarḥda zıll etmege bir kâ'ide var

¹²³ Tar. 1

¹²⁴ Pala, a.g.e, s. 322

Şeh-i Ken'āna da şanma ni'am-ı zā'ide var
 Var mıdır Tāli'i mes'ūd 'aceb ādemde
 Kimi güldür[dü] ki ben şād olayım 'ālemde
 (Msd.6/3)

3.2.4.2. Şehirler

3.2.4.2.1. Bedahşân

Divan'da "la'l-i Bedahşân" ifadesi içinde yer almaktadır. Klâsik Türk şiirinde la'l (bkz. Kıymetli Taşlar / La'l) güzellik unsurları içinde dudak bahsi içinde yer alır ve sevgilinin dudağına benzetilen olarak kullanılmaktadır. Bu da bazen çıkarıldığı yer olan Bedahşân'ın aşağıdaki beyitte olduğu gibi adının zikredilmesini sağlamaktadır:

Bir leb-i cānānı yāķūt ile tavşif eyledin
 Anda da ifrāt edip la'l-i Bedahşân etdiler
 (G. 133/4)

3.2.4.2.2. Celālâbâd

Bugünkü Kırgızistan sınırları içinde yer alan Celalabad, *Divan*'da sadece bir beyitte adı geçmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, memduhun övgüsünü yaparken yıkık gönlünün Celalabad'a döndüğünü ifade ederken "viran" kelimesine tezat olacak şekilde kullanmıştır:

Dil-i vîrânımı döndürdü Celālâbâda
 Kılıca verdi Mesîhâ gibi nûr-ı telķin
 (K. 11/6)

3.2.4.2.3. Habeşistân

Habeşistan, içinde yaşayan halkın teninin siyah olması münasebetiyle klâsik edebiyatta sevgilinin beni ile ilgili benzetmelerde kullanılır. Bu sebeple geleneğe göre yazılmış şiirlerde sevgilinin yüzündeki benin Habeşli veya Hintli olarak tasavvur edildiğine sıklıkla rastlanmaktadır. *Divan*'da ise sevgilinin benini öpme arzusunda olan şairin, bunu gerçekleştirmek için ne kadar kararlı olduğunu anlatmak

için kullanılmıştır. Şair, sevgilinin benini öpmek için gerekirse Habeşistan'a dahi gidebileceğini ifade etmektedir:

Gitdiği yer değil ammā gidicekdir cānā

Būse-i ḥālîñ için Mekkî diyār-ı Habeşe

(Mf. 6)

3.2.4.2.4. Haleb

Halep, herhangi benzetme ögesi olarak yer almamaktadır. Mekkî'nin hayatı incelendiğinde onun belli bir dönem Halep'te yaşadığı görülmektedir. Şair, burada yaşadığı dönemde yapılan köprüler için iki tarih manzumesi¹²⁵ yazmıştır. Ayrıca bir beyitte de ay yüzlü bir güzeli sevdiğini, bu sebeple gönlünün Halepli olduğunu ifade etmektedir:

Bir meh-likāyı sevdi ki gönlüm Haleblidir

Fitne bakışlı şūḥ-kesim ḡonca leblidir

(G. 25/1)

3.2.4.2.5. Hicâz

Tarihî kaynaklarda Sultan Abdülhamid'in Medine'den Hicaz'a bir demiryolu inşa ettirdiği belirtilmektedir. II. Abdülhamid'in cülusuna tesadüf eden 1 Eylül 1900 tarihinde başlanan Hicaz Demiryolu ana hatları itibariyle 1908 yılında tamamlanmıştır.¹²⁶ *Divan*'da yer alan bir beyitte Sultan Abdülhamid'in Hicaz'a, yol açtığı ifade edilerek bu tarihî hadiseye işaret edilmiştir:

Muḥāl gördüğünü 'ālemiñ eder teshîl

Yol açdı semt-i Hicāza o şehriyār-ı ḡayūr

(K. 20/13)

¹²⁵ Tar. 33-34

¹²⁶ Emrah Çetin, Türk Basınına Göre Hicaz Demiryolu (1900-1918), *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue, 2010, s. 100

3.2.4.2.6. İstānbûl

Şairin doğduğu yer olan İstanbul, herhangi bir benzetme içinde kullanılmamıştır. Bunun yanında, Sultan Abdülhamid'in oraya yaptıklarını anlatmak için yazılan bir tarih manzumesinde adına yer verilmiştir:

Çalmış idi bendler ħarāb yollar bozuğ 'abeğ
Girmezdi İstānbûla āb ta'mîr [ü] taḥîr eyledi

(Tar. 5/4)

3.2.4.2.7. Kerbelâ

Hız. Hüseyin'in şehit edilmesi hadisesini anlatan beyitlerde zikredilmektedir. Beyitlerde "vak'a-ı Kerbela, sultân-ı deşt-i Kerbela, vak'a-ı dil-sûz-ı Kerbela, şehîd-i Kerbela" terkipleri içinde yer almıştır. Kerbela'nın adının geçtiği beyitlerde şairin Hız. Hüseyin'e yapılanlara karşı sitemle karışık bir matem hâlinde olduğu görülmektedir:

Şehîd-i Kerbelâ maḥbûb-ı Hâk evlād-ı Peyğamber
Hüseyn-i müctebânîñ haclegâhı 'arş-ı Raḥmândır

(Nt.5/4)

3.2.4.2.8. Sa'dâbâd

İstanbul Kâğıthane deresi kıyısında bulunan bir mesire yerinin adı olup Lâle Devri'nde büyük ün kazanmıştır.¹²⁷ Sadâbâd, klâsik Türk edebiyatında özellikle Nedim'in yazmış olduğu meşhur şarkı ile anılır. Bir beyitte güzelliği ile cennete benzetilmiştir:

Na'im cennete döndü civār-ı Sa'dâbâd
Şu ihtîşâmı görünce gönül şitâb ister

(G. 48/2)

¹²⁷ Parlatır, a.g.e., s. 432

3.2.4.2.9. Şâm

Şairin Şam'da görevi icabı uzun yıllar kaldığı, yazmış olduğu tarih manzumeleri ve diğer şiirlerden anlaşılmaktadır. *Divan*'da çoğunlukla “dil-ber-i Şâm” terkibi ile yer almaktadır. Beyitlerde şair, Şam'ın güzellerinin hem çeşitli vasıflarını hem de onda bıraktığı etkileri anlatmıştır. Şam'ın güzellerinin envaiçeşidini gördüğünü; ancak seçtiği güzelin can yakıcı olduğunu belirtmiştir. Mekki'ye göre kendisi dünyada nadir bulunan bir mücevherken Şam'ın dilberinin esiri olmuştur. Yaptıkları zulümlerden korunmak için bir tedbir almanın faydası yoktur. Her şey âdeta onların insafına kalmıştır. Bu sebeple iyiliklerini beklemekten başka çare yoktur:

Mekkiyâ Şâmda gördüm güzeliñ envâ' iñ
İntihâb eyledigim cân yaçar dil-ber imiş
(G. 58/5)

Şimdi esîr-i dil-ber-i Şâm oldum işte ben
Mekkî cihânda az bulunur bir güher iken
(G. 93/7)

Tazallüm kârger olmazsa Mekkî dil-ber-i Şâma
Recâdan gayrı bir tedbîr bir imkân mı var dilde
(G. 104/5)

Şairin Şam'ın güzellerine karşı fikirleri sadece menfî yönde değildir. Dünyada sözünde duran görmediğini belirterek onlar için vefasız denilemeyeceğini belirterek ironik bir dille nispeten övmüştür:

Dil-ber-i Şâma bî-vefâ der idim
'Âlem içre vefâ göreydim eger
(G. 33/3)

3.2.4.2.10. Taksîm

İstanbul'da su bentlerinin yapımı dolayısı ile yazılan tarih manzumesinde, bunların yapılmasının Taksim'e nizam verdiği belirtilmiştir:

Yapmışdı eslâf-ı 'izâm vermişdi Takşîme nizâm
Zâ'ir olunca intizâm mecrâyı tağyîr eyledi

(Tar. 5/5)

3.2.4.2.11. Yanya

Hıfzı Paşa'nın vefatı dolayısı ile yazılan tarih manzumesinde¹²⁸ onun Yanya valisi ve komutanı olduğunu belirtmek için adı zikredilmiştir:

Yanya vālisi hem kŭmāndānı
Ol müzeyyen ğazanfer ü ekmel

(Tar. 26/1)

3.2.4.2.12. Yemen

Yemen'e bir beyitte akik taşının çıkarılması münasebetiyle yer verilmiştir. Bilindiği üzere akik taşı değerli bir maden olması ve rengi sebebiyle dudağa benzetilmektedir:

Sen o meh-pāre-i cān-sŭz [u] dil-ārāsıñ kim
'Aks-ı la'liñle hacıl oldu 'aķık-i Yemenī

(G. 122/3)

3.2.5. Nehirler, Dağlar, Denizler**3.2.5.1. Nehirler****3.2.5.1.1. Nîl**

İstanbul su bentlerinin yapılışı hakkında yazılan tarih manzumesinde bentlerin içinden akan sular, Nîl nehrine benzetilmiştir:

Her gŭşe[si] bir selsebîl aķdıķça şu mānend-i Nîl
Sultān-ı deşt-i Kerbelā zevķ ile tekbîr eyledi

(Tar. 5/8)

¹²⁸ Tar. 26

3.2.5.1.2. Kızılırmak

Kızılırmak, bir beyitte düşmanın kanının akmasına yapılan teşbihte benzetilen olarak yer almıştır. Burada, düşmanın bolca akıtılan kanı ile nehrin kızıl bir hâl aldığı ifade edilmiştir:

Kızılıрмаğ gibi aqsın kanı
Kesilip düşmen[in]iñ gerdanı

(Ms.1/34)

3.2.5.2. Dağlar

3.2.5.2.1. Tûr

Tur dağı (bkz. Peygamberler/Hz. Musa) Hz. Musa peygamberin Allah’la konuşunca O’nun nurunun bir lahza tecelli edip etrafı aydınlatması hadisesi ile zikredilmiştir. Şair, bir bahar tasviri içinde yeryüzünün aydınlanmasını, Tur dağında Allah’ın nurunun tecellisine benzeterek ifade etmiştir:

Qılınca baħş-ı tecellî Cenâb-ı Celle Celâl
Münevver oldu cihân cûşa geldi sâha-ı Tûr

(K. 20/3)

3.2.5.3. Denizler

3.2.5.3.1. Akdeniz

Akdeniz, *Divan*’da sadece bir beyitte “Bahr-ı Sefîd” terkiibi ile yer almıştır. Bu beyitte padişahın cömertliği derya olarak tasavvur edilerek cömertlik denizi manasına gelen “deryâ-yı sehâ” ifadesi ile zikredilmiştir. Şair, padişahın bu cömertlik denizini ise Akdeniz’le kıyaslayıp Akdeniz’in yanında bir damla kadar kaldığını ifade etmiştir:

Sen o deryâ-yı sehâsıñ ki eyâ kân-ı kerem
Cûduna nisbet ile kaçre kalır Baħr-ı Sefîd

(Tar. 9/3)

3.2.5.3.2. Baltık

Baltık denizi *Divan*’da Japon-Rus savaşında Rus donanmasının adı olması sebebiyle “Bahr-ı Baltık” terkibi ile zikredilmektedir:

Baħr-ı Balṭıķ donanması n’oldu
‘Ālemi velvele ile ṭoldurdu

(Tar. 29/1)

3.3. Sosyal Hayat

3.3.1. Sosyal Tabakalama

3.3.1.1. Sultân

Sosyal tabakalamanın en üst mertebesinde sultan yer almaktadır. *Divan*’da ekseriyetle “hân, hâkân, şâh, şeh, padişâh, padişeh, şehenşeh, şehenşâh, şehriyâr, husrev, hükümdâr, server” gibi adlarla zikredilmektedir. Gazellerde sevgilinin yerine de kullanılmıştır. Şair, sevgiliyi her dem meyhaneyi arzulayan kalender meşrep bir sultana benzetip “şehâ” diyerek hitap eder. Sevgili için “şâh-ı gül” ifadesi de kullanılmıştır. O; aynı zamanda güllerin şahıdır, bu vasfıyla birlikte çemende diyarında divan tertip eder:

Ķalender-meşreb olsañ da düşülsün ḥāneniñ kaydın
Şehā her dem ederdin ārzū-yı mey-ḥāneniñ kaydın

(G. 69/1)

Çemende şâh-ı gül tertīb-i dīvān eylemiş Mekkī
Haber ver ‘andelīb esbābını erkenden öğrensin

(G. 87/2)

Bir beyitte şair, sevgili ve âşık ilişkisindeki tavırlarından usandığını belirtmek için güllerin şahının huzuruna çıkıp gülden, bülbülden, gülşenden ve gonca gülden şikâyet ettiğini belirtmiştir:

Çıkıp dīvān-ı şâh-ı verde bir bir iştikā etdik

Gülünden bülbülünden gülşeninden gonca verdinden

(G. 87/2)

Kerbela’da şehit edilen Hz. Hüseyin ise “şâh, şâh-ı şehîdân ve sultân-ı deşt-i Kerbela” olarak ifade edilir. Mekkî, şehitlerin şahı Hz. Hüseyin’i kendisine şefaati ve dertlerine çare bulacak kişi olarak nitelendirerek zalimce şehit edilmesi karşısında bütün dünyanın titrediğini ifade etmektedir:

Yetişmez mi benim’çün o şeref dünyâ vü mâ-fi-hâ

Şefî’im çâre-sâzım Mekkiyâ şâh-ı şehîdandır

(Nt.5/5)

Kıldılar ‘âkıbet o şâhı şehîd

Bu mezâlimle ditredi dünyâ

(Nt.6/7)

Kasidelerde memduh olarak başta Sultan Abdülhamid olmak üzere diğer Osmanlı padişahlarının isimleri geçtiğinde onlar için “kişver-küşâ, âlî-tebâr, Cem-haşem, âfitâb-ı saltanat, âkil, dilîr, gazanfer, âdil, pür-himem, keremkâr” gibi sıfatlarla terkipler oluşturulmuştur. Böylece onların yüce, akıllı, âdil, cömert ve cesur gibi vasıflara sahip olduklarına vurgu yapılmak istenmiştir. Bunun yanında Osmanlı padişahları için “şehenşâh-ı cihân, şâh-ı devrân, pâdişâh-ı zamân, hâkân-ı zamân, fâtih-i âlem, şeh-i şâhân-ı cihân, hân-ı hâkân-ı zamân, pâdişâhlar pâdişâhı” gibi terkiplerde yer alan ifadelerden yola çıkarak onların sadece Osmanlı’nın değil bütün dünyanın sultanı oldukları belirtilerek bu niteliklerle diğer hükümdarlardan üstün oldukları ifade edilmeye çalışılmıştır:

Ey Şehenşâh-ı cihân devha-ı Âl-i ‘Osmân

Nâmına Fâtih-i ‘Âlem diye buldum ta’bîr

(K. 4/24)

İ İlâhî eyle mu’ammer cihân turdukça

O Pâdişâh-ı zamânı vü Şâh-ı devrânı

(K. 9/9)

Ey mübeşşir şeh-i şâhân-ı cihân

Saňa yâver ola iqbâl-ı zamân

(Ms.1/27)

Padişahın sadece şahsı değil, kendisine bağlı askerler, halk ve yönettiği devlet de kıymetlidir. Bu sebeple dua edilirken padişahın ömrünün uzun, askerinin galip ve devletinin mamur olması istenir:

Leşkeriñ manşūr mülküñ dā'imā ma'mūr ola
 'Ömrünü Allāh efzūn eylesin ey Şehriyār
 (K. 2/29)

3.3.1.2. Beg, Efendi, Müşîr, Paşa, Sadrazâm, Nâzır, Âsaf, Vezîr, Şeyhülislâm, Vâfî, Kaymakam

Görev ve unvanlardan sadrazam, vezîr, müşîr, şeyhülislâm, paşa, nâzır ve vali gibi üst düzey devlet görevlileri ile ilgili çeşitli tarih manzumeleri, müseddes ve kasideler yazılmıştır. Şair, manzumelerde bu şahsiyetlere karşı hürmet ve saygı ifadelerini eksik etmemiştir. Onları padişahı metheder gibi bazen mübalağaya kaçan sözlerle övmüş, bilhassa ilim ve irfan hususunda İbn-i Sina, Farabî, Aristo ve Eflatun gibi şahsiyetlerden üstün tutmuştur. Bunun yanında sadece bir gazelde “beg” ifadesine rastlanılmaktadır. Şair, bu ifadeyle sevgiliyi kastetmiş ve hitap olarak bu tabiri kullanmıştır:

A begim sen şikāyet eyliyorsuñ kendi hālinden
 Naşıl lâyıķ görürsüñ 'aşık-ı dīvāneniñ kaydıñ
 (G. 69/3)

Kasidelerde hem memduha seslenmek hem de hitaba saygı ve samimiyet havası katmak amacıyla konuşma üslubu içinde “Efendim!” ifadesinin de kullanıldığı görülmektedir. Şair, Şeyhülislam Cemaleddin Bey’e yazmış olduğu kasidede¹²⁹ yer alan aşağıdaki beyitte memduhla sanki karşılıklı konuşuyor gibi “Efendim! Ben, otuz yıldır gurbette gezerim. Sanki bana alçak felek vatani haram kıldı.” diyerek medet umduğunu ifade etmektedir:

Ben otuz yıldır efendim gezerim gurbetde
 Vatanı çarh-ı denî kıldı baña şanki haram
 (K. 15/22)

3.3.1.3. ‘Asker, Leşker, Sipâh, Ceşş

Divan’da askerlikle ilgili hususlara az da olsa yer verilmiştir. Asker mefhumu, birçok beyitte padişah çevresinde oluşan farklı bir sosyal tabakayı

¹²⁹ K. 15

aksettirmektedir. Ekseriyetle kaside ve tarih manzumelerinde padişaha yapılan methiyeler içinde askere dair tasavvurlara rastlanır. Asker kavramı sıklıkla güç ve kudretle yan yana zikredilir. Askerin gücü padişahın kudretinin dünyaya aksi gibi görülür. Bundan dolayı padişahın varlığından aldıkları bu kudretle dünyayı yerinden sarsabilirler. Savaşlarda çıkardıkları tekbir sesleri ile âlem titrer, düşmanın kalbine korku düşer:

Heybeti şavleti dünyâyı yerinden şarşar
 Kağı bir semte eger leşkeriñ etsiñ taḥşîd
 (Tar. 9/9)

Ḳalb-i a‘dāya düşer ḥavf [u] hirās [u] hicrân
 ‘Âleme lerze verir ‘asker alırken tekbîr
 (K. 4/23)

Nicelik bakımından üstünlükleri de önemlidir. Bir beyitte padişahın askerinin sayısının yıldızlar kadar olduğu söylenerek mübalağa yapılmıştır. Aynı zamanda padişahın askerlerinin nicel üstünlüğünün yanında teçhizat olarak tam donatıldığı ifade edilerek bu bakımından da yüksek seviyede oldukları ifade edilmiştir:

Eyleyip izhâr ‘ulüvv-i himmet-i şāhâneñi
 Eylediñ techîz-i tām-m-ı leşker-i encüm-şümâr
 (K. 2/8)

3.3.1.4. Kul, Bende, ‘Abd, Esîr, Gedâ, Yâver

Bu mefhumlar içinde yer alan “kul” ifadesi öncelikle Allah ve insanlar arasındaki münasebet içinde kişilerin vazifesini aksettirir. İslam’a göre herkes Allah’ın kuludur ve kulluk görevini yerine getirmesi gerekir. Mekkî, vazifesinin bilincini idrak etmiş birisi olduğunu göstermek amacıyla olsa gerek *Divan*’ın başında yer alan münacatı “kul” kelimesi ile başlatmış ve Allah’tan işlediği günahlar için affını istemiştir:

Ḳul bâr-gāh-ı ‘izzetiñe ilticâ eder
 Ey Rabb-i çâre-sâz ‘afüvvüñ ricâ eder
 (Nt.2.1)

Kul mefhumu, naatlarda yer aldığında insan ve Hz. Peygamber arasındaki ilişkiyi anlatır. Şair, Hz. Peygamber'e hürmetinden O'nun kulu olduğunu ifade ederek kendisini ümmetinin içerisine kabul etmesini ister. Çünkü O'nun kapısında dilenci olsa dahi bahtiyar olacaktır:

Ğuluñ Mekkîye rahm et ümmetiñ a' dādine kaydet

Ğapuñda sâ'il olsam bahtiyārım yā Resūla'llāh

(Nt.4/5)

Kaside ve tarih manzumelerinde memduh eğer padişahsa onunla birlikte “kul” mefhumu da ortaya çıkar. Burada onunla ilgili diğer tasavvurlardan farklı bir manayı ihtiva ederek padişahın yönettiği devlet içindeki halk tebaası ve mahiyetindeki askerleri temsil eder. Bu şekilde padişah ve kul münasebeti meydana gelir ve çeşitli şekillerde tasvir edilir.

Padişahlık ulu bir makamı, kul ise padişahın lütfuna layık olmaya çalışan şair hüviyetindeki hakir bir şahsiyeti temsil eder. Hükümdar karşısında kişinin her daim kulluğunun farkında olması ve bağlılığını bildirmesi esastır. Padişah, vazifesini bilen ve yerine getiren kullarına karşılık nice lütufları ganimet diye verir. Şair de kendisinin bu bakımdan ihsana layık olduğunu belirtmektedir:

Ben şehenşāh-ı cihānīñ kulu yum

Ya'nī hākān-ı zamānīñ kulu yum

(Ms.1/54)

İşte ez-cümle bu 'abd-i aḥḡar-ı dīrīneyi

Pādişāhāne nice luṭf ile kıldıñ muḡtenem

(K. 6/19)

Bende-i şādıķınım luṭfuña lāyık kulum

Vaḡtidir āmed ü refte ḡalemiñ verse ḡitām

(K. 15/23)

Kul, mefhumu aynı zamanda şairin yaşadığı toplumsal yapı içinde alt tabakada görülen insanlara dair kullanılmıştır. Şair, aşağıdaki beyitte kamış ve şeker ilişkisinden yola çıkarak kamış her ne kadar değersiz bir varlık gibi görünse de ondan şeker çıktığını ifade etmektedir. Bu yüzden insanın dış görünüşüne bakıp aldanmamak gerektiği belirtilmektedir:

Ḥaḡīr görme şaķın Mekkiyā gedā-revişi

Zelîl şanma kâmişdan Hudâ şeker çıkarır

(G. 7/7)

Âşık için tabir edilen vasıflardan biri köledir. Onun aşk kölesi olduğu ifade edilir. Bu nedenle ciğeri gam ateşi ile dolu olduğundan ona cefa tesir etmez:

Mekkî cefâ-yı ehl-i dile eylemez eşer

Cünûn cigerle âteş-i gâmdır gedâ-yı ‘aşk

(G. 63/5)

3.3.2. Resmî ve Gayrîresmî Görevler ve Meslekler

3.3.2.1. Bâğbân

Bağban, bahçelerde genellikle gül yetiştirme işiyle uğraşan kişidir. Günümüzde daha çok “bahçıvan” kelimesi ile ifade edilir. Aşağıdaki beyitte bir gül bahçesi tasviri yapılmıştır. Şair, bu gül bahçesinde bülbülün figan ve nalelerle gülün aşkından ölmesi hâlinde, bahçıvanın gülden kefen dikip dikmeyeceğini merak ettiğini söylemektedir:

Bülbül figân u nâle ile etse terk-i cân

Gülden kefen diker mi aña soñra bâğ-bân

(G. 92/1)

3.3.2.2. Cellâd

İdam emrini yerine getirmekle vazifelendirilen kişiler için kullanılan cellat, *Divan*’da sevgili için kullanılmıştır. Sevgilinin mukaddes kaşlarını seyreden aşığın gözünde kâfir zülfü celladın hançeri gibidir:

Mukaddes kaşlarıñ seyr eyledikçe Mekkî-i zârîñ

Gözünde küfr-i zülfüñ hançer-i cellâddan kıalmaz

(G. 54/5)

3.3.2.3. Dâye

Çocuklara bakan kadınlara dâye denir. *Divan*’da vefat ve doğum için yazılan tarih manzumelerinde Allah’ın kudretinin büyüklüğünün tavsifini yapmak, O’nun yardımının önemini belirtmek amacıyla “dâye-i kudret” tabirinin kullanıldığı görülür.

Bu mefhuma tarih manzumelerinin dua bölümlerinde rastlanılmaktadır. Şair, aşağıdaki beyitlerde doğan ve ölenler için ayrı ayrı duada bulunmaktadır. Bunun için kudret-i dâyeden Asım Bey'in vefatı için yazılan tarih manzumesinde¹³⁰ Asım Bey'e şefkat eliyle bakmasını; Mustafa Nazım Bey'in kızının doğumu münasebetiyle yazılan tarih manzumesinde¹³¹ yeni doğan kıza iffet ve ismet sahibi olmayı aşılması dileklerinde bulunmuştur:

Yâdigâr eyledi üç dâne ciger-pâresini
Dest-i şefkatle bağa dâye-i kudret her ân
(Tar. 14/2)

Geldi dünyâya necâbet ile ol perî ki
Dâye-i kudret ede 'iffet ü 'işmet telkîn
(Tar. 25/3)

3.3.2.4. Hakîm (Hekîm), Hâzık, Tabîb, Doktor

Tabip, beyitlerde mücerret olarak yer almaz. Sadece sevgiliye benzetilendir. Âşık ise “mübtelâ-yı ‘aşk” ve “haste-i aşk” diye ifade edilir. Aşk derdine düşmüştür ve hastalığının çaresi ne ilaç ne de tabiptir. Aslında aşk, onun için hastalıktan ziyade tadı keder olan bir lezzettir. Damağı, kederin lezzetini aldığı için eziyetlere alışmıştır. Bu sebeple çektiği ıstıraplar için kaderden şikâyet etmez:

Damağım lezzet almışdır kederden
Ben etmem bir zamân şekvâ kaderden
Tabîbim güç devâ-yı derd-i serden
Cerîham ‘aşk derdim çâresizdir
(Ş. 2/2)

Tabip, şarabın aşk hastasına faydalı olacağını inkâr etmektedir. Âşık bu nedenle ona sitem etmektedir. Çünkü derdine tamamen çare olmadığını kendisi zaten bilir; ancak bir anlık da olsa neşe bulmak için içmek ister:

Nefî‘ şarâbı eyleme inkâr ey hakîm
Cüz’î anıñla neşve bulur mübtelâ-yı ‘aşk

¹³⁰ Tar. 13

¹³¹ Tar. 25

(G. 63/3)

Klâsik edebiyatta pek rastlanmasa bile tabip yerine doktor kelimesi de bir şarkıda¹³² kullanılmıştır. Şaire göre âşıkların gönlü ezelden beri hastadır. Sinesi ise yüz parçaya ayrılmış, yaralıdır. Şair, doktora bu onulmaz yarayı teşhis edip edemeyeceğini sormaktadır:

Tâ ezelden haste-ḥâṭır sînesi şad-pâreyim
 Âh eder iñler gezer bir ‘âşık-ı âvâreyim
 Darbe-i nabzı perîşân ḥâşılı bî-çâreyim
 Söyle doktor söyle teşhîs eylediñ mi yarayı

(Ş. 34/2)

3.3.2.5. Kabzımâl

Kabzımal, meyve ve sebze alım satımı işlerine aracılık edenler için kullanılır. *Divan*’da sadece bir beyitte sevgilinin âşığa çektiği eziyetleri anlatmak için zikredilmiştir. Aşağıdaki beyitte sevgili, kabzımal olarak tasavvur edilmiştir. Beyitte yer alan “bâr” kelimesi ise hem yük hem de meyve anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ancak kabzımal ifadesinden yola çıkılarak uzak anlamı olan “meyve” kelimesi kastedildiği düşünülebilir. Böylece tevriye yapılmıştır. Şair, âşığa bin eziyet meyvesi veren sevgilinin hesap günü geldiğinde zahmet çekeceğini ifade etmektedir:

Biñ bâr-ı miñnet aldıgına şübhe istemez
 Zahmet çeker ḥesâb günü kâbzımâl olan

(G. 89/4)

3.3.2.6. Kâdı

Kadı, Osmanlı Devleti’nde adli ve idari işleri yürütmekle görevli kişilere denilmektedir. Şair, Sivas Mahkeme-i Şeriyyesi için yazdığı tarih manzumesinde¹³³ kendisinin orada kadı olarak görev yaptığını belirterek bu mefhumu zikretmiştir:

Ḳâdı-ı belde iken ‘abd-i ḥaḳîr
 Naḳş olup levḥ-i dile i‘mârı

¹³² Ş. 34

¹³³ Tar. 17

3.3.2.7. Kasâb

Sevgili bir kasapzâde olarak tasvir edilmiştir. Âşık ise kendini ona kurban etmiştir. Bundan dolayı elinde kıymaya dönecektir:

Bir kasâb-zâdeye ben kendimi kurbân etdim

Pek kıyakmış o perî kıymaya döndürdü beni

(Mf. 8)

3.3.2.8. Kûh-ken

Dağ kazma işini yapan kişiyi ifade eden kuhkenlik, beyitlerde daha çok “Ferhat ü Şirin” hikâyesinin erkek kahramanı olan Ferhat ile anılır. Kuhkenin amacı dağ gibi bir engeli aşmak olduğu için işi oldukça zordur. Bundan dolayı âşığın çilesini anlatmak için tasavvur edilebilecek en uygun meslek odur. Aşağıdaki beyitte âşığın sevgilinin saçının sevdası ile kuhkenlik ettiğinde çıkaracağı ah ve nâlelerinin Ferhat’ın inlemesinden geri kalmayacağı zikredilir:

‘Aceb mi kûh-kenlik eylesem sevdâ-yı zülfûnle

Benim de âh u nâlem nâle-i Ferhâddan kalmaz

(G. 54/4)

3.3.2.9. Mansıb

Bugünkü manada devlet memurluğu görevini ifade etmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, yaşadığı devrin toplumuna yönelik bir tenkitte bulunmaktadır. Ona göre kendisi de dâhil olmak üzere devlet memurluğu almak veya orada bir ikbal elde edebilmek için cahil ve ayak takımı kişilerin yaptıklarına uyulmaktadır:

Meyl edip mansıb u iqbâline çarh-ı dūnuñ

Ya ‘nî uyduk eşer-i cehl ile evbâşımıza

(G. 103/4)

3.3.2.10. Meşşâta

Meşşata, gelinin başını süsleyen, kıyafetlerini hazırlayan kişilere denir. *Divan*'da sadece bir beyitte zikredilmektedir. Aşağıdaki beyitte, feleğin kadın süsleyicisinin tıraşının kırık olmasından dolayı sevgilinin saçlarının dağınık olduğu ifade edilmiştir:

El-emân gönlüm gibi olmuş perîşân kâkülûñ

Var ise meşşâta-i dehriñ kırılmış şânesi

(G. 124/2)

3.3.2.11. Mi'mâr

Divan'da mimar mefhumu iki yerde karşımıza çıkmaktadır. “*İstānbūl Şu Bendleri Hakkında Kaside-i Tārīhiyyedir*”¹³⁴ başlığını taşıyan tarih manzumesinde İstanbul su bentlerinin mimari açıdan üstünlüğü anlatılırken onun tasvirini gören mimarların hayran kaldığı belirtilmiştir. Bunun yanından “*Sivas Mahkeme-i Şeriyyesine Tārīh*”¹³⁵ adlı tarih manzumesinde şairin Sivas Mahkeme-i Şeriyyesi'nde çalışırken işini kusursuz yaptığını belirtmek için bu mefhumu kullanmıştır:

Fenn-i bedī'e kıl nazar gördün mü böyle bir eşer

Hayrân kalır mi'mârlar kudret mi taşvîr eyledi

(Tar. 5/10)

Etmedim zerre delâlet ü kuşûr

Eyledim çarhı anıñ mi'mârı

(Tar. 18/5)

3.3.2.12. Muhtesib

Muhtesip, eskiden belediye adına çarşı pazar esnafını denetlemeye yetkili kişileri, hem de bugünkü manada kolluk işlerinin bazılarını yapan devlet memurunu ifade etmektedir. *Divan*'da şarabı yasak etmesi ile zikredilmektedir:

Muhtesib eylemiş şarâbı yesâğ

¹³⁴ Tar. 5

¹³⁵ Tar. 17

Şay ki biz o günāhı işlemedik

(G. 72/4)

3.3.2.13. Pâsbân

Gece bekçisi, nöbetçi gibi anlamları olan pâsbân, bir beyitte yer almaktadır. Burada şair, Cemşîd ile Sultan Abdülhamid'i kudret ve haşmet yönünden mukayese etmiş, Cemşîd'in Sultan Abdülhamid'in yanında ancak gece bekçisi olabileceğini ifade etmiştir:

Şevket ü şavvet-i kadriñ ne kadar 'ālîdir

Pâs-bân yaya kalır bârgehinde Cemşîd

(Tar. 9/8)

3.3.2.14. Re'îs (Gemi Kaptanı)

Reis ifadesi gemi kaptanı, gemiyi yöneten kişi manasında kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte gelecek bir gemi olarak tasavvur edilmiştir. Orada reis olan kişi zamanla bela denizine dalıp mücadele etmek zorunda kalmıştır:

Fûlk-i iqbâlde her kim ki re's olmuş ise

Rûzgâr ile nice baħr-ı belāya ıalmış

(G. 56/2)

3.3.2.15. Ressâm

Divan'da ressam, özellikle âşğın çektiğı gam ve eziyetle münasebet kurularak anlatılmaktadır. Beyitlerde âşğın feleğın canından usandırdığı, bunun sebebinin ise kaza ressamının onu gamla tasvir etmesinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Ancak bu durumun şikâyet edilecek bir hâl olmadığı söylenerek dert ve gamın âşğın suretinin tasvirinde sūs mahiyeti taşıdığı ifade edilir:

Feleğın cevri cānımdan beni bī-zār etdi

Beni ressām-ı każā gamla mı etmiş taşvîr

(K. 10/10)

Felek taşvîrimi tersîm eden ressāma var söyle

Benim derd ü gamımla şüretim tezyîn kılsınlar

(Mf. 14)

Şair, aşağıdaki beyitte şiir yazmada sahip olduğu tahayyül kabiliyetinin övgüsünü yaparken ressam mefhumundan yararlanır. Şaire göre şiir arsası o kadar geniştir ki ressam, onun fikrinin suretini tasvir etmede âciz kalmaktadır:

‘Arşa-ı nazm-ı hayâlim o kadar vâsi’ kim

Sûret-i fikrimi taşvîrden ‘âciz ressâm

(K. 15/19)

3.3.2.16. Terzi, Nessâc

Terzi bir beyitte sevgiliyi taze bir kumaş olarak tasvir eden bir meslek erbabı olarak yer almaktadır:

Bir kumaş-ı tâze gösterdi o terzi dil-beri

Kâlâ-ı vaşlîñ geçirdik bir ânîñ endâzeden

(Mf. 4)

Nessâc, dokuma işiyle uğraşan kişilere denir. Bir beyitte âşîğın gönlü ile ilgili yapılan teşbihte benzetilen olarak yer almıştır:

Mir’ât-ı dilde çarhı Mevlâyı gösterir

Nessâc-ı nev-heves gibi kâlâyı gösterir

(G. 32/1)

3.3.3. Diğer Tipler

3.3.3.1. Âkil, Erbâb-ı Ukûl

Beyitlerde âkil mefhumu menfî hâllerle birlikte zikredilmektedir. Ekseriyetle âkil olmak, akıllı geçinmekle denk tutulmuştur. Aslında onlar akla ehemmiyet verdikleri için aşkı geriye atmış şahsiyetler olarak tasavvur edilirler. Bu bakımdan beyitlere zahit tipinin bir tezahürü olarak aksedilmişlerdir. Onların şarabı sevdikleri; fakat onun sarhoşluk yapmasından endişelendiklerinden dolayı meyhaneyi terk ettikleri belirtilerek aksi takdirde hiçbirinin meyhaneden ayrılmayacağı ifade edilir:

Kûşe-i mey-hāneyi terk etmez erbâb-ı ‘ukûl

Bâdesinde olmasa ağır humâr endîşesi

(G. 118/3),

Bir beyitte âkil geçinenler tenkit edilmiştir. Onların alçak feleğin süsüne rağbet edip hemen kandıkları zikredilir:

Âlâyişine rağbet edip çarh-ı denîniñ

Âkil geçinirken ne kadar tîz kanıyorsun

(G. 94/2)

3.3.3.2. Cehl, Ehl-i Câhil, Nâ-dân, Evbâş, Eçhel, Bî-magz

İnsan için en önemli servet ilim sahibi olmaktır. Âlimler ve şairler, ilim tahsilinin maksadını; cehaletten arınmak, bilgi sahibi olmak, ibret almak, kendini bilmek, Rabb'ini tanımak ve iki âlemde ebedî mutluluğa ulaşmak¹³⁶ diye tarif ederek cahillikten kurtulmanın ne kadar önemli olduğunu vurgulamışlardır. Beyitlerde bu mefhum ile kastedilen; feleğin verdiği ikbal hevesine kanan, başkalarını da bu istikamette etkileyen kişilerdir. Cahilin sözüne kanıp feleğin aldatmacasına meyledenlerin herhangi bir isteğinin onlar vasıtasıyla karşılanmayacağı belirtilir. Çünkü kendisinden yardım isteyenlere karşı nezaketli davranmazlar. Kaşlarını çatarak birden “Yok!” derler. Bunun yanında şair, dünyada cahillerin az olmadığından, binlercesinin bulunduğu bahsederek durumun vahametini belirtmek istemiştir:

Meyl edip manşıb u iqbâline çarh-ı dūnuñ

Ya ‘nî uyduk eşer-i cehl ile evbâşımıza

(G. 103/4)

Bir ehl-i cāhid eyler iseñ ‘arz-ı ihtiyāc

Birden çatar da kaşlarını lāyı gösterir

(G. 32/6)

Hezārān echel-i bî-mağz[1] vardır bu cihānıñ kim

Biner fāyton-ı kāma esb-i iqbālîñ yedeklerler

(G. 17/4)

¹³⁶ Hüseyin Güfta, **Divan Şiirinde İlim**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 323

Bir beyitte felekle, cahilin tabiat olarak aynı olduğu belirtilmiştir. Şair, feleğin meşrepte kendisi gibi olan cahilleri beslemeyi âdet edildiğini, bundan dolayı ona güveni kalmadığını ifade etmektedir:

Senden artık kalmadı emniyetim selb oldu hep
 ‘Ādetiñ kendiñ gibi va’llāhi nā-dān beslemek
 (G. 70/3)

3.3.3.3. Cibâliler

Bu mefhum, şairin yaşadığı devirde İstanbul’un Fatih ilçesinde yer alan Cİbali mahallesindeki kişileri ifade etmek için kullanılır. Kaynaklarda burası büyük yangınlarıyla anılmaktadır. Özellikle 1756 yılındaki yangın, o kadar etkili olmuştur ki İstanbul’un üçte birine yayılmıştır.¹³⁷ Bir beyitte bu durum kastedilerek Cibâliler, çıkardıkları yangınlar münasebetiyle âşığın gönlünü yakmasından dolayı sevgiliye benzetilen olmuştur:

Vağf ederdim göñlümü cānāna ammā kōrkarım
 Tā esāsından yağa şāyed Cibāliler gibi
 (G. 114/5)

3.3.3.4. Dost, Âşinâ, İhvân

Hakikatte dost, kalpten birine bağlılığı ifade eder. Bu nedenle âşık sevgili münasebetinde bu mefhum, sadece âşığa ait bir özelliği göstermektedir. O, sevgiliyi dost olarak kabul ederek tüm olumsuzluklara rağmen aşkını korur. Çünkü kalpten bağlanmıştır. Ancak sevgili için aynı durum söz konusu değildir. Umursamazlığı, gaddarlığı ve zalimliği ile âşığı dost olarak görmediğini her fırsatta ima eder. Şair, buna sebep olarak feleğin ezelden beri âşığa karşı tutunduğu olumsuz tavrı göstermektedir:

Rūsūmu böyle važ‘ olmuş ezelden çarḥ-ı devvārīñ
 Tegāfūl âşinālardan tezallūm bī-nevālardan
 (G. 90/4)

¹³⁷ Fatih Köse, “1756 İstanbul Yangını”, *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, Eylül, 2019, s. 196

Dost diye tabir edilen kişi sevgili olunca vefa aramamak gerektiği belirtilir. Hercai olan sevgiliye iyi davranmak, övgü dolu güzel sözler söylemek fayda etmez. Her durumda yine âşığa sitem eder:

Sitem gördük tekâpü eyledikçe âşinâlardan
Cefâkârım neler çekdim neler ben bî-vefâlardan
(G. 90/1)

Mekkî, sevgili ile ilgili çeşitli tahayyülleri olduğunu ancak hiçbirinin gerçektelemediğini belirtmektedir. Buna rağmen şair, yazmış olduğu bir gazeli dost zümresi olarak tabir ettiği sevgililere söylediğini ifade etmektedir:

Efsâne çıkdı cümlesi Mekkî hayâlimiñ
Bu nev gazelle zümre-i ihvâna söyledim
(G. 84/5)

3.3.3.5. Ehl-i Câh, Ehl-i Hüner

Ehl-i câh, makam ve mal sahiplerini; ehl-i hüner ise yetenekleri ile bir yere gelen, bu sebeple halk tarafından sevilip sayılan kimseleri belirtmek için kullanılmıştır. Bu iki mefhuma *Divan*'da yer verilmesindeki maksat ise eskiden beri kabiliyetli kişilerin makam ve mal sahipleri tarafından değerinin bilinmemesi gerçekteinin gözler önüne serilerek tenkit edilmesidir. şaire göre feleğin eski bir alışkanlığı olarak yetenekli kişilerin "ehl-i câh" indinde kıymeti yoktur. Aksine onların nefretine maruz kalırlar:

Böyledir de'b-i kâdîm gerdiş-i çarh-ı denî
Ehl-i câh 'indinde erbâb-ı hüner menfûr olur
(G. 22/2)

3.3.3.6. Ehl-i Dil

Ehl-i dil; gönül adamı, gönül dilinden anlayan, kalender¹³⁸ anlamlarına gelmektedir. Onlar; aşktan anlayan, nazık yaradılışlı ve merhametli kişilerdir. Aynı zamanda ilim, irfan sahibi olarak zikredilir. Dünya malına ve hırsına önem vermedikleri için herkesle iyi geçinirler. Bu güzel tavırlarına rağmen dostlarından

¹³⁸ Devellioğlu, a.g.e., s. 209

lütuf görmezler, sevgilileri de vefasızdır. Her zaman hicran derdini çekerler. Ancak bahar mevsimi geldiğinde kalender yaradılışları ortaya çıkar. Coşkuya gelip baharın tadına varırlar. Çünkü bahar mevsimi cünun eyyamıdır. Uzun süren kış mevsiminden sonra insanlar, baharın gelişiyle birlikte kırlara, mesire yerlerine akın edip hoş tadımlı içkiler içerler ve buralarda sevgiliyi görme umuduyla dolaşıp dururlar. Bahçelerde, ırmak kenarlarında eğlence meclisi kurulur, gazel ve şarkılar söylenir:

Naşîbi var ise ehl-i diliñ hicrân u firâtdır

Keremsiz âşinâlardan vefâsız dil-rübâlardan

(G. 90/2)

Ġaleyâna getirir faşl-ı bahâr ehl-i dili

Şimdi her kûşede biñlerce ġazel-ġ'ân bulunur

(G. 31/3)

3.3.3.7. Ehl-i Hâl, Erbâb-ı Hâl, Erbâb-ı Hâcât

Genellikle tasavvufla ilgili hususlarda zikredilen bir mefhumdur. Hakikat ehli, bildiğini, inandığını tatbik eden, kendinden geçme sırrına eren kimseler için kullanılır. Bunlar ilahi tecellilere mazhariyet şerefine ermişlerdir.¹³⁹ *Divan*'da insanın her hâlden anlayan, anlayışlı kimseler için kullanılan bir tabir olarak yer almıştır. Manzumelerde herhangi bir tasavvufî mana ihtiva ederek bulunmaz. Onların insanlara hâl ve tavırları ile güven verdikleri, dillerinde tûtî gibi güzel bir söyleyiş olduğu ifade edilir. Şair, dünyada yüce makamlarda bulunan insanların çok olduğunu; ancak hâlden anlayanların az bulunduğunu söyleyerek bu kimselerin ne kadar değerli olduğunu belirtmektedir:

Erbâb-ı hâle Mekkî bir hoş tarîf aşdım

Ṭûtî misiñ nesin sen pek tatlı söyleyiş var

(G. 21/5)

Bâlâ-nişîn [ü] rif'at olan gerçi çoksa da

Bu 'âlem içre az bulunur ehl-i hâl olan

(G. 89/7)

¹³⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2015, s. 95

3.3.3.8. Ehl-i Kemâl, Kemâl ehli, Ehl-i İsmet, Erbâb-ı Ma'rifet

Ehl-i kemâl, insana ait vasıflar yönünden noksansız kişiler için ifade edilen bir tabirdir. Onlar; her türlü terbiyeyi almış, edepli ve olgun kişilerdir. Aynı zamanda bilgin olma yönleri de bulunmaktadır. Kâmil kelimesi bu mefhumun yerine zaman zaman kullanılır. *Divan*'da ise gönüllerinde kin ve garz beslememeleri ve âlim olmaları yönleriyle ön plana çıkmışlardır. Şaire göre onlarla zaman geçirerek bilgilerinden faydalanmak gerekir. Çünkü ehl-i kemâl dışında kalanlar, çorak zemin gibidir; insana hiçbir fayda sağlamayacakları gibi kötülük getirebilirler. Bu yüzden onlardan her zaman uzak durmak gerekir:

Mekkî geçir zamânıñ ehl-i kemâl ile
Zîrâ zemîn-i şürede hiç hırmen olmuyor

(G. 9/5)

Ehl-i kemal; cahil ve akıllı geçinenler gibi feleğin süsüne kanmaz. Yüce makamlara gelseler bile bununla övünmeyip mütevazı olmayı tercih ederler. Ancak feleğin elinde ehl-i kemâl, sefa bulamaz:

Tünd-hûdur çarhı aldanma nümâyiş etse de
Ehl-i 'işmet bâb-ı rif'at bulsa da mestûr olur

(G. 22/3)

Bulmaz şafâ-yı hâtırı erbâb-ı ma'rifet
Her zerre olsa çarhıñ elinden elem çeker

(G. 27/2)

3.3.3.9. Ehl-i Safâ, Erbâb-ı Hevâ

Ehl-i sefâ, hayattan zevk almayı bilenlerdir. Acı ve eziyet veren şeylerden bile zevk almanın yolunu ararlar. Bu yönleriyle rint tipini temsil ederler. Meclislerinde bulunanlar cana yakın, sevimli, edepli ve gönlü yaralı kimselerdir. Onlar sevgilinin her türlü eziyetine katlanır. Gönülde sevgilinin saçının hayali bile takat ve sabır bırakmaz iken onlar aşka dair her şeyin daha fazlasını isterler:

Gâyet sevimli câna yakîn dil-figârdır
Şâyân-ı bezm-i ehl-i şafâdır edeblidir

(G. 25/2)

Şabr [u] tākāt komadı dilde hayāl-i zülfün

İster erbāb-ı hevā anda da aḥkām olsun

(G. 85/3)

3.3.3.10. Fakîr, Âciz, Agniyâ

Bu mefhumlardan zengin, mal biriktirme hırsıyla ön plandadır. Fakir ise aciz ve güçsüzlüğün timsalidir. Beyitlerde zenginlerin mallarının çoğalmasıyla hırslarının arttığı, bu yüzden onlardan lütuf beklemenin çok büyük bir hata olduğu ifade edilir. Şaire göre kimin yardıma ihtiyacı varsa onu Mevlâ'dan istemelidir. Çünkü Allah, kendisine el açarak edilen duayı kabul eder:

Meşeldir cem'-i māl etdikçe artar hırşî insānîñ

Kerem ummak ḥaṭā-ender-ḥaṭâdır aḡniyâlardan

(G. 90/3)

‘Âcizleriñ du‘âsını Mevlâ kabûl eder

El kaldırınca Cānib-i Ḥaḳḳa kıyām ile

(K. 19/11)

Aşağıdaki beyitte her şeyin sonu geldiğinde insanlar arasında fark kalmayacağı, ne kadar varlıklı ve kudretli de olsa zenginün hükümünü bir gün yitireceği ifade edilmektedir:

Ne kudretdir bu kudret aḡniyānîñ da fakîrîñ de

Fitîl-i şem'-i baḥtî ‘âkıbet mîkrâşa gelmişdir

(G. 16/4)

3.3.3.11. Mest, Ser-mest, Mestân, Meyhâr, Mahmûr

Bu mefhumlar, ekseriyetle sevgili ve âşık için yapılan tasavvurlar içerisinde yer alır. Manzumelerde hem âşık hem sevgili için sarhoşluk hâllerinin olduğu görülmektedir. Âşık, sevgilinin saçlarını al yanağına dökmesini onun nazlı ve işveli olmasına bağlamaktadır. Çünkü sevgili naz ve işve sarhoşudur. Her tavrına bunu aksettirir. Çemende sevgilinin peri misali yüzüne bakanlar onda mestane bir hâl görür. Aynı zamanda şuh meşrep olduğu için kendinden geçip vecde gelir. Cilveli ve işveli hâllerinin yanında âlemi fesada düşüren baygın gözleri de sarhoşluk hâlinin bir

tezahürüdür. Âşıkların zaten her hâlinde bir mestlik vardır; çünkü onlar aşk sarhoşudur. Sabah akşam meyhaneden çıkmak istemezler. Bu hâllerinden ise memnundurlar. Hatta bu sebeple bazen sevgilinin meyhaneye gelmesini bile istemezler:

Gīsūlarıñ dökülmüş ruhsār-ı alıñ üzre
Ey mest-i nāz [ü] ‘işve elbette bunda iş var
(G. 21/2)

Çemende ben de gördüm bir perī-ruhsārı mestāne
Meger ol şūh-meşreb vecde gelmiş āfet-i cānmış
(G. 61/3)

Perīsiñ cilveger [ü] ‘işvegersiñ şūhsuñ ammā
Hemīşe çeşm-i mestiñ ‘ālemi ifsāddan kalmaz
(G. 54/3)

Bilmem nedir işitse ‘aceb pīr-i meygede
Mest-i müdām leyl ü nehār olmak isterim
(G. 79/3)

Bezm-i eleste ruhlar, Allah’a kendilerinin rabbi olduğuna ve dünya hayatına başladıklarında kulluk görevlerini yapacaklarına dair söz vermişlerdir. Bu ahdi yerine getirebilmek ancak Allah aşkı ile olacaktır. Bir beyitte şair, elest meclisini hatırlatarak hakiki sevgiliye verdiği söze bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu bağlılık o kadar güçlüdür ki mahşer gününde eteğine yapışan zebaniler bile ondaki Allah aşkını gördüklerinde hayranlıkla mest olacaklardır. Dolayısıyla şairin eteğini bırakacaklardır:

Zebāniler yapışsa dāmenimden rüz-ı mahşerde
Ben ol mest-i elestim mest olurlar intişābımdan
(G. 88/4)

3.3.3.12. Pîr, Pîre-zen, Cüvân

Pîr ve cüvân kelimeleri birbirinin zıttı ifadelerdir. Bundan dolayı şiirlerde farklı tasavvurları belirtmek için zikredilmektedirler. Özellikle pîr kelimesi sıklıkla âşığın

ihhtiyar hâlini anlatmak için kullanılmaktadır. Şaire göre kader, insana hayatı boyunca bazen sefa bazen eziyet tayin eder. Ancak kişi hangi durumda olursa olsun zamanı gelince yaşlanır ve boyu bükülür:

Şafâ vü mihnet [ü] zevki kader eder ta'yîn
Zamân gelir kad-ı pîrân büküm büküm bükülür

(G. 34/4)

İnsanın hakikatte talihine karşı bir itirazı olmadığı, bunun yanında şikâyet ettiği durumun aslında yaşlılığı olduğu ifade edilir. Şair, Sultan Abdülhamid'e yazdığı bir kasidede¹⁴⁰ bu fikirde olduğunu belirtmiş ve ihtiyarlığından bahsederek padişahın yardımını istemiştir:

Ṭâli'imden eylemem hâşâ şikâyet bir zamân
Hâl-i pîrîden biraz bahs eylemek ister kalem

(K. 3/20)

Yaşlı kadın anlamına gelen pîre-zen de *Divan*'da yer almaktadır. Burada tasavvur edilen pîre-zen şairin kalbindeki sırları bir iki nokta ile bilen, gelecekte olanlardan haber veren yaşlı bir kadındır:

Mużmer-i kâlbimi bildi bir iki nokta ile
Mekkiyâ pîre-zen-i dehr güzel âmâl almış

(G. 56/5)

Cüvân da çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bir beyitte pîr mefhumu ile birlikte yer almaktadır. Burada pîr ile tasavvur edilen, köhnemiş bir âşık iken cüvân ise genç sevgilidir. Şair, âşığın ihtiyar haline bakmayıp eşi benzeri olmayan genç bir sevgili istemesini hatta ondan vefa ümit etmesini yadırgayan bir tavır içindedir. Bundan dolayı şair, "nev-cüvân" sevgili ile vuslat düşüncesi içinde olan yaşlı âşıklara, öyle sevgililerle kavuşma kucığına girilse bile aldanılmaması gerektiğini, vasiyet etmektedir:

Vefâ ümîd ediyor pîr iken cüvânlardan
Şu köhne 'âşıka bak dil-ber-i yegâne arar

(G. 37/2)

Mekkî vaşîyyet ister isen düşme âteşe

¹⁴⁰ K.3

Āġūş-ı vaşla girse de aldanma nev-cüvân

(G. 92/5)

3.3.3.13. Sâkî

Görevi meyhanede içki dağıtmak olan saki, sunduğu badelerle içki bezmine neşe getiren olarak tasavvur edilir. Bu sebeple meclisin mestleri, sakiden her zaman kerem bekleyip içki sunmaya devam etmesini yalvararak isterler. Çünkü bezm erkânının neşesinin devamı ellerindeki kadehlerin dolu olmasına bağlıdır:

Getir getir kerem et bezme sâkiyâ bâde

Şakın şakın deme neş'e kesâd olursa n'olur

(G. 15/4)

Kesme sâkî kadehi elden ayağıñ öpeyim

İntizâr eyler idiñ böyle bir eyyâm olsun

(G. 85/2)

Saki, sevgili olarak da tahayyül edilir. Meyhane ehli sakiden bade istediği gibi şair de sevgiliden aşk ister; ancak saki bade vermediği gibi sevgili de aşkını sunmaz. Böylece aşğın ömrü bir rüzgârın alıp götürmesi gibi geçip gider:

Sâkî-i dehre bâde dedim bâde vermedi

‘Ömrüm [de] gitdi bâda verip bâde vermedi

(Mt. 4)

Şaire göre aşğın cismini harap eden ne içki kadehi ne sakidir. Onu sarhoş ve hayran eden zamanın meşakkatidir:

Harâb-âbâd eden cismim ne sâğardır ne sâkîdir

Beni ser-mest ü hayrân eyleyen dehriñ meşâkkidir

(Kt. 6/1)

3.3.3.14. Tıfl

Divan’da tıfl ile sevgili kastedilmiştir. Şiirlerde “tıfl-ı nâz, bâzîçe-i tıfl, tıflî-i mektebî” gibi terkipler içinde yer almaktadır. Sevgili, yürüyüşü ve tavırlarıyla birlikte mestane bir hâl ile tasavvur edilir. Aynı zamanda oyun çağında olduğundan

aşkı ve âşığı anlayacak olgunlukta olmadığı ifade edilir. Bunu bilen şair, “*Seni bir mektep çocuğuna verdim.*” diyerek gönlüne seslenmektedir:

Sende a tıfl-ı nâzım mestâne bir geliş var
Mey-hânedan mi çıkdın etrâfa ser-zeniş var
(G. 21/1)

Seni bir tıfl-ı mektebîye verdim ey dil
Ğayri bâzîçe-i tıfl olduğunu âbdan bil
(Mf. 22)

3.3.3.15. Zamâne

Zamane olumsuzluğun timsali olarak beyitlerde yer almaktadır. Şair, en çok zamane sevgilisinin merhametsizliğinden, ilgisizliğinden ve kararsızlığından şikâyetçidir. Şaire göre onlar, kimseye şefkatle yaklaşmaz. Bu yüzden iyilik, vefa ve doğru söz beklememek gerekir. Çünkü vuslata dair verdikleri süreler hep yalandır. Âşığa ya eziyet ve sıkıntı tertiplemek ya da baştan savmak için zaman verirler:

Şanma zamâne kimseye şefkatle el verir
Tertîb-i renc [ü] miḥnet için bir mehil verir
(G. 28/1)

Hilâf-ı va‘de ile âşıkıñ şavar başdan
Budur rüsûm-ı zamâne inan gönülcegizim
(G. 81/3)

Zamane halkında bir tertip düzen görülmez. Herkes mekânına çekilmiştir. Kimsenin kimseden haberi yoktur. Kendi sosyal statülerine uygun çevrelerde yaşarlar. Bu nedenle kimisi gül bahçesinde kimisi de sakin çöldedir:

İtîradıñ görmedim Mekkî zamâne ḥalkınıñ
Kimi gülşende kimi de sâkin-hâmündür
(G. 12/5)

Bir beyitte şairin zamane kibarı diye ifade ettiği devrin üst kademedeki olan kişilerinden de söz edilmektedir. Şaire göre onlar, insanlara tepeden bakarlar, bu nedenle insanları önce yıkıp perişan ederler sonra iyilik yaparlar:

Mekkî budur rüsûmu zamâne kibârınıñ

Evvel yıkar da ağzını sonra 'asel verir

(G. 28/5)

3.3.4. Eğlence Hayatı

3.3.4.1. Bezm (Meclis), Meyhâne, Meygede, Meclis-i 'İşret, Bezm-i 'İşret, 'İşrethâne, 'İşretgâh, Âb-ı Âlem, Mahfil

Dostların bir araya geldiği, yeme içme, sohbet ve eğlence yerleri bezm olarak tabir edilir. Klâsik şiirde meclis denilince akla meyhane gelir. Bu mefhum tasavvufi manada tekke, dergâh (bkz. Dergâh) olarak da tasavvur edilir. Şaire göre bezmler, gamı terk etmek için kurulan ayş u işret yerleridir. Buraya gidecek meclis erkânı her zaman bulunduğu için asla boş kalmaz. Bezmdeki düzene uyulması esastır. Orada halka şekli oturulur ve kadehler elden ele devredilir. Bu sebeple saki, şarabı ihtiyatlı davranarak sunmalıdır; çünkü meclis erkânının gönlünde bu devrin devam etmesi için can kalması gerekir:

Kuralım biz dağlı bir 'âlem u 'ayş u 'işret

Meclis-i def'-i gama girmege erkân bulunur

(G. 31/4)

Biraz temkînle şun sâķī şarābı dilde cān kıalsın

Devām etsin ki meclis devr-i aķdāha zamān kıalsın

(G. 95/1)

Bezmin en önemli unsuru sevgilidir ve genellikle saki olarak tasavvur edilir. Sakinin şarap sunması, aşığın gönlüne aşkı düşürmesidir. Çünkü şarap aşkın timsalidir. Âşıklar, meyhanenin yolunda karalar giyinerek saf saf dizilirler ve sevgilinin sunacağı kadehteki şarabı içmek için bedbaht bir şekilde sıralarını beklerler. Onlar sakinin elindeki şarabı canlarına armağan olarak kabul etmişlerdir. Şair de meyhanenin şuhu olan sevgilinin kendisine şarap sunmasını istemektedir:

Dizilmiş şaf şaf olmuş kara giymiş zümre-i 'uşşāk

Reh-i mey-ḥâne üzre ḥāzır [u] nā-şād beklerdim

(G. 82/3)

Bezm-i ıarabda āh baña şūḥ-ı meygede

Bir bāde verse cānımı pīş-keşlik istiyor

(G. 26/3)

Bezm, şarabın mucidi olarak zikredilen Cem'le (bkz. Cem) birlikte de *Divan*'da yer alır. Cem'in sakisi elindeki dolu kadehi bezm erkânına sunarak onları kendinden geçirir. Saki, şarap ve mahabbet ifadelerinin tenasüplü olarak bir beyitte yer alması yine sevgili ve âşık münasebetini akla getirir:

Yine şundu elime sākī-i Cem bir tolu cām
Eyledi bezm-i maḥabbetde beni mest-i müdām

(K. 15/1)

Bezm, sadece dünyevi eğlencelerin yapıldığı yer olarak düşünülmez. Aynı zamanda cennette de meclis kurulduğu ifade edilir. İslam inancına göre bu dünyada iyi amel işleyenler, hak meclisi olan cennete gider ve Allah'ın kendilerine sunduğu mükâfatları alırlar. Şair, Ferik Mustafa Paşa'nın kayınvalidesinin vefatı üzerine yazdığı tarih manzumesinde¹⁴¹ merhumenin cennet bezmine gittiğini belirtmiştir:

Bezm-i firdevse Fâtıma Zehrā
'Azm edip cānıñ eyledi teslīm

(Tar. 23/1)

Bezm ile ilgili olarak bazı beyitlerde menfi ifadelere yer verilerek yaşanan devir tenkit edilmiştir. Şair, bunu yaparken kendi hayatından da bahseder. Uzun yıllar gurbette bulunmasından dolayı önceden kendisinin bulunduğu meclislerde artık cahillerin söz sahibi olduğunu söyler. Aynı zamanda işret meclisinin eski hâlinin olmadığını, şarap kadehinin devrini tamamladığını ve meyhanenin en mühim musiki aleti olan neyin dahi ehil kimselerde bulunmadığını ironik bir dille ifade eder. Ona göre bütün bunların sonucunda ney dahi ses veremez hâle gelmiştir:

Mekkiyā gurbet ihtiyār eyleyeli
Kaldı nā-dān elinde maḥfilimiz

(G. 53/5)

Devriñ tüketdi meclis-i 'işretde cām-ı mey
Nā-ehl elinde kaldı şadā vermez oldu ney

(G. 128/1),

¹⁴¹ Tar. 22

3.3.4.2. Oyunlar (İşkânbil)

Üzerinde sayılar ve resimler bulunan kartlara iskambil denir. Bunlarla değişik şekillerde oyunlar oynanır ve buna göre çeşitli adlar verilir. *Divan*'da bir beyitte gönlün felek karşısında düştüğü durumu anlatmak için kullanılmıştır. Şair, felekten şefkat ümit ettiğini ancak kaderinin kendisiyle sanki iskambil oynadığını ifade etmektedir:

Şefkat ümmîd eder felekden dil
Şanki oynar kaderle işkânbil

(G. 75/1)

3.3.4.3. Seyir ve Temâşâ

Sevgilinin yüzü, içinde bulunan güzelliklerle bir temaşa yeridir. Şair, bir beyitte sevgilinin mukaddes kaşlarını seyrettiğinden bahsetmektedir. Genellikle kaş, kavisli olması sebebiyle klâsik şiirde mihraba benzetilir ve kutsal kabul edilir. Ancak, yüzde kaşların yanında küfrün timsali saçlar bulunur. Ona bakan şair için celladın hançerinden geri kalmaz:

Mukaddes kaşlarıñ seyr eyledikçe Mekkî-i zârîñ
Gözünde küfr-i zülfüñ hançer-i cellâddan qalmaz

(G. 54/5)

Seyir ve temaşa, âşık ve sevgili münasebeti içerisinde teşekkül eder. Meyhaneden ayağını çeken âşık için en güzel eğlencenin bir tarafa çekilip sevgiliyi seyretmek olduğu ifade edilir:

Gerçi biz meygededen çekdik ayağı ammâ
Çekilip bir tarafa seyr-i cüvân etmelidir

(G. 47/3)

En güzel seyir yerlerinden biri de baharın gelişi ile letafet kazanan çemenzârdır. Şair, güzelliklerini görüp coşkuya gelmesinden olsa gerek burayı temaşa eden mutribin çalmak için rebabını isteğini belirtmektedir:

Geliñ leṭâfetini seyr ediñ çemenzârîñ
Bu lâle mevsimidir mutribâ rebâb ister

(G. 48/3)

3.3.5. Çeşitli Sosyal Durumlar

3.3.5.1. Devlet

Öncelikle şair devleti kurumsal bir yapı olarak ele almaktadır. Bunu belirtmek için ise devlet kapısı manasına gelen “bâb-ı devlet” ifadesini kullanmaktadır. Şair, aşağıdaki beyitte devlete bağlılığı esas olarak kabul ettiğini ifade edip yaşadığı sırada devlet hizmetinde bulunanlarda, buna uyulmadığını söylemektedir. Bu açıdan bakıldığında şairin bulunduğu zamanda devlete ihtiyaç arz etmemenin hakirlik olarak görüldüğü söylenebilir:

Meger cüz'î ta'alluk var yoḥsa bâb-ı devletde

Guyiyâ 'aşra 'arz-ı ihtiyâc etmek sefâletdir

(G. 14/2)

Devlet mefhumunun bahsi geçtiği yerlerde padişaktan da söz edilir. Bunun nedeni devletin padişahla bir tutulmasıdır. Onun ululuğu ve azameti ile devletin kudretinin birbiriyle aynı nispette ilerleyeceği belirtilmektedir. Çünkü hükümdar sayesinde devlet ışığı parlar ve cihanı nurlandırır. Kasidelerin dua bölümlerinde ise padişaha dua edilirken devletin adı zikredilerek dünya var olduğu müddetçe mevcudiyetini koruması istenmektedir:

Livâ-ı nuşreti tezyîn eder emâkini

Şu 'â'-ı devleti eyler cihânı nûr-â-nûr

(K. 20/9)

Mekkiyâ devletiñi eylesin Allâh maḥfûz

Tâ ki dâ'im ola devr [û] ḥarekât-ı ecsâm

(K. 15/30)

Devlet mefhumu, dünya hayatındaki zenginlik ve mutluluk anlamına gelecek şekilde kullanılarak da manzumelerde yer almıştır. Beyitlerde insanı dünyada mutsuz edenin felek ve kader olduğu, onun kendi ayağı ile nimetini vermeyeceği söylenmektedir. Şair, ayrıca bu dünyanın hiçbir mutluluğuna minneti olmadığını belirtmek için feleğe de seslenmektedir. Kendisini mutsuz edip saadete ermeyi amaçlıyorsa bu konuda şad olabileceğini; çünkü kendisinin dünya mutluluğunu istemediğini ifade etmektedir:

Ƙaderdir ‘ālemi bī-devlet eyleyen yoḥsa

Ƙişi ver[ir] mi ayağıyla kendi ni‘metini

(G. 115/3)

İstemem ben devlet-i dūnyāyı şād ol ey felek

Añladım ƙaşdıñ beni mehcūr [u] nā-şād eylemek

(G. 70/1)

3.3.6. İnşâî Unsurlar

3.3.6.1. Burç, Bârû, Hisâr, Sûr, Hazîne, Hızâne, Virâne, Harâbe, Kâşâne, Bend

Kale duvarı anlamında kullanılan sur, hisar, burç gibi mefhumlar, *Divan*’da dayanıklılık ve sağlamlık gibi özelliklerinden hareketle teşbihlerde yer almıştır. Şair, aşağıdaki beyitte feleğin ettiklerinden tahammülü kalmadığını belirtmek için kendisinde var olan sebat burcunun yıkıldığını ifade etmektedir:

Ƙalmadı şimdengeri rāḥat bu dehr-i dūnda

Mekkiyā gördüm yıkılmış burc [u] bārû-yı sebāt

(G. 1/5)

Burç, padişahın adaletinin övgüsü yapılırken de kullanılır. Şaire göre memduh, adalet burcunun şahıdır:

Ey şeh-i burc-ı ma‘delet-ārā

Ey shehensāh-ı mes‘adet-pīrā

(K. 13/7)

Virane, bir beyitte âşığın gönlü için sıfat olarak kullanılmıştır. Âşık, ahu bakışlı sevgilinin gelişine sebep olarak virane gönlünü tamir etmek olduğunu düşünmektedir:

Āhū nighim göñlümü teşhīre mi geldi

Yoḥsa dil-i vīrāneyi ta‘mīre mi geldi

(G. 125/1)

Köşk anlamında kullanılan kâşane ile yıkık, perişan anlamlarında kullanılan harabe, bir beyitte sevgilinin saçları için bir tasavvur unsuru olarak kullanılmıştır. Burada saba rüzgârının esmesiyle sevgilinin saçlarının dağılıp perişan olması, kâşanenin harabeye dönmesine benzetilmiştir:

Şabā esmiş perīşān eylemiş gīsū-yı cānānı
 Hārābe yüz tutunca görmeli kāşāneniñ kaydıñ
 (G. 69/4)

Divan’da bent, herhangi bir teşbih içerisinde yer almamıştır. İstanbul su bentlerinin yapımı hakkında yazılan tarih manzumesinin bir beytinde yer almıştır:

Qalmış idi bendler hārāb yollar bozuk ‘abes
 Girmezdi İstānbūla āb ta‘mīr [ü] taṭhīr eyledi
 (Tar. 5/4)

Memduhun övgüsü yapılırken hazine mefhumundan faydalanılmıştır. Şair, bir beyitte memduhun cömertliğini hazine olarak tasavvur ederek herkesin ondan yardım istediğinden bahsetmiştir. Başka bir beyitte ise memduhun kalbi hazineye teşbih edilerek onun içinin kemal ve feyz mücevherleri ile dolu olduğu ifade edilmiştir:

Sen ol kerīm [ü] kerāmet-şi‘ārısın ki seniñ
 Hızāne-i kereminden ederler istimdād
 (Tar. 12/2)
 Kemāl ü feyz ile tolmüş hāzīne-i qalbiñ
 Açınca dürc-i deḥāniñ döküldü dürr-i nikāt
 (K. 14/5)

3.3.6.2. Cāmî, Mināre, Mescid

İbadethane olarak kullanılan bu mekânlar ramazaniyye¹⁴² türünde yazılan kaside içinde yer almaktadır. Burada özellikle o dönemdeki ramazan aylarında camilerin minarelerinin başında kandil yandığından bahsedilir. Bununla birlikte ramazan ayında bağışlanma kapılarının açıldığından, cami ve mescitlerin Allah’ın rahmetini insanlara saçtığı belirtilmektedir:

Qandīl yanar başında mināre cevāmi‘iñ
 İcrā olunca emr-i qabūl resm-i tām ile
 (K. 19/7)

¹⁴² K. 19

Hep cāmi' ü mesācide raḥmet niṣār olur
 Biñ bāb-ı mağfıret açılır ihtimām ile
 (K. 19/9)

3.3.6.3. Dam (Bām)

Bir beyitte dam, arş olarak tasavvur edilmiştir. Şair, padişahın parlak tuğrasının arşa asılmasını istemektedir:

Aşılşın bāmına tuğrā-yı ğarrā-yı şehenşāhı
 Hemīşe rāyet-i nuşret çekilsin nām-ı iclāle
 (Tar. 35/4)

3.3.6.4. Eşik (Âsitân)

Eşik, sevgilinin bulunduğu yer olarak bir beyitte yer almaktadır. Bahar demlerinin bitmesiyle bülbülün eski neşesi kalmamıştır. Çünkü artık, bülbülün eşiğine gideceği gül de ortadan kaybolmuştur. Bu sebeple bülbüldeki şirin hâller ortadan kalkmıştır:

Bahār eyyāmı n'eydi sende o şîrîn hāletler
 O demler şimdi n'oldu kim idi âsitānıñ ey bülbül
 (G. 76/2)

3.3.6.5. Ev (Hâne, Beyt), Hânümân, Kasr, Sarây

Divan'da çeşitli manalara gelecek şekilde yer almıştır. Sevgili ve âşık münasebeti içinde telaffuz edilen ev, âşığın “can evi” olan gönlüdür. Âşığın gönlü gamdan ışığını kaybetmiştir. Bundan dolayı karanlık her ev gibi aydınlatılmaya muhtaçtır. Onu nurlandıracak olan ise sevgilidir. Zaten sevgili, âşık için dünyayı aydınlatan güneş gibidir. Sevgilinin gelişi ile âşığın gönlündeki hüznler kaybolur ve verdiği aydınlıkla huzur ile dolar. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin yanına teşrifini görünce bunun sebebini can evini nurlandırmaya gelmesi olarak düşünüyor:

Teşrîf-i kudūmu ediyor cān eviñ ābād
 Hürşîd-i cihān hānemi tenvîre mi geldi

(G. 125/2)

Ev, âşığın gönlü olarak tasavvur edildiğinde onun olumsuzluklarla zikredilmesi kaçınılmazdır. *Divan*’da “beytü’l-ahzân” ve “gam hânümanı” gibi ifadeler âşığın gönlünü gam ve hüznlerin kapladığını göstermek için kullanılmıştır. Gönlün bu şekilde olması âşığın ayrılıktan şikâyet etmesini yersiz hâle getirmektedir. Çünkü bu kadar eziyeti çeken gönle fırkat hafif gelir:

Ey dil şikâyet etme şağın hicr-i yârdan

Cevri mecâzdır saña gam hânümânısıñ

(G. 68/4)

Şair, bazen âşık ve sevgili münasebetinde olması imkânsız hayallere yer vermektedir. Aşağıdaki beyitte âşığın hüznler evine sevgilinin güler yüzle ziyarete geldiği belirtilerek kendisine söyleyeceği sırların olduğu ifade edilmiştir:

Beytü’l-ahzânıma cânân yine hurrem geldi

Var imiş söyleyecek sözleri mahrem geldi

(G. 126/1)

Ev, tasavvuru içerisinde gönül, dert ve elemden virana döner. Ancak âşığın bundan şikâyeti yoktur:

Ne revâ eyleyelim derd ü elemden şekvâ

Yâr biñ raḥne de açsa dil-i vîrânımıza

(G. 99/2)

Âşığın gönlü ev olarak tasavvur edilmesinin yanında saray ifadesi ise, sevgilinin bulunduğu yerdir. Durum böyle olunca Hüma kuşu olan âşığın gönlü gidip oraya konar. Aslında Hüma kuşu “devlet kuşu” olduğu için sevgiliyi padişah yapan da âşığın gönlüdür:

Görünce câzibe-i hüsn ü ânı rûḥ ṭonar

Göñül bir özge Hümâdır sarây-ı şâha ḳonar

(Mt. 9)

Saray, aynı zamanda padişahın kudretinin de timsalidir. Kasidelerde padişahın sarayı, yücelik ifadesi olarak zikredilir:

Mazḥâr-ı tevfiḳ ide her an seni Perverd-gâr

Görmesin devlet sarây-ı şevketiñ gerd [ü] elem

(K. 3/18)

3.3.6.6. Gemi, Keştî

Bu mefhum çeşitli tahayyüller içinde kullanılmaktadır. Bir beyitte deniz, aşk olarak tasavvur edilmiştir. Şair, ise o denizdeki gemiye binmek isteyen kişidir. Böylece, aşkı talep eden dolayısıyla aşkın eziyetine razı olan hüviyetindedir. Neticede sevgilinin saçına esir olmayı göze almıştır:

Keştî-i baħr-ı ‘aşka süvār olmak isterim

Zîrâ esîr-i kâkûl-i yâr olmak isterim

(G. 79/1)

Gemi, bir beyitte emel olarak da tasavvur edilmiştir. Şaire göre emel gemisine binenler, amacına ulaşmak için bir hayli beklerler:

Yine sâhilleri maḫşûd olur ‘azm eyle ey Mekkî

Bu keştî-i emelde ḥayli ile eyyâm beklerler

(G. 17/5)

3.3.6.7. Hayme, Otağ

Hayme bugünkü dilde çadır anlamına gelmektedir. *Divan*’da otağı ise şekil olarak gökyüzüne benzediğinden onu tasavvur etmek için yer almıştır. Aşağıdaki şarkı bendinde, mavi renkli firuze gibi olan gökyüzünün sevgiliye ait olduğu belirtilerek onu kendine otağı yaptığı ifade edilmektedir:

Muntazır teşrîfiñe ‘uṣṣâḳ çağındır seniñ

Gül ruḥundan feyz alır maḫşûl-ı bağındır seniñ

Ḥayme-i firûze-i gerdûn oṭağındır seniñ

Gül güler bülbül fiğân eyler evet hiç şüphe yok

(Ş. 7/2)

3.3.6.8. Kapı (Bâb, Der, Dâr, Kapu)

Divan’da kapı mefhumuna özellikle kasidelerde ulaşmak istenilen yer, makam anlamına gelecek şekilde yer verilerek memduhun sahip olduğu saltanatı belirtmek için kullanılmıştır. Şair, padişah mefhumunu anlatırken bu sözcükle ululuk anlamı veren sıfatları bir araya getirerek “der-i vâlâ” ve “bâb-ı mu’allâ-yı emel” gibi terkipler oluşturmuştur. Böylelikle yer verdiği tasavvurlara mübalağalı bir anlatım

kazanmıştır. Aşağıdaki beyitte Dârâ ve İskender gibi ihtişamlı hükümdarların, bu kapıya ulaşmak istedikleri ifade edilmiştir:

Bir kapuya ki erişdi ‘ālī
Görmedim kimseyi buldum hālī

(K. 5/16)

Görse İskender ü Dārâ der-i vālânı seniñ
Bî-tereddüd der idi bâb-ı mu‘allâ-yı emel

(K. 12/29)

Kasidelerde memduh Sultan Abdülhamid olduğunda kapı “dâr-ı hilâfet” terkibi içinde yer alır ve dinî bir timsali olan hilafet makamını temsil etmek için kullanılır. Bunun yanında, “dâr-ı ilham” terkibi içinde yer alarak Allah’ın padişahın kalbine verdiği bir kabiliyet olarak ilhamı ifade eder. Şair, idrak ve tahayyül gücününün yüceliğini belirtmek için bu terkibi kullanmıştır:

Mihver-i gerdiş olan dâr-ı hilâfetde bugün
Bâng-i şādī [vü] sürür ‘âlemi şādân eyler

(K. 17/9)

Ya ‘ni hâkân-ı zamân hâzret-i Sultân Hamîd
Eylemiş Hâzret-i Haq kalbini dâr-ı ilhâm

(K. 15/7)

Kapı, aynı zamanda âşık sevgili ilişkisinde yer almaktadır. Şair, âşığın gönlünü sevgiliye duyduğu aşktan hüznlerle dolu olduğu için “beytü’l-hazen” olarak vasıflandırmıştır. Bu nedenle binlerce âşık gibi aklını yitirmiş olarak nitelemektedir. İyileşmesi için kendisine “dâr-ı şifâ”nın değmesini bekler. Bunun yanında âşık için sevgiliye dair istekler de “bâb-ı temennâ-yı emel” olarak tabir edilir. Âşık, emeline ulaşmak için kendisine isteklerinin kapısının açılmasını bekler:

Beytü’l-hazenim dâr-ı şifâ degse sezâdır
O şūha hezâr ‘âşık olanlar delilendi

(G. 111/4)

Söyle ey zâyîçe-i t̄ālī’-i maḥzūn söyle
Açılır mı ‘acebâ bâb-ı temennâ-yı emel

(K. 12/23)

Kapı denince meyhane kapısı da akla gelmektedir. Bir beyitte kapalı olması sebebiyle “mey-perest” olarak belirtilen rintlerin yanıp yakıldığı, sakilerin ise dilsiz kaldığı ifade edilir:

Sezâdır mey-perestân gayrı yansınlar yakılsınlar
Der-i mey-hâneyi mesdûd gördüm sâkinân hāmûş
(G. 59/3)

3.3.6.9. Köprü, Çeşme, Havuz

Bu mefhumlar, herhangi bir teşbih içerisinde yer almaz. Genellikle şair, Osmanlı'nın son dönemlerinde yapılan köprü, çeşme ve havuzların yapım tarihlerini belirtmek için yazmış olduğu tarih manzumelerinde adlarını zikreder. Yer verilen beyitlerde mübalağaya kaçmadan köprülerin üzerinden geçişinin kolaylığından, çeşmelerin susayanların susuzluğunu giderdiğinden ve havuzlardan ise o devir için yeni yapılan eserler olduğundan bahsedilmektedir:

Üç göz ile gâyetle metîn oldu bu târîh
Bu köprü[yü] nev eyledi teshîl-i mürûru
(Tar. 34/5)

Nâm-ı şehenşâha yapırdık bu dil-cû çeşmeyi
Teşnegân-ı ‘âleme karşı imâmeyn ‘aşkına
(Tar. 18/1)

Yokdu havuzlardan eser vîrân idi sedd ü kemer
Maşim bozuğdu ser-te-ser şâhâne ta‘mîr eyledi
(Tar. 5/6)

3.3.6.10. Mahbûshâne

Divan'da fes, sevgilinin saçının içinde bulunmasından dolayı saçın tutsak edildiği hapisane olarak tasavvur edilmiştir (bkz. Kâkül, Turra). Şair, bunun sebebini sevgilinin saçının, yüzüne sarkıntılık etmesine bağlayıp saçların fes hapisanesine atıldığını belirtmiştir:

Begim kâküllerin ruhsârına şarkıntılık etmiş
Anın'çün şâh-ı fes habs etdi mahbûs-hâne-i fesde

3.3.6.11. Melce, Penâh

Bu mefhumlar, sığınılacak yer anlamına gelmektedir. Şair, genellikle başka kelimelerle birleştirerek farklı anlamlar kazandırmaya çalışmıştır. Ekseriyetle penâh ve melce beyitlerde padişahlar için kullanılan melce-i erbâb-ı hâcât, merhamet-penâh, dîn-penâh, ‘âlem-penâh gibi ifadeler içerisinde yer almaktadır. Bunlar vasıtasıyla padişahların bulunduğu yerlerin insanlar için başlıca sığınılacak yerler olduğu belirtilmek istenmiştir:

Şimdi zâtıñla hükümdârân-ı ‘âlem fahr eder
Melce’ -i erbâb-ı hâcât olduñ ey şâhib-kerem

(K. 3/7)

Penâh ayrıca “mağfîret-penâh” ifadesi içinde yer alır. Mağfîret kelimesi, Allah’ın kullarını affetme özelliğini belirtir. Bundan dolayı kulların asıl sığınacağı yer, Allah’ın huzurudur. Şair, Allah’ın bu özelliğine vurgu yapmak için bazen “Ey mağfîret-penâh!” diye seslenmektedir. Ayrıca, insanların hata yapabileceğini belirterek Allah’tan günahkâr kullarının amel defterlerini parçalara ayırıp hatalarını yok hükmünde kabul etmesini istemektedir:

Kıl pâre pâre defter-i âmâl-i mücrimi
Ey mağfîret-penâh kıldur ha tâ eder

(M. 2/4)

3.3.6.12. Minber

Bu mefhum; gül ile bülbül münasebeti içerisinde kullanılarak *Divan*’da yer almaktadır. Gül burada minber olarak tasavvur edilir (bkz. Namazla İlgili Unsurlar).

3.3.6.13. Sütûn, Tâk, Kubbe

Sütun, bina içerisine yapıyı tutmak için konulan uzun direk veya kolonlar için kullanılır. Tâk ise binaların dışına çekilen kemer veya kubbe şeklindeki yapılardır. *Divan*’da daha çok felek mefhumu ile birlikte zikredilmektedir. Bir beyitte sütun ve

tâk birlikte yer almaktadır. Âşık, çektiği ah ve derdin büyüklüğünden bahsederken onların arşa ulaşarak gök kubbeyi kurulmasını istiyor:

Sütün-ı derd [ü] âhım çekdi ser-tâ-‘arş-ı ‘alāya
Erişsin tâk kursun derd ü gam evc-i mu‘allāya
(G. 97/1)

Genellikle âşığın ah ve nalesi ile tâk ve kubbe mefhumları beyitlerde iç içe yer almıştır. Şair, gönlünün inceden inceye imkânsız hayaller kurduğunu, bunu yaparken de ah çektiğini belirterek inceden inceye arşa eriştiğini söylemektedir. Ancak çekilen bu ahlar, boşunadır. Sadece feleğin kubbesini siyah eder, dolayısıyla âşığa bir faydası olmaz:

Göñül düş oldu müşkil bir hayāle inceden ince
Erişdi tâk-ı evc-i ‘arşa nāle inceden ince
(G. 96/1)
Dedi bî-hūdeye āh eylersiñ
Kubbe-i çarhı siyāh eylersiñ
(K. 5/26)

3.3.6.14. Tedâvihâne, Dâr-ı Tedâvi

Tedâvihâne ve dâr-ı tedâvi bugünkü hastanenin karşılığıdır. *Divan*’da bir beyitte gül ve bülbül ilişkisinde geçmektedir. Aşağıdaki beyitte andelibin kalbinin diken elinde yaralı olduğu ifade edilmektedir. İyileştirmek için dağlık yerde bir tedavihâne açıldığı tasavvur edilmektedir:

Hār elinden ‘andelīb olmuşdu mecrūhu’l-fu’ād
Bir tedāvī-hâne tertīb etdiler küh-sārda
(G. 107/3)

Sultan Hamid’in açmış olduğu hastaneleri belirtmek için bir beyitte “dâr-ı tedâvi” terkibi geçmektedir:

Açdığı dâr-ı tedāvīde bugün biñlerce
Haste-i āciz [ü] bî-çāreye dermān eyler
(K. 17/13)

3.3.6.15. Yuva (Lâne, Âşiyân)

Yuva, *Divan* 'da iki yerde geçmektedir. Bir beyitte sevgilinin saçları olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın gönlü ise orada ikamet etmektedir:

Gīsū-yı yâr oldu gönül âşiyānesi
‘Uşşāka terk edildi yine eski lānesi

(G. 123/1)

Osmanlının son dönemlerinde ülkenin durumunu göstermek için de bu mefhum kullanılmıştır. Şaire göre önceleri Osmanlı toprağı, sarayı andırırken şimdi içinde yaşayanlar için garip bir yuvaya dönmüştür:

Yıkdıñ bu mülk-i salṭanatı eylediñ ḥarāb
Kāṣāne oldu şimdi bize lāne-i ġarīb
Mebūs-ı millete verecek var mıdır cevāb
Bilmem naşıl qabūl edicekdir bizi tūrāb
Yazdım şü’ün-ı ‘ālemi ikāz için sizi
Minnetler ile yād eder elbet cihān bizi

(Msd.10/7)

3.3.7. Yiyecek ve İçecekler

3.3.7.1. Tatlılar

3.3.7.1.1. Baklava

Zahit (bk. Zâhid) tasavvuru içinde ramazaniyye türünde yazılan bir kasidede yer almaktadır. Vaiz olarak tabir edilen zahit, ramazan ayında baklavayı paylaşmaya razı olmayan kişi hüviyetinde tasvir edilmektedir. Baklava burada yiyecek maddesinin yanında zahitlerin bencilliğinden yola çıkılarak bölüşmeye razı olmadıkları dünya ve cennet nimetleri olarak düşünülebilir. Vaizin ramazan ayında dahi olsa kendinden başkasına hiçbir ihsanı layık görmeyip engeller sunması aşağıdaki beyitte tenkit edilmektedir:

Vā‘iz efendi sedd ediyor bāb-ı cenneti
Rāzı olur mu baklavayı inḳısām ile

(K. 19/13)

3.3.7.1.2. Bal (‘Asel)

Kendini beğenmiş devrin (bkz. Zamâne) ileri gelenlerini eleştirmek için kullanılmıştır. Balın onların lütfu olduğu ifade edilmektedir. Aşağıdaki beyitte iyilik yapmadan önce karşı tarafı yıkıp perişan ettiklerinden, lütuflarını ise bundan sonra sunduklarından bahsedilmektedir. Bu nedenle yaptıkları iyiliklerin hiçbir kıymetinin olmadığı belirtilmiştir:

Mekkî budur rüsûmu zamâne kibârınıñ
Evvel yıkar da ağzını şonra ‘asel verir
(G. 28/5)

3.3.7.1.3. Şeker

Papağan mefhumu içinde kullanılmıştır. Bir beyitte şekerle beslenmeleri münasebetiyle yer alır:

Olmasa bend-i kafes tûṭî-i şeker-h’âr
Ehl-i diller kayd-ı zencîr-i cünûn olmazdılar
(G. 19/2)

Şaire göre Allah, kamıştan bile şeker çıkarmaktadır. Bu sebeple kimseyi aşağı görmemek gerekir:

Haķîr görme şaķın Mekkiyâ gedâ-revişi
Zelîl şanma kamışdan Hudâ şeker çıkarır
(G. 7/7)

3.3.7.2. Diğer Yiyecekler

3.3.7.2.1. Kebâb

Ana malzemesi et olan bu yemek, ateşle pişirildiği için gam ateşiyle yanan âşığın bağı olarak tasavvur edilir. Âşık, sevgiliden bağrını gam ateşi ile yakıp kanlı kebab etmesini ister:

Ey âteş-i ğam bağrımı yak kanlı kebâb et
Vîrân olası hâne-i kalbimi harâb et
Sâķî cigerim kanını al bezme şarâb et

Maḥşerde şorarlarsa bile böyle cevâb et

(Ş. 18/1)

3.3.7.3. İçecekler

3.3.7.3.1. Kahve

Bir beyitte zahit (bkz. Zâhid) bahsi ile ilgili olarak zikredilir.

3.3.7.3.2. Şarâb (Bâde, Mül, Mey, Sahpâ, Müdâm)

Şarap, *Divan*'ın birçok beytinde adından sıkça zikredilen içecektir. Gül renkli oluşu, kokusu, verdiği neşe, saflığı, temizliği, onun için kurulan meclisler, kadehin içinde sunulması, testinin içinde oluşu, üzümünden yapılması gibi hususlar nedeniyle “bâde-i nâb, câm-ı bade, nidâ-yı bâde-fürûş, harîş-i bâde, neşve-i bâde, câm-ı mey, mey-i gül-renk, neşve-i câm-ı mey, bintü'l-'ineb, bûy-ı şarâb, şarâb-ı nâb, sebâ-yı mey, neş'evâr-ı şarâb, şarâb-ı 'aşk, bezm-i mül, mes'ele-i sahbâ, mest-i müdâm” gibi terkiplerde yer almıştır.

Şarabın en önemli özelliği içene sarhoşluk vermesidir. Bu sebeple şarap ve humar kelimeleri beyitlerde genellikle birlikte yer alır. Şaire göre ah çekmeyen âşık olmayacağı gibi sarhoşluk yapmayan şarap da olmaz:

Bir câm-ı bâde var mı ki olsun humârsız

'Âşık kalır mı hiç 'acabâ âh [u] zârsız

(G. 52/1)

Divan'da şarap sadece âşıklarla ilgili bir mefhum olarak yer almamıştır. Sevgili ile ilgili bir tasavvurda da geçmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin elinde şarap kadehi ile çemen diyarındaki nehir kenarını dolanarak gezdiğinden bahsedilmiştir. Böylece onun dahi verdiği neşeden yararlanmak istediği ifade edilmiştir:

Destinde câm-ı bâde gördüm çemende yârı

Neş'eyle devr ederdi etrâf-ı cûy-bârı

(G. 121/1)

3.3.7.4. Diğer Maddeler

3.3.7.4.1. İlâc (Çâre, Dermân, Devâ, Şifâ)

Âşığın içinde bulunduğu olumsuz hâli ifade etmek için bu mefhumdan yararlanır. Çaresi bulunmayan bir derde düştüğü belirtilerek “âşık-ı bî-çâre, haste-i aşk” ifadeleri kullanılır. İyileştirmesi için ne tabip ne de ilacın yararı olduğu ifade edilir. Şair, bu sebeple Allah’tan aşkı ile âlemi yakan sevgilinin elinden insanları saklamasını diler:

Şaklasın Haķ o cihân-sûzuñ elinden Mekkî

Bildigim haste-i aşķa ne tabīb var ne ‘ilâc

(G. 3/4)

Kişi aşk hastalığına yakalandığında âlemdeki herkesle dostluğunu kesip sevgilinin ona verdiği dert ve elemle çarelenmeye çalışır. Ancak eziyetin eseri olan âşık için sabır ve tahammül ortadan kalkar. Bunun sonucunda duygusal yönden karmaşık bir hâle gelerek hem ağlar hem de güler:

‘Âlemle kaç’-i ülfet eder âşinâ-yı ‘aşķ

Derd ü elemle çârelenir bîdâ-yı aşķ

(G. 63/1)

Ne şabra kaldı taħammül ne derd-i ‘aşķa ‘ilâc

Esîr-i miħnet-i yārım hem ağlar hem gülerim

(G. 83/4)

3.3.7.4.2. Ma’cûn

Divan’da daha çok hamur biçiminde olan afyon anlamına gelecek şekilde kullanılır. İnsana mutluluk ve sersemlik hissi verme özelliğine sahip olduğu bilinmektedir. Bir beyitte felek yüzünden dünyanın makam ve servetinin bile neşe vermeyen macuna benzediği ifade edilmiştir:

Çarħıñ istiskâl va’llâhi sa’âdet hâline

Servet ü iķbâl-i ‘âlem neşvesiz ma’cûndur

(G. 12/3)

3.3.7.4.3. Zehr (Sem)

Divan’da şarabın zıttı olarak geçmektedir. Âşığın çektiği dert ve elem olarak da tasavvur edilir. Âşık, sevgilinin elinden aşk şarabı içmek istemektedir. Ancak vefasız sevgili şarap diye kâse kâse zehir içirir. Böylece onun nasibine dert ve hicran düşer:

Saňa şarāb diyü kâse kâse zehr içirir
Zamāne dil-beri hercā’idir vefā ne arar

(G. 37/3)

Naşībim derd ü hicrān t̄alī’im āvāre ser-semdir
Bu ‘işret-hānede cām-ı maḥabbet bildigim semdir
Ezelden gūyiyā derd ü belā gön̄lümle tev’emdir
En̄sim fırkat-ı cānān ile peygūle-i ḡamdır
Gön̄ül her rüz u şeb endūh [u] ālām ile hem-demdir

(Th. 3/1)

3.3.8. Süs Eşyaları

3.3.8.1. Kıymetli Taşlar ve Madenler

3.3.8.1.1. Akîk

Kırmızı renkli taşlardan birisidir. Bu sebeple sevgilinin dudağı için benzetilen olarak yer alır. Bir beyitte sevgilinin la’l dudağını görmesiyle kendinden utandığı belirtilmiştir:

Sen o meh-pāre-i cān-sūz [u] dil-ārāsıñ kim
‘Aks-ı la’līñle ḥacīl oldu ‘aķīķ-i Yemenī

(G. 122/3)

3.3.8.1.2. Altın (Zer, Zeheb, Zerrîn)

Özellikle rengi ve değerli bir maden olması münasebetleriyle teşbih içinde müşebbehünbih olarak kullanılmıştır. Bir beyitte sevgilinin saçları sarı renginden dolayı altına benzetilmiştir. Ayrıca “mihr-i zerrîn” terkininde güneş, “tâc-ı zerrîn” terkininde de taç kelimesine sıfat olup onlara değer katmıştır:

Az ser-keş idi oğşayarak gitdi vahşeti
 Zer-târ-ı zülfü gibi yola yatmak istiyor
 (G. 42/4)

Ne 'ināyet ne kerem-i Hâk 'ubeydānemde
 Giyerim başıma şimdengerü tâc-ı zerrîn
 (K. 11/13)

3.3.8.1.3. Firûze

Firuze; turkuaz renginde, parlak, güzel bir taştır. Sevgilinin dişleri firuzeye benzetilmiştir:

Ne feşâhat ne belâgat ne halâvetdir kim
 Gūyiyâ lü' lü' [vü] firûze tolu dürc-i femi
 (Tar. 2/13)

3.3.8.1.4. Gümüş (Sîm, Sîmîn)

Gümüş, renginin beyaz olması ile sevgilinin yüzüne ve sinesine benzetilmiştir. Sevgilinin gümüşten sinesine aks eden ay, dünyanın gözünü kamaştırmaktadır:

Lebi mercân ruhu gül sîm kâkül dişleri dürdür
 Baña nisbet mücevherler takınmış zeber ü bālāya
 (G. 97/3)

Açılmış pîrehan meh sîne-i sîmîne 'aks etmiş
 Benim kavlimce Mekkî dîde-i dünyâ kamaşmışdır
 (G. 40/5)

3.3.8.1.5. La'l

Renginin kırmızı olmasından dolayı mercan, akik ve yakut gibi sevgilinin dudağını belirtmek için kullanılan taşlar arasında yer almaktadır. Ancak la'l diğerlerinden daha değerli olduğu için bilhassa o, dudağa benzetilen olarak kullanılmıştır:

Leb-i la'li ile ruhsâr-ı alı vaşfiñ ederken

Şaçar behiştde gerdiñ kıl u kâla inceden ince

(G. 96/3)

3.3.8.1.6. Lü'lü, Dürr

İnci, rengi itibariyle sevgilinin dişlerinin yerine kullanılır. Bu klâsik edebiyatta oldukça yaygın olarak yapılan bir benzetmedir. Bunun yanında bir beyitte güzelliği sebebiyle sevgilinin sözleri için de kullanılmıştır. Sevgilinin kutu gibi olan ağzından söz incilerinin döküldüğü ifade edilir:

Lebi mercân ruhu gül sîm kâkül dişleri dürdür

Baňa nisbet mücevherler taķınmış zeber ü bālāya

(G. 97/3)

Kemāl ü feyz ile tolmuş hazine-i kalbiñ

Açınca dürc-i deḥāniñ döküldü dürr-i nikāt

(K. 14/5)

3.3.8.1.7. Mercân

Bir beyitte¹⁴³ renginin kırmızı olması itibariyle dudak, mercana benzetilmiştir.

3.3.8.1.8. Yâkût

Sevgilinin dudağı için kullanılan benzetilenlerden biridir. Şaire göre o dahi sevgilinin dudağını vasfetmek için yeterli değildir:

Bir leb-i cānāni yâķūt ile tavşîf eyledin

Anda da ifrāt edip la‘l-i Bedaḥşān etdiler

(G. 133/4)

3.3.8.1.9. Zümrüd

Diğer taşlarda olduğu gibi sevgilinin güzellik unsurlarından birine benzetilen olarak kullanılmayıp renginin yeşil olmasından dolayı tabiat tasviri içinde yer

¹⁴³ G. 97/3

verilmiştir. Aşağıdaki beyitte baharla birlikte yeşile bürünen yeryüzünün güzelliği anlatılırken her yerin zümrütle döşendiği ifade edilmiştir:

Yine dillerde oldu zevk ü şādī ölmesin şimdi

Meserret ile zümrüd ferş edildi zîr ü bālāya

(Tar. 11/2)

3.3.8.2. Güzel Kokular

Amber, misk, ıtır ve galiyâ adı geçen koku maddeleridir. Ekseriyetle sevgilinin saçları, misk ve amber kokulu olarak tasavvur edilmiştir. Âşık için onun saçının kokusu vazgeçilmez bir beladır. Sadece burunda hissetmek değil, düşünmek bile âşığın başından belanın aşmasına sebep olur:

Tefekkür eyledim gīsū-yı ‘anber-būy-ı cānānı

O daḥı bir belā-yı mübrem olmuş başdan aşmışdır

(G. 40/4)

Âşık, sevgilinin elindeki bir demet sümbül gibi olan saçının kokusunu duyunca gaflette bulunup gönlünü misk kokulu saçına bağlamıştır:

Görünce yār elinde bir demet sūnbül heveslenmiş

Göñül de gaflet etmiş kākül-i müşğine bağlanmış

(G. 61/4)

Misk ve amberden yapılan bir koku ve boya maddesi olan galiyâ da sevgilinin kokusunu vafsetmek için kullanılır. Bir beyitte sevgiliden gülşene yayılan galiyânın gülşende bulunanları harap ettiğinden bahsedilerek ne kadar etkili olduğu vurgulanmıştır:

Bu gülşeni būy-ı pūr-ğāliyā ḥarāb edecek

Teğāfūl eylemeyen nāzlı yāra çāre bakıñ

(G. 73/4)

İtır da *Divan*’da adı geçen kokulardan biridir. Circîs peygamberle ilgili bir beyitte (bkz. Circîs) onun türbesinin olduğu yerin toprağının ıtır kokulu olduğu belirtilmiştir:

Olur çeşm-i ‘alîle tütüyâ hâk-i‘ ıtır-nâki
 Muḳaddes ḫazret-i Cîrcîs nebîniñ ravza-ı pâki
 (Kt. 7/1)

3.3.8.3. Şahşı/Kişisel Eşyalar

3.3.8.3.1. Ayna (Âyîne, Mir’ât)

Divan’da “âyîne-i kalb, âyîne-i ikbâl, âyîne-i felek, sâhib-kırân âyînesi, âyîne-i cihân, âyîne-i hikmet, mir’ât-ı dehr, mi’ât-ı ‘âlem, mir’ât-ı kalb, mir’ât-ı dil, mir’ât-ı hayâl, mir’ât-ı kazâ” gibi terkipler içinde yer alır.

Sevgilinin yüzü aynaya benzetilmektedir. Ona bakan gözü yaşlı âşığın sinesi, parçalanır. Şaire göre sevgilinin yüzü o kadar etkileyici güzelliكتedir ki karşısına ayna gelse; sevgili aynaya değil, ayna sevgilinin güzelliğine bakar:

Eşk ile çāk-i sîne eder idi şübhesiz
 Âyîne gelse karşı bakar şu cemāline
 (G. 102/3)

Sevgili için ayna vazgeçilmez bir unsurdur. Eline aynasını alan sevgili elinden düşürmeyip ondan akseden güzel yüzüne bakar:

İkide bir de alıp destine âyînesini
 Hâl-i ruhsârına diḳḳatle bakar dil-ber imiş
 (G. 58/3)

Ayna denilince sadece sevgilinin güzelliği akla gelmez. Pas ve toz ayna bahsinde istenmeyen unsurlar olarak yer almaktadır. Kalp, ayna olarak tasavvur edildiğinde pas ve tozu; elem ve kederdir. Şair, memduhu anlattığı bir beyitte olgunluğu ve iyiliği ile kalp aynasında toz ve pas bırakmadığını ifade eder:

Öyle bir âsaf-ı ‘ālî ki kemâl [ü] keremi
 Ḳalb âyîne-i meskende kımaz jeng [ü] gubār
 (K. 8/20)

Âyîne-i Âlemnümâ (bkz. İskender) adlı meşhur aynaya sahip olan İskender de bu mefhumun bahsinde yerini almaktadır. Bir beyitte memduhun yüzünün nurunu İskender’in görmesi hâlinde meşhur aynasına elini sürmeyeceğinden bahsedilmektedir:

Göreydi nūr-ı vech-i pākini İskender-i meşhūr

Elin sürmez idi va'llāhi mir'āt-ı mücellāya

(Tar. 12/9)

3.3.8.3.2. Gerdanlık (Tavk)

Gerdanlık, genellikle altın gibi değerli madenlerden yapılan, sevgilinin boynuna takıldığında güzelliğini tamamlayan süs eşyasıdır. *Divan*'da sevgili ile ilgili herhangi bir teşbihte yer almaz. Bir beyitte düşman kaleleri için benzetilen olarak kullanılmıştır. Şair, düşman yenildiğinde kalelerinin başlarına lanet gerdanlığı olarak geçtiğini belirtmiştir:

Ṭavk-ı la'net gibi geçdi başına ḳal'aları

Ne ḥulūş ḳaldı elinde ne yeñi neşr-i şehīr

(K. 4/17)

3.3.8.3.3. Gözlük

Bir beyitte sevgilinin telden örme gözlüğünü taktığı ifade edilmiştir. Bu hâliyle ile gözlük, vahşi ahuların hapsedildiği tel örgülü kafeslere benzetilmiştir:

Telden örme gözlüğün ṭaḳmış o āfet çeşmine

Habs olunmuş gözleri āhū-yı vahşīler gibi

(G. 115/3)

3.3.8.3.4. Misvak, Sürme

Bu unsurlar, zahit (bkz. Zâhid) mefhumunda sadece şekille ilgilendiklerini tenkit etmek için zikredilmiştir.

3.3.8.3.5. Tarak (Şâne)

Sevgilinin saçı ile ilgili tasavvurlarda yer almaktadır. Ekseriyetle kırık olması ile tasavvur edilir. Sevgilinin saçı âşığın gönlü gibi perişandır. Bunun nedeni ise zamanın gelin süsleyicisinin tarağının kırık olmasıdır. Bir şarkı bendinde sevgilinin saçından bahsedilirken tarağın telini kırdığı ifade edilmiştir:

El-emān gönlüm gibi olmuş perīṣān kākülün
Var ise meṣāṭa-i dehriñ kırılmış şānesi

(G. 124/2)

Tel kırar zülfün tararken şānesi
Olsa da tīr-i kaẓā her dānesi
Dillere düşdü yine efsānesi
Āh ser-keşdir göñül dīvānesi

(Ş. 5/1)

3.3.9. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar

3.3.9.1. Cedvel

Çizgi çizmek veya mesafe ölçmeye yarayan bir alet olan cetvel, bir beyitte nehirlerin kolunu ifade edecek şekilde kullanılmıştır:

Tab‘-ı şīr[ī]niñi gösterdi bahār eyyāmı
‘Arz ile açdığı cedvelleri kol kol enhār

(K. 8/8)

3.3.9.2. Çekiç

Divan’da bir fiil içinde yer almaktadır. Şair, aşağıdaki beyitte Mecnun’un aşk zincirini çekiçlemediğini belirterek onun çilelerine ortak olmadığını, kendisinin de bunları çekmek istemediğini belirtmektedir:

Cevr-i Mecnūna müşterek degiliz
‘Aşk zencīrini çekiçlemedik

(G. 72/2)

3.3.9.3. Çerağ, Şem’

Eskilerin en önemli aydınlatma aracı olan mum, beyitlerde talih ve zaman kavramları ile birlikte “şem‘-i baht, şem‘-i ikbāl, âhir çerâğı” gibi terkipler içerisinde yer almaktadır. Bir beyitte kişinin ömrün bitmesi, baht mumunun fitilinin akıbet makasına gelmesi olarak ifade edilmiştir. Ayrıca memduhun ömrünün uzun olması dileği belirtilirken “ömür” yerine “ikbalin mumu” ifadesine yer verilmiştir:

Ne kudretdir bu kudret aġniyānıñ da faķiriñ de
Fitil-i şem‘-i baħtı ‘āķibet mikrāşa gelmişdir

(G. 16/4)

Pādişāha ķul olup ‘arz-ı şadāķat ediñ
Şem‘-i iķbālini Allāh fūrūzān eyler

(Kt. 15/7)

Şem, aynı zamanda “Şem‘ ü Pervāne” mesnevisinin kahramanlarındanr. Bir beyitte bu hikāyeye atıf yapılarak muma āşık olan pervanenin kavuşmak için kendini mumun alevine atıp yok olmasına vurgu yapılarak sevgiliden yüz çevrilmesi hâlinde canını onun için feda edenlerin olacağı belirtilmiştir:

Bülbül istiġnā ederse ġoncasından ġülşeniñ
Şem‘-i iķbāle ķoşan pervāveler mevcüddur

(G. 36/4)

3.3.9.4. Çanak, Keşkül

Eskiden daha çok dilencilerin ellerinde yardım toplamak için kullandıkları bir gereç olan çanak; beyitlerde genellikle dilenci, rahmet ve inayet kelimeleri ile birlikte tenasüplü olarak yer almaktadır. Padişah inayet merkezidir, onun makamına Hatem dahi gelip cömertliğinden yararlanmak için elindeki çanağı uzatır. İbrahim Rafet Bey’in vefatı için yazılan bir tarih manzumesinde¹⁴⁴ bir elinde yer alan dilenci çanağıyla rahmet diyarına gittiği ifade edilmiştir:

Pāy-taħt-ı devletiñ oldu ‘ināyet merkezi
ġorse Hātem bārgāhında gelir şad keşkül tutar

(K. 2/13)

Bir elinde keşkül-i cer bir elinde ‘arz-ı hāl
Şimdi serdi postunu artık civār-ı rahmete

(Tar. 36/3)

¹⁴⁴ Tar. 36

3.3.9.5. Fener (Fenâr), Kandîl, Meş'ale

Bu mefhumlar Sultan Abdülhamid için yazılan kasidelerde onun övgüsünü yapmak için kullanılmıştır. Padişahın tahta çıkışının yirmi beşinci senesinde yapılan cülus töreni için yazılan kasidede¹⁴⁵ yer alan bir beyitte törenin yapıldığı yer, gökyüzüne; padişah, güneş ve aya; tören alanında bulunan fenerler de yıldızlara benzetilmiştir. Onun alana iştirak etmesi ile etrafı aydınlattığı ifade edilmiştir:

İştirāk-ı şehir-âyîn eyleyip şems ü kamer
 Āsumāna şanki ta'lik etdi encümden fenâr
 (K. 2/27)

Aşağıdaki beyitte güneş, elinde meşale bulunan askerlere benzetilmiştir. Şair, güneşin doğuşundan itibaren tabiatın aydınlatması hadisesini anlatırken yeryüzünün asumana döndüğünü belirterek güneşin askerlerinin ellerinde meşalelerle gezdiğini belirtmektedir:

Kemâl-i zînet ile āsumāna döndü zemîn
 Gezerdi meş'aleler ellerinde leşker-i hūr
 (K. 20/4)

Divan'da yer alan bir beyitte eskiden beri var olan ramazanın geldiği ile ilgili hükmün verilmesi ile ilk teravihten önce ve her iftardan sonra iki minare arasına asılan mahyalarla camileri ışıklandırma geleneğinden bahsedilmiştir. Önceleri mahyalar günümüzden farklı şekilde kandillerle yapılmaktadır:

Ķandîl yanar başında mināre cevāmi'în
 İcrā olunca emr-i kabûl resm-i tām ile
 (K. 19/7)

3.3.9.6. Hurdebîn

Bugünkü mikroskobun karşılığıdır. Çıplak gözle görülemeyecek nesneleri incelemek için kullanılır. Bir beyitte âşığın sevgili karşısında bedeninin durumunu anlatmak için yer almıştır. Buna göre âşık, sevgili karşısında o kadar küçülmüştür ki görmek için hurdebîn gerekir:

¹⁴⁵ K. 2

Cismim ki ħurde-bīn ile görmek muħāldir
 Mūy-ı ħarıncaıyı kemer etdi miyānıma
 (Mf. 17)

3.3.9.7. İp (Resen, Rişte)

İp, yapı itibariyle ince ve kopmaya müsait olması bakımından narin yapılı ve nazik olmayı, aynı zamanda hassas davranmanın gerekliliğini ifade eder. Beyitlerde “rişte-i temkîn, rişte-i nazm” terkipleri içerisinde kullanılmıştır. Şair için nazım ip gibidir. Onun üzerine söz taneleri dizilir. Ayrıca memduh devlet yönetiminde yer alıyorsa aldığı tedbirler temkin ipine bağlı olur. Dikkatli davranması, elinden kaçırmaması gerekir:

Rişte-i nazma çekdiğiñ elfāz
 Şanki şad dāne-i su’ālidir
 (Kt. 10/2)

Elden kaçardı rişte-i temkîni n’eylesin
 Tafşıl ederdi ħarf-i cebri iltizām ile
 (K. 19/17)

Bir beyitte sevgilinin saçı, âşığın boynuna geçirilen ip olarak tasavvur edilmiştir:

Zülf-i zencîrine kākül dediler cānānıñ
 Gerden-i ‘âşık-ı zāra resen olmak ne demek
 (G. 74/4)

3.3.9.8. İskândil

İskandil, genellikle gemilerde bulunur ve denizin derinliğini ölçmeye yarar. Şair, bir beyitte sürekli ümit denizine düştüğünü belirterek hâlimden şikâyet etmekte ve bu durumun ne zaman biteceğini bilmek istemektedir. Bunun için ise ümit denizinin derinliğini iskandil ile ölçeceğini belirtmektedir:

Bahr-ı ümmîde düşdüğün yeter
 Ķa’r-ı deryâyı eyle iskândil
 (G. 75/2)

3.3.9.9. Kadeh (Câm, Peymâne, Piyâle, Sâgar, Piyâle)

Şarap mefhumu ile beraber yer almaktadır. Her ikisi birbirinden ayrılmaz iki unsurdur. Beyitlerde parlak camdan yapılması, içindeki şarapla muhabbeti sunması, verdiği zenginliğin bir içim su kadar olması, elden ele devredilmesi, devrinde hata yapılmamasının ehemmiyeti, harabe yerlerde içilmesi, gül renkli oluşu ve Cem'den miras kalması gibi hususları belirtmek için “sâgar-ı mînâ, câm-ı mahabbet, sâgar-ı gülgün, piyâle devri, devrân-ı kadeh, câm-ı ‘aşk, câm-ı irs-i Cem” gibi terkiplerin içinde yer almıştır:

İctihâtında hâfâ eylese devrân-ı kadeh

Bir içim şu gibidir servet ü sāmân-ı kadeh

(G. 4/1)

Hevâ-yı ‘aşk ile Mekkî biraz da sâķîden

Piyâle devrine dâ’ir karar dinlemeli

(G. 120/5)

Ben hârebât ehliyim hem câm-ı ‘aşķın mestiyim

Sâgar-ı gül-gün şunan sâķî-i devrândır baña

(G. 98/2)

El verse saña gerdün elden bırakma câmı

Hem dâfî’-i kederdir hem câm-ı irs-i Cemdir

(G. 18/4)

Mekkî’nin gönlünün hem kadehe hem de sevgiliye karşı üstatlığı vardır. Bu sebeple kalbinden sefa ve neşe eksik olmaz:

Mekkiyâ kalbe şafâ vü neşve ilkâ etmede

Gönlümün hem sâgara hem dil-bere üstâdı var

(G. 38/5)

Divan’da kadeh duası mazmununa da rastlanılmaktadır. Türk şiirinde kadeh duasının tam olarak neye işaret ettiği anlaşılamamıştır. Sarhoşlar, şarabın sürahiden kadehe dökülürken çıkardığı sesi duaya benzetmişlerdir. Harabat âlemlerinde kadehler doldurulurken rintlerin aldıkları haz, dua dinlerken alınan hazza

benzetilmiştir.¹⁴⁶ Bunun yanında kadeh duasını okuyan kişi dinin gereklerini hiç yerine getirmemiş, sonsuz sayıda günah işlemiş biri de olsa Allah Teâlâ'nın onun tüm günahlarını hemen affedeceği¹⁴⁷ belirtilmektedir. Şair, meyhanede bulunan rintlerin neşeli hâllerine sebep olarak onların kadeh dualarının kabul olmasını göstermektedir:

Ne güzel hâli var şu meygedeniñ

Her gelen neş'e-yâb olup gidiyor

(G. 23/3)

Oğumuşlar du'asını kadehiñ

Ġalibâ müstecâb olup gidiyor

(G. 23/4)

3.3.9.10. Kafes

Kafes, kuş mefhumu ile birlikte âşık ve sevgili için yapılan tasavvurlar içinde yer almaktadır. Bir beyitte sevgili, kafeste güzel sözler söyleyen bir papağan olarak tasavvur edilmiştir. Başka bir beyitte, aşığın göğsü için benzetilen olarak kullanılmıştır. Onun içinde gönül kuşu yer alır. Sevgilinin yüzündeki ben ise âşığın gönül kuşunu avlamak için tuzak olmuştur:

Olmasa bend-i kafes tûṭî-i şeker-h'âr

Ehl-i diller kayd-ı zencîr-i cünûn olmazdılar

(G. 19/2)

Düşer miydi 'aceb dām-ı belāya ihtiyâr ile

Eger murğ-ı kafes de çekmeseydi dāneniñ kaydıñ

(G. 69/2)

¹⁴⁶ Ahmet Talat, Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

¹⁴⁷ Suat Donuk, "Şerh-i Du'a-yı Kadeh ve Kadeh Duası Mazmunu", *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall 2012, s. 1599-1629; akt. Özlem Çayıldak, "Sâkî-Nâmelerden Hareketle Klasik Türk Şiirinde Sâkî", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.11, Volume: 11 S.55, 2018, s. 67

3.3.9.11. Kundak

Kundak, çocuğu sıkı bağlamaya yarayan bezler; ateş yakmak için yağlı parçalarla sair tutuşacak şeylerden hazırlanıp sarılmış şey¹⁴⁸ manalara gelmektedir. Bir şarkı bendinde ateş yakmak için kullanılmasına atıfta bulunularak yer verilmiştir. Şair, çemenzârı seyre çıkan âşığın, sevgilinin kızarıp terleyen yüzünü gördükçe canına kundak bıraktığını ifade ederek gönlüne ateş düştüğünü, dolayısıyla âşık olduğunu söylemektedir:

Seyre varmış idi çemenzârı
Güle güldü o tıfl-ı nâz-ı edeb
Câna kundak bıraktı neydi sebep
Kızarıp terledikçe ruhşârı
(Ş. 3/2)

3.3.9.12. Makas (Mikras)

Bilindiği üzere kâğıt, ip gibi eşyaları kesmeye yarayan alet olan makas, baht mumunun fitilini keserek insanların ümitlerini bitirip hayatları sonlandıracak bir alet olarak tasavvur edilmiştir:

Ne kudretdir bu kudret ağniyânın da fakîrin de
Fitil-i şem'-i bahtı 'âkıbet mikrâşa gelmiştir
(G. 16/4)

3.3.9.13. Mi'yâr, Kantar

Ölçü aleti olarak kullanılan mi'yar ve kantar, beyitlerde somut eşyalardan ziyade, dünyanın verdiği ağır yükü ya da insanlar arasında kimin akıllı kimin deli olduğunu belirlemek için kullanılması ile zikredilmektedir:

Herkesi bir görme mi'yâr-ı felek tefrîk eder
Kendini 'âkıl görür dīvâneler mevcüddur
(G. 36/2)

Râst-güylük olduğundan tıynet-i kantarâda

¹⁴⁸ Parlatır, a.g.e., 934

Çekmege bār-ı saḳīl-i ‘ālemi mecbūr olur

(G. 22/4)

3.3.9.14. Perde (Hicâb)

Ev gibi kapalı mekânlarda rahatsızlık verecek şekilde içeriye akseden güneş ışıklarını önlemekle birlikte mekânın içindekileri gizlemek amacıyla kullanılır. *Divan*’da bu mefhum sadece hicap kelimesi ile zikredilmiştir. Hicabın aynı zamanda utanma anlamı vardır. Yer aldığı beyitlerde de bu anlamda kullanılmıştır. Özellikle kasidelerde memduha seslenen şair, hicap içinde olduğunu belirtir. Memduhla kıyaslanan kişinin yetersizliğinden dolayı düştüğü durum ise “câh-ı hicaba düşmek” ifadesi ile belirtilmiştir:

Ben hicâbımdan efendim seni taşdı‘ edemem

Muḳtedirse ḳalemim ḥālîmi etsin taḳrîr

(K. 10/11)

Eger işitse Aristo işâbet-i re’yiñ

Çeh-i hicâba düşerdi yazar iken destûr

(K. 20/20)

3.3.9.15. Pergâr

Perger, daire çizmeye veya mesafe ölçmeye yarayan bir alettir. Daire çizerken döndürülmesi ve çizdiği şeklin dünyaya benzemesi münasebetiyle bir beyitte feleğin dönüşüne teşbih edilmiştir:

Var ola Ḥazret-i Sultân Ḥamîd

Tâ ki döndükçe felek pergârı

(Tar. 18/7)

3.3.9.16. Bister

Divan’da sadece bir beyitte yer almıştır. Burada sevgilinin elbisesine dolaşan saçları döşeğe benzetilmiştir:

Perî-zâdım olup câmeye kâküller tolaşmışdır

Görenler mâh-rûyuñ bister-i râḥatda şaşmışdır

3.3.9.17. Rahle

Rahle, özellikle Kur'an okumak için kullanılan küçük masadır. Dönemin ileri gelenlerinin konuşma yaparken zaman zaman ellerini ona vurduğu ifade edilmektedir:

Şiddetle gāh gāh urarak rahleye elin
Girmişdi faşla ba'zı zevāt-ı kirām ile

(K. 19/16)

3.3.9.18. Sepet (Mahmil)

Hediye anlamına da gelen mahmil, âşğın Mecnun'a tabi olduğunu göstermek için ona gönderdiği bir armağan olarak ifade edilmiştir:

İsr-i Mecnūna ittibā' etdik
Vādī-i 'aşka vardı mahmilimiz

(G. 53/2)

3.3.9.19. Sikke

Paradan ziyade onun üstüne vurulan damga anlamında kullanılır. Bir beyitte günümüzde kullanılmayan "sikke çakmak" ifadesinin içinde yer alarak yaptıkları ile iz bırakmak, damga vurmak anlamının oluşmasına katkı sağlamıştır. Şaire göre kendisinin hüner meydanında Nâbî gibi at oynatmaya kudreti yoktur:

Ėudretiñ yok Ė'āce Nābî gibi at oynatmağa
Sen de meydān-ı hünerde Mekkiyā bir sikke çāk

(G. 64/5)

3.3.9.20. Testi (Sebû)

Bu mefhum, bir beyitte şarap testisi olarak yer almıştır. Şair, sakiden mey isteyen âşıklara şarabın testide gelmesi için hoş sesli bûlbûlden hazin sesle seda etmesini istemektedir:

Hazîn şadā ile ver ‘andelīb-i hoş-elhān
 Sebū-yı mey getirin ‘āşıkān şarāb ister
 (G. 48/4)

3.3.9.21. Zāyiçe

Yıldızların yerini, durumunu gösteren çizgi veya cetvellere denilen zayıçe,¹⁴⁹ *Divan*’da emeline kavuşmak isteyen şairin gelecekle ilgili merakını giderebileceği bir talih cetveli olarak tasavvur edilmiştir:

Söyle ey zāyiçe-i tālī‘-i maḥzūn söyle
 Açılır mı ‘acebā bāb-ı temennā-yı emel
 (K. 12/23)

3.3.9.22. Zencîr, Kemend

Zincir, *Divan*’da adı sıklıkla zikredilen gereçler arasında yer almaktadır. Özellikle şeklinin halkalı olması bakımından sevgilinin saçına benzetilen olmuştur. Beyitlerde âşğın gönlü sevgilinin zincir şeklindeki saçlarına bağlanmış olarak tasvir edilir. Bunun yanında sevgilinin kıvrım şeklindeki saçlarının âşıkların boynuna asılmasının uygun düştüğü, kendi aralarında fikir birliğine varılan bir husus olarak görülür. Ayrıca şaire göre sevgilinin zincir şeklindeki saçlarının halkasına girmek zordur:

Zülfi zencîrine bu beste olan göñlümdür
 Hâlet-i ‘aşkıñ ile ḥaste olan göñlümdür
 (G. 30/1)

Ca‘d-ı zülf-i yāra dā’ir re’yimiz bi’l-ittifāk
 Gerden-i ‘uşşāka ta’līka sezā zencîrdir
 (G. 51/4)

Girilmek ḥalka-ı zencîr-i zülfe ḥayli müşkildir
 Tarīk-i ‘aşkda rüsvālīk eylerseñ çeleklerler
 (G. 17/3)

¹⁴⁹ Parlatır, a.g.e., 1859

Mecnun'un aşk uğrunda çektiği çilelerden dolayı kendinden geçmiş, derbeder hâinden yola çıkılarak âşık olan kişinin deli olduğu fikri yaygın bir kabuldür. Ayrıca eskiden delilere zincir vurulduğu, toplum içinde bu şekilde gezdikleri rivayet edilmektedir. Bu sebeple âşık ve zincir mefhumu klâsik şiirde ekseriyetle birlikte kullanılmaktadır. *Divan*'da bu bakımdan zincir, "zencîr-i 'aşk, zencîr-i cünûn" terkipleri içinde zikredilmiştir:

Gisûlar[1] zencîr-i cünûn idi o mâhîñ

Mekkîyi görüp gözleri âhû perîlendi

(G. 110/5)

Zencîr-i 'aşkı fark edemez 'âşık ibtidâ

Gîsû-yı yârı düş-i hayâle çeker iken

(G. 93/6)

Eskiden idam mahkûmlarının başına geçirilen halka şeklindeki kayış olan kement, bir beyitte sevgilinin saçı için benzetilen olarak kullanılmıştır:

Hülâgû gözleriñle günde var biñ hâne tahrîb et

Kemend-i kâkülûñ Mekkî içün var el-emân kalsın

(G. 95/5)

3.3.10. Oyun Araçları

3.3.10.1. Çevgân

Çevgan, başı eğri cirit sopası demektir. Eski şark milletlerinde özellikle Türklerin oynamış oldukları bir çeşit oyunda kullanılan sopadır. Karşılıklı 4 ile 10 kişilik takım hâinde oynanan çevgan oyununda, taraflar at sırtında bulunur ve ellerinde değnekler ile topu hedefe sürerlermiş. Belli bir zaman diliminde topu hedefe ulaştıran takım, oyunun galibi sayılırmış. Avrupa'da Polo adıyla bilinen ve halen oynan oyun da budur. Oyunda bir çevgan, bir de top (gûy) bulunur.¹⁵⁰ Bir beyitte kaza mefhumu ile ilgili olarak çevgandan bahsedilmiştir. Şair, Sultan

¹⁵⁰ Pala, a.g.e. s.125

Abdülhamid için yazdığı bir tarih manzumesinde¹⁵¹ onun savaşta galip geldiğini ifade etmek için kaza çevganının düşmanın kalp aynasını kırdığını belirtmiştir:

Qırdı çevgân-ı kazâ mir'ât-ı kalb-i düşmeni

Dürlü şûret gösterir artık her ân âyinesi

(Tar. 17/5)

3.3.10.2. İskânbil

(Bkz. Oyunlar)

3.3.11. Giyim Eşyaları ve İlgili Unsurlar

Divan'da giyim ilgili olarak özellikle kumaş, kâlâ, atlas, dîbâ, ferve gibi kürk ve kumaşlarla ilgili ifadeler yer almaktadır. Genellikle kumaş anlamına gelen kâlâ; beyitlerde “kâlâ-yı ‘aşk, kâlâ-yı vasl” ifadeleri içinde zikredilerek âşık ve sevgili arasındaki ilişkiyi anlatmıştır. Bunun yanında memduhun isteklerini belirten bir ifade olarak kullanılan “kâlâ-yı emel” terkihi içinde de “kâlâ” ifadesi yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte memduhun arzusunun gerçekleşmesi, emel kumaşının revacını bulması şeklinde ifade edilmiştir:

Sāye-i Hâzret-i Sultân-ı cihân-bânıdır

Bulur elbette revâcın yine kâlâ-yı emel

(K. 12/32)

Kürk anlamına gelen ferve *Divan*'da yer alan giyim ile ilgili unsurlar arasında yer almıştır. Ömer Lütfi Efendi'nin şeyhülislam olması ile ilgili yazılan bir tarih manzumesinde¹⁵² görev için “ferve-i beyzâ-yı fetvâ” terkihi kullanılmıştır. Memduha makamın tevdi edilmesi ise fetvanın beyaz kürkünün kendisine emanet edilmesi, şeklinde ifade edilmiştir:

Saňa tevdi^c edince ferve-i beyzâ-yı fetvâyı

Emânet buldu ehliñ geçdi el-ḥaḥ dest-i vâlâya

(Tar. 12/6)

¹⁵¹ Tar. 17

¹⁵² Tar. 11

Atlas, ipekten yapılan değerli bir kumaş çeşididir. Beyitlerde özellikle yeşil renkli olması ile tasavvurlarda kullanılmıştır. Genellikle “yeşil atlas, atlas-ı hadrâ” ifadeleri içerisinde yer alır. Baharın gelişi ile ağaçların yeşile bürünmesi sonucunda ortaya çıkan tabiatın görünüşü de bu mefhum ile anlatılmıştır:

‘Andelîbiñ işidine çemene teşrîfiñ

Yeşil atlaş döşedi altına gūyā eşcār

(K. 8/7)

Nedir bu kudret [ü] hıkmət donandı hep eşcār

Giyindi atlaş-ı hadrâ göründü hāreleri

(G. 128/3)

Dîbâ da atlas gibi ipekli bir kumaştır. Şair, bir beyitte kendini övmeyi dîbâya benzetip onu kim istiyorsa giyebileceğini; ancak kendisinin ”libâs-ı fahrî” yani övgü elbisesini parçalara ayırdığını ifade etmiştir:

Biz libâs-ı fahrî Mekkî çāk çāk etdik yine

Tālîbi her kimse giysin atlaş [u] dîbâsını

(G. 117/5)

Divan’da kumaşların yanında çeşitli kıyafetler de yer almaktadır. Bunlardan fes, serpûş ve terpûş başa giyilenler arasında bulunmaktadır. Özellikle sevgilinin saç ile ilgili hususlarda adlarından söz edilmektedir. Sevgili başına ser-pûş, fes ve terpûştan birini taktığında onların yanına kâküllerini döker. Bu hâl, âşığı kendinden geçirir, sarhoş eder. Böylece hâli perişan olur. Sevgilinin bu görüntüsü, başına rakip olarak tabir edeceğimiz bir alay müptezelin toplanmasına da sebep olur. Ayrıca müptezelin ortaya düşmüş¹⁵³ anlamından yola çıkarak bu ifadenin bize saç anlamında kullanıldığını da düşündürmektedir. Çünkü terpuşu başına takması aynı zamanda ortaya düşmüş saçını toplamasını da sağlamaktadır:

Ser-pūşuñ bir yaña atmış da döküp kākülünü

‘İşve-bāz ata nigāhı beni bî-hūş eyler

(G. 11/2)

¹⁵³ Parlatır, a.g.e, s. 702

Dökdü gīsūlarını bir yana egdirdi fesin

Dil-i ‘uṣṣākı perīṣān edicek dem geldi

(G. 126/3)

Ter-pūṣuñ bir yaña egmiş hele ol mihr-i münir

Başına toplamak ister bir alay mübtezeli

(G. 129/4)

Fesin yanından sarkan püsküller de mevcuttur. Âşık, sevgiliyi kıskanmaktadır bu sebeple fesin yanından sarkan püsküllerin sevgilinin gerdanına dokunmasını istememektedir. Bir beyitte şair, kelime oyunu ile sarkan püsküller için “püsküllü bela” ifadesini kullanmıştır:

Ḥaber ver püskülüñ gerdānıña yüz sürmeden gitsin

Püsüküllü belā mevcūddur her dāne-i fesde

(Mf. 3)

Câme, pîrehen, dâmen, kemer ve libâs da adı geçen kıyafetle ilgili unsurlar arasında bulunmaktadır. Beyitlerde câme sevgilinin kâküllerinin ona dolaşması, pîrehen sevgilinin sinisini saklaması ile beyitlerde yer almaktadır:

Perî-zādım olup cāmeye kâküller tolaşmışdır

Görenler mâh-rüyuñ bister-i rāhatda şaşmışdır

(G. 40/1)

Açılmış pîrehen meh sîne-i sîmîne ‘aks etmiş

Benim kavlimce Mekkî dîde-i dünyâ kamaşmışdır

(G. 40/5)

Dâmen, etek anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte yeni yetişen goncanın gülşen içinde sevgiliyi görünce şaşırıp eteğini elinden attığı ifade edilmiştir. Bu durum goncanın açması olarak yorumlanabilir:

Görünce gonca-ı ter gülşen içre cānānı

Şaşırdı atdı elinden zemîne dāmānı

(K. 9/1)

Beyitlerde sevgilinin kıyafetlerinin yanında âşğın giydiği kıyafetler de yer alır. Bunların arasında dâmen, aşk âteşinin ona sıçraması; pîrehen ise âşğın sevgiliyi uyurken gördüğünde bu manzara karşısında kendisinden geçip onu yırtacağını ifade etmesiyle yer almaktadır:

Seyre varmış idiñ āheng-i ‘aşkı nā-gāh
O ocağdan bir āteş şıçradı dāmānımıza

(G. 99/5)

Ḥāb-gāhında seni görsem eyā āfet-i cān
Çāk çāk eyler idim sīne-künā pīreheni

(G. 122/4)

3.3.12. Yazı İle İlgili Araç ve Gereçler

3.3.12.1. Hâme, Kilk, Kalem

Kalem, beyitlerde genellikle şairin ya da memduhun söz söylemedeki hünerini aksettirmek için kullanılır. Bu sebeple genellikle belagat kelimesi ile beraber zikredilir. Özellikle memduhun vasfını yazmak için kullanıldığı zaman iftihara şayan bir vasfa sahip olduğu söylenmektedir. Ancak şair, övdüğü kişinin vasfını kaderin yazdığını ifade ederek bu hususta kaleminin dolayısıyla şairlik gücünün o kadar muktedir olmadığını ifade etmektedir. Özellikle memduh padişah olduğu zaman adalet ile ilgili vasfını yazarken kalemin zapt olmadığı belirtilerek bu husustaki üstünlüğü övülmüştür:

Muktedir mi kalemim zātıñı vaşf eylemege
Seniñ evşāfiñi kil-k-i kader etmiş taştır

(K. 10/19)

Yazarken vaşf-ı pāk-i ‘adl ü dādıñ hāme zabt olmaz
Tayanmaz kuvvet-i pāzusu olsa Rüstem-i Zālñ

(Tar. 4/5)

Şair söze başladığı zaman belagat hazinesi ortaya çıkar. Şairin kalemi de inci ve mücevher saçır:

Maḥzen-i feyz ü belāğat açılır
Kalemimden dūr ü gevher saçılır

(Ms.1/43)

3.3.12.2. Kitâp, Risâle

Kitap ve risale çeşitli tasavvurlarla birlikte yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin saçlarını kalem yaptığını belirterek onları kaşlarının ortasında birleştirip aşkın usullerini anlattığı bir risale kaleme aldığını ifade etmektedir:

Miyân-ı ebruvân [ü] zülf-i yârı cem‘ edip azdım

Rüsûm-ı ‘aşka dâ’ir bir risâle inceden ince

(G. 96/2)

Sevgilinin yüzü, bir beyitte güzellik kitabı olarak tasavvur edilmektedir. Bu kitap baştan başa altından yapılmıştır. Bu sebeple bakanın gözünü kamaştırmaktadır:

Gözler kamaşdı Mekkî görünce cemâliñi

Zîrâ kitâb-ı hüsni ser-â-ser zeheblidir

(G. 25/5)

3.3.12.3. Levh, Levha, Defter, Sahîfe

Bu araç ve gereçlerin yüzeyleri düzdür ve yazı yazmak için kullanılır. Beyitlerde “sahîfe-i dil, levha-ı dâğ-ı elem, levh-i dil” terkiplerinde yer almaktadırlar. Çoğu defa âşığın gönlü olarak tasavvur edilmişlerdir. Bu sebeple orası âşığın elem yarası ile doludur. Beyitlerde âşığın gönül sayfasında yazılanları kaderin belirleyeceği ve bunu bozmanın imkânsız olduğu da ifade edilmektedir. Bunun yanında bir beyitte gönül sayfasının kirinin sitem olduğu belirtilmiştir:

Sütûr-ı nüşha-ı takdîr bozulmuyor aşlâ

Ƙader sahîfe-i dilden neler siler çıkarır

(G. 7/3)

Levha-ı dâğ-ı elem sîne-i şad-çâkdedir

Seyl [ü] tûfân-ı kazâ dîde-i nemnâkdedir

(G. 49/1)

Ben söylemem işitse eger intisâbımı

Çirk-i sitem şahîfe-i dilden firâr eder

(K. 7/9)

Divan’da defter mefhumu “defter-i mahsûs” ve “defter-i dîvân” terkipleri içinde yer almaktadır. Özellikle “defter-i mahsûs”ta mutsuz âşığın maceralarının

yazıldığı ifade edilir. Şair bu deftere kendisi için ilave bir sayfa açılmasını isteyerek aşk hususundaki bedbahtlığını belirtmiştir:

Bir ‘ilāve hāne açmış defter-i maḥşūşuna
Ser-güzeşt-i ‘āşık-ı nā-şādı taḥrīr eylemiş
(G. 60/2)

Şair, aşağıdaki beyitte gönlüne seslenerek ondan yaşadığı maceralarını kendisine haber vermesini istiyor. Çünkü onun anlattıkları ile “defter-i dīvân” olarak tabir ettiği divanını oluşturacaktır. Böylelikle kendisinin ehl-i dil içinde adının anılacağını ifade etmektedir:

Haber ver sergüzeştin defter-i dīvāna kāyd olsun
Miyân-ı ehl-i dilde sen nasıl yād olmak istersin
(G. 71/3)

3.3.13. Silah ve İlgili Malzeme

3.3.13.1. Kılıç (Tığ, Şemşîr, Seyf), Hançer, Ok (Hadeng, Tîr, Navek), Yay (Kemân)

Bu tür silahlar klâsik Türk edebiyatında çeşitli benzetmelerde yer almaktadır. Öldürücü ve yaralayıcı olmaları gibi özellikleri nedeniyle genellikle âşık ve sevgili arasındaki ilişkiyi anlatırken çeşitli tasavvurlar içinde kullanılmıştır.

Divan’da sevgilinin bazı güzellik unsurları gelenekte olduğu gibi birer silah olarak tasavvur etmiştir. Özellikle kaşı, gamzesi ve kirpikleri beyitlerde âşık üzerindeki tesirleri dikkate alınarak bu şekilde vasfedilmiştir. Bunlar, şekillerine ve âşıktaki etkiye göre nitelendirilir. Kaşlar yaydır; kirpikler, gamzeler oktur. Aynı zamanda ayrılık âşığının göğsünü yaraladığı için hançer olarak ifade edilir. Sevgili, âşığının göğsünü bunlara karşı nişangâh yapmıştır. Zaten âşık da sinesine sevgilinin hançer ve oklarının saplanması için açmıştır. Hatta bu durumdan memnundur ve saplandıkları yerden çıkmasını istemez:

Gâh pür-neş’e olup zevk ile ol kaşı kemân
Tîr-i müjgânını ‘uşşâka atar dil-ber imiş
(G. 58/4)

Şapladıñ hançeriñi sīneme ammā hāzer et
 Dilde taşvīr-i hayālīñ gibi mihmānım var
 (G. 35/3)

Bir yara açdı nāvek-i gamzenle sīneye
 Kalsın cigerde hançer-i hicriñ nişānesi
 (G. 123/4)

Âşık tek silahı olan ah oklarını sevgiliye atmak istemez. Onu, düştüğü müşkül hâlin sebebi olarak gördüğü felekten intikam almak için kullanır. Ancak bunun felek üzerinde hiçbir tesiri olmaz:

Felekden intikām almakla vardır herkesiñ kaşdı
 Ne yapsın eylemez te'sir tır-i āh zerdinden
 (G. 87/3)

Kaside ve tarih manzumelerinde kılıç, memduhla ilgili övgü ifadeleri içinde yer alır. Ekseriyetle memduhun yiğitlik ve kahramanlığının timsali olarak karşımıza çıkmaktadır. Üzerinde çeşitli ayetlerin yazıldığı ifade edilir. Cihat yapmak, düşmanla cenk etmek için kullandıkları söylenmektedir. Memduh, padişahsa kendisine ait kılıcın kudretini yüceltenin kendisi olduğu belirtilerek bu nedenle bütün silahlardan üstün tutulur ve arş-ı muallâya asılarak oranın süsü kabul edilir. Aynı zamanda yücelik mefhumunun yanında yiğitlik de kılıca dair timsaller arasında yer alır. Düşman için oldukça korkutucu olduğu, onu kahrettiği söylenir. Bu sebeple “seyf-i kahr, tığ-ı kahr” terkipleri içinde yer alarak zikredilir:

Şemşiriñ takmış idi Hazret-i Sultān Selīm
 Sen de aş 'arş-ı mu'allāya murassā' şemşir
 (K. 4/25)

İntikām aldı 'adūdan yine seyf-i kahrıñ
 Düşdü taqdīr-i ilāhīye muvāfık tedbīr
 (K. 4/14)

Sultan Abdülhamid'in kuşandığı kılıcın Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikâr olduğu ifade edilir:

'İzz ile kıldıñ cülūs evreng-i feyż-i rif'ata
 Yümn ü ikbāl ü sa'ādetle kuşandıñ Zü'l-fekār

3.3.13.2. Taç, Taht (Evreng, Serîr)

Bu mefhumlar, çoğunlukla saltanatı temsil etmesinden dolayı altın olması özelliği ile ele alınmaktadır. Şairin gönlü bir beyitte “mülk-i dil” terkihiyle devlet olarak ifade edilmektedir. Orada saltanat tacını ise feleğin giydiği belirtilmektedir. Şair, buna karşı bir itirazı olmadığını kastederek feleğin altından yapılmış saltanat tacını gümüşlemediğini söylemektedir. Başka bir beyitte de kimseden hiçbir şey istemediğini, kendi altın tacını kendisinin giyeceğini, böylelikle saltanatını sürdüreceğini vurgulamaktadır:

Mekkiyâ mülk-i dilde biz felegiñ

Saltanat tacinı gümüşlemedik

(G. 72/5)

Ne ‘ināyet ne kerem-i Hâk ‘ubeydānemde

Giyerim başıma şimdengerü tāt-ı zerrin

(K. 11/13)

Ekseriyetle kaside ve tarih manzumelerinde taht mefhumuna, padişah makamını temsil etmesi yönüyle sıklıkla yer verilmiştir. Beyitlerde “evreng-i hilâfet, taht-ı hilâfet, evreng-i feyz-i rifat” terkipleri içerisinde kullanılarak padişahın halifeliğine ve makamının kudretine vurgu yapılmıştır. Özellikle hilafeti temsil yönünden değerlendirildiğinde onun Allah tarafından verildiği belirtilip kutsal olduğu, bundan dolayı üzerinde oturan padişahın her işinde muvaffakiyet sağlayacağı belirtilmiştir:

Her umûrunda muvaffâk eyleyip Mevlâ seni

Kıldı evreng-i hilâfetle müzeyyen muhteşem

(K. 6/5)

Taht-ı hilâfet ile mebrûksuñ

Emr-i ilâhîye edip imtisâl

(Tar. 6/4)

Bir beyitte naz pazarına cilve ve işve ile gelen sevgili, işret tacını giymiş bir padişah olarak tasavvur edilmiştir:

Bāzār-ı nāza çıksañ eger şīveler ile
 Derler serīr-i ‘işrete şāhib-kırān gelir
 (G. 20/2)

3.3.14. Musikî Âletleri

Şair, manzumelerde çeşitli musiki aletlerine yer vermiştir. Bunlar arasında vurmali çalgılardan kenarı zilli olan tef ve davul (kûs); telli çalgılardan rebap, kenare (ud) ve kanun; nefesli çalgılardan ise ney yer almaktadır.

Tefin ses vermesini sağlayan üzerindeki deri, çevresindeki halkaya gerilerek geçirilir. Bu özelliği ile tef, bir beyitte sevgilinin yolunu bekleyen âşğın gergin haline benzetilen olmuştur:

Muntazırdım vech-i yāra sâ‘at-i eşref gibi
 Kim tokunsa nāle eylerdim gerilmiş def gibi
 (G. 116/1)

Davul ise bir beyitte bu dünyaya gelenlerin pişmanlıktan çaldığı bir müzik aleti olarak tasavvur edilir. Bir müseddeste¹⁵⁴ ise Rusların dünyaya yaptığı zalimliği belirtmek için “kûs-ı mezâlim” terkihi içinde yer almaktadır:

Böyle bī-rābıta gördükçe rüsüm-ı dehri
 Hep gelenler felege kûs-ı nedāmet çalmış
 (G. 56/3)

Divan’da yer alan musiki aletlerinden bazıları da telli çalgılardır. Bir yerin sefa meclisi olabilmesi için orada mey ile birlikte telli çalgılardan kanun, rebap; nefesli çalgılardan neyin bulunması gerekmektedir. Şair, sefa meclisinde bu musiki aletlerine ek olarak âşğın nâlelerinde “hey!”in bulunmasını da istemektedir. Aşağıdaki beyitte âşğın, ney sesi ile birleşen nâlelerinin oluşturduğu ahengin dahi taş kalpli sevgiliye hiçbir tesiri olmadığı ifade edilir:

Bezm-i şafāya geldiñ dil-berle mey bulunsun
 Tezyīd-i şevka bārī kânūn ney bulunsun
 Qurbān olam başın’çün nālede hey bulunsun
 Muṭrib terennüm eyle sākī getir piyāle

¹⁵⁴ Ms. 9/1

(Ş. 14/2)

Ne taş yürekdir o zālīm ki eylemez te'sīr
Şadā-yı nāy ile āheng olunsa nālelerim

(G. 83/2)

Ud da âşığın inleme zamanlarında çalınan bir musiki aleti olarak tasavvur edilmiştir:

Çemende eylediler muṭribāne şöyle ḥitāb
Erişdi nāle zamānı çalıñ kenāreleri

(G. 128/6)

Telli çalgılardan rebap ile nefesli çalgılardan ney bir bahar tasavvuru içinde mevsimin gelişi ile çemende oluşan neşeyi aksettirmek için çalınan musiki aletleri olarak zikredilmiştir. Ancak âşığın gönlü onların değil, sevgilinin tesiri altında zebun olmuş ve susmuştur:

Geliñ leṭāfetini seyr ediñ çemenzārıñ
Bu lāle mevsimidir muṭribā rebāb ister

(G. 48/3)

Bahārıñ neşvesi dil-berde meyde neydedir derler
Göñül bir başқа te'siriñ zebūnu her zamān ḥāmūş

(G. 59/4)

3.3.15. Âdet, Gelenekler ve İnanışlar

3.3.15.1. Diş Kirası Almak

Ramazana özel uygulamalardan biridir. İftara davet edilen kişilere iftar yapıp uğurlama vakti geldiğinde makamına göre önceden hazırlanmış hediyeler verilirdi. İşte bu hediyelere diş kirası denilmektedir.¹⁵⁵ İbrahim Rafet Edendi'nin vefatı münasebetiyle yazılan tarih manzumesinde, vefat ettiğini belirtmek için "*Cennetten diş kirası almaya gitti.*" ifadesi kullanılmıştır:

Bitdi erzāk-ı muḳadder terk-i dünyā eyleyip
Diş kirāsı almağa 'azm etdi semt-i cennete

¹⁵⁵ Şenödeyici (Ed.), a.g.e., s. 585

3.3.15.2. Hazineleri Yılanların Beklemesi

Eski bir inanışa göre hazineler tılsımlı olur ve yılanlar beklermiş. *Divan*’da yer alan bir tahmiste şair, kalbini hazineye benzetmiş ve onun yanında güzellik yılanının bulunduğunu belirterek bu inanışa atıfta bulunmuştur:

Bu şīve bu eṭvār mıdır rehber-i ḥüsnüñ
 Ey şāh-ı ḥüsn la‘l-i lebindir der-i ḥüsnüñ
 Gencīne-i ḳalbimde yatur ejder-i ḥüsnüñ
 Mir‘āt-ı ḥayālimde imiş peyker-i ḥüsnüñ
 Ol ğamzeden efsāne vü efsūn imişim ben

(Th. 1/4)

3.3.15.3. Nokta Döküp Talihini Öğrenmek

Bir beyitte nokta dökerek talihini öğrenme ile ilgili bir inanıştan bahsedilmektedir. Bu durum remil mazmununu hatırlatmaktadır. Remilin esası nokta olup her iki nokta bir çizgi oluşturur. On altıncı şeklin üzerinde işlem gören remilde kutlu ve kutsuz şekiller bulunur. Remilin sonucu iyi çıkarsa “beyaz düştü” denir.¹⁵⁶ Şair beyitte talihini merak ettiğini, bunu öğrenmek için yıldızla uğraşan kişilere gittiğini, noktalar döktürdüğünü belirtmektedir:

Noḳtalar dökdürerek ṭālī‘imi yoklatdım
 Nice erbāb-ı nücūma edip ifşā-yı elem

(K. 12/22)

3.3.15.4. Son Nefeste Su İçmek

İslam inanışına göre ölümden sonra kabirde onu sorgulayacak Münker ve Nekir melekleri (bkz. Melek) vardır. İnsan kabre girdiğinde bu melekler, ölen kişinin o zamana kadar görmediği bir kılıkta gelip onu sorgulamaktadır. *Divan*’da da şair, bu inanışın etkisiyle sakiden ölmeden önce kendisine birkaç kadeh mey sunmasını

¹⁵⁶ Pala, ag.e., s. 448

istemektedir. Böylece sorguya gelen Münker ve Nekir meleklerinin, şarabın kokusundan sarhoş olup onu hesaba çekmeyeceklerini düşünmektedir:

Baňa āhir nefesde sākiyā birkaç kadeh mey şun
Gelip Münker Nekir ser-mest olur būy-ı şarābımdan
(G. 88/3)

3.3.15.5. Yıldızının Düşük Olması

Halk arasında eskiden beri talihi hep aksi yönde giden insanlar için yıldızı düşük ifadesi kullanılır. Bu durum bir beyitte de ifade edilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, talihsizliğini yıldızının düşüklüğüne¹⁵⁷ bağlamaktadır:

Qaderim t̤ālī‘ime k̤şkündür
Yıldızı t̤ālī‘imiñ d̤şkündür
(Ms.1/36)

3.3.16. Diğer Unsurlar

3.3.16.1. Ceng, Cidāl, Kārzâr

Bu mefhum iki beyitte geçmektedir. Bir beyitte kimsenin gerçek neşeyi bulamayacağı; çünkü herkesin savaş meydanında olduğu ifade edilerek dünyada yaşamının ne kadar zor olduğu belirtilmek istenmiştir. Diğer beyitte konu savaşmak olduğunda kimse için rahat yaşamaktan bahsedilemeyeceği söylenmiştir:

Ben neşve-i h̤āqīkati buldum diyen mi var
Meydān-ı kārzārdayım işte ben dahı
(G. 114/3)

Bir gün olur zamān anı da muẓmaḥil eder
Rāḥat yaşar mı bā’is-i ceng [ü] cidāl olan
(G. 89/8)

¹⁵⁷ Beyitte “düşkün” olarak ifade edilmiştir.

3.3.16.2. Kan (Hûn)

Âşığın felek ve sevgili ile ilgili münasebeti içerisinde kan önemli bir yere sahiptir. Beyitlerde çeşitli tasavvurlar içinde zikredilmektedir. Kan, özellikle âşığın canının timsalidir. Bu sebeple sevgilinin hedefindedir. Sevgili, bir yolunu bulup âşığın kanını dökme derdine düşmüştür.

Şaire göre feleğin bağındaki yüz yapraklı goncaların üzerine saçılan şebnem değil, âşığın kanlı gözyaşıdır. Aynı zamanda sevgili, canlar yakan kanlı afettir. Âşığın sabrını ve gücünü ortadan kaldırır. Sevgilinin göz bebeği bile âşığın kanına susamıştır. Bu sebeple âşık, canına sevgilinin niçin bu kadar arzulu bir şekilde kastetmek istediğini düşünmektedir:

Göricek gonca-ı şad-bergini bāğ-ı dehriñ

Qıldı şeb-nem yerine hûn-ı sirişkiñ ĩsār

(K. 8/4)

Naşıl cānlar yaqarsıñ yā naşıl bir qanlı āfetsiñ

Taħammül-süz-ı çeşmiñ ālemi bī-hūd göstermiş

(G. 57/4)

Merdüm-i dīdesi yāriñ şusamış qanımıza

Allāh Allāh o mehiñ qasdı nedir cānımıza

(G. 99/1)

3.4. İnsan

3.4.1. İnsan

İnsan mefhumu “fert, nâs, âdem, kişi” kelimeleri ile ifade edilmiştir. Şair, hikemi bir üslup ile insana çeşitli nasihatler vermenin yanında, devrin kişilerinin olumsuz hâllerini ve felek karşısında düştükleri zor durumu aksettirmeye çalışmıştır.

Şaire göre kişi öncelikle iyiyi, kötüyü birbirinden ayırt etmeyi bilmelidir. Hünerde ise akranına üstün olmalıdır. Bununla birlikte, hiçbir ferdi aşağı görmeyip elemli insanlara karşı teselli verici bir dil kullanmalıdır. Mekkî, yaşadığı zamanın insanında hiçbir zaman böyle bir hâl gözlemez. Devir o kadar kötüdür ki insanın

gönlü, gözü, sinesi hatta göğsündeki yaralar bile ağlar. Ne deva olacak merhem ne teselli verecek kimse bulunur:

Akrânına hünerde kişi fâ'ik olmalı

İnsân önce nîk ü bedi fâriķ olmalı

(G. 119/1)

Şaķın bir ferdi taķķîr eyleyip mağrûr nefis olma

Tesellî-baķş olur ta'bir ķullan merd-i ğamnâke

(G. 101/2)

Dil ağlar dîde ağlar sîne ağlar yaralar ağlar

Zamânîñ merhemi tesliyyeti yok hîķ ferdinden

(G. 87/5)

İnsan mefhumunun yer aldığı yerlerde şairin çoğunlukla genelleyici ifadeler kullandığı görülür. Şaire göre insanların hepsinin gönlünde istekleri var olsa da karakter olarak birbirlerinden farklılıklar gösterir. Kaderin sevk ettiği istikamette insanlar için her zaman bir yol vardır. Bu sebeple insanın yapabilecekleri sınırlı olup söyleceği söz anlamsız, safsatadır. Buna rağmen kişi için hayatta geri adımlar olsa da bu aslında gelecek için müjdedir. Çünkü insan bir iki adım geri gitmediği zaman daha ileriye sıçrayamaz:

Birbirine mezheb ü meşrebde kimse beñzemez

Herkesiñ var şûretâ ķalbinde arzû-yı sebât

(G. 1/3)

Sevķ-i ķaderde herkes için bir tarîķ var

Nâsiñ kelâmı safsaķa-ı bî-me'âldir

(G. 46/2)

Âdemiñ müjde-i iķbâli olur idbârı

Bir iki ķaķve geri gitmeyiceķ şıķranmaz

(Mf. 12)

Özellikle insan ve felek münasebetinde insanın içinde bulunduğu zor durum sıklıkla anlatılmaktadır. Beyitlerde genellikle feleğin insanlara eşit davranmadığı, herkese farklı bir tavır içerisinde yaklaştığı, bir taraftan güldürürken diğer taraftan ağlattığı; bu kadar olumsuz vasıfları barındırmasına rağmen kimsenin karşı

koyamadığı gibi hususlar zikredilmiştir. Ayrıca insanın nazık kalpli olduğu belirtilerek feleğin yüküne tahammül edemediği de ifade edilmiştir:

Her ferde başka tavr ile şüret-nümâ olur

Dehriñ bu hâlidir sebab-i kı̄l u kâl olan

(G. 89/2)

Âdemi de'b-i felek geh güldürür geh ağladır

Sevķ eder hük-m-i kader endîşeden endîşeye

(G. 105/2)

Naşıl tahammül eder bār-ı dehre kalb-i rakîķ

Sürûru da ğamı da eyler âdemi taẓyîķ

(G. 67/1)

3.4.2. Güzellik

3.4.2.1. Umumi Olarak Güzellik

Divan’da güzellik denilince akla sevgili gelir. Manzumelerde hüsn, ân, melâhat ve cemâl gibi kelimeler güzelliği ifade etmek için kullanılır. Bazen sevgiliye “güzel” denilerek hitap edilir. Bununla birlikte güzellik ile ilgili belirtilen, karakterden farklı olarak dış görünüş ile ilgilidir. Meşrebinin bu sıfatı hak ettiği zaten söylenemez. Çünkü nazlı, umursamaz, vefasız ve anlayışsızdır. Âşığın çektiği çileleri kendisi bilmediği için kolay sanır. Aşk, gamı, hicranı âşığa yaşatıp zevk ve sefayı kendisine bırakır. Bu menfî vasıfları güzelliğinin hükmünü ortadan kaldırır. Ancak yine de görünüşü ve edasının cazibesine kapılanlar, ondan etkilenerek aldıkları her nefeste “*Emân!*” deyip medet beklerler. Ancak o, yaptıklarıyla yetinmeyip bütün dünyayı güzelliğine meftun etmek ister:

Görünce cāẓibe-i hüsn ü ânı dil yanıyor

Belâ-yı ‘aşķı firāk [u] ğamı kolay şaniyor

(G. 24/1)

Cihānı ser-te-ser meftûn-ı hüsnüñ kılmak istersin

Â şüh-ı nāz-perver söyle bir dīvān mı var dilde

(G. 104/2)

Her kim görürse cāzibe-i hüsni ü anını

Ey bî-emân her nefesinden emân gelir

(G. 20/4)

Güzelliğin bir okulu olduğu tasavvur edilmektedir. Burada sevgili güzellik hocasıdır. Onun aşk dersinin halkasına katılan âşıklar nice feryat etmektedirler:

H'âce-i hüsni ü melâhatsiñ sen ey şîrîn-dehen

Halka-ı tadrîs-i 'aşkında nice feryâd var

(G. 6/2)

Bir beyitte sevgilinin güzel yüzünü seyredenlerin; sevgilinin saçının kıvrımını yâd ettikleri ifade edilmektedir:

Cemâliñ seyr edenler ca'd-ı zülfüñ yâddan kalmaz

Çekenler ârzü-yı vuşlatiñ feryâddan kalmaz

(G. 54/1)

3.4.2.2. Güzellik ile İlgili Tasavvurlar

3.4.2.2.1. Kitâp

Bir beyitte güzellik, bakanın gözünü kamaştıran baştan başa altınla kaplı bir kitap olarak tasavvur edilmiştir. Aslında bu sevgilinin yüzünden başka bir şey değildir:

Gözler kamaşdı Mekkî görünce cemâliñi

Zîrâ kitâb-ı hüsni ser-â-ser zeheblidir

(G. 25/5)

3.4.3. Sevgili

3.4.3.1. Umumi Olarak Sevgili

Divan'da sevgili ilgili hususlar oldukça fazladır. O, çeşitli tasavvurlar içinde doğrudan doğruya ya da mecaz ve teşbihler yoluyla çeşitli tabirlerle yer almaktadır. Bunlardan bazıları; “yâr, cân, cânân, mahbûb; güzel, hûb, hûbân, şehnâz, âfet, âfet-i devrân, mihrîbân, nigâr, şâhid-i zamân; meh, mâh, meh-pâre, mâh-rû, meh-likâ, meh-veş; tıfl, cüvân; efe, şehlevend; beg, sultân, şâh, şeh, şâh-ı hüsni, şâh-ı verd, şâh-ı gül,

sâhib-i fermân, sâhib-kırân; gonca, gül; şive-i reftâr, cünbiş-i reftâr, kebg-i hırâm, serv-i reftâr, serv-i hırâmân, rûh-ı revân; âfitâb, âfitâb-ı âlem-ârâ; zâlim, sanem, gaddâr, münkir, kâfir, bî-vefâ; hûş-yâr, şûh, şûh-ı işvebâz, şûh-ı câzibe-perver, şûh-ı tâkat-sûz, şûh-ı şen, şûh-kes, aşûfte; perî-ruhsâr, perî, perî-zâd, perî-meşreb; melek-sîmâ, melek-nâz; dil-ber, dil-ârâ, dil-figâr; cihân-sûz, Celâlî, âteş-pâre; gözleri âhû, sâde-rû, şîrîn-dehen, tabîb”tir.

Sevgili ve âşık münasebetinden gazellerde çokça bahsedildiği görülmektedir. Âşığın sevgiliye duyduğu sitem ve çektiği ıstıraplar beyitlerin ana temasını oluşturmaktadır. Sevgili, kendisine biçilen rol gereği karakter özellikleri yönünden hep olumsuzlukları ifade etmesi ile vardır. Bundan dolayı onun için “bî-vefâ, gaddâr, kâfir” gibi tabirler kullanılır. Sevgiliye “perî” ve “gül” denilmesinin nedeni ise dış güzelliğini anlatmak içindir. O, bir melek kadar güzel olmasının yanında cilveli ve işveli hâliyle celladı andırır. Bu nedenle insaf aranmaz.

Âşık, sevgilinin müptelasıdır; ancak sevgili için bu durumun hiç önemi yoktur. Âşık ağladıkça o güler. Aynı zamanda oldukça nazlı ve umursamazdır. Sadece baygın gözleri ile bakması dahi âlemi birbirine düşürmeye yeter. Her gönle başka bir tavırla yaklaşır. Şair, bunu bildiği için sevgiliyi kendi hâline bırakmanın doğru olmayacağını ifade eder:

Âhû bakışlı bir güzeliñ mübtelâsıyım

Güldü ben ağladıkça o şîrîn-dehen dahı

(G. 113/4)

Perîsiñ cilveger [ü] ‘işvegersiñ şûhsuñ ammâ

Hemîşe çeşm-i mestiñ ‘âlemi ifsâddan kalmaz

(G. 54/3)

Her kâlbe başka tavr ile şüret-nümâ olur

Terk etseler o mâhı eger kendi hâline

(G. 102/4)

Sevgilinin bunca olumsuz özelliklerinin olduğunu bilmesine rağmen âşığın gözü ondan başkasını görmez. Çünkü peri gibi güzel sevgili aklını başından almıştır. Gözünde sevgili eşi ve benzeri olmayan, yegâne bir afettir. Âlemde binlerce güzel olsa bile onlara itibar etmez, gönlü sadece ona meyleder:

Olanca 'aqlımı aldı perī-mişālime bak
 Semāda var mı nazīri o add-hilālime bak
 (G. 65/1)

Hezārān māh-pāre olsa aqlā 'itibār etmem
 Bugün meyl eyledim bir āfitāb-ı 'ālem-ārāya
 (G. 97/2)

Sevgiliden vefa beklenemeyeceğini belirten şair, bu hususta ümit edilebileceğini öğrenmek için soru sormanın tuhaf olacağını belirtmektedir:

Vefā ümīd edilir mi o māhdan Mekkī
 'Acīb degil mi şu hālet ğarīb su'āle bak
 (G. 65/5)

Klasik şiirde âşıklar için önemli bir husus vardır: Ya sefer ya sabır. Buna istinaden şair, âşığın bir tercih yapmak zorunda kaldığını ifade etmektedir. Çünkü sevgilinin tarz ve edasına bakıldığında tahammül edilecek bir şey olmadığı görülmektedir. Bunun sonucunda kendisi için bir nasip kalmadığını gören âşık, yanında olmanın bir anlam ifade etmediğini düşünerek başka bir semte göç etmeyi istediğini belirtmektedir:

Minnet eylerdim ey melek-nāzım
 Başka tarz u edā göreydim eger
 (G. 33/2)

Cānān elinde almadı artık naşībimiz
 Bir başka semte 'atf-ı 'ināyet etmek isterim
 (G. 80/2)

Divan'da sadece bir beyitte sevgilinin karakterinin güzel olduğuna dair müspet ifadelere yer verilmiştir. Burada sevgilinin sevimli, cana yakın, sefa ehlinin meclisine uygun ve edepli bir kişi olduğundan bahsedilmiştir. Bunlar sevgiliye dair alışılmışın dışında övgülerdir:

Ġāyet sevimli cāna yakīn dil-figārdır
 Şāyān-ı bezm-i ehl-i şafādır edeblidir
 (G. 25/2)

3.4.3.2. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar

3.4.3.2.1. Âhû

Ahu, hem gözlerinin güzelliği hem de ürkek olması nedeniyle sevgiliye benzetilir. Beyitlerde “âhû göz, âhû nigâh” ifadeleri ile doğrudan sevgili kastedilmektedir. Şaire göre sevgilinin ahu gözleri âşığın yıkık gönlünü ya tamir edecektir ya da ele geçirecektir. Âşık ise onun yıkık, perişan olmasına razıdır; ancak yanmış, yok olmuş bir gönül istememektedir:

Âhû nigeheim gönlümü teşhîre mi geldi

Yohsa dil-i vîrâneyi ta'mîre mi geldi

(G. 125/1)

Süzüp âhû nigâhıñ nev-be-nev fitne uyandırma

Dil-i vîrânı yakma bir perîşân hânümân kılsın

(G. 95/3)

3.4.3.2.2. Av (Şikâr)

Genellikle klâsik şiire mensup şairler, âşığı av olarak tahayyül etmektedirler. Sevgilinin ava benzetilmesi çok fazla yapılan bir benzetme değildir. Şair, aşağıdaki beyitte boylu boslu genç manasına gelen şehlevendi gördüğünde elinden iradesi giderek onun için “*Şikâra bakın!*” dediğini ifade etmektedir:

Görüp o tavrı güzel şehlevendi Mekkî-i zâr

Gidip irâde elinden demiş şikâra bakıñ

(G. 73/5)

3.4.3.2.3. Beg, Şâh, Şeh, Sâhib-i fermân, Sâhib-kırân

Sevgili âşık ilişkisi içinde bunlar önemli bir yere sahiptir. *Divan*’da sevgilinin ad olarak ya da dolaylı yoldan şah veya bey olduğu ifade edilir. Özellikle inayet, lütuf, taht ve divan gibi saltanatla alakalı kelimeler, bu mefhumlarla ilgili tasavvurların yapıldığı beyitlerde yer alır. Tıpkı bir ferdin padişahın inayetine muhtaç

olduğunu bildirdiği gibi âşık, sevgiliden lütuf dileyip kendisi için iltifatını eksik etmemesini istemektedir:

‘Uşşāk-ı zāra pek de dirîğ etme lutfuñu
Gel қоç başñ’çün eyleme güm-rāh iltifāt
(G. 2/2)

Mekkī bu ‘ālemin nesi şāyān-ı i’tibār
Ger iltifāt etmez ise şāh iltifāt
(G. 2/5)

Sevgili gül olduğunda çemen diyarında divan tertip eder. Aynı zamanda o ferman sahibi bir padişaktır. Çünkü âşığın gönlüne hükmeder. Bu nedenle âşığın gamdan azade olabileceğini düşünmek yanlıştır:

Çemende şāh-ı gül tertīb-i dīvān eylemiş Mekkī
Haber ver ‘andelīb esbābını erkenden öğrensin
(G. 86/5)

Kayd-ı gamdan beni āzāde şanırlar Mekkī
Hüküm eder gönlüme bir şāhib-i fermānım var
(G. 35/5)

Sevgilinin şah olduğuna dair başka bir tahayyülde ise işret tahtına oturup naz pazarına geldiği ifade edilir:

Bāzār-ı nāza çıksañ eger şīveler ile
Derler serīr-i ‘işrete şāhib-kırān gelir
(G. 20/2)

3.4.3.2.4. Cān, Cānān, Tabīb

İnsanın var olmasını sağlayan temel unsur candır. Bu sebeple can, en kıymetli varlıktır. Sevgili için yaygın olarak kullanılan tabirler arasında da can ve canan yer almaktadır. Âşık, sevgiliye duyduğu aşkın büyüklüğünü anlatmak için onu can kabul edip canan diye seslenir. Bu da sevgiliye ne kadar kıymet verdiğini göstermektedir. Âşığın varlığı sevgilinin yanında hiçtir. O, olmayınca gönlü viran olur, kendini yaşıyor hissetmez. Bunun yanında âşık, varlığını sevgilinin yoluna adanmıştır. Ancak bazen eziyetine tahammül edemeyip yakasını yırttığı da görülür. Yine de sevgiliden

kendisine acımasını beklemez. Çünkü önemli olan gönüldeki aşktır. Onun devam ettirmesi için sevgilinin merhamet etmemesi gerekir:

Taḥammül eyleyemez Mekkī cevr-i cānāna
Eder de çāk-ı giribān büküm büküm bükülür
(G. 34/5)

Bu yıkık gönlüme ol meh ele almak dilemiş
Anı nezr etmiş idik biz daḥı cānānımıza
(G. 99/4)

Hālime rahm etme cānā âteş-i ‘aşkıñla yak
Sen bizi maḥv eyle kim tā ḥaşre kılsın iştiyāk
(G. 64/1)

Sevgili beyitlerde tabip, doktor, hazık olarak da tasavvur edilmektedir. Çünkü aşk hastalığına düşmüş olanlara şifa verebilecek tek kişidir. Ancak tabip cihanı yakan sevgili olunca yardım beklemekten ziyade ondan saklanmak gerekir:

Şaklasın Hāk o cihān-sūzuñ elinden Mekkī
Bildigim ḥaste-ı aşka ne ṭabīb var ne ‘ilāc
(G. 3/4)

3.4.3.2.5. Cüvân, Tıfl

Sevgilinin bu mefhumlarla tabir edilmesinin nedeni ekseriyetle tavırlarından kaynaklanmaktadır. Çünkü sürekli bir çocuk gibi nazlanmaktadırlar. Âşık ise böyle davranmalarını aklı başında olmamalarına bağlayarak onlar için naz çocuğu anlamına gelen “tıfl-ı nâz” tabirini kullanır. Ayrıca sevgilinin kendisine tutkulu bir şekilde bağlı olan âşığın gönlünü elinde oynattığı ifade edilir. Bu durum karşısında yapacak bir şeyi bulunmayan âşık, gönlünü Allah’a emanet ettiğini söyler:

Yed-i tıfılda oyuncaḳ mişālidir Mekkī
Ola Ḥudāya emānet hemān gönülcegizim
(G. 81/5)

Sevgilinin genç olması ile ilgili tasavvura bir beyitte rastlanmaktadır. Şair, ihtiyar âşıklara genç sevgilileri uygun görmediğini ifade ederek böyle arzusu olanları tenkit eder. Onların ihtiyar hâllerine bakmayıp dünyada eşi benzeri olmayan genç sevgili aradıkları, hatta onlardan vefa beklediklerini söyler:

Vefâ ümîd ediyor pîr iken cüvânlardan
 Şu köhne 'âşıka bak dil-ber-i yegâne arar
 (G. 37/2)

3.4.3.2.6. Efe, Şehlevend

Efe, Aydın ve yöresi zeybeklerine verilen addır. Bunun yanında kabadayı ve yiğit anlamları vardır.¹⁵⁸ Bir şarkıda yüzünün güzelliği, ala gözlü, güzel sözlü olması gibi özellikleri ile yer almaktadır:

Ay mı toğmuş efem güzel yüzüne
 Yandım efem yandım ala gözüne
 Toyulur mu meclisine sözüne
 Yavru efem saña gönül bağladım
 (Ş. 1/2)

Şehlevend; boylu poslu, şen, güzel genç¹⁵⁹ anlamına gelmektedir. Tavrının güzel olmasının yanında dünya işleri ile ilgili her şeyi unutmuş gibi yaparak meyhanede içki içmesi ile zikredilmektedir:

Görüp o tavrı güzel şehlevendi Mekkî-i zâr
 Gidip irâde elinden demiş şikâra bakıñ
 (G. 73/5)

Şehlevendim yine mey-ḥānede mey nûş eyler
 Gūyiyā va‘de-i dehri [o] ferāmûş eyler
 (G. 11/1)

3.4.3.2.7. Gonca, Gül, Serv

Bu mefhumların bazen müstakil bazen ise “goca-i verd” ve “gül goncası” gibi ifadelerde olduğu gibi birlikte kullanılarak sevgiliyi ifade ettiklerine de rastlanılmaktadır. Ekseriyetle sevgilinin yüzü, rengi ve güzelliği bakımından güle benzetilmektedir. Beyitlerde bu sebeple sevgili için “gül yüz” ifadesine yer

¹⁵⁸ Parlatur, a.g.e., s. 383

¹⁵⁹ Devellioğlu, a.g.e., s. 985

verilmiştir. Bülbulün âşık olarak tasvir edildiği beyitlerde ise “gül”ün sevgiliyi ifade etmesinin yanında nadiren de olsa şairin “gül” yerine “gonca” kelimesini kullandığı görülmektedir:

Kızarıp gül yüzü gömgök tere batmış Mekkî
El-emân eyle hâzer gârete reh-zen geliyor
(G. 45/5)

Bülbul açdı nâlelerle goncanın eyâ yüzün
Böyle birden başa Mekkî çıkmasın ummazdılar
(G. 19/5)

Sevgilinin güle benzemesi yüzünün yanında bütün hâlleri ilgili olduğu söylenebilir. Beyitlerde geçen “gül-endâm” ifadesi boyuyla ve tavırlarıyla güle benzediğini belirtmektedir:

Yola yatmaz der imişler o perîye ‘uşşâk
Mekkiyâ ben o gül-endâma ne dersem geldi
(G. 126/5)

Serv, uzun ve düzgün boyuyla sevgili için benzetilen olarak yer almaktadır. Sevgilinin servi boylu oluşu onun yürüyüşüne de yansır. Salına salına gidişi ile serviye andırır. Bu sebeple beyitlerde geçen “serv-i hırâmân” ifadesiyle doğrudan sevgili kastedilir. Aynı zamanda onun için bir tabir olarak kullanılan “serv-kamet” boyunun uzun olması tasavvuruna vurgu yapmak için meydana getirilmiş bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır:

‘Azm-i gülşen edelim murğ-ı hoş-elhân bulunur
Seyre çıkmış ne kadar serv-i hırâmân bulunur
(G. 31/1)

O serv-ķâmete açsam vişâle dâ’ir söz
Düşer derûnuna heycân büküm büküm bükülür
(G. 34/3)

3.4.3.2.8. Kâfir, Sanem, Büt

Sevgili için kâfir tabiri oldukça fazla kullanılmıştır. Sevgilinin böyle bir vasıfla anılması gayrimüslim olduğunu göstermez. Daha çok âşığa merhamet etmemesinden, umursamaz ve bencil davranmasından; hileci olup tuzaklar

kurmasından kaynaklanmaktadır. Bu özelliklere sahip olması onda Allah korkusunun olmadığını düşündürebilir. *Divan*'da saçının siyah olması; kaşı, gözü ve bakışlarıyla fitne salmasından dolayı da onun kâfir olduğu ifade edilmiştir. Sevgili kâfir olmak konusunda o kadar ileri gitmiştir ki şaire göre bu hususta Âd kavminden bile geri kalmaz:

Şalar fitne her yana oynadıkça merdüm-i çeşmiñ
O kâfir gözleriñ zâlim nigâhıñ 'Âddan kalmaz

(G. 54/2)

Sanem ve put da sevgilinin kusursuz güzelliğini ifade etmek için beyitlerde zikredilmektedir. Taş gibi katı yürekli ve acımasız oluşu da bu vasıflandırmayı beraberinde getirir. Aynı zamanda bu mefhumlar, sevgili için kullanılan tabirler arasında da yer almaktadır Şair, sevgiliye bazen doğrudan “Ey sanem!” diyerek seslenmektedir:

Kim dūr olurdu ravza-ı cennetden ey şanem
Âdem bir iki dâne için minnet etmese

(Mf. 16)

3.4.3.2.9. Keklik

Keklik, yürüyüşünün düzgün olması bakımından sevgiliye benzetilen olmuştur. Beyitte “kebg-hırâm” ifadesiyle şair, doğrudan sevgiliye seslenmektedir:

Saňa var 'arz edecek sözlerim ey kebg-hırâm
Şakın ey gözleri âhû deme aḥşâm olsun

(G. 85/4)

3.4.3.2.10. Mâh, Şems, Afitâb (Ay / Güneş)

Sevgili için bazen doğrudan doğruya “mâh” veya “âfitâb” kelimeleri kullanılarak açık istiare yoluyla güneş ve ay olduğu söylenilir. Bu şekilde tabir edilmesi yüzünün güzelliği ile ilgilidir. Aynı zamanda bunun için “mâh-rû, mâh-sîmâ, meh-likâ” ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca sevgilinin bir ay parçası olduğunu belirten “mâh-pâre” ifadesine de *Divan*'da rastlanmaktadır. Ancak sevgili güneş

olarak tasavvur edildiğinde mâhın önemi kalmaz. Gönül, âlemi süsleyen güneş varken binlerce mâh-pâre olsa dahi onlara tenezzül etmez:

Hezārān mâh-pâre olsa ašlā ‘itibār etmem

Bugün meyl eyledim bir âfitâb-ı ‘âlem-ârāya

(G. 97/2)

Dünya için en önemli ışık kaynağı güneştir. Âşığın gönül evini ise aydınlatıp nurlandıran sevgilidir. Ancak her iki durum mukayese edildiğinde güneşin parlak ışıkları, sevgilinin gönle verdiği aydınlığın yanında perişan kalır:

Şems-i tâbān aña nisbet ile pejmürde qalır

Hâne-i qalbimi rûşen kılar ol kebg-ı hırām

(K. 15/3)

3.4.3.2.11. Melek

Divan’da “melek-nâz, melek-sîmâ, melek-nigâh” ifadeleri ile sevgili kastedilmiştir. Özellikle yüzünün güzelliği ile meleklerle benzetilmektedir. Ancak meleklerde olmayan nazlanma özelliğine sahiptir. Sevgilinin melek olarak ifade edilmesinde bakışının etkili olduğu da söylenir. Bu nedenle ona “melek-nigâh” denir:

Baķıñ ol melek-nigâhıma

Nazar etmez oldu āhıma

‘Acebā ne oldu mähıma

Giricek benim günāhıma

(Ş. 24/1)

3.4.3.2.12. Perî (Perî-ruhsâr, Perî-çehre, Perî-zâd, Perî-meşreb)

Klâsik Türk şiirinde peri; insanlarla ünsiyete gelmemesi, herkesin gözüne görünmemesi, son derece güzel oluşları, insanları kendilerine âşık edip bağlamaları ve bu yüzden divane olmalarına sebep olmaları, çeşitli suretlere girebilmeleri, çeşme, pınar ve hamam gibi yerleri mesken tutmaları yüzünden sevgiliye benzetilir.¹⁶⁰ *Divan*’da açık istiare yoluyla sevgili için peri tabiri sıklıkla kullanılmıştır. Bu şekilde hitap edilmesi perilerin güzel olduğu düşüncesinin bir tezahürüdür. Ancak beyitlerde

¹⁶⁰ Tolasa, a.g.e., s. 54

sevgilinin peri olarak tabir edilmesinin altında yatan başka bir özelliğinin olduğu görülür. Bu, güzelliklerinin arkasında bir o kadar da kötü huyları barındırmalarıdır. Birçok beyitte bu durum açıkça belirtilir. Şaire göre sevgili peri gibi güzeldir; ancak onun gözlerinden ne kadar zorba bir tarzı olduğu anlaşılır. Bakışlarında hep yeni icatlar gizlidir. Bundan dolayı âlemi birbirine düşürür. Âşıkların sözünü dinlemeyip laubali tavırlar içerisine girer:

Bir perîsiñ gözlerinde resm-i istibdâd var

‘İşve-bâzâne nigâhında yeñi icâd var

(G. 6/1)

Perîsiñ cilveger [ü] ‘işvegersiñ şûhsuñ ammâ

Hemîşe çeşm-i mestiñ ‘âlemi ifsâddan kalmaz

(G. 54/3)

Yola yatmaz der imişler o perîye ‘uşşâk

Mekkiyâ ben o gül-endâma ne dersem geldi

(G. 126/5)

Lâü’bâlî o perî-meşrebi pek rindâne

Dil-rübâlarda bu fiṭrat neden olmuş ezeli

(G. 129/2)

3.4.3.2.13. Sâhir

Sevgilinin, sihir yaparak âşığı kendine meftun ettiği düşünülür. Ancak sevgili, âşığı büyülemek için herhangi bir çaba içine girmez. Zaten güzelliği efsunludur. Bir beyitte sevgilinin bu vasfına vurgu yapmak için büyüleyici güzellik manasına gelen “fûsun” ifadesi kullanılmıştır:

Fûsûn [u] nâz [u] istiğnâyı Leylâ senden öğrensın

Rûsûm-ı ‘aşkı da Mecnûn gelsin benden öğrensın

(G. 86/1)

3.4.3.2.14. Sâkî

Divan’da saki mefhumu, birbirine tamamen zıt iki farklı tasavvur içinde yer almaktadır. Bir beyitte sevgili olarak ifade edilen saki, alışılmışın dışında bir

benzetmeyle âşığın kucağına mest olduğu için gelip orada kalması ile zikredilmektedir. Şair, bu durumdan memnun olmasının yanında aynı zamanda hayretle karşılamaktadır. Bu nedenle saki için “*Bilmem ne içti?*” diyerek şaşkınlığını ifade etmiştir. Başka bir beyitte ise âşık sevgiliyi umursamaması sebebiyle zikredilmektedir. Sakinin ilgisizliğinden bıkmış olacak ki onun tavırlarını çekmeyeceğini belirterek elindeki billur kadehi baş aşağı çevirdiğini söylemiştir. Âşığın sevgiliye bu yaklaşımı, vâsûht tarzını hatırlatır.

Vâsûht tarzı Türk edebiyatında Fars edebiyatı kadar eskidir ve Türkçe şiirlerin Farsça benzerleriyle eşzamanlı olarak ortaya çıktığı, bulunan birçok şiir örneklerine istinaden bilinmektedir.¹⁶¹ XVIII. ve XIX. yüzyılda daha sık karşımıza çıksa da hemen her yüzyılda bu konulara yer veren şiirlerin varlığı kaçınılmazdır. Vâsûht tarzı şiirde, geleneksel şiirden farklı olarak âşık, sevgiliden yüz çevirir ve artık onun nazını çekmez ve onu bir başka sevgiliye gitmekle tehdit eder.¹⁶² Mekkî’nin de âşığı sevgilinin kendisini umursamamasından şikâyet edip tepki gösteren bir kişi olarak tasavvur etmesi, tıpkı çağdaşı olan şairlerin çoğunda olduğu gibi onda da vâsûht tarzının etkisinin olduğunu göstermektedir:

Âğuşuma mest olmuş[idi] geldi [de] kaldı
Sākī beni mest eyledi bilmem o ne içdi
(G. 113/2)

Ser-nigün kıldık zamānīñ sāğar-ı mīnāsını
Çekmeyiz şimdengerü sākīnīñ istiğnāsını
(G. 118/1)

3.4.3.2.15. Sîne-i Sîmîn

Sevgilinin teninin beyaz ve parlak olması münasebetiyle onu kastederek “sîne-i sîmîn” ifadesi kullanılır:

Açılmış pîrehan meh sîne-i sîmîne ‘aks etmiş
Benim kavlimce Mekkī dīde-i dünyā kamaşmışdır

¹⁶¹ Sara Behzad, “Türk ve Fars Edebiyatlarında Sevgiliden Yüz Çevirme”, *Journal of Turkish Language and Literature*, Volume: 3, Issue: 1, 2017, s. 66

¹⁶² Erdoğan Taştan, Nedim’in şiirlerinde ‘Vâsûht’ tarzı aşkın izleri, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 2019, s. 448-450

3.4.3.2.16. Şem' (Mum)

Mum, *Divan*'da sevgili olarak tasavvur edilmiştir (bkz. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar). Aşağıdaki beyitte “Şem ü Pervane” hikâyesindeki şeme teşbih yapılarak sevgili kastedilmiştir:

Bülbül istignâ ederse goncasından gülşeniñ

Şem'-i ikbâle koşan pervâneler mevcûddur

(G. 36/4)

3.4.3.2.17. Zâlim, Gaddar

Bu mefhumlar, sevgilinin tavırlarının olumsuzluğunu göstermek için başvurulan başlıca sıfatlar arasında yer alır. Onun gaddar ve zalim olarak nitelendirilmesinin asıl sebebi merhamet duygusundan yoksun olmasıdır. Âşığın hislerine karşılık vermek yerine canına kastetmeye çalışır. Şair, sevgilinin güzellik unsurlarını da âşığa karşı gaddarca ve zalimce kullandığını ifade eder. Aşağıdaki beyitlerde sevgilinin âşığın niyazlarına cevap olarak yan bakışlarıyla gerdanını hedef aldığı ifade edilir. Bununla birlikte feleğe bile baş eğmeyen âşığın, gaddar sevgilinin eziyetleri ile zayıf düştüğü de belirtilmektedir:

İşâret eyledi müjgânlarıyla gerdenimi

Niyâz [u] zârıma karşı cevâb-ı zâlîme bak

(G. 65/4)

Dehre baş egmez iken 'aşk zebûn etdi bizi

Şimdi miḥnet-zede-i dil-ber-i ğaddâr olduk

(G. 66/2)

3.4.4. Sevgilide Güzellik Unsurları

3.4.4.1. Saç (Gîsû, Zülf)

3.4.4.1.1. Umumi Olarak Saç

Sevgilinin güzellik unsurlarından saç, klâsik şiirde olduğu gibi *Divan*’da da renk, şekil ve koku bakımından çeşitli tasavvurlar içerisinde yer almasının yanında muhtelif başka tasavvurlar içinde de zikredilmiştir. Özellikle türlü şekillere girerek sevgilinin yüzüne ve bedenine ayrı bir güzellik katar. Bu da şairin onunla ilgili çeşitli tahayyüller meydana getirmesini kolaylaştırır.

Saç, her ne kadar sevgiliye ait olsa da ona değer katan âşığın bakışıdır. Âşık bazen saçının güzelliğine dayanamayıp öpmek ister. Bunun için kendisinin ayıplanmaması gerektiğini belirtir. Çünkü bu güzellik karşısında yapılabilecek başka bir şey yoktur. Bunun yanında sevgili için her şeyden önemlisi bir cazibe unsurudur. Onu omuzlarına saldıığında âşıkların aklını başından alır, şaşkınlıktan dillerinin tutulmasına sebep olur. Bunun yanında âşığın gönlü sevgilinin saçına bağlanmıştır. Bu sebeple onun esiridir. Perişanlığı âşığın da gönlünün dağılmasına neden olur. Üstelik saçın hayali bile âşıkta takat bırakmaz.

3.4.4.2. Saç ile İlgili Tasavvurlar

3.4.4.2.1. Şekil Bakımından

Saçın şekil bakımından en önemli özelliği düzgün olmasından ziyade dağınık ve perişan olmasıdır. Bu sebeple perişan saçın çeşitli şekillerde tasavvur edilmesi olağan bir durumdur.

3.4.4.2.1.1. Hançer

Bir beyitte sevgilinin kaşlarının mukaddes olduğu ifade edilmiştir. Buna karşılık saçlarının kâfir olduğu söylenerek celladın hançerinden geri kalmadığı belirtilmiştir:

Muqaddes kaşlarıñ seyr eyledikçe Mekkî-i zârîñ

Gözünde küfr-i zülfüñ hançer-i cellâddan qalmaz

3.4.4.2.1.2. Kemend

Eskiden mahkûmların boynuna bağlandığından kement, *Divan*’da saça benzetilen olarak yer almıştır:

Hülāgū gözleriñle günde var biñ hāne taḥrīb et
Kemend-i kākülūñ Mekkī içün var el-emān ḳalsın
(G. 95/5)

3.4.4.2.1.3. Kıvrıcık (Ca’d)

Saçın şekil olarak en önemli özelliklerinden biri de kıvrıcık olmasıdır. Sevgilinin kıvrımlı saçlarından bahsedilirken “ca’d-ı zülf” terkibi kullanılmaktadır:

Açmışdı ca’d-ı zülfüñ şalmışdı zīr-i fesden
Biñ fitne oynadırdı gīsū-yı tār-mārı
(G. 121/2)

3.4.4.2.1.4. Örtü (Setr)

Sevgilinin yüzü Kâbe olarak tasavvur edildiğinde onun saçları Kâbe’yi örten siyah örtü olmuştur:

Gizlemiş gīsūlarıñ çeşmān-ı rūḥ-efşānıñı
Ka’be-i ‘uşşāḳı setr eyler diyü bu şeydālar
(G. 13/4)

3.4.4.2.1.5. Sünbül

“Sümbül” kelimesinin Farsçası “hûşe”, Türkçesi “salkım” ve “başak”tır. Görünüş itibarıyla bu şekle sahip olan sümbül çiçeğine de bu nedenle bu isim verilmiş olmalıdır.¹⁶³ Sevgilinin saçı uzun, gür olması ve kokusu bakımından sümbüle benzetilmektedir:

¹⁶³ Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, YKY Yay., İstanbul 2007., s. 341

Bir şabā faşlı geçirdim saçı sünbüllerle

Bu hayālâtım işitse hased eyler ağyār

(K. 8/16)

3.4.4.2.1.6. Zencîr

Saçın zincir olarak tasavvur edilmesinin iki nedeni vardır. Birincisi zincirin esirlere takılmasından yola çıkarak aşk esiri olan âşığın gönlünün ona bağlı olduğu düşüncesidir. İkincisi ise şekil yönünden halkaya benzemesindendir. Bu sebeple onun için “halka-ı zencîr-i zülf” terkibi kullanılmıştır:

Girilmek halka-ı zencîr-i zülfe hayli müşkildir

Ṭarîk-i ‘aşkda rüsvâlık eylerseñ çekeklerler

(G. 17/3)

3.4.4.2.2. Renk Bakımından

Divan’da sevgilinin saçları siyah ve sarı olarak tasavvur edilmiştir. Özellikle geleneğe uygun olarak saçın siyah olması yönüyle çeşitli teşbihler içinde kullanıldığı görülür. Bir beyitte sevgilinin dağınık siyah saçları, âşık için ayrılık kâbusu olarak nitelendirilmiştir. Bu durum âşıkların kara bahtının, güneş batarken ufukta meydana getirdikleri karanlığa teşbih edilmesine neden olmuştur:

Gîsû-yı tārūmār aña kâbūs-ı hicr olur

Beñzer gurûb-ı şemse siyeh-baht-ı ‘âşıkān

(G. 92/4)

Sevgilinin saçının siyah renkli olması onun küfrü temsil etmesine neden olmuştur:

Saña baht-ı siyāh-ı ‘âşıkı ĩmā idüp gerdden

Sevād-ı küfr-i zülfüñ hāşıl-ı maḳsūd göstermiş

(G. 57/2)

Özellikle mahalileşme akımı şairlerinden Nedim’in şiirlerinde görülen saçların sarı renkli olarak tasavvur edilmesine, *Divan*’da da rastlanılmaktadır.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçının teli altına benzetilerek sarı renkli olduğu belirtilmek istenmiştir:

Az ser-keş idi oğşayarak gitdi vahşeti
Zer-tār-ı zülfü gibi yola yatmak istiyor
(G. 42/4)

3.4.4.2.3. Koku Bakımından

3.4.4.2.3.1. Misk, Anber

Divan'da sevgilinin saçları amber ve misk kokulu olarak tasavvur edilmektedir. Saçıdan bu güzel kokuların yayılması, âşık için belanın baştan aşması olarak tasavvur edilmiştir. Üstelik âşığın bu güzel kokudan etkilenmesi için onu duymasının dahi gerekmediği, aklına getirmesinin yeterli olacağı ifade edilmiştir:

Tefekkür eyledim gīsū-yı 'anber-būy-ı cānānı
O dahı bir belā-yı mübrem olmuş başdan aşmışdır
(G. 40/4)

Saçların amber ve misk kokusunda olması, âşık için ona can bağışlayıcı bir özellik kazandırmıştır. Şair, aşağıdaki bentte sevgilinin yan bakışlarıyla kanlar içinde bıraktığı âşığı, yine misk ve amber kokusu saçan saçlarıyla dirilteceğini söylemektedir:

Mest eder 'uşşākı çeşm-i dil-berin
Cāna kār etdi nigāh-ı ejderin
Ġam degil kanlar saçarsa hançeriñ
Cān bağışlar zülf-i müşg [ü] 'anberiñ
(Ş. 3/1)

3.4.4.3. Saç ile İlgili Diğer Tasavvurlar

3.4.4.3.1. Dām (Tuzak)

Divan'da yer alan bir beyitte saç tuzağa benzetilmiştir. Şair, her ne kadar saç için "gīsū" dense bile onun aslında "bela tuzağı" olduğunu ifade etmektedir:

Adıñ gīsū komuşlar yokladım dām-ı belā çıkdı

O kâfir kâkülünden ‘arz-ı hâl etdim Mesîhâya

(G. 97/4)

3.4.4.4. Kâkül, Turra

Kâkül ve turra alna dökülen saçlardır. Bu saçlardan turraya Fitnat Hanım’ın gazeline yazılan tahmisin¹⁶⁴ bir bendinde redif olarak yer verilmiştir. Tahmiste turra şekil yönünden deste olarak tasavvur edilmiştir. Ayrıca derdiyle gönlü hasta etmesi; güzel, seçkin ve âşığın özü olması gibi vasıfları da belirtilmiştir:

Geçse yed-i üftâdeye bir deste-i turrañ

Dîvâne eder ‘âşıkı berceste-i turrañ

Dil olmasa derdiñle seniñ haste-i turrañ

Bilmezdim özüm olduğunu beste-i turrañ

Sevdâ-yı maḥabbet ile Mecnûn imişim ben

(Th. 1/2)

Kâkül, özellikle siyah renkli olması bakımından siyahi asilere teşbih edilerek bir tasavvur içinde yer almaktadır. Sevgilinin saçlarını saldığında onların tıpkı evleri yağmalayan bu asilere benzediği söylenerek âşığın gönül evini talan ettikleri tasavvur edilmektedir:

Hânümân-ı âşık-ı bî-çâreyi yağma eder

Şalsa zâlim kâkülün ‘âşî siyâhîler gibi

(G. 114/4)

Kâkül, fes ve ser-puşun içinde olması ile de beyitlerde zikredilmektedir. Bu durum şairin “sarkmak” kelimesini başka anlamlara gelecek şekilde kullanmasına imkân sağlamıştır. Aşağıdaki beyitte yüze sarkan kâkülün, sevgilinin yüzüne sarkıntılık ettiği, bu sebeple feslerin şahı tarafından fes hapishanesine hapsedildiği ifade edilmiştir:

Begim kâküllerin ruḥsârına sarkıntılık etmiş

Anın’çün şâh-ı fes ḥabs etdi maḥbûs-ḥâne-i fesde

(Mf. 2)

¹⁶⁴ Th.1

Sevgili bazen serpuşunu bir yana atıp kâkülünü de diğer yana döker. Bunlarla birlikte işveli bir bakış atınca âşığı mest eder:

Ser-pūşuñ bir yaña atmış da döküp kâkülünü
‘İşve-bāz ata nigāhı beni bī-hūş eyler

(G. 11/2)

Kâküllerin perişan olması, âşığın gönlüne benzetilmesine neden olmuştur. Bu nedenle şair, sevgilinin kâküllerini dağıtmasını istememektedir. Çünkü sevgilinin saçlarını dağıtması, âşığı da perişan etmektedir:

El-emān göñlüm gibi olmuş perīşān kâkülüñ
Var ise meşāta-i dehrīñ kırılmış şānesi

(G. 124/2)

Tārumār etme şaķın ‘āşıkıñ ey çeşm-i ğazāl
Tağıdıp kâkül-i berceste-i hātır-şikenı

(G. 122/2)

Kâkülün en önemli özelliklerinden biri de uzun olmasıdır. Sevgilinin saçları uzun olduğu için sevgilinin elbisesine dolandır:

Perī-zādım olup cāmeye kâküller tolaşmışdır
Görenler māh-rūyuñ bister-i rāhatda şaşmışdır

(G. 40/1)

3.4.4.5. Kaş (Ebrû)

3.4.4.5.1. Umumi Olarak Kaş

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan kaş, daha çok saç ve gözle birlikte yer almaktadır. Şair, sevgilinin kaşlarını kâfir zülfünün yanında gördüğü zaman onu mukaddes kabul etmektedir. Bunun yanında sevgilinin saçlarını kaleme benzetmektedir. Onu kaşlarının ortasında birleştirerek inceden inceye aşkın usul ve erkânın yazıldığı bir risale kaleme aldığını ifade etmektedir. Ayrıca kaş, göz ile birlikte de tasavvur edilmektedir. O, fitnelik yapan göze yardım ederek gönlü sihre uğratmıştır:

Muqaddes kaşlarıñ seyr eyledikçe Mekkī-i zārīñ
Gözünde küfr-i zülfüñ hançer-i cellāddan kılmaz

(G. 54/5)

Miyân-ı ebruvân [ü] zülf-i yârı cem' edip yazdım
Rüsûm-ı 'aşka dâ'ir bir risâle inceden ince

(G. 96/2)

Ne sihre uğradı bilmem ne hâlet oldu dile
Cerîme fitne gözünden kaşın i'ânesi var

(Kt. 4/2)

Kaşın, âşık için bazen dert bazen de neşe unsuru olduğu belirtilmektedir. Şaire göre önceden sevgilinin kaşları sıradan bir dertken gönlün misk kokulu kâküle dolaşmasıyla kendisi için oldukça müşkül bir hâl meydana gelmiştir. Bunun yanında şair; kaşları, göz ve saçlarla kıyasladığında sevgilinin kaşları için gönlün eğlencesi olduğunu söylerken gözlerini işkence evine, saçlarını ise ecel pençesine benzetmektedir:

Baňa bir özge derd olmuş iken ebrûları evvel
Tolaşdı kâkül-i müşkîne gönlüm bir de bu çıkdı

(G. 111/3)

Kaşlarıñ gönlümüñ eğlencesidir
Gözleriñ hane-i işkencesidir
Lebleriñ kırmızı gül goncasıdır
Saçlarıñ şanki ecel pençesidir

(Ş. 11/1)

3.4.4.5.2. Kaş ile İlgili Tasavvurlar

3.4.4.5.2.1. Kemân

Keman, yaydır ve bu şekliyle kaş için benzetilen olmuştur. Tasavvurlarda savaş aleti olmasından kaynaklı olarak öldürücülüğü yönüyle de yer almaktadır. Bu özelliğe sahip olması için ise kirpik okları ile birleşmesi gerekir. Bu sebeple kaş keman olduğunda kirpikle beraber zikredilir. Aynı zamanda sevgili, kaşıyla kirpik oklarını atarken oldukça neşelidir, bu âşık için öldürücü olsa bile sevgili bunu zevk ve neşeyle yapar:

Gāh pür-neş'e olup zevk ile ol kaşı kemān
 Tīr-i müjgānını 'uṣṣāka atar dil-ber imiş
 (G. 58/4)

3.4.4.6. Göz (Çeşm, Dîde)

3.4.4.6.1. Umumi Olarak Göz

Sevgilinin en önemli güzellik unsurlarının başında gelmektedir. Göz sanki sevgilinin kendisidir. Bunun nedeni sevgilinin karakterine ait çoğu özelliğin gözüne aksetmesinden kaynaklanmaktadır. *Divan*'da sevgilinin gözü ekseriyetle mest, mestan ve mahmur gibi vasıflarla anılır. Sevgili, onları âşığı mahvetmek için kullanır. Onun mahmur bakışlarının etkisi altında kalan âşığın ciğeri, yaktığı ateşle pişip mahvolur. Bir de kirpikler, kaşlar ve yan bakış eklenince onda derman kalmayıp zebun olur.

Gözler, gelenekte olduğu gibi renk bakımından siyah olarak vasıflandırılmıştır. Zaten fitneci, gaddar, zalim, kâfir ve sâhir gibi çeşitli olumsuz özelliklerle ifade edilen gözün renk bakımından siyah olarak nitelendirilmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle onda merhamet aranmaması, âşığın bakıp da gaflete düşmemesi gerektiği ifade edilmektedir.

Gözleri anlatan tasavvurlarda hep menfi özelliklerinden söz edilirken âşığa yaşattığı olumsuzluklardan bahsedildiği görülür. Ancak aşağıdaki şarkı bendinde diğer tasavvurlardan farklı olarak âşıkları mest ettiği ifade edilmiştir:

Mest eder 'uṣṣākı çeşm-i dil-berin
 Cāna kār etdi nigāh-ı ejderin
 Ğam degil kanlar saçarsa hançerin
 Cān bağışlar zülf-i müşg [ü] 'anberin
 (Ş. 3/1)

3.4.4.6.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar

3.4.4.6.2.1. Âhû, Gazâl, Fettân

Gözle ilgili olarak “gözleri âhû, gözleri âhû-yı vahşî, çeşm-i gazâl” ifadelerine çokça rastlanmaktadır. Sevgilinin ahu gözleri âşığı kendinden geçirip ateşlerde yakar. Bu sebeple âşık, sinesinin yangınını yatıştırmaktan usanır. Şair bir beyitte ahu gözlü sevgilinin siteminden şikâyet etmektedir. Dermanının kalmadığını belirterek kendisine şefkatle bakmasını istemektedir:

Mekkiyâ yakdı bizi âteşe ol çeşm-i gazâl

Sûziş-i sîneyi teskînde bî-zâr olduk

(G. 66/5)

Şefkatle nigâh eylenilir Mekkî-i zâra

Ey gözleri âhû sitemiñ kesdi emânım

(G. 78/5)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözlerine telden örme gözlüğü takması, vahşi bir ahunun demir bir kafese hapsedilmesine benzetilmiştir:

Telden örme gözlüğüñ taķmış o âfet çeşmine

Habs olunmuş gözleri âhû-yı vahşîler gibi

(G. 115/3)

Âşık ve sevgili münasebetinde sevgilinin gözleri ile âşığın gönlü arasındaki duruma dair bir tasavvura yer verilmiştir. Şaire göre sevgilinin fettan gözlerindeki uykulu hâl asla kaybolmaz. Ona bakan âşığın gönlü girdabın dalgalarında kurtarılmayı bekleyen bir gemiye döner:

Çeşm-i fettânıñ seniñ aşla uyanmaz h'âbdan

Κurtulur mu fûlk-i dîl mevce-i girdâbdan

(Mt. 3)

3.4.4.6.2.2. Hülâgû

Sevgilinin âşıklara merhamet etmeyip gönül evlerini viraneye çeviren gözleri, tarihte acımasızlığı ve yakıp yıkmasıyla nam salmış Hülâgû'ya (bkz. Hülâgû) teşbih edilmiştir:

Hülāgū gözleriñle günde var biñ hāne taħrīb et
 Kemend-i kākülün Mekkī için var el-emān kılsın
 (G. 95/5)

3.4.4.6.2.3. İşkence Evi

Divan'da yer alan bir şarkı bendinde sevgilin gözleri, ona bakan âşık için işkence evi olarak tasavvur edilmiştir:

Kaşlarıñ göñlümün eglencesidir
 Gözleriñ hane-i işkencesidir
 Lebleriñ kırmızı gül goncasıdır
 Saçlarıñ şanki ecel pençesidir
 (Ş. 11/1)

3.4.4.6.2.4. Kâfir

Divan'da ekseriyetle renginin siyah olması münasebetiyle yer alan gözler; her yana fitne salması, acımasız olması, sevgilinin zalim bakışına katkıda bulunması yönleriyle putlara tapan, insanlara zulmederek azgınlık ve taşkınlıkta bulunan Ad kavmiyle¹⁶⁵ kıyaslanmıştır:

Şalar fitne her yana oynadıkça merdüm-i çeşmiñ
 O kâfir gözleriñ zâlim nigâhıñ ‘Âddan kıalmaz
 (G. 54/2)

3.4.4.6.2.5. Mest, Mestân, Mahmûr

Sevgilinin gözleri, görüntüsü itibariyle bir sarhoşu andırmaktadır. Bunun nedeni âşığa baygın bir şekilde bakmasından kaynaklanmaktadır. Onun bu hâli ile âlemde her zaman fesat çıkardığından bahsedilmektedir:

Perisiñ cilveger [ü] ‘işvegersiñ şūhsuñ ammā
 Hemîşe çeşm-i mestiñ ‘âlemi ifsâddan kıalmaz
 (G. 54/3)

¹⁶⁵ Celal Kırca, “Âd”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.1., İstanbul 1988., s. 333-334

Bir beyitte sevgilinin gözlerinin nergisten bile güzel olduğu ifade edilmektedir. Bu yüzden sevgilinin mahmur gözlerini gören nergis ağlayıp zebun olmuştur:

Çeşm-i maḥmūruñ görüp nergis olur zār [u] zebūñ

Lāle dāğıñ gösterip etmez mi ızhār-ı cünün

Sevdiğim zülfüñ görüp olmaz mı sünbül ser-nigün

Gül güler bülbül figān eyler evet hiç şüphe yok

(Ş. 7/3)

3.4.4.7. Gamze (Yan Bakış)

3.4.4.7.1. Umumi Olarak Gamze

Bu mefhum, sevgiliye ait bir silah olarak tasavvur edilmiştir. Bunun nedeni âşığın gönlü için yaralayıcı ve öldürücü bir özelliğe sahip olmasıdır. Şair, manzumelerde ekseriyetle gamzenin âşık üzerindeki etkisini bu özelliklerinden hareketle anlatma yoluna gitmiştir. Bilhassa gamze bahsinin geçtiği yerlerde nale, feryat, figan ve yara gibi kelimelerin gamze ile birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Gamze, özellikle âşığın sinisini yaralar içinde bırakması ile ön plana çıkmaktadır. Çünkü açtığı yaralar tahammül edilemeyecek niteliktedir. Bu durumdan âşığın memnun olması beklenemez. O, çektiği cevr ve cefalarla elem içinde olduğunu belirtir. Gamzenin bir başka önemli özelliği ise tıpkı sevgili ve güzellik unsurlarının çoğunda yer aldığı gibi fitneci olmasıdır. Şaire göre yan bakışlar fitne ve fesat çıkarma; âlemi velveleye verme hususlarında o kadar mahir ki bu özellikleri ile nam salmış Hülâgû'dan bile üstündür. Onun sevgilinin gamzesi karşısında kendinden utanmasını ve fitne konusunu ondan öğrenmesini istemektedir:

Hülâgû 'âlemi biñ velveleye eyledi efsād

Ḥayā etsin utansın fitneyi ğamzenden öğrensin

(G. 86/4)

Zevk-i bezm-i gülşeni yād eyliyor

Sevdiğim 'uşşākı dil-şād eyliyor

'Andelîbe meşk-i feryād eyliyor

Ġamzesiyle fitne icād eyliyor

3.4.4.7.2. Gamze ile İlgili Tasavvurlar

3.4.4.7.2.1. Celâlî

Celaliler; Osmanlı Devleti'nde isyan çıkarmaları, yakıp yıkmaları ile bilinmektedir. Sevgilinin gamzesi de tıpkı onlar gibi nice âşığın gönül evini yakmıştır. Şair, âşıkların hiçbirinin bu duruma karşı çıkmadığını söyleyip Celalilere benzeyen yan bakıştan şikâyet ettiğini belirtmektedir:

Ğamzesinden yalıñız birin benim şekvâ eden

O nice ma' mûreler yakmış Celâlîler gibi

(G. 115/2)

3.4.4.7.2.2. Ok (Hadeng, Nâvek)

Sevgilinin yan bakışlarının ok diye tasavvur edilmesi, klâsik şiirde umumi olarak kullanılan bir teşbihtir. Bunun nedeni gamzenin şekil özellikleri bakımından oka benzemesinden ziyade âşığın üzerinde bıraktığı etkiden kaynaklıdır. Ok ve gamze ekseriyetle birlikte kullanılma yoluna gidilmiştir. Bundan dolayı “hadeng-i gamze” ve “nâvek-i gamze” gibi terkiplere manzumelerde sıklıkla rastlanılmaktadır:

Yara mefhumu ise gamze ve ok tasavvurları içinde çoğu zaman zikredilmektedir. Şair, yan bakış oklarının açtığı yarayı âşığın ciğerindeki ayrılık hançerinin nişanesi şeklinde tahayyül etmektedir. Bununla birlikte devamlı gamze oklarına maruz kalan âşık için “dil-fiğâr” tabirini kullanmıştır:

Bir yara açdı nâvek-i gamzenle sîneye

Qalsın cigerde hançer-i hicriñ nişânesi

(G. 123/4)

Hulâşa meşreb-i rindânda ihtilâf yokdur

Hadeng-i gamzeyi hep dil-fiğârdan bekler

(G. 44/4)

3.4.4.8. Kirpik (Müjgân)

3.4.4.8.1. Umumi Olarak Kirpik

Sevgilinin âşık üzerindeki etkisini sağlayan en büyük silahlarından biri de onun kirpikleridir. Sevgilinin kirpiklerinin ucu âşığın bedenini parçalar. Bu sebeple özellikle âşığın göğsü sevgilinin kirpiklerinin açtığı yaralarla doludur. Âşık, bunların aynı zamanda hicran yarası olduğunu ifade etmektedir:

Müjgânın ucu pâreledi cismimi yer yer
Hicrânın ile yaralıdır işte nişânım

(G. 78/2)

Kirpiklerin ucunun ekseriyetle âşığın gönlünü hedeflediği ifade edilse de bir beyitte âşığın gerdanına nişan aldığı zikredilmiştir:

İşâret eyledi müjgânlarıyla gerdenimi
Niyâz [u] zârıma karşı cevâb-ı zâlîme bak

(G. 65/4)

3.4.4.8.2. Kirpik ve İlgili Tasavvurlar

3.4.4.8.2.1. Tîr (Ok)

Kirpikler, hem şekil yönünden hem âşık üzerinde bıraktığı etki nedeniyle ok olarak tasavvur edilmiştir. Sevgili bazen güzellik unsurlarını bir arada kullanarak onları daha etkili bir silah hâline getirir. Kirpik oklarını yay şeklindeki kaşlardan yardım alarak atar. Aynı zamanda sevgilinin, kirpik oklarını, siyah gözlerinin meydana çıkmasıyla atmaya başladığı ifade edilmektedir. Böylece gözlerle beraber âşık üzerindeki yaralayıcı ve öldürücü etkisi daha fazla olur:

Tîr-i müjgânını ‘uşşâkına atmaçlık için
Göz ö[ñ]ünde bir iki dâne siyâhı bekler

(Mf. 15)

Gâh pür-neş’e olup zevk ile ol kaşı kemân

Tîr-i müjgânını ‘uşşâka atar dil-ber imiş

(G. 58/4)

3.4.4.9. Yüz ve Yanak (Cemâl, Rûy, Çehre, Vech, Ruh, Ruhsâr, Sîmâ, 'Îzâr)

3.4.4.9.1. Umumi Olarak Yüz ve Yanak

Yanak ve yüz ifadeleri her ne kadar farklı anlamları ihtiva etseler de aslında sevgilinin güzellik unsurları içinde benzer teşbih ve mecazlarla aynı tasavvurları verdikleri için birbirlerinden ayrı düşünülemez. Sevgilinin güzelliği bahsi içinde en çok öne çıkan yüzdür. O, sevgilinin güzellik unsurlarının çoğunu içerisinde barındırması ile ön plana çıkmaktadır. Bu da onun çeşitli mahiyetlerde ele alınmasını sağlamaktadır. Bunların başında renk yönünden değerlendirilmesi gelmektedir.

Yüz, çoğunlukla renginin al olması ve parlaklığı ile çeşitli tasavvurlar içerisinde yer almaktadır. Bunun yanında sevgilinin yüzünün güzelliğini ben, saç ve ayva tüyler gibi güzellik unsurları tamamlar. Bu kadar güzelliği içinde barındırması, ona bakan âşık, hayran bıraktığı gibi sevgiliyi dahi kendine hayran yapar. Bu sebeple sevgili eline aynayı alır ve devamlı olarak dikkatli bir şekilde yüzüne bakar:

İkide bir de alıp destine âyînesini

Hâl-i ruhsârına dikkatle bakar dil-ber imiş

(G. 58/3)

Sevgilinin yüzünün bu kadar güzel olması, onun nazlanmasına ve vefasız olmasına neden olduğu belirtilerek âşığın cevri ve cefasını artırdığı ifade edilir. Özellikle sevgilinin al yanağına işveyle saçlarını dökmesi âşığı oldukça etkiler. Sevgilinin bu tavrında bir sebep aramasına yol açar:

Gîsûlarıñ dökülmüş ruhsâr-ı alîñ üzre

Ey mest-i nâz [ü] 'işve elbette bunda iş var

(G. 21/2)

Bir beyitte sevgilinin yüzüne bakmanın âşığı dertlendirdiği ifade edilmektedir. Ancak her ne kadar bu durum kendisini hüznlendirip ah çektirse bile âşık bundan vazgeçemez. Aldığı her bir nefeste sevgilinin al yanağına bakıp yeniden dertlenip ah çekmek ister:

Ruhsâr-ı al yâra nigâh itmek isterim

Her bir nefesde derd ile âh etmek isterim

(Mt. 10)

3.4.4.9.2. Yüz ve Yanak ile İlgili Tasavvurlar

3.4.4.9.2.1. Âteş

Sevgilinin yüzü ateş olarak da tasavvur edilir. Bu tasavvurun yapılmasının sebebi hem sevgilinin yüzünün ateş kırmızısı renginde olması hem de âşık üzerindeki etkisidir. Sevgilinin yüzünün al rengini gören âşığın ona tahammül edemeyeceği belirtilmektedir. Çünkü o, bakanın şaşkınlığını artıracak bir ateş olarak belirir. Ancak âşık bu duruma alıştığı için tahammül etmektedir:

Taḥammül eylemek mümkün degildir reng-i ruḥsāra

O bir ḥayret-fezā âteşdir ammā gör alışmışdır

(G. 40/2)

Sevgilinin ateş renkli yüzünü anması bile şairin Semender gibi ateşte yanmasına neden olmaktadır:

Yanıldım âteşin ruḥsārı aḥdım

Semender gibi Mekkī nāra yandım

Meşāḳḳ-ı ‘aşk ile cāndān uşandım

Cerīḥam ‘aşk derdim çāresizdir

(Ş. 2/3)

3.4.4.9.2.2. Gül, Gülşen, Gülzâr

Sevgilinin yüzünün içinde çeşitli güzellikleri barındırması ve al renkli olması onun gül ve gül bahçesine teşbih edilmesini sağlamıştır. *Divan*’da özellikle sevgilinin yüzü gülden güzel olarak ifade edilir. Aynı zamanda yüzü gülle kıyas etmenin bülbülü ağlattığı belirtilmektedir:

Bir şūḥ-ı rūḥ-perver gāyet sevimli dil-ber

Mevzūn idi ser-ā-ser gülden güzel ‘izārı

(G. 121/3)

Ruḥsār-ı al-ı yāra kıyās etdiler gülü

Ağlatdılar figān ile gülşende bülbülü

Ferş etdi nev-bahār çemenzāra sūnbülü

Sāḳī zamānıdır ele al sāğar-ı mülü

(Ş. 33/1)

Sevgilinin gül yüzü kızarıp üstüne ter basınca bir yağmacıya benzer. Âşık onu görünce çekinir ve yardım ister:

Kızarıp gül yüzü gömgök tere batmış Mekkî
El-emân eyle hâzer gârete reh-zen geliyor

(G. 45/5)

3.4.4.9.2.3. Güneş (Âfitâb, Mihr), Ay (Mâh, Meh, Kâmer)

Klâsik Türk şiirinde güneş, bilhassa şeklinin yuvarlak, görüntüsünün ise parlak ve aydınlık olması vasıflarıyla sevgilinin yüzüne benzetilmektedir. Güneş, tabiat için nasıl yaşam kaynağı ise sevgilinin yüzü de güzelliğinin kaynağıdır. Bu bakımdan sevgilinin yüzüyle ilgili tasavvurlarda yer alması tabiidir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünü göstermesi, tıpkı güneş ışıklarının etrafa ışıklarını saçmasına benzetilmiştir. Bu sebeple âşıklar arasında sevgilinin yüzünü görmek kendilerine yapılan bir iltifat olarak kabul edilip onlara verilmiş bir armağan olduğu ifade edilmiştir:

Şu ‘â’-ı mihr-i rûyuñ sâye şalsın zîr ü bālâya
Miyân-ı ehl-i dilde iltifâtıñ armağân kılsın

(G. 95/2)

Naz uykusuna yatan sevgilinin al yanağı, ayın sanki onun üzerine gölgesini saldığının görüntüsünü vermektedir:

Nâz uykusuna yatmış idi ol felek-misâl
Şalmışdı sâye şanki kamer rûy-ı alına

(G. 102/2)

3.4.4.9.2.4. Melek, Perî

Sevgilinin yüzü güzelliği nedeniyle meleğe ve periye benzetilir. Bu sebeple onun için “melek-sîmâ, perî-çehre, perî-ruhsâr” tabirleri kullanılır. Bir beyitte âşığın bir melek yüzlü sevgili bulup canına cevher yapmak istediği belirtilmektedir. Bunun yanında bir şarkı bendinde âşığın, melek yüzlü sevgiliyi meyhane kapısında gördüğü ifade edilerek böylece divane gönlünde gamdan eser kalmadığı ifade edilmektedir:

Ẓevkî yokdur yalıñız gülşene ‘aţf-ı nazarıñ

Bir perî-çehre bulup cevher-i cān etmelidir

(G. 47/4)

Bir melek-sīmā perî gördüm der-i mey-ḥānede

Ḳalmadı ğamdan eser aşlā dil-i dīvānede

Var imiş bir başka ḥālet şoḥbet-i mestānede

Gözlerim sākīde ḳaldı ellerim peymānede

(Ş. 9/2)

3.4.4.9.3. Ka’be

Bir beyitte sevgilinin yüzü Kâbe olarak tasavvur edilmiştir. Çünkü âşıklar ona doğru yönelirler. Saçlar ise siyah renkli olması ve yüze doğru sarkması ile Kâbe’nin örtüsüne benzer:

Gizlemiş ğīsūlarıñ çeşmān-ı rūḥ-efşānıñı

Ka’be-i ‘uşşākı setr eyler diyü bu şeydālar

(G. 13/4)

3.4.4.9.3.1. Kitâb

Bir beyitte sevgilinin yüzü baştan başa altınla kaplı bir kitap olarak tasavvur edilmiştir. Bu, aynı zamanda güzelliğin kitabıdır:

Gözler ḳamaşdı Mekkī görünce cemālîñi

Zīrā kitāb-ı ḥüsnü ser-ā-ser zeheblidir

(G. 25/5)

3.4.4.10. Ben (Hâl)

3.4.4.10.1. Umumi Olarak Ben

Ben, genellikle yüzde bulunan dudak, yanak, saç ve ayva tüyleri ile birlikte çeşitli tasavvurlar içinde kullanılan bir güzellik unsurudur. Özellikle nokta şeklinde, siyah ve küçük olması gibi vasıfları, beyitlerde zikredilmektedir. Aynı zamanda amber kokulu olması da önemli özellikleri arasında yer almaktadır. Âşığın onu

hissetmesi daha çok gönlü ile olur. Gönül, sevgilinin yüzündeki ben ne kadar küçük olsa bile kokusunu hemen tanır. Bunun nedeni âşığın bununla tanışıklığının ezelden beri olmasıdır:

Ezelden olmalıdır ġālibā mu‘ārazası
Göñül ruğunda olan hāl-i ‘anberi tanıyor
(G. 24/4)

Gerdanındaki beni gören âşık için artık sevgiliden uzakta durmanın mümkün olmayacağı ifade edilir:

Beni yāra ne mümkün dūr ede bir lafz-ı müstaķbel
Tūrurken gerden-i billūru üzre dāne-i hālī
(Mf. 21)

3.4.4.10.2. Ben ile İlgili Tasavvurlar

3.4.4.10.2.1. Habeş

Sevgilinin beniyle ilgili yapılan tasavvurlar içinde renginin siyah olmasından dolayı özellikle Habeşlilere benzetilmesi ön plana çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte âşığın sevgilinin benini öpme arzusunda olduğu ifade edilmektedir. Şair, bu arzusun gerçekleşmesinin zorluğunu belirtmek için âşığın Habeş’e gitmesi gerektiğini söylemektedir:

Gitdiği yer değil ammā gidicekdir cānā
Būse-i hālīñ içün Mekkī diyār-ı Habeşe
(Mf. 6)

3.4.4.10.2.2. Nokta

Sevgilinin yüzündeki ben, yıldızlarla uğraşan falcıların geleceği öğrenmek için döktükleri noktalar olarak tasavvur edilmiştir:

Hāldir şanma şaķın ol gül-i ruhsārında
Nokta dökmüş de felek hükmüñ eder istimzāc
(G. 3/3)

3.4.4.11. Hat (Ayva Tüyleri)

3.4.4.11.1. Umumi Olarak Hat

Divan'da hat ile ilgili tasavvura sevgilinin diğer güzellik unsurlarına kıyasla fazla rastlanılmamıştır. Hat, aslında bir yazı yazma sanatına verilen addır. Klâsik Türk şiirinde sevgilinin güzellik unsurları arasında yer alan hat, yanakta veya dudağın çevresinde bulunan ince tüylerdir. Onun için ayva veya şeftali tüyleri de denir. Sevgilinin güzellik unsurları içinde yer almasının sebebi ise sevgilinin gençliğinin bir nişanesi olmasıdır.

3.4.4.11.2. Hat ile İlgili Tasavvurlar

3.4.4.11.2.1. Duman (Dûd)

Divan'da yer alan bir beyitte sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri âşığın ahından çıkan dumanlara benzetilmiştir. Ancak şaire göre sevgilinin yüzünde görünenler, ayva tüyü değildir. Doğal olarak yüzdeki ayva tüyü olmayınca sevgilinin gençliğinden söz edilemez:

Haṭ-āver olduğun ṡannetdi ‘uṡṡāk ol mehiñ ammā

Bilirdi dûd-ı āhım ruḥlarında ṡanma mû çıḳdı

(G. 111/4)

3.4.4.12. Dudak (Leb)

3.4.4.12.1. Umumi Olarak Dudak

Dudak, sevgili için önemli bir güzellik unsuru olmasına rağmen tıpkı hat mefhumunda olduğu gibi onunla ilgili çok fazla tasavvura yer verilmemiştir. Özellikle renginin kırmızı olması yönüyle yer aldığı beyitlerde la’l, mercan, yakut ve akik gibi birçok madene benzetilmesiyle ön plana çıkar. Bunun yanında genel olarak yok denecek kadar küçük olduğu tasavvur edilir. Dudakların kenarında mutlaka ayva tüyleri mevcuttur. Bütün bunlar dudağın güzelliğini bir kat daha artırır. Âşık her daim onu öpmek ister; ancak bunun için bayramın gelmesini bekler. Çünkü ona göre bayramın gelmesi hem sevgiliye kavuşma hem de onun dudağını öpme zamanıdır:

Mütekarrib gibidir Mekkī viṣāl eyyāmı

Alırız buse lebinden hele bayrām olsun

(G. 85/5)

Sevgilinin dudağı rint ve zahit ilişkisinde de yer almaktadır. Zahit sevgilinin dudağını öpmek ister; fakat sevgilinin dudağını sadece hakiki âşıklar öpebilir. O, aşk şarabından içmemiştir. Zahidin içtiği kahvedir ve bu sebeple ağzı kara olmuştur:

Öpemezsiñ leb-i yārı zāhid

Ḳahve içdiñ seniñ ağızıñ ḳaradır

(Kt. 3/1)

3.4.4.12.2. Dudak ve İlgili Tasavvurlar

3.4.4.12.2.1. Gonca

Gonca; küçük, dar ve kırmızıdır. Aslında henüz açmamış bir güldür. Sevgilinin dudağı şekil olarak goncayı anımsatmaktadır. Bu sebeple dudak için gonca benzetilen olarak manzumelerde yer almaktadır:

Bir meh-likāyı sevdi ki göñlüm Haleblidir

Fitne bakışlı şūḥ-kesim gonca leblidir

(G. 25/1)

3.4.4.12.2.2. Kapı (Der)

Sevgilinin dudağı için güzellik kapısı ifadesi kullanılarak onun sevgili için önemi vurgulanmıştır:

Bu şīve bu eṭvār mıdır rehber-i ḥüsnüñ

Ey şāh-ı ḥüsn la‘l-i lebindir der-i ḥüsnüñ

Gencīne-i ḳalbimde yatur ejder-i ḥüsnüñ

Mir’āt-ı ḥayālimde imiş peyker-i ḥüsnüñ

Ol ḡamzeden efsāne vü efsün imişim ben

(Th. 1/4)

3.4.4.12.2.3. La'l, Mercân, Yâkût, 'Akîk

Divan'da şair renklerinin kırmızı olmasından dolayı sevgilinin dudağını la'l, mercan, yakut ve akik taşlarına benzetmiştir. Bu taşlar içinde sevgilinin dudağı için benzetilen olarak en çok kullanılan taş ise la'ldir. O, bazen doğrudan sevgilinin dudağının yerine zikredilmiştir. Bunun nedeni bu taşın diğerlerinden daha değerli olmasıdır. Şair, birçok beyitte bu taşları birbirleri ile kıyaslamış dudağa benzetilen taşlar içinde la'lin dudağın vasfını anlatmaya en uygun olduğunu belirtmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dudağının yakutla anlatılabileceğini, ancak aşırılığa gidilerek Bedahşan'ın la'li ile belirtildiğini ifade etmiştir. Şairin bu yaklaşımı, sevgilinin dudağına yeterince kıymet verdiğini düşünmemize neden olmaktadır:

Bir leb-i cānānı yâkût ile tavşîf eylediñ
Anda da ifrâṭ edip la'-l-i Bedahşān etdiler

(G. 133/4)

Sevgilinin dudağı bahsinde adı geçen taşlar arasında akik de yer almaktadır. Ancak sevgilinin la'l dudağının aksini görmesiyle kendinden utandığı ifade edilmektedir. Bu bakımdan akik taşının la'lin yanında hiçbir kıymetinin olmadığı söylenebilir. Bundan dolayı sevgilinin dudağı için benzetilen olarak kullanılması uygun düşmeyecektir:

Sen o meh-pāre-i cān-sūz-ı dil-ārāsıñ kim
'Aks-ı la'liñle ḥacīl oldu 'aķīḳ-i Yemenī

(G. 122/3)

Bir beyitte sevgilinin güzellik unsurları ifade edilirken dudağın kırmızı renginden dolayı mercan olduğu söylenmiştir:

Lebi mercān ruḥu gül sīm kākül dişleri dürdür
Baña nisbet mücevherler taķınmıṣ zeber ü bālāya

(G. 97/3)

3.4.4.12.2.4. Şarâb, Kadeh (Câm)

Sevgilinin dudağının kırmızı ve yuvarlak olarak tasavvur edilmesi onun klâsik Türk şiirinde şaraba ve kadehe benzetilmesini sağlamaktadır. Şarap ve kadeh *Divan*’da açık istiare yoluyla sıklıkla dudağın yerine zikredilmiştir.

Aşağıdaki beyitte âşığın meyhanede bulunan şuh meşrepli sevgiliden armağan olarak bade istediği ifade edilir. Bu istek aslında bade değildir. O, renginin kırmızı olduğundan yola çıkılarak sevgilinin dudağı olarak düşünülebilir. Çünkü sevgilinin şarap gibi kırmızı dudağından başka bir şey âşık için armağan olamaz. Ayrıca şarap sevgilinin dudağının yanında armağan olarak sönük kalır:

Bezm-i ʃarabda âh baña şûh-ı meygede

Bir bâde verse cânımı pîş-keşlik istiyor

(G. 26/3)

Bir beyitte de şair, birden çok güzelin olduğu meyhanede kendine seslenip sevgilinin dudağını kastederek hangi kadehin mesti olduğunu sormaktadır:

Bu ‘işretgehde Mekkî ʃağî cāmın mestisiñ bilmem

Esâsından ʃarâb olmuşken âbâd olmak istersiñ

(G. 71/5)

3.4.4.13. Diş

3.4.4.13.1. Umumi Olarak Diş

Beyazlığının yanında parlaklığı ile sevgilinin güzellik unsurları içerisinde yer alır. *Divan*’da mücerret olarak dişlerin güzelliğinden bahsedilmemiştir. Ekseriyetle diğer güzellik unsurlarıyla beraber zikredilmiştir. Şair, dişleri renginin beyaz olması nedeniyle inciye benzetir. Bundan başka herhangi bir tasvir ve teşbihin içerisinde yer almamıştır:

Lebi mercân ruhu gül sîm kâkûl dişleri dürdür

Baňa nisbet mücevherler ʃaķınmış zeber ü bālāya

(G. 97/3)

Yine bir âfet-i devrāna gönûl bağlandı

Şaşı sünbûl ruhu gül dişleri dūr sîm-endām

3.4.4.14. Ağız (Dehân, Dehen, Fem)

3.4.4.14.1. Umumi Olarak Ağız

Ağız, küçük ve dar olması yönüyle sevgilinin güzellik unsurları içerisinde yer alır. Bu özellikleri dudakla ilgili yapılan tasavvurlarla benzerlikler göstermesini sağlamıştır. Daha çok şirinliğiyle, içinde bulundurduğu dişlerle, sevgilinin fesahat ve belagattaki hünerini aksettirmesi ile ön plana çıkar. Gamze, kaş, göz gibi güzellik unsurlarının fitneliğinin yanında sevgilinin narinliğini temsil eder. Bu özelliği ile şirin ağızlı sevgili, aşk dersinde güzellik hocası olmuştur:

H'âce-i hüsn ü melâhatsiñ sen ey şîrîn-dehen

Halka-ı tadrîs-i 'aşkında nice feryâd var

(G. 6/2)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin her ne kadar şirin bir ağız olduğu söylene de meşrebinin değişmeyeceği ifade edilmiştir. Çünkü şirin ağızlı sevgili, âşığın çektiği ıstıraplar nedeniyle ağlamasına üzüleceği yerde gülmektedir:

Âhû bakışlı bir güzeliñ mübtelâsıyım

Güldü ben ağladıkça o şîrîn-dehen dahı

(G. 113/4)

3.4.4.14.2. Ağız ve İlgili Tasavvur

3.4.4.14.2.1. Gonca

Sevgilinin ağız dar ve küçük olması bakımından çoğunlukla gonca olarak tasavvur edilir. Sevgilinin gonca ağızıyla neşeli bir şekilde teşrifi, âşıklar için baharın erken gelmesi olarak değerlendirilir. Çünkü goncanın gülzârda görünmesi baharın gelişinin en büyük habercisidir:

Bakıñ ol gonca dehânım ne kadar şen geliyor

Bu sene mevsim-i gülzâr ise erken geliyor

(G. 45/1)

3.4.4.14.2.2. Kutu (Dürc)

Ağız, şekli ve içinde inci dişleri barındırması ile bir mücevher kutusunu hatırlatır. Sevgilinin konuşması, onun içinden mücevherlerin saçılması olarak tasavvur edilir. Bu nedenle âşık, sevgilinin mücevher kutusu gibi olan ağızını açarak konuşmasıyla, söz söylemede sahip olduğu hüner ışıklarını feleğe ulaştıracağını belirtmektedir:

Ne feşâhat ne belâgat ne halâvetdir kim

Güyyiâ lü' lü' [vü] firûze tolu dürc-i femi

(Tar. 2/13)

Açsañ dehân-ı dürc-i cevâhir-feşânıñı

Envâr-ı ma'rifet felege intişâr eder

(K. 7/12)

3.4.4.15. Gerdan

3.4.4.15.1. Umumi Olarak Gerdan

Gerdan ile ilgili tasavvurlara çok az yer verilmiştir. Sevgilinin gerdanı renk yönünden beyaz olarak tasvir edilir. Genellikle saçları veya fesinin püskülü gerdanının üzerine düşer. Bu, âşık için istenmeyen bir durum olarak nitelendirilir. Çünkü fesin püskülünün sevgilinin gerdanı üzerinde bulunması ona sarkıntılık etmesi olarak değerlendirilir:

Ĥaber ver püskülñ gerdânıña yüz sürmeden gitsin

Püsüküllü belâ mevcüddur her dâne-i fesde

(Mf. 3)

3.4.4.15.2. Gerdan ile İlgili Tasavvurlar

3.4.4.15.2.1. Billûr

Oldukça parlak ve şeffaf taş veya camlara billur denir. Onun bir diğer adı da kristaldir. Bir beyitte sevgilinin gerdanı parlaklığı ve rengi bakımından billur olarak tasavvur edilmiştir:

Beni yāra ne mümkün dūr ede bir lafz-ı müstaḳbel
 Tururken gerden-i billūru üzre dāne-i ḥālī
 (Mf. 21)

3.4.4.16. Boy (Kad, Kâmet, Endâm)

3.4.4.16.1. Umumi Olarak Boy

Boy, sevgilinin olmazsa olmazı diye nitelendirilebilecek güzellik unsurlarından biridir. Şair, bu mefhuma ayrı bir önem vermektedir. Sevgilinin boyu uzun, düzgün ve ince olarak tasvir edilir. Bu vasıflar çeşitli tasavvurlar içinde sevgiliye dair farklı özelliklerin ortaya çıkmasına neden olur. Özellikle uzun olması sevgilinin karakterine yansıyarak onu mağrur ve kibirli bir kişilik hâline getirir. Âşığa tepeden bakarak aşağılayıcı bakışlarıyla görmezden gelir. Bunun yanında uzun boy her ne kadar sevgilinin yüceliğinin göstergesi olsa da daha çok âşığın âcizliğinin ifadesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Divan’da sevgilinin boyunun uzunluğunun yanında renk bakımından beyaz olduğu ifade edilir. Bu yönden bilhassa gümüş ile ilişkilendirilir. Aşağıdaki beyitte yer alan “sîm endam” ifadesi sevgilinin beyaz tenli ve uzun boylu olduğunu belirtmek için kullanılmıştır:

Yine bir âfet-i devrāna gönül bağlandı
 Saçı sünbül ruḥu gül dişleri dūr sîm-endām
 (K. 15/2)

3.4.4.16.2. Boy ile İlgili Tasavvurlar

3.4.4.16.2.1. Bâlâ

Sevgilinin boyu oldukça uzundur. Bu nedenle yukarı, üst ve yüce gibi anlamlara gelen “bâlâ” sözü onun için kullanılmıştır:

Ey ḥūş-yār kâmet [ü] bālânı özlerim
 Kalsa ‘aceb mi vādī-i ḥasretde gözlerim
 (Mt. 5)

3.4.4.16.2.2. Gül

Sevgilinin boyuyla ilgili yapılan başka bir tasavvur ise gül endamlı olmasıdır. Bu özellik onun güle benzeyen boyuyla ne kadar nazik ve latif olduğunu göstermektedir. Şaire göre âşıkların sevgiliyi söz dinlemez olarak nitelendirmeleri yanlıştır. Çünkü gül endamlı sevgiliye ne dediyse yapmıştır:

Yola yatmaz der imişler o perîye ‘uşşāk
Mekkiyā ben o gül-endāma ne dersem geldi
(G. 126/5)

3.4.4.17. Kulak (Gûş)

Divan’da sevgilinin güzellik unsuru olarak kulak, herhangi bir teşbih içerisinde yer almaz. Sadece bir beyitte sevgilinin meyhanedeki gürültüyü dinlediğini belirtmek için kullanılan “gûş eylemek” fiili içinde geçmektedir:

Gāh mestāne terennüm edip ol şūh-mizāc
Gāh mey-ḥānedeki gulguleyi gûş eyler
(G. 11/3)

3.4.4.17.1.1. Servi (Serv)

Servi görünüş olarak uzun, ince ve düzgündür. Dört mevsim yapraklarını dökmez ve sürekli taze kalır. Bu sebeple uzun boylu, yeni yetişmiş genç olarak tahayyül edilen sevgilinin boyuna teşbih edilir. Klâsik şiirde sevgilinin boyu için yapılan benzetmeler arasında en çok tercih edilendir.

Beyitlerde sevgilinin servi boyuyla gülşene ayrı bir letafet getirdiği, sürekli yeşil kalan yapraklarından hareketle gül bahçesinde baharı hatırlattığı zikredilir. *Divan*’da ekseriyetle “serv kamet, serv-i hırâmân” gibi ifadelerle doğrudan doğruya sevgili kastedilir. Şair, servi boylu sevgiliye içinin sırlarını açtığını belirtmektedir. Ayrıca vuslattan bahsedeceğini de söyleyerek bu durum karşısında sevgilinin içine heyecan düşeceğini ve servi boyunun büküleceğini düşünmektedir:

Görün leṭāfetiñi gülşeniñ bahāra baķıñ
Naşıl hırām ediyor servi boylu yāra baķıñ

(G. 73/1)

O serv-ķāmete açsam vişāle dā'ir söz
Düşer derūnuna heycān büküm büküm bükülür

(G. 34/3)

Bir bir hīķāyet eyledim aḥvāl-i zārımı
Esrārımı o serv-i ḥırāmāna söyledim

(G. 84/2)

Mekkî, kendinden önceki şairlerin yolundan gittiğini belirtmek için sevgilinin düzgün boyunu serve teşbih etmenin seleflerinden kalan bir tabir olduğunu belirtmektedir:

Ķāmet-i mevzūn-ı yārı serve teşbīh eylemek
Şīve-i eslāfdan ḳalmış güzel ta'bir[dir]

(G. 51/3)

Servi boyla ilgili başka bir ifade ise sevgilinin nazlı olmasından dolayı söylenen serv-i nāzıdır. Şair, sevgiliden bu hususta yardım beklemektedir. Tıpkı boyu gibi büyüklük göstererek ona rahmet edip nazlanmamasını istemektedir:

Güler yüzle gel ey meh bezm-i rindāne nerīmāne
Emān ey serv-i nāzım meslegiñ göster kerīmāne
Eliñ Allah için şun nabż-ı 'uşşāķa raḥīmāne
Ayağıñ uyayım bir bāde şun sākī ḥakīmāne
Marīz-i 'aşķa kim vāridi 'ācil sāğar-ı Cemdir

(Th. 3/2)

3.4.4.18. Göğüs (Sîne)

Sevgilinin güzellik unsurlarından sine, rengi ile ilgili meydana getirilen tasavvurlarda yer almıştır. Renginin beyaz, görüntüsünün parlaklığı ile gümüş ve billura benzetilir. Bu nedenle onu belirtmek için “sîne-i sîmîn, sînesi billûr” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Sevgilinin onu açtığında saf billur gibi görüldüğü belirtilerek bu görünüşün hukukta iki taraf veya vekilleri hazır oldukları halde verilen hüküm¹⁶⁶ gibi itiraza yer bırakmadığı belirtilmektedir. Aynı zamanda sevgilinin

¹⁶⁶ Devellioğlu, a.g.e., s. 389

üstüne giydiği nurdan gömlek ile onu kapatarak dışarıdan görünmesine engel olduğu da tasavvur edilmektedir:

Yār açmış sīnesiñ billūr-ı şāfiler gibi
İ‘tirāza yer kıomaz hüķm-i vicāhiler gibi
(G. 115/1)

Farķ olunmaz sīnesi billūrdan
Pīrehen giymiş o āfet nūrdan
Bir selām al gözleri maħmūrdan
Ėamzesiyle fitne icād eyliyor

(Ş. 37/2)

Sevgilinin gümüşten olan sinesinin üzerine giydiği gömleği açtığı zaman ayın ışıklarının ona aksetmesiyle ortaya çıkan parlaklığın dünyanın gözünü kamaştırdığı ifade edilmektedir. Aynı zamanda “gözü kamaştırmak” ifadesinin anlamından yola çıkarak bu görüntünün başta âşıklar olmak üzere herkesçe çok beğenildiği düşünülebilir:

Açılmış pīrehen meh sīne-i sīmīne ‘aks etmiş
Benim kıavlimce Mekkī dīde-i dünyā kıamaşmışdır
(G. 40/5)

3.4.4.19. Ayak (Pâ, Pây)

Divan’da sevgilinin ayağı ile ilgili tasavvurlar iki beyitte yer almaktadır. Sevgilinin boyu kadar ayağı da yüceliğinin nişanesi olduğu belirtilir. Âşıklar ayağının toprağına yüz sürmek ve öpmek isterler. Eğer sevgiliye arz-ı hâlde bulunacaksa âşığın cesaretini toplaması, hakir bir surete bürünüp bin türlü şekilde girip yardım dilemesi gerekir. Çünkü orası padişahların makamı gibidir. Ayağına ulaşmak için bazı usullerin yerine getirilmesi lazımdır:

Hāk-pāya ‘arz-ı hāl taķdīme kııldım ictisār
Şūret-i taħrīrde biñ dürlü istimdād var
(G. 39/2)

Âşık, sevgili münasebetinin en çok bilinen şekli, gül ve bülbül tasavvurudur. Bir beyitte bu tasavvurdan yola çıkılarak sevgilinin ayağı ile ilgili bir tahayyüle yer

verilmiştir. Bülbül, her zaman olduğu şekilde güle duyduğu aşktan dolayı onun eziyet dikenleriyle vücudu yaralar içinde kalmıştır. Gül ise kendisine duyulan aşktan dolayı çekilen eziyetlere karşı saygısını göstermek istemektedir. Bunun için bülbülün ayağının altına yapraklarını sermiştir. Bu; gülün, bülbülü ya da sevgilinin, âşığı mükâfatlandırdığı çok ender durumlardan biri olması bakımından önemli bir tasavvurdur:

Egerçi ‘andelîbi hâr-ı miḥnet zaḥm-dâr etmiş

Ayağı altına ta‘zîm için gül yaprağını serdi

(G. 108/4)

3.4.4.20. Nigâh

Sevgilinin bakışları onun güzellik unsurları içinde yer alır. Gamze sevgilinin gözünün ucuyla kaçamak bir şekilde yaptığı yan bakıştır. Nigah ise sevgilinin gözlerini süzerek âşığın özellikle bunu görmesi için ayan beyan bir şekilde yaptığı bakıştır. Sevgili o bakışı kâfir gözleriyle yapar. Bu sebeple nigah da gamze gibi zalimdir, ikisi de fitnecidir:

Şalar fitne her yana oynadıkça merdüm-i çeşmiñ

O kâfir gözleriñ zâlim nigâhıñ ‘Âddan kalmaz

(G. 54/2)

Sevgilinin bakışıyla âşığın gönlü viran olur. Ancak âşık, sinisini parçalasa da o bakışı dünya malına değişmeyeceğini ifade eder:

Süzüp âhû nigâhıñ nev-be-nev fitne uyandırma

Dil-i vîrânı yakma bir perîşân ḥânümân kalsın

(G. 95/3)

Benim ol bir bakışla sînem etdi çāk çāk ammā

Değişmem ol nigâhı Mekkiyâ emvâl-i dünyāya

(G. 97/5)

3.4.5. Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar

3.4.5.1. Bî-vefâ, Hercâî

Bu mefhumlar, şairin tasavvur etmeye çalıştığı sevgili tipini belirten en önemli ifadelerdir. Onun vefasız olması, âşığın çektiği cevr ve cefaların gözünde hiçbir hükmünün olmamasından ileri gelir. Çünkü o, aşkta kararsızdır. Âşığa karşı herhangi bir bağlılığı olmadığından ona şarap diye zehir içirir:

Saňa şarāb diyü kâse kâse zehr içirir

Zamāne dil-beri hercā'idir vefā ne arar

(G. 37/3)

Sitem gördük tekāpū eyledikçe āşinālardan

Cefākārım neler çekdim neler ben bî-vefālardan

(G. 90/1)

3.4.5.2. Bûse

Bu mefhum, âşığın sevgiliye dair duyduğu en büyük arzulardan birini ifade etmektedir. Beyitlerde gerçekleştiğine dair herhangi bir tasavvura yer verilmemiştir. Anlatılanlar sadece âşığın imkânsız hayallerinden ibarettir. Âşık, sevgilinin güzellik unsurlarından başta yanak olmak üzere, dudağını, saçını, benini öpmek istediğini belirtir. Bunun olabilmesi için ise vuslatın gerçekleşmesinin gerektiği ifade edilir. Kavuşma gününü bekleyen âşık, kendinden emin bir şekilde o gün geldiğinde sevgilinin gonca dudağından öpeceğini söylemektedir.

Bu mefhum rint, zahit ilişkisinde de yer almaktadır. Şaire göre sevgiliyi herkes öpemez, onun için zahit gibi iki yüzlü olmamak gerekmektedir. Ayrıca öpmek bir hayali ifade etse de âşık, bu hususta asla umdudunu yitirmemesi ile ön plana çıkmaktadır. Hatta sevgilinin benini öpmek için gerekirse Habeş'e bile gitmeyi göze alacak kadar kararlıdır:

Mütekarrib gibidir Mekkī vişāl eyyāmı

Alırız bûse lebinden hele bayrām olsun

(G. 85/5)

Öpemezsîñ leb-i yârı zâhid
 Kahve içdiñ seniñ ağzıñ karadır

(Kt. 3/1)

Gıtdığı yer degil ammâ gidicekdir cānā
 Būse-i hālîñ içün Mekkî diyār-ı Habeşe
 (Mf. 6)

3.4.5.3. Füsûn, Nâz, İstignâ, Cilve

Sevgiliyle ilgili yapılan tasavvurlarda onun bilhassa nazlı, cilveli, umursamaz ve efsunkâr olduğundan bahsedilir. Bu vasıfları ile efsanevi aşk kahramanlarından Leyla'dan bile üstün tutulur. Aynı zamanda âşık da sevgilinin bu menfi vasıflarına katlanıyor olması sebebiyle aşkta mertebe sahibi olduğunu iddia eder. Bu sayede elde ettiği tecrübeyle Mecnun'a dahi ders verebilecek kadar aşkın usul ve erkânına malik olduğunu düşünür:

Füsûn [u] nâz [u] istignâyı Leylâ senden öğrensin
 Rûsûm-ı 'âşkı da Mecnûn gelsin benden öğrensin
 (G. 86/1)

Nazlı ve işveli sevgili her fırsatta bu özelliklerini göstermekten geri kalmaz. Bilhassa bunu gözleriyle süzerek yapar. Böylece fitne çıkarır, âlemi birbirine katar. Aynı zamanda çemenzâra işveli bir tavırla geldiğinde gül bahçesinde bulunanlar hayrette, bülbüller ise dilsiz kalır:

Göz süzüp 'âşkına nâz şatar dil-ber imiş
 'Âlemi birbirine öyle katar dil-ber imiş
 (G. 58/1)

Çemenzâra da geldi mäh-rûlar 'işve-bâzâne
 Gülistân-ı 'âlem hayretde kaldı bülbülân hāmûş
 (G. 59/2)

Sevgilinin nazlı hâli her zaman vardır. O, amber kokulu saçlarını tararken bile nazlıdır. Bu şekilde kavuşma yastığına gireceği de tahayyül edilmektedir:

Tarayıp şîve ile kākül-i 'anber-fāmîñ
 Bister-i vaşlma da öyle yatar dil-ber imiş

3.4.5.4. Kalp, Gönül, Taş Yürek

Sevgilinin gönlü ile ilgili *Divan*'da fazla bir bahis yoktur. Genellikle merhametsiz, bî-vefâ, umursamaz olması; şefkat nedir bilmemesi gibi özellikleri kalbinin nasıl olduğunu göstermektedir. Şaire göre sevgili o kadar merhametsizdir ki âşığın inlemeleri onda hiçbir etki uyandırmaz. Bu da aşkla ilgili yapılan tasavvurların âşığın müşkülâtı üzerine kurgulanmasına neden olmuştur:

Fiğân kim kalb-i yâra eylemez te'şîr müşkildir
Anıñ'çün ser-güzeşt-i âşıkı taşvîr müşkildir
Kitâb-ı fenn-i 'aşkı eylemek tefsîr müşkildir
Hikâyât-ı gamım güftâr ile taqdîr müşkildir
Nice hayret-fezâ yerler ta'bîr müşkildir

(Th. 2/1)

Sevgilinin merhametsizliği, tarihte acımasızlığı ile meşhur Cengiz Han'ın gönlünde bulunduğu tasavvur edilmesine neden olmuştur:

Nedir bu çāk çāk sîne-i şad-pâre-i 'uşşāk[ıñ]
Nedir bu zulme bā'is yohsa Cengîz Hân mı var dilde

(G. 104/4)

Bir beyitte şair, sevgiliyi taş yürekli ve zalim olarak vasıflandırmıştır. Bunun nedeni ise iniltilerinin neyin sesiyle uyumlu bir şekilde çıkarken oluşturduğu ahengin sevgilinin kalbine bir tesir etmemesidir:

Ne taş yürekdir o zâlim ki eylemez te'şîr
Şadâ-yı nây ile âheng olunsa nâlelerim

(G. 83/2)

3.4.5.5. Kerem, Lutf, İnâyet, İltifât

Bu mefhumlar, sevgilinin âşığa göstermediği özellikleri belirtir. Âşık, kendisine karşı huysuz ve inatçı tavırlar gösteren sevgiliden iyilik beklediğini sıklıkla ifade eder. Yalvararak lütfunu eksik etmemesini ister. Özellikle inayet olarak iltifat görmeyi arzuladığını ifade eder:

Yakışmaz sen gibi tāze cüvāna böyle ser-keşlik
 Güzel yüzlüm kerem kıl başka bir mihmān mı var dilde
 (G. 104/3)

‘Uşşāk-ı zāra pek de dirīg etme luṭfuñu
 Gel қоç başıñ’çün eyleme güm-rāh iltifāt
 (G. 2/2)

Bir beyitte sevgili için şefkatli, merhametli ve güzel huylu anlamlarına gelen “Mihriban” kelimesi kullanılsa bile yine de onun fitneci olduğu söylenmektedir:

Hasret ile gözlerim āteş-feşān
 Fırkat [ü] hicrān ile yanmaḳda cān
 Cān içi fitnesiñ ey mihribān
 Her nefesimden geliyor el-emān
 (Ş. 29/1)

3.4.5.6. Kûy, Civâr, Eşik, Dîvân

Kalbi kırık, kendinden geçmiş âşık, her zaman sevgilinin yanında olmak ister. Çünkü orası sevgilinin makamı olduğu için tahayyül edilemeyecek kadar güzel ve yüce bir yerdir. Bu nedenle hangi şekilde olursa olsun eşliğine ulaşmak ister. Ancak sevgiliye varmak âşıklar için oldukça zordur. Aynı zamanda bu arzunun gerçekleştirmesi için ümit ağacında meyve de kalmamıştır. Buna rağmen âşık, kendisinde takat bırakmayan sevgilisi aklına gelince ümitsizliğini ortadan kaldırıp yanına gitmek için harekete geçer. Çünkü eşliğine gitmeyi kendince hak etmiştir. Bu konuda başı açıktır:

Ser-mest [ü] dil-şikest gezerken şü’ün ile
 Müşkil budur ki yāra civār olmaḳ isterim
 (G. 79/2)

Kûy-ı nigāra varmaḳa pek ārzusu var
 Lākin dıraḫt-ı mīve-i ümmīd bārsız
 (G. 52/4)

Gelince ḫāṭıra Mekkī o şūḫ-ı tāḳat-süz
 Başım açık olarak kûy-ı yārdır giderim

(G. 83/5)

Sevgilinin, gül bahçesindeki güllerin şahı olduğu tasavvur edilerek bulunduğu yerin padişah divanı olduğu ifade edilir. Âşık, divanına çıkıp yanan gönlünün inlemelerini sevgiliye arz etmek istemektedir:

Çıkdı dīvânına feryâd ile şâh-ı verdiñ
‘Arz içün nâle-i dil-süzunu tekrâr tekrâr

(K. 8/3)

3.4.5.7. Reftâr

Sevgili, reftarıyla âşıkların aklını başından alır. Çünkü nazlı hâlini yürüyüşüne aksettirmiştir. O, servi boyuyla salına salına kendinden emin bir şekilde yürümektedir. Âşık ise sevgilinin kimseyi umursamadan laubali şekilde gezinmesinde, yanından ayrılıp tekrar geri gelmesinde bir kasıt olduğunu düşünmektedir. Çünkü sevgilinin bu yürüyüş tarzıyla etrafında dolandığını gördükçe yüreğine ateş düşürmektir:

‘Aqlıñ almış idi ‘uşşâkıñ anın reftârı
Başka bir kaçdı mı vardır ki giderken geliyor

(G. 45/4)

Reftârı ‘âşıkına pek lâ’übâliyâne
Âteş düşürdü câna seyr eyle şivekârı

(G. 121/5)

Sevgilinin nazlı şekilde reftarı, bazen keklğin yürüyüşü ile tasavvur edilir. Bu sebeple sevgili bahsi geçtiğinde şairin ona “*Ey kebg-hırâmân!*” şeklinde seslendiği görülmektedir. Sevgilinin bu yürüyüş tarzının ayrı bir güzellik kattığı da belirtilir. Şaire göre bu yürüyüşle sevgili güzellik pazarına çıksa güzelliğinin kıymeti ve şöhreti revacını bulacaktır:

Saña var ‘arz edecek sözlerim ey kebg-hırâm
Şakın ey gözleri âhû deme aḥşâm olsun

(G. 85/4)

Çıkısa bāzāra eger şevḳ ile ol kebg-hırâm
Şöhret [ü] kıymet-i ḥüsnü bulur elbette revâc

(G. 3/2)

Sevgilinin genç ve akli başında olmayan tavırlarına imada bulunularak onun yürüyüşü için “mektep gelişi” ifadesi de kullanılmıştır:

Böyle şūhāne geliş olmaya mekteb gelişi
Zannım ol āfet-i cān semt-i digerden geliyor

(G. 45/2)

3.4.5.8. Söz

Divan’da sevgilinin sözü ile ilgili hususlara çok az yer verilmiştir. Beyitlerde sevgilinin sözünün âşıkların doyamayacağı kadar güzel olduğu belirtilir. Bu mefhum memduhla ilgili olduğunda ise onun sözünün fesahat ve belagat ustaları kadar etkili olduğu ifade edilir:

Ay mı toğmuş efem güzel yüzüne
Yandım efem yandım ala gözüne
Toyulur mu meclisine sözüne
Yavru efem saña gönül bağladım

(\$̇. 1/2)

Ne feşāhat ne belāgat ne hālāvetdir kim
Gūyiyā lū’ lū’ [vū] firūze tolu dürc-i femi

(Tar. 2/13)

3.4.5.9. Şefkat, Merhamet, Bî-emân

Sevgili, güzelliğinin cazibesini her fırsatta kullanır. Bu da onun acımasız olmasına neden olur. Güzelliğini görenler aldıkları her nefeste yardım dilerler. Şair, sevgiliden şefkat bekleyenlerden birinin de kendisi olduğunu söyleyerek artık dermanının kalmadığını ifade etmektedir:

Her kim görürse cāzibe-i hüsn ü ānını
Ey bî-emān her nefesinden emān gelir

(G. 20/4)

Şefkatle nigāh eylenilir Mekkī-i zāra
Ey gözleri āhū sitemiñ kesdi emānım

3.4.5.10. Şûh, Âşüfte

Sevgilinin işveli, mestane, neşeli ve coşkulu olması şuh ya da aşüfte şeklinde ifade edilmesini sağlamaktadır. Bu vasıflara sahip olan sevgilinin mizacına kış mevsimi uygun değildir. O, kışta bahar mevsiminin gelmesini bekler. Bu nedenle şair, bir beyitte kış mevsiminde baharın tasvirini yaptığını belirtmiştir. Ayrıca meyhane onun için en uygun yerdir. Burada bazen mestâne bir şekilde kendinden geçerek şarkılar söyler, bazen de sadece oradaki gürültüyü dinler:

Ƙışda taşvîr-i bahâr eyleyeyim nâm olsun

Muntazır fâsl-ı rebî'îyye nice âşüfte nigâr

(K. 8/17)

Gâh mestâne terennüm edip ol şûh-mizâc

Gâh mey-hânedeki gûlguleyi gûş eyler

(G. 11/3)

3.5. Âşık

3.5.1. Âşık

3.5.1.1. Umumi Olarak Âşık

Divan'da âşık, dünyanın bütün zenginliğini hiçe sayarak sevgilisine duyduğu aşk uğrunda türlü meşakatlere katlanmak zorunda olan kişidir. Aslında oldukça güçlüdür ve sevgilinin verdiği ıstıraplara karşı çoğu defa direnç göstermektedir. Onun için zorluklar mühim değildir. Ancak sevgilinin verdiği elem katlanılacak gibi değildir. Aynı zamanda gönlüne düşen aşk ateşi oldukça harlıdır. Sevgilinin nazlanması, ilgisizliği ve rakip ile münasebeti âşığı gün geçtikçe daha da zebun etmektedir. Üstelik ciğeri yaralı, beli bükülmüş ve gözleri kanlı yaşlarla doludur. Dostları hâlden anlamaz, gerçek aşkı bilmezler.

Sevgili bir görünüp kaybolmakta, gönül ise hicranın verdiği elemle dolmaktadır. Vuslat ise hayalden öteye varamaz. Ümitsizlik ve bedbahtlık âşığa yoldaş olmuştur. Ahlar ve iniltieler semaya varmış; ancak sevgilinin yüce makamına

ulaşmamıştır. Tüm bu olumsuzluklarla beraber akıl baştan gitmekte, gerçek aşkı bulma yolunda gönül, âşığı derbeder edip çöllere düşürmektedir. Sonunda âşık, deli divane olup dillerde dolaşarak şiirlerde ve gönüllerde şöhret bulmaktadır.

3.5.1.2. Âşık ile İlgili Tasavvurlar

3.5.1.2.1. Av (Şikâr)

Av mefhumu, âşık için yapılan önemli tasavvurlardan biridir. *Divan*'da genel olarak tarif edilen âşık tipi; sevgilinin kirpiklerinden atılan oklarla; yan bakış, kaş ve gözlerinin vurduğu hançer ve kılıç darbeleriyle kanlar içinde kalmış bir avdır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözlerinin ahu olması münasebetiyle kanlar içinde kalmış av olarak tasvir edilen âşıkla savaşmayacağı belirtilmiştir:

Ey gözleri âhū saña cān yakma yaraşmaz

Āhū peçeler kanlı şikâr ile şavaşmaz

(Mt. 8)

3.5.1.2.2. Bî-çâre, Mübtelâ, Meftûn, Hasta, Bî-mâr, Zahmdâr, Felek-zede, Ser-mest, Dil-şikest, Mürde

Âşığın biçare olması sevgiliden aşkına karşılık alamamasından kaynaklanmaktadır. O, sevgilinin kendisini umursamayan tavırları karşısında şaşkınlık yaşamakta, nasıl davranacağını bilememektedir. Şaire göre sevgilinin yaptığı âşıkla eğlenmekten başka bir şey değildir:

Bî-çâregân-ı 'aşkı hayretde kalmasın mı

Zîrâ o mâh-rûda şartınca egleniş var

(G. 21/4)

Meftunluk ve müptelalık âşığın sevgili karşısında düştüğü âcizliği gösterir. Sevgiliden başkasını göremeyecek kadar çok seven, bazen “*Gönlümün bir tanesi!*” diye hitap eden âşık, sevgiliden hiçbir zaman hak ettiği alakayı göremez. Aksine kendisi ağladıkça sevgili güler. Bu da âşığın aklına sevgilinin başkasına gönül verdiği fikrini düşürür:

Āhū bakışlı bir güzeliñ mübtelâsıyım

Güldü ben ağladıkça o şîrîn-dehen dahı

(G. 113/4)

Söyle Allāh ‘aşkına ey gönlümün bir dānesi
Ben seniñ meftūnuñ oldum sen kimiñ dīvānesi

(G. 124/1)

Aşk, âşığı yavaş yavaş ölüme götüren çaresi olmayan bir hastalıktır. Sevgilinin saçını bile arzulamak, âşığın aşk hastası olmasına yetmektedir. Bunun yanında sinesi yaralıdır. Çünkü sevgilinin gam ve elem dikenleri âşığın bedenini yaralamıştır:

Heves-i kākül-i cānān ile bīmār olduk
Yine bir çāresi yok derde giriftār olduk

(G. 66/1)

Egerçi ‘andelībi hār-ı miḥnet zaḥm-dār etmiş
Ayağı altına ta‘zīm içün gül yaprağıñ serdi

(G. 108/4)

Âşık aslında felekzededir. Çünkü felek, devrin afeti olan bir güzelin işve ve nazıyla âşığın kalbini almasına neden olmuştur:

Ol ‘işveler ne seniñ eyā āfet-i zamān
Her ‘âşık-ı felek-zedeniñ dil-sitānısıñ

(G. 68/2)

Âşık aynı zamanda gönlü kırık ve aklı başında olmayan bir sarhoştur. Tek amacı ise sevgilinin yanında olmaktır:

Ser-mest [ü] dil-şikest gezerken şü’ün ile
Müşkil budur ki yāra civār olmağ isterim

(G. 79/2)

Âşık için sevgilinin işve ve nazlanmasına tahammül güç gelmektedir. Sevgilinin bu özellikleri ile âşığı zor duruma düşürmesi, ölüm kadar mühim bir dert sayılmaz. Ancak bunun üstüne bir de rakibin ayıplaması eklendiğinde o zaman âşığın yaşaması imkânsızdır:

Şīve-i yāra taḥammül güç gelirken Mekkīye
Ta‘ne-i ağıār-ı bed mümkün midir öldürmemek

(G. 70/5)

3.5.1.2.3. Bülbül (Andel b, Hez r)

Divan’da  şık ile ilgili yapılan benzetmeler içinde en çok b lb l n adı zikredilmektedir. Sevgilinin g l olarak tasavvur edildiği yerde bülbül,  şık diye ifade edilir. O, genellikle g l bahçesinde  şkıdan hazin hazin  terek sevgilinin güzelliklerini hoş bir sedayla anlatması ile tasvir edilir. B lb l n sinesinde gülün dikeninin açtığı yaralar bulunur. Bazen de çektiği eziyet sebebiyle çıkardığı nalelerle etrafı inletir. Bunca eziyete rağmen emelinden vazgeçmeyerek g llerin  ahı olan sevgilinin divanında yerini alıp ona civar olmak ister:

B lb l n naleleri aslında g l bahçesi için oldukça mühimdir. Çünkü çıkan iniltilele goncalar yüzünü a arak g l olur. Ancak her zaman b lb lden ses çıkmaz. G l  gördüğünde yaşadığı hayretten ya da ayrı kaldığında yaşadığı elemenden dolayı suskun olur. Yine de bülbül, bahar mevsimi gelince  en bir h le gelir:

 emenz ra da geldi m h-r lar ‘işve-b z ne
G list n-ı ‘ lem  ayretde  aldı b lb l n   m   
(G. 59/2)

Ta v r-i nev-bah r ederim kendi kendime
D v n-ı   h -ı g lde hez r olmak isterim
(G. 79/4)

Hele Mekk yi   m    eyledi [o]  ar -ı n -hemv r
Seni  de  ıla elinden mi bozuldu s zi  ey bülbül
(G. 76/5)

Bülbül açdı n lelerle  oncanı  ey  yüzü
Böyle birden ba a Mekk  çıkmasın ummazdılar
(G. 19/5)

Kim etdi bülbüle tel  n fu  l-ı erba‘ay 
Erince faşl-ı birs m hez r  en geliyor
(G. 43/2)

Bülbül, sadece    a dair olumlu vasıfları ile tasavvurlarda yer almaz. Şair, bülbülle ilgili men i yönde ifadeler de kullanmıştır. Beyitte bülbül vasıtasıyla  şık, çeşitli tenkitlere maruz kalmıştır. Bunların başında b lb l n ııı için hep başkalarından yardım beklemesi gelmektedir. O, bahardan güle tazelik vermesini,

saba rüzgârından gülün kokusunu getirmesini, dikenlerden ise sinesindeki yaraları iyileştirmesini beklemektedir. Ayrıca gülşenin her tarafından şelalelerin coşkuyla çağlama sesi duyulurken bülbül sadece garip garip ötmektedir. Bu da şair tarafından tuhaf karşılanan bir durum olarak ifade edilmektedir. Bütün bunların yanında meyhanede saki saatte bin icat yaparken bülbül ancak feryat etmekle meşguldür. Ondan sevgili için başka şeyler yapması istenmektedir:

Ṭarāvet-i gülü bülbül bahārdan bekler

Hırāş-i sīnesini nīş-ı hārdan bekler

(G. 44/1)

Şu gülşene nazar eyle şelâleler çağlar

Ġarīb degil mi ki bülbül ġarīb ġarīb ağlar

(G. 50/1)

Ġarīb odur ki ġarībü'd-diyār iken bülbül

Şemīm-i verdi yine rüzgārdan bekler

(G. 44/2)

Bülbülü gülşende gördüm yalınız feryadı var

Sāķī-i mey-hāneniñ sā'atde biñ icadı var

(G. 38/1)

3.5.1.2.4. Dîvâne, Şeydâ, Şürîde, Mecnûn, Ferhâd, Vâmık, Mest, Mestân, Serhoş

Âşıklığın en belirgin özelliği delilik hâlinin olmasıdır. Çünkü aşk ve akıl bir arada bulunmaz. Aşk çoğu zaman akla karşı galip gelir. Bu nedenle gönlüne aşk ateşi düşen âşığın idrak kabiliyeti ortadan kalkar. Beyitlerde sevgilinin her hâliyle cazibe sahibi olduğu, bunu yapmak için özellikle saçlarını saldığı ifade edilir. Doğal olarak sevgilinin saçlarını gören âşığın aklının dağılması kaçınılmazdır. Aynı zamanda sevgilinin saçlarını dağıtıp âşığın aklını almada ona saba rüzgârının yardımcı olduğu ifade edilir:

Şalsa ġisûlarını 'aklıñ alır 'uşşâķıñ

Bu naşıl cāzibe bilmem bu naşıl istidrâc

(G. 3/4)

Ṭaġıtdı 'aklımı Mekkī ṭaġıldı kākül-i yār

Müsebbib oldu nesīm [ü] şabā 'itāb ister

(G. 48/5)

Âşığın divane eden sadece sevgilinin saçlarını salması değildir. Onun zincir şeklinde olması da aklın baştan gitmesine sebep olan bir durumdur. Çünkü gönül bu zincire bağlıdır. Böylece şair, eskiden delilerin zincire bağlanmasıyla âşığın aklının başında olmaması arasında ilgi kurmaya çalışmıştır. Bu sebeple bir beyitte sevgilinin saçları için “zencîr-i cünûn” terkinini kullanmıştır. Bununla birlikte sevgilinin ahu gözlerini gören âşığın perilendiği belirtilmektedir. Perilenmek de âşığın delilik hâlinin ifadesidir.

Gisûlar[1] zencîr-i cünûn idi o mâhıñ

Mekkîyi görüp gözleri âhû perilendi

(G. 110/5)

Âşığın zincirlere vurulmuş bu hâli bile kendisi için şikâyet edilmesi gereken bir durumdur. Ancak yine de hâinden memnun olmayıp şikâyet eden taraf sevgilidir. Şair, âşığın bu divane hâle nasıl layık görüldüğüne hayret etmektedir:

A begim sen şikâyet eyliyorsuñ kendi hâinden

Naşıl lâyıķ görürsüñ ‘âşık-ı dîvâneniñ kaydıñ

(G. 69/3)

Âşık, tutkunca sevmesinden dolayı çılgınlıklar yapar. Sevgilinin saçıyla gönlünü eğlendirir. Ancak sevgili onu yaptıklarıyla ağlatır. Ancak o, çılgınlıklar yapmaya devam eder. Bunun sonucunda çektiği çilelerden dolayı ağzında bir tane diş kaldığı ifade edilmektedir. Bu durum Mecnun’u bile âşığa hayran bırakmıştır:

Eglenirken kâkülüñle ‘âşık-ı şûrîdeler

Ağladır üftâdegâñı şimdi âhû dîdeler

(G. 13/1)

Öyle çılgınlıklar izhâr etdiler ‘uşşâķ kim

Kaldı engüşt bir dehân Mecnûnu hayrân etdiler

(G. 131/3)

Âşık denince bu konuda timsal olmuş birçok aşk hikâyesinin kahramanı akla gelmektedir. *Divan*’da Mecnun, Ferhat ve Vâmık bu aşk kahramanları arasında yer almaktadır. Özellikle isminin manasına uygun olarak Mecnun, çılgın ve deli âşığın timsalidir. Beyitlerde Mecnun, Leyla ile beraber yer aldığında, sadece aşk hikâyesi kahramanı olan kişidir. Ancak beyitlerde deli kelimesi ile beraber geçtiğinde hem

deliliğin hem de âşıklığın timsali olur. Mecnun'dan sonra adı en çok geçen âşık ise Ferhat'tır. Ondandır dağı delmesi, cesareti ve zorlukları aşması hususları başta olmak üzere özellikle aşkından ağlayıp inlemesiyle söz edilir. Vâmık ise sadece bir beyitte feryat etmesi ile ilgili zikredilmiştir:

Küh-kende kimisi mănend-i Ferhād-ı dilr
Kimi Leylā-yı zamāna baş açık Mecnūn'dur
(G. 12/2)

Mecnūn sipāhıyla bizim tābi'imizdir
Hep bildiğiniz eski deliler yeñilendi
(G. 110/3)

'Aceb mi kūh-kenlik eyleşem sevdā-yı zūlfüñle
Benim de āh u nālem nāle-i Ferhāddan qalmaz
(G. 54/4)

Hālime vākıf olaydı Vāmık [u] Ferhād-ı 'aşk
Nāle-i dil-süz ile feryāddan qalmazdılar
(G. 19/3)

Âşığı sarhoş eden şarap değil aşktır. Aşığın aşk şarabından bir kadeh içmesi onun sarhoş olması için yeter:

Ne güzel hāleti var 'ālem-i ābıñ fi'l-hāl
Bir kadehle nice ehl-i dili ser-ḥūş eyler
(G. 11/4)

Mestâne olan âşıkların sohbet meclislerinde başka bir hâl bulunduğu, buralarda âşıklar için gamdan eser kalmadığı ifade edilir:

Bir melek-sīmā perī gördüm der-i mey-ḥānede
Qalmazı gamdan eşer ašlā dil-i dīvānede
Var imiş bir başka hālet şohbet-i mestānede
Gözlerim sākīde qaldı ellerim peymānede
(Ş. 9/2)

3.5.1.2.5. Esîr, Kul, Gedâ, Üftâde, Meftûn, Garîb, Fakîr

Âşığın sevgili karşısında bulunduğu durumu en iyi anlatan mefhumlar bunlardır. Çünkü felek âşığın gönlünü ay yüzlü sevgiliye esir etmiştir. Bundan kurtuluşu yoktur. Ayrıca aşk davasına kendini adamayan âşık aslında kul ve köle olmayı kendisi istemektedir.

Esirlik çok yönlü değerlendirilebilir. Bazen ayrılığa bazen -özellikle saç olmak üzere- sevgilinin güzellik unsurlarına; bazen ise sevgilinin verdiği gam ve derde dair olabilir. Bu sebeple beyitlerde “esîr-i firkat, esîr-i gam, esîr-i mihnet, esîr-i kâkül-i yâr” terkiplerine tesadüf edilmektedir. Âşığın göğsündeki yaralar esir olduğunun ispatıdır. Şair, âşığın esirlik hâlinin onu sabırsız ve tahammülsüz yaptığını belirtmektedir:

Ben esîr-i firkatim derd ü gam erkândır baña
Dâğ-ı sînem müdde ‘âma özge bürhândır baña
(G. 98/1)

Bir meh-likâya gönlüm esîr eyledi felek
Mir’ât-ı dehri şöyle temâşâ eder iken
(G. 93/2)

Ne şabra kaldı tahammül ne derd-i ‘aşka ‘ilâc
Esîr-i miḥnet-i yârım hem ağlar hem gülerim
(G. 83/4)

Üftadelik; zavallılık, düşkünlük demektir. Âşığın sevgiliye meftun olduğunu ima etmesi, onu sevgilinin oyuncağı yapmıştır:

Yâra üftâdeligi eyledik îmâ ammâ
Boş yere mel’abe-i şâhid-i bâzâr olduk
(G. 66/3)

Sevgilinin şah, bey olduğu yerde âşık kuldur. Gönlünü sevgiliye bağlayan âşık, her emrini yerine getirmeye hazırdır. Bu o kadar abartılı bir durumdur ki sevgili âşığı öldürse bile ona karşı koyamaz, saçının esiri yapsa da itiraz edemez:

İster öldür kuluñu ister esîr-i zülf et
İşte her emrine vâ-beste olan gönlümdür
(G. 30/2))

Divan’da âşığın garipliği onun bülbül olarak tasavvur edilmesiyle ortaya çıkar. Bülbül, diyarın en garibidir. Dolayısıyla âşık da bulunduğu bütün meclislerin en garibi durumunda olacaktır:

Ġarīb odur ki ġarībü’-d-diyār iken bülbül
Şemīm-i verdi yine rûzgârdan bekler

(G. 44/2)

Âşığın bir diğ er özelliğ i de avare olmasıdır. Bu durum, kimsesizliğ inden, başıboş olarak gezmesinden olduğ u gibi ne yapacağını bilememesinden kaynaklanmaktadır. Onun bu hâli aynı zamanda sevgili karşında tedbirsiz davranmasına sebep olur:

Dökülmüş ġülsit ana ser-te-ser meh-p areler şimdi
Ne tedb ir eylesinler  aşık-ı   v areler şimdi
Zuh ur eyler gönülde nev-be-nev fevv areler şimdi
Kab l-i iltiy am eyler mi dilde yaralar şimdi

( . 25/1)

3.5.1.2.6. Perv ne

“ em‘   Perv ne” hik yesi içinde mumun sevgili, pervanenin ise  aşık olarak tasavvuru meşhurdur. Buna rağ men *Divan*’da  aşığın pervane olarak tasavvur edildiğ i beyit sayısı oldukça sınırlıdır. Pervanenin canını hiçe sayıp yanacağını bilerek mumun alevine doğ ru yönelmesi onun  aşık ile ilgili diğ er tasavvurlar içinde adının  ne çıkmasını sağ lar. Şair, aş ta g sterdiğ i cesarett en dolayı pervaneyi b lb lden üstün tutmaktadır. Ona göre b lb l n, g l bahçesinin goncasını umursamaması düşünülemez; çünkü muma doğ ru ko an pervaneler vardır:

Bülbül istign a ederse goncasından g l eni n
Şem‘ -i ikb le ko an perv neler mevc ddur

(G. 36/4)

Bir beyitte pervanelerin g l bahçesi içinde olduğ unun tasviri de yapılmıştır. Ancak onların g l bahçesinde var olduğ unun tahayy l , g l bahçesinin garip bir şekle geldiğ ini düşündürür:

Perv nelerle  ekl-i ġarīb aldı ġ lsit n
G l goncasıyla ‘arz ediyor ş ret   güher

3.5.1.2.7. Pîr

Âşık, bir beyitte, ihtiyar manasına gelen “pîr” kelimesi ile ifade edilmiştir. O, yaşlı hâline bakmayıp güzellikte tek olan sevgiliyi arar. Hatta bulacağı sevgiliden vefa ümit eder:

Vefâ ümîd ediyor pîr iken cüvânlardan
Şu köhne 'âşıkâ bak dil-ber-i yegâne arar

(G. 37/2)

3.5.2. Gönül (Dil, Hâtır, Kalb)

3.5.2.1. Umumi Olarak Gönül

Divan'da gönül mefhumuna oldukça fazla yer verilmiştir. Şair, onu çeşitli şekillere sokarak muhtelif tasavvurlar meydana getirmiştir. Umumi olarak gönül, aşk denilen sarmaşığın filizlendiği ve büyüdüğü yerdir. Aşk, gönülden yola çıkarak bütün cisme yayılır. Benlik kaybolur, akıl baştan gider, sersemlik başlar. Deli divane bir hâl alan âşık, ona söz geçiremez olur. Gönülle âşık, ruh ve bedeni temsil eden iki farklı şahsiyet gibidir. Âşık, zamanı geldiğinde gönlüyle bir dost gibi dertleşir, bazen de ona sitem dolu sözler eder. Ancak gönül, sevgilinin zincire benzeyen saçlarıyla bağlanmıştır. Onun esiri olarak bir bende vazifesi görür.

Çoğu zaman gönül, sevgilinin kokusuyla mest olur, bazen firkat ateşiyle yanar kavrulur. Sevgilinin eziyetiyle gam ve keder içinde gark olur; tahammülü, gücü ve sabrı kalmaz. Gönül evi ise çok hassastır hemen yıkılır, viraneye döner. Saba rüzgârının sevgilinin saçını dağıttığını görmesiyle gönül de dağılır, perişan olur. Bazen aşk denizinde gemi olarak da tahayyül edilir. Böylece, bir girdabın dalgalarıyla boğuşarak savrulur. Ümitsizlik bahrine düşse de yine ümidini korur.

3.5.2.2. Gönül ile İlgili Tasavvurlar

3.5.2.2.1. Âteş, Sûziş, Âteşgede, Bî-Çâre, Perîşân, Zâr, Mecnûh, Meksûr, Baht-ı Siyâh, Sevâd, Gâfil

Gönülle ilgili tasavvurlar içerisinde en yaygın olanlardan biri de ateş ve ateşle ilgili unsurlardır. Sevgiliden ayrı olan gönül, ayrılık ateşiyle yanmaktadır. Ayrılığın uzun olması, gönlü ateşe tapanların ibadet ettiği bir mabede çevirmiştir. Ayrıca sevgilinin ahu gözleri de âşığın gönlünü yangın yeri yapmıştır. Âşık ise ateşler içinde olan gönlünü yatıştırmaktan usanmıştır:

Dil âteş-i fırkatle yanar hayli zamandır

Âteşgede mi oldu ‘aceb şimdi mekânım

(G. 78/3)

Mekkiyâ yakdı bizi âteşe ol çeşm-i gâzâl

Sûziş-i sîneyi teskînde bî-zâr olduk

(G. 66/5)

Bakışların sevgilinin saçlarına ilişmesiyle birlikte âşığın kara bahtı ve sevgilinin saçının siyahı gönülde birleşir. Bu da gönlü karalar içinde bırakır. Aynı zamanda âşık, sevgilinin saçının siyahını gönlünde hayal ederek canlandırır. Gönlün perişan hâli de tasavvur edilir. Buna sebep olarak sıklıkla belirtildiği üzere sevgilinin dağınık saçları gösterilir:

Bî-çâre gönül kâkül-i cânâna ilişdi

Baht-ı siyehim hâl-i siyâhıñla bileşdi

(G. 112/1)

Sevâd-ı kâkülünü dilde eyledim taşvîr

Benim şu şüreti terkîb eden hayâlime bak

(G. 65/2)

El-emân gönlüm gibi olmuş perîşân kâkülün

Var ise meşşâta-i dehriñ kırılmış şânesi

(G. 124/2)

Âşık, bülbül olarak tasavvur edildiğinde gönlünün tutkunu olduğu gülün dikenleri ile yaralı hâlde olduğu ifade edilir:

Hār elinden ‘andelīb olmuşdu mecrūhu’l-fu’ād
Bir tedāvī-hāne tertīb etdiler kūh-sārda

(G. 107/3)

Divan’da gönül, kırık olması yönüyle de tasavvur edilmiştir. Bunun nedeni sevgili ve ağyarın tavırlarıdır:

Hâtırım meksūr şimdi yārdan ağyārdan
Şimdi ƙalbim gūyiyā ƙarhıñ felāket-hānesi

(G. 124/4)

3.5.2.2.2. Cam (Züccâc)

Gönül de cam gibi hassas ve kırılğan bir yapıya sahiptir. Özellikle âşık, sevgilinin rakiple aynı mecliste beraber olduğunu görülürse cam gibi kırılır:

Olsa hem-bezm eger ağyār ile ol
Kırılır hâtır-ı uşşāk mānend-i züccāc

(G. 3/1)

3.5.2.2.3. Deli, Dîvâne, Cünûn

Aşk kölesi olup gam ateşiyle yandığı belirtilen âşığın idrak kabiliyetinin olduğu düşünülemez. Bu nedenle onun için deli gönüllü denilebilir:

Mekkī cefā-yı ehl-i dile eylemez eşer
Cünûn cigerle âteş-i gāmdır gedā-yı ‘aşk

(G. 63/5)

Divane gönüllü âşığa iyi gelecek olanın sevgilinin yüzünü görmek olduğu belirtilir. Bu nedenle sevgiliyi meyhane kapısında gören âşıktaki gamdan eser kalmamıştır:

Bir melek-sīmā perī gördüm der-i mey-hānede
Kalmadı gāmdan eşer aşlā dil-i dîvānede
Var imiş bir başka hālet şoĥbet-i mestānede
Gözlerim sākīde ƙaldı ellerim peymānede

(Ş. 9/2)

3.5.2.2.4. Gemi (Keştî, Fülk)

Bir beyitte aşk, fena denizi olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın gönlü fena denizindeki bir gemidir. Gönül onun tehlikeli sularında sürekli çalkalanmaktadır:

Keştî-yi dili baħr-ı fenāya yine şaldıñ
Bu mevce-i girdāba düşüp çalkanıyorsun

(G. 94/3)

Sevgilinin fitne dolu gözleri hep uyku hâlinde belirir. Gönül gemisi o gözlere bakınca tehlikeli dalgalara düşer. Sevgili bu uykudan uyanmayacağına göre gönül gemisinin dalgalardan kurtulması beklenemez:

Çeşm-i fettānıñ seniñ aşla uyanmaz h'ābdan
Kurtulur mu fülk-i dil mevce-i girdābdan

(Mt. 3)

3.5.2.2.5. Hasta, Buhrân

Gönlü hasta diye vasıflandırmaya sebep olan âşığın sevgiliye duyduğu aşktır. Zaten bir hastalık olarak ifade edilen aşk gönülde başlar. Sevgili ve âşık münasebeti içerisinde gönül, sevgilinin tavırlarına göre çeşitli müşkül hâllere girer ve bunun neticesinde hastalanır:

Zülfî zencîrine bu beste olan gönlümdür
Hâlet-i 'aşkıñ ile haste olan gönlümdür

(G. 30/1)

Buhran; sıkıntı ve eziyetin yoğun hâlidir. Onun için hastalığın ağır olduğu zaman da denilebilir. Şaire göre sevgilinin saçlarının perişanlığı gönülde buhran meydana getirmiş olabilir:

Perîşandır emān gîsûlarıñ buhrân mı var dilde
'Ulûvv-i vechinde zâhir âteş-i sūzân mı var dilde

(G. 104/1)

3.5.2.2.6. Kul, Esîr, Zencîr, Beste, Vâ-beste

Sevgiliye büyük bir tutkuyla bağlanan gönlün esir olması kaçınılmazdır. Ancak o, buna sebep feleği göstermektedir:

Bir meh-likāya gönlüm esir eyledi felek

Mir'āt-ı dehri şöyle temāşā eder iken

(G. 93/2)

Gönlün, sevgilinin zincire benzeyen saçlarına bağlandığı çok fazla kullanılan bir tasavvurdur. Bu sebeple âşık, sevgilinin kulu ve esiri olmaya, onun bütün emirlerini yerine getirmeye razıdır:

Zülfî zencirine bu beste olan gönlümdür

Hâlet-i 'aşkıñ ile hâste olan gönlümdür

(G. 30/1)

İster öldür kuluñu ister esir-i zülf et

İşte her emrine vâ-beste olan gönlümdür

(G. 30/2)

Sevgiliye birçok âşğın gönlünü bağladığı ifade edilmiştir. Ancak şair, onlar arasında en seçkininin kendisi olduğunu söyler:

Gerçi çokdur güzelim 'aşkına dil-beste seniñ

İçlerinde yine ber-ceste olan gönlümdür

(G. 30/3)

3.5.2.2.7. Kuş (Murg), Hümâ

Kuş tasavvurunda gönlün av, sevgilinin ise avcı olduğu ifade edilir. Bu tasavvurun yer aldığı yerlerde tenasüplü bir şekilde zülf, gîsû; sayd ve dâm kelimeleri de bulunur. Ekseriyetle gönül ya gaflete düşüp ya da sevgilinin saçının amber kokusuna kanıp tuzağa düşer:

Kuşür eyler iken ca'd-ı zülf-i cānāmı

Tutuldu dām-ı belāya gönül dedikleri kuş

(G. 62/4)

Deste deste eylemiş gîsû-yı 'anber-fāmını

Sayd için murğ-ı dil-i 'uşşākı kurmuş dāmını

Görmedim Mekkî cihānıñ böyle hoş eyyāmını

Gözlerim sākîde kaldı ellerim peymānede

(Ş. 9/3)

Hüma, saltanat kuşu olarak bilinir (bkz. Hümâ). Gölgesinin düştüğü kişiyi padişah yapması ile bilinir. Şair de bundan yola çıkarak gönlünü, Hüma kuşuna benzetmiştir. Çünkü sevgiliyi görmesiyle onu kendisi için sultan yapmıştır:

Görünce cāzibe-i hüsn ü ānı rūḥ tonar

Göñül bir özge Hümâdır sarây-ı şāha konar

(Mt. 7)

3.5.2.2.8. Lâne, Âşiyâne, Yıkık, Vîrân, Vîrâne, Harâb, Felâkethâne, Hânümân

Şaire göre sevgili, âşığın yıkık gönlünü ele almak istemektedir. Tavırlarıyla gönlü gam ve elemle doldurup perişan etmektedir. Âşık ise gönlünün bu viran ve perişan hâline razıdır. Çünkü zaten canını sevgiliye adamıştır. Korkusu, sevgilinin ahu bakışlarıyla fitne salıp zaten perişan olan virane gönlünü yakmasıdır:

Bu yıkık göñlüme ol meh ele almak dilemiş

Anı nezr etmiş idik biz daḥı cānānımıza

(G. 99/4)

Süzüp āhū nigāhıñ nev-be-nev fitne uyandırma

Dil-i vîrânı yakma bir perîşān ḥānümān kıalsın

(G. 95/3)

Divan’da âşığın gönlünün yuvası olarak sevgilinin saçları tasavvur edilmiştir. Bu yuva eskiden beri âşıklara aittir:

Gîsū-yı yār oldu göñül âşiyānesi

‘Uşşāka terk edildi yine eski lānesi

(G. 123/1)

Şaire göre âşığın gönlü dehşetlidir. Gönlü evinin yanması onun dehşetli hâlini ortadan kaldırmaz:

Şöyle taşvîr eyledim Mekkî dil-i ‘uşşākı kim

Ḥānümānı yansa da dehşetlidir vîrānesi

(G. 124/5)

Âşığın virane gönlü bin parçaya ayrılmıştır. Ancak âşık, ne sevgilinin dert ve eleminden ne de gönlünün sevgili tarafından parçalara ayrılmasından şikâyetçidir. Onun gönlü zaten gam evidir. Sevgilinin verdiği eziyet mecaz kalır:

Ne revā eyleyelim derd ü elemden şekvā

Yār biñ raḥne de açsa dil-i vīrānımıza

(G. 99/2)

Ey dil şikāyet etme şaḡın hicr-i yārdan

Cevri mecāzdır saña ḡam ḥānümānısıñ

(G. 68/4)

Bir beyitte âşıḡın viran gönlünü tamir edip iyileştirecek olanın, sevgilinin ahu gözleri olduğu ifade edilmiştir:

Āhū nigehim göñlümü teşhīre mi geldi

Yohsa dil-i vīrāneyi ta' mīre mi geldi

(G. 125/1)

3.5.2.2.9. Mir'ât

Bir beyitte âşıḡın gönlü bir ayna olarak tasavvur edilmiştir. Onda toz endişesi kalmaması için, gönlün sevgilinin hayalini tasvir ettiğinde onu kendinden geçercesine sevmemesi gerekmektedir. Çünkü gönül ayna olduğunda onun tozu elem olacaktır. Seven gönülde de elem eksik olmaz:

Olma taşvīr-i ḡayāl-i yār ile āşüfte-ḡāl

Ḳalmasın mir'ât-ı ḡalbinde ḡubār endīşesi

(G. 118/4)

3.5.2.2.10. Mülk

Ülke, devlet gibi anlamları olan mülk kelimesinin gönle benzetilmesi klâsik edebiyatta yaygın bir kullanımdır. Ancak *Divan*'da sadece bir beyitte âşıḡın gönlü mülk olarak kullanılmıştır:

Mekkiyā mülk-i dilde biz felegiñ

Salṭanat tâcını gümüşlemedik

(G. 72/5)

3.5.2.2.11. Oyuncak

Âşığın gönlü çocuk olarak tasavvur edilen sevgili elinde oyuncak gibi olduğu, aşağıdaki beyitte belirtilmiştir (bkz. Tıfl):

Yed-i tıfılda oyuncak mişâlidir Mekkî
Ola Hudāya emānet hemān gönülcegizim
(G. 81/5)

3.5.2.2.12. Ölü (Mürde)

Âşığın gönlü ölü olarak tasavvur edilmektedir. Şair, İsa peygamberin ölülere can verme mucizesine telmihte bulunarak ölü gönlüne hayat bahşedecek emel Mesih’ini aradığını söylemektedir:

Rûh-bahş olmayacak mı ‘acebā mürde-i dile
Yok mu bir mu‘cize-güyā-yı Mesîhā-yı emel
(K. 12/6)

3.6. Âşığın Vücut Aksamlarıyla İlgili Husurlar

3.6.1. Beden (Cism)

Âşığın bedeni ile ilgili tasavvurlara bakıldığında genellikle yaralı olduğu ifade edilir. Ayrıca küçüklüğü de önemli özellikleri arasında yer almaktadır. Şair, bunu oldukça mübalağalı bir şekilde anlatma yoluna gitmiştir. Ona göre âşığın bedeni o kadar küçüktür ki merceklerle dahi görülemez. Hatta sevgili, karıncanın tüyünden ona kemer yapmıştır:

Cismim ki hürde-bîn ile görmek muhâldir
Mûy-ı karıncayı kemer etdi miyânıma
(Mf. 17)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kirpiklerinin ucunun âşığın cismini yer yer parçalara ayırdığı ifade edilmektedir. Zaten aşk derdine düşenin bedeninin tek parça olması düşünülemez:

Müjgānîñ ucu pâreledi cismimi yer yer
Hicrānîñ ile yaralıdır işte nişānım

(G. 78/2)

Âşığın yaralarının bedeninde olduğu söylene bile aslında bunların hepsi gönlünün derinliklerindedir:

Derūnum yara cismim yarasızdır
 Cerīham ‘aşk derdim çāresizdir
 Dil-i mecrūhu şanma na‘rasızdır
 Cerīham ‘aşk derdim çāresizdir

(Ş. 2/1)

Ateş, beden ile ilgili tasavvurlarda önemli bir yer tutar. Özellikle bedeni kaplamış olduğu belirtilir. Hatta bu nedenle âşığın cisminin aşktan yandığının işareti olarak başında bir duman bulunduğu zikredilmektedir. Ancak şaire göre bu duman tahammülünün yandığını gösteren bir işarettir. Sevgili ise âşığın tutuşup yanmasına ve bundan dolayı inlemesine aldırış etmez:

Haṭādır şanma pür-cism âşıkıñ sevdā-yı ‘aşkından
 Tutuşmuş şabr u sāmānı başından dūd göstermiş

(G. 57/3)

Sevdā-yı ‘aşka düşme şağın diñlemez
 Cismiñ tutuşsa nāleñ ile ṭolsa āsümān

(G. 92/3)

3.6.2. Cân

3.6.2.1. Umumi Olarak Cân

İnsan için vazgeçilmesi zor olan en değerli varlığı candır. Ancak âşık için o, canandan sonra gelmektedir. Aşkta sadece sevgiliye feda etmek için vardır. Sevgili, cana kastetmek istediğinde âşık, hiç düşünmeden onu teslim eder. Çünkü canı değerli kılan sevgilidir ve istediğinde tereddütsüz verilmesi gerekir. Sadece perişan saçlarına bile binlerce canın feda edilebileceği ifade edilmektedir:

Var ise cāna Mekkiyā kaşdı
 Aña derdim fedā göreydim eger

(G. 33/5)

Gīsū-yı tār-mārına biñ cān fedā seniñ
Sen āşinā-yı derd ü ğamıñ hırz-ı cānısıñ

(G. 68/3)

Can, sevgili bahsi açıldığında oldukça fazla hassaslaşır. En basit hâllerden bile etkilenir. Hele saçlarını arzuladığında sanki ölümünün geldiğini zanneder. Karşısında kendisini umursamadan, işveli bir şekilde yürüyüşünü seyrettiğinde ise içine ateş düşer:

Reftārı ‘āşıkına pek lā’ übāliyāne
Āteş düşürdü cāna seyr eyle şīvekārı

(G. 121/5)

Ahvālimi ‘arz etmege ey rūḥ-ı revānım
Geldi heves-i zūlfüñ ile ağzıma cānım

(G. 78/1)

Aşağıdaki beyitte âşık, canına kastetmek isteyen sevgilinin bunu yapmaktaki amacını sorgulamaktadır:

Merdüm-i dīdesi yārıñ şusamış kanımıza
Allāh Allāh o mehiñ kāsıdır nedir cānımıza

(G. 99/1)

Can; çeşitli ifadeler içinde yer alarak farklı anlamlar meydana getirmeyi sağlamıştır. Şair, aşağıdaki beyitte yalnızken gül bahçesine bakmanın bir zevki olmadığını, bu yüzden peri yüzlü bir sevgili bulmak istediğini belirtmektedir. Bunun için “cevher-i cān etmek” ifadesini kullanmıştır. Başka bir beyitte de “cismine cān etmek” sözüne yer vererek şuh meşrepli, şen bir sevgilinin şirin yaradılışına yakışacağını belirtmektedir:

Zevki yokdur yalıñız gülşene ‘atf-ı nazarıñ
Bir perī-çehre bulup cevher-i cān etmelidir

(G. 47/4)

Ṭab ‘-ı ş[ī]rīnime Mekkī söz olur mu ‘aceb
Alayım cān edeyim cismime ol şūḥ-ı şeni

(G. 122/5)

3.6.2.2. C n ile İlgili Tasavvurlar

3.6.2.2.1. Ev (H ne)

Bir beyitte can, sevgilinin içine adım atması ile aydınlanan bir ev olarak tasavvur edilmiştir. Burada güneş sevgiliye benzetilen olmuştur:

Teşr f-i kud mu ediyor c n evi   b d
H rş d-i cih n h nemi tenv re mi geldi
(G. 125/2)

3.6.2.2.2. Koyun (Kebş)

 şık için can, sevgiliye kurban edilecek koyun olarak tasavvur edilmiştir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için sevgilinin, evine intizar etmeden gelmesini şart koşmuştur:

Ben kebş-i c n  yoluna kurb n eder idim
Dil-ber geleydi h nemize intiz rsız
(G. 52/2)

3.6.3. Baş

Baş mefhumu belirli bir tasavvur içinde yer almamıştır. Bir beyitte  řıĝın feleĝe karşı koyduĝunu belirtmek için kullanılan ‘baş eĝmemek’ deyimini içinde kullanılmıştır. Başka bir beyitte ise akıl, duygu ve düşünce anlamlarına gelecek şekilde yer verilmiştir. şaire göre felek,  řıĝı dünya malına sahip etse de yine de her gece başında bin aşk belası yanmaktadır:

Dehre baş egmez iken ‘aşk zeb n etdi bizi
şimdi miħnet-zede-i dil-ber-i ĝadd r olduĝ
(G. 66/2)

D ny ya m lik etse felek ehl-i dilleri
Her şeb yanar başında yine bi  bel -yı ‘aşk
(G. 63/4)

3.6.4. Gözyaşı (Eşk, Sirişk, Girye, Dîde-i Nemnâk)

Bu mefhum âşığın duygusal yönünün dışa aksetmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda aşkıta yaşadığı âcizliği göstermesi bakımından önemlidir. Dökülen gözyaşlarının asıl sebebi olarak sevgiliden ayrı kalmak gösterilmektedir. Genellikle kanlı olarak aktığı ifade edilmektedir. Bunun yanında hacim olarak oldukça fazla olduğu belirtilmektedir.

Şairin bazen gözyaşı ilgili tasavvurları anlatırken mübalağaya kaçtığı görülür. Aşağıdaki beyitte âşığın ağlamaktan dökülen gözyaşlarının oldukça fazla olduğu, gözde yaş bırakmadığı, susuz pınara dönderdiği ifade edilir:

Tükendi ağlamadan gözlerimde eşk-i terim
Susuz pınara mişâl oldu şimdi dîdelerim

(G. 83/1)

Âşık, sevgilinin yanında felekle de mücadele etmek zorunda kalır. Felek ise dökülen gözyaşlarına bakmayıp insafsızca davranmaya devam eder. Tahammül sınırı biten âşığın bu durumda ağlayıp inlemekten, gözyaşı dökmekten başka yapacağı bir şey kalmamıştır:

Devrini ‘aksine dönderdi felek başımıza
Bağmadı âhımıza hicr ile gözyaşımıza

(G. 103/1)

Bu kadar çok ağlayan ve eziyete maruz kalan âşık, söz oyunu yaparak tıpkı döktüğü yaşlar gibi âlemi gözünden çıkardığını ifade eder:

‘Âlemi eşkim gibi artık çıkardım dîdeden
Gülşen-i gerdün-ı dün mülk-i beyâbândır baña

(G. 98/3)

3.6.4.1. Çağlayan, Seyl, Tûfân

Bir beyitte âşığın ümitsiz ve kederli hâlinin tasavvuru yapılırken yine mübalağalı bir anlatıma başvurulmuştur. Şaire göre inleme ve feryatlarla beraber akan gözyaşları o kadar fazladır ki âdeta gül bahçesinde çağlayan meydana getirir:

Tarz-ı me’yûsânede nâlişle feryâd eyleyip
Gözyaşıyla çağlayan teşkîl eder gülzârda

(G. 107/2)

Âşığın gözünden akan yaşlar kazanın getirdiği sel ve tufan olarak tasavvur edilmiştir:

Levha-ı dâğ-ı elem sîne-i şad-çâkdedir
 Seyl [ü] tûfân-ı kazâ dîde-i nemnâkdedir
 (G. 49/1)

3.6.4.2. Kan (Hûn)

Gözyaşlarının kanlı olarak tasavvur edilmesinin nedeni sevgilinin verdiği eziyetle yüzünün gülmemesidir:

Geldim geleli ‘âleme güldürmedi gerdden
 Cevriñle seniñ dökmededir dîdelerim hûn
 Şād olma nedir fark edemez tālî ‘-i maḥzûn
 Maḥşerde sorarlarsa bile böyle cevāb et
 (§. 18/2)

3.6.4.3. Selsebîl

Selsebil (bkz. Cennet ve Cennetle İlgili Unsurlar) cennette var olduğuna inanılan pınarın adıdır. Bir beyitte âşığın gözyaşları olarak tasavvur edilmiştir:

Selsebîl eyledim ey māh sirişk-i çeşmim
 Saḳy eder ne felegi dîde-i giryānım var
 (G. 35/2)

3.6.5. Boy (Kad), Bel

Âşığın âcizliğini anlatması bakımından onun boyu ve beli önemli bir unsurlardır. *Divan*’da sevgilinin boyu servi gibi dik olduğu tasavvur edilmesine karşın âşığın boyu eğiktir:

Ey şabā kākül-i cānāna ṭokunma degme
 Ḳad-i ‘āşık gibi ol tāze nihāli egme
 (Mt. 6)

Âşığın beli, boyunun eğriliği nedeniyle iki kat olmuş şekilde tasavvur edilmiştir. Aynı zamanda bir karıncanın tüyünün kemer olabileceği kadar ince ve küçük olduğu belirtilmiştir:

Dāmen-i yāra ermiyor elimiz
İki kât oldu derd ile belimiz

(G. 53/1)

Cismim ki hürde-bîn ile görmek muhâldir
Mûy-ı karıncayı kemer etdi miyânıma

(Mf. 17)

3.6.6. Sîne, Bağır

Sevgili; kaşı, kirpiği, gözü ve bakışlarıyla genellikle âşığın sinesini hedef alır. Oraya bazen ok atar, bazen kılıcını ya da hançerini saplar. Bu sebeple acı, ıstırap ve elem yeridir. Âşık, tahammül sınırlarını aşan acılara orada gark olur. Ekseriyetle görüntü olarak yüz parçaya ayrılmış olarak tasvir edilir. Bunun için manzumelerde “sîne-i sad-çâk, sîne-i sad-pâre” gibi terkiplere sıklıkla rastlanılmaktadır. Âşık, sinesinde açılan yaraların sebebini sevgilinin Cengiz Han kadar acımasız olan gönlüne bağlamaktadır:

Bir yara açdı nāvek-i gamzenle sîneye
Kalsın cigerde hançer-i hicriñ nişānesi

(G. 123/4)

Nedir bu çāk çāk sîne-i şad-pāre-i ‘uşşāk[ın]

Nedir bu zulme bā’is yohsa Cengîz Hân mı var dilde

(G. 104/4)

Yaralar her ne kadar âşığa acı verse de kendini aşk diyarının en mutlusu hissetmektedir. Sevgilinin bakışını dünyanın bütün servetine değişmez. Bir beyitte de âşık, sinesi yaralı bülbül olarak tasavvur edilmiştir. Onun iyileşmek için gülün dikenini beklediği ifade edilir:

Mekkî açarsa sîneñe ger tāze yara yār

Şād ol ki şimdi ‘aşk eliniñ kāmuranısıñ

(G. 68/5)

Benim ol bir bakışla sînem etdi çāk çāk ammā
 Değişmem ol nigāhı Mekkiyā emvāl-i dünyāya
 (G. 97/5)

Ṭarāvet-i gülü bülbul bahārdan bekler
 Hırāş-i sînesini nîş-ı hārdan bekler
 (G. 44/1)

Ateş de sine ile birlikte telaffuz edilen başka bir unsurdur. Âşığın sinesinin onunla dolu olduğu ifade edilerek içinden alevler saçıldığı belirtilir. Bilhassa sevgilinin ahu gözleri, sinedeki ateşin sebebi olarak telaffuz edilir:

Her kim görürse sîne-i âteş-feşānımı
 Der kim zamān hemān emān âteşlik istiyor
 (G. 26/4)
 Mekkiyā yakdı bizi âteşe ol çeşm-i ğazāl
 Sūziş-i sîneyi teskînde bî-zār olduk
 (G. 66/5)

Hayal mefhumu sine ile ilgi tasavvurların oluşmasında önemli bir rol oynar. Manzumelerde âşığın sinesinde sevgilinin hayalinin tasviri bulunduğu ifade edilir. Bunun için sine tasavvurunun olduğu beyitlerde “tasvîr-i hayâl, hayâl-i yâr, hayâl-i nakş-ı dil-ber” gibi ifadelerle rastlanılmaktadır. Âşık, sevgilinin hayalini gönlündeki misafire benzeterek sevgilinin sinesini hançerlemekten vazgeçmesini istemektedir. Ayrıca gönlüne sevgilinin tasvirini yapması için efsanevi bir minyatür ustası olan Behzad’ı beklediği ifade edilmektedir:

Ne şüretler görüldü Mekkiyā mir’ât-ı ‘âlemden
 Hayâl-i nakş-ı dil-ber sînem içre rû-be-rû çıkdı
 (G. 111/5)

Şapladıñ hançeriñi sîneme ammā hāzer et
 Dilde taşvîr-i hayâliñ gibi mihmānım var
 (G. 35/3)

‘Aceb nakş eylemişler sînem içre şüret-i yârı
 Hayâl-i yârı ben taşvîr içün Bihzād beklerim
 (G. 82/4)

Âşığın sevgiliye dair içinde birçok istek bulunmaktadır. Ancak bazen bunlarla ilgili bile tereddütler yaşadığı görülmektedir. Bu da manzumelerde birbirleriyle çelişen farklı tasavvurların yer almasına sebep olmuştur. Aşağıdaki bentte âşığın sinisinin sevgilinin bakışlarından yüz parçaya ayrıldığı, artık orada hançerini saplamak için yer kalmadığı belirtilmiştir. Bundan dolayı sevgiliden merhamet dilenip yan bakışlarını kesmesi istenmiştir. Ancak aşağıdaki beyitte ise aksi yönde bir talepte bulunularak sevgilinin hançerini âşığın sinesine saplaması istenmiştir. Hatta bunun için sine kadar uygun bir yer bulunamayacağı ifade edilmiştir:

Bir nazar et sîne-i şad-pāreye
Merhamet eyle dil-i bî-çāreye
Yer mi bırağdın ‘acebā yaraya
Urma güzel hançerini al geri

(Ş. 26/2)

Hançeriñ eylemek ister ise ücrā-yı emel
Bulamazsın aña sînem gibi mecrā-yı emel

(K. 12/15)

Divan’da sine âşıklığın ispat yeri olarak görülmektedir. Bu sebeple sine ile birlikte dağ, yara; bürhân ve nişâne kelimeleri bir arada yer almaktadır. Aşağıdaki beyitlerde sinede bulunan yaraların âşığın sevgiliden ayrılığının ispatı, içinde elemin bulunduğu nişanesi olduğu belirtilir:

Ben esîr-i firkatim derd ü ğam erkândır baña
Dāğ-ı sînem müdde’âma özge bürhândır baña

(G. 98/1)

Egerçi sînede dāğ-ı elem nişānesi var
Derûn-ı tahtgehinde ğam âşiyānesi var

(Kt. 4/1)

3.6.7. Ciğer

Divan’da ciğer, sine, can ve gönül birbirleriyle benzer özellikler göstermektedir. Bunun nedeni her birinin âşığın yaşadığı aşk acısının meydana geldiği ve bundan en fazla etkilenen yerler olmasıdır. Aşağıdaki beyitte âşık, aşk

kölesi olarak ifade edilmektedir. İçinde gam ateşi olduğu, ciğerinde ise delilik hâlinin bulunduğu belirtilir:

Mekkî cefâ-yı ehl-i dile eylemez eşer
Cünûn cigerle âteş-i gâmdır gedâ-yı ‘aşk
(G. 63/5)

Sevgilinin siyah gözleri âşığa ilişince ciğer yakıcı bir ateşle pişer. Böyle durumlarda âşık, medet dilenir. Kalbine sevgilinin cazibeli bakışı tesir ettiğinde ise ciğerinden ahlâr ve inilti gelir:

Çeşm-i siyehi baña ne iş işledi bilseñ
Hayfâ cigerim âteş-i sūzân ile bişdi
(G. 112/4)

Qalbe te‘sîr ediyor cāzibe-berdir nigeñi
Nâle vü âh [ü] enîn çünki cigerden geliyor
(G. 45/3)

Ciğerin en önemli özelliklerinden biri de kanlı olmasıdır. Bir beyitte âşık, sakiden ciğerindeki kanı bezme şarap olarak sunmasını istemektedir:

Ey âteş-i gâm bağırımı yak kanlı kebâb et
Vîrân olası hâne-i qalbimi harâb et
Sâķi cigerim qanını al bezme şarâb et
Maşşerde şorarlarsa bile böyle cevâb et
(Ş. 18/1)

3.6.8. Maddi ve Manevi Hâller

3.6.8.1. Âh, Feryâd, Figân, Nâle, Nâliş, Enîn

Bu mefhumlar, gelenekte tasavvur edilen âşık tipi için elzem özelliklerdir. Ekseriyetle tasavvurlarda ah, feryat, figan ve nale gibi ifadeler yer almaktadır. Şair, bunlardan bahsederken mübalağalı bir üslup takınmaktan geri kalmamıştır. Bunu yaparken özellikle arş, mihr ve ufuk gibi unsurlardan yararlanarak tasvirlerini meydana getirmiştir. Beyitlerde âşığın gönlünün müşkül bir hayale daldığı ifade edilmektedir. Bunun sonucunda çıkan ah ve nalelerin arşa kadar ulaştığı, daha sonra

yakıcı ateşleri ile felekleri yakarak tıpkı yağmur misali yeniden toprağa düştüğü tasavvur edilmiştir:

Göñül düş oldu müşkil bir hayāle inceden ince
Erişdi tāk-ı evc-i 'arşa nāle inceden ince
(G. 96/1)

Çıkmış 'uşşākının eflāka figān u āhı
Mekkiyā nālesi āheste olan gönlümdür
(G. 30/5)

Yine ey şūh benim nāle [vü] efgānım var
Mîhr [ü] āfākı yaqar āteş-i sūzānım var
(G. 35/1)

Çıkınca nāle-i dil-sūz mazlūm semt-i eflāke
Yağar bārānveş āteş semādan şafha-ı hāke
(G. 101/1)

Ahlar, âşığın çektiği ıstırapı ve âcizliğini göstermesinin yanında sevgilinin âşık karşısındaki acımasız ve umursamaz tavrını yansıtmaktadır. Çünkü âşığın bedeni tutuşup ahları gökyüzünü doldursa bile bunların sevgiliye herhangi bir tesiri olmaz. Çünkü o taş yüreklidir:

Sevdā-yı 'aşka düşme şağın diñlemez
Cismiñ tutuşsa nāleñ ile talsa āsümān
(G. 92/3)

Ne taş yürekdir o zālīm ki eylemez te 'şīr
Şadā-yı nāy ile āheng olunsa nālelerim
(G. 83/2)

Bir beyitte âşığın dert ve ahı arşa kadar çekilmiş bir sütun olarak tasvir edilmiştir:

Sütūn-ı derd [ü] āhım çekdi ser-tā-'arş-ı 'alāya
Erişsin tāk kırsun derd ü gam evc-i mu'allāya
(G. 97/1)

Fasıkların günah işlemedikleri gün olmadığı gibi âşıkların da ah çekmedikleri an yoktur. Çünkü âşık, her zaman fırkatı yaşadığı için vuslatı arzu etmektedir:

‘Āşıkān bir gün āhdan kalmaz

Fāsıkān bir günāhdan kalmaz

(G. 55/1)

Cemālīñ seyr edenler ca‘d-ı zülfüñ yāddan kalmaz

Çekenler ārzū-yı vuşlatıñ feryāddan kalmaz

(G. 54/1)

Bülbül, figan ve naleleri ile tasavvur edilir. Aşağıdaki beyitte figan ve feryat ederek öldüğünde gül bahçesinin bahçıvanının ona gülden kefen dikip dikmeyeceğinin merak edildiği belirtilmektedir. Çünkü bülbül, gülle vuslatı çok istemiş; ancak emeline kavuşmadan bu dünyadan göç etmiştir. Gülden kefen dikilip bülbülün üzerine örtüldüğü zaman bir nevi kavuşmanın gerçekleşeceği düşünülmüştür:

Bülbül figān u nāle ile etse terk-i cān

Gülden kefen diker mi aña soñra bağ-bān

(G. 92/1)

Âşığın ah çekmesinin bir nedeni de yanan gönlünün iniltilerini duyurarak hâlini arz etmek istemesidir:

Çıkdı dīvānına feryād ile şāh-ı verdiñ

‘Arz için nāle-i dil-sūzunu tekrār tekrār

(K. 8/3)

Genel olarak sevgilinin tavırları, özellikle ilgisizliği âşığı ümitsizliğe iter. Bu sebeple âşığın ahları ümitsizliğinin de bir göstergesidir:

Ṭarz-ı me’yūsānede nālişle feryād eyleyip

Gözyaşıyla çağlayan teşkīl eder gülzārda

(G. 107/2)

Âşığın ah ve naleleri ciğerinden gelmektedir. Bunların olabilmesi için ise sevgilinin kalbe tesir eden bir bakışı dahi yeterli olacaktır:

Ḳalbe te‘şīr ediyor cāzibe-berdir nigeḥi

Nāle vü āh [ü] enīn çünki ciğerden geliyor

(G. 45/3)

3.6.8.2. Cevr, Cefâ. Mihnet

Bu mefhumlar, sevgili ve âşık münasebeti ile ilgili yapılan çeşitli tasavvurlarda yer almaktadır. Sevgilinin vefasız, gaddar ve zalim diye tabir edilmesinin sebebi, hak etmediği hâlde âşığa yaşattığı cevr ve cefalardan kaynaklanmaktadır. Özellikle vefasızlık ve umursamazlık âşık için en büyük eziyet kaynağıdır. Bunları aklına getirmesi bile onun için başlı başına bir cefadır.

Âşık, kendisinin cefakâr ve mihnetzede olduğunu dile getirmekten hiçbir zaman kaçınmaz. Sevgilinin yaşattığı cefalar karşısında, hem güldüğünü hem de ağladığını ifade eder. Ancak çektiği eziyetlerden dolayı zaman içinde tahammülsüzlük ve sabırsızlık meydana gelir ve bunlar en belirgin vasıfları olur:

Dehre baş egmez iken ‘aşk zebûn etdi bizi
Şimdi miḥnet-zede-i dil-ber-i ğaddâr olduk
(G. 66/2)

Almaz mı yâr miḥneti düş-ı taḥammüle
Meh-rûlarıñ taḥayyül edenler vefâsını
(G. 109/2)

Ne şabra kaldı taḥammül ne derd-i ‘aşka ‘ilâc
Esîr-i miḥnet-i yârım hem ağlar hem gülerim
(G. 83/4)

Âşık, cevr ve cefalarının müsebbibi olarak sadece sevgiliyi görmez. Feleği ve kötü bahtını da bu hususta suçlu olarak gördüğü belirtip onlardan şikâyetçi olduğunu ifade eder:

Nedir bu çekdigim cevr ü cefâ yetmez mi bitmez mi
Felek senden mi şekvâ eyleyeyim baht-ı bedden mi
(Mf. 18)

Âşık aslında başına buyruk olarak gezmektedir. Ancak sevgilinin eziyetleri onu mihnet belasına düşürmüştür:

Rûz ‘âlemimde deşt ü beyâbân gezer iken
Düşdüm belâ-yı miḥnete âzâde-ser iken
(G. 93/1)

3.6.8.3. Gam, Keder, Derd, Belâ, Elem, Nâ-şâd

Bu mefhumlar genellikle hastalık, rakip, ayrılık, felek mefhumları ve sevgilinin güzellik unsurları ile beraber zikredilir. Âşık, çoğu zaman çaresi olmayan derde düştüğünü ifade ederek feleğe ve sevgiliye karşı sitem dolu sözler söyler. Her zaman ayrılığın acısını, dert belasını çektiğinden ancak sevgilinin sefasını süremediğinden bahseder:

Heves-i kākül-i cānān ile bīmār olduk

Yine bir çāresi yok derde giriftār olduk

(G. 66/1)

Sürer şafāsını eller o māh-sīmānıñ

Belâ-yı derd ü firākıñ hemîşe ben çekerim

(G. 83/3)

Sevgilinin güzellik unsurlarından kaşların âşık için başlıca bir dert olduğu belirtilir. Bunun yanında özellikle gönlün misk kokulu saçlara dolaşmasıyla cefaların katlanarak arttığı ifade edilmektedir:

Baňa bir özge derd olmuş iken ebrūları evvel

Țolaşdı kākül-i müşkine göñlüm bir de bu çıktı

(G. 111/3)

Âşıktaki bazen cevri, cefa, elem ve derdi kabul ediş ön plana çıkmaktadır. O, gam ve hicran yükünü çekmeye dermanı olduğunu, bu sebeple kendine reva görülen olumsuzluklardan şikâyet etmenin uygun olmayacağını söyler. Hatta viran olmuş gönlüne bin yara açılrsa dahi buna rıza gösterdiğini belirtir:

Ne kadar cevri ü cefâ var ise tahmîl eyle

Bār-ı hicrân [u] ğamı çekmege dermānım var

(G. 35/4)

Ne revâ eyleyelim derd ü elemden şekvâ

Yār biñ raħne de açsa dil-i vîrānımıza

(G. 99/2)

Âşığın gönül macerası mutsuzluk üzerine yazılmıştır. Şair, bu sebeple aşk konusunda yeterince tecrübe ve bilgi sahibi olmadan üstat olmaya, gam çekmeden neşe bulmaya çalışan gönlüne sitem etmektedir:

Bir ‘ilāve hāne açmış defter-i maḥşūşuna

Ser-güzeşt-i ‘âşık-ı nā-şādı taḥrīr eylemiş

(G. 60/2)

Göñül ğamdan ḥaberdār olmadan şād olmak istersin

Kimiñ şākirdisin kim birden üstād olmak istersin

(G. 71/1)

Beyitlerde gam ve kederi kovmanın en güzel yönteminin Cem’den miras kalan kadeh olduğu ifade edilir. Âşık, o kadehten içtiği şarapla gamı geçici olarak başından atabilir; ancak yok edemez. Bundan dolayı âşık için dünyada gamdan kurtuluş yolunun olmadığı görülür. Gamdan azat olmanın tek çaresi ise ecelden başkası değildir:

El verse saña gerdün elden bırakma cāmı

Hem dāfī’-i kederdir hem cām-ı ırş-i Cemdir

(G. 18/4)

Vücūdu gerçi Mekkī kaşdı ifnā etmedir ammā

Ecel bīmār-ı ‘aşkı ğamdan istiḥlāşa gelmiştir

(G. 16/5)

Bela mefhumu, âşığın başından eksik olmaması ile manzumelerde yer alır. Çoğu zaman bela ve tuzak kelimeleri yan yana bulunur. Bu sebeple birçok beyitte “dām-ı belā” terkibine yer verilmiştir. Tuzak tasavvuru içinde av, gönül kuşu; avcı ise sevgilinin saçı olarak ifade edilir. Âşık, ihtiyatlı davranması hâlinde sevgilinin tuzağına düşmeyip beladan kurtulacaktır. Ancak önceden bütün bunları bilmesine rağmen tedbirsiz davranıp ona yakalanmıştır. Bunun sonucunda sitem etmekte, bir daha bu tuzağa düşmemek için ay yüzlü sevgililerden saklanmak için sığınacak yer bulması gerektiğini belirtmektedir:

Adıñ gīsū komuşlar yokladım dām-ı belā çıkdı

O kāfir kākülünden ‘arż-ı ḥāl etdim Mesīhāya

(G. 97/4)

Ḳuşūr eyler iken ca‘d-ı zülf-i cānāmı

Tutuldu dām-ı belāya gönül dedikleri kuş

(G. 62/4)

Belā-yı derd-i ‘aşka düş olursun ihtiyāt eyle
 Yeter artık yeter Mekkī hırz kıl meh-liqālardan
 (G. 90/5)

Aşağıdaki bentte gam, asker olarak teşbih edilmiştir. Sevgilinin saçlarına âşığın gönül vermesiyle gam askerleri kalbe hücum etmiştir:

Kākülüne dil vereli ey perī
 Kalbe hücum eyledi gam leşkeri
 Cānımı yakdı bir alay serserī
 Urma güzel hançerini al geri
 (Ş. 26/1)

3.6.8.4. Hasret, Özlem (Firkât, Firâk, Hicr, Hicrân)

Âşığın en çok muzdarip olduğu husus ayrılıktır. Çünkü devamlı olarak sevgili yerine onunla yaşamak zorunda kalır. Verdiği gam ve dertler oldukça fazla olduğu için firkati, esaretten sayar. Bu sebeple beyitlerde konu hicranla ilgili bir tasavvur olduğu zaman genellikle içinde gam, keder, elem, dert ve cefa gibi kelimelerden biri ya da birkaçının adı zikredilir:

Ben esîr-i firkatim derd ü gam erkândır bana
 Dâğ-ı sînem müdde‘âma özge bürhândır baña
 (G. 98/1)

Âşık genellikle sevgilinin belli bir güzellik unsurunu özlediğini ifade etmez. Ancak bir beyitte bu tutumundan farklı olarak sevgilinin boyunu özlediğini söylemektedir:

Ey hûş-yâr kâmet [ü] bālânı özlerim
 Kalsa ‘aceb mi vādî-i hasretde gözlerim
 (Mt. 5)

Ayrılık bir hastalık olarak tasavvur edilmiştir. Dert ve gam çekmeye gücü kalmayan âşık için bu hastalığa yakalanıldığı zaman iyileşmenin imkânı yoktur. Bu durum rahatının kaçmasına, her nefesinde serzenişte bulunmasına sebep olmaktadır:

Derd ü gamı çekmege tākāt mı var
 Haste-i hicrāna ifākāt mı var

Hāşılı ehl-i dile rāḥat mı var
Her nefesimden geliyor el-emān

(Ş. 29/2)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dağınık, perişan saçları âşığın sevgiliden ayrı olmasının yaşattığı kâbusun timsali olarak belirtilmiştir:

Gīsū-yı tārūmār aña kâbūs-ı hicr olur
Beñzer gurūb-ı şemse siyeh-baḥt-ı ‘âşıkān

(G. 92/4)

Sevgiliden ayrı olmak âşığı yaralar. Bu sebeple vücudundaki yaralar ayrılığın nişanı olur:

Müjgānıñ ucu pāreledi cismimi yer yer
Hicrānıñ ile yaralıdır işte nişānım

(G. 78/2)

Ayrılığı en iyi anlatan unsurlardan biri ateştir. Aşk, zaten âşık için bir yanginken sevgiliden ayrı olmak onu söndürmeyip aksine daha şiddetli hâle getirir. Bu sebeple ateş ve fırkat birbirini en iyi tamamlayan unsurlar arasında yer alır. Aynı zamanda âşığın ayrılık ateşi gönlünde, gözlerinde ve canındadır. Bundan dolayı aldığı her nefeste yardım dilemektedir:

Dil âteş-i fırkatle yanar ḥayli zamāndır
Âteşgede mi oldu ‘aceb şimdi mekānım

(G. 78/3)

Ḥasret ile gözlerim âteş-feşān
Fırkat [ü] hicrān ile yanmaḳda cān
Cān içi fitnesiñ ey mihribān
Her nefesimden geliyor el-emān

(Ş. 29/1)

3.6.8.5. Hastalık ve Delilik

Hastalık ve delilik, âşığa ait en önemli özellikler arasında yer almaktadır. Ekseriyetle âşık, aşk hastalığına yakalanmış bir kişi olarak tasavvur edilir. Onun akli başında olmadığı, yaptığı her şeyde gönlüne itimat ederek hisleri ile hareket etmek

zorunda kaldığı belirtilir. Bir de buna sevgilinin ilgisizliği ve ayrılık eklenmesi ile âşığın Mecnun'a döndüğü söylenmektedir.

Âşığın hisleriyle hareket etmesi iki farklı kişiliğe dönmesine, hâl ve tavırlarında tutarsızlık olmasına neden olur. Bazen sevgilinin bakışlarından dert yanarken bazen onsuz yapamayacağını söyler. Ayrı kalınca aşk ateşine düşer, gördüğü zaman ise tavırlarından hoşnut olmayıp şikâyet etmeye başlar. Ayrıca bir yandan verdiği elemenden yakınırken diğer yandan çektiği acılar için dermanının yine yaşadığı acı ve ıstırapta olduğunu söyler. Tüm bu duygusal çelişkiler ve kararsızlıklar onun akli yönden zayıf olduğunun ispatı gibidir.

Âşık, sevgiliye dair vuslat ümidiyle günlerini geçirmekte, zaman geçtikçe de hastalığı ilerlemektedir. Hastalığına ilaç olmadığını bilen âşık, tek çare olarak Allah'ın sevgilinin elinden kendisini saklamasını görür:

Şaklasın Hâk o cihân-sûzuñ elinden Mekkî

Bildigim haste-ı aşka ne tabîb var ne 'ilâc

(G. 3/4)

3.6.8.6. Yara (Dağ, Zahm, Mecnûh, Pâre)

Yara, şairin âşıkla ilgili tasavvurlarında önemli bir yere sahiptir. Onun sinesinde, gönlünde, canında aslında cisminin her yerinde mevcuttur. Ancak sine, sevgilinin güzellik unsurlarından kaynaklı darbelerin ilk hedefi olduğu için hepsinden fazla yarayı içinde barındırır. Şaire göre sinedeki yaralar, her ne kadar olumsuz bir durumu aksettirse bile sevgilinin verdiği ıstırapın ve ayrılık acısının birer nişanesi olarak durur. Kendini aşkın en yüksek mertebesinde gören âşık onları kendine uygun görür:

Sîne-i şad-pâreme gerdûn açarsa yaralar

Şadr-ı 'aşkıım bu nişân elbette şâyândır baña

(G. 98/4)

Âşığın yaraları onun cisminin ve ruhunun bir parçası olmuştur. Bu sebeple gönlü, gözü ve sinesi ağlarken yara da ağlamaktadır. Çünkü zamanın iyileştirecek merhemi olmadığı gibi hiçbir ferdin de tesellisi yoktur. Bu yüzden âşık, çareyi bütün bedeniyle ağlamakta bulur:

Dil ağlar dīde ağlar sīne ağlar yaralar ağlar
 Zamānīn merhemi tesliyyeti yok hīç ferdinden
 (G. 87/5)

Dünyada karmaşıklığın sonu, zamanın vefası ve kalbe dost olacak biri olmadığı gibi âşıktaki yaralara merhem olacak bir deva yoktur:

Mekkī cihānda keş-me-keşīn intihāsı yok
 Zaḥm-ı derūna merhem [olan] bir devāsı yok
 Ṭālī‘ raḳībim oldu zamānīn vefāsı yok
 Mülk-i fenāda şimdi gönül āşināsı yok
 Me‘yūs [u] dīl-ḥarāb [u] perīşān u der-beder
 (Th. 5/4)

3.6.8.7. Yaradılış, Huy, Karakter (Tab‘)

Yaradılış ile ilgili tasavvurlar, âşğın sevgili karşısındaki durumlara göre şekillenir. Bir beyitte huy, deniz olarak tasvir edilmiştir. Onun içinin dalgalar ve tehlikeli sularla dolu olduğu belirtilir. Şaire göre aşkın ortaya çıkmasının nedeni de bu denizin dalgalanmasıdır. Bu husus öyle mübalağalı bir şekilde anlatılır ki bir damla suyun üzerindeki hava kabarcıklarıyla feleklerin sele kapılarak boğulacağı ifade edilir:

Temevvüc eylese deryā-yı ṭab‘ım ‘aşk olur peydā
 Felekler ğarḳ olurlar ḳatre-i seyl-i ḥabābımdan
 (G. 88/2)

Âşık, güzel huylu ve şirin tabiatlıdır. Bu özelliği ile sevgiliyi kendisine can etmek ister:

Ṭab‘-ı ş[ī]rīnime Mekkī söz olur mu ‘aceb
 Alayım cān edeyim cismime ol şūḥ-ı şeni
 (G. 122/5)

İçinde türlü güzellikleri barındıran gül bahçesi de âşğın karakteri için benzetilen olmuş ve bu şekilde birçok tasavvur içinde yer almıştır. Âşğın tabiatının gül bahçesinde sevgili bir ümit goncasıdır. Onun solmaması için gülşene mahşer gününe kadar hazan gelmemesi gerekir:

Gülşen-i ʔab‘ıma bir ɡonca idi

O benim ɡönlüme eglence idi

(K. 5/9)

Gülşen-i ʔab‘ıma ɡöstermesin Allāh Һazān

Şolmasın ɡonca-i ümmīdi ilā yevm-i [kıyām]

(K. 8/25)

3.6.8.8. Vuslat (Vasl, Visāl)

Bu mefhum, çeşitli tasavvurlar ile karşımıza çıkmaktadır. Bunlar genel olarak onun gerçekleşmemesi ya da imkânsızlığı üzerine oluşturulmuştur. Âşık, kavuşmanın her zaman hayalini kuran ve arzusuyla feryat eden kişi olarak tasvir edilir. Ağlama ve inlemeler vuslata erememekten kaynaklanır. Kavuşma âşık için çok önemli olduğu için şair, onu anlatmak için bazen mübalağalı bir dil kullanır. Vuslat fikrinin gelmesi ile gönüldeki neşenin ortadan kalkacağını söyleyerek bunun âşığın ölümüne neden olacağını ifade eder:

Cemālīñ seyr edenler ca‘d-ı zülfüñ yāddan ҡalmaz

Çekenler ārzū-yı vuşlatıñ feryāddan ҡalmaz

(G. 54/1)

Endīşe-i vişāl beni şimdi öldürür

Ğönlüm kemāl-i neşve ile ser-te-ser iken

(G. 93/3)

Bazı beyitlerde kavuşmanın zamanı, yeri, nasıl gerçekleşeceği ve sevgilinin tutumu ile ilgili çeşitli tahayyüllere yer verilmiştir. Mekân olarak bir beyitte saraydan bahsedilmektedir. Âşıktan başka rakibin gayesinin de oraya çıkmak olduğu belirtilir. Vuslat söz konusu olduğunda genellikle sevgiliye dair müspet ifadelere yer verilmez. Ancak şair, onun amber kokulu saçını tarayıp kavuşma yatağına gireceğini söyleyerek sevgilinin de vuslatı istediğini ima etmiştir. Zaman olarak ise bayram günü tasavvur edilmiştir. O gün geldiğinde âşığın, sevgilinin yanağından bir öpücük alacağı ve böylece kavuşmanın gerçekleşeceği belirtilmektedir:

Қaşr-ı vişāl-i dil-bere çıқмақ diler dili

Pāy-ı rāķibi dün yine ɡördüm ҡayarsız

(G. 52/3)

Tarayıp şive ile kākül-i 'anber-fāmıñ
Bister-i vaşlına da öyle yatar dil-ber imiş

(G. 58/2)

Mütekarrib gibidir Mekkī vişāl eyyāmı
Alırız buse lebinden hele bayrām olsun

(G. 85/5)

Âşığın sevgiliyle sohbet etmesi pek mümkün değildir. Bir beyitte vuslat ile ilgili sevgiliye söz açmak istediği belirtilerek heyecanlanıp karşısında büküm büküm büküleceğinden bahsedilmektedir. Başka bir beyitte de sevgiliye kavuşmak hususunda talepkâr olduğunu açıkladığı, böylece inceden inceye hoş bir sohbe başlağı söylenmektedir:

O serv-kāmete açsam vişāle dā'ir söz
Düşer derünuna heycân büküm büküm bükülür

(G. 34/3)

Talebkâr vişāli olduğum şerh eyledim yāra
Girişdik böyle bir şîrîn makāle inceden ince

(G. 96/4)

Mekkî'ye göre âşık, sevgilinin kavuşma kucağına girse bile buna aldanması gerekmektedir:

Mekkī vaşiiyet ister iseñ düşme âteşe
Âğuş-ı vaşla girse de aldanma nev-cüvân

(G. 92/5)

3.6.8.9. Aşk (Mahabbet, Sevdâ)

3.6.8.9.1. Umumi Olarak Aşk

Aşk; çilesini âşığın çektiği, sefasını ise sevgilinin ve ağyarın sürdüğü bir duygu olarak yer almaktadır. Aslında onu yaşayan tek kişi âşıktır. Diğerleri aşk hususunda birer figüran gibidirler. Manzumelerde aşk, içinde aklın hudutlarına sığmayacak kadar derin ve geniş manaları barındırır. Bu nedenle kılıktan kılığa girerek şairin zihninde çeşitli hayaller uyandırır. Bazen kadeh, bazen şarap; bazen

delilik, bazense dert olur. Yaşattığı bütün zorluklara katlanmak, ateşiyle yanmak gerektiği ifade edilir. Şaire göre içi gam ateşiyle dolu divane gönüllü âşığa aşkın cefası tesir etmez; çünkü o zaten aşk kölesidir:

Mekkī cefā-yı ehl-i dile eylemez eşer
Cünün cigerle âteş-i gâmdır gedā-yı ‘aşk
(G. 63/5)

Aşkın en belirgin özelliği eziyetli olmasıdır. Bundan dolayı âşık, gönlüne temkinli olmasını tembih eder. Ancak sevgilinin cazibesi ve güzelliğini gören gönül hemen yanmaya başlar. Onun gamını ve ayrılığın belasını yaşamadığı için gönle kolay gelir. Âşıkların söz dinlemeyen gönülleri harap olsa bile vicdanlarına aşkı terk etmeyi yakıştıramazlar:

Görünce cāzibe-i hüsn ü ānı dil yanıyor
Belā-yı ‘aşkı firāk [u] gamı kolay şaniyor
(G. 24/1)
Günde biñ hāne harāb etse de fitne-i nigh
Terk-i ‘aşk etme yakışmaz yine vicdānımıza
(G. 99/3)

Aşağıdaki beyitte aşkın ansızın meydana geldiği ifade edilir. Onun ocağından eteğine ateş sıçrayan kişi bir anda tutuşur:

Seyre varmış idiñ āheng-i ‘aşkı nā-gāh
O ocağdan bir âteş şıçradı dāmānımıza
(G. 99/5)

Aşk aynı zamanda bir hastalık olarak da ifade edilmiştir. Ona Lokman dahi çare bulamaz. Çünkü deva olacak ilaç yeryüzünde yoktur:

Loqmān da gelse derdine izhār-ı ‘ömr eder
Yokdur zemīn-i çarhda ašlā devā-yı ‘aşk
(G. 63/2)

Aşk sadece eziyetli olarak değerlendirip tek bir istikamette düşünmemek gerekir. Aşkın ayrı bir lezzeti vardır. Onu anlayabilmek için aklın baştan gitmesi, mest olunması gerekir:

Añlamazlar lezzet-i sevdāyı ‘aşk-ı sūzişi
Mest [ü] maḥmūr-ı ḥayālīñ olmayan ḥ‘ābīdeler

3.6.8.9.1.1. Âteş, Nâr

Ateş, yakıcılığı ile aşkı tarif eden en önemli mefhumlardan biridir. Bu yüzden aşkın bir ateş olduğu yaygın olarak kullanılan bir benzetmedir. Ona karşı ihtiyatlı davranılması gerektiği ifade edilir. Ancak insanın bin tedbir olsa dahi yine de ateşten kurtulamayacağı belirtilmektedir. Aşk, ateş olduğunda katlanması çok güçtür. Ancak ona alışan bir daha bırakmak istemez. Kendisine uzak durması gerektiği hususunda edilen nasihatleri dinlemeyen âşık ise bu ateşi her zaman arzular. Çünkü kalbinde bu ateşe katlanabileceğine dair kabiliyeti olduğuna dair inancı vardır. Hatta âşık, mahşere kadar yanmaya devam ederek kendisini mahvetmesi ister. Sevgiliden bu yüzden merhamet etmemesini talep eder:

Ben tecrübemle ‘arz ederim ‘aşk-ı sūzişi

Biñ ihtiyātiñ olsa dahı aldatır zamān

(G. 92/3)

Geçme semtimden hāzer kıl âteşin-ruhsār ile

Nār-ı ‘aşka yanmağa kalbimde isti‘dād var

(G. 6/4)

Hālime rahm etme cānā âteş-i ‘aşkıñla yak

Sen bizi mahv eyle kim tā haşre qalsın iştiyāk

(G. 64/1)

3.6.8.9.1.2. Bezm

Aşk meclisinde bulunan âşıklar oradaki saf şaraptan içip mest olmak isterler:

Quruldu bezm-i maḥabbet şarāb-ı nāb ister

Şarāb-ı nāb ile sākī biraz da āb ister

(G. 48/1)

3.6.8.9.1.3. Deniz (Bahr)

Aşk, büyüklüğü ve genişliği bakımından düşünüldüğünde denize teşbih edilmektedir. Âşık ise aşk denizinde bulunan gemiye binmek isteyen kişidir:

Keştî-i baħr-ı ‘aşka sūvār olmak isterim

Zîrâ esîr-i kākûl-i yār olmak isterim

(G. 79/1)

3.6.8.9.1.4. Derd, Belâ, Gam, Elem, Mihnet, Cünûn

Bu mefhumlar aynı zamanda âşığa ait unsurlardır. Sevgiliye bağlılık âşığı dert ve elem müptelası hâline getirir. Bu yüzden her zaman aşk belasını çekerek güçsüz düşer. Aynı zamanda felek de onunla uğraşır. Beyitlerde bundan yola çıkılarak aşk ve bela kelimelerinin “belâ-yı aşk, belâ-yı gam-ı aşk” gibi terkiplerde beraber kullanıldığı görülmektedir. Şaire göre âşığın her gece başında bin bela yandığı için aşkın ne demek olduğunu iyi bilir. Bu yüzden aşk belasına düşmediği eski günleri anmaktan geri kalmaz:

Eyler zebûn derd ü elem mübtelâsını

‘Aşkîñ bilir hemîşe çekenler belâsını

(G. 109/1)

Dünyâya mâlik etse felek ehl-i dilleri

Her şeb yanar başında yine biñ belâ-yı ‘aşk

(G. 63/4)

Düşüp belâ-yı gam-ı ‘aşka şimdi Mekkî-i zâr

Şu miħneti düşünüp eski demleri anıyor

(G. 24/5)

Divanelik, âşıklıkta bir rütbe gibi düşünülebilir. Onun olabilmesi için aşkın çoğalması gerekmektedir. Dert ve elemi artan âşık, aklını yitirir ve böylece delilik hâli başlar. Bu sebeple halkın aşkı delilik olarak açıkladığı ifade edilir:

Halk sevdâ-yı cünûnu ‘aşk ile tefs[î]r eder

Bir çağırdır ser-te-ser endîşeden endîşeye

(G. 105/3)

Aşkta kurtuluş aramaya gerek yoktur. Çünkü nasıl aşk yüzünden âşığın sinesinde açılmış yaralar iyileşmiyorsa, aşk derdine düşen için de ondan kurtuluşun çaresi yoktur:

Var [mı] bilmem derd-i ‘aşkdan şalâhın çâresi
Ey güzeller ser-firâzı ‘âlemiñ meh-pâresi
Sînelerde açdığın zağmın oñulmaz yarası
Ey güzeller ser-firâzı ‘âlemiñ meh-pâresi

(Ş. 27/1)

3.6.8.9.1.5. Kadeh (Câm)

Aşk, içi şarap dolu kadehtir. Görünüş olarak gül renkli olarak tahayyül edilir. Âşık, o kadehten içtikçe aşk sarhoşu olur:

Ben hârâbât ehliyim hem cām-ı ‘aşkın mestiyim
Sâğar-ı gül-gün şunan sâķī-i devrândır baña

(G. 98/2)

3.6.8.9.1.6. Kitâb, Kânûn, Risâle, Tedrîs

Aşkın bir kanunu ve kitabı olduğu zikredilmektedir. Şair, sevgilinin saçından, kaşlarından bir risale yazarak aşkın usullerini anlattığını ifade etmektedir. Bunu çemende laleler, sümbüller cemiyet kurup tefsir etmektedir. Ancak yaşanan devirde aşkın kanunun yazıldığı kitabın şirazesini baştan başa bozulmuştur. Bu sebeple âşık ne yapacağını bilemez hâlde perişandır:

Miyân-ı ebruvân [ü] zülf-i yârı cem‘ edip yazdım
Rüsûm-ı ‘aşka dâ’ir bir risâle inceden ince

(G. 96/2)

Çemende lâle sünbül dün gece cem‘iyyet etmişler
Kitâb-ı ‘aşkı anlar şûretâ tefsîr ederlerdi

(G. 108/3)

Bozdular şîrâze-i kânûn-ı ‘aşkı ser-te-ser
Eylemeñ tecliyye kâlibim perîşân etdiler

(G. 132/2)

Bir beyitte sevgili güzellik hocası olarak tasavvur edilmiştir. O, aşk dersleri vermektedir. Bu nedenle  şıkların hepsi feryat etmektedir:

Ĥ  ce-i ĥ sn   mel  hatsi  sen ey ş r n-dehen

Ĥalk -ı tadr s-i   aşkında nice fery d var

(G. 6/2)

3.6.8.9.1.7. Kumaş (K   )

Bir beyitte aşk bir kumaş olarak tasavvur edilmiştir. Mecnun, aşkının bir nişanesi olarak bu kumaşı üstünde taşımaktadır:

K   -y    aşkı eylediler bir zam n mez d

 st nde  ald  ĥ ř lı Mecn n severdi pey

(G. 127/3)

3.6.8.9.1.8. N  fe

Aşk, bir koku olarak tasavvur edildiğinde bunu en iyi bilenler Mecnun ya da Mecnun misali  şıklard r:

Leyl ya y  dur   arz-  maĥabbetde f  ide

Mecn n bilirdi n  fe-i   aşkı beder iken

(G. 93/5)

3.6.8.9.1.9. S r (Nih  n, Esr  r)

Aşk, sabırsız ve tahammülsüz  ş k için s r olmaktan çıkar. Onun çektiği  stiraplardan dolayı çıkardığı ah ve iniltileri herkes duyar. Bunun yanında  ş k, hislerini hem sevgiliye hem de başkalarına duyurmak ister. Çünkü saklanması gereken, yaşanmış olan gönül macerasıdır. Aşkı beyan etmede sakınca yoktur:

M  cer -y  dil-i   uşş k  nih  n etmelidir

Yalınız g lg le-i   aşkı bey  n etmelidir

(G. 47/1)

Sabah rüzgârı olan nesim de sırların ortaya çıkmasına aracılık eder. Âşığa sevgiliden haber getirir. Bunun yanında sevgiliden haber bekleyen âşığın sabır ve tahammülünü ortadan kalkar. Dayanma gücünü yitirince aşk sırlarını ifşa eder:

Şabr u sāmānîñ üftādeleriñ aldı nesīm

Kıldılar gizli olan hālet-i ‘aşkı izhār

(K. 8/9)

Şaire göre aşkın sırrını anlatacağını iddia eden her kim olursa olsun doğruyu söylemez. Aşk, dinlenilerek öğrenilen bir duygu değildir. Herkeste farklı etkiler bırakabilir. Onu yaşamadan sırrını bilmek veya anlamak imkânsızdır. Bu nedenle âşığın bedenine girdiğinde onu hayrette bırakır:

Esrār-ı ‘aşkı söylememiş söyleyen dahı

Hayretde kaldı bezm-i vücūda gelen dahı

(G. 113/1)

3.6.8.9.1.10. Yol, İsr, Vâdî

Divan’da aşk bir yol ve vadi olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın, sevgiliye müptela olup gizli gizli sevdiğini aradığı ifade edilir. Böylece sevgili uğrunda kendini feda ederek zorluklarla dolu aşk yoluna girdiği belirtilir:

O da bir yāra mübtelā olmuş

Arıyor gizli gizli sevdiğini

Çeşm-i mesti bilir mi n’edigini

Reh-i ‘aşka düşüp fedā olmuş

(Tb.3/4)

Yol, aynı zamanda şahıs için bir tarz ifadesidir. Aşağıdaki beyitte şair, bir âşık olarak Mecnun’un gittiği yolda ilerlemek hususunda ona tabi olduğunu belirterek tarz olarak onu benimsediğini söylemektedir. Bunun yanında Mecnun’un yolunda giden âşık, aşk vadisine giden kervanda kendisine ait mahmili bulunduğunu, hatta bunun yerine ulaştığını ifade eder:

İsr-i Mecnūna ittibā‘ etdik

Vādī-i ‘aşka vardı mahmilimiz

(G. 53/2)

3.6.8.9.1.11. Zencîr

Zincir, eski devirlerde delilere ve esirlere takılmaktadır. *Divan*’da genellikle bu özelliği ile zikredilmekte ve daha çok âşığın sevgiliye müptelâlığının derecesini göstermek için kullanılmaktadır. Çünkü âşık, aşk zincirine vurulacak kadar divane olmuşsa kendi benliğini kaybetmiştir. Bu yüzden aşk, bir zincir olarak tasavvur edildiğinde âşığın deli veya esir olduğu kabul edilerek yüceltilir. Muhabbet yolunda rütbe aldığı düşünülür. Mecnun’un vardığı mertebe budur. Ancak şair, bir beyitte aşk zincirini çekiçlemediğini ifade ederek Mecnun’un cevrine ortak olmadığını, dolayısıyla onun makamına yükselecek kadar kendini mahir görmediğini söylemek istemiştir:

Cevr-i Mecnûna müşterek degiliz

‘Aşk zencîrini çekiçlemedik

(G. 72/2)

Aşağıdaki beyitte âşığın, sevgilinin saçını hayaline almasıyla aşk zincirine vurulacağı ifade edilmiştir:

Zencîr-i ‘aşkı fark edemez ‘âşık ibtidâ

Gîsû-yı yârı düş-i hayâle çeker iken

(G. 93/6)

3.7. Rakip (Ağyâr, Rakîb)

3.7.1. Umumi Olarak Rakip

Divan’da yer alan tiplerden biri de rakiptir. Âşık çıktığı yolculuğunda tek olmak ister. Sevgili ile arasına üçüncü bir şahsın girmesini asla istemez. Bu sebeple rakip, âşık için başlıca istenmeyen bir şahsiyet olup en büyük düşmandır. Onu ortadan kaldırmanın yollarını arar. Bunun için öncelikle yöntem olarak itibarsızlaştırmayı seçer. Kötü özelliklerini devamlı zikreder. Böylece rakibe istenmeyen vasıflar yükler ve onu çeşitli menfî sıfatlarla anar. Ancak rakiple ilgili söylenen bütün sözlerin sevgilinin indinde bir değeri yoktur. Bu da âşığı derinden yaralar. Sevgilinin rakiple ilgilenip kendisine yüz vermemesiyle dertlenir. Aslında

sevgili rakibe umursamaz davransa, onun önemi ortadan kalkacağı için ıstırabı azalacaktır. Bu sebeple birçok beyitte âşık, rakip ile birlikte sevgiliye de sitem eder.

Aşağıdaki beyitte gonca olarak tasavvur edilen sevgilinin rakibin elinde olduğu ifade edilmektedir. Bu durum bülbül için goncanın diğer çiçekler içinde vefasız olduğunu göstermektedir:

Gonca-ı verdi görüp bülbül yed-i ağıyârda
Bir vefâsızlık taḥayyül eylemiş ezhârda

(G. 107/1)

Sevgili ve rakip tarafından sürekli olarak kıralan âşığın kalbi âdetâ feleğin felaket evine dönmüştür:

Ḥâtırım meksûr şimdi yârdan ağıyârdan
Şimdi ḳalbim gūyiyâ çarḫıñ felâket-ḥānesi

(G. 124/4)

Âşık, sevgilinin sadece cefasını çekmektedir. Sefasını ise el olarak ifade edilen rakip sürmektedir:

Sürer şafâsını eller o mâḥ-sîmānıñ
Belâ-yı derd ü firâḳıñ hemîşe ben çekerim

(G. 83/3)

Âşık için rakip ile sevgilinin yan yana gelmesi en kötü durumdur. Bu sebeple âşık, rakip ile sevgiliyi aynı mecliste gördüğünde kalbi cam gibi kırılır:

Olsa hem-bezm eger ağıyâr ile ol
Kırılır ḥâtır-ı uşşâk mânend-i züccâc

(G. 3/1)

Aşağıdaki beyitte âşık için en zor durumun kötü kalpli rakibin onu ayıplaması olduğu ifade edilmiştir. Çünkü sevgilinin sürekli nazlanması dahi tahammülü güç bir hâle gelmişken üstüne rakibin ayıplaması, âşığın oldukça ağır yaralar. Bu onun için ölüm demektir:

Şîve-i yâra taḥammül güç gelirken Mekkîye
Ṭa'ne-i ağıyâr-ı bed mümkün midir öldürmemek

(G. 70/5)

Rakibin en önemli özelliklerinden biri kıskançlıktır. Âşık bu yüzden rakibi kıskandırmak ister. Bunun ise sevgili ile vakit geçirdiğini rakibe duyurmak ile

gerçekleşebileceğini düşünmektedir. Ancak âşığın sevgili ile hakikatte bir araya gelmesi imkânsız, sadece tahayyüllerde olabilecek bir durumdur. Bunun farkında olan âşık, sevgili ile bir sabah beraber vakit geçirdiğinin hayalini kurduğunu belirterek bu hayalin dahi rakibin işitmesi hâlinde kendisini kıskanacağını ifade etmektedir:

Bir şabâ faşlı geçirdim saçı sünbüllerle
Bu hayâlâtım işitse hased eyler ağyâr

(K. 8/16)

Âşık, bazen gönlünü ağyar olmakla suçlamaktadır. Bunun nedeni gönlün rakip olmasından değil, söz dinlememesindendir. Çünkü o, sevgilinin saçına tutulmuştur. Bunun sonucunda âşık, sevgili tarafından gönlü kırılan, nefret ifadelerine maruz kalan kişi olmuştur:

Zülf-i cānāna niçün bār olduñ
Niye hâtır-şiken-i yâr olduñ
Bâ'is-i nefret-i dildâr oldun
Sen de gönlüm baña ağyâr olduñ

(Ş. 28/1)

Âşık, talihini kendisine rakip olmakla suçlamaktadır. Bunun nedeni gönlüne uygun sevgiliyi bulamaması; içinin yaralarla dolu, umutsuz, gönlü harap, perişan ve derbeder olmasıdır:

Mekkî cihānda keş-me-keşîñ intihāsı yok
Zahm-ı derūna merhem [olan] bir devāsı yok
Tālî' rakîbim oldu zamānñ vefāsı yok
Mülk-i fenāda şimdi göñül āşināsı yok
Me'yūs [u] dil-ḥarāb [u] perīşān u der-beder

(Th. 5/4)

3.7.2. Rakip İle İlgili Tasavvurlar

3.7.2.1. Düşman ('Adû, Düşmân, Düşmen)

Bir beyitte şair, düşman anlamına gelen “adû” kelimesini rakiple ilişkilendirerek kullanmıştır. Tasavvura göre sevgili gece vakti naz pazarına çıkıp

âşığa kendini göstermiştir. Bununla birlikte orada rakibin görünmesiyle âşığın sinesi üzüntüden parçalara ayrılmıştır:

Bu şeb bâzâr-ı nâza nâz ile bir mâh-rû çıkdı

Velî ‘uşşâkı kâfir çāk çāk etdi ‘adū çıkdı

(G. 111/1)

3.7.2.2. Eşek

Bir beyitte rakip için doğrudan eşek ifadesi kullanılmamasına rağmen bu mefhum ima edilmiştir. Rakip, ayağının nalsız (kayarsız) olduğu tasviri ile yer alır. Rakibin ayağından bahsedilen mısrada nal ifadesinin kullanılması, onun eşek veya at olarak nitelendirilmek istendiğini düşündürmektedir. Bunun yanında âşığın rakibi aşağılama fikrinden yola çıkılarak tasavvur edilenin at değil, eşek olabileceği varsayılmaktadır. Hatta şair, bu konuda biraz daha ileri giderek onu nalsız bir eşeğe benzetmiştir:

Kaşr-ı vişâl-i dil-bere çıkmak diler dili

Pây-ı rakîbi dün yine gördüm kayarsız

(G. 52/3)

3.7.2.3. Mübtezel

Rakibin bu mefhumla tasavvur edilmesinin altında başıboş gezen, değersiz bir kişi olarak gösterilip itibarsızlaştırılması fikri yatmaktadır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin fesini bir yana eğmesi ile mübtezel olan rakiplerin başında toplanacağı ifade edilmektedir:

Ter-püşuñ bir yaña egmiş hele ol mihr-i münîr

Başına toplamak ister bir alay mübtezeli

(G. 129/4)

3.8. Tabiat

3.8.1. Kozmik Âlem

3.8.1.1. Felek (Çarh, Gerdûn, Sipihr, Âsumân, Semâ, Arş)

Eski inanişâ göre felek dünyanın merkezindedir ve dokuz parçaya ayrılır. Bunlar soğan zarı görünümündedir. Bu dokuz felekten ilk yedisine “Seb’a-i seyyare” adı verilir ve yedi felekte yedi gezegen bulunur. Sekizinci felekte sabit yıldızlar ve burçlar bulunur. Dokuzuncu felek ise arştır. Arşın dönüşü diğer feleklerin dönüşünü sağlar. Diğer feleklerin “arş”ın etrafında dönmek zorunda kalışları, insanların bahtları üzerinde etkileri olur. İnsanların felekten şikâyet etmelerinin nedeni budur.¹⁶⁷ Bu mefhum, klâsik şiirde hep menfî yönlerine vurgu yapılarak oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Şair de bu hususa dikkat çekerek şairler arasında felekten şikâyet etmenin âdet olduğunu ifade etmiştir:

Eylemek çarh-ı denîden şekvâ

‘Âdet olmuş şu‘arâya zîrâ

(Ms.1/51)

Şair, felek mefhumuna geniş bir şekilde yer vermiştir. Daha çok alçak, güvenilmez, vefasız, eğri, acımasız, sitemli ve öfkeli olması gibi olumsuz özellikleri üstünde durulmaktadır. Aynı zamanda bu vasıflarla ilgili olarak “çarh-ı sitemker, çarh-ı bî-karâr, çarh-ı dîn, çarh-ı nâ-hemvâr, çarh-ı denî, gerdûn-ı dîn, çarh-ı kecrev, bî-mürüvvet felek” gibi terkiplerin içinde yer aldığı görülmektedir. Özellikle insanların baht ve talih hususunda yaşadıkları olumsuzlukların müsebbibi olduğu ifade edilmiştir. Şaire göre felek, âşıkları ayırım yapmaksızın yaptıkları ile hayrete düşürerek dilsiz eder. İnsanların yüzüne güler; ancak vakti geldiğinde tasavvur ettiklerini yapmaktan geri kalmaz. Gönül, feleğin baharının geldiğini düşünürken o, hemen kendini sonbahara dönderir. Yaptıklarından marifet erbabı dâhil olmak üzere elem çekmeyen yoktur:

Mekkiyâ silsile-i ‘aşkı ederdim ta‘kîb

N'edeyim çarh-ı sitemker beni hâmuş eyler

(G. 11/5)

¹⁶⁷ Kesik, a.g.e, s. 197

Felek güler yüze ammā daḳīḳa fevt etmez

Taşavvurâtını fi'le birer birer çıkarır

(G. 7/2)

Bahārı var felegiñ der iken ḥazān erişir

Bu çend rûzede dil ber-murād olursa n'olur

(G. 15/2)

Bulmaz şafâ-yı ḥâtırı erbâb-ı ma'rifet

Her zerre olsa çarḫıñ elinden elem çeker

(G. 27/2)

Feleğin yaradılışı gereği âşığı güldürmemek en büyük gayesidir. Bu nedenle devamlı onunla uğraşır. Âşık, onun elinden kurtulmaya çalışsa dahi başarılı olmaz. Çünkü felek, aşk gibi kaçamayacağı belalar vermiştir. Sinesini yüz parçaya ayırır. Açtığı yaralara bakınca aşka düşmemek gerektiği düşünülebilir; ancak âşık onun izlerini kendine yakıştırır. Çünkü bunlar, aşta en başta yer aldığı için nişanesidir:

Her belâ-yı mübreme âḥîr beni kıldıñ [e]şîr

Ṭıynetindir ṭıyinetiñ ehl-i dili güldürmemek

(G. 70/2)

Sîne-i şad-pâreme gerdün açarsa yaralar

Şadr-ı 'aşkıñ bu nişân elbette şâyândır baña

(G. 98/4)

Feleğin bir temelini olmadığı, bu yüzden her şeyin beklenebileceği belirtilir. Aklı başında olan kişinin gurur yapıp karşı koymaya çalışmaması gerektiği tavsiye edilir. Çünkü ne yapılırsa yapılsın fayda etmeyecektir:

Mağrūr olur mu 'âḳil bu dehr-i bî-esâsa

Yokdur sebât Mekkî encâm-ı kâr 'ademdir

(G. 18/5)

Felek mefhumu hikemi tarzda yazılan manzumelerde aldatıcı olması yönüyle yer almaktadır. Şaire göre, önce insanlara kendini süslü gösterir. Sonra zenginlik, makam ve ikballe kandırır. Özellikle akıllı geçinen kişiler hemen cazibesine kapılır. Ama sonunda fayda yerine zarar görür. Ayrıca feleğin insanlara bu tür tuzaklar kurması onların cahillere ve türlü rezillikleri yapabilecek kişilere uymasına neden

olabilir. Bundan dolayı felekten bir şey ummak yerine eldekilere kanaat getirmeyi iyi bilmek gerekir:

Ālāyışine raġbet edip arĥ-ı denīnīñ
 Āķil geçinirken ne adar tīz anıyorsun
 (G. 94/2)

Meyl edip manşıb u iķbāline arĥ-ı dūnuñ
 Ya'nī uyduķ eşer-i cehl ile evbāşımıza
 (G. 103/4)

Bī-fā'ide sūd umma şaķın arĥ-ı denīden
 Bāzār-ı anā'atda olaş kendi kārınla
 (G. 106/4)

Felek; âşık ile ilgili hususlarda bazen mübalağa için kullanılır. Bunun için tasavvurlarda feleğin mekân ve mesafe özelliklerinden yararlanılır. Geniş bir hacminin, yeryüzü ile arasındaki mesafenin büyük olması, bunda önemli bir rol oynar. Bu şekilde yapılan tasavvurlarda, âşığın sevgilinin elemiyle veya hayalini kurmasıyla çıkardığı ah ve inlemelerin feleklere kadar ulaştığı belirtilmektedir. Böylece onların kat ettiği mesafeye bakıldığında âşığın derdinin ne kadar büyük olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca âşıklar bununla yetinmeyip felekte ah ve inlemeleriyle bir kubbe kurmak istediklerini söylerler. Böylece feleğin uzaklığının yanında genişliğinden faydalanılır:

Çıkınca nāle-i dil-süz mazlūm semt-i eflāke
 Yaġar bārānveş āteş semādan şafĥa-ı ĥāke
 (G. 101/1)

Göñül dūş oldu müşkil bir ĥayāle inceden ince
 Erişdi tāk-ı evc-i 'arşa nāle inceden ince
 (G. 96/1)

Sütūn-ı derd [ü] āhım çekdi ser-tā-'arş-ı 'alāya
 Erişsin tāk ursun derd ü ġam evc-i mu'allāya
 (G. 97/1)

Bazen feleğe seslenilirken nerimane ifadelere başvurulsa da bu hususta ihtiyatlı olunması gerektiği söylenir. Şair, bir beyitte cisminin felek tarafından parçalara ayrılacağını bilmesine rağmen baş eğmeyeceğini ifade ederek yiğitçe bir

üslup takınmıştır. Ancak başka bir beyitte feleğe meydan okumanın çok tehlikeli olduğunu belirterek kendisine karşı koyanları toprak edeceğini ifade eder:

Sen bilirsin ki baş egmem çarha
Eylese cismimi şerha şerha

(K. 5/43)

Pek oynama bu sâha-ı gerdün-ı fenâda
Meydân okuyan hâke düşer esb-i 'ârîñla

(G. 106/2)

Feleğin kendisinde eskiden beri süregelen çeşitli usul ve tarzların olduğu ifade edilir. Bunların başında ise makam sahibi kişilerin indinde hüner sahiplerini nefret edilen kişiler hâline getirmek vardır. Ayrıca ezelden beri âşıklarla uğraşmayı kendine huy edinmiştir. Onları, sevgililerin umursamaz tavırlarına maruz bırakarak sürekli bundan şikayet eden zavallılar hâline getirmiştir:

Böyledir de'b-i kadīm gerdiş-i çarh-ı denī
Ehl-i cāh 'indinde erbāb-ı hüner menfūr olur

(G. 22/2)

Rüsūmu böyle vaz' olmuş ezelden çarh-ı devvārīñ
Teğāfūl āşinālardan tezallūm bī-nevālardan

(G. 90/4)

Feleğin insanları güldürdüğü pek fazla söylenemez. Aşağıdaki beyitte bu istisnaya yer verilerek feleğin âdetinin insanı bazen ağlattığı bazen de güldürdüğü ifade edilmiştir:

Ādemi de'b-i felek geh güldürür geh ağladır
Sevķ eder hūkm-i kader endīşeden endīşeye

(G. 105/2)

Aşağıdaki beyitte feleğin işinin her zaman düşmanlık olduğu, bunun insanın aklını kaçırmasına sebep olabileceği ifade edilmiştir:

Feleg[iñ] dā'im 'adāvetdir işi
Kırarız böyle giderse kirişi

(K. 5/2)

Şaire göre feleğin gittiği yol eğridir. Bu sebeple ona “çarh-ı kec-rev” denilmiştir. Eskiden tuttuğu yol doğru istikametlidir; felek onu bırakmıştır. Bu sebeple ondan güler yüz beklememek gerekir:

Çarh-ı kec-revden güler yüz gözleyenler Mekkiyā
Hilkatinde istikāmet var ise mehcūr olur

(G. 22/5)

Felek bir beyitte hamile bir kadın olarak tasavvur edilmiştir. Şair, kendisinin yüceliğini çekemediği için kıskançlıktan bebeğini düşürdüğünü ifade etmektedir:

Çekemez ‘izzetimi hażm edemez rif atımı
Hasedinden felek eyler yine ışkāt-ı cenīn

(K. 11/14)

Feleğin dönüşü ile ilgili hususlara da beyitlerde yer verilmiştir. Özellikle ezelde kendisi için takdir edilen dönüş şekline uymayarak aksi yönde hareket ettiği ifade edilir. Bu nedenle kaza aynasında hep facia göstermiştir. Şair, bu hususta felekten şikâyet ederek insanların ahına ve gözyaşlarına bakmadığını söyler. Ancak yine ümidi yitirmemek gerektiğini belirtir. Çünkü insanlar için dünyada her zaman ayrılmış rızık taneleri mevcuttur:

Çarh teğayyür eder mi gerdişini
Böyle taqdīr olundu çünkü ezel

(Tar. 26/6)

El-emān ‘aksine devr eyledi çarh-ı devvār
Yine bir fāci‘a gösterdi bu mir’āt-ı kaẓā

(Tar. 20/1)

Devrini ‘aksine dönderdi felek başımıza
Bağmadı āhımıza hecr ile gözyaşımıza

(G. 103/1)

Mekkiyā aldanma çarhın gerdiş-i nā-sāzına
Rızq-ı maḫsūmuñ bulursun dāneler mevcūddur

(G. 36/5)

Şair, aşağıdaki beyitte otuz yıldan beri gurbette olmasını feleğe bağlamıştır. Ona göre felek, vatani sanki kendisine haram kılmıştır:

Ben otuz yıldır efendim gezerim ğurbetde
 Vaṭanı arḥ-ı denī kıldı baña şanki ḥarām
 (K. 15/22)

Feleğin yaptıklarından dolayı zebun olanlar, onun bir gün eline geçeceği ümidiyle yaşamaktadırlar. Aynı zamanda insanlar, kötü işler peşindeki feleğin Allah tarafından parçalara ayrılarak yok olmasını istemektedir:

Gerçi ğarbında zebūn etdi beni arḥ-ı denī
 Geçer elbet elime bir gün olur dāmānıñ
 (K. 16/12)

Pārelensin utuşup sīnesi arḥ-ı dūnuñ
 Bī-mürüvvet felegi Ḥaḫ ede ḥāk[le] yeksān
 (Tar. 14/3)

Özellikle kasidelerde ve tarih manzumelerinde memduhun lütfu, keremi ve adalet anlayışını övmek için felek mefhumundan yararlanılır. Şair, feleğin sitem ve kahrına karşı memduhun sağladığı lütuflarla gönlünde ümidin bâkî kaldığını belirtmiştir. Aynı zamanda adaletiyle feleğin siteminin yok olduğunu ifade etmiştir. Feleğin gözünün dünyada memduh kadar kerem sahibi kişiyi görmediği belirtilerek bu hususta övgüsü yapılmıştır:

Luṭfuñ ümmīdi eger olmasa bâkī dilde
 Sitem ü ahrına ṭāḫat mı gelir devrānıñ
 (K. 16/3)

Ey şehensāh-ı kerem ma‘delet-‘unvān-şiyem
 ‘Adl ü dādıñ ile maḥv oldu sipihriñ sitemi
 (Tar. 2/1)

Ben bu da‘vādayım ‘ālem de aña şāhiddir
 Görmedi eşm-i felek sen gibi şāḥib-keremi
 (Tar. 2/8)

Yine kasidelerde memduhun makam ve kişiliğinin ulu olduğunu belirtmek için “felek-pāye” ifadesi kullanılmıştır:

Keremiñ görmedik ‘ālemde ‘aceb kim aldı
 Ey semā-sāye felek-pāye şehensāh-ı ferīd
 (Tar. 9/7)

Ne mu‘azzamsıñ [ey] felek-pāye

Ne mükërremsıñ ey hümā-sāye

(K. 13/10)

Divan’da çok az olmasına rağmen feleğe yönelik olumlu, onu savunan hatta şairin bu hususta kendisini tenkit ettiği ifadelerin olduğu da görülür. Şaire göre halkı perişan eden felek değil, halkın perişanlığa meftun olmasıdır. Âlem içinde çok karmaşa ve gürültü vardır. Buna felek bile dayanamayıp yıkılıp gitmektedir. Ayrıca feleği tenkide zaten imkân yoktur. Bunu yapmakla insanın eline bir şey geçmez. Bundan dolayı kişi felekten şikâyet etmeyi bırakarak maziye unutup bugünü yarınla kıyaslamalı ve geleceğine bakmalıdır:

Şanmayıñ halkı perîşān eyleyen gerdündür

Yok yok ‘ālem bu perîşāniyyete meftündür

(G. 12/1)

Ṭayanır mı bu hāy-hūya felek

O da Mekkī ḥarāb olup gidiyor

(G. 23/5)

Mekkī feleğiñ ḥālını tenkīde muḥal yok

Māzīyi unut ḥālī kıyās eyle yarınla

(G. 106/5)

3.8.1.2. Yıldızlar

Yıldızların insanların talihi üzerine etkisi olduğu eski bir inanıştır. Halk arasında her insana ait bir yıldızın varlığından söz edilir. Ayrıca kişi öldüğünde gökyüzünden bir yıldız kaydığı zikredilmektedir. *Divan*’da yıldız mevzusu çeşitli tasavvurlar içerisinde anlatılmaktadır. Özellikle talih ve gelecekle ilgili hususlar belirtilirken ondan yararlanılır. Bundan hareketle kevkeb-i tâli, necm-i ikbâl gibi terkiplerin oluşturulduğu görülmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, memduhun bahtlı olmasına sebep olarak yıldızının yüce olduğunu söyleyip talihiyle ilgili hükümlerin feleğin kubbesine yazıldığını ifade etmiştir:

Kevkeb-i tâli‘iñ oldu ‘ālī

Ṭāḳ-ı gerdūna yazıldı aḥḳām

(Tar. 39/2)

Bir beyitte memduhun talih yıldızının yeni yılda mutluluk getirmesi için “Yed-i Beyzâ” gibi aydınlık verici olması temenni edilmiştir:

Geldi nev-sāl sa‘âdetle mübârek olsun

Kevkeb-i t̄ālī‘iñ olsun Yed-i Beyzâ-yı Kelīm

(Tar. 8/16)

Kişinin talihsiz olması yıldızının düşük olması şeklinde ifade edilerek aşağıdaki beyitte yer almıştır. Aynı zamanda bahtsız insanların kaderinin talihine küskün olduğu belirtilmiştir:

Ƙaderim t̄ālī‘ime küskündür

Yıldızı t̄ālī‘imiñ düşkündür

(Ms.1/36)

Bir kasidede yer alan beyitte padişah için “hilâfet ahteri” ifadesi kullanılarak saltanat, yıldıza teşbih edilmiştir:

Ey vekīl-i faḥr-ı‘âlem ey ḥilâfet aḥteri

Ey ‘ināyet ma‘deni ey āfitāb-ı şu‘le-dār

(K. 2/6)

3.8.1.2.1. Süreyyâ

Süreyya; “Ülker” ve “Pervin” olarak da bilinir. Toplamda yedi yıldızdan oluşan bu yıldızlar grubu, inci bir kolyeye benzetilir¹⁶⁸ Aşağıdaki beyitte şair, isteklerinin gerçekleşmesini beklediğini ifade etmek için emel Süreyya’sının doğmasını gözlediğini, belirtmektedir:

Gözlerim evc-i muṭālebde süzüldü ḳaldı

Ṭoḡacaḳ mı bilemem necm-i Süreyyā-yı emel

(K. 12/9)

¹⁶⁸ Pala, a.g.e., s. 496

3.8.1.3. Burçlar

3.8.1.3.1. Sevr (Boğa)

Astrolojide boğa burcu olarak adlandırılmaktadır. Semanın kuzey yarım küresinde bulunan bir burçtur.¹⁶⁹ Bir beyitte memduhun cömertliğini övmek için adı zikredilmiştir. Memduhun sevr burcu gibi her akşam fakir ve âcizlerin evini aydınlattığı ifade edilmiştir:

Şehr-âyîn ederek beyt-i fakîr ü ‘âciz
Ya‘nî bir sevr ile tenvîr olunur her aḥşām
(K. 15/4)

3.8.1.4. Gezegenler (Seyyâre)

3.8.1.4.1. Ay (Mâh, Kamer)

Felekte yer alan seyyarelerden biri de aydır. Özellikle yuvarlak ve parlak olması bakımından yüze benzetilen olur. Manzumelerde “meh-likâ” ve “mâh-rû” gibi ifadeler, bu iki mefhumun bir araya gelmesi ile oluşturulmuştur. Aynı zamanda sevgiliyi belirtmek için açık istiare yoluyla “mâh, mâh-ru, mâh-pâre” gibi ifadeler kullanıldığı görülür. Şair, Allah’tan ay parçası olarak tarif ettiği güzelleri esirgemesini dilemektedir. Buna karşın böyle sevgililer yüzünden âşığın gözyaşlarının sel olduğu belirtilmiştir:

Yayıldılar çemenistâna Mekkiyâ hûbân
Ḥudâ esirgeye gözden o mâh-pâreleri
(G. 128/7)

Selsebîl eyledim ey mâh sirişk-i çeşmim
Saḳy eder ne felegi dîde-i giryânım var
(G. 35/2)

Bu mefhum, sevgilinin güzellik unsurlarından sadece yüzü için kullanılan bir teşbih ifadesi olarak yer almaz. Aynı zamanda sevgilinin saçına kıyas için de bir

¹⁶⁹ Müzahir Kılıç, ““Netâyic El-Fünûn” Adlı Yazma Eserde “İlm-İ Nücûm” Bölümünün Değerlendirilmesi”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/1 (April 2017): s. 1-10

beyitte kullanılmıştır. Sevgilinin kıvrıcık saçları, ay gibi sarı renkli ve parlak olması sebebiyle “sırma” ifadesi ile vasıflandırılmaktadır. Şaire göre bunun sebebi aya nispet yapmaktır:

Nā' il eyledigince şöyle taşvîr-i hayâl etdim
 Şu 'â'-yı mâha nisbet ca'd-ı zülfü şırmalaşmışdır
 (G. 40/3)

3.8.1.4.2. Güneş (Âfitâb, Mihr, Şems, Hûrşîd)

Eski bir inanışa göre güneş, feleğin ve göğün sultanıdır. Diğer gezegenler de onun çevresinde birer vazife ve hizmet görür.¹⁷⁰ *Divan*’da şekli, rengi, yakıcılığı ve yüksekliği bakımından yer almaktadır. Özellikle sevgilinin yüzü ona benzetilir. Genellikle “Şu 'â'-ı mihr-i rû, mihr-i münîr” gibi terkipler içinde ışık ve parlaklık gibi mefhumlarla beraber zikredilir. Şair, sevgilinin başındaki terpuşu bir yana eğdiğinde yüzünün meydana çıkıp etrafı güneş gibi aydınlattığını ifade ederek mübalağa yapar. Bu mefhum, aynı zamanda aşkın büyüklüğünü anlatmada bir kıyas unsuru olarak kullanılır. Şaire göre âşığın içindeki aşk ateşi o kadar güçlüdür ki güneşi ve ufukları bile yakar:

Şu 'â'-ı mihr-i rûyuñ sâye şalsın zîr ü bālâya
 Miyân-ı ehl-i dilde iltifâtıñ armağân kılsın
 (G. 95/2)

Ter-puşuñ bir yaña egmiş hele ol mihr-i münîr
 Başına toplamak ister bir alay mübtezeli
 (G. 129/4)

Yine ey şûh benim nâle [vü] efgânım var
 Mihr [ü] âfâkı yakar âteş-i süzânım var
 (G. 35/1)

Güneş sadece sevgilinin yüzünü değil keklik gibi yürüyüşü esnasındaki görüntüsünü de ifade etmek için kullanılır. Şair, sevgilinin yürüyüşü esnasında yaydığı ışıkla âşığın gönül evini aydınlatmasını, güneşin ışıyla yeryüzünü

¹⁷⁰ Pala, a.g.e., s. 150

aydınlatmasını kıyaslamıştır. Güneşin parlaklığı, sevgilinin ışıltısının yanında pejmürde kalmıştır:

Şems-i tábân aña nisbet ile pejmürde alır

H ane-i albimi r        ılar ol kebg-h     

(K. 15/3)

G    , sevgili için bir hitap ifadesi olarak da yer almaktadır.      aşağıdaki beyitte “afit  b” kelimesi ile sevgiliyi kastetmiştir:

Mecb  r olur mu her görülen   fit  ba dil

‘      odur ki h     n aramaz belki   n arar

(Mf. 5)

G     ; renk olarak sarı ve siyah olarak tasavvur edilir. G     in sarı renkli olduğu altınla ifade edilmektedir. Bir beyitte yer alan “mihr-i zerrin” terkibi ile g      in altın gibi sarı renkli olduğu belirtilmek istenmiştir. Rengin siyahlığı ise batışı esnasında ufukta bıraktığı görüntüden dolaydır. Bu yönüyle a  ı  n kara bahtına benzetilen olmuştur:

Y  dig  rım ola Mekk   bu mücevher t  r   

H  lide H     ma ‘  lem ola mihr-i zerr  n

(Tar. 25/5)

G     -y   t  rum  r a  a k  b    -   hecr olur

Be    r görüb-          siyeh-ba  t-   ‘         

(G. 92/4)

G     in     il olarak yuvarlak olduğu da belirtilmiştir. Bunu ifade etmek i   in bir beyitte “kurs-i h  r    d” terkibi kullanılmıştır:

H    a nef      lanı  n adri Te‘  l   eyler

  rs-i h  r    de naz  r eyle ki e  l  kdedir

(G. 49/2)

Özellikle tarih manzumeleri ve kasidelerde g     ; makam, mevki ve devletin kendisini ifade etmek i   in zikredilmektedir. Devlet i   in “mihr-i m    k” ifadesi kullanılır. Padişah da o m    kte nurdan bir hale olmuştur. Saltanat da “mihr-i h  m       n” terkibi ile yer alır. Osmanlı Devleti aynı zamanda hilafet makamını da temsil ettiği i   in “mihr-i hil    fet” terkibi beyitlerde mevcuttur. Padişahın saltanat

makamı için “âfitâb-ı saltanat” ifadesi kullanılır. Ayrıca padişaha “âfitâb-ı şu’le-dâr” diye hitap edilmiştir:

Şehenşâh-ı muẓaffer Hâzret-i Sultân Hamîd Hâmî
Hudâ lutfuyla kılmış mihr-i mülke nûrdan hâle
(Tar. 35/2)

Hâris-i mihr-i hümâyûn ‘ilm-ârâ-yı şü’ün
Merhamet-pîşe kerem-kâr [ü] ‘inâyet-âsâr
(K. 8/21)

Zât-ı şâhânesidir mihr-i hilâfet-pâye
Şükrüli’llâh budur mertebe-i ‘âlû’l-‘âl
(Tar. 6/4)

Habbezâ ey Pâdişâh-ı âfitâb-ı şaltanat
Senden evvel ermedi bu rif’ata bir tâc-dâr
(K. 2/17)

3.8.1.5. Gölge (Sâye, Zill)

Divan’da çeşitli tasavvurlar içinde zikredilmektedir. Bazen “saye salmak” deyimini içinde yer alarak “aksetmek” anlamıyla beyitlerin içinde yer almaktadır. Sevgilinin yüzü güneşe benzetildiğinde ışıklarını etrafa aksettirdiği belirtilirken bu ifadeden yararlanılır. Naz uykusundaki sevgilinin yüzüne ayın ışıklarının saye saldığı ifade edilir:

Şu ‘â’-ı mihr-i rûyuñ sâye şalsın zîr ü bâlâya
Miyân-ı ehl-i dilde iltifâtın armağân kılsın
(G. 95/2)

Nâz uykusuna yatmış idi ol felek-misâl
Şalmışdı sâye şanki kamer rûy-ı alına
(G. 102/2)

Bir makama geliş de “saye salmak” ifadesi ile belirtilmiştir. Ömer Lütfi Efendi’nin Şeyhülislamlık makamına geliş ile ilgili yazılan tarih manzumesinde,¹⁷¹ makama geliş, “*Fetva makamına saye saldı.*” ifadesi ile belirtilmiştir:

¹⁷¹ Tar.12

İşitdim kıdsiyāndan söyledim tārīhini Mekki

‘Ömer Lütfi Efendi sāye şaldı cāh-ı fetvāya

(Tar. 12/11)

Gölge mefhumu “şehriyâr-ı ‘âtıfet-sāye, şehenşâh-ı Hümâ-sāye, zıll-ı hümâyûn, mustazıl-ı emn ü rāhat” gibi terkiplerde cömertlik, iyilik, rahatlık ve saltanat gibi anlamlar ihtiva eden kelimelerle birleştirilerek padişahın vasıflarını belirtmek için kullanılır. Ayrıca dünya halkı için Allah’ın bir aksi olduğunu ifade etmek için bu mefhumdan yararlanılarak “zıll-ı Hudâ, zıll-ı Yezdân” gibi terkipler meydana getirilmiştir:

Mustazıl-ı emn ü rāhatdır hemîşe kulların

Sāyeñi günden güne efzûn-ter etsin Kird-gār

(K. 2/21)

Bu bir Fārûk-ı şaşlet Şehriyâr-ı ‘âtıfet-sāye

Emîrû’l-mü’ minîn zıll-ı Hudâ Hâkân-ı a’zam[dır]

(Tar. 11/2)

Ya’nî Sultân ‘Azîz ‘adl-âyîn

Ki odur kevne zıll-ı Yezdânı

(Tar. 1/4)

3.8.1.6. Işık, Aydınlık (Ziyâ, Nûr, Pertev, Şu’le, Tenvîr, Revnak)

Aydınlık ve ışık mücerret olarak karşımıza çıkmaz. Genellikle ümit, talih, marifet gibi soyut; güneş, göz gibi somut varlıklarla beraber zikredilir. Ayrıca “ziyâyı şems, nûr-ı ayn-ı ümmet, nûr-ı mükerrem, nûr-ı zât, nûr-ı mücessim, âfitâb-ı şu’le-dâr, talî’ a-ı nûr, şu’le-i ümmîd, envâr-ı ma’rifet, envâr-ı Hak” gibi terkipler içinde de yer alırlar. Bilhassa âşık, sevgiliden her zaman bir ümit bir ışığı beklemesi yönüyle tasavvur edilir:

Bir şu’le-i ümmîd uyandırmak içinse

Çek dâmenini âteş-i ‘aşka yanıyorsun

(G. 94/4)

Sevgilinin cismi nurludur. Âşık, sevgilide var olan bu nuru görmek ister. Ancak gerçekleşmesi için göğsündeki düğmeleri açmasını ister. Aynı zamanda

sevgilinin nurlu cisminin, bulunduğu ortamı aydınlattığı ifade edilir. Özellikle âşığın can evine ışık verir. Şair bu sebeple sevgiliyi parlaklığı bakımından güneşe (bkz. Güneş) teşbih eder:

Göster görelim n'edigini nūr-ı mücessim
Çöz düğmeni aç gögsünü Allāh için olsun

(Mf. 27)

Teşrîf-i kudūmu ediyor cān eviñ ābād
Hürşîd-i cihān hānemi tenvîre mi geldi

(G. 125/2)

Tarih manzumeleri ve kasidelerde nur; padişahın iyiliği, cömertliği ve kişiliği için benzetilen olmuştur. Onun da tıpkı güneş gibi dünyayı lütfu ve ışıyla aydınlattığı ifade edilir:

Sāl-ı sa'îd-i şāhî ikbāl-i Pādişāhı
Nūr-ı mükerrimidir āyîne-i cihānıñ

(Tar. 19/2)

Şeh-i kişver-güşā Sultān Hamîd Hān
Verir dünyāya revnāk nūr-ı zātı

(Tar. 27/1)

3.8.1.7. Karanlık (Zulmet, Târ, Deycûr)

Karanlık, bir beyitte nefis (bkz. nefis) için sıfat olarak yer almıştır. Şair, istek ve arzuları bitmeyen âşığın nefsi için “nefs-i târ” ifadesini kullanır:

Geh nefis-i târa gâh leb-i yâra meyl eden
Taşvîr-i fikr-i hām ile leyl ü nehâr eder

(G. 29/2)

Bu mefhum, “deycûr-ı şeb” ve “şeb-i zulmet” gibi terkipler içinde gece ifadesi ile beraber zikredilmektedir. Şairin bunu yapmaktaki maksadı meydana getirdiği çeşitli tasavvurlar içinde yer alan zaman ifadesine tesir katmaktır:

Deycûr-ı şebde hālka eder māh iltifāt
Ey māh sen de kıl bize nā-gâh iltifāt

(G. 2/1)

3.8.1.8. Diğer Kozmik Unsurlar

3.8.1.8.1. Evc

Evc, kozmik âlemde gök cisimlerinin yer aldığı en uzak noktalar¹⁷² anlamına gelir. Beyitlerde âşğın ahlarnn ve inlemelerinin kuvvetini, ne kadar uzaklara ulaştığını ya da ulaşabileceğini belirtmek amacıyla çeşitli tasavvurlar içinde zikredilmektedir. Özellikle şair mübalağalı ifadeler kullanırken ondan faydalanma yoluna gitmiştir:

Sütün-ı derd [ü] āhım çekdi ser-tā-‘arş-ı ‘alāya

Erişsin tāk kursun derd ü ğam evc-i mu‘allāya

(G. 97/1)

Göñül düş oldu müşkil bir hayāle inceden ince

Erişdi tāk-ı evc-i ‘arşa nāle inceden ince

(G. 96/1)

3.8.1.8.2. Yıldırım, Şimşek, Gök Gürültüsü (Sa’ika, Bârîka, Berk, Ra’d)

Bu mefhumlar, II. Abdülhamid devrinin bitmesi ile ilgili yazılan bir tarih manzumesinde¹⁷³ yer almaktadır. Şair, II. Abdülhamid devri için baskıcı yönetim anlamına gelen “istibdād” ifadesini kullanmıştır. O dönemin sona ermesini ise “*Semada gök gürültüsü ve şimşek toplandıktan sonra istibdādın başına yıldırım düştü*” şeklinde ifade etmiştir:

Toplanıp semt-i semāda ra’d u berk

Gösterir sükkān-ı arza hārîka

(Tar. 31/1)

Āsümānıdır bu tārîh-i belîğ

Ser-i istibdāda düşdü şā’ika

(Tar. 31/2)

Şair, kendi şairlik gücünü anlatırken şimşek anlamına gelen “bârîka” kelimesinden faydalanmıştır. Şiirlerde kalemini yani şairlik gücünü “bârîka-i

¹⁷² Parlatır, a.g.e, s. 423

¹⁷³ Tar. 31

hikmet”, şairliğini de “arz-ı bârika-i iktidâr” olarak tarif etmiştir. Böylece şairlikte iktidar sahibi olduğunu, kaleminden ise hikmetli ifadeler çıktığını belirtmek istemiştir:

Qalemim bârika-i hikmetdir

Qalemim bâkire-i ‘ismetdir

(Ms.1/47)

Mazmûn-ı nâ-şinîde yazar kîlk-i mehveşim

Meydâna ‘arz-ı bârika-i iktidâr eder

(K. 7/3)

3.8.2. Zaman ve Zamanla İlgili Mefhumlar

3.8.2.1. Zaman (Devrân, Devr, Eyyâm, Dehr, Dem, ‘Asr, Hengâm)

Bu mefhum özellikle âşîğın yaşadığı olumsuz durumları ifade edecek şekilde kullanılır. Genellikle yaşanan devri ifade eder. Şaire göre zaman hassas gönüllü âşıklar için tahammül edemeyecekleri yükler barındırır. Aşka düşenler için gam ve kederdir. Zaman mefhumu emel olarak tasavvur edildiğinde ise vuslatı ifade eder. Vuslat ise çok uzun bir bekleyişi belirtir. Bu sebeple âşık bazen yaşanan andan kurtulmak ister. Kavuşma ümidi olmadığı için geçmiş zamanları anmaya başlar:

Nasıl tahammül eder bâr-ı dehre qalb-i raqîk

Sürûru da gamı da eyler âdemi tazîk

(G. 67/1)

Yine sâhilleri maqşûd olur ‘azm eyle ey Mekkî

Bu keştî-i emelde hayli ile eyyâm beklerler

(G. 17/5)

Düşüp belâ-yı gam-ı ‘aşka şimdi Mekkî-i zâr

Şu miñneti düşünüp eski demleri anıyor

(G. 24/5)

Zaman, bir akışı içinde barındırır. Bu durum insan ve dünya için sonu ifade eder. Şair, bu nedenle zamanın geçmesini; gülün solması ve insanların ölmesi şeklinde belirterek hiçbir şeyin dünyada bâkî olmadığını söyler:

Gül sola[r] eyyâm geçer âdem göçer ‘âlem biter
Ber-ķarar üzre ķalır Mekkî hemân Perverd-gār

(G. 10/5)

Zaman kavramının olmadığı tek yer meyhanedir. Kişi ancak meyhanede içki içince zamanı unuttur. Böylece meyi yudumlayan için yaşanan anın bir önemi kalmaz. Aşağıdaki beyitte meyhanede içki içen sevgilinin sanki vakti unutmuş gibi davrandığı ifade edilmektedir:

Şehlevendim yine mey-ķānede mey nūş eyler
Gū[yi]yā va‘de-i dehri [o] ferāmūş eyler

(G. 11/1)

Zamanla ilgili olumlu ifadelerle, özellikle kasidelerde yer alan bazı beyitlerde rastlanılmaktadır. Buralarda yer alan “eyyâm-ı meserret” ve “hengâm-ı sürûr” gibi terkipler, zamanın müspet yönlerini belirtmek için kullanılır. Şaire göre gam ve elemi ortadan kalktığı vakitler vardır. Özellikle memduh padişah olunca saltanatının yaşandığı devir mutlulukları içinde barındırır. Çünkü onun zamanında her yer imar edildiği gibi savaşlarda zaferler kazanılmıştır. Bu sebeple gönüllerde mutluluk olması olağandır:

Her taraf ma‘mūr [u] ābādān her dilde sürûr
Böyle eyyâm-ı meserret gördü ķeşm-i iftiķār

(K. 2/23)

Müjde ey dil ki eriştı yine hengâm-ı sürûr
Zafer [u] nuşreti Allāh bize ķıldı taķdîr

(K. 4/5)

3.8.2.2. Mevsimler (Fusûl-ı Erba’)

3.8.2.2.1. Bahâr (Nev-bahâr, Rebî’)

Bahar; tabiatın canlandığı, bununla birlikte duyguların harekete geçtiği bir mevsim olarak tasavvur edilmektedir. Fasl-ı bîrsîm, mevsim-i gül, fasl-ı gül, fasl-ı bahar, mevsim-i gūlzār, fasl-ı rebî, eyyâm-ı bahâr, lâle mevsimi, bahâr-ı sa‘âdet terkipleri bahar mevsimini belirtmek için kullanılmıştır. Bahar eriştiğinde tabiattaki

canlılıktan en fazla gül bahçesi payını alır. Çünkü baharla birlikte eski canlılığını kazanır. Orada güller açar, bülbüller ötüşür. Güllerin şahı çemende divan kurar. Herkeste ve her yerde başka hâller meydana gelir.

Beyitlerde baharla birlikte âşıktaki arzuların mevsimin etkisiyle yenilendiği ve akla çemen diyarının geldiği ifade edilmektedir. Ayrıca bülbüllerde şirin hâller görülür. Şen bir şekilde etrafı dolaşırlar. Şairler ve şiirler de baharın müspet havasından nasibini alır. Her köşe başında binlerce gazelhan bulunur. Âşıklar mevsimin etkisiyle coşkuya gelir. Ancak güzel olan her şey gibi onun da bir sonu vardır. Âdeta geldiği gibi hemen gider. Baharın geçen günlerine üzülen şair, bunun için figan etmek gerektiğini ifade etmektedir:

Bahār erişdi yine h̄atıra çemen geliyor
Bu ārzū-yı teceddüd ‘aceb neden geliyor
(G. 43/1)

Kim etdi bülbüle telkīn fuşul-ı erba‘ ayı
Erince faşl-ı birsīm hezār şen geliyor
(G. 43/2)

Ġaleyāna getirir faşl-ı bahār ehl-i dili
Şimdi her kûşede biñlerce ğazel-h̄‘ān bulunur
(G. 31/3)

Geçiyor faşl-ı bahārın yine bir şānlı günü
Mekkiyā mevsim-i güldür bu fiġān etmelidir
(G. 47/5)

Bahar mevsiminin gelişini bekleyen âşıklar, gonca ağızlı sevgilinin şen bir şekilde teşrifi ile gül mevsiminin geldiğini düşünürler:

Baķın ol ġonca dehānım ne ķadar şen geliyor
Bu sene mevsim-i ġülzār ise erken geliyor
(G. 45/1)

Baharın en önemli özelliklerinden biri de eğlence mevsimi olmasıdır. Eğlencede en önemli unsurların başında musiki gelir. Bu sebeple mevsimin letafetine kapılan mutrip, eline rebabı alıp çalmak ister:

Geliñ leṭāfetini seyr ediñ çemenzārın
Bu lāle mevsimidir muṭribā rebāb ister

(G. 48/3)

Bahar, genellikle müspet yönleri ile zikredilse bile bazen içinde olumsuzlukları barındırır. Bunun nedeni bahar mevsimi ile aşkı depreşen âşığın gaminin tazelenip içindeki aşk ateşinin artmasıdır. Böylece gönlü dertle dolar:

Bahār oldu yine ğam tāzelendi

Derūnum āteşi yelpāzelendi

Sicill-i derd-i dil şīrāzelendi

Derūnum āteşi yelpāzelendi

(Ş. 15/1)

3.8.2.2.2. Sonbahar (Hazân)

Bahar mevsimine tezat olarak beyitlerde yer alan sonbahar, tabiatın ihtişamını kaybederek canlılığını yitirdiği bir mevsim olarak tasvir edilir. *Divan*’da bahar mevsimi kadar geniş bir tasavvur içinde anlatılmamıştır. Aşağıdaki beyitte ömrün kısalığını belirtmek için zikredilmiştir. Şaire göre bahar olarak nitelendirilen ömür birkaç günden ibaret olup hemen hazan erişir. Bundan dolayı insanın bu kadar kısa zaman içinde isteklerini gerçekleştirmeye çalışmasında bir sakınca yoktur:

Bahārı var felegiñ der iken hāzān erişir

Bu çend rûzede dil ber-murād olursa n’olur

(G. 15/2)

Aşağıdaki beyitte “hazan” neşenin, huzurun bitmesi olarak ifade edilmiştir. Bu sebeple şair, memduhun kıyamet gününe kadar huzurlu olması için ümidinin goncasının solmamasını, tabiatının gül bahçesine hazan gelmemesini dilemektedir:

Gülşen-i tab‘ma göstermesin Allāh hāzān

Şolmasın gonca-i ümmīdi ilā yevm-i [kıyām]

(K. 8/25)

3.8.2.2.3. Yaz

Divan’da sadece bir beyitte bu mefhumdan bahsedilmiştir. Tıpkı bahar gibi âşıkların gelmesini bekledikleri bir mevsim olarak tasavvur edilmiştir. Aşağıdaki beyitte âşığın gül fidanında goncanın açtığını görmesi ile yaz mevsiminin geldiğini

düşündüğü ifade edilmiştir. Bunun yanında beyitte yer alan gül fidanı ifadesi ile sevgili; gonca ile de onun dudağı kastedilmiştir. Böylece gonca dudaklı sevgiliyi gören âşık için gönlüne yaz mevsiminin geldiği düşünebilir. Şair, bu hususta âşığın yanılgıda olduğunu belirtmek için ise bir çiçekle yaz gelmeyeceğini, söylemektedir:

Nihâl-i gülde görmüş goncayı gerçi şetâretle
Büyük yanlışlık etmiş bir çiçekle yaz gelir şanmış
(G. 61/2)

3.8.2.2.4. Kış

Şaire göre kışta bahar tasvir etmek, şaire nam verecek kadar önemlidir. Çünkü kışın, bahar mevsimini bekleyen birçok sevgili bulunmaktadır:

Kışda taşvîr-i bahâr eyleyeyim nâm olsun
Munţazır faşl-ı rebî'îyye nice âşüfte nigâr
(K. 8/17)

3.8.2.3. Gün ve Gün ile İlgili Unsurlar

3.8.2.3.1. Umumi Olarak Gün (Rûz, Gündüz, Nehâr)

Gün, adından da anlaşılacağı gibi güneşin yeryüzü üzerinde kaldığı zamanı ifade etmektedir. Bundan dolayı güneşin batışı ile beraber biter. *Divan*'da daha çok kıyamet, padişahın tahta çıkışı, âşığın sevgiliyle fırkatı gibi hadiseleri anlatmak için kullanılan bir zaman dilimi olarak yer alır. Bazen gece ve akşam ifadeleri ile beraber yer alarak zamanın sürekliliğini anlatmak için zikredilmektedir. Rûz-ı mahşer, rûz-ı cezâ, rûz-ı mes'ûd-ı cülûs, mâh u rûze, gün-be-gün, rûz-ı firâk, rûz u şeb, leyl ü nehâr, gündüz leyâl, günden güne, çend rûz, her gün, bir gün, bugün gibi ifadeler gün kelimesi ile yapılarak manzumelerde yer almaktadır.

Bu mefhum, bazen farklı kelimelerle terkip oluşturarak zaman anlamından ziyade farklı durumları belirtmek için kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, ramazan ayının birinci günü olduğuna şüphe edilen gün için kullanılan “yevm-i şek” ifadesine yer vermiştir. Bununla yaşadığı tereddüdü memduha belirtmek istemiştir. Çünkü anlatacaklarının olduğunu belirtmekte; ancak bunu memduhun kendisine yapılan bir

şikâyet olarak algılanacağını düşünmektedir. Bu nedenle yaşadığı bu tereddüdü belirtmek için “yevm-i şek” ifadesine başvurmuştur:

Râz-ı derûnu söyleyemem yevm-i şek gibi

Göñül şikâyet etmege hâinden ‘âr eder

(K. 7/20)

3.8.2.3.2. Gün ve İlgili Unsurlar

3.8.2.3.3. Sabah (Subh, Seher, Şafak) ve İlgili Tasavvurlar

Bu mefhum, tâ-be-sabâh, şeb-tâ-seher, vakt-i seher, necm-i seherrü’ş-şeref, subh-ı maksûd, subh u şâm, nesîm-i subh, ‘ale’s-sabâh gibi ifadelerde yer almaktadır. Sabah, günün başlangıcı olması bakımından önemlidir. O, gün gibi âşığın içinin aydınlığının, ümidinin ifadesidir. Aynı zamanda gece boyunca elem çeken âşık için dertlerin hafiflediği, vuslatın gelmesinin ümit edildiği; acı çekip derman arayan hastaların hasretle bekledikleri bir zaman dilimi olarak zikredilir. Bu yüzden gece firkattir ve âşık için uzundur. Sabah ise vuslattır ve kısadır. Şaire göre âşık, sevgilinin kıvrımlı saçlarını görünce kendisi için mutluluğun sabahının doğduğunu düşünerek onu yüzlerce kez merhaba diyerek karşılar:

Şubh-ı makşûdum içün şakq-ı şafağ yok mu ‘aceb

Uzadıkça uzar oldu şeb-i yeldâ-yı emel

(K. 12/10)

Şad merhabâ saña ki eyâ ca‘d-ı zülf-i yâr

Toğdu şabâh mes‘adetiñ ‘âşıkânesi

(G. 123/3)

Sabahın doğması ile birlikte âşığın ruhuna, gün ışığı ile birlikte aydınlık ve parlaklık geleceği ifade edilir:

Tab‘ıma geldi çünkü bir revnağ

Söker elbet şabâh olunca şafağ

(K. 13/2)

Sabah vakti özellikle hafif esen rüzgârlarla birlikte anılır. Bunlar, baharın habercisi ve sevgilinin sırlarını âşığa ulaştıran birer sırdaş olarak tasavvur edilir:

Nesîm-i şubh getirdi şehâb-pâreleri

Göründü semt-i ufukda bahār emāreleri

(G. 128/1)

Sabah, memduh için yapılan duada bir dilek ifadesi olarak gerçekleşmesi istenilen emel olarak ifade edilir. Şair, her akşamın bin mutlulukla sabaha erişmesini diler:

Dā'im iqbāl-i sa'adetle geçe eyyāmın

Biñ sürür ile sabāh eyleyesin her aḥşām

(K. 15/28)

3.8.2.3.4. Akşam ve Gece (Şâm, Şeb, Leyl) ile İlgili Unsurlar

Gün, güneşle birlikte ümidi, gece ise karanlıkla ümitsizliği temsil eder. Bu nedenle âşığın perişan hâli gece mefhumu ile anlatılır. Âşığın her gece başında aşk ateşi yandığından onun için gece, dert ve gam demektir. Hercai sevgili ise âşığa bir gece yanına teşrif edeceğine dair söz verir. Âşık sevgilinin bu vaadiyle geceleri onu bekler. Ancak vuslat bir türlü gerçekleşmez. Bu nedenle gece mefhumu bir türlü gerçekleşmeyen arzuyu temsil eder.

Gece vakti ay, nasıl insanlara yüzünü göstererek iltifat ediyorsa âşık da ay yüzlü sevgilinin gece vakti kendisini göstererek iltifat etmesini ister. Ancak âşığın gerçekleşmeyecek bu istekleriyle emelin uzun gecesi, uzadıkça uzar. Bundan dolayı âşık sabah olmasını ister. Ancak sabah olsa bile âşığın istekleri yine gerçekleşmez. Sevgilinin âşığı oyalama fikri bitmeyeceğinden vuslat için tekrar akşamı ve geceyi işaret eder. Bu kısır döngü sürekli tekrarlanır. Bu sebeple beyitlerde ekseriyetle “leyl ü nehâr”, “rûz u şeb” gibi ifadeler yer alır:

Söz vermiş idi bir gece teşrîfini ammā

Mekkî 'acebā va'dini tebşîre mi geldi

(G. 125/5)

Deycür-ı şebde ḥalka eder māh iltifāt

Ey māh sen de kıl bize nā-gāh iltifāt

(G. 2/1)

Geh nefis-i tāra gāh leb-i yāra meyl eden

Taşvîr-i fikr-i ḥām ile leyl ü nehâr eder

Beni her rûz-ı firâkıñ ile zebûn etdiñ
 Hoş gördüñ güzelim her günüñ aḥşâminı sen
 (G. 91/4)

Kasidelerin dua bölümlerinde şairin memduhla ilgili belirttiği temennilerin gerçekleşikten sonra süreklilik arz etmesini belirtmek için gece ile gündüz mefhumlarının bir arada zikredildiği ifadelere rastlanılmaktadır:

Aşdıķā’-ı dā’iyânından bu ‘abd [ü] kemteriñ
 Etmede Mekkî du‘â-yı devletiñ leyl ü nehâr
 (K. 2/30)
 Sen dā’im ol maḥam-ı meşiyetde ‘izz ile
 Tâ kim zamân te‘âķub-i leyl ü nehâr eder
 (K. 7/23)

3.8.3. Su ve İlgili Unsurlar

3.8.3.1. Su (Âb, Mâ)

İnsan için hayat kaynağı olan su, canlılar için vazgeçilmez bir maddedir. Varlığın devamı su olmadan asla sağlanamaz. Aynı zamanda o, sadece içmek için gerekli değildir. Suyun en önemli özelliği kiri ortadan kaldırmasıdır. Bu mefhum özellikle âşığın gönlü ve gözyaşı ile ilgili tasavvurlar içinde “sel” ve “tufan” gibi ifadelerden yararlanılarak mübalağalı bir anlatım için kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde âşığın nemli gözyaşlarında kazanın seli ve tufanı olduğu ifade edilerek onunla feleği bile sulayabileceği ifade edilir:

Levha-ı dâğ-ı elem sîne-i şad-çâkdeder
 Seyl [ü] tūfân-ı ḳazâ dîde-i nemnâkdeder
 (G. 49/1)
 Selsebîl eyledim ey mâh sirişk-i çeşmim
 Saḳy eder ne felegi dîde-i giryânım var
 (G. 35/2)

Suyun temizleme özelliğinden faydalanılarak kinayeli bir ifadeyle gönlü temizleyeceği ifade edilmiştir. Bir beyitte şair, gönlünü sulayıp yıkadığını böylece yeni doğmuş bebek gibi halis bir hâle getirdiğini ifade etmektedir:

Taḥhīr edip derūnu Mekkī ḥulūş eyler
Menfūş olan gönülde hemān Ḥālīk olmalı
(G. 119/5)

Bir beyitte şair, suyun yaratıcının lütfu olduğunu söylemiştir. Memduhun ise onu susuzlara dağıttığı belirterek Allah'tan memduhu korumasını istemektedir:

Yā Rabbi şāh-ı 'ālemi maḥfūz kıl āfātdan
Mā-yı inbāt-ı luṭfuḥu 'aṭşāna teksīr eyledi
(Tar. 5/11)

Su, dayanma ve direnme gücü olarak da tasavvur edilmiştir. Şair, tahammül edecek gücü kalmadığından sebat suyunun hangi semte aktığını merak etmektedir:

Semt-i 'ālemde bu mecrādan nişāne ḳalmamış
Ḳaṅḱı semte oldu cārī bilmezim şu-ı sebāt
(G. 1/2)

3.8.3.2. Akarsu ve İlgili Tasavvurlar

Akarsular, genellikle çemende olması yönü ile ele alınmaktadır. Sevgili bazen akarsuyun etrafında elinde bir kadehle neşeyle dönen bir kişi olarak tasavvur edilir. Görsel yönden yukarıdan akmasıyla güzel bir görüntü oluşturan şelaleler de gül bahçesinin önemli bir unsurudur. Akarsular, gül bahçesinde şevkle akmakta, bu şekilde çemenin diğer sakinlerini coşturmaktadır. Âşıklar bu görüntü karşısında galeyana gelip sakiden şarap kadehi sunmasını istemektedirler. Şaire göre akarsuların akması, şelalelerin coşkuyla çağlamasıyla oluşan neşeli hâle bülbül bazen ayak uyduramayıp hazin hazin ötmeye devam eder. Şair onun bu görüntüsünün garip bir durum olduğunu belirtmektedir:

Destinde cām-ı bâde gördüm çemende yārı
Neş' eyle devr ederdi eṭrāf-ı cūy-bārı
(G. 121/1)

Şu gülşene nazar eyle şelâleler çağlar
 Ğarīb degil mi ki bülbül ğarīb ğarīb ağlar
 (G. 50/1)

Bazen su ile ilgili hususlar şiire mübalağalı bir şekilde aksettirilmiştir. Aşağıdaki beyitte âşığın ümitsiz bir şekilde feryat ederken gözyaşlarından gül bahçesinde bir çağlayan meydana getirdiği ifade edilmiştir:

Tarz-ı me'yūsânede nâlişle feryād eyleyip
 Gözyaşıyla çağlayan teşkîl eder gülzârda
 (G. 107/2)

3.8.3.3. Bulut (Ebr, Sehâb)

Bu mefhum daha çok görüntüsü ve tabiata etkisi yönleriyle zikredilmektedir. Özellikle baharın habercisi olduğu ifade edilmektedir. Sabah rüzgârının getirdiği bulutlar, ufuklarda belirince baharın geldiğinin işaretini vermektedir. Genellikle bahar mefhumu ile birlikte “ebr-i bahâr” ve “ebr-i nîsân” gibi terkipler içinde yer alarak manzumelerde bulunur. Bulutlarla ilgili tasavvurlar yapıldığında mekân olarak çemen ve gül bahçesi gibi unsurlar kullanılmaktadır.

Bahar gelince bulutlar çemenzârın etrafını bir duvar gibi kaplar. Şair, bu görüntüyle oluşan güzelliği cennet bağlarına benzetir. Gül bahçesine nisan bulutlarından düşen yağmur damlaları ise çiçeklerin açılmasını sağlamaktadır. Şair, bu çiçekleri ise ateş olarak tasavvur etmiştir:

Nesîm-i şubh getirdi şehâb-pâreleri
 Göründü semt-i ufukda bahâr emâreleri
 (G. 128/1)

İhâta eylemiş ebr-i bahâr çemenzârı
 Bu intizâm ile cennet-misâldir bâğlar
 (G. 50/2)

Düşünce kıatre-i ebr-i nîsân gülistâna
 Saçıldı şanki zemîne çiçek şerâreleri
 (G. 128/2)

3.8.3.4. Deniz (Bahr, Deryâ, Yemm), Dalga (Mevce), Girdâb

Bu mefhumlardan deniz; büyüklüğü, genişliği ve derinliğiyle âşığın gönlü, bazen de emeli olarak tasavvur edilir. İçindeki dalga ve girdap ise hareketli ve hırçın olması yönleri ile ele alınmaktadır. Denizde bunların bulunması onun sakinlik ve durgunluğunu ortadan kaldırır. Dolayısıyla vuslat için bu denizde yelken açan âşığın emeline ulaşması imkânsızdır. Ayrıca gönül, deniz olarak tasavvur edilmiştir. Şaire göre, zaman insanın rahatını ortadan kaldırmaktadır, bu nedenle gönlü derya kadar geniş olmayan kişinin sefası burada boğulur:

Keştî-yi dili baħr-ı fenāya yine şaldıñ

Bu mevce-i girdāba düşüp çalkanıyorsun

(G. 94/3)

Baħr-ı emelde boş yere yelken güşād eden

Keştî-yi vuşlatıñ görelim nā-Ĥudāsını

(G. 109/3)

Boğar şafā-i ĥātırı deryā-dil olmayan

Bāzīçe-i zamān ile selb oldu rāḥatım

(G. 77/2)

Bir beyitte memduhun cömertliği de deniz olarak tasavvur edilmiştir. Şaire göre memduh o kadar büyük bir cömertlik kaynağıdır ki Akdeniz yanında ancak bir damla su kalır:

Sen o deryā-yı seḥāsıñ ki eyā kân-ı kerem

Cūduna nisbet ile kaṭre kalır Baħr-ı Sefīd

(Tar. 9/3)

3.8.4. Toprak ve İlgili Unsurlar

3.8.4.1. Toprak (Hâk)

Toprak mefhumuna fazla yer verilmemiştir. Özellikle hâk-i yeksan olmak, hâke düşmek ve hâk-i siyâh olmak ifadelerinde yer alarak ölmek ve mahvolmak anlamalarının meydana gelmesine katkı sağlar. Yine bu mefhum ile kurulan “basît-i hâk” ve “safha-ı hâk” ifadeleri de manzumelerde yeryüzü anlamında kullanılmıştır.

Bundan dolayı toprak denince akla ekseriyetle yeryüzü gelmektedir. Beyitlerde yeryüzü genellikle rengârenk çiçeklerle döşenmiş olarak tasavvur edilir. Ayrıca burada, gönül yakan iniltileri olan âşığın gökyüzünden yağmur gibi düşen ahının ateşleri bulunmaktadır:

Basîṭ-i ḥāke döşendi şukûfe reng-â-reng

Ne var başında bilinmez dumanlıdır taşlar

(G. 50/3)

Çıkınca nâle-i dil-sûz mazlûm semt-i eflâke

Yağar bârânveş âteş semâdan şafḥa-ı ḥāke

(G. 101/1)

Memduh ve sevgilinin bulunduğu yer; ulaşılması güç, yüce bir makam olarak kabul edilir ve onun için “hâk-pây” ifadesi kullanılır. Memduh olarak nitelendirilen kişi padişah veya herhangi bir devlet adamı olduğunda onun bulunduğu yere gidilip ihtiyaç belirtmek bir kuraldır. Âşık da bazen “şâh” olarak seslendiği sevgilinin ayağının toprağına yüz sürüp hâlini arz etmek ister. Aşağıdaki beyitte âşığın, sevgilinin ayağının toprağına cesaretini toplayarak gelip ondan bin türlü yardım istediği ifade edilmektedir:

Hâk-pāya ‘arz-ı ḥāl taḳdīme kıldım ictisār

Şûret-i tahrīrde bîñ dürlü istimdād var

(G. 39/2)

3.8.4.2. Dağ (Kûh, Kûh-sâr), Taş (Seng)

Divan’da dağ ile ilgili tasavvurlar yok denecek kadar azdır. Bu mefhum, bir beyitte hayalî bir yer olarak belirtilmiştir. Burada dağ, diken yüzünden kalbi kırılan bûlbûlün iyileştirilebilmesi için bir tedavihanenin kurulduğu yer olarak tahayyül etmiştir. Başka bir beyitte herhangi bir tasavvur unsuru olmadan sadece Mecnun’un Leyla’nın aşkından dağlara düşmesi olayına telmih yapılırken “dağlara düşmek” deyimini içerisinde yer almıştır:

Hār elinden ‘andelīb olmuşdu mecrûḥu’l-fu’ād

Bir tedāvī-hāne tertīb etdiler kûh-sârda

(G. 107/3)

Mekkî dahı yārā diyerek tağlara düşdü

Mecnûn bir idi eskiden ammâ ikileşdi

(G. 112/5)

Taş; “mezar taşı” ve “seng-i musallâ” ifadeleri içinde yer alarak ölüm mefhumunu çağrıştırmak için kullanılmıştır. Şair, hayatın geçiciliğini anlattığı bir beyitte zamanın bazen insana teveccühte bulunup güzel şeyler sunduğunu; ancak günü gelince musalla taşını gösterdiğini belirtmektedir. Diğer bir beyitte ise, kendisi ile ilgili öz eleştiride bulunurken taş mefhumundan faydalanmıştır. Mekkî, hayatı boyunca bir iyiliğinin bulunmadığını bu sebeple mezar taşına sadece, “*Geldi, gitti*” diye yazılacağını ifade etmektedir:

Ba‘zen teveccüh etse de inşâ-yı rûzgâr

Bir dem gelir ki seng-i muşallâyı gösterir

(G. 32/5)

Elimizden ne hayır çıkdı ne şer geldi bizim

Geldi gitdi yazılırsa da yazılır mezâr taşımıza

(G. 103/2)

3.8.5. Ateş ve İlgili Unsurlar

3.8.5.1. Ateş (Nâr, Şu‘le)

Dört unsur içinde bulunan ateş, genellikle aşk mefhumu ile birlikte yer almıştır. Bazı beyitlerde âşık olmak ifadesinin yerine “yüreğine ateş düşmek” deymi kullanılmıştır. Ateş, aynı zamanda âşık ve sevgili için kullanılan tabirler içinde zikredilmektedir. Bunlara örnek olarak âşık için “ateşe tutulmuş”, sevgili için ise “âteş-pâre” ifadeleri gösterilebilir.

Ateş, aşk ile ilgili tasavvurlarda onun şiddetini anlatmak için kullanılır. Ateş olarak tabir edilmesi tahammülü ortadan kaldıracak kadar tesirli olduğunun ifadesidir. Sevgili ateş parçası şeklinde tasavvur edildiğinde daha acımasız bir hâl alır. Bu nedenle ondan adaletli olması beklenmemelidir. Aynı zamanda âşığın gönlünde yakıcı ateş olması, orada bir buhranın olduğunun göstergesidir:

Âteş düşürdü sînesine ehl-i dilleriñ

Gördüm bu hâle ğayr-ı taħammül ta‘ablıdır

(G. 25/4)

Nigāh-ı fitne-i cānānedan imdād beklerdim
Ne ğafletdir o āteş-pāreden ben dād beklerdim

(G. 82/1)

Perīşandır emān gīsūlarıñ buhrān mı var dilde
‘Ulūvv-i vechinde zāhir āteş-i sūzān mı var dilde

(G. 104/1)

3.8.6. Ateş ve İlgili Tasavvurlar

3.8.6.1. Aşk, Âh, Gönül, Sîne, Firak, Hasret, Gam

Belirtilen mefhumlar, aşk ve ateş etrafında çeşitli hâllere girerek şairin hayal gücüne göre beyitlerde yer almaktadır. Konu ateş mefhumu üzerinden aşk, gam, hasret ve firak olduğu zaman şair için tahayyül sınırları oldukça genişler. Ateş, hangi mefhumla beraber kullanılıyorsa onun etkisini arttırdığı görülür. Dolayısıyla âşıkla ilgili bahislerde ateşin yer alması durumunun menfi yönden oldukça vahim olduğunu göstermektedir.

Âşığın gönlüne ateşin düşmesi felaketi demektir. Çünkü sevgili aşk ateşini sürekli harlayıp gamı, ıstırapı artırmak için elinden geleni yapmaktadır. Bundan dolayı âşık için aşk yakıcı bir ateş olup ciğeri onunla pişmektedir. Böylece içinde yanan ateşin ıstırapıyla figan etmektedir. İniltileri, güneşi ve ufukları yakmıştır. Özellikle ateş ayrılık olduğunda bu aslında âşık için katlanılması en zor durumdur. O zaman âşıkla beraber içinde bulunduğu her yer ateş olup yanmaktadır. Bu hâliyle şair, âşığın bulunduğu mekânı, Mecusilerin tapınağı olan Ateşgede’ye benzetir:

Yine ey şūh benim nāle [vü] efgānım var

Mihr [ü] āfākı yaqar āteş-i sūzānım var

(G. 35/1)

Çeşm-i siyehi baña ne iş işledi bilseñ

Hayfā cigerim āteş-i sūzān ile bişdi

(G. 112/4)

Dil āteş-i fırkatle yanar hayli zamāndır

Āteşgede mi oldu ‘aceb şimdi mekānım

(G. 78/3)

Gönül, ateşten asıl etkilenendir. Bu sebeple âşık, gönlüne seslenerek aşk ateşine kendisi düşüp belayı kendisinin bulduğunu belirtir ve bundan dolayı hâinden şikâyet etmemesini ister:

Firāk-ı âteş-i ‘aşka yanan gönülcegizim

Belâyı kendi eliyle bulan gönülcegizim

(G. 81/1)

Aşkta ateş aslında istenen bir unsurdur; çünkü onun devam etmesi için yanmaya devam etmesi gerekir:

Hâlîme rahm etme cānā âteş-i ‘aşkıñla yak

Sen bizi mahv eyle kim tā haşre kılsın iştiyāk

(G. 64/1)

3.8.6.2. Çiçek

Nisan yağmurları ile yeryüzünde açan çiçekler, renkleri itibariyle ateş olarak tasavvur edilmiştir (bkz. Bulut):

Düşünce kıatre-i ebr-i nīsān gülistāna

Şaçıldı şanki zemīne çiçek şerāreleri

(G. 128/2)

3.8.6.3. Dûd

Duman, genellikle âşığın ahlarıyla ilgili bahsin geçtiği tasavvurlarda yer alır. Bir beyitte şair, sevgilinin yanağını ahlarcının dumanının kapladığını ifade etmektedir. Âşıkların ise onu sevgilinin gençliğinden kaynaklı olarak yüzünde çıkan ayva tüyleri zannettiklerini belirtir ve yaşadıkları yanılgıyı ifade eder. Başka bir beyitte ise âşık başından dumanların çıkması tasviri ile yer almaktadır. Şaire göre dumanların nedeni cisminin aşk ateşiyle dolu olması değil; sabır ve tahammülünün tutuşup yandığının bir nişanesi olarak bulunmasıdır:

Haṭ-āver olduğun zannetdi ‘uşşāk ol mehiñ am mā

Bilirdi dūd-ı āhım ruhlarında şanma mū çıkdı

(G. 111/4)

Haṭādır şanma pür-cism âşıkıñ sevdā-yı ‘aşkından
Tutuşmuş şabr u sāmānı başından dūd göstermiş
(G. 57/3)

3.8.6.4. Yanak

Ateş, rengi itibariyle yanağa benzetilen olarak manzumelerde yer almaktadır. Beyitlerde “âteşîn” kelimesi ile kırmızı renk kastedilir ve daha çok “âteşîn ruhsâr” ifadesiyle karşımıza çıkar. Âşık, sevgilinin ateş renginde olan yanağına baktığında şaşıp gözünün aldandığını düşünmektedir. Güzel sevmeye meyli olan kişi, sevgilinin ateş renkli yanağına bakınca aşk ateşiyle yanacağını bildiği için onun semtinden geçmemesini istemektedir:

Nedir yüzünde seniñ reng-i âteşîn öyle
Perī misin ‘acebā sen gözüm mü aldanıyor
(G. 24/3)

Geçme semtimden hāzer kıl âteşîn-ruhsâr ile
Nār-ı ‘aşka yanmağa kalbimde isti‘dād var
(G. 6/4)

Sevgilinin ateş renkli yanağına tahammül etmek aslında mümkün değildir. Çünkü bakanın gözleri kamaşır. Ancak âşığın gözleri bu görüntüye alıştığı için katlanabilmektedir:

Taḥammül eylemek mümkün degildir reng-i ruhsāra
O bir ḥayret-fezā âteşdir ammā göz alışmışdır
(G. 40/2)

3.8.6.5. Yağmur

Bir beyitte ateş yağmura benzetilmiştir. Âşığın gönül yakan ahlarının ateş olup gökyüzünden yağmur gibi toprağa düştüğü tasavvur edilmiştir:

Çıkınca nāle-i dil-sūz mazlūm semt-i eflāke
Yağar bārānveş âteş semādan şafḥa-ı ḥāke
(G. 101/1)

3.8.7. Hava ve İlgili Unsurlar

3.8.7.1. Hava (Hevâ)

Hevâ kelimesi, hava anlamının yanında istek, arzu ve heves anlamlarını da karşılamaktadır. Şair, beyitlerde bu kelimeyi her iki anlamda da kullanmıştır. Hava özellikle âşığın bulunduğu, nefes aldığı yer olarak tasavvur edilir. Bunun yanında heves olarak belirtilen “hevâ” kelimesi; “nefs” ve “aşk” gibi soyut ifadelerle birlikte zikredilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, aşk hevesiyle yanmakta olduğunu ve meyhanede içi aşk şarabı ile dolu kadehlerin devredilmesi ile ilgili sakiden karar beklediğini ifade etmektedir:

Hevâ-yı ‘aşk ile Mekkî biraz da sâkîden

Piyâle devrine dâ’ir karar diñlemeli

(G. 120/5)

Çemende bir galeyân [var] nedir bu cûş [u] hürûş

Hevâya münkalib oldu nidâ-yı bâde-fürûş

(G. 62/1)

3.8.7.2. Habâb

Habâb, suyun üzerindeki hava kabarcıklarına denilir. Bir beyitte âşığın yaradılışı (bkz. Âşık-Yaradılış, Huy, Karakter) ile ilgili bir tasavvurda yer almıştır.

3.8.7.3. Rüzgâr (Bâd, Nesim, Sabâ)

Rüzgâr kelimesinin ekseriyetle bilinen ve kullanılan “esinti” anlamının yanında “zaman” anlamı da vardır. *Divan*’da şair tarafından her iki anlamı da farklı tasavvurlar içinde kullanılmıştır. Bunun yanında kelimenin iki anlamının da kullanılıyor olması, onun tevriyeli olarak beyitlerde yer almasına da imkân sağlamaktadır.

Şair, aşağıdaki beytin birinci mısraında rüzgârın sıcaklığının ve soğğunun olduğunu zikretmektedir. Sıcak ve soğuk kelimeleri beyitte aynı zamanda gam ve mutluluk anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Bunu yaparken şair, rüzgâr kelimesinin zaman anlamından faydalanmıştır. Çünkü beytin verdiği genel anlama

bakıldığında zamandan şikâyet edilerek onun insana bazen gam, bazen de mutluluk verdiği; ancak hiçbirinin değeri olmadığı belirtilmektedir. Böylece daha ziyade rüzgârın uzak anlamı zaman ve devrin kastedildiği ve tevriyeli olarak kullanıldığı görülmektedir. Aynı zamanda birinci mısradaki germ, serd; ikinci mısrada yer alan meserret ve gam sözcükleri kullanılarak leff ü neşr sanatı yapıldığı görülmektedir:

Naşîb aldinsa söyle rûzgârîñ germ ü serdinden
Meserretten ne gördüñ ğamdan azâd olmak istersîñ

(G. 71/2)

Şair, aşağıdaki beyitte rüzgâr kelimesini, zaman anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. Şaire göre zamanın vefası yoktur. Ondan vefa ümit ettiği için kendisine yazık etmiştir. Çünkü ona güvenerek dayanma gücünü ortadan kaldırmıştır:

Etdim yazık ümmîd-i vefâ rûzgârdan
Eyvâh fîkr-i hâm ile kırdım mekânetim

(G. 77/3)

Şair, aşağıdaki beyitte rüzgârın, sevgilinin saçlarını dağıtıp perişan ettiğini ifade etmektedir. Bu sebeple, saçlar için sığınılacak yer olmak istediğini söylemektedir:

Gîsü-yı yarı kıldı perîşân rûzgâr
Mekkî ben anı dârü’l-emân etmek isterim

(G. 80/5)

Rüzgâr, çeşitli tahayyüller içinde yer alarak “bâd-bân-ı emel” gibi soyut anlamı içinde barındıran ifadelerle beraber kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitte âşığın emeli yelken açmış bir gemi olarak tasavvur edilmiştir. Ancak şaire göre o, rüzgâra kapıldığı için işi oldukça zordur:

Bâd-bân-ı emel güşâde henüz
Rûzgâra kapıldı iş müşkil

(G. 75/4)

Divan’da yer alan rüzgâr çeşitlerinden biri de gün doğusundan esen sabadır. Ekseriyetle bülbül mefhumu ile birlikte yer alır. Beyitlerde gül bahçesine tazelik vermesi özelliğinden bahsedilerek böyle bir letafeti sunmasına rağmen ötmeyerek suskun kalması ona yakıştırılamayarak eleştirilmiştir. Şair, bir beyitte de saba

rüzgârını müfettişe benzetmiştir. O, kırlarda ve çöllerde eserek buraları teftiş edip bülbülün nerede olduğunu öğrenmeye çalışır:

Şabâ tarâvetini gülsitâna bahş etmiş
Zebân-ı bülbüle artık yakışmıyor hāmûş

(G. 62/3)

Yine bir râbıta bahş etdi çemenzâra şabâ
Geldi bir hâlet-i dîgerle gülistâna hezâr

(K. 8/2)

Şabâ bî-hûde teftiş eyliyor deşt [ü] beyâbânı
İkâmetgâh-ı bülbül kâdardır gülşenden öğrensin

(G. 86/3)

Nesim de hafif esen rüzgârlardandır. Beyitlerde bahar mevsiminde sabah esmesi yönüyle yer alır. En önemli özellikleri arasında ufka bulut parçalarını getirip baharın geldiğinin işaretini vermesidir. Şair, ayrıca eserek mutluluk baharının takdimini yaptığını ve sabah vaktini gösterişli bir hâle getirdiğini belirtmektedir:

Nesîm-i şubh getirdi şehâb-pâreleri
Göründü semt-i ufukda bahâr emâreleri

(G. 128/1)

‘Ale's-şabâh heyûb eyledi nesîm-i sürûr
Muḳaddimât-ı bahâr-ı sa‘âdet etdi zuhûr

(K. 20/1)

Şair, bir beyitte memduhun lûtfunu övmek için nesimi mukayese unsuru olarak zikretmiştir. Şaire göre memduhun lûtfu o kadar fazladır ki onun yaptığı iyilikleri nesim rüzgârı çemenzâra yapamaz:

Nazar-ı ‘âtıfetiñ her cihete şâmildir
Eylemez eylediğñ lûtfu çemenzâra nesîm

(Tar. 8/9)

3.8.8. Hayvanlar

3.8.8.1. Kuşlar

3.8.8.1.1. Umumi Olarak Kuş

Kuş mefhumu *Divan*'da âşık ve ilgili tasavvurlar içerisinde yer almaktadır. Yer aldığı şiirlerde bazen kafes bazen de gül bahçesindeki hâlleri ile birlikte zikredilmektedir. Ancak asıl meskenleri gül bahçesidir. En önemli özellikleri olan ötüşlerini icra ederek gül bahçesinin vazgeçilmez unsuru olmuşlardır. Oraya gidenler mutlaka servi boylu sevgililerle, hoş sesli kuşları görür:

‘Azm-i gülşen edelim murğ-ı hoş-elhân bulunur
Seyre çıkmış ne kadar serv-i hırāmân bulunur
(G. 31/1)

Kuş, aynı zamanda avlanan bir canlı olması sebebiyle, âşığın gönlü olarak tasavvur edilmektedir. Göğüs kafesi içinde bulunması tutsak bir kuş olarak nitelendirilmesine neden olmaktadır (bkz. Gönül). Şair, gönül kuşunun sevgilinin kıvrımlı ve amber kokulu saçlarıyla kurduğu bela tuzaklarına tutulduğunu sıklıkla zikretmektedir:

Kuşûr eyler iken ca‘d-ı zülf-i cānânı
Tutuldu dām-ı belāya gönül dedikleri kuş
(G. 62/4)

Deste deste eylemiş gīsū-yı ‘anber-fāmını
Şayd için murğ-ı dil-i ‘uşşākı kurmuş dāmını
Görmedim Mekkī cihānîñ böyle hoş eyyāmını
Gözlerim sākîde kaldı ellerim peymānede
(Ş. 9/3)

3.8.8.1.2. Kuş Çeşitleri

3.8.8.1.2.1. Baykuş (Bûm)

Baykuş, genellikle harabe yerlerde yaşaması, yüzünün hiç gülmemesi ve uğursuzluğun timsali olması ile meşhurdur. *Divan*'da sadece bir beyitte adı

zikredilmiştir. Şair, âşığın kasvet ve ıstıraplı hâlini anlatırken bulunduğu yeri matemhaneye çevirdiğini belirtmektedir. Ayrıca tasavvura biraz daha mübalağa katmak için viranelerde bulunmaları ile bilinen baykuşların bile orada durmaya çekinip “*Allah esirgesin!*” diyerek geçeceği, ifade edilmiştir:

Būmlar görseydiler va’llāhi matem-hānemi

El-‘iyāz ile geçerler semtime konmazdılar

(G. 19/4)

3.8.8.1.2.2. Bülbül

Klâsik Türk şiirinde olduğu gibi *Mekkî Divanı*’nda da âşığın timsali olması sebebiyle adı en çok zikredilen kuştur. Âşıkla ilgili tasavvurlar içinde yer almasının asıl sebebi güle duyduğu büyük aşktır. Bu aşk gülün dikenlerine katlanmasını zaruri hâle getirmiştir.

Aşk acısıyla bülbülün sinesi hep yaralıdır. Onun ekseriyetle dertli, kalbi kırık ve gözü yaşlı bir hâlde olduğu ifade edilmektedir. Ötüşünde bazen neşeli nağmeler olsa da çoğu zaman bir feryat, inleme ve ağlama mevcuttur. Adının geçtiği şiirlerde “hâr, hâr-ı mihnet, hazîn sadâ, nâle, hırâş sîne, hâmûş, garîbü’-d-diyâr, terk-i hayât, terk-i cân, kefen” gibi içinde hüzn, yara, şaşkınlığın verdiği hamuşluk, gariplik, ölüm, acı ve eziyet anlamı veren ifadelere rastlanılmaktadır. Bülbülün bu kadar olumsuzluklar içinde olduğunun hatta bazen ötüşünü bile terk ettiğinin tasavvurunun yapılması, onu çemen diyarının en âcizi durumuna düşürmez. Çünkü sevgilinin işveli bir şekilde çemen diyarına gelmesiyle gül bahçesinde bulunanların hepsi hayrette kalıp suskunlaşır, bu nedenle onun garip olarak görünmesi olağan kabul edilmelidir:

Çemenzâra da geldi mäh-rûlar ‘işve-bāzâne

Gülistân-ı ‘âlem hayretde kaldı bülbülân hāmûş

(G. 59/2)

Bir beyitte bülbülün gülün aşkıyla öldüğü varsayımı yapılmaktadır. Şaire göre bülbül, aşk derdi ile öldüğünde ona gülden kefen dikilse dahi bu durum onu memnun etmeye yetmez:

Memnûn şanma derd ile terk-i hayât eder

Dikse egerçi bülbüle gülden kefen dahı

(G. 113/5)

Bülbül, her ne kadar mutsuz âşığın timsali sayılsa bile onun şen olmasını sağlayan unsurlar vardır. Bunlardan biri baharın gelmesidir. Onun haberini alması ile şen olur. Özellikle kasidelerde görüldüğü üzere bülbülün neşeli olarak tasvir edildiği başka bir durum ise memduhun tahta çıkışının yıl dönümünün gelmesidir. O zaman her köşenin neşeli bir hâl almasının yanında çemen diyarına bülbül mutluluk meclisi kurar:

Kim etdi bülbüle telkîn fuşûl-ı erba'ayı
Erince faşl-ı birsîm hezâr şen geliyor

(G. 43/2)

Almış envâ'-ı tarab her güşeyi bir hâl ile
Bezm-i şādî kûrdu gūyâ kim çemenzâra hezâr

(K. 2/26)

3.8.8.1.2.3. Hümâ

Devlet kuşu, talih kuşu, kutlu kuş adları ile bilinen Hümâ'nın; Kafdâğı'nda bulunduğu ve havada yaşadığına inanılır. Gölgesinin üzerine düştüğü insanın padişah veya zengin olacağına inanılır.¹⁷⁴ Beyitlerde dünya nimetlerine karşı gözünün tok olması ve yokluğa kanaat etmesi yönleri ile yer almaktadır. Bu özellikler onu oldukça yüce bir varlık hâline getirmektedir. Şaire göre cömert, ehl-i hâl ve rint meşrepli olmanın yanında, insan için gereken vasıflar arasında Hümâ gibi kanaat etmeyi bilmek vardır. Kişinin, bu özellikleri edinebilmesi için ise ister dünyanın merdi ister namerdi olsun hiç kimseden iyilik gözlememesi gerekmektedir:

Eder kat'-ı merâtib eyleyen 'âlemden istîgnâ
Hümânîñ kadrini 'âlî kılan sehm-i kanâ'atdır

(G. 14/3)

Hümâ-ı tab' ol kerîm ol ehl-i dil ol rind-meşreb ol
Cihânîñ gözleme in'âtını nâ-merd ü merdinden

(G. 87/4)

¹⁷⁴ Ömür Ceylan, *Kuşlar Dîvânı-Osmanlı Şiir Kuşları*, Kapı Yay., İstanbul 2007, s. 116-117

Birçok kasidede memduh padişah olduğunda onu yüceltmek için kullanılan övgü ifadelerinden biri de “Hümā-sāye”dir. Şair, bununla padişahı Hūma’ya benzetmiştir:

Hān-ı hākān-ı zamān Hāzret-i Sultān Hamīd
 Āsümān-pāye Hümā-sāye şehenshāh-ı dilīr

(K. 4/3)

Ne mu‘azzamsıñ [ey] felek-pāye
 Ne mükërremsiñ ey Hümā-sāye

(K. 13/10)

3.8.8.1.2.4. Keklik

Sekerek yürümesi ile bilinen keklik, sevgilinin yürüyüşü için benzetilen olarak zikredilmektedir. Sevgili bu yürüyüş tarzı ile kendisine olan alakayı artırır, güzelliğinin kıymeti ve şöhreti revaç bulur. Bunun yanında etrafa ışık saçarak ve bu vasfıyla güneş yanında sönük kalır:

Çıkısa bāzāra eger şevk ile ol kebg-hırām
 Şöhret [ü] kıymet-i hüsni bulur elbette revāc

(G. 3/2)

Şems-i tābān āna nisbet ile pejmürde kalır
 Hāne-i kalbimi rüşen kılar ol kebg-hırām

(K. 15/3)

3.8.8.1.2.5. Papağan (Tutî)

Divan’da şekerle beslenmesi, kafeste yaşaması ve sesinin güzel olması gibi özellikleriyle yer almaktadır:

Olmasa bend-i kafes tūtî-i şeker- h̄ār
 Ehl-i diller kayd-ı zencîr-i cünün olmazdılar

(G. 19/2)

Erbāb-ı hāle Mekkî bir hoş tarîf aşdım
 Tūtî misiñ nesin sen pek tatlı söyleyiş var

(G. 21/5)

3.8.8.1.2.6. Şâhîn

Şahin, bir şarkı bendinde tabiat tasviri içinde yuvasız kalması sebebiyle yer almıştır:

Uçuşurlar yavru kuşlar havâda
 Koyun kızu meleşirler ovada
 Şâhînimiñ nesi kıaldı yuvada
 (Ş. 39/2)

3.8.8.2. Dört Ayaklı Hayvanlar

3.8.8.2.1. Âhû, Gazâl

Ahu ve gazal avlanılan bir çeşit geyik türünün adıdır. Klâsik Türk şiirinde gözlerinin güzel olması münasebetiyle sevgilinin gözlerine benzetilen olarak zikredilir. *Divan*’da ahu ve gazal bu yönleri ile yer almaktadır. Sevgilinin gözleri ve bakışlarının güzelliğine dair yapılan tasavvurlarda “gözleri âhû, âhû peçe, âhû dîde, âhû nigâh, âhû bakışlı, çeşm-i gazâl” gibi ifadeler içinde kullanılır.

Âşık, ahu gözlü sevgiliye onun da kendisi gibi bir av olduğunu ifade ederek perişan hâline merhamet etmesini istemektedir. Aslında bu beklentisi olağandır; ancak konu âşık olunca sevgilinin acıma duygusu ile yaklaşması düşülemez. Çünkü yaradılışı gereği böyle bir durumun gerçekleşmesi söz konusu değildir. Ahu gözlü sevgili; âşığı ağlatmaya, ona sitem etmeye, viran olmuş gönlünü yakmaya karardır. Âşık, bu sebeple gönlünü her daim sakinleştirmekten usandır:

Ey gözleri âhû saña cân yakma yaraşmaz
 Âhû peçeler kanlı şikâr ile şavaşmaz
 (Mt. 8)

Mekkiyâ yakdı bizi âteşe ol çeşm-i gazâl
 Sûziş-i sîneyi teskînde bî-zâr olduk
 (G. 66/5)

Ahu, avcılar ve diğer vahşi hayvanlar tarafından avlandığı için her zaman etrafına kuşkulu gözlerle bakar. Bu sebeple devamlı ihtiyatlı bir hâlde bulunur. Bu özelliği onu avlanması güç bir varlık yapar. Aynı zamanda evcil olmadığından tıpkı

sevgili gibi hırçın ve inatçı bir yapıya sahiptir. Bir beyitte bu özelliği belirtilerek “âhû-yı vahşî” terkiibiyle zikredilmiştir:

Kuşkulaşmış gözleriñ âhû-yı vahşîler gibi
Olmuş artık ‘âşık-ı şūrîdeler bî-gānesi
(G. 124/3)

3.8.8.2.2. Arslan (Şîr)

Arslan; cesaret ve gücün timsalidir. Ekseriyetle padişah olmak üzere devlet idaresinde askerî veya idari görevi olan devlet adamlarının methinde benzetilen olarak yer alır. *Divan*’da arslan, Selahattin Eyyübî için yazılan bir müseddeste¹⁷⁵ savaşçı kişiliğini övmek için bir sıfat olarak kullanılmıştır. Şair, onun savaşırken düşmana “şîrâne” hamleler yaptığını belirtilmiştir. Sultan Abdülhamid için yazılan bir kaside de padişahın askerleri için kükremiş arslan gibi oldukları ifade edilerek bu özellikleri ile düşmanın kalbine korku düşüp perişan ettikleri söylenmiştir:

Kükremiş şîr gibi ‘asker-i nuşret-eşeri
Dil-i cemî‘yyet-i a‘dâyı perîşân eyler
(K. 17/20)

3.8.8.2.3. At (Esb)

Bir binek hayvanı olan at, “esb-i ikbâl, esb-i ‘âr, esb-i safâ-reftâr” gibi terkipler içerisinde soyut isimlerle beraber zikredilmektedir. Şair atı; gelecek, ar ve mutluluk olarak kabul eder. Beyitlerde bu yönde tasavvurlar meydana getirir:

Hezârân echel-i bî-mağz[1] vardır bu cihānıñ kim
Biner fâyton-ı kâma esb-i ikbālîñ yedeklerler
(G. 17/4)

Pek oynama bu sâha-ı gerdün-ı fenâda
Meydân okuyan hâke düşer esb-i ‘ârîñla
(G. 106/2)

Bir beyitte Küheylî denilen bir at cinsinden söz edilmektedir. Bu atın soyunun Bağdat’a dayandığı ifade edilir:

¹⁷⁵ Ms. 1/4

Aşlı Bağdādī Küheyliden idi

Anası İbn-i Süheyliden idi

(K. 5/12)

3.8.8.2.4. Ayı (Dübb)

Divan’da “*Por Arturuñ Suķūtunda Söylenmiş Kıt’a-ı Tārīhiyyedir*”¹⁷⁶ başlığını taşıyan bir tarih manzumesinde günümüzde de Ruslar için bir timsal olarak kullanılan “ayı” kelimesine yer verilmiştir. İfadenin geçtiği beyitte Japonların Rusları yenmesi “büyük ayının postunun soyulması” olarak tasvir edilmiştir:

Şoyarken postunu dübb-i kebiriñ

Japon gösterdi nev-icād şimdi

(Tar. 28/1)

3.8.8.2.5. Eşek (Himâr)

Divan’da yer alan bir müseddeste¹⁷⁷ zamanın Rus çarı kastedilerek söylenilmiştir.

3.8.8.2.6. Koyun (Kebş)

Koyun, âşğın canı ile ilgili bir tasavvur içinde, sevgiliye kurban edilmesi yönüyle yer alır (bkz. Âşık-cân):

Ben kebş-i cānı yoluna ķurbān eder idim

Dil-ber geleydi hānemize intizārsız

(G. 52/2)

3.8.8.3. Böcekler ve Sürüngenler

3.8.8.3.1. Karınca (Mûr)

Karınca, bir beyitte âşğın bedeninin küçüklüğünü ifade etmek amacıyla tüyünün âşğa kemer olduğu tasavvuru ile yer almıştır:

¹⁷⁶ Tar. 28

¹⁷⁷ Ms. 9/2

Cismim ki hürde-bîn ile görmek muhâldir

Mûy-ı karıncayı kemer etdi miyânıma

(Mf. 17)

Bir beyitte “hâne-i mûr” terkibi içinde yer almıştır. Şair, bu ifadeyle yaşadığı evi kastederek küçük ve mütevazı olduğunu söylemek istemiştir. Ayrıca, beyitte memduh için edeple yazdığı tebrik sayesinde karınca yuvası gibi olan evinin süslendiğini ve güzel bir yere döndüğünü belirtmiştir:

Cesâret eyledi Mekkî edeble tebrike

Kemâl-i şevk ile tezyîn oldu hâne-i mûr

(K. 20/25)

3.8.8.3.2. Pervâne

Pervane, mumun veya bir ışığın etrafında sürekli dönerek uçan bir tür kelebek çeşididir. Canı pahasına meftunu olduğu muma kavuşmak için alevinin etrafında dönerek ölüme doğru gitmekten kaçınmaz. Bu davranışı, korkusuz aynı zamanda bütün zorluklara ve eziyetlere karşı dayanma gücü olan âşık tasvirinin sureti hâline gelmesini sağlamıştır. Bir beyitte şair, korku anlamına gelen “pervâ” kelimesinden yararlanarak cinaslı bir kullanım yapmıştır:

Yanmasın sūziş ile pervâne

Baňa çıkmış kime ne pervâ ne

(K. 5/46)

3.8.8.3.3. Yılan (Mâr, Ejder)

Divan’da sevgilinin bakışları ve güzelliği için yılan benzetilen olmuştur. Aşağıda yer alan bentte sevgilinin yılanı benzeyen bakışlarının âşığın canına kâr olduğu ifade edilmektedir:

Mest eder ‘uşşâkı çeşm-i dil-beriñ

Câna kâr etdi nigâh-ı ejderiñ

Ėam degil kanlar saçarsa hançeriñ

Cân bağışlar zülf-i müşğ [ü] ‘anberiñ

(Ş. 3/1)

3.8.8.4. Efsanevi Hayvanlar

3.8.8.4.1. Semender

Semender, su kertenkelesi denilen bir çeşit hayvandır. Bedenin iki tarafında su ifraz eden kesesi bulunan bu hayvan kıvılcımlı kül üstünde yürüyeceği tarafları sulayarak geçtiğinden yanmazmış.¹⁷⁸ Başka bir rivayete göre ise Semender yalnızca ateşte yaşar ve ateşten çıkınca ölürmüş.¹⁷⁹ Bu da onu ateşe bağımlı ve meftun yapar. Şair, sürekli aşk ateşiyle yandığını ifade ederek kendisini semendere benzetmektedir. Çünkü o da semender gibi ateşe bağımlı olarak yaşar:

Yanıldım âteşin ruhsârı aındım
Semender gibi Mekkî nâra yandım
Meşâkk-ı ‘aşk ile cāndān uşandım
Cerîham ‘aşk derdim çāresizdir
(Ş. 2/3)

3.8.8.5. Bağ, Çiçeklik ve İlgili Unsurlar

3.8.8.5.1. Bağ

Divan’da bağ mefhumu ile ilgili olarak çok fazla tasavvura yer verilmemiştir. Genellikle “bağ-ı Na’îm, mahsûl-ı bağ, bağ-ı dehr” gibi terkipler içinde yer almıştır. Şaire göre bağ, feleğe ait olduğunda onun içine bir gül dikmekle aslında bin dikenin meydana çıkmasına sebep olunur. Bağ aynı zamanda sevgilinin yüzü olarak tasavvur edilir. Çünkü onun içinde sevgiliye ait güzellikler unsurları bulunur. Bu yönüyle gül, sevgilinin yüzünden feyz alır:

Muntazır teşrîfiñe ‘uşşâk çağındır seniñ
Gül ruḥundan feyz alır maḥşûl-ı bağındır seniñ
Ḥayme-i firûze-i gerdûn oṭağındır seniñ
Gül güler bûlbûl figân eyler evet hiç şüphe yok
(Ş. 7/2)

¹⁷⁸ Onay, a.g.e., s. 433

¹⁷⁹ Pala, a.g.e., s. 476

Bağ mefhumu övgü unsuru olarak da kullanılmıştır. Şair, memduhun fikri ve tedbiri sayesinde dünyanın Naim cennetinin bağına döndüğünü belirtir:

Ḥamdu li'llāh ki ey zāt-ı ḥilāfet-pīrā

Re'y ü tedbiriñ ile oldu cihān bağı-ı Na'im

(Tar. 8/3)

3.8.8.5.2. Çemen, Çemenzâr, Çemenistân

Çemen; bağ ve gül bahçesi ile benzerlikler gösterse bile daha çok adından anlaşılacağı üzere çimenlerle ve ağaçlarla dolu yeşil bir alanı ifade eder. Ekseriyetle yeryüzü tasavvuru içinde baştan başa üzerinde türlü çiçeklerin, bülbüllerin bulunduğu, sanki Allah'ın lütfu ve kudretini yansıtan bir zemin olarak manzumelerde yer alır:

'Andelibiñ işidine çemene teşrifiñ

Yeşil atlās dōşedi altına gūyā eşcār

(K. 8/7)

Feyyāz-ı kudretiñ olup elṭāfı cilveger

Ezhār ile ṭonandı çemen şimdi ser-te-ser

(G. 8/1)

Bahar erişince akla hemen çemen gelir. Orada lale ve sümbül cemiyet; gül de divan kurar. Bülbül, gülün divanında bulunmak için her zaman çaba hâlinde olması ile zikredilir. Âşıkların sefa bulmak için kurdukları meclisler, çemenin asıl vazgeçilmezidir. Orada içki satanların, mest olup kendinden geçenlerin coşku ile çıkardıkları sesler ve bunun sonucunda oluşan gürültülü hâl manzumelerdeki tasavvurlara akseder. Ayrıca mutriplerin rebaplarından çıkan musiki nağmeleri oranın önemli ahenk unsurudur. Sevgili dahi çemenin bu neşeli havasına ayak uydurmak ister. Elinde bulunan kadehle çemendeki nehrin etrafını dolandır:

Bahār erişdi yine ḥāṭıra çemen geliyor

Bu ârzü-yı teceddüd 'aceb neden geliyor

(G. 43/1)

Çemende lāle sünbül dün gece cem'iyet etmişler

Kitāb-ı 'aşkı anlar şüretā tefsīr ederlerdi

(G. 108/3)

Çemende bir ğaleyân [var] nedir bu cûş [u] ħurûş
 Hevâya münkalib oldu nidâ-yı bâde-fürûş
 (G. 62/1)

Destinde cām-ı bâde gördüm çemende yârı
 Neş'eyle devr ederdi eṭrâf-ı cûy-bârı
 (G. 121/1)

3.8.8.5.3. Çöl (Sahrâ, Beyâbân, Deşt, Hâmûn), Vâdî

Çöl, klâsik Türk şiirinde daha çok Mecnun'un Leyla'yı aradığı mekân olarak tasavvur edilir. *Divan*'da çöl; ıstırap ve gamla dolu âşığın gözünden dünyanın görünüşüdür. Şair, feleği tenkit ederken onun gül bahçesinin kendisi için bir çölden ibaret olduğunu belirtmiştir:

Bu dehr-i pür-ta'abda herkes esîr-i ğamdır
 Şahrâ vü deşt-i 'âlem vâdî-i pür-sitemdir
 (G. 18/1)

'Âlemi eşkim gibi artık çıkardım dîdeden
 Gülşen-i gerdün-ı dūn mülk-i beyâbândır baña
 (G. 98/3)

Hız. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edildiği yer belirtilirken “deşt-i kazâ” ifadesine yer verilmiştir:

Gir edeble ħuzûr-ı zî-şâna
 Bu Hüseyin-i şehîd-i deşt-i kazâ
 (Nt.6/5)

Vadi ise aşkla ilgili tasavvurlar içerisinde “vâdî-i aşk, esîr-i vâdî-i hüznân, vâdî-i ḥasret” gibi terkipler içerisinde yer alarak âşığın içinde bulunduğu durumu anlatmak için kullanılır. Onun, hüznler veya hasret vadisinde olduğu tasavvur edilir. Sürekli aklında sevgili vardır. Bundan dolayı uykusunda bile sevgilinin suretinin tasvirini yapmaktadır:

Ey ħuş-yâr kâmet [ü] bālânı özlerim
 Kalsa 'aceb mi vâdî-i ḥasretde gözlerim
 (Mt. 5)

Taşvîr ederdi şûret-i Leylîyi h'âbda
Mecnûn esîr-i vâdî-i hüznân iken dahı

(G. 114/8)

3.8.8.5.4. Gûlzâr (Gülistân, Gülşen), Lâlezâr

Gül bahçesi birçok tasavvur içinde sevgilinin bulunduğu mekân olarak yer almaktadır. Orada özellikle kırmızı renkli, hoş kokulu güller bulunur. Bazen şen bazen hazin hazin öten hoş sedalı bülbüller, gülün etrafında mutlaka bulunur. İçinden çağlayanlar geçer, şelaleler akar, etrafı servilerle doludur. Envaiçeşit çiçekler, menekşeler, laleler, karanfiller, nesrinler ve sümbüller de gül bahçesinin vazgeçilmezleri arasındadır. Âşıklar, özellikle bahar aylarında meyhaneden ayaklarını çektiklerinde ellerinde kadehlerle sermest olup orada dolaşırlar. Hafif rüzgârlar sabah olunca esip gül bahçesine letafet katar. Tüm bu güzelliklerle gül bahçesi emsalsiz bir mekân olarak bir meserret âlemine, cennetten bir köşeye döner. Bu ihtişam karşısında bülbülün suskun kalmasını ise şair yadırgamaktadır:

Bir meserret 'âlemi oldu memâlik ser-te-ser
Zevk ü şâdî eylemiş güyâ cihânı lâlezâr

(K. 2/24)

Benefşelerle ser-â-ser tonandı rûy-ı zemîn
O anda cennete dönderdiler gülistânı

(K. 9/3)

Çekildi meygdeden hep ayağı 'uşşâkıñ
Yayıldı gülşene zîrâ şadâ-yı nûş-â-nûş

(G. 62/2)

Şabâ tarâvetini gülsitâna bahş etmiş
Zebân-ı bülbüle artık yakışmıyor hāmûş

(G. 62/3)

Gül bahçesi; güzelliklerinin yanında âşıkların ağladıkları, inledikleri ve ümitsizce feryat ettikleri yerdir. Âşığın gözünden dökülen yaşlar, gül bahçesinde çağlayan olup akar:

Tarz-ı me'yūsânede nâlişle feryâd eyleyip
Gözyaşıyla çağlayan teşkîl eder gûlzârda

(G. 107/2)

Kasidelerde gül bahçesi, bazen şair bazen memduhun mutlu kişiliği olarak tasavvur edilir. Bu anlatım “gülşen-i tab” terkibi ile özellikle kasidelerde yer alır. Mutluluğun gitmesi kişinin tabiatının gülşenine hazan gelmesi veya sevgilinin yanından ayrılması olarak ifade edilir:

Gülşen-i tab‘ıma bir gonca idi
O benim gönlüme eglence idi

(K. 5/9)

Gülşen-i tab‘ıma göstermesin Allāh hazān
Solmasın gonca-i ümmīdi ilā yevm-i [kıyām]

(K. 8/25)

3.8.8.5. Şûrezâr

Şûrezâr, çorak ve verimsiz alan demektir. *Divan*’da gül bahçesinin zıddı olarak bir beyitte yer almıştır. Şair, memduhun keremini överken bakışının tesadüf edeceği çorak yerin onun temiz ve iyi niyetiyle gül bahçesine döneceğini ifade etmektedir:

Şûrezâra nazarı olsa müşâdîf farzâ
Niyyet-i hâliş [ü] mes‘ûdu gülistân eyler

(K. 17/18)

3.8.9. Nebatlar (Bitkiler)

3.8.9.1. Ağaçlar

3.8.9.1.1. Umumi Olarak Ağaç, Fidan

Ağaç mefhumuna mücerret olarak sadece bir beyitte yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, âşığın sevgilinin bulunduğu yere ulaşma arzusunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığını belirtmek için “ümidin meyve ağacı meyvesiz” ifadesini kullanmıştır:

Kûy-ı nigāra varmağa pek ârzûsu var
Lâkin dıraht-ı mîve-i ümmîd bârsız

(G. 52/4)

Fidan mefhumu bir beyitte genç sevgiliye benzetilen olarak yer almıştır. Şair, âşığın saba rüzgârından taze fidan gibi olan sevgiliye dokunmamasını istediğini ifade etmiştir. Başka bir beyitte ise sevgili için “nihâl-i gül” ifadesi kullanılmıştır. Sevgilinin gonca dudaklarına bakan âşığın, ondaki neşeyi görünce yaz mevsiminin geldiğini düşündüğü belirtilmiştir:

Ey şabâ kâkül-i cānāna tokunma degme

Qad-i ‘âşık gibi ol taze nihâli egme

(Mt. 6)

Nihâl-i gülde görmüş goncayı gerçi şetâretle

Büyük yanlışlık etmiş bir çiçekle yaz gelir şanmış

(G. 61/2)

3.8.9.1.2. Ağaçla İlgili Unsurlar

3.8.9.1.2.1. Çenâr

Çınar uzunluğu münasebetiyle sevgilinin boyuna benzetilendir. Bülbüller onun altında söyleşirler:

Bir çenârın çekilip sāyesine tenhāca

Söyleşirken fem-i bülbülden iştdim esrār

(K. 8/15)

3.8.9.1.2.2. Serv

Sevgilinin boyu için kullanılan en önemli teşbih unsurudur. Bu sebeple sevgilinin boyu ve yürüyüşü ile ilgili tasavvurlar içinde oldukça fazla yer almıştır. Ekseriyetle sevgili için bir tabir olarak “serv-i hırâmân” terkininin kullanıldığı mısralara rastlanılmaktadır:

‘Azm-i gülşen edelim murğ-ı hoş-elhân bulunur

Seyre çıkmış ne kadar serv-i hırāmân bulunur

(G. 31/1)

Bir bir hikāyet eyledim ahvāl-i zārımı

Esrārımı o serv-i hırāmāna söyledim

(G. 84/2)

3.8.9.2. Çiçekler

3.8.9.2.1. Umumi Olarak Çiçek

Çiçek mefhumu beyitlerde başta sevgili ve onun güzellik unsurları olmak üzere çeşitli tasavvurlar içerisinde yer almıştır. Onlardan gülşen, gülzâr, gülistân ve çemende yetişmeleri; türlü renkleri ve kokularıyla tabiattaki emsalsiz güzellikteki varlıklar olmaları yönüyle bahsedilmektedir. Ancak manzumede çiçek daha çok türlü renklerde açmaları bakımından tabiatın estetik yönünü belirtmek için kullanılır. Bunun için “reng-â-reng” ve “gûn-â-gûn” ifadelerine yer verilmektedir. Şair aşağıdaki beyitte yeryüzünün çeşitli renkteki çiçeklerle donanmış olmasına rağmen dağların başında duman olmasına bir anlam veremediğini belirtmektedir:

Basît-i hâke döşendi şukûfe reng-â-reng

Ne var başında bilinmez dumanlıdır tağlar

(G. 50/3)

Şair, çiçekleri yaratıcının kudretini gösteren bir unsur olarak tasavvur eder. Dünyada bulunan binlerce çeşit ve renkteki çiçek, hem âlemin süsü hem de yaratıcının hikmetinin yeryüzündeki tezahürüdür:

‘Âlemi ezhâr-ı gûn-â-gûn ile zeyn edip

Gösterir biñ dürlü kudret Hâlık-i hikmet-nisâr

(G. 10/2)

3.8.9.2.2. Çiçekler ve İlgili Unsurlar

3.8.9.2.2.1. Gül (Verd)

Divan’da çiçekler içinde en çok adı zikredilen güldür. O; renk, koku, tazelik ve boyu bakımından birçok vasfı içinde barındırır. Bu özellikleri ile hem sevgilinin hem de onun güzellik unsurları için benzetilen olmuştur. Gül; çemende, gülzârda ve gülistânda bulunan diğer çiçeklerin hepsinden üstün tutulur. Sevgiliye ait çeşitli

tasavvurlarda ondan faydalanılır. Aynı zamanda yücelik ve kudretin timsalidir. Çemen diyarında bir padişah gibi diğer çiçekleri toplayıp divan tertip edebilecek kadar muktedir.

Sevgilinin birçok özelliği güle benzetilir ve bundan yola çıkılarak çeşitli ifadeler meydana getirilir. Boyu, tarzı ve letafeti güle teşbih edilir. Bu durumda sevgili için “gül-endâm” ifadesi kullanılır. Sevgilinin vücudu pembe renkli ve naziktir; bu şekilde tahayyül edildiğinde ise sevgiliye “gül-ten” denir. Sevgilinin yüzü renk olarak güle benzetilir. Bazen sevgilinin yüzü hatta kendisi için bir tabir olarak “gül-i ruhsâr” terkibi kullanılır:

Yola yatmaz der imişler o perîye ‘uşşâk
Mekkiyâ ben o gül-endâma ne dersem geldi
(G. 126/5)

Hâldir şanma şağın ol gül-i ruhsârında
Nokta dökmüş de felek hükmüñ eder istimzâc
(G. 3/3)

Güle ayrı bir kıymet verilmektedir. Şair onu, dünyadaki varlığın ve canlılığın bir göstergesi olarak nitelendirmiştir. Solması; insanların ölmesi, âlemin yok olması gibi durumlarla beraber zikredilecek hatta onlarla eş tutulabilecek kadar önemli sayılmıştır:

Gül şola[r] eyyâm geçer âdem göçer ‘âlem biter
Ber-çarar üzre kalır Mekkî hemân Perverd-gâr
(G. 10/5)

Gül den şarabın rengi söz konusu olduğunda da söz edilir. Bu tür ifadeler içinde şarabın gül renkli olduğunu belirten “mey-i gül-reng” ve “bâde-i gül-gûn” gibi terkiplere rastlanır. Bu sayede şair, şarabın rengine cazibe katarak gül renkli şarabın billur kadehle beraber ele çok yakıştığını söyler:

Eliñ kı sîne-i inşâfa zâhid sen de rahm eyle
Yakışmaz mı [mey]-i gül-reng söyle cām-ı billûra
(G. 130/3)

Gül ile bülbül münasebeti içinde gül, bülbülün üzerinde hutbe okuduğu minber; ölünce bülbül için dikilen kefen gibi tasavvurlar içinde yer alır (bkz. Minber, Kefen).

3.8.9.2.2.2. Diken (Hâr)

Çiçeklerle ilgili unsurlardan biri de dikendir. Gülün güzelliğini gölgeleyen bir özellik olarak beyitlerde zikredilir. Ekseriyetle ısırap yerine kullanılmaktadır. Âşığın çektiği çilelerin asıl sebebinin sevgilinin layık gördüğü diken vasfındaki eziyetler olduğu ifade edilir. Âşığın gönlündeki ve sinesindeki yaraların müsebbibi odur. Bu yaraların tedavisi için bir tedavihane bile tertip edilmiştir:

Hâr elinden ‘andelîb olmuşdu mecrûhu’l-fu’âd

Bir tedâvî-hâne tertîb etdiler küh-sârda

(G. 107/3)

3.8.9.2.2.3. Gonca

Gonca, gülün açılmamış hâline denir. Sevgilinin kendisi, ağzı ve dudağı için benzetilen olarak yer alır. *Divan*’da “gonca leb” ve “gonca-ı verd” ifadelerine yer verilmiştir:

Bir meh-liqâyı sevdi ki gönülüm Haleblidir

Fitne bakışlı şûh-kesim gonca leblidir

(G. 25/1)

Gonca-ı verdi görüp bülbül yed-i ağıyârda

Bir vefâsızlık taḥayyül eylemiş ezhârda

(G. 107/1)

3.8.9.2.2.4. Karanfil

Karanfil, gül bahçesi tasavvuru içinde yer almıştır. Şaire göre bir yerin gül bahçesi olabilmesi için orada sadece eski iki karanfil olması yetmez:

Eşyâdaki ḥaḳîḳati keşf eylemek muḥâl

Köhne iki karanfil ile gülşen olmuyor

(G. 9/3)

3.8.9.2.2.5. Lâle

Lale, diğer çiçeklerle birlikte zikredilmesinin yanında âşığın sinesindeki yaralar için benzetilen olmuştur:

Gülzâra karşı şevk ile çağlar şelâleler

‘Uşşâka dâğ-ı sînesiñ ‘arz etdi lâleler

Faşl-ı bahâr yâd ile dönsün piyâleler

Sâkî zamânıdır ele al sâğar-ı mülû

(Ş. 33/2)

3.8.9.2.2.6. Menekşe (Benefşe)

Yeryüzüne güzellik katmasıyla adından söz edilmiştir. Menekşelerin açmasıyla yeryüzü cennete dönmüştür:

Benefşelerle ser-â-ser tonandı rûy-ı zemîn

O ânda cennete döndürdüler gülistâmı

(K.9/3)

3.8.9.2.2.7. Nergis

Klâsik şiirde ortasındaki kısmı göz bebeğine, kenardaki yaprakları ise kirpiklere teşbih edilir; nergis-i şehlâ, nergis-i mest gibi kalıplaşmış ifadelerle birlikte kullanılır.¹⁸⁰ *Divan*’da nergis sevgilinin gözü için yapılan bir tasavvurda yer almıştır. Sevgilinin baygın bakışlı gözünü gören nergis kiskancından ağlamış ve bu yüzden zayıf düşmüştür:

Çeşm-i maḥmûruñ görüp nergis olur zâr [u] zebûñ

Lâle dâğıñ gösterip etmez mi izhâr-ı cünûn

Sevdigim zülfüñ görüp olmaz mı sünbül ser-nigûn

Gül güler bülbül figân eyler evet hiç şüphe yok

(Ş. 7/3)

¹⁸⁰ Işıl Pınar Özlük, “Narkissostan Nergise/ Bir Çiçeğin Serencâmı”. **Ahmet Atilla Şentürk Armağanı**, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2013 s. 526

3.8.9.2.2.8. Nesrîn

Yaban gülü olarak bilinir. *Divan*’da tecelli mefhumu içinde yasemin ve lale ile birlikte Allah’ın tabiatta zuhur ettiğini belirtmek için zikredilir. Ayrıca bir tarih manzumesinde¹⁸¹ memduhun yaradılışının gül bahçesine benzetildiği tasavvurda talihine benzetilen olmuştur. Şair, övdüğü kişinin talihinin açık olması için gül bahçesine benzeyen tabiatında binlerce nesrinin açılmasını ister:

Tecelliyât ile Mekkî geçer hemân eyyâm
Zamân-ı lâlê vü nesrîn [ü] yâsemen geliyor
(G. 43/5)

Eṭval-i ‘ömr ile kılsın anı Allâh mebrûk
Açıla gülşen-i ta‘bînda hezârân nesrîn
(Tar. 25/4)

3.8.9.2.2.9. Nilüfer

Beyaz, mavi ve sarı olmak üzere çeşitli renklerde açabilen oldukça güzel bir çiçektir. O, bir beyitte memduhun talihi için benzetilen olmuştur. Şair, memduhun talihinin nilüfer çiçeğinin açılmış hâli gibi olmasını istemektedir:

Allâh mu‘ammer eyleye pâkîze defterîñ
Kılsın güşâde tâlî‘ini nîlüfer gibi
(Tar. 22/2)

3.8.9.2.2.10. Reyhân

Klâsik Türk şiirinde çokça kullanılan çiçeklerden biridir. Daha çok kuvvetli ve güzel kokulu olması açısından değerlendirmiştir. Bu özelliği reyhanın sevgilinin başta saçı ve zülfü olmak üzere hattı, kâkülü ve perçemiyle ilişkilendirilmesine sebep olmuştur.¹⁸² Klâsik şiirdeki genel kullanımlarının dışında bir beyitte gülü yüceltmek

¹⁸¹ Tar. 25

¹⁸² Yavuz Bayram, “Klâsik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall, 2007a, s. 215.

için yer almaktadır. Çemenzârda gül fidanının dalı bir yana kol atmış olarak tasavvur edilmiştir. Onun altında ise sümbül ve reyhan bulunmaktadır:

Naḥl-ı gül öyle ḳol atmış ki çemenzâr üzre

Zîr-i nâfında nice sünbül ü reyḥân bulunur

(G. 31/2)

3.8.9.2.2.11. Sümbül

Gül ve laleden sonra adı en sık zikredilen çiçeklerden biridir. Klasik Türk şiiri estetiği açısından sümbül; renk, koku ve şekil yönleriyle önem arz etmektedir. Koyu rengi ve kokusu açısından saç ve kâkülle ilintili olarak düşünülmüştür. Şekil açısından ise dağınıklık ve perişanlık mefhumlarını anımsattığından dolayı, dağınık saçın benzetileni olarak şiirimizde estetik bir kullanım olarak kendine yer bulmuştur.¹⁸³ Sümbül, özellikle lale, nesrin, karanfil gibi çiçeklerle birlikte *Divan*’da gül bahçesine letafet katmasıyla yer alır. Özellikle klâsik şiirde olduğu gibi şekil itibariyle sevgilinin saçları olarak tasavvurlarda yerini almıştır:

Görünce yâr elinde bir demet sünbül heveslenmiş

Göñül de ḡaflet etmiş kâkül-i müşḡne bağlanmış

(G. 61/4)

Cem’olup lâle vü nesrîn [ü] ḳarânfîl sünbül

Ferve-i aṭlas ü çînî gibi pür-naḳş-ı nigâr

(K. 8/5)

3.8.9.2.2.12. Yasemin

Divan’da yer alan diğer çiçekler gibi hoş kokuludur. Genellikle beyaz ve sarı renklerde açar. Bir beyitte sevgili için benzetilen olarak zikredilmiştir:

Semen-şinâs-ı zamânîñ hezârını gördün

Bu tarz râbıta ner’de bu hoş-edâ ne arar

(G. 37/4)

¹⁸³ Berat Açıl, “Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (5), s. 15-16

3.8.9.3. Meyveler

3.8.9.3.1. Üzüm

Üzüm, şarabın ham maddesidir. Bu özelliğinden dolayı bir beyitte şarabın yerine kullanılmıştır:

Eger vâkıf olaydıñ sevdigim hālāt-ı engūra
Riyāsız ta‘na taşı urmaz idiñ merd-i mey-h‘ūra
(G. 130/1)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. MEKKÎ DÎVÂN'IN TRANSKRİPSİYONLU METNİ

4.1. İmla Hususiyetleri ve Metnin Neşri ile İlgili Bazı Teknik Hususiyetler

4.1.1. Metnin İmlası ile İlgili Hususiyetler

Mekkî Dîvânı yazıldığı yüzyıl itibariyle XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk yıllarını kapsamaktadır. Edebiyat tarihçileri, klâsik Türk edebiyatının başlangıcının XIII. yüzyıl, bitişinin ise XIX. yüzyılın ikinci yarısı olduğu hususunda hemfikirdiler. Bu kadar uzun bir zaman dilimini kapsayan bir edebiyata ait metinlerin Latin harflerine aktarılması önem arz etmektedir. Özellikle XVII. yüzyıldan sonra neşredilen eserlerin Latin alfabesine aktarılması hususunda birçok edebiyat araştırmacısı fikir yürütmekte ve en doğru yöntemi uygulama çabası göstermektedirler. Kaya'ya göre büyük oranda XVIII. yüzyıl olmak üzere, XIX. yüzyıla ait metinlerde de, Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerinin gösterilip gösterilmemesi konusunda, metin neşrinde bulunan araştırmacı ve akademisyenler arasında tam bir fikir birliği bulunmamaktadır.¹⁸⁴

Osman Horata ise *Esrar Dede Divanı*'nın neşri ile ilgili çalışmasında yaptığı çeşitli uygulamalarla (ünlü harfleri normalleştirme, ünsüzlerde metne bağlı kalma) metin neşrini günümüz Türkçesine uygun hâle getirme çabası içinde olduğunu göstermiştir.¹⁸⁵ Kaya da *Osman Nevres Divanı*'nda Horata'nın yapmış olduğu bu uygulamaları benimsemiştir. Kaya, *Osman Nevres Divanı*'nda, konuşma dilindeki değişikliklerin yazı dilini de etkilemiş olduğunu; dolayısıyla son dönem metinlerinin imlasında normalleşmenin, bir diğer ifadeyle günümüz imlasına yakınlaşmanın daha büyük çapta gerçekleşmiş olduğu düşüncesinden hareket etmiştir. *Osman Nevres Divanı*'nın transkripsiyon ve imlasında büyük oranda, Horata'nın yaklaşımı, teklif ve uygulamalarını esas aldığını belirtmiştir.¹⁸⁶ Aynı zamanda Kesik de *Mahmud Rıfkî Divançesi*'nin ön sözünde *Divançe*'yi hazırlarken XIX. yüzyılda Türkçenin fonetik

¹⁸⁴ Bayram Ali Kaya, *Osman Nevres Dîvânı*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017, s. 295

¹⁸⁵ Osman Horata, *Esrâr Dede-Hayatı Eserleri Şiir Dünyası ve Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 157

¹⁸⁶ Kaya, a.g.e., s. 295

bakımından bugünkü şeklini aldığını düşündüğünden, metnin çeviri yazısında seslerin modern şekillerini (dedi, etdi, verdi, oldu) tercih ettiğini belirtmiştir.¹⁸⁷ Son dönem şairlerinin eserleri ile ilgili çalışma yapan Horata, Kaya ve Kesik'in yaklaşımları XVII, XVIII ve XIX. yüzyıl şairlerinin eserleri ile ilgili metin neşri çalışması yapacaklar için bir yol gösterici olmaktadır.

Bütün bunların yanında tenkitli metinlerle ilgili neşir çalışmalarında eserin yazıldığı yüzyılın Türkçe dil özelliklerine dikkat edilmesinin yanında, çeviri yazıda yazım birliğinin olması da önemli bir husustur. Ünver, bu konuda bir makale¹⁸⁸ yayımlamış ve önerilerini belirtmiştir. Biz de yaptığımız çalışmada bu önerilere de dikkat ettik. Bunun sonucunda metnin transkripsiyonlu hâle getirilmesi için gerekli imla hususiyetlerini maddeler halinde belirledik ve metnin Latin alfabesine aktarılması çalışmasında bu hususiyetlere uymaya ehemmiyet gösterdik. Belirlediğimiz hususiyetlere göre yaptığımız uygulamalar şu şekildedir:

1. İncelenen metinde şairin Arapça ve Farsça kökenli bazı kelimelerin yazımında birkaç harfle ilgili yazım yanlışlıkları yaptığı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu hatalar metnin genelinde yapıldığı için ayrıca dipnotta belirtilmesine gerek duyulmamıştır. Yanlış yazılan kelimeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 9: Metinde yazımı yanlış olan kelimeler

“h (ح) ve ħ (خ)” Harfi İle İlgili Yazım Yanlışları		z (ز) ve z (ز) Harfi İle İlgili Yazım Yanlışları		z (ظ) ve z (ض) Harfi İle İlgili Yazım Yanlışları		Ī (ي) ve ā (ا) Eksikliğinden Kaynaklı Yazım Yanlışları	
Kelime	Nüshasındaki Yazımı	Kelime	Nüshasındaki Yazımı	Kelime	Nüshasındaki Yazımı	Kelime	Nüshasındaki Yazımı
hâcet	hâcet	hâzer	hâzer	muẓaffer	muẓaffer	gerdiş	gerdiş
hāk	hāk	Bihzād	Bihzād			reviş	reviş
hayret	hayret	zelîl	zelîl			ķaranfîl	ķaranfîl
miḥver	miḥver					Şîrîn	Şîrin
rûḥ	rûḥ						
ervāḥ	ervāḥ						

¹⁸⁷ Kesik (2009), a.g.e., s.10

¹⁸⁸ İsmail Ünver, “Çeviri yazıda “Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Turkish Studies*, Volume 3/6 Fall, 2008, s. 8-32

ḥarb	ḥarb						
ḥasret	ḥasret						
ḥüzn	ḥüzn						
baḥr	baḥr						
ḥayāl	ḥayāl						
ḥām	ḥām						
Ḥālîk	Ḥālîk						

2. Türkçe kelimelerde, kelimeye gelen eklerdeki ünlü harfler yazılırken büyük ve küçük ünlü uyumu kuralına uygun olmasına dikkat edilmiştir (*yâra, aḡyâra, düşdü, kudūmunu, yüzü, kızarıp, olsun...*).

3. Soru edatı “*mi*” yazılırken bazı kelimelerde metne bağlı kalmadan günümüz Türkçesine uygun olarak yazılmıştır (*olur mu, çok mu...*).

4. Kelimelere gelen eklerin ilk harfleri ünsüz harfler ise bununla ilgili çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Zarf-fiil eki olan “*dıkça*”da bulunan “*-ca, -ce*” sesi metnin yazımında tutarlılık olması amacıyla “*-ça, -çe*” şeklinde yazılmış, özellikle “*d*” sesi ile başlayan eklerin (bulunma, ayrılma, bildirme, geçişlilik eki, görülen geçmiş zaman eki, zarf-fiil eki olan “*-makta*”) yazımında metne bağlı kalınmıştır (*düşdü, yatdıkça, etdi, çokdur, yokdan, yanmakda, aşkda, taḡdırıp*).

5. Metinde yer alan Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerine uyan “*it-, di-*” fiilleri, günümüz Türkçesine uygun olarak “*et-, de-*” şeklinde yazılmıştır.

6. Bazı klişe hâline gelmiş kelimeler (*diyü, şimdengerü, içün, niçün, gice, girü, kapu, karşı, kendü*) metinde yazıldığı şekilde aslına uygun olarak transkribe edilmiştir.

7. Vezin gereği “*n’eyler, n’eyleyim, n’eylesin, n’olur, olduḡuñ’çün, anıñ’çün, başıñ’çün*” gibi “*eyle-, ol-*” gibi yardımcı fiillerle veya “*içün*” edatıyla yapılan bileşik kelimeleri vezne uydurmak amacıyla yan yana gelen ünlülerden biri dil bilgisi kurallarına uygun olarak düşürülmüş ve iki kelime arasına düşürülen ünlüyü göstermek için kesme işareti konulmuştur.

8. Günümüzde de çok kullanılan “*bāreka’llāh, fisebilillah, ḥamdu li’llāh, Resūla’llāh, şükru’llāh*” gibi bazı Arapça terkipler, içinde yer alan kelimeler arasına

kısa çizgi (-) konulmadan; bunun yanında “*Ḥadīcetü’l-kübrā, Zü’l-celāl, Emīrū’l-mū’minīn, el-ḥaḳ*” gibi Arapça terkip ve ifadeler ise içinde yer alan kelimeler arasına kısa çizgi (-) konularak yazılmıştır.

9. Arapça ve Farsça birleşik kelimelerin arasına kısa çizgi (-) konulmuştur (*dil-dāde, ḥasret-keş, ser-defter, ‘Azāzīl-nişīn, şāhib-ķırān, ‘ālem-gīr*).

10. Kelimelerde yer alan “*gāh*” ifadesi “*şebān-gāh, nā-gāh, her-gāh*” gibi geldiği kelimeye zaman anlamı katıyorsa eklendiği kelimeden sonra kısa çizgi (-) konularak ayrılmıştır. Ancak “*ḥaclegāh, tecellīgāh, ķabūlgāh, bargāh*” gibi geldiği kelimeye yer anlamı katıyorsa kelimeler kısa çizgi (-) ile ayrılmamıştır.

11. Yapım eki görevindeki Farsça ekler, eklendikleri kelimelerle kısa çizgi işareti (-) konulmadan bileşik olarak yazılmışlardır (*bārānveş, neşvevār, keremkār*).

12. Farsça ikili tekrarlar da tekrarlanan kelimeler arasındaki ek veya edatlar arasına kısa çizgi (-) konularak gösterilmiştir (*reng-ā-reng, nūr-ā-nūr, nev-be-nev, sū-be-sū*).

13. İsimlerin sonlarına eklenerek o isimlerle ilgili genellikle yer bazen de zaman bildiren isimler yapan “*-istān*” ya da “*-sitān*” eki ile isimlerin sonuna eklenerek bir nesnenin çok bulunduğu yeri gösteren yer adları yapan “*-zār*” eki bitişik yazılmıştır (*gūlistān; gūlzār, lālezār...*).

14. Transkribe edilen kelimelerde yer alan “*ğ*” günümüz Türkçesine uygun olarak metinlerde yer almamış, onun yerine “*g*” veya “*ġ*” şeklinde yazılmıştır.

4.1.2. Metnin Neşri ile İlgili Bazı Teknik Hususiyetler

Mekkî, *Divan*’ını mürettep olarak oluşturmamıştır. Bu sebeple metindeki nazım şekillerinin mürettep bir divana uygun hâle getirilmesinin uygun olacağı düşünülerek nazım şekilleri buna göre tasnif edilmiştir. Mürettep bir divan oluşturmak için önce *Divan*’ın baş kısmına münacat ve naatlar yerleştirilmiştir. Bu işlem yapıldıktan sonra kasidelere yer verilmiştir. Kasideler *Divan*’daki varaklarda bulunma yerine göre sıralanmıştır. Kasidelerden sonra gelen tarih manzumeleri önce yazıldıkları nazım şekillerine göre tasnif edilmiştir. Nazım şekillerine göre tasnif edilmelerinin ardından tarihlerine göre ayrıca sıralanmışlardır. Tarih düşürülmeyen manzumeler sıralamada en sona varak numaralarına göre yerleştirilmiştir.

Musammatlar tarih manzumelerinden sonra müseddesler, tahmis ve muhammesler; murabba ve son olarak şarkı şeklinde oluşturulmuştur. Gazeller de Arap alfabesine göre sıralanmıştır. *Divan*’ın mürettep hâle getirilme işlemi mukâta’ât bölümünde yer alan kıt’a, müfret ve matla bölümleri ile birlikte tamamlanmıştır.

Metinde yer alan “*nehr, mehl, ümmid, tıfl*” gibi kelimeler vezin gereği birkaç yerde bugünkü kullanımlarına göre yazılmıştır. Ayrıca uzun okunması gereken bazı Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzunluklar vezne uygun olarak kısa okunmuştur.

Metinde yer alan ayetlerin manaları, ait oldukları sûre adları ve ayet numaraları dipnotta belirtilmiştir. Ayrıca ayet ve hadisler tahlil çalışması içinde dipnotlarda gösterilmiştir.

Vâv-ı madûdelerde yer alan “vâv”lar; *ḥāce, ḥāb* ve *bed-ḥāh* gibi kelimelerde olduğu gibi yer aldıkları kelimelerde (˘) işaretiyle belirtilmiştir.

Özel isimlerden sonra gelen çekim ekleri, Türk dil bilgisi kurallarına göre değil, metin neşri çalışmalarındaki genel kabul dikkate alınarak kesme işareti (‘) ile gösterilmemiştir (*Allāhdır, ‘Osmānı, Rüstem-i Zālūn*).

Metinde haşiye niteliğinde olan ve varakta yer alan şiirle ilgili bulunmayan, silik olarak yazılmış yerler transkripsiyonlu metinde gösterilmemiştir.

Metin içerisinde vezin hatasını veya anlam eksikliğini gidermek için metin tamiri yapılarak ilave edilen ek ve kelimeler köşeli parantez işareti [] ile gösterilmiştir. Metin içerisinde varağın tahrip olmasından kaynaklı olarak silik yazılan veya muharririn yazımından dolayı okunamayan kelimeler “....” şeklinde belirtilmiştir.

Şair, mahlasında bulunan uzun ünlüyü bazı mısralarda, vezne uygulamak için kısa kabul ederek zihaf yapmıştır. Bunlar, transkripsiyonlu metinde uzun ünlü şekliyle gösterilmiştir.

Müstehcen anlam taşıdıkları düşünülen bazı kelimelerde yer alan ünlü harfler yerine nokta işareti (.) konulmuştur.

Metinde şarkı nazım şeklinde yazılan bazı şiirlerin nakarat kısmından önce şair tarafından belirtilen “nakarat” ifadesi ile gazel ve müfret gibi bazı nazım şekillerinin başına yazılan “gazel” veya “müfret” ifadeleri transkripsiyonlu metinde gösterilmemiştir.

4.2. *Divan*’ın Tavsifi

Mekkî Divanı’nın bilinen tek nüshası Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi Koleksiyonu içerisinde 34 Ae Manzum 410 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Yazmanın ilk varağında “Sâhib-i Dîvân-ı Mekkî Bey 1328 senesinde vefât etmiştir.” notu ile eserin arşiv bilgisi mevcuttur. *Divan*’ın içinde 35 kaside, 10 müseddes, 4 tahmis ve 1 muhammes, 4 murabba, ikisi hece ölçüsüyle yazılmış olan 39 şarkı, 134 gazel, 46 kıt’a, 1 mesnevî, 16 matla ve 27 müfret nazım şekillerinde yazılmış toplam 317 manzume bulunmaktadır.

Elimizde mevcut olan bilgilere göre eser 102 varaktan oluşmaktadır. Yazma eserin sırtı meşin, yüzü bez kaplıdır. Yazı alanı çerçevesizdir. Arap/talik yazı ile yazılmıştır. Muhtelif satırlıdır; ancak çoğunlukla 10 satırdan oluştuğu görülmektedir. Metinler sayfalara iki sütun halinde yazılmış olmasına rağmen, bazı sayfaların alt kısımlarında da üçüncü bir sütunun olduğu tespit edilmiştir. Bazı sayfalarda haşiyeler de mevcuttur.

Metin ve başlıklar çoğunlukla siyah mürekkeple yazılmış olmasına rağmen bazı metinler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. *Divan*’ın sonunda şaire ve *Divan*’a ait herhangi bir not bulunmamaktadır.

SONUÇ

Kaynaklarda hayatı ile ilgili kısmi bilgiler bulunan Mehmed Mekkî Efendi, klâsik Türk edebiyatının son temsilcileri arasında yer almaktadır. Onun bilinen tek eseri yaptığımız çalışmaya konu olan *Divan*’ıdır. Bunun haricinde kaynaklarda başka bir eseri olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. Eser, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi Koleksiyonu içerisinde 34 Ae Manzum 410 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Arşiv kaydında 102 varaktan oluştuğu ifade edilse de şiirlerin yer aldığı varak sayısı 97’dir. Diğer varaklar arşiv bilgilerinden ve boş sayfalardan ibarettir.

Divan mürettep olarak hazırlanmamıştır. İçinde kaside, gazel, şarkı, müseddes, murabba, tahmis, tarih, muhammes, kıt’a, gazel, müfret ve matlalar mevcuttur. Bununla birlikte hacim olarak en fazla kaside, gazel, tarih manzumeleri ve şarkılar yer tutmaktadır. Şair, yaşadığı dönemde devlet idaresinde çeşitli mevkilerde bulunmuş, başta padişah olmak üzere, sadrazam, şeyhülislam, kumandan, vali ve kaymakam gibi üst düzey görevlerde bulunan şahsiyetlerle ilgili birçok kaside ya da tarih manzumeleri yazmıştır. Ayrıca, azımsanmayacak kadar gazel kaleme almıştır. Gazellerinin çoğu âşıkane ve rindane olsa da hikemi tarzda olanlar da bulunmaktadır. Tarih manzumeleri daha çok, İstanbul ve memuriyet hayatını sürdürdüğü diğer yerlerde yapılan köprü, çeşme, su bentleri, okul gibi inşai unsurların yapım yılları veya devlet büyüklerinin nişanı, ölümü gibi tarihlerdir. Bilhassa şarkı nazım şeklinde yazdığı manzumelerde özgün bir tarzı vardır. Nedim’le en güzel örnekleri verilen şarkı nazım şekline farklı bir nitelik kazandırmıştır. Çoğunluğu ikişer bentten oluşan şarkılar yazmayı tercih etmiştir. İki şarkısında ise hece veznini kullanmıştır.

Mekkî, sade bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Çeşitli mefhumlara dair kurguladığı hayallerini anlatmada açık ve anlaşılır olmaya çalıştığı görülmektedir. Deyimler kadar olmasa da atasözlerine şiirlerinde rastlanılmaktadır. Bazı beyitlerde birden fazla deyme yer vermiştir. Onun sanatlı ve ağıdalı bir söyleyiş tarzı benimseyerek hüner gösterme çabasında olmadığı görülmektedir. Şekil ve manaya dayalı edebî sanatlara *Divan*’da pek rastlanmaz. Süslü ifadeler, akıl sınırlarını zorlayan mübalağalı tasavvurlara yer vermemiştir. Bununla birlikte üslubunda basitlik ve aleladelik görülmez. Mısraları, bazen okuyanın zihninde musiki nağmeleri

oluşturacak derecede sanat estetiği uyandıran ahenge ve akıcılığa sahiptir. Mana yönünden ise kalbi doyuran ve manevi güzellikleri yansıtan özellikleri barındırır. Şiirlerine aksettirdiği üslubu, şairin şiir konusundaki maharetinin ne ölçüde büyük olduğunu göstermektedir.

Mekkî geleneğe bağlı bir şairdir. Seleflerinin şiir anlayışını hem şekil hem de anlam yönünden takip etmektedir. Özellikle gazellerini Nâbî, Bâkî ve Fuzûlî'nin etkisiyle yazdığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bir gazelinde Nâbî gibi nasihat verirken, başka bir gazelinde ise Bâkî gibi gözü dünya hayatının neşesinde olan, meyhaneden ve şuh meşrepli güzellerden bahseden bir şair hüviyetine bürünür. Kimi gazellerinde ise aşktan, ıstıraptan ve çileden bahseden Fuzûlî gibidir. Bir beyitte ıstıraptan şikâyet eden âşık tipi, başka bir beyitte ıstırapın bitmemesi için sevgiliye yakaran kişi hâline gelir. Aynı zamanda bu durum şiir mecrasında geniş bir bakış açısının olduğunu göstermektedir. Şair, Nedim'den etkilendiğini de bazı manzumelerinde ifade etmektedir. Onun konuşma diline ait deyişlerle yüklü, tasannudan uzak, nükteli, açık ve zarif söyleyiş tarzı Mekkî'de de görülmektedir. Özellikle sevgilinin güzellik unsurlarını anlatırken Nedim'in etkisi hemen görülür.

Divan'da sosyal hayata dair özellikler görülmektedir. Yaşadığı toplumu özümsemiş bir şahsiyet olarak şiirlerine halk inanışları, giyim-kuşam, gelenek ve görenekleri aksettirmiştir. Çeşitli meslekler ve toplum içinde mevcut tipler şiirlerinde yerini almıştır. Ayrıca cemiyete dair özellikler de şiirlerinde görülmektedir. Devrin padişahları ve devlet adamları başta olmak üzere çeşitli kahramanlıkları ile meşhur şahsiyetler çeşitli şekillerde manzumelerde yerini almıştır. İran tarihi ve mitolojisinden kaynaklı kişiler de klâsik şiirde âdet olduğu üzere kahramanlıkları başta olmak üzere çeşitli müspet ya da menfi özellikleri ile bilhassa Mekkî'nin kasidelerinde zikredilmektedir.

Din ve tasavvufu ilgili hususiyetler, münacat ve naatlar dışında müstakil olarak bulunmaz. Şiirlerde yer yer ayet ve hadislerden ıktibas yapılmıştır. Bunun yanında başta Hz. Muhammed olmak üzere Hz. Âdem, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Circîs peygamberle ilgili ifadelere rastlanılmaktadır. Şair, özellikle Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi hadisesine dair hüznünü birkaç yerde ifade etmiştir. Dört Halife ve on iki imamdan bahseden beyitlere de rastlanılmaktadır.

Tasavvufî ilgili hususiyetler de şiirlerde belirgin olarak yer almamıştır. Bu bakımdan şairin tasavvufî ilgisinin yaşadığı dönem şairleri kadar olmadığı görülmektedir. Ancak yüne de tasavvuf çeşitli mefhumlar ve çağrışımlarla şiirlerde yer almıştır.

Divan'da ekseriyetle sevgili ve âşığa dair çeşitli tasavvurlar yer almaktadır. Özellikle gazellerde sevgili; kaşıyla, gözüyle, boyuyla ve tavırlarıyla klâsik şiir geleneğinde tasavvur edilen sevgili tipinin güzellik unsurlarını üzerinde barındırmaktadır. Sevgili, fiziki manada güzellikleri ile melek ve peri gibi olmasına rağmen bu güzellikleri karakterine ters yönde aksettirmiş olarak yer almaktadır. İşve ve cilvesiyle, âşığı umursamaz tavırlarıyla ön planda olan sevgili, şairin tasavvurlarında güldür, şahtır ve mertebelerin en yücesine maliktir. Buna karşın hem gaddar hem de kâfirdir. Verdiği sözde hiçbir zaman durmayıp kararsızlığı ile âşığı çileden çıkarır.

Manzumelerde çizdiği âşık tipi ise sevgilinin müptelasıdır. Ferhat gibi zorlukları aşma çabası içinde, aşk yolunda sabrı ve tahammül gücü ile ön plana çıkan bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Gönlüne düşen aşk ateşi ile sinesi yaralı ve gamlıdır. Beli bükülmüş, gözleri kanlı yaşlarla doludur. Üstelik dostları hâlinden anlamaz, bu sebeple kimsesizdir. Sadece ona ümitsizlik ve bedbahtlık yoldaş olmuştur. Bazen firkatin verdiği ıstırap ve derdin şiddetlenmesi ile aklını yitirip tıpkı Mecnun gibi çöllerde dolaşmaktadır. Sevgilinin nazlanması, ilgisizliği ve rakip ile münasebeti ile cismi ve gönlü zebundur. Feryat ve inlemeleri feleklere kadar ulaşır oraları yakmıştır. Bunun yanında oluşturduğu âşık tipi özellikle XVIII ve XIX. yüzyıl şairlerinde görülen sevgiliden yüz çeviren, nazını çekmeyen âdetâ ona başkaldıran vâsûht tarzının benimsediği âşık tipine dönüşerek yer yer sevgiliyi tenkit edip yaptıklarını garipseyen bir şahsiyete dönüşmüştür.

Şair, tabiatla ilgili unsurlara da *Divan*'da yer vermiştir. Başta kozmik âlemle ilgili mefhumlar olmak üzere, yıldızlar, seyyareler, burçlar, zamanla ilgili mefhumlar ve dört unsur olmak üzere tabiatı birçok yönden şiirlerine aksettirmiştir. Özellikle feleği şikâyet, manzumelerde ön plana çıkmıştır. Şair, onun ters istikamette dönüşünden dolayı insanlara yaşattığı ıstırapı anlatmaktan geri kalmamıştır. Bunun yanında şairin bazen mübalağalı anlatımına yeryüzünden uzaklığı ve hacminin

genişliği ile katkı sağlamıştır. Bilhassa âşığın ah ve iniltileri anlatılırken adından sıklıkla söz edilmiştir.

Mekkî, geleneğin şiirde mana kadar şekil özelliklerine verdiği kıymeti bilir. Bu nedenle vezin hususiyetlerine özel önem göstermektedir. *Divan*'da hafif, hece, muzâri', müctes, recez, remel ve serî' olmak üzere yedi farklı bahrin, 15 farklı kalıbını kullanmıştır. Türkçe kelimeleri şiirinde bolca kullanmasından dolayı aruzu şiirlerine uygularken bazı sorunlar yaşadığı görülse bile birçok şair gibi bunları gidermek için vasl, imale ve zihaf gibi aruz uygulamaları yapmıştır. Ancak bunların çok fazla olduğu söylenemez. Ayrıca şarkı nazım şeklinde yazdığı iki manzumeyi ise hece ölçüsüne göre yazmıştır. Bununla birlikte ahenk unsurlarından kafiye ve redif şair için önemlidir. Birkaç manzumede sadece redifle ahengi sağlamaya çalışmasına rağmen klâsik Türk edebiyatı şairlerinin kullandığı kafiye çeşitlerinin tümüne yer vermiştir.

Sonuç olarak klâsik Türk edebiyatı köklü bir geleneği ifade eder. Ona tabi olan şairler, hangi yüzyılda eser verirlerse versinler, sıkı bir şekilde bağlılıklarını korurlar. Bunun yanında yapılanı tekrarlamama gayesi içinde, yeni söyleyişler ve hayaller katma çabası da hepsinde vardır. XIX. yüzyıl şairi Mekkî, bu gaye içinde geleneğine sıkı bir şekilde bağlı kalarak hem mana hem ahenk yönünden nitelikli manzumeler yazmıştır.

4.3. Metinde Kullanılan Çeviri Yazı Alfabeti

Tablo 9: Metinde Kullanılan Çeviri Yazı Alfabeti

Ā, ā; E, e	أ، آ
‘	ء
S, s	ث
Ḥ, ḥ	ح
Ḫ, ḫ	خ
Ẓ, ẓ	ذ
Ṣ, ṣ	ص
Ẓ, ẓ; Ḍ, ḍ	ض
Ṭ, ṭ	ط
Ẓ, ẓ	ظ
‘	ع
Ġ, ġ	غ
Ḳ, ḳ	ق
K, k; G, g; Ñ	ك
Ō, ō; Ö, ö; Ū, ū; Ü, ü; V, v	و
a, e; H, h	ه
I, i; Ĭ, ĭ; Ī, ī; Y, y, ā	ی
vâv-ı ma‘dûle	ۛ

4.4. Metin

1b

1¹⁸⁹**Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün**

Diyeler her maḳāle b’ismi’llāh

Dāldır ḥüsn-i ḥāle b’ismi’llāh

[Münācāt]

1b

2

Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün

1 Ḳul bārgāh-ı ‘izzetiñe ilticā eder

Ey Rabb-i çāre-sāz ‘afüvvüñ ricā eder

2 Çir-kāb-ı seyyi’āt ile ālūde-dāmenān

Her ḳanda olsa ma‘şiyetinden ḥayā eder

3 Yā Rab seniñ ‘ināyetine yoḳdur intihā

Her kim ki intihā düşünür iftirā eder

4 Ḳıl pāre pāre defter-i āmāl-i mücrimi

¹⁸⁹ Dīvān manzum bir beslemele ile başlamaktadır.

Ey mağfîret-penâh kuldur haṭâ eder

- 5 Sen Mekkiyâ hülûş ile ‘arz eyle hâcetiñ
Allâh Zü’l-Celâlü elbet ‘atâ eder¹⁹⁰

[Na‘t-ı Şerîf]

1b

3

Mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün

- 1 Nice mücrimlere kıldıñ şahâbet yâ Resûla’llâh
Vücûduñ ‘âleme maḥẓ-ı ‘inâyet yâ Resûla’llâh
- 2 Sen ol faḥr-ı risâletsin ki qadr u şânıñ işbâta
Eder mi‘râcî teşrîfiñ kifâyet yâ Resûla’llâh
- 3 Mübeşşerdir bu ‘âşî ümmetiñ va‘d-ı celîliñle
Ḥadîsiñle yine senden rivâyet yâ Resûla’llâh
- 4 Yüzüm yokdur huzûra varmağa gerçi günâhkârım
Anıñ‘çün isterim senden şefâ‘at yâ Resûla’llâh
- 5 Naşıl maḥrûm olur Mekkî ki ‘âciz ümmetindendir
Düşerse şânıña kılma himâyet yâ Resûla’llâh

¹⁹⁰ Mısra vezin yönünden kusurludur.

[Na 't-ı Şerif]

92b

4

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

- 1 Geçer 'işyān [ile] leyl ü nehārım yā Resūla'llāh¹⁹¹
Günāhım keşretinden şermsārım yā Resūla'llāh
- 2 Ma 'āşī defterinden gayri elde bir münā'im yok
Nedir cürm ü haṭādan başka kārım yā Resūla'llāh
- 3 Zebūnum nefs-i emmāre elinde merḥamet sende
Gice gündüz anıñ'çün zār zārım yā Resūla'llāh
- 4 Dil-i mecrūhuma ger merhem-i luṭfuñ erişmezse
N'olur ḥālīm perīşān rūzgārım yā Resūla'llāh
- 5 Kuluñ Mekkīye rahm et ümmetiñ a 'dādine kaydet
Kapuñda sā'il olsam baḥtiyārım yā Resūla'llāh

2a

5¹⁹²**Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün**

- 1 Ğubār-ı ḥāk-pāyı tūtiyā-yı çeşm-i 'irfāndır

¹⁹¹ Mısra vezin yönünden kusurludur.

¹⁹² Kaşide, "Haleb'de Meşhed-i Pāk İmām Hüseyin'e Ta'lik Olunmuşdur" başlığını taşımaktadır.

Der-i rahmet-penāhı mültecā-yı ehl-i imāndır

2 Edeble gir harīm-i meşhed-i pāk-i mu'allāya
Anıñ her zerre-i hāki tecellīgāh-ı Sübhāndır

3 Tazarru'la yüzüñ sür menba'-ı feyz ü şefā'atdır
Hemīşe nūr-ı zāt-ı Muştafā bunda nümāyāndır

4 Şehīd-i Kerbelā maḥbūb-ı Hāk evlād-ı Peyğamber
Hüseyn-i müctebānıñ haclegāhı 'arş-ı Rahmāndır

5 Vücūd-ı nūr-ı maḥzı bā'is-i icād-ı 'ālemdir
Maḳām-ı aḳdesi heft āsumāna rahmet-efşāndır

6 Tefekkür eyledikçe vāḳı'āt-ı mātem-engīzi
Felek ağlar fezā feryād eder gerdün giryāndır

7 O gün kim nūr-ı pāk-i cismi düşdü şafha-i hāke
O dehşetle zemīn ü āsumān hālā ki lertzāndır

8 O gün kim āteş-i firḳatle yandı ser-te-ser 'ālem
O günden tā muḥibb-i hānedānı sīne-süzāndır

9 O gün kim hayretinden gerdişiñ gerdün şaşırmış da
O günden miḥver-i gerdün bozuldu dense şāyāndır

10 İlāhī ḥūn-ı mazlūm-ı şehīndiñ intikāmıñ al

İlāhī anlarıñ kārı ki Āl-i Beyte ‘işıyandır

11 Yetişmez mi benim’çün o şeref dünyā vü mā-fī-hā

Şefī’im çāre-sāzım Mekkiyā şāh-ı şehīdandır

2b

6¹⁹³

Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

1 Bu maḳām-ı muḳaddes-i vālā

Meşhed-i pāk-i Seyyidü’ş-şühedā

2 Bu ciger-pāre-i Resūl-i emīn

Bu kerīm ü raḥīm ehl-i vefā

3 Bunda ervāḥ-ı enbiyā mevcūd

Bun[da] zāhir ḥaḳāyık-ı eşyā

4 Bunda nūr-ı Muḥammed oldu ‘ayān

Bunda cārī hemīşe feyz-i Ḥudā

5 Burada her du‘ā olur maḳbūl

¹⁹³ Kaşide “Şām’da Meşhed-i Pāk İmām Hüseyin’e Ta’lîk Olunmuşdur” başlığını taşımaktadır.

Müjde ey âşıkân-ı Âl-i ‘abā

6 Gir edeble huzûr-ı zî-şāna
Bu Hüseyn-i şehīd-i deşt-i kazā

7 Kıldılar ‘ākıbet o şāhı şehīd
Bu mezālīmle dītređi¹⁹⁴ dünyā

8 Etdiler bir alay münāfiqlar
Hānedān-ı nübüvveti yağmā

9 Açdılar cism-i ümmete yara
Tutmadı iltiyāma yüz hālā

10 Ağla ey dīde haşre dek ağla
Oldu zulme siper o meh-sīmā

11 Rūḥ-ı pākine biñ şalāt u selām
Diyelim ‘aşk u şevk ile ihdā

12 Böyledir gerdiş-i cihān böyle
Kimseye māl olur mu mülk-i fenā

¹⁹⁴ Metinde “denī” olarak yazılmıştır.

- 13 Vak‘a-ı Kerbelāyı yād edelim
Anı yazmış Ḥadīkatü's-sü‘edā
- 14 Dā‘im olsun hemīşe şāh-ı cihān
Ḥalleda’l-lāhu mülkehu ebedā’
- 15 Mekkī-i ‘ācize ‘ināyet kı1
El-emān yā şefī‘-i rüz-ı cezā

4.4.1. Kasideler

3a

1¹⁹⁵

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

- 1 Gir ḥuzūr-ı pāk-i Şeyḥ-i Ekber vakt-i seḥer
Evliyā ervāḥı bir bir andan eylerler güzer
- 2 Aşfiyālar eşrefi faẓl-ı kerāmet ma‘deni
‘İlm ile takvā yeri cem‘ etmiş idi ni‘me’l-beşer
- 3 Ḥikmet ü ‘irfānınıñ elṭāfınıñ gāyeti yok
Yazdı esrār-ı ḥakāyıkdan kitāb-ı mu‘teber

¹⁹⁵ Kaside, “Şām’da Şeyḥ-i Ekber Hazret-i Muḥyiddin-i ‘Arabī’ye Ta‘līk Olunmuşdur” başlığını taşımaktadır.

- 4 Kim anıñ evşâfını haqqıyla taqdır eylemiş
Mağz-ı Kur'andır nazār ile Fuşûşu ser-te-ser
- 5 Öyle bir gavş-ı mu'azzam ki vücūd-ı nâdiri
Olmuş envâr-ı ilâhiyle müzeyyen bir güher
- 6 Eyledi Cibrîl istikbâl-i rûh-ı pâkini
Emr-i Haqla eyledikde semt-i Lâhûta sefer
- 7 Hâcetiñ var ise Mekkî ilticâ et Hâzrete
Bir nigâh-ı ref'eti dünyâ vü mâ-fi-hâ deger

9b

2¹⁹⁶

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Āferīn ey baht-ı mes'ūd āferīn [ey] rûzgār
Şevket-i iqbâl-i devlet buldu feyz-i iştihār
- 2 Bāreka'llāh Bāreka'llāh necm-i iqbāl ü şeref
Taht-ı 'ālī-baht-ı 'Osmānīde oldu ber-karār
- 3 Ey hümāyūn-baht ey şāhenşeh-i kişver-güşā

¹⁹⁶ Kaside, “Yigirmi Beşinci Sene-i Devriyye Cülûs-i Hümāyūn Haqqında Kaşidedir” başlığını taşımaktadır.

Ey ferīdū'd-dehr ey gāzī-yi memdūhū'l-vaḵār

4 'İzz ile ııldın cülūs evreng-i feyz-i rif' ata
Yümn ü iḵbāl ü sa'ādetle ıuşandıñ Zü'l-feḵār

5 Eyleyip zātın ile te'yid dīn [ü] devleti
Nev-be-nev tebs[ī]r [ü] nuşret eyledi Perverd-gār

6 Ey vekīl-i faḥr-ı'ālem ey ḥilāfet aḥteri
Ey 'ināyet ma'deni ey āfitāb-ı şu'le-dār

7 Nām-ı pākiñ ıanda yād olsa eyā Sulṭān Ḥamīd
Gülşen-i ṭab'ımda şūret-baḥş olur faşl-ı bahār

8 Eyleyip izḥār 'ulüvv-i himmet-i şāhāneñi
Eylediñ techīz-i tāmm-ı leşker-i encüm-şümār

9 Sensiñ ol gāzī-i gāzanfer kim ism [ü] satvetiñ
Söz müdür cemi'yyet-i a'dāyı ıılmaḵ tār-mār

10 Maḵşadıñ āsāyiş-i 'ālemdir ey 'ālī-himem
Yoksa tīg-i kahrına ıarşu ne mümkindir ıarār

11 Ey mücāhid fisebīlillāh Emīrū'l-mü'minīn
Her zamān ıābil seniñ'çün düşmeniñden aḥz-i şār

10a

- 12 Luṭfuña iḥsānıña ‘irfānıña ğāyet mi var
Ey mürüvvet ma‘deni ey fāzıl-ı ḥikmet-niṣār
- 13 Pāy-taht-ı devletiñ oldu ‘ināyet merkezi
Görse Ḥātem bārgāhında gelir şad keşkül tutar¹⁹⁷
- 14 Açdıġıñ mektebler etdi mülkünü iḥyā bugün
Yapdıġıñ yollarda oldu biñ nuşret āşikār
- 15 Bir yol açdıñ rūḥ-ı pāk-i Aḥmedi şād eylediñ
Nīk-nām aldıñ eyā şāhenşeh-i ‘ālī-tebār
- 16 Kıblegāh-ı millet-i İslāmı tevķīr eylediñ
Vaşfiñı Beyt-i Mu‘azzamda okurlar çār-yār
- 17 Ḥabbezā ey Pādişāh-ı āfitāb-ı şaltanat
Senden evvel ermedi bu rif ata bir tāt-dār
- 18 Sen muḳaddes olduġuñ fi‘liñle iṣbāt eylediñ
Pāy-dār ol pāy-dār ol pāy-dār ey baḥtiyār
- 19 Şükren li’llāh yigirmi beş yıldır ki ey Faḥrū’l-mülūk¹⁹⁸

¹⁹⁷ Mısra vezin yönünden kusurludur.

¹⁹⁸ Mısra vezin yönünden kusurludur.

Devletin her bir günü bir sâ‘at-i eşref çalar

20 Re’yiñe tedbiriñe hayrân Aristolar seniñ
‘Adl ü inşâfiñla kıldıñ ‘âlemiñ kalbiñ şikâr

21 Mustazıl-ı emn ü rāhatdır hemīşe kulların
Sāyeñi günden güne efzūnter etsin Kird-gār

22 Rūz-ı mes‘ūd-ı cülūsuñdur bugün ey Pādişāh
Bāng-ı şādī ile tōlsun sāha-ı gerdūn mūdām

23 Her taraf ma‘mūr [u] ābādān [u] her dilde sürūr
Böyle eyyām-ı meserret gördü çeşm-i iftiḥār

24 Bir meserret ‘âlemi oldu memālik ser-te-ser
Zevk ü şādī eylemiş gūyā cihānı lālezār

25 Her taraf bir nūra ğark olmuş sürūr izhār eder
Herkesiñ vechinde zāhirdir ‘alāmāt-ı mesār

26 Almış envā‘-ı tarab her gūşeyi bir ḥāl ile
Bezm-i şādī kurdı gūyā kim çemenzāra hezār

27 İştirāk-ı şehr-āyīn eyleyip şems ü kamer
Āsumāna şanki ta‘līk etdi encūmden fenār

- 28 Şöyle ‘arz etdim kabūlgāh-ı huzūr-ı ‘izzeti
Görmesin āyīne-i kalb-i hümāyūnuñ ğubār
- 29 Leşkeriñ manşūr mülküñ dā’imā ma‘mūr ola
‘Ömrünü Allāh efzūn eylesin ey Şehriyār
- 30 Aşdikā’-ı dā’iyānından bu ‘abd-i kemteriñ
Etmede Mekkī du‘ā-yı devletiñ leyl ü nehār

12b

3¹⁹⁹

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

- 1 Müjde ey Fārūḡ-ḡaşlet müjde ey gerdūn-çeşm
Müjde ey şevket-maşīr [ü] şehriyār-ı pūr-himem
- 2 ‘Ālemi Allāh meftūn eyledi tedbīrine
Devlet ü iḡbālīniñ ḡünki devāmı mültezem
- 3 Muḡtedā-yı ehl-i tevḡīd olduḡuñ’ḡün Kird-ḡār
Şevket-i iclālīni efzūnter eyler dem-be-dem
- 4 Pādişāhım ḡün bugūn ḡadriñ dü-bālā eyliyor

¹⁹⁹ Kaside “Ḥāk-pāy-ı Ḥilāfet-penāhiye Taḡdīm Olunmuşdur” başlıḡını taşımaktadır.

Himmet-i kudsiyye-i faḥr-ı Resūl-ı muḥterem

- 5 Her umūrunda muvaffaḳ eyleyip Mevlā seni
 ıldı evreng-i ḥilāfetle mūzeyyen muḥteṣem
- 6 Dāsītān oldu cihāna āfitāb-ı himmetiñ
 Āsitān-ı nemek-i ser-māye-yi Faḥr-ı ümem
- 7 Şimdi zātıñla ḥükümdārān-ı ‘ālem faḥr eder
 Melce’-i erbāb-ı ḥacāt olduñ ey şāḥib-kerem
- 8 Ḥamdu li’llāh kapladı dūnyāyı şādī [vü] sürūr
 Devr-i ‘adlinde sezādır olsa müstail-sitem
- 9 Neyyir-i elṭāfiñı gördükçe çeşm-i iftiḥār
 ullarıñ elbette bezl-çāre eder ceffe’l-alem
- 10 Bir ḥükümdār-ı kerem-fermā kerāmet-pīşesiñ
 Neyle taşvīr eylesem evşāfiñ ey ‘ālī-şiyem
- 11 ‘Al-ı cüz’ aplamıyor efkārıñı olmuş muḥīt
 Müstetir her emriniñ taḥtında envā’-i ḥakem
- 12 Luṭf [u] iḥsān-ı İlāhisiñ bize ey baḥtiyār
 Milletiñ dūd-ı zebānı gün bugündür dem bu dem

- 13 Bir tecellî verdi kim zâtıñā Rabb-i Zü'l-celāl
Bāng-ı ‘adl ü dād ile dünyāya zıkr etdiñ ‘alem
- 14 Sa’yiñ ‘inda’llāh maqbûl olduğundan şübhe yok
Kubbe-i eflāk evşāfiñla olmuş mürtesem

13a

- 15 Kuvve-i beriyye vü bahriyyeñ ikmāl eylediñ
Çünkü ey Fahre’l-mülûk gördük değışdi sitem
- 16 Yā emirü’l-mü’min hayrān olur ‘ālem saña
Hikmet ü ‘irfānıñ biñde biriñ şerh eylesem
- 17 Düşmen-i bed-h‘āhıñı kahrınla tedmîr eylediñ
Aşdıķāya eylediñ ibra’-ı envā’-ı ni‘am
- 18 Mazhār-ı tevfiķ ede her ān seni Perverd-gār
Görmesin devlet sarāy-ı şevketiñ gerd-i elem
- 19 İşte ez-cümle bu ‘abd-i aķķar-ı dîrîneyi
Pādişāhāne nice luţf ile kıldıñ muğtenem
- 20 Tālî‘imden eylemem hāşā şikāyet bir zamān
Hāl-i pîriden biraz bahş eylemek ister kalem

21 Nā-tüvān oldum za'īfım yok taḥammül ğurbete
Çok görülmez bārgāhından vazīfe istesem

22 Eskice bir ḥāne anıñ köhnemiş enḳāzıyım
‘Arz-ı ḥācet eylerim dilde du‘ā çeşmimde nem

23 Ḥazret-i Allāh dā'im eylesin iḳbālını
Ḳā'im oldukça basīṭ-i ḥākda Beytü'l-ḥarem

13b

4²⁰⁰

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

1 Bāreka'llāh kemālāt-ı şeh-i 'ālem-gīr
Tutdu āfākı yine 'arşa olunsun taḥrīr

2 A'delü'n-nās [ü] keremkār [ü] ḥilāfet-pīrā
Rāyet-i nuşret[i] her yerde olundu tevḳīr

3 Ḥān-ı ḥākān-ı zamān Ḥazret-i Sulṭān Ḥamīd
Āsumān-pāye Hümā-sāye şehenşāh-ı dilīr

4 İftihār eylesin ecdād u 'izāmı şimdi
Görsün evlādı naşıl düşmeni eyler tedmīr

²⁰⁰ Kaside “Güldeste-i Zāfer” başlığını taşımaktadır.

- 5 Müjde ey dil ki erişdi yine hengām-ı sürür
Zafer [u] nuşreti Allāh bize kıldı taķdīr
- 6 Müjde ey kāfile-salār-ı selātīn-i zamān
Müjde ey zāt-ı hümāyūn [u] Felātūn-tedbīr
- 7 Hāmdü li'llāh eyā pādiřeh-i heft-iķlīm
Saņa dūřmānı zebūn etdi Hudāvend-i ķadīr
- 8 İndi ervāķ-ı Resūl etmege tebrīk-i ķazā
‘Ulemā eyler iken sūre-i Fethi tefsīr
- 9 Yazılıp zātına maķşūř ğazā-yı menşūrı
Hātem-i nūr-ı nübüvvetle olundu temhīr
- 10 Mazķhar-ı feth-i mübīn etdi Cenāb-ı Hallāk
Olduñ elķāf-ı İlāhī ile el-ķaķ dilīr
- 11 Kıldıñ ez-cümle ķūmāndān-ı cüyüş-ı İslām
Şīret-i Hayda[r]-ı Kerrārda bir şānlı müşīr
- 12 Öyle bir āşaf-ı ‘ālī ki ‘ulüvv-i şānı
Ķalb-i a‘dāya eder resm-i celādet taşvīr

- 13 İftihār aliverir Hāzret-i Edhem Paşa
Nāmı nuşretle ola elsinede şöhet-gır

14a

- 14 İntikām aldı ‘adūdan yine seyf-i kahrıñ
Düşdü taqdır-i ilāhīye muvāfık tedbır
- 15 Ne imiş terbiye-i ‘askeri görsün de gözü
Nazar-ı ‘ibrete alsın anı Yunanlı şerır
- 16 ‘Ākıbet eyledi rüsvā-yı cihān kendisini
Kārger olmayacak kurduğı dām-ı tezvır
- 17 Tavk-ı la‘net gibi geçdi başına kal‘aları
Ne hulüş kaldı elinde ne yeñi neşr-i şehır
- 18 Ağzınıñ ölçüsünü aldı eşrār-ı zamān
Kimi gitdi ‘adem-ābāda kimi oldu esır
- 19 Ğaleyāna gelicek bir kerre ‘Osmānlı kanı
Allāh Allāh ile dünyāyı ederler teshır
- 20 Tayanır mı ‘acebā böyle[si] gerde hüzne
O ğazanferlere karşı nasıl olmaz tahkır
- 21 İki āteş içine düşdü [bu] eşrār-ı zamān

Birisi seyf-i celâdet bir[i] hüsni tedbîr

- 22 Haded-i kahrına artık tayanır mı a'dā
Saṭvetinden başını ku(r)taran olmaz mı esîr
- 23 Kālb-i a'dāya düşer ḥavf [u] hirās [u] hicrān
'Āleme lerze verir 'asker alırken tekbîr
- 24 Ey şehenshāh-ı cihān devha-ı Āl-i 'Osmān
Nāmına "Fātiḥ-i 'Ālem" diyü buldum ta'bîr
- 25 Şemşîriñ takmış idi Ḥazret-i Sultān Selīm
Sen de aş 'arş-ı mu'allāya muraşsa' şemşîr
- 26 Dem-be-dem nuşret ile kā'im ola eyyāmîñ
Zātına feyz-i ilāhî ola dā'im tebşîr
- 27 Mekkiyā Ḥazret-i Ḥaḫdan budur istid'āmız
Görmesin salṭanatîñ devletîñ aşlā tağyîr

15a

5²⁰¹

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

²⁰¹ Kaside, "Müşîr Hidāyet Paşa Ḥazretlerine Yazılmış Olan Kasidedir" başlığını taşımaktadır. Manzume, mesnevi nazım şeklinin özelliklerine sahiptir. Şairin beyanı esas alınarak kaside kısmında yer verilmiştir.

1 Ā'zā ğamla yine ıoldu derūn
Beni gūldürmedi gitdi gerdūn

2 Feleg[iñ] dā'im 'adāvetdir işi
Kırarız böyle giderse kirişi

3 Zūlmüne cevrine tākāt gelmez
Hastedir hātır ifākāt gelmez

4 Mā-cerāsı gülünür şanmış idim
Etdiginden utanır şanmış idim

5 Yine bir tecrübeye kaldı şitāb
Eylemez etdigine āh hicāb

6 Vardı bir esb-i şafā-reftārim
Aña vā-beste idi her kārım

7 Ne güzel tavr u edāsı var idi
Kālbime başka cilāsı var idi

15b

8 Mey ü maḥbūba nigāh etmez idim
Ya'ni bī-hūdeye āh etmez idim

9 Gülşen-i ṭab'ıma bir ğonca idi

O benim gönlüme eglence idi

10 Neşvevâr idim anıñ varından
Şîve vü cünbiş-i reftârından

11 Görmedim öyle edâ öyle reviş
Şankî terbiyesi cennetde imiş

12 Aşlı Bağdādî Küheyliden idi
Anası İbn-i Süheyliden idi

13 Anı da çarḥ-ı denî gör n’etdi
Bir kızıl kırdı yedirdiñ gitdi

14 Tâli‘im ‘aksine döndü devrân
Tolaşırdım katı hayrân hayrân

15 Ser-be-zânû-yı taḥassür kıldım
Baḥr-ı ḥulyāya erişdim taldım

16 Bir kapuya ki erişdi ‘ālî
Görmedim kimseyi buldum ḥālî

17 İçeriye girip oldum hayrân
Her bir etrâfını kıldım seyrân

18 Anda envā‘-ı şükūfe mevcūd

Nice eşcārları var nā-ma‘dūd

19 İçerisinde nehirler cārī

Çağlıyor her biri zārī zārī

20 Anı görse olur [i]di mā‘il

Hūn u dehşet olamazdı hā‘il

21 Çevre yanıñ tolaşırken nā-gāh

Anda bir hālete oldum āgāh

22 Baña bir pīr gelip verdi selām

Dedi ol cevher-i ma‘nī-i kelām

23 Ne bu ahvāl-i perīşān sende

Çomadı şabra taḥammül bende

16a

24 Ben de şekvā ederek ḥālimden

Söyledim bir iki ahvālimden

25 Baña ol pīr tesellī şaldı

Çalbime başka tecellī şaldı

- 26 Dedi bî-hüdeye âh eylersiñ
 Kûbbe-i çarhı siyâh eylersiñ
- 27 Tâli' iñ olduğunu bilmezsiñ
 Ėayb edip bulduğunu bilmezsiñ
- 28 Kişi her şey' i dirâyetle bulur
 Lîk Mevlâyı hidâyetle bulur
- 29 Böyle tavŗiyyeler îfâ ederek
 Zât-ı sâmiñizi îmâ ederek
- 30 Beni bu hâl ile îkâz etdi
 Bir selâm ile şavuşdu gitdi
- 31 Çünki naķŗ oldu işârâtı dile
 şu sebeple kâlemi aldım ele
- 32 Bu firâķ-nâmeysi tanzîm etdim
 Der-i vâlâñıza taķdîm etdim
- 32 Okuyup hâlime âĖâh oluñuz
 Ne ise çâresini siz buluñuz
- 33 şimdi bu hâl ile kâldım nâ-gâh

İşte ahvālime olduñ āgāh

34 Pāye kaldım pāye ey şānlı vezīr
Eyle bu hāle münāsib tedbīr

35 Fazlası var ise ihsān eyle
Hāşılı bendeñe kurbān eyle

36 Baḥşış atıñ dişine bakmazlar
Pek güzeldir diyü kulp takmazlar

37 Anlar eşerine ašlā gidemem
Topuğu kıllıya raġbet edemem

38 Eylemez ṭab‘-ı selīm anı kabūl
Güzel olsa olur elbet maḳşūd

16b

39 Zātıñ aşḥāb-ı ‘ināyet tanırım
Böyledir şān-ı vezāret şanırım

40 Çünkü ben şāhib-arāzī degilim
Topuğu kıllıya rāzı degilim

41 İşte ahvālimi i‘lām etdim
Ne ise maḳşadım ifhām etdim

42 Sen bilirsın ki baş egmem çarha

Eylese cismimi şerha şerha

43 Baña handānı bulunmaz her ān

Dā'im oldukça şehensāh-ı cihān

44 Hāzret-i šāh-ı cihān sağ olsun

Ya'ni hākān-ı zamān sağ olsun

45 Bunda manzūmumu etdim ikmāl

Bir ğazel düşdü muvāfık-aḥvāl

46 Yanmasın sūziş ile pervāne

Baña çıkmış kime ne pervā ne

47 Çünkü sevdā-zede-i 'aşk olmuş

Ne revā hükm-i taşarruf cāna

48 Firkat-i yāra taḥammül gücdür

Terk-i cān etme kolay cānāna

49 'Aşk bir mā'ide-i hikmetdir

Bilemez kudretini her dīvāne

50 Yazılı[r] böyle ğazeller Mekkī

Başladıkça kalemim cevłana

51 Sen gibi fāzıla nāmem yaraşır

İftihār etse de hāmem yaraşır

20b

6²⁰²

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

1 Müjde ey Fārūk-ḥaşlet müjde ey gerdün-ḥaşem

Müjde ey şevket-maşır [ü] şehriyār-ı pür-himem

2 ‘Ālemi Allāh meftūn eyledi tedbīrine

Devlet ü iclāliniñ çünkü devāmı mültezem

3 Muḳtedā-yı ehl-i tevḥīd olduğuñ’cün Kird-gār

Şevket ü iḳbālını efzūnter eyler dem-be-dem

4 Pādişāhım gün bugün ḳadriñ dü-bālā eyliyor

Himmet-i ḳudsiyye-yi faḥr-ı Resūl-ı muḥterem

5 Her umūrunda muvaffaḳ eyleyip Mevlā seni

Ḳıldı evreng-i ḥilāfetle müzeyyen muḥteşem

²⁰² Kaside, “‘Atabe-i Felek Mertebe-i Hilāfet-Hümāya Takdīm Olunmuşdur” başlığını taşımaktadır. Kasidenin 3, 6 ve 13. beyitleri dışında kalan beyitler 3 numaralı kaside ile aynıdır.

- 6 Dāsītān oldu cihāna āfītāb-ı himmetiñ
 Āsitān-ı devletin ser-māye-i Faḥr-ı ümem
- 7 Şimdi zātıñla ḥükümdārān-ı ‘ālem faḥr eder
 Melce’ -i erbāb-ı ḥācāt olduñ ey şāḥib-kerem

21a

- 8 Ḥamdu li’llāh kapladı dünyāyı şādī [vü] sürür
 Devr-i ‘adlinde sezādır olsa müstaḳil-sitem
- 9 Neyyir-i eltāfiñı gördükçe çeşm-i iftiḥār
 Ḳullarıñ elbet bizi çāre eder ceffe’l-ḳalem
- 10 Bir ḥükümdār-ı kerem-fermā kerāmet-pīşesiñ
 Neyle taşvīr eylesem evşāfiñ ey ‘ālī-şiyem
- 11 ‘Aḳl-ı cüz’ kaplamıyor efkārıñı olmuş muḥīṭ
 Müstetir her emriniñ taḥtında envā’ -i ḥakem
- 12 Luṭf [u] iḥsān-ı İlāhisiñ bize ey baḥtiyār
 Milletiñ derd-i zebānı gün bugündür dem bu dem
- 13 Bir tecellī verdi kim zātıña Rabb-i Zü'l-Celāl
 Bāng-ı dād ü ‘adl ile dünyāya zıkr etdiñ ‘ālem

- 14 Sa' yîñ 'inda'llāh maḳbūl olduḡundan şübhe yok
 Ḳubbe-i eflāk evşāfiñla olmuş mürtesem
- 15 Ḳuvve-i beriyye vü baḥriyyeñ ikmāl eylediñ
 Gördük ey Faḥre'l-mülūk çünki deḡışdi sitem
- 16 Yā emire'l-mü'mîn hayrān ḳalır 'ālem saña
 Ḥikmet ü 'irfānıñ biñde biriñ şerḥ eylesem
- 17 Düşmen-i bed-h'āhıñı ḳahıyla tedmîr eyledik
 Aşdıḳāya eylediñ ibrā'-ı envā'-ı ni'am
- 18 Mazḥār-ı tevfiḳ ede her ān seni Perverd-gār
 Görmesin devlet-sarāy-ı şevketiñ gerd-i elem
- 19 İşte ez-cümle bu 'abd-i aḥḳar-ı dîrîneyi
 Pādişāhāne nice luṭf ile ḳıldıñ muḡtenem
- 20 Ṭālî'imden eylemem ḥāşā şikāyet bir zamān
 Ḥāl-i pîriden biraz baḥs eylemek ister ḳalem
- 21 Nā-tüvān oldum za'îf im yok taḥammül ḡurbete
 Çok görölmez bârgāhından vazîfe istesem
- 22 Eskice bir ḥāne anıñ köhnemiş enḳāzıyım

21b

‘Arz-ı hâcet eylerim dilde du‘â çeşmimde nem

- 23 Hâzret-i Allâh dâ‘im eylesin ikbâliñi
 Kı‘im oldukça basî‘-i hâkde Beytû'l-harem

22a

7²⁰³

Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün

- 1 Bir kâr-ı dil-pesende gönül ibtidâr eder
 Destimde hâme rakşa gelir iftihâr eder
- 2 Şi‘rimdeki selâseti görse suhanverân
 Meftûn-ı hüsni-ı tab‘ım olur i‘tibâr [eder]
- 3 Mazmûn-ı nâ-şinîde yazar kıl-ı mehveşim
 Meydâna ‘arz-ı bârika-i iktidâr eder
- 4 Ser-nâme-i şu‘ûn-ı zamândır hikâyetim
 Koymaz gönülde şûriş ü gam pür-mesâr eder
- 5 Yazmak dilerse vaşfin eger bir e‘âzımın
 Hâmem hemîşe zâtınızı ihtiyâr eder

²⁰³ Kaside, “Şeyhü’lislâm Hâzretlerine Tebrîk-i Ramazân” başlığını taşımaktadır.

- 6 Ey cālis-i makām meşiyet-i Hudā bilir
Bir başka semte ‘atfe benim çeşmim ‘ār eder
- 7 Nām-ı cemāl-i pākiñ alınca lisānıma
Lezzet verir dimağıma ‘anber-nişār eder
- 8 Sen ol kerīmsin ki eyā merhamet-penāh
Her kim tutarsa dāmeniñ elbette kār eder
- 9 Ben söylemem işitse eger intisābımı
Çirk-i sitem şahīfe-i dilden firār eder
- 10 Ğam-dīdeler egerçi görürse cemāliñi
Kalbinde lāleler açılır nev-bahār eder
- 11 Loḡmān eger gelir ise dāru'l-‘ulūmuña
İkmāl-i ders-i hikmete anda qarār eder
- 12 Açsañ dehān-ı dürc-i cevāhir-feşānıñı
Envār-ı ma‘rifet felege intişār eder
- 13 Görse egerçi cūduñu Hātem dedikleri
Keşkūl-perest ‘ināyetiñe intizām eder
- 22b
- 14 Re’ydeki işābeti gördükçe rüzgār

Her emriñe itā'ati āşikār eder

15 Aldık berāt-ı mağfireti Kird-gārdan
Tebrik-i mäh-rūzeyle dil ictisār eder

16 Şā'ir eder mi vaşfına imsāk 'aceb seniñ
Niyyetlidir meḥāmidine i'tizār eder

17 Mäh-ı şiyām her ümmete zāt-ı Zü'l-Celāl
Bu ümmet-i zā'ıfeye rahmet nişār eder

18 İftār yolunda bezl eden envā'-ı nî'meti
Allāh ḥazīnesinde anı iddiḥār eder

19 Evvelce gerçi almış idim diş kirāsını
Bu nev-ḳasīde şūret-i dīger şikār eder

20 Rāz-ı derūnu söyleyemem yevm-i şek gibi
Göñül şikāyet etmege ḥālinden 'ār eder

21 Şerḥ eylesem egerçi ben aḥvāl-ı 'izzeti
Şeh-nāmeyle nazāre olur iş[tî]ḥār eder

22 Göstermesin keder saña āyine-i felek
'Ālem seniñ vücūduñ ile iftiḥār eder

- 23 Sen dā'im ol maḳam-ı meṣiyyetde 'izz ile
Tā kim zamān te'āḳub-i leyl ü nehār eder

23a

8²⁰⁴

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

- 1 Müjde ey dil ki erişdi yine eyyām-ı bahār
Gülşen-i 'ālemi döndürdü behište ezhār
- 2 Yine bir rābiṭa baḥş etdi çemenzāra şabā
Geldi bir ḫālet-i dīgerle gülistāna hezār
- 3 Çıkdı dīvānına feryād ile şāh-ı verdiñ
'Arz içün nāle-i dil-süzunu tekrār tekrār
- 4 Göricek ḡonca-ı şad-bergini bāḡ-ı dehrin
Kıldı şeb-nem yerine ḫūn-ı sirişkiñ iṣār
- 5 Cem'olup lāle vü nesrīn [ü] ḳarānfıl sūnbül
Ferve-i atlas ü çīnī gibi pūr-naḳş-ı nigār
- 6 Hāşılı ṭar[z]-ı nevīn almış idi rūy-ı zemīn

²⁰⁴ Kaside, "Şadrāzam Ḥalīl Rıf'at Paşa Ḥazretlerine Taḳdīm Olunmuşdur" başlığını taşımaktadır.

Bāreka'llāh ʔonandı yine ʃahn-ı gülzār

7 ‘Andelībiñ iʃidine ʔemene teʃrīfīñ

Yeʃil atlās dōʃedi altına gūyā eʃcār

8 ʦab‘-ı ʃīr[ī]niñi gösterdi bahār eyyāmı

‘Arz ile açdığı cedvelleri ʔol ʔol enhār

9 ʃabr u sāmāniñ üftādeleriñ aldı nesīm

Ƙıldılar gizli olan hālet-i ‘aşkı izhār

10 Ƙıkdılar ʦarf-ı ʔemenzāra bütün meh-rūlar

Būlbūlūñ hāṭırını etmek iṣün istifsār

11 Dāḥil-i bezm olıcağ kebg-i hırāmāñ fi‘l-hāl

Nağamāt ile Ƙıkıp Ƙarşıladı ʃāhibdār

12 Geldi bir başka ʃafā başka ʦarāvet dehre

Bu leṭāfetli zamānlar olunur mu inkār

23b

13 ʃaçılır būy-ı vefā ʃahn-ı gülistān üzre

Ne olur böyle devām eylese ʔarḥ-ı devvār

14 İḥtiyārım ğaleyān-ı dem ile aldırdım

Uğamışdım ʔemenistāna perīʃān-efkār

- 15 Bir çenārıñ çekilip sāyesine tenhāca
Söyleşirken fem-i bülbülden işitdim esrār
- 16 Bir şabā faşlı geçirdim saçı sünbüllerle
Bu hayālātım işitse ḥased eyler aġyār
- 17 Kışda taşvīr-i bahār eyleyeyim nām olsun
Muntazır faşl-ı rebī'īyye nice āşüfte nigār
- 18 Āh kim būy-ı vaṭan geldi meşām-ḥāne
Ṭatlı bir ḥātıra baḥş eyle baña āḥir-kār
- 19 Hālimi 'arz eyledim Āşaf-ı 'ālī-himeme
Gele bu keş-me-keş-i derd-i dile tā ki qarār
- 20 Öyle bir āşaf-ı 'ālī ki kemāl [ü] keremi
Qalb āyīne-i meskende qomaz jeng [ü] ġubār
- 21 Hāris-i mihr-i hümāyūn 'ilim-ārā-yı şü'ün
Merḥamet-pīşe kerem-kār [ü] 'ināyet-āşār
- 22 İftihārü'l-vükelā Ḥazret-i Rif'at Paşa
Mesned-i şadrda dā'im ola baġır-ı vaḳār

- 23 ‘ Acebā luṭfuñu iḥsānıñı ƙasr eyler mi
Eylər elbette b̈uyüklüğü b̈uyüklər izhār
- 24 Yok ise bende liyāƙat keremi var olsun
O kerīmü’ş-şiyeme ḥālīmı ƙıldım iş‘ār
- 25 Gülşen-i ṭab‘ına göstermesin Allāh ḥazān
Şolmasın ğonca-i ümmīdi ilā yevm-i [ƙıyām]
- 26 Pādişāhıñ nazarı dā’im ola üstünde
Tā ki devr eyleye ƙarḥ-ı ni‘am-ı leyl ü nehār

45a

9²⁰⁵

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Görünce ğonca-ı ter gülşen içre cānānı
Şaşırdı atdı elinden zemīne dāmānı
- 2 Kemāl-i şevƙ ile b̈ulb̈ul terennüm eyleyerek
Çemen-sarāy-ı şafā içre ƙurdu dīvānı
- 3 Benefşelerle ser-ā-ser ƙonandı r̈uy-ı zemīn
O ānda cennete döndürdüler ğülistānı

²⁰⁵ Kaside, “‘Abdurrahman Paşa’nın Vekāletine Söylenmiştir” başlığını taşımaktadır.

- 4 Ederdi şevk ile ezhâr birbiriñ tebrîk
İhâta eyledi ol dem cihânı şādānī
- 5 Kulağ kulağa verip gülsitānda sünbüller
Fısıf fısıf konuşurlar şeh-i cihan-bānı
- 6 O pādīşāh-ı gāzanfer ki cūd [u] ‘adliyle
Getirdi hayret ile rakşa Çinde hākānı
- 7 Cenāb-ı Hāzret-i Sultān Hamīd-i nūkte-şinās
Vücūdu millet için mahz-ı lutf-ı Yezdānī
- 8 ‘Ulüvv-i himmetini ‘ālem eyliyor taqdīs
Zamān egip başıñ oldu muṭī’-i fermānı
- 9 İlāhī eyle mu‘ammer cihān tırduqça
O Pādīşāh-ı zamānı vü Şāh-ı devrānı
- 10 Getirdi mesned-i hadde bir ehl-i tedbīr
Felek de neş’elenip oldu āferīn-h’ānı
- 11 Bu intihāb-ı şehensāha eyle atf-ı nazar
Nigāh-ı diqqate al husrev-i kadir-dānı

- 12 ‘ Aceb vezîr-i Felâṭûn-ḡamîr kim el-haḡ
Göreydi re’yiñ Aristo ḡalırdı ḡayrânı

45b

- 13 ‘ Âdil şadâḡat [u] ‘ iffet hemîşe kârıdır²⁰⁶
Olunca böyle gerekdir ‘ adâlet erkânı

- 14 Bulur maḡâm-ı vekâlet şeref vücûduyla
Pür etti ‘ âlemi el-ḡaḡ şemîm ü ‘ irfânı

- 15 Olunca şâhid-i maḡşûd öñünde cilveni
Muvaffaḡ eyleye Allâh o ma‘delet-kânı

- 16 Eliñ uzatdıḡı her bir umûrda Mekkî
Ola ma‘âdini luṭf-ı cenâb-ı Yezdânî

45b

10²⁰⁷

Fe‘ilâtûn fe‘ilâtûn fe‘ilâtûn fe‘ilün

- 1 Āşafâ nev-be-nev iḡsânıñı gördükçe ḡaḡîr
Eylerim şevḡ ile gerdüne çarḡı taḡḡîr
- 2 Bir zamândan beridir olmuş idim ḡâne-ḡarâb
Dil-i vîrânımı ḡaḡḡâ ki sen etdiñ ta‘mîr

²⁰⁶ Mısra vezin yönünden kusurludur.

²⁰⁷ Kaside, “Şadr-ı Sâbık Maḡmûd Nedîm Paşa’ya Verilmiştir” başlığını taşımaktadır.

3 İltifâtıñ beni ol rütbe ki mesrūr etdi
Şehr-āyīnim eder görse Mesṭhā taḳdīr

4 Hālet-i ẖābda ben kendimi ‘ālī gördüm
Nisbet-i dergeh-i sāmīn ile kıldım ta‘bīr

5 Hātemi cūdda şermende eder ihsānıñ
‘Adl ü dādıñ ile dünyāyı edersıñ teshīr

6 Dāverā dādgerā ‘ādil-i şāhib-hümā
Ḳalem ‘āciz ḳalır evşāfıñı etsem taḥrīr

46a

7 Nice ni‘metlere luṭfuñ beni īşāl eyler
Düşicek re’y-i ḥıdīvīyye muvāfıḳ teḁbīr

8 Luṭfuñuz gerçi muşammim bilirim sulṭānım
Beşeriyyet ḳomuyor ḥālimi ey şānlı vezīr

9 İrtifā‘ım felege ğıbṭa verir şad feryād
Olmuşum ḥayli zamāndır ḳaderimden dil-gīr

10 Felegiñ cevri cānımdan beni bī-zār etdi
Beni ressām-ı ḳazā ğamla mı etmiş taşvīr

- 11 Ben hicābımdan efendim seni taşdı' edemem
Muktedirse kalemim hālimi etsin takrır
- 12 Mekremet cānıma kār etdi fazīlet laķabıñ
Mezārım taşına mı eyleyecekler tahır
- 13 Medrese zümresiniñ şanki kibārındandır
Çok tese'ül çanağıñ etmege kudret tağyır
- 14 İktidārım mı yok akrānıma nisbetle benim
Yohsa şāyeste-i luţfuñ mu degil 'abd-i haķır
- 15 'Arz-ı hālīm oku ey āşaf-ı 'ālī-himmet
Zannım ey kân-ı kerem geldi zamān-ı tesrır
- 16 Halledersiñ ne kadar varsa mehāmmı çarhıñ
Görmedim hāşılı zātıñ gibi şāhib-tedbır
- 17 Eylesem vaşfıña ey āşaf-ı 'ālī-āğāz
Nazm-ı şırīnim olur elsinede şöhret-gır
- 18 Ey kerem ma'deni fazl u keremiñ yād etsem
'Andelībān-ı çemen zevķ ile eyler tanzır
- 19 Muktedir mi kalemim zātıñı vaşf eylemege

Seniñ evşāfıñı kilik-i kâder etmiş tasâtir

20 Hayme-i çarh kurulduķça basît-i hâke
Ni‘ metiñle ola erbâb-ı ma‘ârif dilir

21 Nazar-ı ‘âtıfet-i Hâzret-i Sultân-ı cihân
Dem-be-dem âyîne-i kalbini etsin tenvir

49b

11²⁰⁸

Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün

1 Āferin tab‘ına ey münşî-i şāhib-temkîn
Görse āşārın eder ‘Ākif ü Ken‘ân tahsîn

2 Kâlemiñ var ola ey zât-ı belâgat-pîrâ
Himmet-i lutfuñ [eder] şafha-ı çarhı tezyîn

3 Kângı bir lutfuñuzuñ şükrünü ifâ edeyim
Eyle görsün hele noķşānıñı gerdün tazmîn

4 Etdiñiz her biriñiz başķa nevâziş izhâr
Sizi de Hâzret-i Allâh ede lutfuyla emîn

²⁰⁸ Kaside, “Tebrîk-i Rütbe-i Dâ‘iyâne Hakkında Cemil ve Celâl ve Hanîf ve ‘Āşım ve Agâh Begleriñ İltifât-nâmelerine Dâ‘ir Yazılan Manzûme-i Cevâbıdır” başlığını taşımaktadır.

5 Kıldınız rütbemi tebrîk ederek luṭf-ı cemîl
Himmet-i müşterekiñ kadri olunmaz te'mîn

6 Dil-i vîrânımı döndürdü Celālâbâda
Kılıca verdi Mesîhâ gibi nûr-ı telkîn

7 Dest-i tevķîre aldıkça peyâm-ı 'Âşım
Gülüp feyz-i tecellî diyü etdim taḥmîn

8 Nâm-ı nâmî-i Ḥanîfî göricek âḥir-kâr
Şehr-âyîn ederek zevk ile rakş etdi zemîn

9 Kim ki ḥâsiyyet-i eşyâya olursa âgâh
Tûğ-ı şâhî gibi mâhiyyetiñ eyler te'mîn

10 Gerçi faḥriyye yazardı şu'arâ-yı eslâf
Ben anı ḥüsn-i ṭabî'at ile kıldım terkîn

50a

11 Kuru bir lâf ile te'sîri olur mu suḥanıñ
Şâ'iriñ fikri gerekdir ola beyninde mekîn

12 Bende şâyeste-i luṭf olmağa kudret yok idi
Merḥamet kıldı meger pâdişeh-i 'adl-âyîn

13 Ne 'ināyet ne kerem-i Hāk 'ubeydānemde²⁰⁹

Giyerim başıma şimdengerü tāk-ı zerrīn

14 Çekemez 'izzetimi hāzm edemez rif atımı

Hasedinden felek eyler yine ıskāt-ı cenīn

15 Felegiñ ğıbtasınıñ hükmünü ıskāt etdi

Nazar-ı 'ātıfet-i pādīşeh-i 'ālem-bīn

16 Şevket-i salṭanatı gün-be-gün efzūn [olup]

Olsun iqbāl-i hümāyūnu metānetle metīn

59a

12²¹⁰

Fe'iltün fe'iltün fe'ilātün fe'ilün

1 Bī-ḥuzūr eyledi ḳalbim yine sevdā-yı emel

Dem gelip gönlümü tenşit ede nāy-ı emel

2 Beni bir vādī-i ḥayretde bırakmışdı ḳazā

İntihāsız görünür çeşmime şahrā-yı emel

3 Hāl-i ye's ile ğarībāne nigāh etdikçe

Gözüme nokṭa-yı mevhūm gīsū-yı cāy-ı emel

²⁰⁹ Mısra vezin yönünden kusurludur.

²¹⁰ "Bu Efendiye Verilmişdi" başlığını taşımaktadır.

- 4 Ol kadar baḳdım emelden ki elem verdi baña
Gāh rü' yā-yı emel gāh ḥuluyā-yı emel
- 5 Tek kırılısaydı düşüp yine kırtulsa idim
Dest-i sākīde iken sāgar-ı mīnā-yı emel
- 6 Rūḥ-baḥş olmayacak mı 'acebā mürde-i dile
Yok mu bir mu'cize-gūyā-yı Mesīḥā-yı emel
- 7 Yaşanılmaz bilirim gerçi emelsiz ammā
Kılmasın Ḥazret-i Ḥaḳ kimseyi rüsvā-yı emel
- 8 Sa'yı vardır felegiñ ben bilirim gerdişiniñ
Başmasın kimse çemenzāra diyü pāy-ı emel
- 9 Gözlerim evc-i muṭālebde süzüldü kaldı
Toğacak mı bilemem necm-i Süreyyā-yı emel
- 10 Şubḥ-ı maḳşūdum için şaḳḳ-ı şafaḳ yok mu 'aceb
Uzadıkça uzar oldu şeb-i yeldā-yı emel
- 59b**
- 11 Merḥamet eyle efendim nice zebūn olmam
Görüp akrānımı ser-menzil-i bālā-yı emel

- 12 Gerçi ben şimdiye dek eylememişdim iz'ac
İşte taşdî'e şitâb eylerim ibhâ-yı emel
- 13 Hâlimi her ne zamân 'arz-ı murâd etmiş isem
Lafz-ı mühmil gibi kaldı yine ma'nâ-yı emel
- 14 Miḥnet-i derd ü elem fırkat ü vuşlat ne imiş
Bir gâzelle edelim ḥâşılı a'lâ-yı emel
- 15 Hañçeriñ eylemek ister ise ücrâ-yı emel
Bulamazsıñ aña sînem gibi mecrâ-yı emel
- 16 Maḫsadiñ ger beni öldürmek ise ey gerdün
Seni şâd etmek içün eylerim imzâ-yı elem
- 17 Sîneme dâğlar aç cân u dile yaralar ur
Görüne gözlerime şûret-i vâlâ-yı emel
- 18 Terk-i cân eylemeyi cânıma minnet bilirim
Uzadıp destini eyle baña îmâ-yı emel
- 19 Söyle ey çarḥ-ı sitemkâr kerem kıl söyle
Var mı Mekkî gibi miḥnet-zede merzâ-yı emel
- 20 Bu emel ki geçecek zann ederim 'ömr-i 'azîz

Girmeden deştıme dāmān-ı Züleyhā-yı emel

- 21 Hāyli demdir oğuruz renc [ü] mihen mes' elesiñ
Geçmedi dersimizi ḥāce-i dānā-yı emel

60a

- 22 Noktalar dökdürerek ṭālī' imi yoklatdım
Nice erbāb-ı nücūma edip ifşā-yı emel

- 23 Söyle ey zāyiçe-i ṭālī' -i maḥzūn söyle
Açılır mı 'acebā bāb-ı temennā-yı emel

- 24 Naẓar-ı şefḳatiñ olmazsa eyā zāt-ı şiyem
Ḥall olunmaz bilirim nokta-ı mu'ammā-yı emel

- 25 'Arz-ı ḥāl eyledim ey Hażret-i Şeyḥü' lislām
Bende-perverler eder cümleye iḥyā-yı emel

- 26 Kerem ü 'ātıfetiñ ol kadar 'ālīdir kim
Ḳaṭredür luṭfuña nisbet ile deryā-yı emel

- 27 Enbiyā vārişi sensin 'ulemā melce' siñ
Gösterir nūr-ı tecellī saña Sīnā-yı emel

- 28 Būs eden dāmeniñi ḥā'ib ü ḥāsır dönmez
Çünki naḳş olmuş anıñ üstüne imlā-yı emel

- 29 Görse İskender ü Dārā der-i vālānı seniñ
Bī-tereddüd der idi bāb-ı mu‘allā-yı emel
- 30 Kāḡı semte nazar eylersiñ eyā müftī-i dīn
Dā’imā göstere yüz şāhid-i zībā-yı emel
- 31 Sensiñ ol ‘ālem-i ‘allāme-i fāzıl ki seniñ
Yazılır hāne-i ‘adliñ ile fetvā-yı emel
- 32 Sāye-i Hāzret-i Sultān-ı cihān-bānıdır
Bulur elbette revāciñ yine kālā-yı emel
- 33 Dā’im et taht-ı hilāfetde ilāhī dā’im
Eyle [sen] yā Rab anı vāsıl-ı aḡsā-yı emel

61b

13²¹¹**Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün**

- 1 Bāreka’llāh nev-zemīn buldum
Togrusu pek de dil-nişīn buldum
- 2 Tāb’ıma geldi çünki bir revnāḡ

²¹¹ Kaisde, “Şafak Risālesine Yazılmışdı” başlığını taşımaktadır.

Söker elbet şabâh olunca şafak

3 Āferīn ta‘bımıñ selāsetine

Nazar et fikrimiñ selāmetine

4 Ne güzel bir kelām-ı hikmetdir

Herkese mūcib-i sa‘ādetdir

5 Ma‘rifet ehlini haķīr etmez

Hāşılı kimseyi faķīr etmez

6 Hāmdu li’llāh ‘ināyet-i Yezdān

Baḥş kılmış bu ümmete ‘irfān

7 Ey şeh-i burc-ı ma‘delet-ārā

Ey şehensāh-ı mes‘adet-pīrā

8 Halkı ihyā eden kemālindir

Nūra ğarķ eyleyen cemālindir

9 Kalemim himmetiñ beyān eyler

Himmetiñ luṭfuñu ‘ayān eyler

62a

10 Ne mu‘azzamsıñ [ey] felek-pāye

Ne mūkerremsiñ ey hümā-sāye

11 Ma‘rifet ger teccessüm eyler ise
Feyz-i nuşret tebessüm eyler ise

12 Çarḥ ey şāhib-i melik-‘unvān
Vaşf-ı şāhāneni eder i‘lān

13 Ey ma‘ārif-şinās [u] dīn-perver
Armağandır bu tuḥfe-i aḥḳar

63b

14²¹²

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

1 Eyā sūtūde-şiyem ḥ‘āce-i aḥsene şifāt
Eyā suḥanver-i ‘ālī mürettib-i kelimāt

2 Nedir bu nūr-ı tecellī-mişāl-i feyz-i Mesīḥ
‘İnāyet-i nazariñ ile cānlanır zerrāt

3 Nedir bu kudret-i mā-lā-nihāye ṭab‘ında
Saña musaḥḥar imiş ḥāme eylediñ işbāt

4 Naşıl o cümleleri eylediñ ‘aceb tertīb

²¹² Kaside, “İbrāhim Re’fet Efendi’niñ Nişānım Hakkındaki Tārīḫine Cevābdır” başlığını taşımaktadır.

Nice vücūda getirdiñ degilse ilhāmāt

5 Kemāl ü feyz ile tolmuş hazīne-i kalbiñ
Açınca dürc-i deḥānıñ döküldü dürr-i nikāt

6 Sen ol edīb-i zamānıñ ki darb-ı nuṭṭla dehrıñ
Nice ḥakīm [ü] Arıṣtonuñ eylediñ iskāt

7 Sen ‘arşa aşmış iken ḥāme-i belāḡatini
Ne oldu etdi zemīne benim içün bi’z-zāt

8 Tenezzül eyleyip etdiñ nişānımı tebrīk
Bu luṭf ile beni mesrūr edip ḳat-ender-ḳat

9 Tükendi ḳalmadı ḳudret zebūn düşüp Mekkī
Kesildi zıkr-i cemīlinde ṭāḳ[at]im heyhāt

67a

15²¹³

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

1 Yine şundu elime sākī-i Cem bir tolu cām
Eyledi bezm-i maḥabbetde beni mest-i müdām

²¹³ Kaside, “Şeyhü’lislām Cemāle’ddine Verilmişdi” başlığını taşımaktadır.

- 2 Yine bir āfet-i devrāna göñül bağlandı
Şacı sünbül ruhu gül dişleri dūr sīm-endām
- 3 Şems-i tābān aña nisbet ile pejmürde qalır
Hāne-i qalbimi rūşen kılar ol kebg-ıhırām
- 4 Şehr-āyīn ederek beyt-i fakīr ü ‘āciz
Ya‘nī bir sevr ile tenvīr olunur her aḥşam
- 5 Öyle ser-mest [ü] neşāтім ki velīyyü‘n-ni‘met
Şimdi dert üstüne keyfīm baña uygun eyyām
- 6 Pādişeh-i a‘del [ü] şadr-ı ‘ilm müftī-a‘lem²¹⁴
Ne sa‘ādetli zamān bu ne güzel bir eyyām

67b

- 7 Ya‘nī ḥāḳān-ı zamān ḥazret-i Sultān Ḥamīd
Eylemiş Ḥazret-i Haḳ qalbini dār-ı ilhām
- 8 Yüz süren faḥr ediyor bārgēh-i şevketine
Şaldı dünyāya ‘ināyātı ile şöhret-i tām
- 9 Qapladı ‘ālem [ü] āfāḳı bütün şulḥ [u] şalāḥ
Verdi āsāyişe fetvā-yı imām-ı İslām

²¹⁴ Mısra vezin yönünden kusurludur.

- 10 Pür-meserret kılarak kalbini elṭāfiñla
Eyle yā Rabbi anıñ her gününü bir bayrām
- 11 Sāye-i ‘āṭıfet-i şāh-ı cihān-bānīde
Neyyir-i kevkebe-i ṭālī‘im oldu baña rām
- 12 Şā‘irāne geçiyor gerçi zamānım ammā
Bir de hāl-i dil-i zāra edeyim naql-i kelām
- 13 Ğıbṭa eylerse felek şīve-i refṭārımıza
Açarım burc-ı belāğatda aña biñ aḥkām
- 14 Maḳṣadım gerçi şikāyet degil aḥvālinden
Yalıñız ḥālime vāḳıf ola Şeyḥü’lislām
- 15 Sāyeñizde ne içün böyle ben aṣsız kaldım
Luṭfa şāyeste kuluñ isem eyā müftī’n-nām
- 16 Ben bu eyyām-ı meserretde mi bī-zār oldum
Ḥālimiñ vāḳıfı sensiñ ederimistirḥām
- 17 Var ise şübhe egerçi kuluñu tecrübe et
İşte meydān-ı hüner işte mevālī-i kirām

- 18 Darbe-i nuṭḡuma eyler mi taḥammül şā'ir
Olur 'irfānıma ḥayrān edībān-ı zamān

68a

- 19 'Arşa-ı naẓm-ı ḥayālīm o kadar vāsi' kim
Şūret-i fikrimi taşvīrden 'āciz ressām

- 20 Bendeni eyleme akrānı içinde me'yūs
Sözüme ḥātime verdim budur aḳşā-yı merām

- 21 İstirāḥat edeyim merḥamet et sāyende
Ben ü bī-çāreyi artık n'olur etseñ ḳassām

- 22 Ben otuz yıldır efendim gezerim ğurbetde
Vaṭanı çarḥ-ı denī ḳıldı baña şanki ḥarām

- 23 Bende-i şādıḳınım luṭfuña lāyık ḳulunum
Vaḳtidir āmed ü refte ḳalemiñ verse ḥitām

- 24 Münḥaşırdır ḳalemim zātıñı vaşf eylemege
Vasfa şāyestesini ey cevher-i ma'nī [vü] kelām

- 25 Nām-ı pākiñ gibi ḥulḳunda cemālinde gör
Bu güzelliikleri Allāh saña etmiş in'ām

- 26 Bāb-ı fetvāya vücūduñla seniñ geldi şeref

İftihār etse sezādır ‘ulemā-yı ‘allām

27 Böyle bir r b ta görmüş m  ‘aceb çeşm-i felek
Bu na  l r b ta bilmem bu na  l hüsn-i niz m

28 D ’im i b l-i sa’ detle geçe eyy m n 
Bi  s r r ile  ab h eyleses n her a  am

29 P di  h n n nazarı d ’im ola üstünde
Sa a sa’ d ola bu eyy m-ı meserret enc m

30 Mekkiy  devleti ni eylesin All h ma f z
T  ki d ’im ola devr [ ] harek t-ı ecs m

73b

16²¹⁵

Fe’il t n fe’il t n fe’il t n fe’ilün

1 Olmasa v   l-ı ser-menzil-i a      n n 
Necm-i i b li t l ’ etmez idi d ny n n 

2 Girmese destine ser-n me-i a   m-ı   ’ n
Yüzüne  asret olurdu  ni’ am-ı d ny n n 

²¹⁵ Kaside, “ ey  ’lisl m Cem l Beye Verilmi dir.” ba   n  taşımaktadır.

- 3 Luṭfuñ ümmīdi eger olmasa bākī dilde
Sitem ü ḳahrına ṭāḳat mı gelir devrānıñ
- 4 Feyz ederdi ne ḳadar şa‘b ise dehriñ kārı
Ḥall-i eşkāle seniñ kāfil olan ‘irfānıñ
- 5 Ey kerem ma‘deni elṭāfiña yokdur ğāyāt
Bu kerem oldu saña mevhibesi Mevlānın
- 6 Re’y ü tedbīrine ḥayrān olur Eflāṭūn
Gelmedi dā’ire-i kevne seniñ aḳrānıñ
- 7 İntizār etmedeyim ḥasret ile is‘āfiñ
Vāşıl-ı dest-i keremkār olan istid‘ānıñ
- 8 Ey veliyyü’n-ni‘am ey Ḥazret-i Şeyḥü’lislām
Bilemem bā’is-i te‘ḥīr nedir icrānıñ
- 9 Ben seniñ bende-i fermānıñam ey zāt-ı şiyem
Öleyim mi güleyim mi naşıl ister cānıñ
- 10 Bāreka’llāh güşāyiş yine geldi ṭa‘bıma
Ḳayd-ı terḳīn olunup dilde ğam u hicrānıñ
- 74a
- 11 Haydi farz eyleyelim luṭfuña lāyık degilim

Ḳanda ey zāt-ı keremkār seniñ iḥsānıñ

12 Gerçi ğarbında zebūn etdi beni çarḥ-ı denī
Geçer elbet elime bir gün olur dāmānıñ

13 Beni bu ṭālī‘-i nā-sāz zebūn etdi zebūn
Söyle ey ḥāme seniñ var ise ger dermānıñ

14 Farḳ var mı ‘acebā āl-i nazar-ı im‘ān
Bülbül-i şīfteden şā‘ir-i ḥoş-kübānıñ

15 Söyle Allāh hey sürersiñ evvelü'n-ni‘met
Mekkī-i ‘ācize var mı biri restegānıñ

78b

17²¹⁶

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

1 Ḥāme destimde yine şevḳ ile cevḻān eyler
Şanki gülzār-ı Na‘īm içre ḥırāmān eyler

2 Yazıp evşāf-ı şehenşāh-ı kerem-fermānı
İntihāb-ı şeref-i meslek-i ‘irfān eyler

²¹⁶ Kaside, “Yigirmi Altıncı Sene-i Devriyye-i Cülüs Kaşide-i ‘Ubūdiyyetkārıdır.” başlığını taşımaktadır.

- 3 Tercümân-ı dil-i erbâb-ı ma'ârif kalemim
İşte âşarını sencîde-i mîzân eyler
- 4 Yine tebrîk-i şitâb ile şeh-i devrânı
Rûz-ı mes'ûd-ı cülûs olduğu i'lân eyler
- 5 Hâbbezâ Hâzret-i Sultân Hamîd Hân-ı Hudâ
Hikmet-i kudret-i zâtı ile handân eyler
- 6 Minnet Allâha ger ol zât-ı hilâfet-pîrâ
Felegi fikr-i Felâtûnuna hayrân eyler
- 7 Nice biñ Hâtem anıñ çâk-i ihsânı kalır
Nice Dârâları ol bende-i fermân eyler
- 8 İ'tilâ-yı şeref ü şân[ı] olıcağ esbâbı
Himmeti dâ'ire-i dâhil-i imkân eyler
- 9 Mihver-i gerdiş olan dâr-ı hilâfetde bugün
Bâng-i şādī [vü] sürûr 'âlemi şādân eyler
- 10 Bugün 'Osmânlılara 'id-i mübârek sayılır
Görelim Hâzret-i Allâh neler ihsân eyler
- 11 Müteşekkir kereminden bütün aqvâm-ı cihân

O keremdir keremiñ cümleye siyyān eyler

12 Mütenevvi‘ kerem ü ‘atıfeti her ferde
Herkesiñ qadrini taqdır o qadir-dān eyler

13 Açdığı dār-ı tedāvīde bugün biñlerce
Haste-i āciz [ü] bī-çāreye dermān eyler

14 Şākir-i ‘atıfeti halk-ı cihān ser-tā-ser
Bu kadar ni‘mete insān nice küfrān eyler

15 Bu taşarruf bu tecellī bütün ilhām iledir
O ‘ināyetleri kim şāh-ı cihān-bān eyler

16 Şehr-āyīn ile ebnā-yı vaṭan kuc-ā-kuc
Bārek[a’llāh] diyü secde-i şükrān eyler

17 İştirāk eyleyip āheng-i ‘umūma fi’l-hāl
Bülbülān zevk ile ‘azm-i çemenistān eyler

18 Şūrezāra nazarı olsa müşādif farzā
Niyyet-i hāliş [ü] mes‘ūdu gülistān eyler

19 Saṭvet ü qahrını gördükçe ‘adū-yı nā-kām
Hayretinden şaşıp çāk-ı girībān eyler

- 20 Kükremiş şîr gibi ‘asker-i nuşret-eşeri
Dil-i cemî‘yyet-i a‘dâyı perîşân eyler

82b

18²¹⁷

Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün

- 1 Gösterdiğiñ şecâ‘ate ey kahramân-ı dîn
Sükkân-ı âsumân dediler cümle âferîn
- 2 Sen Haydarâne hamleler etdikçe düşmene
Ditrerdi şanki nevha-ı tekbîr ile zemîn
- 3 Allâh yolunda eylediñ âhîr fedâ-yı cân
Raḥmetle yâd eder seni ervâḥ-ı mürselîn
- 4 Ey rütbe-i şehâdete vâşıl guzât-ı dîn
Ta‘lîk olundu bir şeh-i ş[î]rîn mücâhidîn
- 5 Taḳdîs olundu meşhed-i Abdü’l-ezel diyü
Ḳur’ân okur başında melekler ḥazîn ḥazîn
- 6 Mekkî gelen bu ‘âlem-i fânîye hep gider
Bâķî Cenâb-ı Ḥazret-i Allâhdır hemîn

²¹⁷ Kaside, “‘Abdü’l-ezel Paşa Merḥûma Hîṭâb-ı Şâirâne” başlığını taşımaktadır.

- 7 Ser-defter-i müşāhid-i İslām kayd olur
Nāmın şü'ün-ı dehri yazarken müverrihîn

83a

19²¹⁸

Mef'ulü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- 1 Kıldı muḳayyed 'ālemi Allāh nızām ile
Gösterdi şān u ḳudretini intizām ile
- 2 Bir rābiṭ ile devr ediyor hep mükevvenāt
Her biri gerçi yād olunur başka nām ile
- 3 Elṭāf-ı bī-nihāye-i Mevlā zuhūr eder
Her laḫza her daḳıḳada bir ihtisām ile
- 4 Dikḳat olunsa bir kere aḫvāl-i 'āleme
Envār-ı Hāḳ tezāhūr ed[er] şubḫ u şām ile
- 5 Ḳalb-i muvaḫḫidine ṭolar nūr-ı Ahmedī
Ḥāşiyyet [ü] kerāmet-i şehri-i şıyām ile
- 6 İ'lān olunca ṣābit olup rü'yet-i hilāl

²¹⁸ Kaside, “Şeyhü'lislām Cemāl Beg Efendi Ḥazretlerine Taḳdīm Olunan Bir Ramazāniyye” başlığını taşımaktadır.

‘Ālem şıyāma niyyet eder emr-i ‘āmm ile

7 Ğandīl yanar başında mināre cevāmi‘iñ
İcrā olunca emr-i ħabūl resm-i tām ile

8 Bir ravza-ı cinān kesil[ir] ser-te-ser cihān
Cennet ħoħusu gelmege başlar meşām ile

9 Hep cāmi‘ ü mesācide raĥmet nişār olur
Biñ bāb-ı maġfired açılır ihtimām ile

10 Mücrimleriñ günāhını Allāh ‘afv eder
Her bir daħıħa ‘avn-i Ĥudā inzimām ile

11 ‘Ācizleriñ du‘āsını Mevlā ħabūl eder
El ħaldırınca Cānib-i Ĥaħħa ħıyām ile

12 Girü beyān o ānda gelir āyetiñ oħur
Efkāra bid‘ā olunca şalāt u selām ile

13 Vā‘iz efendi sedd ediyor bāb-ı cenneti
Rāzı olur mu baħlavayı inħısām ile

14 Pür-iştiḥādır ‘ālemiñ aġzıñ şulandırır
Derse verir nihāyeti baĥs-i ta‘ām ile

83b

- 15 Söyledi gāh cenneti gāhī cehennemi
Biñ şekle koydu dersi lisān-ı ‘avām ile
- 16 Şiddetle gāh gāh urarak rahleye elin
Girmişdi faşla ba‘zı zevāt-ı kirām ile
- 17 Elden kaçardı rişte-i temkîni n’eylesin
Taḫṣîl ederdi ḫarf-i ceri iltizām ile
- 18 Ey ḫāris-i meşīḫat-i İslām [ü] dīn-penāh
Devr eylesin zamāne murādınca rām ile
- 19 Allāh mübārek eyleye bu māh [u] rüzeyi
Her sā‘atîñ sa‘îd ola böyle devām ile
- 20 Faḫr eylerim ḫaşıde-i tebrîkim ‘arz edip
Cân ḫānesinde şakladığım ihtirām ile
- 21 Ḥāşā şikāyet etme degil gerçi niyyetim
Celb etmedir ‘ināyetiñ ‘arz-ı merām ile
- 22 Ben çekdiğim felâketi şerḫ etmek istemem
Şormaz kader de ḫâtırımı bir selām ile

- 23 Ğurbet yetişdi cānıma kār etdi el verir
Ol çāre-sāz-ı zaħm-ı dile iltiyām ile
- 24 Göñlümde hāşıl oldu vaṭan ārzūları
Mevlā müyesser eyler ise ecr-i tām ile
- 25 Mekkī zamāne cā' izeye vermiyor cevāz
Berce ķasīdesi oķusam bir maķām ile
- 26 Sen ol kerīmsiñ ki keremkārlar seniñ
Mażhar olur 'ināyetine bir kelām ile
- 27 Sen bezm-i 'āfiyetde sa'ādetle dā' im ol
Düşmenleriñ mübeşşir ola inhizām ile

87b

20²¹⁹**Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün**

- 1 'Ale's-şabāh heyūb eyledi nesīm-i sürūr
Muķaddimāt-ı bahār-ı sa'ādet etdi zuhūr
- 2 Göründü necm-i seħerrü'ş-şeref meṭālī'den
Güneş şu'ā'ını şaldı aña ṭalī'a-ı nūr

²¹⁹ Kasidenin herhangi bir başlığı bulunmamaktadır.

- 3 Kılınca baħş-ı tecellî Cenâb-ı Celle Celâl
Münevver oldu cihân cûşa geldi sâha-ı Tûr
- 4 Kemâl-i zînet ile âsumâna döndü zemîn
Gezerdi meş‘aleler ellerinde leşker-i hûr
- 5 Şafâ-yı hâtır ‘umûmî bütün gönüller şen
Cihân cihân olalı görmedi bu rûtbe sürûr
- 6 Meger cülûş-ı hümâyûn meymenet-maķrûn
Bu yevm-i sa‘da müşâdif imiş olurmuş sûr
- 7 Bugün sa‘âdet-i ‘Osmânîden teceddüd eder
Bugünkü günde olur ser-te-ser cihân pertev
- 8 Cenâb-ı Hâzret-i Sultân Hamîd ‘adl-âyyîn
Odur şehenşeh-i a‘zam hâlîfe-i manşûr
- 9 Livâ-ı nuşreti tezyîn eder emâkini
Şu‘â‘-ı devleti eyler cihânı nûr-â-nûr
- 10 Zamân şevketi revnaķdadır feżâ‘ildir
‘Ulûvv-i himmeti her ân gün gibi manzûr

- 11 Hāl-ı Hāzret-i Allāh kemāl-i lūtfundan
Anı kerāmet ü hıkm̄etle eylemiř meftūr
- 12 Mu‘aẓẓamāt-ı umūr-ı cihānı hāl eyler
Getirmez āyīne-i ıālbine ğubār-ı fūtūr
- 13 Muḥāl gördüğünü ‘ālemiñ eder teshīl
Yol açdı semt-i Hicāza o şehriyār-ı ğayūr
- 14 Bu yolda dīne olan ‘azmini göreydi eger
Ebū Ḥanīfe ıālırdı teşekküre mecbūr
- 15 Olursa böyle gerek işte ḥādimü’l-kerīm
‘Ulüvv-i ‘āṭıfeti ile dā’imā me’cūr
- 16 O nice himmeti ‘Ayn-ı Zübeydeye cārī
Zülāl-i ‘āṭıfeti kıldı ‘ālemi mesrūr
- 88a
- 17 Ḥudā-yı ‘Azze ve Cell nuşretiyle tevfiķiñ
Cenāb-ı pādişeh̄e kıldı müsteřār-ı umūr
- 18 Yazasın her sene yevm-i cülūsuna tebrīk
Kıvām-ı salṭanatı ile tā-be-yevm-i fūtūr
- 19 Göreydi ıādr-i bülend-i şeh-i keremkārı

Gedā alırdı yanında Sikender-i mehūr

20 Eger iitse Aristo iābet-i re' yĩn

eh-i hicāba dūerdi yazar iken destūr

21 Du'ā-ı devletine mūnhaır būtūn efkār

Devām-ı evketine muntazır sipāh-ı udūr

22 İlāhĩ 'askerini nev-be-nev muzaffer kıı

İlāhĩ nuret ile eyle albini ma'mūr

23 İlāhĩ tālĩ'ini gūn-be-gūn sa'ıd eyle

İlāhĩ dūmenini eyle dā'imā mahūr

24 Bu hānedān-ı celīle ilāhĩ kec baanıñ

Sihām-ı ahr ile olsun hemīe gōzleri kūr

25 Cesāret eyledi Mekkĩ edeble tebrīke

Kemāl-i evk ile tezyĩn oldu hāne-i mūr

26 Alırdı nām-ı haĩri lisān-ı tevĩre

Bu nev aĩdemi gōrseydi Nef'ĩ-i mafūr

27 Bu yolda dīne olan sa'yini gōreydi eger

Ebū Hanīfe olurdu teekkūre mecbūr

4.4.2. Tarihler

4.4.2.1. Kasîde Nazım Şeklinde Yazılanlar

29a

1²²⁰

Fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün

- 1 Hâbbezâ Pâdişâh-ı devrânî
Cûşa geldi ‘ulüvv ü ihsânı
- 2 ‘Âlemi ser-te-ser kılıp ma‘mûr
Kıomadı dilde beyt-i vîrânı
- 3 Çünkü ol Pâdişâh-ı Cem-şâsemiñ
Tutdu âfâkı şevket ü şânı
- 4 Ya‘nî Sultân ‘Azîz ‘adl-âyîn
Ki odur kevne zıll-ı Yezdânı
- 5 Dâ‘im eyle serîr-i ‘izzeti
Yâ Rab ol Pâdişâ[h]-ı zî-şânı
- 6 İşte her emri maḥẓ-ı ilhâmdır

²²⁰ “Bahriyye Nâzırı Ra‘ûf Paşa Hâzretlerine Takdîm Olunmuşdur” başlığını taşımaktadır.

Seyr edin ol şeh-i kadir-dānı

- 7 Sen Ra'ûf-ı müşîr-i devletsin
Pâdişâhın 'adâlet erkânı

29b

- 8 Saña tefvîz olunca bahriyye
Azdı tersânenin dahı şânı

- 9 Kâdrin ez-cümle eyleyip terfî
Saña verdi nişân-ı 'Osmânı

- 10 Sîne-i iftihâra ta'alluk et
O nişânı ey âşaf-ı şânî

- 11 Sen feţânetle olasıñ ma'rûf
Saña der mi melek mihmânı

- 12 Fikr ü tedebbürün âsafü'l-Hak
Lerzenâk etdi mülk-i İrânı

- 13 Dâ'im olsun hemîşe üstünde
Nazar-ı Hâzret-i Cihân-bânî

- 14 Mekkî târîh-i cevherin buldum
'Afv olunsun hatâ vü nokşânı

- 15 Saña verdi şeh-i hümā-sāye
 Bir muraşşa' nişān-ı 'Osmānı
 -1292-

33b

2²²¹

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

- 1 Ey şehensāh-ı kerem ma' delet- 'unvān-şiyem
 'Adl ü dādın ile maḥv oldu sipihriñ sistemi
- 2 Sensiñ ol şāhib-i 'irfān-ı 'adālet-pīşe
 Münḥaşır zātını vaşfa şu'arānıñ kalemı
- 3 Sensiñ ol pādīşeh-i şadr-ı serīr-i ḥikmet
 Luṭfuñ eyler müteḥayyir nice ehl-i ḥikemi
- 4 Kuvvet-i tālī' in ey zāt-ı hümāyūn-iqbāl
 Bendeñe bende idi 'adl ile Dārā vü Cemi
- 5 Ğazab [u] ḥışmla bir kerre nigāh eyler iseñ
 Alır a'dālarıñ ol dem göze rāh-ı 'ademi

²²¹ "Kaşide-i Tārīhiyye" başlığını taşımaktadır. Manzume, kıt'a nazım şeklinin özelliklerine sahiptir. Şairin beyanı esas alınarak bu kısımda yer verilmiştir.

- 6 ‘Askeriniñ olıcaķ biñ zafer[i] mübşir
Nuşret [ü] ‘avn-i ilāhī olur elbet ‘alemi

34a

- 7 Ƙuvve-i beriyye [vü] baħriyyeñ etdiñ ikmāl
Eylediñ milletiñ uğrunda bu ‘ālī-himemi
- 8 Ben bu da‘vādayım ‘ālem de aña şāhiddir
Görmedi çeşm-i felek sen gibi şāhib-keremi
- 9 Yā Rab ol pādişehiñ sālını mes‘ūd eyle
Eylesin bülbül-i şeydā [ki] bu rengīn nağamı
- 10 Nām-ı vālāsı gibi zātını da eyle ‘azīz
Şeref ü ‘izz ile günden güne artsın haşemi
- 11 Cūd u ihsān u ’ināyyāt-ı şehensāh-ı cihān
Ebkem etmez mi ‘aceb Hātem-i şāhib-himemi
- 12 Ger açılsa o şehiñ dürc-i güher-efşānı
Nuţku kıble-reh ederdi fuşahā-yı ‘Acemī
- 13 Ne feşāhat ne belāgat ne ħalāvetdir kim
Gūyiyā lü’ lü’ [vü] firūze tolu dürc-i femi
- 14 Ne felek ‘arş-ı mu‘allā-yı cihān turduķça

Vermesin Һazret-i Mevlā aña keder [ü] elemi

- 15 Söyledi cevher-i tārīhini Mekkī hāmem
İşte gerdün yine bir yaşına başdı kadem
-1292-

48a

3²²²

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Һamdu li‘llāh yine oldu sa‘ādet meşhūd
Erdi bu millet-i mes‘ūdeye luṭf-ı Ma‘būd
- 2 Bāreka’llāh şerefle yine geldi nev sāl
Қader āyīne-i iḳbālde göster[ir] vücūd
- 3 ‘Ālemi lerze verir saṭvet-i ‘Osmāniyye
Hedefe etdi işābet yine tīr-i maḳşūd
- 4 Şeh-i Fārūḳ-şiyem Һazret-i Sulṭān Һamīd
Eyledi velvele-i ‘adl semāvāta su‘ūd
- 5 Minnet Allāha ki ol hāmī-i mülk-i millet
Verdi efkār-ı haḳīmāne ile ‘āleme sūd

²²² “Tārīḥ-i Sāl” başlığını taşımaktadır.

48b

- 6 Göricek re' fetini devletine şefkatini
Tutuşur âteş-i ıasretle yanar ıalb-i ıasūd
- 7 Eylesin her bir umūrunda muvaffak Mevlā
Gerden-i dūşmen-i bed-ıāhı ola hūn-ālūd
- 8 Sāl tārīhini taıdīs ile yazdım Mekkī
Şehriyārā ola bu sāl mübārek mes'ūd
- 1301-**

21b

4²²³**Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün**

- 1 Zamān-ı devr-i 'adlı ger temāşā ise āmālīñ
Der-i şevket-me'āb-ı pādīşāha 'arz et aıvālīñ
- 2 Felek var ıurma 'arz-ı hācet eyle bārgāhından
Egerçi gerdişinde var ise zātınca eşkālīñ
- 3 ıader var ilticā kııl sidde-i pāk-i mu'allāya

²²³ "Tārīı-i Sāl-ı Cedīd" başlııını taşımaktadır.

Yüzün sür hāk-pāy-ı şehriyāra ‘arz edip hālīñ

4 Kalem var şöyle taṣvīr eyle artık levha-ı çarḥa
Mübārekdir mübārek Pādişāhım ṭālī’ iñ sālīñ

5 Yazarken vaṣf-ı pāk-i ‘adl ü dādīñ hāme zabt olmaz
Ṭayanmaz kuvvet-i pāzūsu olsa Rüstem-i Zālīñ

6 İlāhī kıl muṣaffer Ḥazret-i Sulṭān Ḥamīd Ḥānı
İlāhī kudretiñle dā’im eyle devr-i iḳbālīñ

7 Du‘ā-yı devletiñ yād eyle Mekkī söyledim tārīḥ
Ḥudā mes‘ūd ede ṣāhenṣeh-i devrāna her sālīñ

-1311-

19a

5²²⁴

Müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün

1 Sulṭāñ Ḥamīd Ḥānı Ḥudā luṭfuyla tebṣīr eyledi
Şoñra vücūd-ı pākini bu mülke taḳrīr eyledi

2 Çünki ebü’l-ḥayrāndır elṭāfi bī-gāyātdır
Zātına feyz-i nuṣreti Allāh taḳdīr eyledi

²²⁴ “İstānbül Şu Bendleri Ḥaḳkında Ḳasīde-i Tārīḥiyyedir” başlığını taşımaktadır.

- 3 Böyle gerekdir Pādişāh böyle gerek ‘ālem-penāh
Āsārınıñ ‘ulviyyetiñ tā ‘arşa taḥrīr eyledi
- 4 Qalmış idi bendler ḥarāb yollar bozuḳ ‘abeş
Girmezdi İstānbūla āb ta‘mīr [ü] taḥhīr eyledi
- 5 Yapmışdı eslāf-ı ‘izām vermişdi Takṣīme nizām
Zā’ir olunca intizām mecrāyı taḡyīr eyledi
- 6 Yoḳdu ḥavuzlardan eṣer vīrān idi sedd ü kemer
Maḳsim bozuḳdu ser-te-ser şāhāne ta‘mīr eyledi
- 7 Yapardı cümle bendleri ḥāḳān-ı şāḥib-iḳtidār
Baḳ himmet-i ḳudsiyyesi dünyāyı esīr eyledi
- 8 Her gūşe[si] bir selsebīl aḳdıḳça şu mānend-i Nīl
Sultān-ı deşt-i Kerbelā zevḳ ile tekbīr eyledi
- 9 Bu şübhesiz ilhāmdır ḳudsiyyeye ithāmdır
Ecdādınıñ ervāḥını bu yolda tesrīr eyledi
- 10 Fenn-i bedī‘e ḳıl nazar gördün mü böyle bir eṣer
Ḥayrān ḳalır mi‘mārlar ḳudret mi taṣvīr eyledi

- 11 Yā Rabbi şāh-ı ‘ālemi mahfūz kıl āfātdan
Mā-yı inbāt-ı luṭfuñu ‘atşāna teksīr eyledi
- 12 Yazdı hūlūs-ı kalb ile Mekkī kulu tārīhini
Sultān Hamīd Hān bendleri haqqıyla ta‘mīr eyledi
- 1312-**

70b

6²²⁵

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Hamdu li’llāh ‘ināyet-i Hudā-yı müte‘āl
Şevket-i pādişeh-i ‘āleme verdi iclāl
- 2 Sāl-ı nev eyledi tecdīd-i libās-ı nuşret
Bāreka’llāh şehenşeh-i hümāyūn-ıkbāl
- 3 Ser-te-ser velvele-yi ‘adl ile tıldu ‘ālem
Şimdi her yerde olur cevır ü sitem intikāl
- 4 Zāt-ı şāhānesidir mihr-i hūlāfet-pāye
Şükrüli’llāh budur mertebe-i ‘ālū’l-‘āl
- 5 Zātıdır şems-i münevver ki ilā yevm-i kıyām

²²⁵ “Tārīh-i Sāl” başlığını taşımaktadır.

Yād olur nāmı ‘adālet ile Fārūḳ-miṣāl

- 6 Zātıdır ḳāfile-salār-ı mülūk-i İslām
Şevket [ü] şānını hıfz eyleye Hāḳ Celle Celāl
- 7 Vüs‘at-ı sāha-ı tedbīr olunmaz taṣvīr
Cevher-i ḥikmetidir dehri ḳılan ferruḥ-miṣāl
- 8 İnfikāk eylesin nūr-ı zafer zātından
Tā ki taṣṣīb ede şehir-i Ramazānı şevvāl
- 9 Yazdı Mekkī ḳavli tebrīke merci‘-i tārīḥ
Mecd ola Hāzret-i Sulṭān Ḥamīde nev sāl
-1313-

19b

7²²⁶

Müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün

- 1 Ey şeh [ü] Fārūḳ-ı ‘adālet-hemāl
Mevhibedir zātıña feyz ü kemāl
- 2 ‘İlm ile ‘irfān [u] kemālāt ile
Eyledi mümtāz seni Kird-gār

²²⁶ “Tārīḥ-i Nev-Sāl” başlığını taşımaktadır.

- 3 Devletini şer‘ ile emr eyledi
Şevketiniñ hâfızıdır Lâ-yezāl
- 4 Taht-ı hilâfet ile mebrûksuñ
Emr-i İlâhîye edip imtişāl
- 5 Faht-ı mülûk olduğuna şübhe yok
İşte zamān işte mekân işte hāl
- 6 Öyle mu‘azzamsıñ eyā tâc-dâr
Her nigehiñ dehre verir i‘tidāl
- 7 Bârgēh [ü] dergehine yüz sürüp
Günde biñ İskender eder ibtihāl
- 8 Devr-i hümâyûnuñu taqdīs ile
Yād ederiz ‘aşrıñı bāb-ı hayāl
- 9 Hādīm olup şems ü kamer bezmine
Birisi gündüz kıla biri leyāl
- 10 Şānıñı ‘ālī kılıp Allāh seniñ
Eyledi bu ümmete bezl-i nevāl

20a

11 Pādişāhım şevket ü iqbālını
Zātiña tebrîk ederek geldi sāl

12 Böyle gerekdir olıcak Pādişāh
Böyle gerek zāt-ı hamīdü'l-hışāl

13 İşte tevārīḡ-i selef kıl nazār
Zātiña va'llāhi bulunmaz mişāl

14 Āyet-i nuşret yaza şemşīrine
Dest-i meşīyyet ile Celle Celāl

15 Maḡz-ı 'ināyetsiñ eyā şehriyār
Saltanatıñ görmeye aşı zevāl

16 Söyledi tārīḡini Mekkī kuluñ
Ḥarf ile ihlāş ile yaz irticāl

17 Göstericek şehr-i Muḡarrem hilāl
Sāl-ı cedīd eyledi 'arz-ı celāl

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Bāreka’llāh eyā pādişeh-i heft-iqlīm
Eylediñ luţfuñu aqtār-ı cihāna ta‘mīm
- 2 Şükru’llāh eyā ravza-ı Āl-i ‘Osmān
Kıldı nuşret ile tebşir seni Rabb-i kadīm
- 3 Hamdu li’llāh ki ey zāt-ı hilāfet-pirā
Re’y ü tedbiriñ ile oldu cihān baġ-ı Na‘īm
- 4 Āşikār eyledi vechinde tecellīyi Hudā
‘Aql-ı kül meclis-i ‘irfān ile olmaz mı nedīm
- 5 Emr edip ‘ālemiñ işlāhını Allāh seni
Eyledi ‘adl ile ārāyiş-i taht [u] dīhīm
- 6 Naşıl olmaz ‘acebā emrine herkes münkād
Yā naşıl etmez ‘aceb zātına ‘ālem ta‘zīm
- 7 Ey keremkār-ı cihān Hāzret-i Sultān Hamīd
Görmedi çeşm-i felek müşkili Allāhu ‘Alīm

²²⁷ “Tārīḫ-i Sāl” başlığını taşımaktadır.

- 8 K̡adriñ o rütbe büyükdür ki eyā zıll-ı Hūdā
Güç bulur şanıña nisbetle bütün emr-i ‘azīm
- 9 Nazar-ı ‘atıfetiñ her cihete şāmildir
Eylemez eylediğñ luṭfu çemenzāra nesīm
- 10 Eylediñ ni‘met-i ‘adliñle cihānı dīl-sīr
Ey hümā-sāye felek-pāye şehensāh-ı ḥalīm
- 11 Devriñi görse şaşar Nūşirevān-ı ‘ādil
‘Adliñi görse eder idi ‘inānıñ teslīm
- 12 Şafvet-i ḳalbiñe olmaz mı melekler ḥayrān
Cevher-i ‘aḳlına mebhūt Felāṭūn-ı ḥakīm
- 13 Yalıñız şarkı degil ġarbı da ḳıldıñ ihyā
Neşr-i envā‘-ı ‘adālet ile ey zāt-ı kerīm
- 14 Ġıbṭa etse yeridir çünki mülūk-ı eslāf
Āferīn ḥān-ı fütūḥātına Sulṭān Selīm
- 15a
- 15 Seni mañşūr [u] muẓaffer ḳıla Hāḳ Celle Celāl
Ḥaşre dek nām-ı hümāyūnuñ olunsun ta‘zīm

- 16 Geldi nev-sāl sa'adetle mübārek olsun
Kevkeb-i t̄ālī' iñ olsun Yed-i Beyzā-yı Kelīm
- 17 Hānedānıñ ile Hāk dā'im ede tahtında
Devletiñ hıfz ede Allāh bi-haqqın 'am[ī]m
- 18 Hālīk-i arz [u] semā zātıñ ey şāh-ı cihān
Şevket [u] satvet ile eyleye tahtında muķīm
- 19 Devletiñ k̄a'im ola Pādişāhım tā ki felek
Ola devrinde devām üzre fuşūla taķsīm
- 20 Budur Allāh 'Azimü's-şāna du'āsı halkıñ
Girmesin dā'ire-i devletine re'y-i saķīm
- 21 Mekkiyā şānıñ taķdīs ile yazdım tārīḥ
Ede nev-sāl ile mes'ūd Hudāvend-i raḥīm
- 1316-**

20a

9²²⁸

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

- 1 Keremiñ yād olıcaķ Hāzret-i Sultān Hamīd

²²⁸ "Tārīḥ-i Sāl" başlığını taşımaktadır.

Şevk ile ‘arşa ‘urûc etdi şadā-yı taḥmīd

2 Nāşir-i nūr-ı ‘adāletīñ eyā şāh-ı cihān
Müjdecidir añı aḳtār-ı cihāna ḥūrşīd

3 Sen o deryā-yı seḥāsīñ ki eyā kān-ı kerem
Cūduna nisbet ile ḳatre ḳalır Baḥr-ı Sefīd

4 Seniñ o zāt-ı mu‘azzamīña Cenāb-ı Allāh
Eyledi emr-i ḥilāfet ile ḥükmüñ te’yīd

5 Sen nizām-ı öz-i aḥvāl-ı cihānsīñ her ān
Sīret-i Ḥazret-i Fārūḳı edersīñ taḳlīd

6 ‘Aḳl-ı küñ zāt-ıñ içün mevhibe-i Bārīdir
Felegiñ ḥademi var re’yini ḳılsın tenḳīd

7 Keremiñ görmedik ‘ālemde ‘aceb kim ḳaldı
Ey semā-sāye felek-pāye şehenşāh-ı ferīd

8 Şevket ü saṭvet-i ḳadriñ ne ḳadar ‘ālīdir
Pās-bān yaya ḳalır bārgesinde Cemşīd

20b

9 Heybeti şavleti dünyāyı yerinden şarşar
Ḳaḅḅı bir semte eger leşkeriñ etsiñ taḥşīd

- 10 Vaşf-ı şāhāneñi yazdıķça velīyyü'n-ni' met
Hāmeme āyet ü kudret veriyor Rabb-i Mecīd
- 11 Bārek[al'lāh] eyā pādişeh-i heft iklīm
Geldi i'lān-ı meserret ederek sāl-ı cedīd
- 12 Āyet-i feth yazıp kabzā-yı şemşīrine
'Ömrüñ Allāh melekler kadar etsin temdīd
- 13 Mekkiyā cevher-i tārīh ile yazdım tebrīk
Bā'is-i nusret-i nev pādişehim sāl-ı cedīd
- 1317-**

69a

10²²⁹**Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün**

- 1 Bāreka'llāh yine geldi mübārek eyyām
Eylerim 'arz ile tebrīk selāmet-encām
- 2 Şükrüli'llāh erişdi yine feyz ü ikbāl
Luţf-ı yārı ile şād oldu kulüb-ı İslām

²²⁹ “Şeyhülislām Hāzretlerine Tārīh-i Sāl” başlığını taşımaktadır.

- 3 Bize gösterdi felek rābıta-yı gerdişini
Yine āyine-i hikmetle hādīs-i ahkām
- 4 Tāli‘ -i sāl ile ferhunde ol ey şāhib-i cāh
Eylesin Hāk seni mes‘ūd ilā yevm-i kıyām
- 5 Sensiñ ol fāzıl-ı ‘allāme ki zātıñla seniñ
İftihār etse yeridir ‘ulemā-yı ‘allām
- 6 Gösterip ‘ilm-i siyāsetde yed-i tūlānı
Hidmet -i nāfi‘a-ı devlete kadriñ iqdām
- 7 İltifātıñ ile mesrūr olur erbāb-ı kemāl
Sen kemāl ehlini gördükçe edersin ikrām
- 8 Re’y ü tedbīr-i Felātūn ki hālim hayrān
Şūret-i fikrini taşvīrden ‘āciz ressām
- 9 Şaşa cer’iyye eger devrini çarh-ı devvār
Sen verirseñ felege ahsen-i şūretle nizām
- 10 Nāmımı defter-i maḥşūşuna kayd eyle benim
İstemem ki ölene kayd-ı sicill-i aklām
- 11 Dā’im olsun naẓar-ı şāh-ı cihān üstünde

Gelmesin zerre kadar albine irk ü lm

69b

- 12 Eylerim cevher-i trh ile Mekk tebrk
D'im 'izz ü sa'det bula eyh'lislm

-1319-

12a

11²³⁰

Mef'ln mef'ln mef'ln mef'ln

- 1 Bu bir 'ar- dl-r-y ehenh- mkerremdir
Bu devr-i Hzret-i Sultn Hmd Hn- mfhemdir
- 2 Bu bir Frk-alet ehriyr- 'fet-sye
Emr'l-m' minn zll- Hud Hn- a'am[dır]
- 3 Bu bir kiver-gnn tli'-i ferhunde-flıdır
Bu sl- hcnet-i efz-y sa'detle tev'emdir
- 4 Ne mmkindir 'lurv-i nn tadr o Hnn
'Ummun znn u tamn etdiginden de muazzamdır
- 5 N'il kl [hep] nedir bu evket ü icll sultn
Nazrn grmedi em-i felek Allhu a'lemdir

²³⁰ "Trh-i Sl" balın taımaktadır.

- 6 ‘Adālet merḥamet bu ḥāndāna luṭf-ı Yezdāndır
Kelāmım sāniḥāt-ı İbn-i Sīnādan mütercemdir
- 7 İlāhī pādişāhlar pādişāhı maḥẓ-ı luṭfuñla
Şeh-i devrānı mülk ü millete baḥş it ki elzemdir
- 8 Yine bir levḥa-yı ş[ī]rīn taṣvīr eyledim Mekkī
Du ‘āsı pādişāhıñ cümle eşyādan muḥaddemdir
- 9 Biñ üç yüz on tokuzdur sāl-ı hicret eylerim tebrīk
Mübārekdir şehenşāh-ı cihānıñ sālı hurremdir
- 1319-**

61a

12²³¹**Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün**

- 1 Hezārān ḥamd u bī-ḥad şad-hezārān şükr-i bī-ğāye
Bi-ḥamdi’llāh erişdik böyle bir vaḳt-i fer-efzāya
- 2 Yine dillerde oldu zevḳ u şādī ölmesin şimdi
Meserret ile zümrüd ferş edildi zīr ü bālāya

²³¹ “Tārīḫ-i Meşīḥat-ı Ferverdī” başlığını taşımaktadır.

- 3 Yine devr-i felekde h̄usn olundu zevk-i ḡun-ā-ḡun
Zamān telk̄in-i ūshr-āyīn eder necm-i S̄ureyyāya
- 4 Muvaffak eyle yā Rab Pādīshāh-ı Āl-i ‘Osmānı
Budur halkıñ niyāzı dā’imā dergāh-ı Mevlāya
- 5 Muẓaffer kıl ilāhī H̄azret-i Sultān H̄amīd H̄anı
Mu‘ammer ola yā Rab ol ūshenūshāh-ı h̄umā-sāye
- 6 Saña tevdī‘ edince ferve-i beyzā-yı fetvāyı
Emānet buldu ehliñ geçdi el-hak dest-i vālāya
- 7 Dehānıñ mantıku’l-āhīr kelāmıñ feyz-i Bārīdir
Saña Şadrü’ş-şerī‘a dense lāyık ey felek-pāye
- 8 Felātūn tıfl-ı ebceddir yanında ders-i hikmetde
Verirdi lerze nuṭkuñ görmüş olsa İbn-i Sīnāya
- 9 Göreydi nūr-ı vech-i pākini İskender-i meşhūr
Elin sürmez idi va’llāhi mir’āt-ı mücellāya
- 10 Seni hıfz eylesin her dem muvaffak eylesin Allāh
Erişsin her günüñ her sâ‘atıñ a‘lādan a‘lāya
- 11 İştidim kıdsiyāndan söyledim tārīhini Mekkī

‘Ömer Lütî Efendi sāye şaldı cāh-ı fetvāya

62b

13²³²

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Eyā şehenşeh-i ‘ālī-tebār ‘adāletvār
Eyā ḥalīfe-i rūy-ı zemīn kerem-mikdār
- 2 Sen ol kerīm-i kerāmet-şi‘ārısın ki seniñ
Ḥizāne-i kereminden ederler istimdād
- 3 Cenāb-ı Ḥazret-i Fārūka imtişāl etdik
‘Adāletiñle ser-ā-ser cihānı kıldıñ şād
- 4 Rikāb-ı şevketine yüz süzer biñ İskender
Der-i ‘ināyetine ilticāda cümle ‘ibād
- 5 Şitāb eder yine tebrīke zāt-ı aqdesini
Hemīşe ḥalk-ı cihān luṭfuñ eyleyip ta‘dād
- 6 İlāhī şevketini dā‘im et Ḥamīd Ḥānıñ
İlāhī zerre kadar görmesin mizāc-ı fesād

²³² “Tārīh-i Sāl” başlığını taşımaktadır.

- 7 Cihāna neşr olıcaḡ Mekkiyā bu nev tārīḡ
Teceddüd etdi yine sāl-ı nev mübārek-bād

4.4.2.2. Kıt'a Nazım Şeklinde Yazılanlar

33a

14²³³

Fe'ılātün fe'ılātün fe'ılātün fe'ilün

- 1 Hulefā-yı oḡa-yı terceme 'Āşım Beg kim
'Azm-i firdevsi beḡā etdi gelince fermān
- 2 Yādigār eyledi üç dāne ciger-pāresini
Dest-i şefḡatle baḡa dāye-i ḡudret her ān
- 3 Pārelensin tutuşup sīnesi ḡarḡ-ı dūnuñ
Bī-mürüvvet felegi Hāḡ ede ḡāk[le] yeksān
- 4 'İllet-i müdhīşīye dūş olup ol bī-ḡāre
Bir Felāḡün aña gösteremedi ol dermān
- 5 Yazdı tārīḡini mu'cem ile Mekkī ḡāmem
Ḳıla 'Āşım Begi yā Rabbi sezā-yı ḡufrān

-1281-

²³³ "Tārīḡ-i Vefāt-ı 'Āşım Beg" başlığını taşımaktadır.

33a

15

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Kıymakām olmuş iken hayfā kazā-yı Māçine
Murğ-ı cānı per açıp kıldı kazā-yı tayrān
 - 2 Bir nişāngāha ok urur atıyorken nā-gāh
Etdi el kazā cism-i ‘Aliden güzerān
 - 3 Eşk-i hasret ile tārīhini yazdım Mekkī
Reh-i Hakkā Alī Beg atdı şehādet ile cān
- 1285-**

9a

16²³⁴**Mef‘ülü fā‘ilātün mef‘ülü fā‘ilātün**

- 1 Ey şāh-ı dād-ḥaşlet ey nūr-ı ‘ayn-ı ümmet
Kıldıñ yine ‘ināyet halkı oldu pür-meziyyet
- 2 Olsun celīl-i kadriñ ehlini buldı şadriñ
Rüz-ı ‘adālet aşrıñ olmaz mı şād millet

²³⁴ “Tārīḥ-i Sāl Midḥat Paşa'nın Şadāretine Söylenmiş idi” başlığını taşımaktadır.

- 3 Tebrîk için yazıldı mu‘cemle Mekkî târîh
Şadr-ı serîr-i devlet Midhatla buldu zînet
-1289-

42b

17²³⁵

Fa‘ilâtün fa‘ilâtün fa‘ilâtün fa‘ilün

- 1 Hâzret-i Sultân Hamîd Hân ‘adâlet-pîşe
Dest-i te‘bîdindedir şâhib-kırân âyînesi
- 2 Öyle bir şâhenşeh-i ‘âdil ki zât-ı akdesi
Hâmî-i dîn-i mübîn Kerrûbiyân âyînesi
- 3 İrtifâ‘-ı kadr-i şâhenşâha kıl medd-i nazar
Arz [u] gerdün ser-müdânî âsumân âyînesi
- 4 Çün teceddüd eyledi sâl ile ‘aşr-ı ma‘delet
Rû-be-rû geldi meserretle hemân âyînesi
- 5 Kırdı çevgân-ı kazâ mir’ât-ı kalb-i düşmeni
Dürlü şûret gösterir artık her ân âyînesi
- 6 Eylesin Allâh muzaffer secdede ‘arz eyledim

²³⁵ “Târîh-i Sâl” başlığını taşımaktadır.

Bārgāh-ı ‘izzete Mekkī lisān āyīnesi

- 7 Bāreka’llāh hicretiñ biñ üç yüzüncü sālidir
On üçüncü devri gösterdi zamān āyīnesi
-1300-

56a

18²³⁶

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Bir zamān maḥkeme-i şer‘iyye
Münkesirken dil-i ‘āşıkvārı
- 2 Himmet-i kudsiye-i peygamber
Kıldı ihyā o mübārekvārı
- 3 Şer‘-i ‘ālīyi ilā yevm-i kıyām
Eylemez emr ile ibkā yārı
- 4 Kādı-ı belde iken ‘abd-i ḥaḳīr
Naḳş olup levḥ-i dile i‘mārı
- 5 Etmedim zerre delālet ü kuşūr
Eyledim çarḥı anıñ mi‘mārı

²³⁶ “Sivas Maḥkeme-i Şer‘iyyesine Tārīḥ” başlığını taşımaktadır.

6 Kalmaz âdem bu fenâ dünyâda

Ne sa'âdet ki kıala âşârı

7 Var ola Hâzret-i Sultân Hamîd

Tâ ki döndükçe felek pergârı

8 Yazdım encâmına Mekkî târîh

Ola aḥkâm-ı şerî'at cârî

-1301-

54b

19²³⁷

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1 Nâm-ı şehenşâha yapırdıdık bu dil-cû çeşmeyi

Teşnegân-ı âleme karşı imâmeyn aşkına

2 Hâzret-i Sultân Hamîd Hân-ı inâyet-pîşeniñ

Luḫfu cârî sū-be-sū yâ-hû imâmeyn aşkına

3 Dü-zebân-ı lüleden Mekkî dedim târîhini

Çeşme-i âliye gel iç şu imâmeyn aşkına

-1301-

²³⁷ "Târiḫ-i Çeşme-i Der-Sîvâs" başlığını taşımaktadır.

57b

20²³⁸**Mef'ülü fā'ilātün mef'ülü fā'ilātün**

1 Şad hamd [u] şükrü'lillāh bā- 'izzi Bāreka'llāh

Ferhunde t̄ālī' idir şāhenşeh-i zamānıñ

2 Sāl-i sa'id-i şāhī iqbāl-i Padişāhı

Nūr-ı mükerrerimidir āyīne-i cihānıñ

3 Yā Rabbi kıl mu'ammer yā Rabbi kıl muẓaffer

Her sālīñ eyle mes'ūd Allāh bu ḥānedānıñ

4 Tahtında k̄ā'im olsun şevketle dā'im olsun

Ol şehriyār-ı akdes ihsānıdır Ḥudānıñ

5 Tārīhim oldu Mekkī şāyān-ı 'arz-ı taqdīm

Nev sālī ola mebrūk 'Abdu'lhamīd Ḥānıñ

-1307-

²³⁸ "Tārīḥ-i Sāl" başlığını taşımaktadır.

71a

21²³⁹**Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün**

- 1 El-emān ‘aksine devr eyledi çarḥ-ı devvār
Yine bir fāci‘a gösterdi bu mir’āt-ı kazā
- 2 Ne ‘aceb eyledi tecdīd-i merāsım gerdün
Gıtdi bir nādire-i dehr [ü] mücāhid ḥayfā
- 3 Şadr-ı devletde ferīḫ olmuş iken şad eyvāh
Geldi fermān-ı kazā eyledi terk-i dünyā
- 4 Bister-i rāḥatını ḥāk-i siyāh etdi felek
Şühedā zümresine dāḥil ola rüz-ı cezā
- 5 Yazdı mu‘cem ile tārīḥ-i vefātıñ Mekkī
Sefer-i bezm-i İlāh eyledi Sābit Paşa

-1313-

76a

22²⁴⁰**Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün**

- 1 ‘Arz et Huzūr-ı Nāzıma tārīḥ-i tarz-ı nev

²³⁹ “Tārīḥ-i Vefāt-ı Merḥūm Sābit Paşa Şām’da” başlığını taşımaktadır.

²⁴⁰ “Nāzım Paşanın Kerīmesine Tārīḥ-i Velādet” başlığını taşımaktadır.

Tebrîk edip kudûmunu bād-ı seher gibi

2 Allāh mu‘ammer eyleye pākîze defteriñ
 ılsın güşāde ālî‘ini nîlüfer gibi

3 Bir nûr geldi mihr-i şuhûr-ı mübāreke
 Verdi ‘Azîze ‘āleme zînet kamer gibi

-1314-

-76b-

23²⁴¹

Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

1 Bezm-i firdevse Fâtıma Zehrā
 ‘Azm edip cāniñ eyledi teslîm

2 Ola şāfi‘ Ĥadîcetü’l-kübrā
 Meskeniñ ıl İlāhî dār-ı na‘îm

3 Mülk-i fānîyi terk edip gitdi
 Raḥmet etsin Cenāb-ı Rabb-i Kerîm

4 Kime vardır beası gerdünuñ
 Vere Allāh hemîşe alb-i selîm

²⁴¹ “Ferîk Muştafâ Paşa Merḥûmuñ ayınvālıdesi Ĥaında” başlığını taşımaktadır.

- 5 Yazdı mu‘ceme ʔudsiyān tārīḥ
 ʔaṣr-ı bāğ-ı cinānda ola muḫīm
 -1315-

89b

24²⁴²

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Yine gösterdi kerāmetiñ ‘Alī Zencīrī
 Sūr yüzüñ ‘ārif iseñ ḥākine dervīṣāne
- 2 Bunda her ān oḡunur ism-i Celāl ü Tevhīd
 Tālib-i feyz iseñ ‘āṣıḳ ḥāzır ol devrāna
- 3 ʔara ʔıḳmaz yüzü Allāh diyü feryād edeniñ
 Eriṣir ḡulḡulesi bārgēh-i Yezdāna
- 4 Post-niṣīnine ḡüzel ḥāne yapıp vaḳf etdi
 Yādigār olmak iḡün silsile-i iḡvāna
- 5 Mekkiyā cevher-i tārīḥ ile ʔıldı tebrīk
 Şeyḫ Cemīl eyledi eşbābıñı bir kāṣāne

²⁴² “Bursa’da ‘Alī Zencīrī Dergāhı Hakkında “ başlığını taşımaktadır.

-1315-

69b

25²⁴³**Fe‘ilātün fe‘ilatün fe‘ilatün fe‘lün**

- 1 Mustafâ Nazm ĩ Begiñ Hâzret-i Hâk Celle Celâl
Bir güher-pâre ile eyledi nîk-tezyîn
- 2 Pederiñ eyledi paşa-yı kadem-i mes‘ûdu
Etdiler vech-i müzeyyende sa‘âdet tahmîn
- 3 Geldi dünyâya necâbet ile ol perî ki
Dâye-i kudret ede ‘iffet ü ‘işmet telkîn
- 4 Eṭval-i ‘ömr ile kılsın anı Allâh mebrûk
Açıla gülşen-i ṭab‘ında hezârân nesrîn
- 5 Yâdigârım ola Mekkî bu mücevher târiḥ
Hâlide Hânıma ‘âlem ola mihr-i zerrîn

-1317-

69b

26²⁴⁴**Fe‘ilātün mefâ‘ilün fe‘ilün**

²⁴³ “Târiḥ-i Velâdet” başlığını taşımaktadır.

²⁴⁴ “Enişte Hıfzî Paşa Merhûma Târiḥ” başlığını taşımaktadır.

- 1 Yanya vālisi hem kumandanı
Ol müzeyyen gāzanfer ü ekmel
- 2 Çünkü bir gāzī-i mücāhid idi
Kıldı cennetde intihāb-ı maḥal
- 3 Oldu vāşıl huzūr-ı Mevlāya
Erdirir menziline ḥüsn-i ‘amel
- 4 Düşmene Ḥaydarāne darbeleri
Kaldı şey‘ān dehre darb-i meşel
- 5 Ola zīr-i livā-yı Aḥmedde
Raḥmet etsin Ḥudā-yı ‘Azze ve Cel
- 6 Çarḥ tegayyür eder mi gerdişini
Böyle taqdīr olundu çünkü ezel
- 7 Dest-i sākī-i dehrden Mekkī
Hıfzī Paşaya geldi ḥām ecel

26b

27²⁴⁵**Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün**

1 Şeh-i kişver-güşā Sultān Hamīd Hān

Verir dünyāya revnaķ nūr-ı zātı

2 Bütün dil-teşne-kānī kıldı sīr-āb

Nümā-yı Pādişāhıñ iltifātı

3 Cihāna sū-se-bū elṭāfı cārī

Eder dilīr-i ‘adli kā’ inātı

4 İki tāriḥ yazıldı çeşme-sāra

Cenāb-ı Hālīķıñ nev-sāniḥātı

Gümüş şuyu akan altun oluķdan

-1318-

Du‘ā et nūş eyle āb-ı ayātı

-1318-

²⁴⁵ “Yigirmi Beşinci Sene-i Devriyye-i Cülūs Nişānesi Olmak Üzere Bursa'da Meşhūr Altūn Oluķ ve Gümüş Şularınıñ Bir Çeşmeden Cereyān Etdigi Hakkındaki Tāriḥdir” başlığını taşımaktadır.

84a

28²⁴⁶Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün²⁴⁷

1 Şoyarken postunu dübb-i kebīriñ
Japon gösterdi nev-icād şimdi

2 Bağıñ bu saḥne-i ‘ibret-nümāya
Por[t] Artur düşdü ‘ālem şād şimdi

-1322-

84a

29²⁴⁸

Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

1 Baḥr-ı Baltık donanması n’oldu
‘Ālemi velvele ile töldurdu

2 Japon aldı bugün Por Arturı
İşte Rusya belāları buldu

-1322-

Por Artur düşdü ya‘nī feth olundu

-1322-

²⁴⁶ “Por[t] Arturuñ Sukūṭunda Söylenmiş Kıt‘a-ı Tārīhiyyedir” başlığını taşımaktadır.

²⁴⁷ “Hırızma taḳdırıp dübb-i kebire” başlığını taşımaktadır

²⁴⁸ “... Kıt‘a-ı Tārīhiyye” başlığını taşımaktadır.

96b

30

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

B’ismi’llāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm

- 1 Yıkdı istibdādı Allāh luṭf edip
‘Ālem oldu şimdi mesrūru’l-fu’ād

- 2 Taht-ı ‘Osmānlıyı tenvīr eyledi
Giydi tēcı Pādişāh oldu Reşād
-1327-

96b

31

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

- 1 Toplanıp semt-i semāda ra‘d u berķ
Gösterir sükkān-ı arza ḥāriķa
- 2 Āsumānıdır bu tārīḥ-i belīg
Ser-i istibdāda düşdü şā‘iķa
-1327-

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

- 1 Cenāb-ı Hāzret-i Sultān Hamīd Hān-ı kerem-fermā
Hemīşe mülkünü ihyāya eyler seni bī-hem-tā
- 2 Vaṭan evlādına taḥsīl-i 'ilme bir ṭarīḳ açdı
Uṣūl-ı dersi teshīl eyledi ol ma' delet-pīrā
- 3 Ma 'ārif buldu evfaḳ sāyesinde o keremkārıñ
Nice mektebler açdı şehriyār-ı 'ārif ü dānā
- 4 Bu emr-i ḥayra şarf-ı himmet etdi ḥākim belde
Muvaffaḳ ede her emr-i mühimde Hāzret-i Mevlā
- 5 Muraşşa' söyledim itmāmına tāriḥini Mekkī
Müzeyyendir olundu ibtidā'ī mektebi inşā

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

- 1 Naẓar eyler 'uluvv-i şevḳat-i sultān-ı zī-şāna
Bu ḥaslet luṭf-ı Hāḳdır ḥānedān-ı Āl-i 'Oṣmāna

²⁴⁹ "Karaḥisār'da Mekteb-i İbtidā'ī Tārīḥidir" başlığını taşımaktadır.

²⁵⁰ "Haleb'de Ta'büre Köprüsüne Tārīḥdi" başlığını taşımaktadır.

- 2 Zamān-ı şevketi i' mār-ı mülke münhaşır olmuş
Devām-ı devleti ma' rûfdur dergāh-ı Yezdāna
- 3 Hülûş-ı alb ile tārīh-i tāmīn söyledim Mekkī
Müzeyyen köprüden gel geç du'ā ile Hāmīd Hāna

64a

34²⁵¹

Mef'ūlü mefā'ilü mefā'ilü fe'ūlün

- 1 Tadīr ile gör Āsaf-ı 'ālī-i ayūru
Elden oma dāmānını aldırma şu'ūru
- 2 Her kim nazār-ı şefat ederse zu'afāya
Teshīl eder Allāh aa elbette umūru
- 3 Tanzīm olunup sāye-i şāhānede yollar
Geldi şerefi el-nazara hāric-i sūru
- 4 Ü göz ile āyetle metīn oldu bu tārīh
Bu köprü[yü] nev eyledi teshīl-i mūrūru

²⁵¹ "aleb'de Diger Köprü İindi" başlığını taşımaktadır.

81a

35

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

- 1 ‘İnāyāt-ı şeh-i kişver-güşānıñ sıgmaz icmāle
Muvaffıkdır muvaffıķ dā’imā emr-i zībāle
- 2 Şehenşāh-ı muẓaffer Hāzret-i Sultān Hāmīd Hānı
Hudā luţfuyla kılmış mihr-i mülke nūrdan hāle
- 3 Cünūd-ı Hāzret-i Şehenşeh-i devrāna lāyıkdır
Bī-ḥamdi’llāh bu kışlā-yı hümāyūn erdi ikmāle
- 4 Aşılsın bāmına tuğrā-yı ğarrā-yı şehenşāhı
Hemīşe rāyet-i nuşret çekilsin nām-ı iclāle
- 5 Zebān-ı kudsiyyātdan söyledi Mekkī kavī tārīḥ
Yazılsın āyet-i “Naşrun mina’llāh” ṭāk-ı iķbāle

81b

36²⁵²**Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün**

- 1 Bāb-ı ‘ālīniñ nicārı ḥāce-i dānişveri
Ol edīb-i ḥoş-suḥan gitdi fezā-yı ḥikmete

²⁵² “Tārīḥ-i Vefāt-ı İbrāhim Rāfet Efendi” başlığını taşımaktadır.

- 2 Bitdi erzāk-ı muḳadder terk-i dūnyā eyleyip
Diş kirāsı almağa ‘azm etdi semt-i cennete
- 4 Bir elinde keşkül-i cer bir elinde ‘arz-ı ḥāl
Şimdi serdi postunu artık civār-ı rahmete
- 5 Yazdığı mevlūd-i pāki boynuña ta’līk edip
Ġıbta ol cerrāra kim çıkdı ḥuzūr-ı Ḥazrete
- 6 Söyledim firḳatle Mekkī mu‘cem-i tārīḫini
Gitdi İbrāhīm Re’ fet bārgāh-ı ‘izzete

89b

37²⁵³

Fa‘ilātün fa‘ilātün fa‘ilātün fa‘ilün

- 1 Āl-i Sa‘diden Cenāb-ı Şeyḫ ‘Alī Zencīrīdir
Bu maḳām-ı pākde yāhū defn-i ḥāk olan
- 2 Şeyḫ Cemīlīñ himmeti yaptı bu ‘ālī türbeyi
Ḥānümān-ı ‘āşık-ı miskīne dönmüşdü hemān
- 3 Emr-i inşā ḳalb-i şāhenşāhda oldu cilvegāh

²⁵³ “Bursa’da Şeyḫ ‘Alī Zencīrī Türbesine Söylenmiştir” başlığını taşımaktadır.

İşte āsār-ı kerāmet bunda da oldu ‘ayān

- 4 Rabṭ-ı kalb et haclegāh-ı pīre gel tanzīm ile
Vāşıl-ı dergāh-ı Bārīdir cibāb-ı ‘āşıkān
- 5 Mekkiyā tārīḥ yazdım ḥāme-i taḳdīs ile
Dā’im olsun yapı a’lā türbeyi şāh-ı cihān

90a

38

Fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün

- 1 Pādişāh-ı heft-iḳlīm şehriyār-ı ‘izz ü şān
Ḥāzret-i Sultān Ḥamīd kişver-i şāhib-ḳırān
- 2 Eyledi iḥyā esāsından bu ‘ālī dergehi
Yād ederler nāmını taḳdīs ile Kerrūbiyān
- 3 Sāye-i şāhānesinde her cihet ma’mūr olur
Fahṛ eder eslāfi gördükçe çeşm-i āsumān
- 4 Şevḳ ile tevḥīd olur bu ma’bed-i İslāmdır
Mazḥar-ı feyz-i ilāhīdir ḳulūb-ı ‘ārifān
- 5 Cevherīn tārīḥ yazdım Mekkiyā ikāmete
Ḥāngāhı şimdi inşā ḳıldı sultān-ı cihān

90b

39

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

1 Müjde ey Һazret-i müftī el-emān
Geldi nev-sāl-i sa‘ādet-encām

2 Kevkeb-i t̤ālī‘ iñ oldu ‘ālī
T̤āḳ-ı gerdūna yazıldı aḥḳām

3 Her umūrunda muvaffaḳ olasıñ
Versin Allāh saña şıḥḥat-i tām

4 Gerdiş-i çarḥ devām etdikçe
Ola emrine musahḥar eyyām

5 Yer düşer Mekkī bu tārīḥ-i selīs
Sāli ‘ālī ola Şeyḥü’lislām

91b

40²⁵⁴**Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün**

1 Oldu iḳbāl-i sa‘ādet ile ser-mehd-i şühūd
Oḡlunuñ t̤ālī‘ i farkında Kemāle’ddīn Beg

²⁵⁴ “Tārīḥ-i Velādet” başlıḡnı taşımaktadır.

- 2 İhtiyâr eyledi mevlûduna Mekkî târîh
Şeref-i sâ‘at idi geldi Bahâe’ddîn Beg

4.4.2.3. Murabba‘, Mısra‘, Müfred ve Matla‘ Nazım Şeklinde Yazılanlar

47b

41²⁵⁵

Müstef‘ilün müstef‘ilün

I

Hamd ol Cenâb-ı Lem Yezel

Ol Hâkim [ü] ‘Azze ve Cel

Tağdîr kılmışdır ezel

Luţf-ı celîl-i lâ-yu‘ad

II

Sen şâhib-i temkînsiñ

Zîrâ hâķîkat-bînsiñ

El-hâķ Celâle’ddînsiñ

Olmaz mı Allâhdan meded

III

²⁵⁵ “Târîh-i Velâdet” başlığını taşımaktadır.

Bir duḡter iḡsān eyledi
 Dünyāyı şādān eyledi
 Server-i ḡandān eyledi
 Ḥükm-i Ḥudāvend-i eḡad

IV

Bāb-ı il-i ‘iffet et
 Yā Rabbi şāḡib-‘işmet et
 Yā Rabbi raḡm u şefḡat et
 Zātın seḡ Allāḡü's-şamed

V

Şad şükr şad ḡamd [u] senā
 Luṡf -ı cenāb-ı Kibriyā
 Tārīḡ yazdım Mekkiyā
 Şabīḡa şüd ḡayru'l-veled

33a

42²⁵⁶

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

Cennet-i ‘Adn ola yā Rabbi maḡām-ı Tāḡir

-1282-

²⁵⁶ “Ceddim Şudürdan Tāḡir Efendi Merḡūmuḡ Tārīḡ-i Vefātıdır” başlıḡını taşımaktadır.

33b

43²⁵⁷

Dīvān-ı ‘Ārif Hikmet Efendiye başdılar

-1282-

33b

44²⁵⁸

Ṭab‘ oldu işte al oḡu Dīvān-ı Hikmeti

-1282-

32b

45²⁵⁹

Hāris-i cāy-ı meşīhatdir Refīk-i ‘āli-şān

-1282-

32b

46²⁶⁰

Hudā sāl-ı cedīdi sa‘d ede şāhenşeh-ı dehre

-1284-

²⁵⁷ “Şeyhü'l-islām ‘Ārif Hikmet Merhūmuñ Dīvānıñ Ṭab‘ Tārīhidir” başlığını taşımaktadır.

²⁵⁸ “Tārīh-i Diger” başlığını taşımaktadır.

²⁵⁹ “Refīk Efendi'nin Tārīh-i Meşīhatı” başlığını taşımaktadır

²⁶⁰ “Tārīh-i Sāl” başlığını taşımaktadır.

32b

47²⁶¹

Rište-i cānı düğmeletdi Dügmeli Dede vāh

-1284-

32a

48²⁶²

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Görüp gir içre Mekkī yazdı tārīḥ

Behişt-i cāvidān olsun meferiñ

-1284-

32a

49²⁶³

‘Avn-i Ḥaḳ eyle sene biñ iki yüz seksen dört

-1284-

33b

50²⁶⁴

Şāh-ı iḳlīm ola mesrūr-ı nev sālından

-1286-

²⁶¹ “Tārīḥ-i Vefāt-ı Dügmeli Dede” başlığını taşımaktadır.

²⁶² “Ḳapūdān-ı Derya Mehmed ‘Alī Paşa Tārīḥ-i Vefātıdır” başlığını taşımaktadır.

²⁶³ “Tārīḥ-i Sāl” başlığını taşımaktadır.

²⁶⁴ “Tārīḥ-i Sāl” başlığını taşımaktadır.

33b

51²⁶⁵

Şuyu zemzemdir akan gel iç imāmeyn ‘aşkına

-1287-

34a

52²⁶⁶

Sāl-i nevle yine tecdīd-i libās etdi zamān

-1294-

64a

53²⁶⁷

Fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün

Göstericek şehr-i muhrem-i hilāl

Sāl-ı cedīd eyledi ‘arz-ı cemāl

-1316-

96b

54

Ġazā-ı Şādī

-1327-

²⁶⁵ “Babaeski Kazasında Çeşme Tārīhi Olup Kaşidesi Zāyi ‘dir” başlığını taşımaktadır.

²⁶⁶ “Tārīh-i Diğer” başlığını taşımaktadır.

²⁶⁷ “Tārīh-i Sāl” başlığını taşımaktadır.

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

Sicill-i bāb-ı fetvāya sezādır kayda tārīhim

Hele cāh-ı meşīhat hamdu li’llāh şāhibiñ buldu

-1327-

4.4.3. Musammatlar

4.4.3.1. Müseddesler

Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün

-I-

Ey milletiñ mücāhidi şāhib-şecā‘ati

Sensiñ şunan bu ümmete cām-ı ‘ināyeti

Tā muntehā-yı ğarba ilet-diñ ‘adāleti

Elţāfınıñ ‘ināyetinüñ yok nihāyeti

Rāhat yüzüne hasret idiñ Pādişāh iken

Gün görmediñ zamānede ‘ālem-penāh iken

²⁶⁸ “Şeyhü’lislām Şāhib Beg Efendi Hazretlerinin Mesned-i Celīle’ye Naşb u Ta’yinleri Tārīhiyyedir” başlığını taşımaktadır.

²⁶⁹ “Şamda Sultān Şelāha’d-dīn Eyyübī Hazretleri’nin Türbe-i Münevverelerine Ta’līk Olunmuşdur” başlığını taşımaktadır.

-II-

Verdiñ hemîşe devletine şevket ü nizâm
 Buldu ‘adâletiñle cihân âhir intizâm
 Qıldıñ cihâd seyfiñ ile aldıñ intikâm
 Bir pâdişâh-ı ‘âdil idiñ hâşıl-ı kelâm
 Allâh yolunda eylediğün gün gazâları
 Tertîb olurdu düşmen-i dîniñ cezâları

-III-

İhlâş ile gazâya şitâb ettigin zamân
 Tekbîr alırdı şevk ile sükkân-ı âsumân
 Her hamlede ‘adûyu perîşân edip hemân
 Bulmazdı çünkü seyfiñe baş egmeyen emân
 Tebrîk içün gazânı seniñ yâda geldiler
 Ervâh-ı enbiyâ bütün imdâda geldiler

-IV-

A‘dâ-yı dîne hamle-i şîrâne eylediñ
 Teşkîl-i şaff-ı harbi emîrâne eylediñ
 Yıkdıñ bilâd-ı düşmeni vîrâne eylediñ
 Sen aḥz-ı intikâmı dilîrâne eylediñ
 Şaff-ı gazâda tâ ki görünce vakârını
 Düşmânların da aḥladılar iktidârını

Ehl-i Şalīb ‘azm ile cem‘iyyet etdiler
 Maḥv-ı vücūd-ı millet için niyyet etdiler
 Kıdretlerine her biri emniyyet etdiler
 Allāha karşı çünkü enāniyyet etdiler
 Az ‘askeriñle anları sen tārūmār edip
 Serdiñ zemīn-i ḥāke bütün zār zār edip

-VI-

Seyfiñ aşıldı ‘arş-ı mu‘allāya āşikār
 Nāmīñ yazıldı Ka‘be-i ‘Ulyāya yādigār
 Dünyā vü āḥiret saña ey ma‘delet-nişār
 Verdi bu şanlı nuşreti luṭfuyla Kird-gār
 Şād eylediñ ğazān ile rūḥ-ı Muḥammedi
 Aldiñ yed-i ‘adālete menşūr-ı Aḥmedi

-VII-

Göstermediñ bu ‘ālem-i fānīye iltifāt
 Aldanmadıñ nümāyişine ey melek-şifāt
 Mevlā idi zebān-zediñ oldukça bir ḥayāt
 Verdi anıñ muḳābiliñ Allāh kat kat
 Var şimdi ḥūrīler ile cennetde rāḥat et
 Dīn uğruna yorulmuş idiñistirāḥat et

-VIII-

Yokdur sebep temāyüle fānī iken cihān

Bākī kalır mı bir nazar et cism-i nā-tüvān
 Bir gün gelir ki fā'ide vermez amān amān
 Besdir cinān ḥazret-i Allāh bī-gümān
 Mekkī gelen bu 'ālem-i fānīye hep gider
 Ādem odur ki ḥayr ile ibkā-yı nām ider

4b

2²⁷⁰

Mef'ülü fā'ilätü mefā'ilü fā'ilün

-I-

Va'llāhi şu'lelendi yine āteş-i derūn
 Yaqsın firāk-ı ḥüzn ile bağrını çarḥ-ı dūn
 Qalsın bu fāci'ayla zamānıñ gözünde ḥūn
 Bir pādişāh-ı 'āqile isnād edip cünūn
 Eczā-yı mel'anetle şeqāvetler etdiler
 O şehriyāra dürlü ḥaḳāretler etdiler

-II-

Maḳşad ḥuḳūḳ-ı salṭanatı pāy-māl idi
 Efkār-ı ḥā'ināne hemān cem'-i māl idi
 Bu ṭavr-ı zālīmāne Yezīde mişāl idi
 Zīrā ki Ehl-i Sünnete emr-i muḥāl idi
 Bunlar hemīşe şüret-i Ḥaḳdan göründüler

²⁷⁰ “Sulṭān-ı Şehīd ‘Abdu’l’azīz Ḥān Ḥazretleri Ḥaḳkında Mersiye” başlığını taşımaktadır.

Kābūs-ı mekr-i mel'anet içre büründüler

-III-

Hal'-i cenāb-ı Pādişāha yokken istinād

Hāşā ki şer'î etmek için ālet-i fesād

Fāsıklar etdi rāh-ı zelāletde ittifāk

Hā'inleriñ şaķın sözüne kılma i'timād

Efkār-ı fāsidāneleri oldu āşikār

Fetvā veren Yezīde ola la'net-i hezār

-IV-

Şihriyyeti kazanmış iken hāndānına

Qaşd etdiler o pādişāhiñ vāh cānına

Nānkörlük ile girdiler alçaqça qanına

Rūz-ı cezāda gör çıkalar Hāķ dīvānına

Geçdin olundu vak'a-ı dil-sūz-ı Kerbelā

Bir şāh-ı 'ādil oldu şehīd āğlasın semā

5a

-V-

Bu def'a tā ki eyleyicek nā-gehān zuhūr

Va'llāhi etdi kāffe-i a'yānı bī-ḥuzūr

Dünyāyı kapladı keder ü ḥasret ü fütūr

Gerd[ū]n şaşırdı 'aksine devr etdi bī-şu'ūr

'Ālem libās-ı māteme girdi firāk ile

Çāk eyler idi sinesin iftirāk ile

-VI-

Boynu büküldü āh ile gülşende fülfulüñ
 Ham olmuş idi kâmeti firkatle sünbülüñ
 Gördüm zebânı hüzn ile lâl bülbülüñ
 Al oldu rengi hün-ı ‘Azîz Hân ile gülüñ
 ‘Aks etdi âsumâna kadar nâle vü figân
 Zâlimleriñ elinden emân āh el-emân

-VII-

Ma‘şûm idi o pâdişeh-i dehr bî-güvâh
 Va’llâhi bî-günâh idi bi’llâhi bî-günâh
 Hâk-i şehîde rahmet [ede] Hazret-i İlâh
 Zâlimler ilticâ edecek bulmasın penâh
 Anlar da şimdi bulmada el-hâk cezâsını
 Zâlim bulur hemîşe cezâ-yı sezâsını

-VIII-

Yatdıkça hâk-i mağfîret içre ‘Azîz Hân
 Olsun [ber î] derd ü kederden şeh-i zamân
 Zevk-i şafâ nedîm ola bezminde ân-be-ân
 Müstağrak ola lûtf-ı Şehenşâh ile cihân
 ‘Âlem pür oldu velvele-i ‘adl u dâd ile
 Diller şen oldu lûtf-ı Şehenşâhı yâd ile

5b

-IV-

Luṭf [u] ‘ināyet etdi ‘ināyet zamānıdır
 Hūn-ı şehīdi çünki himāyet zamānıdır
 El-ḥak ‘adālet etdi ‘adālet zamānıdır
 Qalb-i ‘adūya düşse mehābet zamānıdır
 Ol pādişāh-ı ma‘delet ‘Abdulḥamīddir
 Necl-i necīb Ḥazret-i Sultān Mecīddir

-X-

Ẓāt-ı şerīfī faẓl u kemāl iktirānıdır
 Şems ü kamer ‘adāletiniñ şāhidānıdır
 Medḥ-i Resūle mazḥar olan ḥāndānıdır
 Dehriñ vüçüd-ı aḳdesi şāhib-kırānıdır
 Ḥaḳ ‘āfiyetle saltanatıñ kâ‘im eylesin
 Tā ḥaşr olunca devletini dâ‘im eylesin

-XI-

Bir şehriyār-ı ‘ādil-i şāhib-vaḳārdır
 Her ferde lutf u ‘atıfeti āşikārdır
 Dürc-i dehānı gevher-i ḥikmet-nişārdır
 Taḅ‘-ı selīm [ü] nādire-i rüzgārdır
 Yā Rab naḳışe verse anıñ zāt u şānına
 Mekkī hemīşe eyle du‘ā ḥānedānına

Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün

-I-

Ey devletiñ a‘zamı ey şanlı ‘askeri
 Vü milletiñ gâzanferi ‘Osmānlı aḥteri
 Nāmıñ yazıldı ‘arşa seniñ alınıñ teri
 Derd eylediñ zebānıña Allāhu ekberi
 Gāzī buyurdu zātıña bir şanlı pādīşāh
 ḳadrini bile ol melik ‘unvānlı pādīşāh

-II-

Dünyāya verdi velvele farṭ-ı mekānetiñ
 Dillerde dāsītān bıraḳdıñ şecā‘atiñ
 ‘Ācizleri ḥimāyet idi çünki ‘ādetiñ
 Allāh bilir mücessemisiñ sen şadakatıñ
 Faḥr etmediñ gürür ederek iḳtidārıña
 Zīrā ḥalāl getirmediñ aṣlā vaḳārıña

-III-

Bir ferde yokdu şaḥşınıñ aṣlā reḳābeti
 Var idi fikr ü re‘yinüñ ammā işabeti
 Zīrā kerīmsiñ keremiñ yok nihāyeti

²⁷¹ “Merḥūm Gāzī ‘Osmān Paşa’ya Hıṭāb-ı Şā‘irāne” başlığını taşımaktadır.

İnşāf [u] istiḳāmet anıñ ḥadd-i gāyeti
 Sen ol ḥalımsin ki bulunmaz saña mişāl
 Qıldıñ Cenāb-ı Ḥazret-i ‘Osmāna imtişāl

-IV-

Meydān-ı kārzārda ey fāzıl-ı mekīn
 Şaffiñ olurdu ḥāriḳa bir ḳal’a-i metīn
 Gūyā vücūduñ olmuş idi burc-ı āhenīn
 Ser-defter-i ‘guzāt idiñ ey pehlevān-ı dīn
 Zātınca meslek olmuş idi ḥulk-ı Aḥmedī
 Vechinde āşikār idi nūr-ı Muḥammedī

6b

-V-

Çekdiñ ḥulūş-ı niyyet ile seyfiñi mūdām
 Aldıñ celādetiñ ile düşmāndan intikām
 ‘Osmānlılık müzeyyenine verdiñ ihtimām
 Bāḳī koyup bu ‘ālem-i fānīde nīk-nām
 Vardiñ ḥuzūr-ı Ḥazret-i Mevlāya vechi pāk
 Etmez mi iftiḥār seniñ ile rūy-ı ḥāk

-VI-

Gösterdi mācerā-yı ğamı şīve-i ḳader
 Qaldık te’essürüñle seniñ şimdi ser-te-ser
 Ğaybūbetiñ egerçi olur bā’ış-i keder
 Elbet bu kārgāh-ı fenāya gelen gider

Zîrā fenā bulur bu ‘avālim ki bî-gümān

Bākî cenāb-ı hāzret-i Allāhdır hemān

-VII-

Yatdıkça hāk-i mağfîret içre o kahramān

Mekkî muẓaffer ola hemîşe şeh-i zamān

Versin şafā-yı hātır aña Hālîk-ı cihān

Olsun ilāhi tâlî ‘i mes‘ūd mihribān

Yā Rab dā‘im eyle şehenşāh-ı ‘ālemi

Tahtında kâ‘im eyle şehenşāh-ı ‘ālemi

8b

4

Mef‘ûlû fā‘ilâtü mefā‘ilü fā‘ilün

-I-

Düşdüm şü‘ûn-ı dehr ile kayd-ı esārete

Şabr u qarār mā-haşalım gitdi ğārete

Muḥkem başıp ayağımı artık kanā‘ate

Çıksam ‘inān-ı esb-i diliistirāhate

Çıksam şu varṭağāh-ı kazādan selāmete

Tevbe kenār-ı maḥkemesinde niyābete

-II-

Āmed [ü] şüd cihānı temāşa ‘acîb imiş

Olmaḳ muḳîm-i bāb-ı tevekkül muşîb imiş

Dehriñ şü'ün [u] hādīsinden ğarīb imiş
 Bāzīcesinde biz de bulunduğ naşīb imiş
 Çıksam bu varṭağāh-ı kazādan selāmete
 Tevbe kenār-ı maḥkemesinde niyābete

-III-

Qaldık zebūn-ı hier ile eyyām esīriyiz
 Yokdur şalāḥa çāre ki encām esīriyiz
 Bu kārgehde ḥaşılı biz kām esīriyiz
 Dest-i felekde her birimiz nām esīriyiz
 Çıksam bu varṭağāh-ı kazādan selāmete
 Tevbe kenār-ı maḥkemesinde niyābete

-IV-

Da'vā-yı Zeyd ü 'Ömer ile geçmekdedir zamān
 Yok bir ṭabīb derde 'ilāc etmege hemān
 Muḥtāc-ı istirāḥat iken cism-i nā-tüvān
 Ey Rabb-i çāresāz 'ināyet seniñ hemān
 Çıksam şu varṭağāh-ı kazādan selāmete
 Tevbe kenār-ı maḥkemesinde niyābete

9a

-V-

Geldi kuvī vü za'f fütūr müşkil oldu ḥāl
 Qaldım bu za'f [ü] ḥāl ile bīmār-bī-mecāl
 İzhār-ı Ḥaḳḳa vāsıta bulmağ ise muḥāl

Bir gün gelir ki H  zret-i All  h eder su'  l
   ksam Ő u var  a  h-ı k  z  dan sel  mete
 Tevbe ken  r-ı ma  kemesinde niy  bete

-VI-

D  ny  ya Ő alsa velvele-i faşl u mek  neti  n
 Olsa ne rütbe hükm-i k  z  da i   bet  n
 Da 'v  sı g  remezdir ise ehl-i h  cet  n
 A  l   yanında kıymeti yokdur 'ad  let  n
   ksam Ő u var  a  h-ı k  z  dan sel  mete
 Tevbe ken  r-ı ma  kemesinde niy  bete

-VII-

Bir '  rif-i ha    yık-ı r    en-zam  r imiş
 Emr   bu beyti Ő anki lis  nımla söylemiş
 A  v  l-i n  sa v  k  f olup nefret eylemiş
 Mekk   o ba  r-ı 'ilm    edeb h  sılı demiş
   ksam Ő u var  a  h-ı k  z  dan sel  mete
 Tevbe ken  r-ı ma  kemesinde niy  bete

34b

5²⁷²**Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün****I**

Derdā mübeşşer-i ikrāmım
 Haylidir muntazar-ı ikrāmım
 Bāde-i şevk ile tolsun cāmım
 Hâtıra geldi geçen eyyāmım
 Āşafā zātına istirhāmım
 Defter-i bendeñe kaydet nāmım

II

Haq zamānı seni mesrūr etsin
 Düşmeniñ var ise maḫhūr etsin
 Beyt-i ma‘ mürunu ma‘ mūr etsin
 Her işinden anı mehcūr etsin
 Āşafā zātına istirhāmım
 Defter-i bendeñe kaydet namım

III

Görmedi çeşm-i felek saña nazır
 Sen gibi öyle vezir ibn-i vezir
 Zāt-ı vaşfiñda dedi gülün haqır

²⁷² “Tuna Vālisi ‘Abdu’rraḥman Paşa Hāzretlerine Taqdīm Olunmuşdur” başlığını taşımaktadır.

Görmedi mişlini va'llāhi faķır
 Āşafā zātınā istirhāmım
 Defter-i bendeñe kaydet nāmım

IV

İstikāmetle şadāķat bilinir
 Țab' -1 süflīde denā'et bilinir
 'Aksi hālinde rehāvet bilinir
 Var ise bende o hālet bilinir
 Āşafā zātınā istirhāmım
 Defter-i bendeñe kaydet nāmım

V

Seni destūr-ı fikrim bilirim
 Seni ben zāt-ı müfħim bilirim
 Hāķ zātınāda mu'azzam bilirim
 Luţfuñuz gerçi muşammem bilirim
 Āşafā zātınā istirhāmım
 Defter-i bendeñe kaydet nāmım

VI

Bezmime ğıbta eder girmege Cem
 Baña nisbet mi ķabūl eyler hem
 Hasedinden yüregi oynar o dem
 Bir 'Acem oĝlanıdır şāh-ı 'Acem

Āşafā zātīña istirhāmım

Defter-i bendeñe kaydet nāmım

VII

Bu fezā oldu baña ğayr fezā

Eyledim nefis ile biñ dürlü ğazā

Neşve-i ğayr cezā esīr-i cezā

Ben sevādada bu tenim fārazā

Āşafā zātīña istirhāmım

Defter-i bendeñe kaydet namım

35a

VIII

Ĥalkıñ kimi esrūki sīm añlar

Kimisi añlasa da nīm añlar

Ĥadr-i ehl-i hūneri kim añlar

Añı zātıñ gibi dīhīm añlar

Āşafā zātīña istirhāmım

Defter-i bendeñe kaydet namım

IV

Saña udḥiyye ḵuluñ ḵurbānım

Yoluna ola fedā öz cānım

Zerrece bulsa naḵīşe şānım

Dökülür yerlere dinmez ḵanım

Āşafā zātīña istirhāmım

Defter-i bendeñe kaydet nāmım

X

Gözlerim kaldı reh-i Һasretde

Қалмасın bendelerin firқatde

Бақ o Һasret-keşe kim miҺnetde

Mekkī-i zār yazıқ Һayretde

Āsafā zātıñā istirҺāmım

39a

6

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

I

Һāk-i pāk-i vaṭana dehr beni dūr etdi

Ya‘nī evlād u ‘ıyālīm ile mağdūr etdi

Yetişip ṭālī‘-i nā-sāz daҺı mehcūr etdi

Dostu aғlatdı felek düşmeni mesrūr etdi

Nice envā‘-ı felāket ile hicret etdi

İhtiyār-ı sefer-i firқat [u] ğurbet etdi

II

Nādīm olmaz mı ‘aceb etdigine çarҺ n’eder

Yaқdı yandırdı cigergāhımızı dāğ-ı keder

Bunda da buldu bizi n’eyleyelim һükм-i қader

Böyledir һılқat-i ‘ālem ezeli böyle gider

N'edelim bizim için böyle imiş emr-i Kādīr

N'edelim Hüküm-i kazā çünkü kabūl-i tağyīr

III

Ne Züleyhā-yı zamān olmada bir fā'ide var

Şu 'aşırda ne Mesīh olmada bir mā'ide var

Reviş-i çarhda zıll etmege bir kâ'ide var

Şeh-i Ken'āna da şanma ni'am-ı zā'ide var

Var mıdır tālī' i mes'ūd 'aceb ādemde

Kimi güldür[dü] ki ben şād olayım 'ālemde

IV

Felegiñ cevrine eylerdi taḥammül dil-i zār

Etdiginden utanır belki diyü ol ğaddār

Güşuma emr-i İlāhī erişip āḥir-kār

Sefer-i āḥiretiñ kaşdıñı etdim nā-çār

Şaḫın aldanmayınız çarḫa beḳāsı yokdur

Kendi evlādı bile olsa vefāsı yokdur

39b

V

Hak Te'ālā sizi her hālde dil-şād etsin

Beyt-i ma'mūruñuzu luḫ ile ābād etsin

Düşmen-i tālī' iñiz var ise ber-bād etsin

Ḥayr ediñ ḫalka sizi ḫayr ile tā yād etsin

Ey ciger-pārelerim Ḥakḫa emānet oluñuz

Ni' met-i meclis-i 'âlemde şafâlar buluñuz

41b

7

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

I

Çarh elinden ṯali' -i āvāreniñ şekvāsı var
 Kevkeb-i ikbālmiñ aḥvāl-i nā-bercāsı var
 Baḥtımñ devr-i felekke her gice ğavġası var
 Dest-i cevri dehrden biñlerce istid'āsı var
 Gūş eden yok añlayan yok bir şoran yok ḥālmi
 Öylece buldum ki 'âlem derd ocağı ğam evi

II

Ser-güzeştım yādigār olsun cihāna ser-te-ser
 Başıma cevriyle gerdūnuñ neler geldi neler
 Āhım eflākı yaķar çıkdıkça āteş-pāreler
 Korkarım ta'ciz eder rūḥ-ı Mesīhi nāleler
 Gūş eden yok añlayan yok bir şoran yok ḥālmi
 Öylece buldum ki 'âlem derd ocağı ğam evi

42a

III

Çekmiyor gerdūn benim bir laḥza şādān olduġum
 Gözlüyor fehmi eyledim dört gözle giryān olduġum
 Mātem eyler görse ger bir kerre ḥandān olduġum

İstemez bilmem neden āsūde-dāmān olduğum
 Gūş eden yok añlayan yok bir şoran yok hālîmi
 Öylece buldum ki ‘ālem derd ocağı ğam evi

IV

Çarhı tehdīd eyleyip bir hāne taḥrīb etmedim
 Ben umūr-ı ‘ālemi zannımca taş‘īb etmedim
 Gülmedim bir kimseyi va’llāhi ta‘īb etmedim
 Bildigim ben cev̄ ile bir ferdi ta‘zīb etmedim
 Gūş eden yok añlayan yok bir şoran yok hālîmi
 Öylece buldum ki ‘ālem derd ocağı ğam evi

V

Derd içün mi da‘vet olmuşdum bu mātem-hāneye
 Bir selām vermez meserret ḥāṭır-ı vīrāneye
 Neş’e el vermez neden bilmem dil-i dīvāneye
 Zannım oldur ğamla toğdum ben bu miḥnet-hāneye
 Gūş eden yok añlayan yok bir şoran yok hālîmi
 Öylece buldum ki ‘ālem derd ocağı ğam evi

VI

‘Azm-i gülşen eylesem bülbülli hayrān olur
 Gülleri boynun bükür sünbülli giryān olur
 Lāle dāğıñ gösterip şebbūları nālān olur
 Ṭavr-ı me’yūsāne de bu resm ile dīvān olur

Gūş eden yok añlayan yok bir şoran yok hālîmi
 Öylece buldum ki ‘ālem derd ocağı ğam evi

42b

VII

Görmedim bir kimsede Mekkī maḥabbetden eṣer
 Āh kim yokdur cihānda eski ḥāletden eṣer
 Qalmadı nezd-i ekābirde ‘ināyetden eṣer
 Hāşılı ‘ömrüm cihānda yok leṭāfetden eṣer
 Gūş eden yok añlayan yok bir şoran yok hālîmi
 Öylece buldum ki ‘ālem derd ocağı ğam evi

43b

8

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

I

Ṭuyarsıñ nālemi bilmem niçün imdāda gelmezsiñ
 Neden eyā su’āl-i ḥāṭır-ı nā-şāda gelmezsın
 Felek hiç yok mudur inşāf sende dāda gelmezsiñ
 ‘Aceb taşdan mıdır bağıñ seniñ feryāda gelmezsın
 Nedir kaşdıñ ne istersıñ ‘aceb āvāre göñlümden
 Ne ḥāşıl oldu bilmem kırdığıñ bī-çāre göñlümden

II

Hezārān görmüşüz āhvālîni iqbāle mağrūruñ
 Görenler var mı bilmem imtidādıñ kalb-i mesrūruñ

Çıkar hâtırından ser-güzeştin şâh-ı Lâhûruñ
 Nice zâlimlerin gördük harâbe beyt-i ma‘mûrun
 Ne añlar bilmeyenler nidügün mâhiyet-i ‘âlem
 Ne bilsin hilkat-i eşyâya vâkıf olmayan âdem

44a

III

Temâşâ eyleyenler ‘âlemi çeşm-i hakîkatle
 Olur vâkıf nice esrâra gerçi naşb-i himmetle
 Nasıl hikmetleri var Hâlîkıñ seyr eyle diğkatle
 Gelir hayret bakılsa hilkat-i eşyâya ‘ibretle
 ‘Aceb şekl-i ğarîbe hâtır-ı üstâde gelmiştir
 Nasıl yokdan bu ‘âlem sâha-yı icâda gelmiştir

IV

Neden ‘ibretle ‘âlem birbirine haşm [u] cân olmuş
 Nice şâhib-kırânlar dehr elinde bî-nişân olmuş
 O ğâfiller şanıp kâşânesiñ dârü'l-emân olmuş
 Gelip gitmiş bu dâr-ı miñnete Mecnûn şân olmuş
 Vuķû‘ât-ı zamâna bir kere ‘atf-ı nigâh ile
 Oķu târîh-i eslâfı oķu firķatle âh ile

V

Şafâsız neş’esiz ma‘cûna beñzer çarhıñ iķbâli
 Anın’çün birbirine beñzemez hiç kimseniñ hâlî
 Cihânda bulmadım bir kimseyi aĝrâzdan hâlî

‘Acāyibdir ‘acāyib añlaşılmaz dehriñ aḥvālī
 Bunuñ ḥallinde ‘aciz kaldı Loḡmānlar Felāṭūnlar
 Bākıp aḥvāl-i nāsa gülmede ḥayretle Mecnūnlar

VI

Çıkar ḥasretle ṭurmaz āsumāna nāle-i serdim
 Sükūt olmaz açarsam ağzımı va’llāhi pūr-derdim
 Aşılın āsumāna kara baḥtım şüret-i derdim
 Kūsüp şekvā edersem ṭālī‘-i ma‘kūsa nā-merdim
 Benim derd ü ġamımla şüretim tezyīn kılsınlar
 Görenler ser-güzeştım ser-te-ser taḥsīn kılsınlar

44b

VII

Eger Mekkiyā bed-aşıl olanlar cevre mā’ildir
 O kāfir-tıynetı zannetme feyz-i Ḥaḡḡa nā’ildir
 Bulur elbette zālīm etdigin Allāh ‘ādildir
 Nāzar kıl Ṭāḡ-ı Kısırāya güvāh-ı bī-mu‘ādildir
 Şaḡın sen düşme ḡaşd-ı intikāma Ḥaḡḡa taḥmīl et
 Derūnunda ġāzabdan nesne varsa luṭfa taḥvīl et

Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün

I

Ey āhiret-ḥarāb ḥarāb ettiñ ‘ālemi
 İnletdiñ āh u zār ile evlād-ı ādemi
 Bāķī mi zannederdiñ eyā sürdügün demi
 Gerdün verir mi kimseye zevk-i dem-ā-demi
 Dünyāya şaldı velvele kūs-ı mezālimiñ
 Elbette ḥānesiñ yıkar Allāh zālimiñ

II

Bir heykel-i mezālīm-i la‘net-şi‘ār idiñ
 Dessās [u] bī-ḥamiyyet idiñ fitnekār idiñ
 Ādem-i kıyāfetsize görünmüş ḥimār idiñ
 Bir kıan yalancı ḥā’in idiñ gerçi çār idiñ
 Ser-nāme-i muşībet olup geldi Çār iç
 Bulduñ belānı dehre kadem basmadan o piç

III

Hırş u tama‘yla ‘āleme ekmiş idiñ fesād
 Ḥā’insiñ ey ḥabīs hemān kār yine kesād
 Bulduñ belānı şimdi sen ey mel‘anet-nihād

²⁷³ “Japonya ve Rusya Muḥārebesi Āşināsında Rusya Amiratoruna Bir Ḥiṭābdır” başlığını taşımaktadır.

Kırtuldu şer ü mefsedetinden bütün 'ibād
 Var t̄ālī' -i zebūnuñ ile bir zamān güleş
 Allāhü Z̄ü'l-celāl saña göstermesin güneş

IV

Mülkünde řürīři göricek ola pür-telāş
 Elbette etdigin bulacaķsın yavaş yavaş
 Uğradığın muşībet ise gerçi dīl-hırāş
 Lākin yaķışdı kıddine nesc etdigin kıumaş
 İnsān cihānda her ne ekerse anı biçer
 Şanma bu devr renc ü ta'ab tīz gelir geçer

86a

V

Akşām-ı şarka göz dikip atdın ayağını
 Bu fıkrde eyledi felek āhır çerāğını
 Hīç bekleme muşībet ü ğamdan ferāğını
 Kendi eliñle yıkdın o menhūs ocağını
 Mazlūmuñ āhı yerde kıalır mı Hūdāsı var
 Sehm-i kıazā tükendi mi şandın dahası var

VI

Balıķ Donanmasıydı saña istinād-ı şer
 Kıa'r-ı belā-yı baħra döküldü teker teker
 Gösterdi zilletin bize āyīne vü kıader
 Teller kıaķındı rakşsa gelip çarķ-ı cilveger

Zülmüñ nicesinde sa‘âdet mi beklediñ
İdbârınıñ erişdi zamânı körüklediñ

VII

Nāmūs u ‘ārı bir tarafa atdı leşkeriñ
Kaçmağda iktidār mı gösterdi ‘askeriñ
Haşmıñ elinde kaldı ser-ā-pā mu‘askeriñ
‘Ālemde kaldı mı ‘acebā bir tutar yeriñ
Dünyāya sıgmıyordu büyük sözleriñ seniñ
Seyr et daha neler göricek gözleriñ seniñ

95b

10²⁷⁴

Mef ‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün

I

Biz milletiñ başına belā maḥż-ı şer idik
Gūyā vekīl-i devlet idik nāmver idik
Bu kārgehde biz alay-ı der-be-der idik
‘Ālem yıkılsa biz yine āzāde-ser idik
Çekdik hemīşe şīgaya emvāl-i devleti
Ğaşb eyledik hücüm ile evḳāf-ı milleti

II

²⁷⁴ “Vükelā-yı Sābıka-ı Menḥūsadan Birinin Ahvāl-ı Mel‘anet Encāmlarına Hıttābı” başlığını taşımaktadır.

Meftûn idik hıyānete ‘ināyet-çîn idik
 Hakkā ki biz hemîşe ‘Azāzîl-nîşîn idik
 Erbāb-ı istikāmet içün pek haşîn idik
 Bu hey’et ile millet-i İslāma şîn idik
 Maḥv eyledik fesād ile ahlāk-ı milleti
 Qıldık mizāc-ı ‘āleme sārī bu ‘illeti

III

Bādī olup felāketine mülk ü milletiñ
 Biz olmuş idik çünkü devletiñ
 Dillerde nāmı kalmış idi şān u şevketiñ
 Envā‘ını huşūla getir[di]k muşibetiñ
 Şāmda Halebde kalmadı çengāne topladık
 Nesnās-ı bî-hayā gibi şartınca hopladık

IV

Hep ihtilāle bā’is idi neşr olan nizām
 Bu ma’şiyetle kalmadı ‘ālemde intizām
 Şardı vücūd-ı māliyeyi ‘illet-i cüzām
 Verdik ḥarāba ‘ālemi biz ḥāşıl-ı kelām
 Ser-defter-i ‘Azāzîl idik hep şu ḥāl ile
 La’net oturdu ḥalk-ı cihān irticāl ile

96a

V

Verdik umūr-ı milleti dest-i esāfile
 aşr-ı metīn-i devleti yıktık bile bile
 Ahvāl-ı mülkü mel'abe etdik āzār ile
 Bu dehr içinde zihī gün görmeden hele
 Yıkdık arābezāra çevirdik şu devleti

VI

Geçdi bütün umūra gürüh-ı mühīn-i dīn
 Yağmagerānı salṭanata eyledik arīn
 Şekl-i ta'addiyātı görüp ditredi zemīn
 Eflāka çıkdı āh-ı ra'ıyyet ḫazīn ḫazīn
 Anlar o rütbe başladılar kim mezālime
 Raḫmet okutdu her biri Ḥaccāc zālime

VII

Yıkdıñ bu mülk-i salṭanatı eylediñ arāb
 Kāşāne oldu şimdi bize lāne-i ğarīb
 Mebūs-ı millete verecek var mıdır cevāb
 Bilmem naşıl abūl edicekdir bizi tūrāb
 Yazdım řü'ūn-ı 'ālemi īkāz içün sizi
 Minnetler ile yād eder elbet cihān bizi

4.4.3.2. Tahmis ve Muhammesler

25a

1²⁷⁵

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

I

Bir dil-bere ālüfte vü meftün imişim ben
 Mecnün-ı mey [ü] bāde-i gül-gün imişim ben
 Allāh bili[r] sākın-i hāmün imişim ben
 Çokdan beri üftāde vü dil-ḥün imişim ben
 Miḥnet-zede ḥasret-keş ü maḥzün imişim ben

II

Geçse yed-i üftādeye bir deste-i ṭurrañ
 Dīvāne eder 'āşıkı berceste-i ṭurrañ
 Dil olmasa derdiñle seniñ ḥaste-i ṭurrañ
 Bilmezdim özüm olduğunu beste-i ṭurrañ
 Sevdā-yı maḥabbet ile Mecnün imişim ben

III

Cüş eylese ṭab'ım gibi ger zāde-i 'aşkım
 Derdim bu miḥnet-ḥānede üftāde-i 'aşkım
 Mecnün-ı felāket-zede dil-dāde-i 'aşkım

²⁷⁵ “Taḥmīs-i Ğazel-i Fiṭnat-ı Cedīde” başlığını taşımaktadır.

Zanneyley idim kendimi āzāde-i ‘aşkım

Efsūs bu endīşede mağbūn imişim ben

IV

Bu şīve bu eṭvār mıdır rehber-i ḥüsnüñ

Ey şāh-ı ḥüsn la‘l-i lebindir der-i ḥüsnüñ

Gencīne-i ḳalbimde yatur ejder-i ḥüsnüñ

Mir’āt-ı ḥayālimde imiş peyker-i ḥüsnüñ

Ol ğamzeden efsāne vü efsūn imişim ben

25b

V

Var mı ‘acebā ‘āşıkı şād eyledigññ hīç

Mehcūr mu[dur] ‘aşkı āzād eyledigññ hīç

Mekkī-i dil-efsürdeye dād eyledigññ hīç

Ummazdım o āfet beni yād eyledigññ hīç

Fiṭnat bu elemnden hele me’ mūn imişim ben

54a

2²⁷⁶

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

I

Fiğān kim ḳalb-i yāra eylemez te’ sīr müşkildir

Anıñ’çün ser-güzeşt-i āşıkı taşvīr müşkildir

²⁷⁶ “Taḥmīs-i Gazel-i Şeyhü’lislām Mekkī Efendi” başlığını taşımaktadır.

Kitāb-ı fenn-i ‘aşkı eylemek tefsīr müşkildir

Hikāyāt-ı ğamım güftār ile taq̄dīr müşkildir

Nice hayret-fezā yerler ta‘bīr müşkildir

II

Dökülmüş berk diyār-ı gülşeniñ bī-sāye kalmışdır

Derūn pür-ġuşsa himmet sāġar-ı mīnāya kalmışdır

Devā-yı zaħm-ı sīnem bir yed-i ‘ulyāya kalmışdır

‘Alīl-i nā-ümīdim derd-i dil Mevlāya kalmışdır

Bu zaħm-ı lā-‘ilāca merhem-i tedbīr müşkildir

III

Naşīb olmuş benim’çün nār-ı firķat şimdiden soñra

Nedir derd-i dile tedbīr-i hīkmet şimdiden soñra

Edersem ihtiyār-ı mülk-i ‘uzlet şimdiden soñra

Ben oldum pāy-māl ceys-i miħnet şimdiden soñra

Harāb-ābād olan mülk-i dilim ta‘mīr müşkildir

IV

Ṭayanmaz böyle bār-ı miħnete Zāl-ı sipihr olsa

Cemāliñ pertevinden çāk olur mir’āt-ı dehr olsa

Şarāb-ı ‘aşkıñ her ķatresi ‘uşşāķa zehr olsa

Beyāz-ı şafħa-i ārāma çün zerrāt -ı mihr olsa

Qalem derd-i derūnum eylemek tahrīr müşkildir

V

Senin'çün kan akarsa dīde-i Mekkīden incinme
 Kerem kıl merḥamet kıl nāle-i Mekkīden incinme
 Ğamımla çāk olursa sīne-i Mekkīden incinme
 Ḥattıñ yād eyledikçe girye-i Mekkīden incinme
 Şafā-yı vaşl [u] eyyām-ı ğama te'hır müşkildir

55a

3²⁷⁷

Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün

I

Naşībim derd ü hicrān ṭālī'im āvāre ser-semdir
 Bu 'işret-ḥānede cām-ı maḥabbet bildiğim semdir
 Ezelden gūyiyā derd ü belā gönülümle tev'emdir
 Enīsım fırkat-ı cānān ile peygüle-i ğamdır
 Gönül her rüz u şeb endüh [u] ālām ile hem-demdir

II

Güler yüzle gel ey meh bezm-i rindāne nerīmāne
 Emān ey serv-i nāzım meslegiñ göster kerīmāne
 Eliñ Allah içün şun nabz-ı 'uşşāka raḥīmāne
 Ayağñ uyayım bir bāde şun sākī ḥakīmāne
 Marīz-i 'aşka kim vāridi 'acil sāğar-ı Cemdir

²⁷⁷ “Sivasī Mektübī Muḥayyirī Rızā Efendiniñ Ğazelini Taḥmisdir” başlığını taşımaktadır.

III

Cihāz-ı duĥt-ı rezdir ĥāṭırım el urma ey zāhid
 Riyākārāne ĥīle ĥurduñ eyā ĥurma ey zāhid
 Ta‘aṣṣubla beni gel başıñ içün yorma ey zāhid
 ‘Arūs-ı meyle zevķim ĥürmetinden ṣorma ey zāhid
 Hemīṣe duĥt-ı rez rind-i ĥarābātīye maḥremdir

IV

‘Aceb telķīn edersin neṣ’ e-i ĥāṣṣiyyet-i mesti
 Nice taṣvīr edersin ĥālet-i kemiyyet-i mesti
 Naṣıl ta‘bīr edersin ‘ālem-i māhiyyet-i mesti
 Ne bilsin merdümü ĥuṣ-yār olan keyfiyyet-i mesti
 O ĥālet başķa bir ĥālet o ‘ālem başķa ‘ālemdir

55b

V

Devām etse bu bezmiñ ‘ayṣ [u] nūṣu olsa da meṣhūd
 Anı ta‘ķīb içün de derd ü ĥam ĥāzır keder mevcūd
 Bu cāmīñ bādesinden neṣ’ evār olmaķ ise maķsūd
 Olur her neṣ’ esi bir tarz ile āḥir ĥumār alır
 Bu ‘iṣret-ĥāne-i miḥnetde her kim ṣād [u] ĥurremdir

VI

Şaķın ʔa‘n eyleyip erbāb-ı ḥālī eyleme tenfīr
 Ne yapsın böyle yazmışdır ezelde ḥāme-i taķdīr
 Ne mümkün sa‘y ile ḥūkm-i każāyı eylemek taġyīr
 Ne gevher ma‘denidir ehl-i dil etme anı taḥķīr
 Cihānda ekşer-i vīrāneler genc-i muṭalsamdır

VII

Hemīşe neş‘e-i cām-ı maḥabbetle olup bī-hūş
 Bu ‘işret-ḥānede Mekkī devām etdikçe nūş-ā-nūş
 Cihānıñ renciş ü ālāmını kılma şaķın ber-dūş
 Rızāya olma evzā-ı felekden ye’s alıp ḥāmūş
 Ki ʔa‘bıñ nezd-i erbāb-ı ma‘ārifde müsellemdir

75b

4²⁷⁸

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

I

Şü‘unāt-ı felekden kalmıyor ḥālī güzergāhım
 Ne semte nāzır olsam vahşet-āverdir nazargāhım
 Beni bu ḥ‘āb-ı ġafletden uyandırmazsa Allāhım
 Ne māzīden ne ḥālinden ne müstaķbelden āġāhım
 Çıkar hep nokṡa-ı mechūleye eyvāḥ şeh-rāhım

²⁷⁸ “Taḥmīs-i Ġazel-i ‘Ākif Paşa-zāde Reşīd Bey” başlığını taşımaktadır.

II

Bu köhne ‘āleme taq̄dīr olan kıymet nedir bilmem
 Bu bir dād u siteddir hāşılı kısmet nedir bilmem
 Bu mestūrāta karşı var ise zimmet nedir bilmem
 Toğar ağlar ölürken ağlarım hikmet nedir bilmem
 Bu eşk-i ümmīdimle āmed ü refimde Allāhım

76a

III

Cihānīñ neşvesinden lezzet almam bī-naşībim ben
 Ne müşkil hāle düşdüm kendime kendim rakībim ben
 Naşıl taşvīr-i ahvāl eyleyim gāyet ‘acībim ben
 Taḥassūr-perverim ḥatır-perişānım garībim ben
 Devām eylese çok mu ḥaşre dek gözyaşlarım āhım

IV

Felāṭūnlar kalırlar gerdiş-i gerdūna hayretde
 Tefekkürle naşibi kimseniñ olmaz bu ḥilḳatde
 Vuḳū‘ āta nazır kıl cümlesi dest-i meşīyyetde
 Ṭulū‘ -ı mihr resm eyler zalām-ı leyl-i firḳatde
 Çıkınca āsumāna āteş-i āh-ı şebān-gāhım

V

Bir āteş düşdü çeşm-i zārıma Mekkī yanar cāngāh
 Göñülde bir tecellī zāhir oldu şevḳ ile nā-gāh

Derūnumda münakkaş-nām-ı pāk Ḥazret-i Allāh
 Reşīde merḥamet kıl merḥamet kim yā Resūla'llāh
 İki 'ālemde 'afv [ü] re' fetiñdir ilticāgāhım

80a

5²⁷⁹

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

I

Eksilmiyor şü'ün-ı zamān ile derd-i ser
 Oldum esīr-i renc ü elem miḥnet ü keder
 Dünyāya geldigime peşīmān edip kader
 Taldım şu ka'r-ı baḥr-ı gama āh ser-te-ser
 Me'yūs [u] dil-ḥarāb [u] perīşān u der-beder

II

Maḥv oldu gitdi ḡonce-i ümmīd-i nev-resim
 Ḥāne-ḥarāb [u] ṭāl'i-i ma'kūs [u] bī-kesim
 Yokdur mecālim āha benim çıkmıyor sesim
 Qaldım firāk [ü] hicr ile gitdi meded-resim
 Me'yūs [u] dil-ḥarāb [u] perīşān u der-beder

80b

III

Maḥşül-i 'ömrüm aldı felek āh n'eyleyem

²⁷⁹ “Muḥammes-i Rāmī-i Akrān Ciger-pāre Fehīme” başlığını taşımaktadır.

Bilmem ki űimdi gönlümü ben neyle egleyem
 T   haŗ olunca fir  at ile n  le eyleyem
 Bu h  l-i p  r-mel  l ile bilmem ne söyleyem
 Me'y  s [u] dil-h  r  b [u] per  ŗ  n u der-beder

IV

Yokdur gözümde zerre benim '  lem-i miŗ  l
 Dil űadme-i felek ile heyh  t b  -h  l
 B  r-1 gir  n dehre ta  amm  l ise mu  h  l
 űundum h  z  r-1 Hazret-i Mevl  ya 'arz-1 h  l
 Me'y  s [u] dil-h  r  b [u] per  ŗ  n u der-beder

V

Mekk   cih  nda keŗ-me-keŗiŗ intih  s   yok
 Za  m-1 der  na merhem [olan] bir dev  s   yok
 T  li' rak  bim oldu zam  n  n vef  s   yok
 Mülk-i fen  da űimdi gönül   ŗin  s   yok
 Me'y  s [u] dil-h  r  b [u] per  ŗ  n u der-beder

4.4.3.3. Murabba'lar

38b

1²⁸⁰

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

I

Bu sitemi ne de gün görmedi bî-çāre gönül

Şeb-i zulmetde gibi igreti kara gönül

Hālını söylemedi bir kerre ağıyāra gönül

Hançerinden felegiñ almış idi yara gönül

II

El-emān böyledir ahvāli bu çarḥ-ı dūnuñ

Tā ki şirāzesi fersūde ola gerdūnuñ

Görmedim olduğunu şād dil-i maḥzūnuñ

Bir dahı şormayayım āyīnesiñ gerdūnuñ

III

'Aklı var mı felegiñ neşvesine meftūnuñ

Ser-güzeştiñ ele al 'ākıl iseñ Mecnūnuñ

Del'eder birbirini çünki vuḫū'āt-ı zamān

Luṭfuña kāhrına çarḥıñ şaḳın aldanma emān

²⁸⁰ "Bir Muḥāceretiñ Vaşiyetidir" başlığını taşımaktadır.

41b

2

Fa‘ilatün fa‘ilatün fa‘ilatün fa‘ilün**I**

Zātın tebrîk edip ta‘zîm için ey şehriyâr
 Hâk-pâya ferş-i zümrüd eyledi evvel bahâr
 Eyliyor zât-ı hümayûnuñla ‘âlem iftîhâr
 Pâdişâhım şevket ü iclâliñ olsun pây-dâr

II

Ditremez mi şevket ü şânın tıyup hâkân-ı Çîn
 İnlemez mi şavvet ü kahrın görüp rûy-ı zemîn
 Rûh-ı ‘âlemsiñ Hudâ göstermesin eksikligin²⁸¹
 Pâdişâhım şevket ü iclâliñ olsun pây-dâr

III

Bâ‘is-i ihyâsısıñ şâhım bu mülk [ü] milletin
 Sen muḳaddessiñ muḳaddesdir vücūd-ı devletin
 Görmesin ekdâr kūyuna sarây-ı ‘izzetiñ
 Pâdişâhım şevket ü iclâliñ olsun pây-dâr

²⁸¹ Metinde "eksikligiñ" şeklindedir.

58a

3

Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün**I**

Bir perī çıkdı cāme-ḥābından

Düşdü deryāya nūrdan sāye

Sāyesi ‘aks edince deryāya

Şuya düşdü kamer hicābından

II

Seyre varmış idi çemenzārı

Güle güldü o tıfl-ı nāz-ı edeb

Cāna kundaḵ bıraḳdı neydi sebeb

Ḳızarıp terledikçe ruḥsārı

III

Süzerek gözleriñ o meh-pāre

Cūy-bāra ne hoş nigāh etdi

Gāh gögüñ göçürdü āh etdi

Şanki āteş döküldü gül-zāra

58b

IV

O da bir yāra mübtelā olmuş

Arıyor gizli gizli sevdigini

Çeşm-i mesti bilir mi n'edigini

Reh-i 'aşka düşüp fedâ olmuş

V

Şanmayın alb-i 'āşıkānı uyur

Yād edip gülşeniñ leṭāfeti[ni]

Diñleyiñ bülbülüñ feṣāḥatini

 t ş rler ḥaz n ḥaz n t y r

4.4.3.4. Şarkılar

13a

1

F 'il t n f 'il t n f 'ilün

I

'Aşkıñ ile cigerimi dağladım

Yavru efem saña göñül bağladım

Ḥasret ile t -be-ṣab ḥ ağladım

Yavru efem saña göñül bağladım

II

Ay mı  oğmuş efem güzel yüzüne

Yandım efem yandım ala gözüne

Toyulur mu meclisine sözüne
Yavru efem saña gönül bağladım

25b

2

Mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün

I

Derūnum yara cismim yarasızdır
Cerīham 'aşk derdim çāresizdir
Dil-i mecrūhu şanma na'rasızdır
Cerīham 'aşk derdim çāresizdir

II

Damağım lezzet almışdır kederden
Ben etmem bir zamān şekvā kıaderden
Tabībim güç devā-yı derd-i serden
Cerīham 'aşk derdim çāresizdir

III

Yanıldım âteşin-ruhsarı aındım
Semender gibi Mekkī nāra yandım
Meşākķ-ı 'aşk ile cāndān uşandım
Cerīham 'aşk derdim çāresizdir

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün**I**

Mest eder 'uṣṣākı çeşm-i dil-berin

Cāna kār etdi nigāh-ı ejderin

Ġam degil kanlar saçarsa hançerin

Cān bağışlar zülf-i müşg [ü] 'anberin

II

Böyledir ehl-i niyāz içre rüsüm

Böyle keşf etmiş anı ehl-i nücüm

Böyledir halkın zehābı bi'l-umüm

Cān bağışlar zülf-i müşg [ü] 'anberin

III

Ṭavr u eṭvārın sezādır midḥata

Böyle söyler şorsam ehl-i hikmete

Raḥm et al Mekkīyi bezm-i ülfete

Cān bağışlar zülf-i müşg [ü] 'anberin

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün**I**

Göñül düşdü yine bir dil-figāra

Ġam-ı hicriyle sîne yara yara

Derûn esrârı oldu âşikāre

Göñül uşanmadı gitdi ne çāre

II

Yine gīsū-yı yārı buldu göñül

‘Aceb kāfir esīri oldu göñül

Meşākķ-ı ‘aşķ ile baķ n’oldu göñül

Göñül uşanmadı gitdi ne çāre

III

Göñül biñ kerre ‘arż-ı tevbe etdiñ

Güzel sevmekde ‘ahdiñ vardı n’etdiñ

Yazık sevdā-yı ‘aşķ ‘amele yetdiñ

Göñül uşanmadı gitdi ne çāre

37a

5

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün**I**

Tel kırar zülfün ıararken řānesi

Olsa da tır-i ızā her dānesi

Dillere düşdü yine efsānesi

Āh ser-keşdir göñül dīvānesi

II

Ey řabā luř et huzūr-ı yāra var

Hālimi ‘arz et derūnda yara var

Belki raħm eyler biraz yalvar başar

Āh ser-keşdir göñül dīvānesi

III

Gülsitān-ı ‘ālemiñ biñ verdi var

Göñlümüñ ta‘dād olunmaz derdi var

Şanma Mekkī gizli āh-ı serdi var

Āh ser-keşdir göñül dīvānesi

38a

6

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün**I**

Niçün şeb-tā-seher ben zār zārım

Neden oldu benim feryād-kārım

Meded gitdi elemden ihtiyārım

Emān dostlar esīr-i zūlf-i yārım

II

Yağar eflākı āh etsem figānım

Yanar āteşler içre kaldı cānım

Harāb oldu yıkıldı hānümānım

Emān dostlar esīr-i zūlf-i yārım

39b

7

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün**I**

Zūlf-i yārı şerh eder n’eyler evet hiç şübhe yok

Hālet-i ‘aşkı güzel söyler evet hiç şübhe yok

Nev-bahārdır cūş eder meylar evet hiç şübhe yok

Gül güler bülbül figān eyler evet hiç şübhe yok

II

Muntazır teşrîfiñe ‘uşşâk çağındır seniñ
 Gül ruḥundan feyz alır maḥşûl-ı bâğındır seniñ
 Ḥayme-i firûze-i gerdûn otağındır seniñ
 Gül güler bülbül figân eyler evet hiç şübhe yok

III

Çeşm-i maḥmûruñ görüp nergis olur zâr [u] zebûn
 Lâle dâğıñ gösterip etmez mi izhâr-ı cünûn
 Sevdigim zülfûñ görüp olmaz mı sünbül ser-nigûn
 Gül güler bülbül figân eyler evet hiç şübhe yok

40b

8

Mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün

I

-

Niçün maḥzûn gezersiñ mihribânım
 Kime bilmem gücendiñ nâzlı cânım
 Mükedder gördüm ey rûḥ-ı revânım
 Kesildi kalmadı tâb u tüvânım

II

Yolunda cânımı bezl eylemişdim
 Derûn esrârını hep söylemişdim
 Seni gördükde bilmem n’eylemişdim

Kesildi kalmadı t̄ab u t̄ivānım

40b

9

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

I

Bir melek-sīmā perī gördüm der-i mey-hānede

Ɛalmadı ğamdan eṣer aṣlā dil-i dīvānede

Var imiş bir başka ḥālet ṣoḥbet-i mestānede

Gözlerim sāķīde kaldı ellerim peymānede

II

Deste deste eylemiş ğīsū-yı 'anber-fāmını

Şayd içün murġ-ı dil-i 'uṣṣāķı kurlmuş dāmını

Görmedim Mekkī cihānıñ böyle ḥoṣ eyyāmını

Gözlerim sāķīde kaldı ellerim peymānede

41a

10

Müfte'ilün müfte'ilün fā'ilün

I

Erdi yine mevsim-i gül geldi yaz

Çıkdı çemenzāra bütün 'işve-bāz

'Azm-i gülistān edip ey serv-i nāz

Neş'elenip zevķ edelim gül biraz

II

Şah̄n-ı çemen ser-te-ser ābād olur

Lāle zamānında göñül şād olur

Ehl-i diliñ neş'e[sı] müzdād olur

Neş'elenip zevk edelim gül biraz

41a

11

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

I

Kaşlarıñ göñlümün̄ eglencesidir

Gözleriñ hane-i işkencesidir

Lebleriñ kırmızı gül goncasıdır

Şaçlarıñ şanki ecel pençesidir

II

Buña tākāt mi gelir sultānım

Buña cānlar tayanır mı cānım

Saña 'āşık olamam kurbānım

Şaçlarıñ şanki ecel pençesidir

44b

12

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün**I**

Muṭribde midir nālede mi neyde mi te'sīr

Sāḳide mi gönülde midir meyde mi te'sīr

Yohsa 'acebā ḥālet-i heyheyde mi te'sīr

Ya bilmedigim başkaca bir şeyde mi te'sīr

II

Baḳ derde ki ikrārı da inkārı da müşkil

Müşkil bu ki izhārı da izmārı da müşkil

Biñ müşkile uğratsa felek 'ālem-i ābı

Terk eyleme fırsat düşicek bāde-i nābı

47a

13²⁸²**Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün****I**

Olmasa kārım eger her-gāh vāh

El ururdum kākül-i dil-dāra gāh

Gülse görsem ṭālī'-i āvāre āh

El ururdum kākül-i dil-dāra gāh

²⁸² “Şarkı-ı Bî-Naḳṭ” başlığını taşımaktadır. Şarkı, Arap alfabesindeki noktasız harfler tercih edilerek yazılmıştır.

II

‘Aks-ı hālîñle muşavverdir gönül
 Gāh mesrūr geh mükedderdir gönül
 Añladım her kâra miñverdir gönül
 El ururdum kākül-i dil-dāra gāh

47a

14

Mef‘ülü fā‘ilātün mef‘ülü fā‘ilātün

I

Şād ol gönül ki artıñ erdiñ dem-i vişāle
 Ğam miñverin şaşırđı gitdi fiğān u nāle
 Faşl-ı bahār erişdi geldi zamān delāle
 Muṭrib terennüm eyle sākī getir piyāle

II

Bezm-i şafāya geldiñ dil-berle mey bulunsun
 Tezyīd-i şevka bārī kânün ney bulunsun
 Ğurbān olam başın’çün nālende hey bulunsun
 Muṭrib terennüm eyle sākī getir piyāle

39b

15

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün**I**

Bahār oldu yine ğam tāzelendi

Derūnum āteşi yelpāzelendi

Sicill-i derd-i dil şīrāzelendi

Derūnum āteşi yelpāzelendi

II

Şabā gīsū-yı yārı tārūmār et

Perīşān eyle zūlfūñ ahz-ı sār et

Dimāğ-ı ‘āşıkā ‘anber-nişār et

Derūnum āteşi yelpāzelendi

III

Kulağımda yine bir tatlı ses var

Benim’çün gūyiyā feryād-res var

Gönülde Mekkiyā eski heves var

Derūnum āteşi yelpāzelendi

49a

16

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün**I**

Geldi hengām-ı şafā neşvesiñ artırdı şarāb
 Başka bir ‘ālem[dir] ehl-i dile ‘ālem-i āb
 Çemenistāna verir gerçi leṭāfet meh-tāb
 El çekip meygededen olma şaķın ḥāne-ḥarāb
 Künc-i mey-ḥāneyi seyr et ki ne ḥālet vardır
 Sāğarında bile bir başka leṭāfet vardır

II

Yine bülbül gibi şeb-tā-seḥer āḥ eyleyemem
 Zevķi yok gülşeni bī-hūde penāḥ eyleyemem
 Gülüne sünbülüne ‘aṭf-ı nigāḥ eyleyemem
 Yok yere gözyaşımı öyle tebāḥ eyleyemem
 [Künc-i mey-ḥāneyi seyr et ki ne ḥālet vardır
 Sāğarında bile bir başka leṭāfet vardır]

49a

17

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün**I**

Ġoncasından gülşeniñ bülbül şikāyet eyledi
 Ḥār-ı miḥnet bağrını delmiş ḥikāyet eyledi

Bir ğarīb aḥvāle vākıfımış rivāyet eyledi
 Bī-vefālīk bülbüle gülden sirāyet eyledi
 Gülde de bülbülde de evvelki ḥālet ḳalmamış
 Ḥāşılı gülzārda eski leṭāfet ḳalmamış

II

Gülşeni seyr eyledim bülbül[ler] olmuş tārūmār
 Neşvesizlikle gelip geçmekdedir ol bahār
 Boynunu bükmüş gezer maḥzūn maḥzūn nāzlı yār
 Ḳalmıyor bir ḥālet üzre āḥ çarḥ-ı bī-ḳarār
 [Gülde de bülbülde de evvelki ḥālet ḳalmamış
 Ḥāşılı gülzārda eski leṭāfet ḳalmamış]

54b

18

Mef'ūlü mefā'īlü mefā'īlü fe'ūlün

I

Ey āteş-i ğam bağrımı yak kanlı kebāb et
 Vīrān olası ḥāne-i ḳalbimi ḥarāb et
 Sāḳī cigerim ḳanını al bezme şarāb et
 Maḥşerde şorarlarsa bile böyle cevāb et

II

Geldim geleli 'āleme güldürmedi gerdūn
 Cevriñle seniñ dökmededir dīdelerim ḥūn

Şād olma nedir fark edemez ʔālīʔ -i maḥzūn

Maḥşerde şorarlarsa bile böyle cevāb et

56b

19

Mefāʔilün mefāʔilün feʔülün

I

Çemenzāra varıp naşb-i ḥıyām et

Ḥālīñ gülşende ʔarż-ı ihtişām et

Nezāketle hemān ibkâ-yı nām et

Emān sākī bu neşʔeyle devām et

II

Erişdik sevdiğim geldik kemāle

Rızā göstermediñ ḥālā vişāle

Naşıl ʔākat gelir bilmem bu ḥāle

Emān sākī bu neşʔeyle devām et

56b

20

Mefʔülü mefāʔilün feʔülün

I

Ey bülbul-i hoş-güvār söyle

Esrārımı aşikār söyle

Ġamla geçiyor bahār söyle

Derdiñ ne seniñ ne var söyle

II

Şadr-ı çemene şitāb edersiñ

Gülşende kime hitāb edersiñ

Sen goncaya mı 'itāb edersiñ

Derdiñ ne seniñ ne var söyle

57a

21

Mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün

I

Ne bezm-i 'ayş u 'işret ne Cem var

Ne sākī var ne sāğar var ne dem var

Bu 'işretgehde biñ hār-ı sitem var

Benim ey āh senden başka nem var

II

Dökülmüş berg ü bārı gülsitānıñ

Harāb olmuş çemenzār-ı cihānıñ

Şafāsı neş'esi gitmiş cihānıñ

Benim ey āh senden başka nem var

57a

22

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün**I**

Geh şü' ūnāt-ı cihānıñ miñneti

Ağlatır gāhī de yārıñ fırqatı

Añlaşılmaz mācerāsı hıkmeti

Çekmeyen bilmez meşākk-ı ğurbeti

II

Ğurbetiñ ahvāli müşkildir gönül

Keşf-i istikbāli müşkildir gönül

Hāşılı her hāli müşkildir gönül

Çekmeyen bilmez meşākk-ı ğurbeti

57b

23

Müf' teilün müf' teilün fā' ilün**I**

Ṭarf-ı çemenzāra baqar ağlarım

Bir güle bir hāra baqar ağlarım

Derdime yok çāre baqar ağlarım

Nāfile ben yāra baqar ağlarım

II

Fā'idesiz yārı sevip n'eyleyem
 Derd-i dili ben kime şerh eyleyem
 Hāle muvāfiķ şu sözü söyleyem
 Nāfile ben yāra baķar aķlarım

61b

24²⁸³

I

Baķıñ ol melek-nigāhıma
 Naķar etmez oldu āhıma
 'Acebā ne oldu māhıma
 Giricek benim günāhıma

II

Ne ķadar da şūh-ı 'iŗve-bāz
 Aña nūr-ı şīve dense az
 Bu gidiŗle ol perī bu yaz
 Giricek benim günāhıma

III

Bu ne şehlevend-i nev-edā
 Bu edā ile o dil-rübā
 Yaķacak cihānı ğālibā

²⁸³ Hece ölçüsü ile yazılmıştır.

Girecek benim günāhıma

62a

25

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

I

Dökülmüş gülsitāna ser-te-ser meh-pāreler şimdi

Ne tedbīr eylesinler ‘āşık-ı āvāreler şimdi

Zuhūr eyler gönülde nev-be-nev fevvāreler şimdi

Qabūl-i iltiyām eyler mi dilde yaralar şimdi

II

Devāsı haste-i ‘āşkıñ tolu peymāne olduğça

Tesellīgāh-ı ‘āşık kūşe-yi mey-hāne olduğça

Bu bezmiñ āşinā-yı hikmeti mestāne olduğça

Qabūl-i iltiyām eyler mi dilde yaralar şimdi

62a

26

Müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün

I

Kākülüne dil vereli ey perī

Qalbe hücūm eyledi gam leşkeri

Cānımı yakdı bir alay serserī

Urma güzel hançerini al geri

II

Bir nazar et sîne-i şad-pāreye
 Merhamet eyle dil-i bî-çāreye
 Yer mi bıraḳdıñ ‘acebā yaraya
 Urma güzel ḥaṇçerini al geri

62b

27

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

I

Var [mı] bilmem derd-i ‘aşḳdan şalāḥıñ çāresi
 Ey güzeller ser-firāzı ‘ālemiñ meh-pāresi
 Sînelerde açdıḡıñ zaḥmıñ oñulmaz yarası
 Ey güzeller ser-firāzı ‘ālemiñ meh-pāresi

II

Dest-i tevḳîre alınca sevdigim peymāneyi
 Ser-te-ser mesrūr edersin ḥāṭır-ı vîrāneyi
 Nûra ġarḳ etsin n’olur teşrîf-i mey-ḥāneyi
 Ey güzeller ser-firāzı ‘ālemiñ meh-pāresi

64b

28

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün**I**

Zülf-i cānāna niçün bār olduñ
 Niye hātır-şiken-i yār olduñ
 Bā‘is-i nefret-i dil-dār oldun
 Sen de göñlüm baña ağıyār olduñ

II

Gözüme uyku harām oldu benim
 Yanıyor âteş-i firqatle benim
 Ben seniñ hāşılı mihnet-zedenim
 Sen de göñlüm baña ağıyār olduñ

64b

29

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün**I**

Hasret ile gözlerim âteş-feşān
 Firqat [ü] hicrān ile yanmağda cān
 Cān içi fitnesiñ ey mihribān
 Her nefesimden geliyor el-emān

II

Derd ü ğamı çekmege tākāt mī var

Haste-i hicrāna ifākāt mī var

Hāşılı ehl-i dile rāhat mī var

Her nefesimden geliyor el-emān

68b

30

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

I

Bezme teşrīf eyledikçe nāz ile

Geldi revnaķ meclise şeh-nāz ile

Göñlümü eglendirirken sāz ile

Pençeleşdim tālī‘-i nā-sāz ile

II

Dil-nüvāzım gerçi şād etdik yine

Maḥż-ı luţfundur ki yād etdik yine

Çünkü mesrūrü’l-fu’ād etdik yine

Pençeleşdim tālī‘-i nā-sāz ile

75b

31

Fā‘ilātün Fā‘ilātün fā‘ilün

I

Münkir [ü] kāfir esīr etdi beni

Nürdan şeffâf gördüm sîneni
 Sevmemek mümkün midir sen gül-teni
 Kıskanır gönlüm hayâlimden seni

II

Mübtelâ-yı derd olur erbâb-ı hâl
 Eglenir bu hâl ile ehl-i kemâl
 Sen de inşâf eyle ey şâhib-cemâl
 Kıskanır gönlüm hayâlimden seni

76b

32

Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün

I

Yok mu zâlim ‘acebâ zerre kadar îmânıñ
 Nice kıydıñ o güzel kâkülüne cânânıñ
 Düşsün âteşlere cerem gibi yansın cânıñ
 Nice kıydıñ o güzel kâkülüne cânânıñ

II

İşhâz etmiş idim gönlüme mesken anı ben
 Etmediñ ‘âşıka şefkat emân ey kâfir sen
 Gönlüme cânıma bilmem neden olduñ düşmen
 Nice kıydıñ o güzel kâkülüne cânânıñ

78a

33

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

I

Ruhsâr-ı al-ı yâra kıyâs etdiler gülü
 Ağlatdılar figân ile gülşende bülbülü
 Ferş etdi nev-bahâr çemenzâra sünbülü
 Sâķī zamânıdır ele al sâġar-ı mülü

II

Gülzâra karşı şevķ ile çağlar şelâleler
 'Uşşâķa dâġ-ı sînesiñ 'arz etdi lâleler
 Faşl-ı bahâr yâd ile dönsün piyâleler
 Sâķī zamânıdır ele al sâġar-ı mülü

78a

34

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

I

Zaķmdâr-ı hicr-i yâr etdi dil-i âvâreyi
 Yâra ben açdım elimle sîne-i şad-pâreyi
 Terk-i tedbîr ile bî-hûde düşünme çâreyi
 Söyle doķtor söyle teşķîş eylediñ mi yarayı

II

Tā ezelden h̄aste-h̄ātır s̄inesi şad-pāreyim
 Āh eder iñler gezer bir ‘āşık-ı āvāreyim
 D̄arbe-i nabẓı perīşān h̄āşılı bī-çāreyim
 Söyle doğtor söyle teşhīs eylediñ mi yarayı

80a

35

Mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün

I

Şayd eyledi murğ-ı dili çeşmān-ı siyāhıñ
 Biñ velvele icād ederek fitne nigāhıñ
 Te’şīri mi yok hükmü mü yok nāle vü āhıñ
 Bir gün olıcağ gonca-ı ümmīd güşāde
 Sākī keremiñ var ola şun bir tolu yāra

II

Efsānedir emvāl-i cihāna nazar etmem
 Ben baht-ı siyāhkārdan aşlā keder etmem
 Fevvāre-i ğam olsa da ‘aşkıñ zarar etmem
 Bir gün olıcağ gonca-ı ümmīd güşāde
 Sākī keremiñ var ola şun bir tolu yāra

80b

36

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

I

Gülzârı ħarâb eyleme maḥzen nağamıñla
 Allâh içün olsun beni öldürme ğamıñla
 Seyr eyleyelim ħarf-ı çemenzârı seniñle
 Feryādıñı terk eyle de bülbul beni diñle

II

Te'şîr ediyor cān evine nāle [vü] āhıñ
 Māhiyyetini gösteriyor baḥt-ı siyāhıñ
 Ğam 'ālemini yād ediyor ḥaste-nigāhıñ
 Feryādıñı terk eyle de bülbul beni diñle

81a

37

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

I

Zevķ-i bezm-i gülşeni yād eyliyor
 Sevdigim 'uşşākı dil-şād eyliyor
 'Andelîbe meşķ-i feryād eyliyor
 Ğamzesiyle fitne icād eyliyor

81a

II

Farq olunmaz sînesi billûrdan
 Pîrehen giymiş o âfet nûrdan
 Bir selâm al gözleri maḥmûrdan
 Ğamzesiyle fitne icâd eyliyor

84b

38

Mef'ûlû mefâ'ilû mefâ'ilû fe'ûlûn

I

Gûlzârı ḥarâb eyleme maḥzûn nağamıñla
 Feryâdını terk eyle de bûlbûl beni diñle
 Seyr eyleyelim ṭarf-ı çemenzârı seniñle
 Allâh içün olsun beni öldürme ğamıñla

II

Te'şîr ediyor cân evine nâle vü vâhıñ
 Mâhiyyetini gösteriyor baḥt-ı siyâhıñ
 Ğam 'âlemini yâd ediyor fitne-nigâhıñ
 Allâh içün olsun beni öldürme ğamıñla

I

Sevdālıdır göñül yine sevdālı
Baķıcınıñ toğru çıķmadı ķālı
Niřānlandı yārım öldür al bālı
Felek şaldı başımı dürlü derde
Ėarīb ķaldım büyüdüğüm şu yerde

II

Uçuşurlar yavru ķuřlar havāda
Ėoyun ķuzu meleşirler ovada
řāhīniniñ nesi ķaldı yuvada
[Felek şaldı başımı dürlü derde
Ėarīb ķaldım büyüdüğüm şu yerde]

²⁸⁴ Hece ölçüsü ile yazılmıştır.

4.4.4. Gazeller

Hurūfū't-Tā

36b

1

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

- 1 Var mı istiṣmām kalmış çarḥdan būy-ı sebāt
Ḥallolunmaz bir mu'ammā olmalı rūy-ı sebāt
- 2 Semt-i 'ālemde bu mecrādan niṣāne kalmamış
Ḳaṅḡı semte oldu cārī bilmezim şu-ı sebāt
- 3 Birbirine mezheb ü meṣrebde kimse beñzemez
Herkesiñ var şüretā kalbinde ārzū-yı sebāt
- 4 Ben uşandım āmed ü reftinden artık 'ālemiñ
Anda iskān eylesem bulsam da bir kūy-ı sebāt
- 5 Kalmadı şimdengerü rāḥat bu dehr-i dūnda
Mekkiyā gördüm yıkılmış burc [u] bārū-yı sebāt

37a

2

Mef'ulü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- 1 Deycür-ı şebde halka eder mäh iltifāt
Ey mäh sen de kı1 bize nā-gāh iltifāt
- 2 'Uşşāk-ı zāra pek de dirīg etme luṭfuñu
Gel қоç başıñ'çün eyleme güm-rāh iltifāt
- 3 Haddi tecāvüz eyleme pek iltifāt edip
Bā'is olur mezellete her gāh iltifāt
- 4 Bāzār-ı dilde herkes içün tarık var
Bir başka yoldur aṇladığım rāh iltifāt
- 5 Mekkī bu 'ālemiñ nesi şāyān-ı i'tibār
Ger iltifāt etmez ise şāh iltifāt

Ḥurūfū'l-Cīm

53a

3

Fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün

1 Olsa hem-bezm eger ağıyār ile ol [şūh-mīzāc]

Qırılır hātır-ı 'uşşāk [da] mānend-i züccāc

2 Çıksa bāzāra eger şevk ile ol kebg-ḥırām

Şöhret [ü] kıymet-i ḥüsnü bulur elbette revāc

3 Hāldir şanma şaḫın ol gül-i ruḥsārında

Noқта dökmüş de felek ḥükmüñ eder istimzāc

4 Şalsa gīsūlarını 'aqlıñ alır 'uşşākıñ

Bu naşıl cāzibe bilmem bu naşıl istidrāc

5 Şaḫlasın Ḥaḫ o cihān-sūzuñ elinden Mekkī

Bildigim ḥaste-i 'aşḫa ne ṭabīb var ne 'ilāc

Ḥurūfū'l-Ḥā

26b

4

Fe'īlātün fe'īlātün fe'īlātün fe'īlün

- 1 İctihātında ḥaṭā eylese devrān-ı ḳadeḥ
Bir içim şu gibidir şervet ü sāmān-ı ḳadeḥ
- 2 Meclise 'arz edicek mes'ele-i şahbāyı
Ekseriyetle ḳabūl eyledi erkān-ı ḳadeḥ
- 3 Etmege meclis-i rindāna tevāzu'yla nigāh
Ḥaḳḳ-ı sāḳīde şudūr eyledi fermān-ı ḳadeḥ
- 4 Zāhidān eylediler ma'rekeyi mescidde
Ayak altında düşüp ḳaldı şehīdān-ı ḳadeḥ
- 5 Ne ḳadar çile ğam çekse de Mekkī rindān
Başdırır himmet ile şeh yed-i pīrān-ı ḳadeḥ

Ḥurūfū'd-Dāl

94a

5

Fe'īlātün fe'īlātün fe'īlātün fe'īlün

- 1 'Andelīb etse çemenzārda işbāt-ı vücūd
Şanma budur yalınız manzar-ı gülden maşşūd
- 2 Her varak kendi lisānı ile taḥmīd eyler
Cümlesi secde eder de bağırır yā Ma'būd
- 3 Çünkü her zerrede manzūrdur āsār-ı ḥayāt
Her bir eşyāda olur nūr-ı tecellī meşhūr
- 4 Kudret-i Şānī' i tezkār ile tevḥīd edeniñ
Pāyesi elbet eder 'ālem-i bālāya şu'ūd
- 5 Şübhe yokdur bu 'avālim bulur elbette fenā
Mekkiyā Ḥazret-i Allāh bākī-i mevcūd

Ḥurūfū'r-Rā

7a

6

Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün fā'ilün

- 1 Bir perīsiñ gözlerinde resm-i istibdād var
İşve-bāzāne nigāhında yeñi icād var
- 2 H̱āce-i ḥüsn ü melāḥatsiñ sen ey şīrīn-dehen
Ḥalka-ı tedrīs-i 'aşkıñda nice feryād var
- 3 Ḥayret-efzā-yı 'uḳūl evzā' u eṭvārīñ seniñ
Derd ü hicr [ü] fırḳatīñle şād var nā-şād var
- 4 Geçme semtimden ḥazer kıl āteşīn-ruḥsār ile
Nār-ı 'aşka yanmağa ḳalbimde isti'dād var
- 5 Şūret-i 'aşkı ḥayāl-i yārı taşvīr ediyor
Ġālibā göñlümde Mekkī gizli bir Bihzād var

7a

7

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün

- 1 Şü'ün-ı 'ālemi seyr et zamān neler çıkarır
Huşul-ı maḫşad içün dürlü fitneler çıkarır
- 2 Felek güler yüze ammā daḫīka fevt etmez
Taşavvurātını fi'le birer birer çıkarır
- 3 Sü'tür-ı nüṣṣa-ı taḫdīr bozulmuyor aṣlā
Ḳader saḫīfe-i dilden neler siler çıkarır
- 4 Tettebbu'āt-ı münāfi' yolunda ğavvasān
Hevesle ḳa'r-ı baḫırdan ṭalar güher çıkarır
- 5 Egerçi mālīk-i ḳalb-i selīm olursa kişi
Anı Sihām-ı Ḳazādan ḳader çeker çıkarır
- 6 Göñülde kīn ü ğaraḫ beslemez kemāl ehli
Ne rütbe gitme çalıṣsan ḳazā diler çıkarır
- 7 Ḥaḳīr görme ṣaḳın Mekkiyā gedā-revişi
Zelīl şanma ḳamışdan Ḥudā şeker çıkarır

7b

8

Mef'ulü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- 1 Feyyāz-ı kudretiñ olup elṭāfı cilveger
Ezhār ile ṭonandı çemen şimdi ser-te-ser
- 2 Gūş et çemende şevk ile āgāz-ı bülbulü
Erbāb-ı hāle kudret-i Ḥakdan verir haber
- 3 Pervānelerle şekl-i ġarīb aldı gūlsitān
Gül ġoncasıyla 'arz ediyor şūret ü güher
- 4 Her bir giyāha 'ibret ile diḳḳat eyleseñ
Ḥaḳḳıñ kemāl-i ḥikmeti var anda müstetir
- 5 Mekkī göñülde ḥāşıl olan çağlayana bak
Bu 'ālem-i ḥayāl degil 'ālem-i nazar

7b

9

Mef'ulü fā'ilatü mef'ılü fā'ilün

1 Taşvîr-i nev-bahâr ile gönlüm şen olmuyor

Feryâ[d]-ı 'andelîb ile dil rûşen olmuyor

2 Feyze maḥalliñ olmalıdır kâbiliyyeti

Destinde her kâmiş taşıyan ney-zen olmuyor

3 Eşyâdaki ḥaḳîḳati keşf eylemek muḥâl

Köhne iki karanfil ile gülşen olmuyor

4 Ögren o levn-i 'âlemi râḥatsa maḳşadıñ

Nezd-i ekâbire varıcaḳ sen ben olmuyor

5 Mekkî geçir zamānıñı ehl-i kemâl ile

Zîrâ zemîn-i şûrede hiç hırmen olmuyor

10b

10

Fa‘ilatün fa‘ilatün fa‘ilatün fa‘ilün

- 1 Bir hayât-ı cāvidānı bahş içün ola bahār
Himmet-i cennetden alır bŷy-ı laţif rŷzgār
- 2 ‘Ālemi ezhār-ı gŷn-ā-gŷn ile zeyn edip
Gŷsterir biŷ dŷrlŷ kudret HĀlık-ı hikmet-niŷār
- 3 Ni‘met-i Mevlāyı gŷr māhiyyet-i eŷyāya bāk
Kā’ināt ŷzre tecellī-yi ilāhī āŷikār
- 4 Her bir eŷyā eyliyor iŷbāt vaĥdāniyyeti
Her varaķ sŷyler lisān-ı ĥāl ile Allāh var
- 5 Gŷl ŷola[r] eyyām geķer ādem gŷķer ‘ālem biter
Ber-ķarār ŷzre ķalır Mekkī hemān Perverd-gār

12a

11

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Şehlevendim yine mey-ḥānede mey nūş eyler
Gū[yi]yā va‘de-i dehri [o] ferāmūş eyler
- 2 Ser-pūşuñ bir yaña atmış da döküp kākülünü
‘İşve-bāz ata nigāhı benî bî-hūş eyler
- 3 Gāh mestāne terennüm edip ol şūḥ-mizāc
Gāh mey-ḥānedeki ḡulguleyi ḡūş eyler
- 4 Ne güzel ḥāleti var ‘ālem-i ābıñ fi'l-ḥāl
Bir kadeḥle nice ehl-i dili ser-ḥūş eyler
- 5 Mekkiyā silsile-i ‘aşkı ederdim ta‘ķīb
N’edeyim çarḥ-ı sitemker benî ḥāmūş eyler

31b

12

Fa'ilatün fa'ilatün fa'ilatün fa'ilün

- 1 Şanmayıñ halkı perîşân eyleyen gerdündür
Yok yok 'âlem bu perîşâniyyete meftündür
- 2 Kûh-kende kimisi mânend-i Ferhâd-ı dilîr
Kimi Leylâ-yı zamâna baş açık Mecnündür
- 3 Çarhıñ istiskâl va'llâhi sa'âdet hâline
Servet ü ikbâl-i 'âlem neşvesiz ma'cündür
- 4 Yokladım bir bir sicill-i tâlî' -i eslâfı hep
Zümre-i ehl-i ma'ârif-i ezel maḥzündür
- 5 İtîradıñ görmedim Mekkî zamâne ḥalkınıñ
Kimi gülşende kimi de sâkin-i hāmündür

24a

13

Fa'ilatün fa'ilatün fa'ilatün fa'ilün

- 1 Eglenirken kākülünle 'āşık-ı şūrīdeler
Ağladır üftādegānı şimdi āhū dīdeler
- 2 Hāclegāh-ı Hüsrevi bir hāmlede ber-bād eder
Ebruvānıñ gösterir i'cāzveş nā-dīdeler
- 3 Añlamazlar lezzet-i sevdāyı 'aşk-ı sūzişi
Mest [ü] maḥmūr-ı ḥayālīñ olmayan ḥ'ābīdeler
- 4 Gizlemiş gīsūlarıñ çeşmān-ı rūḥ-efşānıñı
Ka'be-i 'uşşākı setr eyler diyü bu şeydālar
- 5 Bir qarār üzre devām etmez şü'ün-ı kâ'ināt
Gāh ağlar geh güler Mekkī felāket-dīdeler

26a

14

Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün

- 1 Şikāyet eylemeklik t̄ālī'inden gerçi 'ādetdir
Rūsūm-ı 'āleme vāqıf oluŝ bir başka hāletdir
- 2 Meger cüz'ī ta'alluḵ var yoḥsa bāb-ı devletde
Guyiyā 'aşra 'arz-ı ihtiyāc etmek sefāletdir
- 3 Eder ḵat'-ı merātib eyleyen 'ālemden istignā
Hümānıñ ḵadrini 'ālī ḵılan sehm-i ḵanā'atdır
- 4 Şaḵm ālāyiŝ-i dünyā içün kerr-i ḵulūb etme
Ḵulūb-ı 'ālemi celb eylemek özge sa'ādetdir
- 5 'Ulüvv-i himmetiñ izhār ḵıl her şahş içün Mekkī
Ma'āza'llāh nāmıñ denmesin kim ŝerre āletdir

27b

15

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün

- 1 Bu gülşen içre gönül şanki şād olursa n'olur
Elinde gonca-ı ümmīd güşād olursa n'olur
- 2 Bahārı var felegiñ der iken hazān erişir
Bu çend rüzede dil ber-murād olursa n'olur
- 3 Kelek kadar felek artık gözümde kadriñ yok
Degil ki şartım eşigim murād olursa n'olur
- 4 Getir getir kerem et bezme sākiyā bāde
Şakın şakın deme neş'e kesād olursa n'olur
- 5 Bedel şafā-yı derūna elinde Mekkīniñ
Tolu piyāle-i ümmü'l-fesād olursa n'olur

28b

16

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

- 1 Gelenler 'āleme zann etme kim bī-hāşşa gelmişdir
Ġam u ālām dehri görmege bi'l-hāşşa gelmişdir
- 2 Şadef-i kâdrime hıfz sīnesinde dürr-i yek-tāyı
Ne mümkün kendisi de pençe-i gavvāşa gelmişdir
- 3 Zebūn eyler kazā dest-i kâderde her bir eşyâyı
Anın'çün nevbet-i tūr-i ecel vakķāşa gelmişdir
- 4 Ne kudretdir bu kudret aġniyānıñ da faķīriñ de
Fetīl-i şem'-i baġtı 'ākıbet mıkırāşa gelmişdir
- 5 Vücūdu gerçi Mekkī kaşdı ifnā etmedir ammā
Ecel bīmār-ı 'aşkı ġamdan istiġlāşa gelmişdir

31a

17

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

- 1 Bu miḥnet-ḥāneniñ biñ ehl-i ḥālī var pineklerler
Varıp bir laḥza yārı görmege her ān beklerler
- 2 Şaḫın gīsū-yı yārı öpdüğün ta'n etme 'uşşāḫıñ
Varanlar pīs-i ehl-i şadra dāmānıñ eteklerler
- 3 Girilmek ḥalḫa-ı zencīr-i zülfe ḥayli müşkildir
Ṭarīḫ-i 'aşḫda rüsvālīḫ eylerseñ çekeklerler
- 4 Hezārān echel-i bī-mağz[ı] vardır bu cihānıñ kim
Biner fāyṭon-ı kāma esb-i iḫbālīñ yedeklerler
- 5 Yine sāhilleri maḫşūd olur 'azm eyle ey Mekkī
Bu keştī-i emelde ḥayli[ce] eyyām beklerler

32a

18

Mef'ülü fā'ilātün mef'ülü fā'ilātün

- 1 Bu dehr-i pür-ṭa'abda herkes esīr-i ğamdır
Şahrā vü deşt-i 'ālem vādī-i pür-sitemdir
- 2 Aldanma çarḥ-ı dūna eyler seni de mesmūm
Bāzīçesi zamānıñ bir emr-i bī-ehemdir
- 3 Ṭa'n etme ehl-i ḥāle mezmūm olsun ey dil
'İbretle baḡ cihāna her ḥāl[i] pür-ḥikemdir
- 4 El verse saña gerdūn elden biraḡma cāmı
Hem dāfi'-i kederdir hem cām-ı irş-i Cemdir
- 5 Mağrūr olur mu 'āḳıl bu dehr-i bī-esāsa
Yokdur ḡebāt Mekkī encām-ı kār 'ademdir

35a

19

Fa'ilatün fa'ilatün fa'ilatün fa'ilün

- 1 Halk-ı 'âlem cismimi farz et göze almazdılar
Gelmeseydin 'âleme maḥşer yerin kûrmazdılar
- 2 Olmasa bend-i kâfes tûṭî-i şeker-ḥ'âr
Ehl-i diller kayd-ı zencîr-i cünûn olmazdılar
- 3 Hâlîme vâkıf olaydı Vâmık [u] Ferhâd-ı 'aşk
Nâle-i dil-sûz ile feryâddan kalmazdılar
- 4 Būmlar görseydiler va'llâhi matem-ḥânemi
El-'iyâz ile geçerler semtime kalmazdılar
- 5 Būlbül açdı nâlelerle goncanın eyâ yüzün
Böyle birden başa Mekkî çıkmasın ummazdılar

37a

20

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- 1 Sākī seniñle bezm-i müle tāze cān gelir
Zīrā bu bezm-i kevne gelenler cüvān gelir
- 2 Bāzār-ı nāza çıksañ eger şīveler ile
Derler serīr-i 'işrete şāhib-ķırān gelir
- 3 Elden bıraķ şarābı da bir būse ver n'olur
Şabret biraz piyāle içün de zamān gelir
- 4 Her kim görürse cāzibe-i ħüsn ü ānını
Ey bī-emān her nefesinden emān gelir
- 5 Gırsem seniñle ey yüzü gül bezm-i 'işrete
Mekkīye gelse neş'e o demde yamān gelir

52a

21

Mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün

- 1 Sende a tıfl-ı nâzım mestâne bir geliş var
Mey-ḥāneden mi çıkdın eṭrāfa ser-zeniş var
- 2 Gīsūlarıñ dökülmüş ruḥsār-ı alıñ üzre
Ey mest-i nāz [ü] 'işve elbette bunda iş var
- 3 Süzdükçe çeşm-i mestiñ neşveyle nāzikāne
Müjgānların ucuyla 'uşşāka kīş kīş var
- 4 Bī-çāregān-ı 'aşkı ḥayretde ḳalmasın mı
Zīrā o māh-rūda şartınca egleniş var
- 5 Erbāb-ı ḥāle Mekkī bir ḥoş ṭarīf aşdım
Ṭūṭī misiñ nesin sen pek tatlı söyleyiş var

52a

22

Fa'ilatün fa'ilatün fa'ilatün fa'ilün

- 1 Şanma hikmet-âşinā-yı dehr olan me'cūr olur
Nūş-ı şahbā-yı kemālāt eyleyen maḥmūr olur
- 2 Böyledir de'b-i kādīm gerdiş-i çarḥ-ı denī
Ehl-i cāh 'indinde erbāb-ı hüner menfūr olur
- 3 Tünd-hūdūr çarḥ aldanma nümāyiş etse de
Ehl-i 'işmet bāb-ı rif'at bulsa da mestūr olur
- 4 Rāst-gūyluk olduğundan tıynet-i kaṇṭārda
Çekmege bār-ı şaḫīl-i 'ālemi mecbūr olur
- 5 Çarḥ-ı kec-revden güler yüz gözleyenler Mekkiyā
Ḥilḫatinde istiḫāmet var ise mehcūr olur

55b

23

Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Mehveşim mest-i nāb olup gidiyor
Neş‘evār-ı şarāb olup gidiyor
- 2 Kimi mest-i sūrūr-ı rindānıñ
Kimi ālūd-ı ẖāb olup gidiyor
- 3 Ne güzel ẖālī var şu meygedeniñ
Her gelen neş‘e-yāb olup gidiyor
- 4 Oğumuşlar du‘āsını kadehiñ
Ġālibā müstecāb olup gidiyor

56a

- 5 Tayanır mı bu ẖāy ẖūya felek
O da Mekkī harāb olup gidiyor

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Görünce cāzibe-i ḥüsn ü ānı dil yanıyor
Belā-yı ‘aşkı firāk [u] gamı kolay şanıyor
- 2 Esirgemez mi gözünden ‘aceb seni ‘āşık
Ḥayālını bile görse yanında kıskanıyor
- 3 Nedir yüzünde seniñ reng-i āteşin öyle
Perī misin ‘acebā sen gözüm mü aldaniyor
- 4 Ezelden olmalıdır ġālibā mu‘ārazası
Göñül ruḥunda olan ḥāl-i ‘anberi tanıyor
- 5 Düşüp belā-yı gam-ı ‘aşka şimdi Mekkī-i zār
Şu miḥneti düşünüp eski demleri anıyor

Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün

- 1 Bir meh-liqāyı sevdi ki gönlüm Haleblidir
Fitne bakışlı şūh-kesim gonca leblidir
- 2 Ğāyet sevimli cāna yakīn dil-figārdır
Şāyān-ı bezm-i ehl-i şafādır edeblidir
- 3 Söz yok iken ṭabī‘at-ı ‘ālem-pesendine
‘Uşşāka nāz u şīve edermiş sebeblidir
- 4 Āteş düşürdü sīnesine ehl-i dilleriñ
Gördüm bu hāle ğayr-ı taḥammül ta‘ablıdır
- 5 Gözler kamaşdı Mekkī görünce cemāliñi
Zirā kitāb-ı ḥüsnü ser-ā-ser zeheblidir

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

- 1 Gönlüm biraz benim yine ser-keşlik istiyor
Bir şūh-ı nev-kebūd ile dem-keşlik istiyor
- 2 Tek тұrmuyor ki bir güzele bağlanıp kıala
Her gördüğüne meyl ederek eşlik istiyor
- 3 Bezm-i ıarabda āh baña şūh-ı meygede
Bir bāde verse cānımı pīş-keşlik istiyor
- 4 Her kim görürse sīne-i āteş-feşānımı
Der kim zamān hemān emān āteşlik istiyor
- 5 Mekkī zamāne dil-beriniñ hiç vefāsı yok
Dil-keşlik iledikçe urur keşlik istiyor

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- 1 Bülbul hevā-yı 'aşk ile gülşende dem çeker
Gül yaprağıyla gözlerine gül nem çeker
- 2 Bulmaz şafā-yı hātırı erbāb-ı ma'rifet
Her zerre olsa çarhıñ elinden elem çeker
- 3 O görmeyen lisān-ı rüsüm-ı zamāneyi
Bālā-nişin olursa da elbet sitem çeker
- 4 Mir'āt-ı dehre medd-i nazar eyleyen bilir
Herkes alır naşibini ammā ki ğam çeker
- 5 Mekkī bu yār miḥneti çekmez cihān velī
Bir şā'iriñ ḥayālını ancak kalem çeker

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

- 1 Şanma zamâne kimseye şefkatle el verir
Tertîb-i renc [ü] miḥnet için bir mehil verir
- 2 'Âkil eder mi çarḥ-ı denîden vefâ ümîd
Ḳalb-i selîme belki ḥayālî kesel verir
- 3 Rāḥat geçirmez 'ömrünü bālâ-nîşîn olan
Bār-ı girân-ı 'âleme bî-hûde bel verir
- 4 Nâ-dâna 'arż-ı ḥâcet edip dökme âb-ı rû
İnsâna her sa'âdeti Bārî ezel verir
- 5 Mekkî budur rüsûmu zamâne kibârınıñ
Evvel yıkar da ağızını sonra 'asel verir

Mef'ülü fā'ilātü mef'ülü fā'ilün

- 1 Her kim ki renc [ü] miḥneti kendiye kār eder
Rāz-ı derūnu ketm edemez āşikār eder
- 2 Geh nefis-i tāra gāh leb-i yāra meyl eden
Taşvīr-i fīkr-i ḥām ile leyl ü nehār eder
- 3 Ta'yīn ederse yār eger vaḳt-i vuşlatı
Mev'ūd olan 'ināyete dil intizār eder
- 4 Farz et bugün seniñ ile yār olmuyor felek
Şabr eyle ey gönül ki zamān tīz güzār eder
- 5 Hüküm-i kazā bulur yerini eşbeh istemez
Mekkī kaderle pençeleşen şanma kār eder

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Zülfi zencîrine bu beste olan gönölümdür
Hālet-i ‘aşkıñ ile haste olan gönölümdür
- 2 İster öldür kuluñu ister esîr-i zülf et
İşte her emrine vā-beste olan gönölümdür
- 3 Gerçi çokdur güzelim ‘aşkına dil-beste seniñ
İçlerinde yine ber-cestes olan gönölümdür
- 4 Artırırken seni gördükçe figānıñ evvel
Şimdi hicrān ile dem-beste olan gönölümdür
- 5 Çıkılmış ‘uşşākınıñ eflāka figān u āhı
Mekkiyā nālesi āheste olan gönölümdür

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 ‘Azm-i gülşen edelim murğ-ı hoş-elhân bulunur
Seyre çıkmış ne kadar serv-i hırāmân bulunur
- 2 Naḥl-ı gül öyle kol atmış ki çemenzâr üzre
Zîr-i nâfında nice sünbül ü reyḥân bulunur
- 3 Ğaleyāna getirir faşl-ı bahār ehl-i dili
Şimdi her kûşede biñlerce ğazel-ḥ`ân bulunur
- 4 Ɛuralım biz daḥı bir ‘ālem u ‘ayş u ‘işret
Meclis-i def`-i ğama girmege erkân bulunur
- 5 Şalma İlāhî seversen güzelim ferdāya
Şanma Mekkî gibi ‘āşık saña her ān bulunur

Mef'ülü fā'ilātü mef'ülü fā'ilün

- 1 Mir'ât-ı dilde çarhı Mevlâyı gösterir
Nessâc-ı nev-heves gibi kâlâyı gösterir
- 2 Bir kâmile şorulsa şü'ün-ı mükevvenât
Evvel emirde kudret-i Mevlâyı gösterir
- 3 Elbet Hudāya kaçd-ı tekkarrüb kemāl olur
Kıble-nümā ki Beyt-i Mu'llâyı gösterir
- 4 Mecnūna şorma ism-i kitāb-ı maḥabbeti
Ol āşinā-yı ğam saña Mevlâyı gösterir
- 5 Ba'zen teveccüh etse de inşā-yı rûzgār
Bir dem gelir ki seng-i muşallâyı gösterir
- 6 Bir ehl-i cāhid eyler iseñ 'arz-ı ihtiyāc
Birden çatar da kaçlarını lāyı gösterir
- 7 Mekkī cihānda herkes içün böyledir rûsūm
Dūzaḥ-nişīn-i fakr olan i'lāyı gösterir

Fe‘ilātün Mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Sen gibi dil-rübā göreydim eger
Ya‘nī bir meh-liķā göreydim eger
- 2 Minnet eylerdim ey melek-nāzım
Başka tarz u edā göreydim eger
- 3 Dil-ber-i Şāma bī-vefā der idim
‘Ālem içre vefā göreydim eger
- 4 Dile rāḥat gelir ḥayālīñle
Vuşlatıñla şafā göreydim eger
- 5 Var ise cāna Mekkiyā kaçdı
Aña derdim fedā göreydim eger

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün

- 1 O dem ki kākül-i cānān büküm büküm bükülür
Mişāl-i nāme-i yārān büküm büküm bükülür
- 2 Şabā tokunsa eger ca'd-ı zülf-i dil-dāra
Bozuğ düzen gider emā[n] büküm büküm bükülür
- 3 O serv-kāmete açsam vişāle dā'ir söz
Düşer derūnuna heycān büküm büküm bükülür
- 4 Şafā vü mihnet [ü] zevk-i kader eder ta'yīn
Zamān gelir kad-ı pīrān büküm büküm bükülür
- 5 Taḥammül eyleyemez Mekkī cevri-i cānāna
Eder de çāk-ı giribān büküm büküm bükülür

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Yine ey şüh benim nāle [vü] efgānım var
Mihr [ü] āfākı yaķar āteş-i sūzānım var
- 2 Selsebīl eyledim ey māh sirişk-i çeşmim
Saķy eder ne felegi dīde-i giryānım var
- 3 Şapladiñ hańçeriñi sīneme ammā hāzer et
Dilde taşvīr-i hayālīñ gibi mihmānım var
- 4 Ne ķadar cevr ü cefā var ise taħmīl eyle
Bār-ı hicrān [u] ğamı çekmege dermānım var
- 5 Ķayd-ı ğamdan beni āzāde şanırlar Mekkī
Hūkm eder göñlüme bir şāhib-i fermānım var

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

- 1 Kā'ināta kıl nazar eyā neler mevcüddur
Güft [ü] gūy-ı fāsıde efsāneler mevcüddur
- 2 Herkesi bir görme mi'yār-ı felek tefrîk eder
Kendini 'âkıll görür dīvāneler mevcüddur
- 3 Eylesiñ medd-i nazar mey-hāne-i gerdūnda
Mestler maḥmūrlar peymāneler mevcüddur
- 4 Bülbül istiğnā ederse goncasından gülşeniñ
Şem'-i iḳbāle қоşan pervāneler mevcüddur
- 5 Mekkiyā aldanma çarḫıñ gerdiş-i nā-sāzına
Rızık-ı maḳsūmuñ bulursun dāneler mevcüddur

Mefā 'ilün fe 'ilātün mefā 'ilün fe 'ilün

- 1 Şemīm-i kākül-i yāra göñül bahāne arar
Yetişmiyor mu belāsi 'aceb daha ne arar
- 2 Vefā ümīd ediyor pīr iken cüvānlardan
Şu köhne 'aşıka baķ dil-ber-i yegāne arar
- 3 Saña şarāb diyü kāse kāse zehr içirir
Zamāne dil-beri hercā'īdir vefā ne arar
- 4 Semen-şinās-ı zamānıñ hezārını gördüñ
Bu tarz rābıta nerde bu hoş-edā ne arar
- 5 Kemāl var ise Mekkī egerçi zātında
Zamānı sen aramazsıñ seni zamāne arar

Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün fā'ilün

- 1 Bülbulü gülşende gördüm yalnız feryādı var
Sākī-i mey-hāneniñ sâ'atde biñ icādı var
- 2 'Arz-ı gül-reng etmede ehl-i dile bintü'l-'ineb
Mey-perestāna münāsib ṭab'-ı māder-zādı var
- 3 Bakmıyor bir kimse şāhib-hāneniñ teklīfine
Herkesiñ mey-hānede bir hāl-i istibdādı var
- 4 Āh kim soñra ḥumārı olmasaydı bādeniñ
Devr-i aqdāḥa hemān her şahşıñ isti'dādı var
- 5 Mekkiyā ḳalbe şafā vü neşve ilḳā etmede
Göñlümüñ hem sāğara hem dil-bere üstādı var

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

- 1 Munṭazır elṭāfiña bir ḥāṭır-ı nā-şād var
Gelmede[dir] biñ meserret ma‘nevī imdād var
- 2 Ḥāk-pāya ‘arz-ı ḥāl taḳdīme ḳıldım ictisār
Şūret-i taḥrīrde biñ dürlü istimdād var
- 3 Luṭfuña vā-beste ḳaldı ḥāşılı ṭarz-ı ḥayāt
Ḥayr u şerri fark için insānda isti‘dād var
- 4 Eylemez aşlā gönül nā-dāna ‘arz-ı ihtiyāc
Yok esāfilde kerem anlarda istibdād var
- 5 Mekkiyā yandım yakıldım çarḥ-ı nā-hemvārdan
Ḥāne-i ḳalbimde şimdi āteşin-feryād var

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

- 1 Perī-zādım olup cāmeye kāküller tolaşmışdır
Görenler mäh-rūyuñ bister-i rāhatda řaşmıřdır
- 2 Taħammül eylemek mümkün degildir reng-i ruhsāra
O bir hayret-fezā āteřdir ammā göz alışmışdır
- 3 Nā‘il eyledigince şöyle tařvīr-i hayāl etdim
řu‘ā‘-yı māha nisbet ca‘d-ı zūlfü şırmalaşmışdır
- 4 Tefekkür eyledim gīsū-yı ‘anber-būy-ı cānānı
O dağı bir belā-yı mübrem olmuş başdan aşmışdır
- 5 Açılmış pīrehen meh sīne-i sīmīne ‘aks etmiş
Benim kavlimce Mekkī dīde-i dünyā kımaşmışdır

90b

41

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

- 1 Dil-āzārım varınca ḥāba kākülle tolaşmışdır
Görenler mäh-rüyuñ bister-i rāhatda şaşmışdır
- 2 Taḥammül eylemek mümkün degildir reng-i ruḥsāra
O bir ḥayret-fezā āteřdir ammā göz alışmışdır
- 3 Açılmış pīrehen meh sīne-i sīmīne ‘aks etmiş
Benim ḳavlimce artık dīde-i dünyā ḳamařmıřdır
- 4 Taḥayyül eyleyip tařvīr-i yārı şöyle buldum kim
şu‘ā‘-ı māha nisbet ca‘d-ı zülfü şırmalaşmışdır
- 5 Tefekkür eyleyip Mekkī ḳıyās et ḥāl-i gīsūyı
Çekilmez bir belā-ı mübrem olmuş başdan aşmışdır

91a

42

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

- 1 Göñlüm yine bugün bir iki çaķmak istiyor
Seyl-i hayāl baķr-i ğama aķmak istiyor
- 2 Bir südcü dil-berine dedim kaymak isterim
Gördüm o 'işvekār ağır şatmak istiyor
- 3 Gīsü-yı tārūmārı dile fitneler şalıp
Fıkr [ü] ümīdi birbirine kıatmak istiyor
- 4 Az ser-keş idi oķşayarak gitdi vahşeti
Zer-tār-ı zülfü gibi yola yatmak istiyor
- 5 Bir pīr-i hoş-maķāl idi Mekkīce fâ'ide
Gerdün anı da göz göre aldatmak istiyor

91b

43

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Bahār erişdi yine hāṭıra çemen geliyor
Bu ārzū-yı teceddüd ‘aceb neden geliyor
- 2 Kim etdi bülbüle telķīn fuşul-ı erba‘ayı
Erince faşl-ı birsīm hezār şen geliyor
- 3 Cenāb-ı bülbüle şordum gülün meziyyetini
Bu hāṭıra baña ancak o nükteden geliyor
- 4 Geçir zamānını hoşça düşünme nīk ü bedi
Bu ķārgāha zannetme kim giden geliyor
- 5 Tecelliyāt ile Mekkī geçer hemān eyyām
Zamān-ı lāle vü nesrīn [ü] yāsemen geliyor

91b

44

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Ṭarāvet-i gülü bülbul bahārdan bekler
 Ḥırāş-i sīnesini nīş-ı ḥārdan bekler
- 2 Ġarīb odur ki ġarībū’d-diyār iken bülbul
 Şemīm-i verdi yine rüzgārdan bekler
- 3 Rūsūm-ı ‘işveyi tenķīd eder iken ‘uşşāk
 Nikāt-ı müşkile geldikde yārdan bekler
- 4 Ḥulāşa meşreb-i rindānda ihtilāf yokdur
 Ḥadeng-i ġamzeyi hep dil-fiġārdan bekler
- 5 Bu ḥādīşāt-ı cihāna nazār eden Mekkī
 Şafā-ı ḥātırı Perverd-gārdan bekler

92a

45

Fe‘ilatün fe‘ilātün fe‘ilatün fe‘ilün

- 1 Bağıñ ol ğonca dehānım ne kadar şen geliyor
Bu sene mevsim-i gülzār ise erken geliyor
- 2 Böyle şūhāne geliş olmaya mekteb gelişi
Zannım ol āfet-i cān semt-i digerden geliyor
- 3 Qalbe te‘şīr ediyor cāzibe-berdir nigeħi
Nāle vü āh [ü] enīn çünki cigerden geliyor
- 4 ‘Aqlıñ almış idi ‘uşşākıñ anın reftārı
Başka bir kaşdı mı vardır ki giderken geliyor
- 5 Kızarıp gül yüzü gömgök tere batmış Mekkī
El-emān eyle hāzer ğārete reh-zen geliyor

92a

46

Mef'ulü fā'ilatü mef'ılü fā'ilün

- 1 İnsān için meziyyet ararsan kemāldir
Ser-menzil-i kemāl edecek hüsni-i hāldir
- 2 Sevķ-i kâderde herkes için bir tarık var
Nāsın kelāmı safsaṭa-ı bī-me'āldir
- 3 Hükmi-i kazâyı men'e çalışmak neyi müfīd
'Azm eylemek meşiiyete karşı vebāldir
- 4 Taḥşil-i 'ilm ü ma'rifet et devre nāzır ol
Bir gün murādın üzre döner ihtimāldir
- 5 Ālāyiş-i zamāneye aldanma Mekkiyā
Kemmiyyet-i bahāne nazar kıl hayāldir

92b

47

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Mā-cerā-yı dil-i ‘uṣṣākı nihān etmelidir
Yalıñız ğulġule-i ‘aşkı beyān etmelidir
- 2 Gelse de ğoncaya da söyleyecek söz bulunur
Bülbülün hātırı var keff-i lisān etmelidir
- 3 Gerçi biz meygededen çekdik ayağı ammā
Çekilip bir tarafa seyr-i cüvān etmelidir
- 4 Zevki yokdur yalıñız gülşene ‘atf-ı nazarıñ
Bir perī-çehre bulup cevher-i cān etmelidir
- 5 Geçiyor faşl-ı bahārıñ yine bir şānlı günü
Mekkiyā mevsim-i güldür bu fiġān etmelidir

93a

48

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Kuruldu bezm-i maḥabbet şarāb-ı nāb ister
Şarāb-ı nāb ile sāḳī biraz da āb ister
- 2 Na‘īm cennete döndü civār-ı Sa‘ dābād
Şu ihtişāmı görünce gönül şitāb ister
- 3 Geliñ leṭāfetini seyr ediñ çemenzārıñ
Bu lāle mevsimidir muṭribā rebāb ister
- 4 Ḥazīn şadā ile ver ‘andelīb-i hoş-elḥān
Sebū-yı mey getirin ‘āşıkān şarāb ister
- 5 Tağıtdı ‘aqlımı Mekkī tağıldı kākül-i yār
Müsebbib oldu nesīm [ü] şabā ‘itāb ister

93b

49

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Levha-ı dāğ-ı elem sīne-i şad-çākdedit
Seyl [ü] tūfān-ı kazā dīde-i nemnākdedit
- 2 Halka nef ī olanıñ kadri Te‘ālā eyler
Kurs-i hūrşīde nazar eyle ki eflākdedit
- 3 ‘İlm ü ‘irfān ile tezyīn-i lisān et zīrā
Kuvve-i nābite terbiyye gören hākdedit
- 4 Zāhide şorma şaķın gūlgūle-i ‘uşşāķı
Var ise ‘aķlı anıñ sürme vü misvākdedit
- 5 Sāde-diller ne bilir kadrini derd-i güheriñ
Bir kelāmiñ şeref ü kıymeti idrākdedit
- 6 Düşünüp ‘ālem-i mey-hāneyi gerçi rindān
Neşve-i bāde yed-i sāķī-i çālākdedit
- 7 ‘İşve vü tarz-ı Frenkāneye söz yok amma
Mekkiyā resm-i vefā dil-ber-i Etrākdedit

94a

50

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Şu gülşene nazar eyle şelâleler çağlar
Ġarīb degil mi ki bûlbûl Ġarīb Ġarīb ağlar
- 2 İhāta eylemiş ebr-i bahār çemenzârı
Bu intizām ile cennet-mişâldir bâğlar
- 3 Basît-i hâke dōşendi şukûfe reng-â-reng
Ne var başında bilinmez dumanlıdır tağlar
- 4 Bu inbisât ile ‘âlem döküldü gülzâra
Kimi elinde kıranfıl kimi demet bağlar
- 5 Egerçi faşl-ı rebî‘iñ meziyyetindendir
Kıapandı meygede Mekkî zamân çörek sağlar

95a

51

Fa‘ilatün fa‘ilatün fa‘ilatün fa‘ilün

- 1 Ğonca-ı verde dil atmak gülşeni tahkirdir
Hāra isnād-ı mezālim ‘ādetā tezvirdir
- 2 ‘Aşka dā’ir söylene sözler miyān-ı nāsda
Güft [ü] gūy-ı ‘andelibe karşı bir tedbirdir
- 3 Kāmet-i mevzūn-ı yārı serve teşbīh eylemek
Şīve-i eslāfdan kalmış güzel ta‘bīr[dir]
- 4 Ca‘d-ı zūlf-i yāra dā’ir re’yimiz bi’l-ittifāk
Gerden-i ‘uşşāka ta‘līka sezā zencirdir
- 5 Kālb-i ‘uşşākda muşavverdir cemāl-i zūlf-i yār
Mekkiyā bu nükte bence bā’is-i taqdirdir

Ḥurūfū'z-Zā

27a

52

Mef'ūlū fā'ilātū mefā'ilū fā'ilūn

- 1 Bir cām-ı bāde var mı ki olsun ḥumārsız
 'Āşık kalır mı hiç ' acebā āh [u] zārsız
- 2 Ben kebş-i cānı yoluna ḳurbān eder idim
 Dil-ber geleydi ḥānemize intizārsız
- 3 Ḳaşr-ı vişāl-i dil-bere çıkmak diler dili
 Pāy-ı raḳībi dün yine gördüm ḳayarsız
- 4 Kūy-ı nigāra varmağa pek ārzusu var
 Lākin dıraḥt-ı mīve-i ümmīd bārsız
- 5 Beñzer bahārı yok felege ḥālī 'ālemiñ
 Mekkī eger kalır iseñ 'ālemde yārsız

43b

53

Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Dāmen-i yāra ermiyor elimiz
İki k̄at oldu derd ile belimiz
- 2 İsr-i Mecnūna ittibā‘ etdik
Vādī-i ‘aşka vardı maḥmilimiz
- 3 Vuşlat-ı yārı ārzū ederiz
Bu sözü ‘arza varmıyor dilimiz
- 4 Zülf-i zencīrine gönül bağı
Ḥallolunmaz bizim bu müşkilimiz
- 5 Mekkiyā ğurbet ihtiyār eyleyli
Kaldı nā-dān elinde maḥfilimiz

51b

54

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

- 1 Cemāliñ seyr edenler ca‘d-ı zülfüñ yāddan qalmaz
Çekenler ārzū-yı vuşlatıñ feryāddan qalmaz
- 2 Şalar fitne her yana oynadıķça merdüm-i çeşmiñ
O kāfir gözleriñ zālīm nigāhıñ ‘Āddan qalmaz
- 3 Perīsiñ cilveger [ü] ‘işvegersiñ şūhsuñ ammā
Hemīşe çeşm-i mestiñ ‘ālemi ifsāddan qalmaz
- 4 ‘Aceb mi kūh-kenlik eylesem sevdā-yı zülfüñle
Benim de āh u nālem nāle-i Ferhāddan qalmaz
- 5 Muḳaddes kaşlarıñ seyr eyledikçe Mekkī-i zārıñ
Gözünde küfr-i zülfüñ ḥaṇçer-i cellāddan qalmaz

66b

55

Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

1 ‘Āşıkān bir gün āhdan almaz

Fāsıkān bir günāhdan almaz

2 Terk eden māsivāyı elbette

Ṭaraf-ı Hākka nigāhdan almaz

3 O dūnyā-perest olursa kiři

Ṭaleb-i ‘izz ü cāhdan almaz

4 Dā’im Allāhı rabṭ eden albiñ

Bārgāh-ı ilāhdan almaz

5 Mekkī gīsū-yı yāra aldanma

O da baḥt-ı siyāhdan almaz

Ḥurūfū'ş-Şın

37b

56

Fe'īlātün fe'īlātün fe'īlātün fe'īlün

- 1 Cām-pezīr şafā kıanda boşalmış kıalmış
' Acebā neşve-i şaḥbā-yı Cemi kim almış
- 2 Fülk-i iķbālde her kim ki re's olmuş ise
Rūzgār ile nice baḥr-ı belāya talmıř
- 3 Böyle bī-rābıta gördükçe rūsūm-ı dehri
Hep gelenler felege kūs-ı nedāmet çalmıř
- 4 Gelmesin sekte nızāmına diyü ehl-i kıazā
Bu ḥaṭargāhda her şaḥşa tecellī şalmış
- 5 Mużmer-i kıalbimi bildi bir iki nokta ile
Mekkiyā pīre-zen-i dehr güzel āmāl almış

52b

57

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

- 1 Kazā naqş-ı ruḥunda cevher-i mevcūd göstermiş
Seniñ ey mäh-päre gül yüzünden sūd göstermiş
- 2 Saña baht-ı siyāh-ı 'āşıkı ĩmā edip gerdün
Sevād-ı küfr-i zülfüñ ḥāşıl-ı maḳsūd göstermiş
- 3 Ḥaṭādır şanma pür-cism āşıkıñ sevdā-yı 'aşkından
Tutuşmuş şabr u sāmānı başından dūd göstermiş
- 4 Naşıl cānlar yaḳarsıñ yā naşıl bir ḳanlı āfetsiñ
Taḥammül-süz-ı çeşmiñ ālemi bī-ḥūd²⁸⁵ göstermiş
- 5 Şaḳın ḥāl-i siyāhı ḳann edip aldanma ey Mekkī
O meh ruḥsārı üzre mā' -i verdi 'ūd göstermiş

²⁸⁵ Kafıye uydurmak için bī-ḥod kelimesi, metinde “bī-ḥūd” olarak gösterilmiştir.

72b

58

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Göz süzüp ‘āşıkına nāz şatar dil-ber imiş
‘Ālemi birbirine öyle kıatar dil-ber imiş
- 2 Tarayıp şīve ile kākül-i ‘anber-fāmıñ
Bister-i vaşlına da öyle yatar dil-ber imiş
- 3 İkide bir de alıp destine āyīnesini
Hāl-i ruhsārına diqqatle bakar dil-ber imiş
- 4 Gāh pür-neş’e olup zevk ile ol kaşı kemān
Tır-i müjgānını ‘uşşāka atar dil-ber imiş
- 5 Mekkiyā Şāmda gördüm güzeliñ envā‘ıñ
İntihāb eyledigim cān yaqar dil-ber imiş

86b

59

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

- 1 Dehān pezīr [ü] nālesinde şad-pāre zamān hāmūş
Naşıl 'arz eyleyim aḥvāli yāra tercümān hāmūş
- 2 Çemenzāra da geldi māh-rūlar 'işve-bāzāne
Gülistān-ı 'ālem ḥayretde ḳaldı bülbulān hāmūş
- 3 Sezādır mey-perestān ğayrı yansınlar yaḳılsınlar
Der-i mey-ḥāneyi mesdūd gördüm sākinān hāmūş
- 4 Bahārīñ neşvesi dil-berde meyde neydedir derler
Göñül bir başḳa te'şīriñ zebūnu her zamān hāmūş
- 5 Edenler lāf-zenlik baḥş-i zülf-i yārdan çokdur
Aşıp zencīr-i 'aşḳa varsa gelsin olmayan hāmūş

87a

60

Fa'ilatün fa'ilatün fa'ilatün fa'ilün

- 1 Tab'-ı Bihzād-ı felek Şīrīni taḳdīr eylemiş
Şūret-i maḥşūşada bir levḥa taşvīr eylemiş
- 2 Bir 'ilāve ḥāne açmış defter-i maḥşūşuna
Ser-güzeşt-i 'āşık-ı nā-şādı tahrīr eylemiş
- 3 Yād edip evvel bahārīñ feyz [ü] revḥ beḥḥāsını
Faşl-ı gülden 'andelībe ders taḳrīr eylemiş
- 4 Ca'd-ı zülf-i yāra dā'ir bahşi te'hīr eyleyip
Ḳorḳulu rū'yā diyü 'uşşāḳa ta'yīr eylemiş
- 5 Vādī-i eslāfı ta'ḳīb eyleyip Mekkī yine
Nā-şinīde bir ḡazel bulmuş da tanzīr eylemiş

92a

61

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

- 1 Yazık bî-çāre bülbul zīnet-i gülzārda aldanmış
Nesīm-i nev-bahāra karşı lā-қaydāne tavranmış
- 2 Nihāl-i gülde görmüş goncayı gerçi şetāretle
Büyük yanlışlık etmiş bir çiçekle yaz gelir şanmış
- 3 Çemende ben de gördüm bir perī-ruhsārı mestāne
Meger ol şūh-meşreb vecde gelmiş āfet-i cānmış
- 4 Görünce yār elinde bir demet sünbül heveslenmiş
Göñül de ğaflet etmiş kākül-i müşgīne bağlanmış
- 5 Ayak öpmüş rūhundan büse-çīn olmak için Mekkī
Suhan-sāzım haṭā etmiş zemīni āsumān şanmış

94b

62

Mefāʿilün feʿilātün mefāʿilün feʿilün

- 1 Çemende bir ğaleyān [var] nedir bu cūş [u] ħurūş
Hevāya münkalib oldu nidā-yı bāde-fürūş
- 2 Çekildi meygededen hep ayağı ʿuşşākıñ
Yayıldı gülşene zīrā şadā-yı nūş-ā-nūş
- 3 Şabā tarāvetini ğülsitāna baĥş etmiş
Zebān-ı bülbüle artık yaķışmıyor ĥāmūş
- 4 Kūşūr eyler iken caʿd-ı zūlf-i cānānı
Tutuldu dām-ı belāya gönül dedikleri kūş
- 5 Yazıp bu nev ğazeli yāra Mekkiyā ʿarz et
Eder selāmet-i ṭabʿıñ o āfeti bī-ĥūş

Ḥurūfū'l-Kāf

30b

63

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- 1 'Älemle kaṭ'-i ülfet eder āşinā-yı 'aşk
Derd ü elemle çārelenir bīdā-yı aşk
- 2 Loḡmān da gelse derdine izhār-ı 'ömr eder
Yokdur zemīn-i çarḥda aşlā devā-yı 'aşk
- 3 Nefi' şarābı eyleme inkār ey ḥakīm
Cüz'ī anıñla neşve bulur mübtelā-yı 'aşk
- 4 Dünyāya mālīk etse felek ehl-i dilleri
Her şeb yanar başında yine biñ belā-yı 'aşk
- 5 Mekkī cefā-yı ehl-i dile eylemez eşer
Cünün cigerle āteş-i ğamdır gedā-yı 'aşk

35b

64

Fa'ilatün fa'ilatün fa'ilatün fa'ilün

- 1 Hālime raḥm etme cānā āteş-i 'aşkıñla yak
Sen bizi maḥv eyle kim tā ḥaşre qalsın iştiyāk
- 2 Böyle her dem āteşe yanmaḡdan efkārıñ diyü
Şorma benden ḥālimi var ḥāme-i taḡdīr[e] bak
- 3 Baña mı kār eylemez sāḡī ḡo elden sāḡarı
Ben tutuşmuş āteşim bī-hūde efkārıñ bırak
- 4 Yādigār olsun diyü ben ḡamla tezyīn eyledim
Şūret-i baḡt-ı siyāhım al felek eflāke taḡ
- 5 Ḳudretiñ yok Ḥ'āce Nābī gibi at oynatmaḡa
Sen de meydān-ı hünerde Mekkiyā bir sikke çāk

58a

65

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Olanca ‘aqlımı aldı perī-miṣālime baḳ
Semāda var mı naẓīri o ẓadd-hilālime baḳ
- 2 Sevād-ı kākülünü dilde eyledim taṣvīr
Benim şu şūreti terkīb eden ḥayālime baḳ
- 3 Egerçi ḥüsn-i ṭabī‘atda şevḳ eder ammā
Güzeller içre begendim seni kemālime baḳ
- 4 İşāret eyledi müjgānlarıyla gerdenimi
Niyāz [u] zārıma ẓarṣu cevāb-ı zālime baḳ
- 5 Vefā ümīd edilir mi o māhdan Mekkī
‘Acīb degil mi şu ḥālet ğarīb su’āle baḳ

72b

66

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Heves-i kākül-i cānān ile bīmār olduk
Yine bir çāresi yok derde giriftār olduk
- 2 Dehre baş egmez iken ‘aşk zebūn etdi bizi
Şimdi miḥnet-zede-i dil-ber-i ğaddār olduk
- 3 Yāra üftādeligi eyledik imā ammā
Boş yere mel‘abe-i şāhid-i bāzār olduk
- 4 Yine terk-i vaṭan etdik yine geldik Şāma
Tāze bir yār sevip ‘āleme aġyār olduk
- 5 Mekkiyā yakdı bizi āteşe ol çeşm-i ğazāl
Sūziş-i sīneyi teskīnde bī-zār olduk

82a

67

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Naşıl taḥammül eder bār-ı dehre kalb-i raķīķ
Sürüru da ğamı da eyler ādemi taẓyīķ
- 2 Nümāyişāt-ı cihāna baķıp da aldanma
Şü‘ün [u] kār-ı cihānı düşün ‘arīz ü ‘amīķ
- 3 Bu āsiyāb-ı zamānıñ öġütdüġü dāne
Gelir mi ḥadd u ḥesāba olunsa fikr-i daķīķ
- 4 Cenāb-ı Ḥālīķ-ı Muṭlaķdan özge bākī yok
Mükevvenāta baķıp bir bir eyledim tedķīķ
- 5 Gelip gidenleri Mekkī tefekkür etdikçe
Birer birer boşa çıķdı ḥulāşa taḥķīķ

Ḥurūfū'l-Kāf

11b

68

Mef'ūlū fā'ilātū mefā'ilū fā'ilūn

- 1 Sen gön'lümün egerçi benim mihribānısın
Meh-rūlarıñ vücūh ile şāhib-kırānısın
- 2 Ol 'ışveler ne seniñ eyā āfet-i zamān
Her 'āşık-ı felek-zedeniñ dil-sitānısın
- 3 Gīsū-yı tārūmārına biñ cān fedā seniñ
Sen āşinā-yı derd ü ğamıñ hırz-ı cānısın
- 4 Ey dil şikāyet etme şakın hicr-i yārdan
Cevri mecāzdır saña ğam ḥānümānısın
- 5 Mekkī açarsa sīneñe ger tāze yara yār
Şād ol ki şimdi 'aşk eliniñ kāmūrānısın

26a

69

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

- 1 alender-meřreb olsañ da dūřılsūñ hāneniñ aydıñ
 Şehā her dem ederdin ārzū-yı mey-hāneniñ aydıñ
- 2 Dūřer miydi 'aceb dām-ı belāya ihtiyār ile
 Eger murğ-ı afes de çekmeseydi dāneniñ aydıñ
- 3 A begim sen şikāyet eyliyorsun kendi hālinden
 Naşıl lāyık görürsün 'āşık-ı dīvāneniñ aydıñ
- 4 Şabā esmiş perīřān eylemiş gīsū-yı cānānı
 Hārābe yüz tutunca görmeli kāřāneniñ aydıñ
- 5 Zevālin ıřřa ediřdir dil uruř gīsū-yı dil-dāra
 Sezādır şimdi ol meh Mekkī görsün řāneniñ aydıñ

31b

70

Fa‘ilatün fa‘ilatün fa‘ilatün fa‘ilün

- 1 İstemem ben devlet-i dünyāyı şād ol ey felek
Añladım kaçdıñ beni mehcūr [u] nā-şād eylemek
- 2 Her belā-yı mübreme āhır beni kıldıñ [e]sīr
Tıynetindir tıynetiñ ehl-i dili güldürmemek
- 3 Senden artık kalmadı emniyyetim selb oldu hep
‘Ādetiñ kendiñ gibi va’llāhi nā-dān beslemek
- 4 Ta‘nı bilmez iştikā almaz hamiyyet gözlemez
Hayf sulţānlık imiş ‘ālemde bir şey bilmemek
- 5 Şīve-i yāra taḥammül güç gelirken Mekkiye
Ta‘ne-i aġyār-ı bed mümkün midir öldürmemek

37b

71

Mefā 'ılün mefā 'ılün mefā 'ılün mefā 'ılün

- 1 Göñül ğamdan haberdār olmadan şād olmağ istersiñ
Kimiñ şākirdisin kim birden üstād olmağ istersiñ
- 2 Naşīb aldinsa söyle rūzgārıñ germ ü serdinden
Meserretten ne gördüñ ğamdan āzād olmağ istersiñ
- 3 Haber ver sergüzeştiñ defter-i dīvāna kayd olsun
Miyān-ı ehl-i dilde sen naşıl yād olmağ istersiñ
- 4 ' Aceb sen kūh-kenlik eyledin mi nām-ı Şīrīne
Ne koz kırdın ki bilsem şimdi Ferhād olmağ istersiñ
- 5 Bu 'işretgehde Mekkī kaṅı cāmıñ mestisiñ bilmem
Esāsından harāb olmuşken ābād olmağ istersiñ

44b

72

Fe‘ilātün mefā‘ılün fe‘ilün

- 1 Kaşr-ı Bihzādı biz āteşlemedik
Leb-i şīrīn-i yāri dişlemedik
- 2 Cevr-i Mecnūna müşterek degiliz
‘Aşk zencīrini çekiçlemedik
- 3 Neden etsin cihān bize ğıbta
Kubbe-i ‘ālemi nakışlamadık
- 4 Muhtesib eylemiş şarābı yesāğ
Şay ki biz o günāhı işlemedik
- 5 Mekkiyā mülk-i dilde biz felegiñ
Saltanat tācını gümüşlemedik

60b

73

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Görün leṭāfetiñi gülşeniñ bahāra baķıñ
Naşıl hırām ediyor servi boylu yāra baķıñ
- 2 Benefşelerle ser-ā-ser ṭonandı şahn-ı çemen
Şafāsına ṭoyulur mu şu gül-firāza baķıñ
- 3 Emān emān yine ‘aqlım alan güzel geliyor
Ola Hudāya emānet şu şivekāra baķıñ
- 4 Bu gülşeni būy-ı pür-gāliyā harāb edecek
Teğāfül eylemeyen nāzlı yāra çāre baķıñ
- 5 Görüp o ṭavırı güzel şehlevendi Mekkī-i zār
Gidip irāde elinden demiş şikāra baķıñ

71b

74

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Felegiñ gerdişine ta‘n[e]-zen olmak ne demek
Dil-i miḥnet-zede-i köhneden olmak ne demek
- 2 Künc-i mey-ḥānede envā‘-ı ıtarab-ḥātır iken
Yaķışır mı aña dār-ı mihen olmak ne demek
- 3 Saña dünyāya gelip gitdigiñ el vermez mi
Ėuşşa-yı ehl-i dile karşı şen olmak ne demek
- 4 Zülf-i zencīrine kākül dediler cānānıñ
Gerden-i ‘āşık-ı zāra resen olmak ne demek
- 5 Neş’e-i meyle ıalenderlik ederken [de] göñül
Mekkiyā aña da ḥātır-şiken olmak ne demek

Ḥurūfū'l-Lām

10b

75

Fe'īlātūn mefā'ilūn fe'īlūn

- 1 Şefkat ümmīd eder felekden dil
Şanki oynar kaderle isķānbil
- 2 Bahr-ı ümmīde düşdügün yeter
Ka'r-ı deryāyı eyle isķāndil
- 3 Keşt-i dil bozuk düzen gidiyor
Şu'le göstermiyor sönük kandil
- 4 Bād-bān-ı emel güşāde henüz
Rūzgāra kapıldı iş müşkil
- 5 Ḥazret-i Ḥakdan eyle istimdād
Yoḥsa Mekkī ḥalāş-ı nā-ķābil

52b

76

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

- 1 Unutdurdu bize zevk-i bahārı nāzıñ ey bülbül
Şitā-püş-ı ğam olduk kındadır āvāzıñ ey bülbül
- 2 Bahār eyyāmı n'eydi sende o şırın hāletler
O demler şimdi n'oldu kim idi āsitānıñ ey bülbül
- 3 Ne rind-i sāgar-ı mey var ne bezm-i 'ayş u 'işret var
Harāb-ābāda döñdü hātır-ı nā-şādıñ ey bülbül
- 4 Ne gül kaldı ne sünbül gülşeni gördüm harāb olmuş
Kabül etmez bu hāli meşreb-i mümtāzıñ ey bülbül
- 5 Hele Mekkīyi hāmūş eyledi [o] çarh-ı nā-hemvār
Seniñ de şıla elinden mi bozuldu sāzıñ ey bülbül

Ḥurūfū'l-Mīm

8a

77

Mef'ūlū fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- 1 Gerçi huzūr-ı yāra 'abeşdir hikāyetim
Evzā' -ı nārvār felekden şikāyetim
- 2 Boğar şafā-yı hātırı deryā-dil olmayan
Bāzīçe-i zamān ile selb oldu rāḥatım
- 3 Etdim yazık ümmīd-i vefā rūzgārdan
Eyvāh fikr-i hām ile kırdım mekānetim
- 4 Kılmaz bu rütbe cevri revā kimseye felek
Olmağ gerek yanında meger ki 'isā' etim
- 5 Mekkī kaderde her ne ki varsa zuhūr eder
Ḥükm-i Cenāb-ı Ḥālīka vardır itā' atim

10a

78

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

- 1 Aḥvālimi 'arz etmege ey rūḥ-ı revānım
Geldi heves-i zülfüñ ile ağızıma cānım
- 2 Müjgānıñ ucu pāreledi cismimi yer yer
Hicrānıñ ile yaralıdır işte nişānım
- 3 Dil āteş-i firḳatle yanar ḥayli zamāndır
Āteşgede mi oldu 'aceb şimdi mekānım
- 4 Bir gün gelecekdir ki revācıñ bulacaqdır
Nābī gibi Bāḳī gibi maḥşül-i zebānım
- 5 Şefḳatle nigāh eylenilir Mekkī-i zāra
Ey gözleri āhū sitemiñ kesdi emānım

24a

79

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- 1 Keştī-i baħr-ı 'aşka süvār olmak isterim
Zīrā esīr-i kākül-i yār olmak isterim
- 2 Ser-mest [ü] dil-şikest gezerken şü'ün ile
Müşkil budur ki yāra civār olmak isterim
- 3 Bilmem nedir işitse 'aceb pīr-i meygede
Mest-i müdām leyl ü nehār olmak isterim
- 4 Taşvīr-i nev-bahār ederim kendi kendime
Dīvān-ı şāh-ı gülde hezār olmak isterim
- 5 Bī-şabr u bī-ķarār [ola] Mekkī şu hāl ile
Yokluk deminde ben yine var olmak isterim

24b

80

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- 1 Esrār-ı 'aşq-ı yārı nihān etmek isterim
Ben 'āşıkāna tayy-ı mekān etmek isterim
- 2 Cānān elinde kalmadı artık naşībimiz
Bir başka semte 'atf-ı 'ināyet etmek isterim
- 3 Aḥvāl-i dehr-i dūna nigāh etmek isterim
Rāz-ı derūnu yāra beyān etmek isterim
- 4 Nā-dāna gayrı terk ederek bezm-i ülfeti
Taşhīḥ-i kayd-ı nām u nişān etmek isterim
- 5 Gīsū-yı yarı kıldı perīşān rūzgār
Mekkī ben anı dārü'l-emān etmek isterim

35b

81

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Firāk-ı âteş-i ‘aşka yanan gönülcegizim
Belâyı kendi eliyle bulan gönülcegizim
- 2 Şaķın o çeşm-i siyāha bakıp da aldanma
Teğāfül eyleme artık emān gönülcegizim
- 3 Hılāf-ı va‘de ile ‘āşıkıñ şavar başdan
Budur rüsüm-ı zamāne inan gönülcegizim
- 4 Kibār-ı ‘aşr ile bir mekteb içre ders okumuş
İnanma va‘de-i vaşla yalan gönülcegizim
- 5 Yed-i tıfılda oyuncaķ mişālidir Mekkī
Ola Hudāya emānet hemān gönülcegizim

40a

82

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

- 1 Nigāh-ı fitne-i cānāneden imdād beklerdim
Ne ğafletdir o āteş-pāreden ben dād beklerdim
- 2 Bilirken bī-mürüvvet olduĝuñ çarḥ-ı sitemkāriñ
Yine āsār-ı luṭfuñ herçi-bād-ābād beklerdim
- 3 Dizilmiş şaf şaf olmuş kara giymiş zümre-i 'uşşāk
Reh-i mey-ḥāne üzre ḥāzır [u] nā-şād beklerdim
- 4 'Aceb naķş eylemişler sīnem içre şūret-i yāri
Ḥayāl-i yāri ben taşvīr içün Bihzād beklerim
- 5 Baña ta'lim eder pīr-i muĝān mey-ḥāne erkānı
Bu yolda ben de Mekkī şāḥib-i irşād beklerim

56a

83

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Tükendi ağlamadan gözlerimde eşk-i terim
Şusuz pınara mişāl oldu şimdi dīdelerim
- 2 Ne taş yürekdir o zālīm ki eylemez te’şīr
Şadā-yı nāy ile āheng olunsa nālelerim
- 3 Sürer şafāsını eller o māh-sīmānıñ
Belā-yı derd ü firāqıñ hemīşe ben çekerim
- 4 Ne şabra kaldı taḥammül ne derd-i ‘aşka ‘ilāc
Esīr-i miḥnet-i yārım hem ağlar hem gülerim
- 5 Gelince ḥāṭıra Mekkī o şūḥ-ı ṭāḫat-sūz
Başım açık olarak kūy-ı yārdır giderim

88b

84

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- 1 Söz beynimizde de hālîmi cānāna söyledim
Bilmem o dem hicāb ile āyāna söyledim
- 2 Bir bir hıķāyet eyledim aḥvāl-i zārımı
Esrārımı o serv-i ḥırāmāna söyledim
- 3 Bir göz ucuyla kılsa işāretiñ alıverir
Çünkü o baḥşı ben de zarīfāne söyledim
- 4 Mezc eyledi tegāfül ile 'işveyi o şūḥ
Te'şīri kaldı yāra Nedīmāne söyledim
- 5 Efsāne çıkdı cümlesi Mekkī ḥayālîmiñ
Bu nev ğazelle zümre-i ihvāna söyledim

Ḥurūfū'n-Nūn

11a

85

Fe'īlātūn fe'īlātūn fe'īlātūn fe'īlūn

- 1 Şundugūñ bāde-i nābīñ tolu bir cām olsun
Verdiği neşve dağı kendi gibi tām olsun
- 2 Kesme sākī kadehi elden ayağıñ öpeyim
İntizār eyler idiñ böyle bir eyyām olsun
- 3 Şabr [u] tākāt komadı dilde ḥayāl-i zūlfūñ
İster erbāb-ı hevā anda da aḥkām olsun
- 4 Saña var 'arż edecek sözlerim ey kebg-ḥırām
Şaḫın ey gözleri āhū deme aḥşām olsun
- 5 Müteḫarrib gibidir Mekkī vişāl eyyāmı
Alırız būse lebinden hele bayrām olsun

24b

86

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

- 1 Füsün [u] nāz [u] istignāyı Leylā senden öğrensin
Rüsüm-ı 'aşkı da Mecnūn gelsin benden öğrensin
- 2 Şü'ün-ı fitneyi sevdāyı 'aşkı 'ālem-i hicri
Edenler ārzū var ise senden benden öğrensinler
- 3 Şabā bī-hūde tefīş eyliyor deşt [ü] beyābānı
İkāmetgāh-ı bülbul kındadır gülşenden öğrensin
- 4 Hülāgū 'ālemi biñ velveleye eyledi ifsād
Hayā etsin utansın fitneyi gānzenden öğrensin
- 5 Çemende şāh-ı gül tertīb-i dīvān eylemiş Mekkī
Haber ver 'andelīb esbābını erkenden öğrensin

27a

87²⁸⁶**Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün**

- 1 Ğınā el verdi artık 'andelībiñ āh-ı serdinden
Uşandık gülsitān-ı 'ālemiñ sad-güne derdinden
- 2 Çıkıp dīvān-ı şāh-ı verde bir bir ıstikā etdik
Gülünden bülbülünden gülşeninden gonca verdinden
- 3 Felekden intikām almağla vardır herkesiñ kaçdı
Ne yapsın eylemez te'sīr tīr-i āh zerdinden
- 4 Hümā-ṭab' ol kerīm ol ehl-i dil ol rind-meşreb ol
Cihāniñ gözleme in'ātını nā-merd ü merdinden
- 5 Dil ağlar dīde ağlar sīne ağlar yaralar ağlar
Zamāniñ merhemi tesliyyeti yok hīç ferdinden
- 6 Cenāb-ı Fāzılıñ eş'ārını tanzīrde Mekkī
Zebān-ı hāme-i müşgīn-raķam şaķ oldu derdinden

²⁸⁶ “Ġazel-i Nazīre Aṭana Nakībi Fāzıl Efendiyyedir” başlığını taşımaktadır.

32b

88

Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün

- 1 O Mecnūnum ki ben dünyāya meyl etmem hicābımdan
Görenler sūre-i Ve'l-leyl okur āhır kitābımdan
- 2 Temevvüc eylese deryā-yı ṭab'ım 'aşk olur peydā
Felekler ğarḳ olurlar ḳaṭre-i seyl-i ḥabābımdan
- 3 Baña āhır nefesde sāḳiyā birkaç ḳadeḥ mey şun
Gelip Mūnker Nekir ser-mest olur bŷy-ı şarābımdan
- 4 Zebānīler yapıssa dāmenimden rūz-ı maḥşerde
Ben ol mest-i elestim mest olurlar intişābımdan
- 5 Eger her bir günāhım Mekkiyā maḥşerde vezn olsa
Benim yüz biñ melek izhār-ı 'aciz eyler ḥesābımdan

46b

89

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

1 Almaz cihānı bir pula şāhib-kemāl olan
Gelmez vücūda sa'y ile emr-i muḥāl olan

2 Her ferde başka ṭavr ile şūret-nümā olur
Dehrin bu ḥālidir sebep-i kıl u kāl olan

3 Rekz-i ḥuṣūl-ı maḳṣada ḥā'il olur ḳader
Çekdiklerin düşünse bulur köhne-sāl olan

4 Biñ bār-ı miḥnet aldığına şübhe istemez
Zaḥmet çeker ḥesāb günü ḳābzımāl olan

5 Bir vaḳt olur ki 'acziñ eder Rüstem i'tirāf
Gāhī de Kūh-kenlik eder bī-mecāl olan

6 Bir dem gelir ki Ḥusrev-i şāhib-ḳırān olur
Ki geh düşer zarūrete Dārā mişāl olan

47a

7 Bālā-niṣīn [ü] rif'at olan gerçi çoksa da
Bu 'ālem içre az bulunur ehl-i ḥāl olan

- 8 Bir gün olur zam n anı da mużma ıl eder
R hat yaŗar mı b 'iŗ-i ceng [ ] cid l olan
- 9 Geh zev  geh meŗ k [u] Mekk  geh iftir k
 abit  alır mı böyle ser ' ' z-zev l olan

53b

90

Mef ' l n mef ' l n mef ' l n mef ' l n

- 1 Sitem gördük tek p  eyledikçe    n lardan
Cef k rım neler çekdim neler ben b -vef lardan
- 2 Naŗ bi var ise ehl-i dili n hicr n u fir atdır
Keremsiz    n lardan vef sız dil-r b lardan
- 3 Meŗeldir cem  -i m l etdikçe artar h r   ins n n
Kerem ummak   t -ender-  t dır a niy lardan
- 4 R   mu böyle vaz  olmuŗ ezelden  ar -ı devv r n
Te  f l    n lardan tez ll m b -nev lardan
- 5 Bel -y  derd-i '   a d ŗ olursun i tiy t eyle
Yeter artık yeter Mekk  hırz   l meh-lik  lardan

60b

91

Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün

1 Ber-murād eylemediñ ‘āşık-ı nā-kāmını sen

Ne içün bir kere yād eylemediñ nāmını sen

2 Şoñra cānımıñ geçecek nādım olursun sākī

Şimdi destinde tutarken felegiñ cāmını sen

3 Merḥamet eylemediñ ḥıyyef-i der-ḥātır edip

Dil-i miḥnet-zedeniñ ḥāşılı encāmını sen

4 Beni her rüz-ı firākıñ ile zebün etdiñ

Ḥoş gördüñ güzelim her günüñ aḥşāmını sen

5 Söyle Mekkī bilir[im] ḥaylice demler sürdüñ

Dehr-i dūnuñ nice bulduñ ‘aceb eyyāmını sen

70a

92

Mef'ulü fā'ilātü mefā'ilü fā'lün

- 1 Bülbul figān u nāle ile etse terk-i cān
Güliden kefen dīker mi aña şoñra bāg-bān
- 2 Ben tecrübemle 'arz ederim 'aşk-ı sūzişi
Biñ ihtiyātiñ olsa dañı aldatır zamān
- 3 Sevdā-yı 'aşka düşme şaķın kimse diñlemez
Cismiñ tutuşsa nāleñ ile tolsa āsumān
- 4 Gīsū-yı tārūmār aña kābūs-ı hicr olur
Beñzer ğurūb-ı şemse siyeh-baht-ı 'āşıkān
- 5 Mekkī vaşiyyet ister iseñ düşme āteşe
Āġūş-ı vaşla ğirse de aldanma nev-cüvān

71a

93²⁸⁷**Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün**

- 1 Rūz 'ālemimde deşt ü beyābān gezer iken
Düşdüm belā-yı miḥnete āzāde-ser iken
- 2 Bir meh-liḳāya göñlüm esīr eyledi felek
Mir'āt-ı dehri şöyle temāşā eder iken
- 3 Endīşe-i vişāl beni şimdi öldürür
Göñlüm kemāl-i neşve ile ser-te-ser iken
- 4 Girmez ele mevā'id ile şāhid-i zamān
Ālāyiş-i cihāna sebep sīm derer iken
- 5 Leylāya yokdur 'arz-ı maḥabbetde fā'ide
Mecnūn bilirdi nāfe-i 'aşkı beder iken
- 6 Zencīr-i 'aşkı farḳ edemez 'āşık ibtidā
Gīsū-yı yārı düş-i ḥayāle çeker iken
- 7 Şimdi esīr-i dil-ber-i Şām oldum işte ben

²⁸⁷ “Şām'da” başlığını taşımaktadır.

Mekkî cihānda az bulunur bir güher iken

90a

94

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

- 1 Sen herkesi efsāne mi söyler şanıyorsun
Kendiñle kıyās eyler iseñ aldanıyorsun
- 2 Ālāyişine rağbet edip çarh-ı denîniñ
Ākıl geçinirken ne kadar tîz kıanıyorsun
- 3 Keştî-yi dili baħr-ı fenāya yine şaldıñ
Bu mevce-i girdāba düşüp çalkanıyorsun
- 4 Bir şu'le-i ümmîd uyandırmak içünse
Çek dāmenini āteş-i 'aşka yanıyorsun
- 5 Tā'n eyleme Mekkî şakın erbāb-ı kemāle
Kendiñle kıyās eyler iseñ aldanıyorsun

95a

95

Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün

- 1 Biraz temkînle şun sâķī şarābı dilde cān qalsın
Devām etsin ki meclis devr-i aķdāha zamān qalsın
- 2 Şu'ā'-ı mihr-i rūyuñ sāye şalsın zîr ü bālāya
Miyān-ı ehl-i dilde iltifātıñ armağan qalsın
- 3 Süzüp āhū nigāhıñ nev-be-nev fitne uyandırma
Dil-i vîrānı yakma bir perîşān hānümān qalsın
- 4 Hāyālîñ in'ikās etdikçe qalbe inbisātıyla
Fezā-ı sînede müjgānlardan bir nişān qalsın
- 5 Hülāgū gözleriñle günde var biñ hāne taķrîb et
Kemend-i kākülüñ Mekkî içün var el-emān qalsın

Ḥurūfū'l-Hā

28a

96

Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün

- 1 Göñül düş oldu müşkil bir hayāle inceden ince
Erişdi tāk-ı evc-i 'arşa nāle inceden ince
- 2 Miyān-ı ebruvān [ü] zülf-i yārı cem' edip yazdım
Rüsüm-ı 'aşka dā'ir bir risāle inceden ince
- 3 Leb-i la'li ile ruḥsār-ı alı vaşfiñ ederken
Şaçar behiştde gerdiñ kıl u kāla inceden ince
- 4 Talebkār vişāli olduğum şerḥ eyledim yāra
Girişdik böyle bir şirīn maḳāle inceden ince
- 5 Hayāl-i yār ile Mekkī mübeccel bir gazel yazdım
Ṭarīḳ açdım yine erbāb-ı ḥāle inceden ince

30b

97

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

- 1 Sütün-ı derd [ü] āhım çekdi ser-tā-'arş-ı 'alāya
Erişsin tāk kursun derd ü ğam evc-i mu'allāya
- 2 Hezārān mäh-pāre olsa ašlā 'itibār etmem
Bugün meyl eyledim bir āfitāb-ı 'ālem-ārāya
- 3 Lebi mercān ruḥu gül sīm kākül dişleri dürdür
Baña nisbet mücevherler taķınmış zeber ü bālāya
- 4 Adıñ gīsü ķomuşlar yoķladım dām-ı belā çıkdı
O kāfir kākülünden 'arż-ı ḥāl etdim Mesīhāya
- 5 Benim ol bir baķışla sīnem etdi çāk çāk ammā
Değişmem ol nigāhı Mekkiyā emvāl-i dünyāya

38a

98²⁸⁸**Fa‘ilātün fa‘ilātün fa‘ilātün fa‘ilün**

- 1 Ben esīr-i firķatim derd ü ğam erkāndır baña
Dāġ-ı sīnem mūdde‘āma özge bürhāndır baña
- 2 Ben ħarābāt ehliyim hem cām-ı ‘aşkıñ mestiyim
Sāġar-ı gül-gün şunan sākī-i devrāndır baña
- 3 ‘Ālemi eşkim gibi artık çıkardım dīdeden
Gülşen-i gerdün-ı dūn mülk-i beyābāndır baña
- 4 Sīne-i şad-pāreme gerdün açarsa yaralar
Şadr-ı ‘aşkıım bu nişān elbette şāyāndır baña
- 5 Gerçi yok tanzīre Mekkī iktidārım Sāmiḥī
Söyleden bu tuḥfeyi gayretle iḥvāndır baña

²⁸⁸ “Nazīre-i [Ġazel]” başlığını taşımaktadır.

50b

99²⁸⁹**Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün**

- 1 Merdüm-i dīdesi yāriñ şusamış anıma
Allāh Allāh o mehiñ asdı nedir cānıma
- 2 Ne revā eyleyelim derd ü elemden şekvā
Yār biñ raḥne de açsa dil-i vīrānıma
- 3 Günde biñ ḥāne ḥarāb etse de fitne-i nigh
Terk-i ‘aş etme yaışmaz yine vicedānıma
- 4 Bu yıık gōñlümü ol meh ele almak dilemiş
Anı nezr etmiş idik biz daḥı cānānıma
- 5 Seyre varmış idiñ āheng-i ‘aşı nā-gāh
O ocadan bir āteř şıçradı dāmānıma
- 6 Vādī-i ‘aşı Fuzūlī kesip almış Mekkī
Biz de pey-rev oluruz pīr-i suḥandānıma

²⁸⁹ “Nazire-i Cenāb-ı Ḥ‘āce Fuzūlī” başlığını taşımaktadır.

53b

100

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

- 1 Hayret gelir hemîşe düşündükçe âdeme
Bilmem ki biz neyiz niye geldik bu 'âleme
- 2 Kimden sorulsa 'aczin eder elbet i'tirâf
Aşhâb-ı fehm ü rüşd ile etsiñ mükâleme
- 3 Biz 'âciziz haqîkat-ı eşyâyı bilmede
İnşâf edip egerçi edersin muhâkeme
- 4 'İbretle kâ'inâta nigâh eyleyen bilir
Ahvâl-ı saht dehr ile olmaz muhâsame
- 5 Mekkî cihân halkı perestişdedir velî
Kimi Hudâya kimisi taşvîr-i Meryeme

65a

101

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

- 1 Çıkınca nāle-i dil-süz mazlūm semt-i eflāke
Yağar bārānveş āteş semādan şafha-ı hāke
- 2 Şakın bir ferdi taḥkīr eyleyip mağrūr-ı nefis olma
Tesellī-baḥş olur ta'bir kullān merd-i ğamnāke
- 3 Hāzer ile ḥader bir münkesir ḳalbe ṭokunmadıḳça
Ma'aza'llāh eliñle ḳan sürersiñ dāmen-i pāke
- 4 Kimi 'āciz görürsen luṭf-ı Mevlāyı tefekkūr ḳıl
Tecellīsi Ḥudā-yı Lā-yezālīñ şıġmaz idrāke
- 5 Umūruñ Ḥazret-i Allāha tefvīz eyle ğam çekme
Tevevśül eyle Mekkī şıdḳ ile Sultān-ı Levlāke

66a

102

Mef'ulü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- 1 Semmūr-ı zülf-i yārı alanlar hayāline
Halkıñ girer mi silsile-i kıl u kālne
- 2 Nāz uykusuna yatmış idi ol felek-mişāl
Şalmışdı sāye şanki kamer rūy-ı alına
- 3 Eşk ile çāk-i sīne eder idi şübhesiz
Āyīne gelse karşı bakar şu cemāline
- 4 Her kalbe başka tavr ile şüret-nümā olur
Terk etseler o mähı eger kendi hālne
- 5 Gördükçe nazm-ı pākini Mekkī suhanverān
Taḥsīn eder tabī'atına hoş-maḳālne

71b

103

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Devrini ‘aksine dönderdi felek başımıza
Bakmadı āhımıza hicr ile gözyaşımıza
- 2 Elimizden ne hayır çıkdı ne şer geldi bizim
Geldi gitdi yazılırsa da yazılır mezār taşımıza
- 3 Müstefid eylemedik hāşılı bir kimseyi biz
Merhamet eylemeyiz üzme karındaşımıza
- 4 Meyl edip manşıb u iķbāline çarh-ı dūnuñ
Ya‘nī uyduķ eşer-i cehl ile evbāşımıza
- 5 Çıkılır mı [ki] yū[zü] kara huzūr-ı Hakkā
Mekkiyā rüz-ı cezāda ne gelir başımıza

72a

104

Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün

- 1 Perīşāndır emān gīsūlarıñ buhrān mı var dilde
‘Ulüvv-i vechinde zāhir āteş-i sūzān mı var dilde
- 2 Cihānı ser-te-ser meftūn-ı hüsñüñ kılmağ istersiñ
Ā şūh-ı nāz-perver söyle bir dīvān mı var dilde
- 3 Yakışmaz sen gibi tāze cüvāna böyle ser-keşlik
Güzel yüzlüm kerem kıl başka bir mihmān mı var dilde
- 4 Nedir bu çāk çāk sīne-i şad-pāre-i ‘uşşāk[ın]
Nedir bu zulme bā’ iş yoğsa Cengīz Hān mı var dilde
- 5 Tažallüm kārger olmazsa Mekkī dil-ber-i Şāma
Recādan gayrı bir tedbīr bir imkān mı var dilde

77a

105

Fa'ilatün fa'ilatün fa'ilatün fa'ilün

- 1 Āşinā-yı ğam düşer endişeden endişeye
Mübtelā nev'-i beşer endişeden endişeye
- 2 Ādemi de'b-i felek geh güldürür geh ağladır
Sevķ eder hükm-i kader endişeden endişeye
- 3 Halk sevdā-yı cününü 'aşķ ile tefs[ī]r eder
Bir çağırdır ser-te-ser endişeden endişeye
- 4 Gāh bir dīvāneyi gerdün 'ākil gösterir
'Āķili ilkā eder endişeden endişeye
- 5 Eyleyip Mekkī şü'ünāt-ı felekden ictināb
Düşme artık kıl hāzer endişeden endişeye

81a

106

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

- 1 Dervîş-şifat ol 'ālemi hoş gör nazarıñla
Bahtıñ var ise tecrübe kıl kendi zārıñla
- 2 Pek oynama bu sāha-ı gerdün-ı fenāda
Meydān okuyan hāke düşer esb-i 'ārıñla
- 3 Bel bağlama vāriyyete māhiyyeti yokdur
Şāyed ki netice bula kārıñ zarārıñla
- 4 Bī-fā'ide sūd umma şaķın çarh-ı deniden
Bāzār-ı kanā'atda tolaş kendi kārınla
- 5 Mekkī felegiñ hālını tenkide muhal yok
Māzīyi unut hāli kıyās eyle yarınla

94b

107

Fa'ilatün fa'ilatün fa'ilatün fa'ilün

- 1 Ğonca-ı verdi görüp bülbül yed-i ağıyârda
Bir vefâsızlık tahayyül eylemiş ezhârda
- 2 Tarz-ı me'yûsânede nâlişle feryâd eyleyip
Gözyaşıyla çağlayan teşkîl eder gülzârda
- 3 Hâr elinden 'andelîb olmuşdu mecrûhu'l-fu'âd
Bir tedâvî-hâne tertîb etdiler küh-sârda
- 4 Gülsitâna karşı hürmetsizlik izhâr eylemiş
Nâdim olmuş etdiginden şimdi istiğfârda
- 5 Mekkiyâ var herkesiñ bir meslek-i rindânesi
Böyle vâdiye teşâdüf etmedim eş'ârda

Ḥurūfū'l-Yā

8a

108

Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün

- 1 Bahār oldu şabā tebrīk ederken ğonca-ı verdi
Hezārıñ cūşa geldi ğülsitānı kapladı derdi
- 2 Ḥadīs-i ğül okurdu dün gice ğülşende bülbul
Feşāḥatsāz-ı 'aşkıñ nağmesi pek oğurdu derdi
- 3 Çemende lāle sünbül dün gice cem'ıyyet etmişler
Kitāb-ı 'aşkı anlar şüretā tefsīr ederlerdi
- 4 Egerçi 'andelībi ḥār-ı miḥnet zaḥm-dār etmiş
Ayağı altına ta'zīm içün ğül yaprağıñ serdi
- 5 Miyān-ı ehl-i dilde Mekkiyā meydan okur ḥāmem
Maḥabbet mesleğinde eyleyen gelsin cüvān-merdi

11b

109

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- 1 Eyler zebün derd ü elem mübtelâsını
‘Aşkını bilir hemîşe çekenler belâsını
- 2 Almaz mı yâr miḥneti düş-ı taḥammüle
Meh-rûlarıñ taḥayyül edenler vefâsını
- 3 Baḥr-ı emelde boş yere yelken güşâd eden
Keştî-yi vuşlatıñ görelim nâ-Ḥudâsını
- 4 Sevdim ise seni n’edeyim suç benim değil
Al göñlümü ele güzelim ver cezâsını
- 5 Bir zülf-i yâra bir daḥı bak baḥs-i ‘âşıka
Mekkî tefekkür eyle anıñ ini’kâsını

31a

110

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

- 1 Bārek deheni hañçeri keskince bilendi
Kesmez mi 'aceb 'āşıkı çokdan lebilendi
- 2 Bir elde biriñ belde taşır hañçeriñ o şūh
'Uşşāka bu yolda reh-i maşsad ikilendi
- 3 Mecnūn sipāhıyla bizim tābi'imizdir
Hep bildigiñiz eski deliler yeñilendi
- 4 Beytü'l-hazenim dār-ı şifā degse sezādır
O şūha hezār 'āşık olanlar delilendi
- 5 Gīsūlar[1] zencīr-i cünūn idi o māhıñ
Mekkīyi görüp gözleri āhū perīlendi

35b

111

Mefā 'ılün mefā 'ılün mefā 'ılün mefā 'ılün

- 1 Bu şeb bāzār-ı nāza nāz ile bir mäh-rū çıkdı
Velī 'uşşākı kâfir çāk çāk etdi 'adū çıkdı
- 2 Levendāne o mähıñ bezme teşrîfıñ işitdikde
Sebûlar cāmlar mey-h'ārlar hep karşı çıkdı
- 3 Baña bir özge derd olmuş iken ebrûları evvel
Tolaşdı kākül-i müşkine gönlüm bir de bu çıkdı
- 4 Hâṭ-āver olduğun zannetdi 'uşşāk ol mehiñ ammā
Bilirdi dūd-ı āhım ruḥlarında şanma mû çıkdı
- 5 Ne şüretler görüldü Mekkiyā mir'āt-ı 'ālemden
Ḥayāl-i naḳş-ı dil-ber sīnem içre rû-be-rû çıkdı

38b

112

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

- 1 Bî-çāre göñül kākül-i cānāna ilişdi
Baht-ı siyehim hāl-i siyāhıñla bileşdi
- 2 Āğūşuma mest olmuş[idî] geldi [de] kaldı
Sākî beni mest eyledi bilmem o ne içdi
- 3 Bende gelicek tāb u tuvān kalmadı zīrā
Zālīm baña şol eyledigiñ artdı yetişdi
- 4 Çeşm-i siyehi baña ne iş işledi bilseñ
Hayfā cigerim āteş-i sūzān ile bişdi
- 5 Mekkî dahı yārā diyerek tağlara düşdü
Mecnūn bir idi eskiden ammā ikileşdi

43a

113²⁹⁰**Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün**

- 1 Esrār-ı aşkı söylememiş söyleyen daḥı
Ḥayretde kaldı bezm-i vücūda gelen daḥı
- 2 Esbāb-ı āh u nālesine vakt olsa ger
Derdiñ lisān-ı hāl ile söyler kemen daḥı
- 3 Ben neşve-i ḥaḳīḳati buldum diyen mi var
Meydān-ı kārzārdayım işte ben daḥı
- 4 Āhū bakışlı bir güzeliñ mübtelāsıyım
Güldü ben ağladıkça o şīrīn-dehen daḥı
- 5 Memnūn şanma derd ile terk-i ḥayāt eder
Dikse egerçi bülbüle gülden kefen daḥı
- 6 Bir bir sicill-i t̄ālī' -i eslāfı yokladım
Yokdur ferahla dem geçiren eskiden daḥı

²⁹⁰ "Ġazel-i Naẓīre Maḥmūd Nedīm Paşa " başlığını taşımaktadır.

7 Biñ hāra bā'is olduğuna şübeh istemez
Bu bağ-ı dehre bir gül için gül diken dağı

8 Taşvîr ederdi şüret-i Leylîyi h'âbda
Mecnûn esîr-i vādî-i hüznân iken dağı

9 Mekkî bu 'âlemiñ nesi şâyân-ı 'itibâr
Seyyândır yanımda sürûr [u] miñen dağı

48a

115

Fa'îlâtün fa'îlâtün fa'îlâtün fa'îlün

- 1 Yâr açmış sînesiñ billûr-ı şâfîler gibi
İ'tirâza yer kımaz hükm-i vicâhîler gibi
- 2 Ğamzesinden yalınız birin benim şekvâ eden
O nice ma'mûreler yakmış Celâlîler gibi
- 3 Telden örme gözlüğüñ taķmış o âfet çeşmine
Habsolunmuş gözleri âhû-yı vahşîler gibi
- 4 Hânümân-ı âşık-ı bî-çâreyi yağma eder
Şalsa zâlim kâkülün 'âşî siyâhîler gibi

- 5 Vakf ederdim gönlümü cānāna ammā korkarım
Tā esāsından yağa şāyed Cibāliler gibi

48b

115

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Açınca fülk-i felek bād-bān-ı himmetini
Yem-i belāya düşürmez düşünme hıķmetini
- 2 Rüsūm-ı ‘ālemi öğren ķarışma her kāra
Ticāret ümmīdi fırsat bilin ğanīmetini
- 3 ķaderdir ‘ālemi bī-devlet eyleyen yoķsa
Kiş i ver[ir] mi ayağıyla kendi ni‘metini
- 4 Bu kārgāh-ı fenāda ne var ne yoķ diyerek
Tefahķuş eyleyen āķir görür şe‘metini
- 5 Yed-i meş iyyete ta‘līķ olundu her eş yā
Çevirme ğayrıya Mekkī göñül ‘azīmetini

50a

116

Fa'ilatün fa'ilatün fa'ilatün fa'ilün

- 1 Muntaẓırdım vech-i yāra sā'at-i eşref gibi
Kim tokunsa nāle eylerdim gerilmiş def gibi
- 2 Hükümünñ icrāsını te'hîr eder kânûn-ı 'aşk
Âh te'ssür edemez i'lām-ı müste'nif gibi
- 3 Zāhidi gördüm oturmuş kûşe-i mey-hānede
Va'z eder 'uşşāka kāfir şeyh-i müstaḥlif gibi
- 4 Yoklamışlar dem ururken 'aşkdan 'uşşāktan
Kendisinde ḥarf-i illet var imiş ecvef gibi
- 5 Başka bir ḥālinde buldum Mekkiyā mey-hāneyi
Ben de mi uydum hevā-yı nefsime eslaf gibi

51a

117

Fa'ilatün fa'ilatün fa'ilatün fa'ilün

- 1 Ser-nigün kıldık zamānıñ sāğar-ı mīnāsını
Çekmeyiz şimdengerü sākīnıñ istignāsını
- 2 Sāğarından bādesinden neşvesinden çekdik el
Başına çalsın felek ahvāl-ı nā-bercāsını
- 3 Hırka-pūş olduk kalender-meşreb olduk hāşılı
Hiçe şaydık ālemiñ a'lāsını ednāsını
- 4 Düşdüler çāh-ı kazāya göz göre ıkbāl içün
Ālemiñ gördüñ nice bīnā vü nā-bīnāsını
- 5 Biz libās-ı faḥri Mekkī çāk çāk etdik yine
Ṭālibi her kimse giysin atlas [u] dībāsını

51b

118

Fa‘ilatün fa‘ilatün fa‘ilatün fa‘ilün

- 1 Ehl-i ‘aşkıñ hâtırında var yâr endîşesi
Kendisince herkesiñ elbette var endîşesi
- 2 ‘Andelîbiñ şanmañız bî-hûde hāmūş olduğñ
Var şitâ-pūş-ı ğamıñ faşl-ı bahâr endîşesi
- 3 Kūşe-i mey-hāneyi terk etmez erbāb-ı ‘uqūl
Bādesinde olmasa ağır humār endîşesi
- 4 Olma taşvîr-i hayāl-i yâr ile âşüfte-hāl
Qalmasın mir’ât-ı kalbinde ğubār endîşesi
- 5 Hānümān-ı ehl-i derdi Mekkiyā taḥrîb eden
Rūzgār endîşesidir rūzgār endîşesi

65b

119

Mef'ulü fā'ilātü mefā'alü fā'ilün

- 1 Akranına hünerde kişi fā'ik olmalı
İnsān önce nīk ü bedi fāriḳ olmalı
- 2 Ermez kemāle ḳaṣ'-ı merātible hīḳkes
Vicdānı ḳalbi ḳavli gibi ṣādıḳ olmalı
- 3 Her bir ṭabīb ḥaste-i mūdāvāt ederse de
Teşhīs-i 'illet etmek için ḥāzıḳ olmalı
- 4 Gerçi ḥuṣūl-ı maḳṣada sa'yıñ medārı var
Tenfīz içinde ḥükm-i ḳader lāḥıḳ olmalı
- 5 Taṭhīr edip derūnu Mekkī ḥulūṣ eyler
Menfūṣ olan göñülde hemān Ḥālıḳ olmalı

65b

120

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Nevā-yı bülbulü evvel bahār diñlemeli
Hāzīn hāzīn o şadāyı ne var diñlemeli
- 2 Çemende pīr-i muġān va‘z edermiş ‘uşşāka
Ne söylüyor koca şāhib-vaķār diñlemeli
- 3 Ne şūret aldıġını seyr edip gülistānıñ
Hārīş-i bāde olan yādigār diñlemeli
- 4 Hāvādişāt zamānı eder iken nazīd
Neler bulur çıkarır rūzgār diñlemeli
- 5 Hevā-yı ‘aşķ ile Mekkī biraz da sākīden
Piyāle devrine dā’ir ķarār diñlemeli

Mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün

- 1 Destinde cām-ı bāde gördüm çemende yārı
Neş'eyle devr ederdi eṭrāf-ı cūy-bārı
- 2 Açmışdı ca'd-ı zülfüñ şalmışdı zīr-i fesden
Biñ fitne oynadırdı gīsū-yı tārūmārı
- 3 Bir şūḥ-ı rūḥ-perver gāyet sevimli dil-ber
Mevzūn idi ser-ā-ser gülden güzel 'izārı
- 4 Şalmışdı māha hāle destindeki piyāle
Gösterdi ehl-i hāle māhiyyet-i bahārı
- 5 Reftārı 'āşıkına pek lā'übāliyāne
Āteş düşürdü cāna seyr eyle şīvekārı
- 6 Eyā nedir bu ḥālet bezmindeki leṭāfet
Cemden mi kaldı mīrāş cāmın mı yādigārı
- 7 Mekkī kolay mı şandiñ Şırrīye pīre olmak
Her şahş şanma şā'ir var şā'iriñ kibārı

²⁹¹ "Nazīre-i Sırrī Paşa" başlığını taşımaktadır.

72b

122

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 İntihāb eyledim ey şūḥ güzellerde seni
Sen de Allāh içün olsun kırıp incitme beni
- 2 Tārumār etme şakın ‘āşıkıñ ey çeşm-i ğazāl
Tağıdıp kākül-i berceste-i ḥātır-şikenî
- 3 Sen o meh-pāre-i cān-sūz [u] dil-ārāsıñ kim
‘Aks-ı la‘liñle ḥacıl oldu ‘aķıķ-i Yemenî
- 4 Ḥāb-gāhında seni görsem eyā āfet-i cān
Çāk çāk eyler idim sīne-künā pīrehenî
- 5 Taḇ‘-ı ş[ī]rīnime Mekkī söz olur mu ‘aceb
Alayım cān edeyim cismime ol şūḥ-ı şenî

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- 1 Gīsū-yı yār oldu göñül āşiyānesi
'Uşşāka terk edildi yine eski lānesi
- 2 Vazgeçdi şimdi velvele-i kıl u kâlden
Vā'ız bitirdi nuşhu tükendi fesānesi
- 3 Şad merhabā saña ki eyā ca'd-ı zülf-i yār
Toğdu şabāh mes'adetiñ 'āşıkānesi
- 4 Bir yara açdı nāvek-i gamzeñle sīneye
Kalsın cigerde hañçer-i hicriñ nişānesi
- 5 Ruhsār-ı al-ı dil-beri taşvīr edişdedir
Mekkī hayālīñ en güzeli şā'irānesi

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

- 1 Söyle Allāh ‘aşkına ey göñlümün bir dānesi
Ben seniñ meftūnuñ oldum sen kimiñ dīvānesi
- 2 El-emān göñlüm gibi olmuş perīşān kākülün
Var ise meşşāta-i dehriñ kırılmış şānesi
- 3 Kuşkulaşmış gözleriñ āhū-yı vahşīler gibi
Olmuş artık ‘āşık-ı şūrīdeler bī-gānesi
- 4 Hātırım meksūr şimdi yārdan ağıyārdan
Şimdi kalbim güyiyā çarhıñ felāket-hānesi
- 5 Şöyle taşvīr eyledim Mekkī dil-i ‘uşşākı kim
Hānümānı yansa da dehşetlidir vīrānesi

86a

125

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

- 1 Āhū nigeħim göñlümü teşhîre mi geldi
Yohsa dil-i vîrāneyi ta'mîre mi geldi
- 2 Teşrîf-i kudūmu ediyor cān eviñ ābād
Hürşîd-i cihān hānemi tenvîre mi geldi
- 3 Bir bûsesini hāl-i menāmda taleb etdim
Rü'yāmı 'aceb luṭfla ta'bîre mi geldi
- 4 Dün yāra zārîfâne tecāvürde bulundum
Bilmem bugün ol da beni ta'zîre mi gelir
- 5 Söz vermiş idi bir gice teşrîfini ammā
Mekkî 'acebā va'dini tebşîre mi geldi

91a

126

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Beytü’l-aḫzānıma cānān yine ḥurrem geldi
Var imiş söyleyecek sözleri maḥrem geldi
- 2 Būse nezr etmiş inmiş idi sāye-i ruḥsārından
Dedim ey ḡonca-dehen işte muḥarrem geldi
- 3 Dökdü ḡīsūlarını bir yana egdirdi fesīñ
Dil-i ‘uṣṣāķı perīṣān edicek dem geldi
- 4 Çeşm-i cān-süzuna ḥayretle nigāh etmekden
Şarılıp būseseñ almak daha eslem geldi
- 5 Yola yatmaz der imişler o perīye ‘uṣṣāķ
Mekkiyā ben o gül-endāma ne dersem geldi

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

- 1 Devriñ tüketdi meclis-i 'işretde cām-ı mey
Nā-ehl elinde kaldı şadā vermez oldu ney
- 2 'Uşşāk elinde kalmadı manşūrı aldılar
Bir haste-i ğarīb diyü urmağ üzre key
- 3 Kālā-yı 'aşkı eylediler bir zamān mezād
Üstünde kaldı hāşılı Mecnūn severdi pey
- 4 Meydān şimdi kaldı bütün sāde-rūlara
Artık gözüñ neler göreceğ hey zamāne hey
- 5 Mekkī egerçi neşve-i faşl-ı bahār ile
Gīsū-yı yāra bend olacakmış o başka şey

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Nesīm-i şubḥ getirdi şehāb-pāreleri
Göründü semt-i ufukda bahār emāreleri
- 2 Düşünce kıatre-i ebr-i nīsān gülistāna
Şaçıldı şanki zemīne çiçek şerāreleri
- 3 Nedir bu kudret [ü] hikmet donandı hep eşcār
Giyindi atlas-ı ḥaḍrā göründü ḥāreleri
- 4 Çıkıp hezār okudu ḥuṭbe minber-i gülde
Deşildi ḥār-ı sitemle egerçi yaraları
- 5 Miyān-ı lāle vü nergisde var idi nisbet
Nifāka başladı sünbül açıldı araları
- 6 Çemende eylediler muṭribāne şöyle ḥitāb
Erişdi nāle zamānı çalıñ kenāreleri
- 7 Yayıldılar çemenistāna Mekkiyā ḥübān
Ḥudā esirgeye gözden o māh-pāreleri

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Kuşkulanmışdı yine ‘aşkıımı cānān sezeli
Severim terk edemem cāzibe-perver güzeli
- 2 Lāü’bālī o perī-meşrebi pek rindāne
Dil-rübālarda bu fiṭrat neden olmuş ezeli
- 3 Turamaz turduğı yerde deliķanlı o güzel
Pek fıķırdaklı bir āfet ne ķadar cerbezeli
- 4 Ter-pūşuñ bir yaña egmiş hele ol mihr-i münir
Başına toplamak ister bir alay mübtezeli
- 5 Şimdi Allāh der okur Mekkī suḥan-sāzāne
Köhne mażmūn arayan şā’iriñ olsun ğazeli

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

- 1 Eger vākıf olaydıñ sevdigim hālāt-ı engūra
Riyāsız ta‘ne taşu ırmaz idiñ merd-i mey-h‘ūra
- 2 ‘Abeşdir neşve-i cām-ı mey[i] tefhīm nā-dāna
Ziyā-yı şemsi ta‘rīf eylemek mümkin midir kūra
- 3 Eliñ қо sīne-i inşāfa zāhid sen de raḥm eyle
Yakışmaz mı [mey]-i gül-reng söyle cām-ı billūra

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

- 1 Ehl-i diller toplanıp tertīb-i dīvān etdiler
Cem‘-i ezdād eyleyip taḥdīş-i ezhān etdiler
- 2 Bozdular şīrāze-i ḳānūn-ı ‘aşḳı ser-te-ser
Eylemeñ tecliyye ḳālībım perīşān etdiler
- 3 Öyle çılgınlıklar ızhār etdiler ‘uşşāḳ kim
Ḳaldı engüşt bir dehān Mecnūnu ḥayrān etdiler
- 4 Bir leb-i cānām yāḳūt ile tavşīf eylediñ
Anda da ifrāt edip la‘l-i Bedaḥşān etdiler

4.4.5. Mukâta‘ât

4.4.5.1. Kıt‘alar

3a

1²⁹²

Mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün

- 1 Şeh-i evreng-i hikmet Hazret-i Sultân Muhyiddîn
Nümâyândır ‘ulüvv-ı şânı ‘irfânı Fuşûşundan
- 2 Tecellîgâh-ı Sübhân kalbi kendi Ğavṣ-ı A‘zamdır
Hudâ râzıdır ol zât-ı şerîfiñ her huşûşundan

32a

2²⁹³

Mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün

- 1 Sebebken sâde revnaķ iftiḥâra
Bu yüzden döndü ‘âlem nev-bahâra
- 2 Haṭ-âverlikde kaldı farṭ-ı iķbâl
Kem-âfetiye müftî’l-ticâra

²⁹² “Diğer Kıt‘a” başlığını taşımaktadır.

²⁹³ “Kıt‘a-ı Laṭîfe-âmîz” başlığını taşımaktadır.

28b

3

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Öpemezsiñ leb-i yârı zâhid
 ahve içdiñ seniñ ağızıñ aradır

- 2 orarım hâtırınñ âzürde eder
 Meşrebi ol sanemiñ farfaradır

36a

4

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Egerçi sînede dâğ-ı elem nişānesi var
 Derûn-ı tahtgehinde am āşiyānesi var
- 2 Ne sihre uğradı bilmem ne hālet oldu dile
 Cerîme fitne gözünden aşıñ i‘ānesi var

40a

5²⁹⁴**Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün**

- 1 Şemîm-i iltifâtınñ rûy-ı arzı lālezār eyler
 Nigāh-ı dehşetiñ heft āsumānı tārūmār eyler

²⁹⁴ “Sulţān ‘Azîz Hān Hāzretleriniñ Nişānları Hāındadır” başlığını taşımaktadır.

- 2 Şehenşāhā seniñ kadr-i celīlīñ irtifā'ından
Nişān-ı zāt-ı şerīfā kaddiñ ile iftiḥār eyler

Diger

Nişān kim ḥazret-i şāhenşeh-i devrāna maḥşūşdur
Anın'çün ırz-ı cānım gibi sīnem içre maḥfūzdur

42b

6

Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün

- 1 Ḥarāb-ābād eden cismim ne sāğardır ne sāķidir
Beni ser-mest ü ḥayrān eyleyen dehrīñ meşākidir

- 2 Bu fānī gūlşeni terk eyleyip gitsem de iḥlāşım
Ḥuzūr-ı Ḥazret-i Sultān [u] dīvānı da bāķidir

46b

7²⁹⁵

Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün

- 1 Olur çeşm-i 'alīle tūtiyā ḥāk-i'ıtır-nāki
Muḳaddes Ḥazret-i Circīs nebīniñ ravza-ı pāki

²⁹⁵ “Muşūl'da Ḥazret-i Circīs Peyğamber Ḥazretleriniñ Ravza-ı Münevvereleri Kāpusuna Ta'lik Olumuşdur” başlığını taşımaktadır.

- 2 Edeble gir Һuzūr-ı Һazret-i sulṭān-ı zī-ṣāna
Muḳaddesdir muḳaddes ravżanıñ her zerre-i Һāki

48b

8²⁹⁶

Mef'ūlü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

- 1 Şeb-tā-seher şarāb yanında enīsidir
Fısk u fücūr küfr [ü] dalālet celīsidir
- 2 Mülhid mi Müslümān mı Mecūs mu bilinmedi
Kāfir Qarahişār ticāret re'īsidir

58b

9²⁹⁷

Mef'ūlü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

- 1 Ben Ka'be-i 'Ulyāda gelip mihr-i vücūda
Qaldımdı 'ibādetde ziyāret Hırameyni
- 2 Allāh naşīb eyledi evvel kereminden
Çok görme baña eyle 'ināyet Hırameyni

²⁹⁶ “Nādir Fevzī Hakkında Söylenmiştir” başlığını taşımaktadır.

²⁹⁷ “Qıṭ'a Taqdīm Olunmuşdur” başlığını taşımaktadır.

63a

10²⁹⁸**Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün**

- 1 Āferīn ʔa‘bınıñ selāsetine
Ey suḥanver kelāmıñ ‘ālīdir
- 2 Rışte-i nazma çekdiğın elfāz
Şanki şad dāne-i su‘ālīdir
- 3 Şavb-ı bülbül diyü ıııāb etdim
Bu lebiñ nāle ḥasbiḥālīdir
- 4 Ḥāme tebrīkine şitāb eyler
Meşrebi çünki lāü‘bālīdir
- 5 Nice taḳdīr olunmasın bu eşer
Tāze bir şā‘iriñ ḥayālīdir

63b

11²⁹⁹**Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün**

- 1 Nāfi‘a Nāzırı Maḥmūd Paşa
Ḳomadı ehl-i ḥayā incitdi

²⁹⁸ “İbn-i Celālīñ Manzūmesine Taḳrīzdir” başlığın taşımaktadır.

²⁹⁹ “Ḳıı‘a-i Leṭā‘if” başlığın taşımaktadır.

- 2 Taş diküp mālım fuḥṣiyyāta
S.kdi s.k.ldi yıkıldı gitdi

77b

12

Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Biri İblîsden su‘āl etmiş
Hādimiñ milletinde kaç kişidir
- 2 İhtiyāt eyleyip demiş Şeytān
Şuşuñuz gör kaşıdeci işidir

77b

13

Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

- 1 Şaķın aldanma çarḥ-ı devvāra
O da aḥkāmını deġiştiriyor
- 2 Bu durumda işiñ çıkar derse
Şeyḥü’lislām bile yetiştiriyor

78a

14

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

1 Nāfi‘a Nāzırı Maḥmūd Paşa
Kendüye ‘Āli Begi kıldı ḥalef

2 Selefî gibi s.k.ıdi gitdi
O daḥı boḡ yoluna oldu telef

79b

15

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

1 ‘Ömr ü iḡbālını yā Rabbi füzün eyle füzün
Tā ki gerden-i ḡamer miḡver-i devrān eyler

2 Ḳalalım ḡaşre ḡadar zıll-ı ḡümāyūnunda
Bu emel ḡullarını vāşıl-ı Sübhān eyler

3 Öyle şāhenşeh-i dād-āver [ü] devr-ender kim
Şi‘r-i enāmını ser-nāme-i dīvān eyler

4 Ḳılamam vaşfına maḡşūş lisānım şükre
Bu ḡaşīdemi beni reşk eder iḡvān eyler

5 Yalınız ben degilim pādīşehiñ meddāḡı

Anı takdîr ile her şāhib-i vicdān eyler

- 6 Bende-i şādıķıyım şāh-ı cihānıñ Mekkī
 Ɩulunu zıkr-i meḥāmīdi suḥandān eyler
- 7 Pādişāha ƭul olup ‘arz-ı şadāķat ediñ
 Şem‘-i iķbālini Allāh fūrūzān eyler

83b

16

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

- 1 Şehenşāhā bu ‘ulviyyet ḥulūş-ı niyyetindendir
 Ḥulūş-ı niyyetinde ƭadriniñ ‘ulviyyetindendir
- 2 Cihān ma‘mūr [u] ābādān diller dā‘imā ḥandān
 Bu şevket bu Te‘ālī cümlesi ƭudsiyyetindendir

84b

17

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

- 1 Güzelim gülşene gel faşl-ı bahār ‘ālemdir
 Gülelim şād olalım şoḥbet-i yār ‘ālemdir
- 2 Sāķiyā bāde getir leyl ü nehār ‘ālemdir
 Def‘-i ğam eyleyelim zevķ [ü] müs‘ad ‘ālemdir

75a

18³⁰⁰**Mef'ülü mefā'ilün fe'ülün**

- 1 Bir tuhfe olur bu nev-risāle
Maḥbūb Ḥudā-yı Lā-yezāle
- 2 Halk eyledi Hāk mükevvenātı
Ba's eyledi Faḥr-ı Kā'inātı
- 3 Çün 'āleme geldi Ḥayrū'l-enām
Yüz üzre yere döküldü akşām
- 4 Hākķıñ kerem ü 'ināyetiyle
Şakķ oldu kamer işāretiyle
- 5 Bir mu'cizesi de ehl-i dīne
Düşmezdi [ki] sāyesi zemīne
- 6 Taḳdīse sezā hemīşe zātı
Gün gibi 'ayāndı mu'cizātı
- 7 Şānıñda hemān ne deñse ḥakķdır

³⁰⁰ “Taḳrīz” başlığını taşımaktadır.

Meddāhı anıñ Cenāb-ı Hākdır

- 8 Tebrīk olunur kemāliñ ‘Ārif
Taḥsīn olunur şu ḥāliñ ‘Ārif

- 9 Tevfīkini Hāḡ refīk kılsın
Ḳudsiyyetini şefīk kılsın

Nā’ib-i Şām Mekki

97a

19

Mefā’ılün mefā’ılün mefā’ılün mefā’ılün

- 1 Bütün ‘Osmānlılar şimdi ḡayātı eyler istiḡkār
Giridden başḡa söz çıkar dehān-ı pāk-i milletden
- 2 Bütün Yunan esāḡiri ayaklansa fütūr inmez
Bu millet öyle ‘ālī hisse mālīk taraf-ı kudretden

4.4.5.2. Mesnevi

17a

1³⁰¹**Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün**

- 1 Bāreka’llāh nesīm-i iķbāl
Etdi tebrīk-güşād-ı āmāl
- 2 İltifāt-nāmeñ olunca vāşıl
Eyledi qalb-i meserret hāşıl
- 3 Ne meserretiñe olunmaz ta‘bīr
Ne leṭāfetiñe bulunmaz ta‘bīr
- 4 Ne feşāḥatiñe edībān-ı zamān
Bir yere gelse qalırlardı yabān
- 5 Dürr-i nā-süfte gibi maẓmūnu
Öyle şād etdi dil-i maḥẓūnu
- 6 Nice elfāza ma‘ānī buldum
Nice tertībe mebānī buldum

³⁰¹ “Müşîr Müşārünileyh Hâzretlerinden Durûd Eden Tahrîrâne Cevâben Yazılmışdı” başlığını taşımaktadır.

- 7 Cümleler cümle belîğâne idi
Şîve vü tarzı zarîfâne idi
- 8 Anda biñ dürlü leţâfet meşhûn
Okuyanlar nasıl olmaz meftûn
- 9 Âşaf-ı ref'-i hicâb etmiş idim
Gerçi ta'cîze şitâb etmiş idim
- 10 Mağsadım anda da şol niyyet idi
Ya'nî tecdîd-i 'ubûdiyyet idi
- 11 Var idi gerçi işâret cürre
Tâbi'-i şems olur elbet zerre
- 12 Pek şafâ-bağş-ı derûndur gelişi
'Ulemâ' zümresiniñ şabrdır işi
- 13 Gördüm ihsânlarıñ envâ' ın çok
Keremiñ metresi endâzesi yok
- 14 Luţfuñuñ kangı biriñ yâd edeyim
Ben nücûmu nice ta'dâd edeyim
- 15 Hâmemi hâme eden zâtıñdır

Nāmemi nāme eden zātıñdır

16 ‘İlm ile muttaşif olmazsa özü
Kim alır kim şatar ‘ālemde sözü

17 Sözde rūḥ olduğu inkār olamaz
Lākin ol lezzeti cāhil bulamaz

18 Qader [ü] ehl-i hezel kim añlar
Anı zātıñ gibi dīhīm añlar

19 Müntesibdir saña ey kân-ı kerem
İftihār etse sezādır ḥāmem

20 İltifātıñ ne büyük iḥsāndır
Baña at oynatacak meydāndır

21 Çarḥa etdikçe hemīşe çarḥa
Açarım bağına çarḥıñ şerḥa

22 Tūl-i dizginde leṭāfet bulamam
At başı gitmeye rāzı olamam

23 Bir zamān ma‘reke-i ‘ādiyede
Qargı kırdak ovada bādiyede

24 Kısa dizgin ile ılgar ederim
Ben bu vādide yorulmam giderim

25 Cündī meydānına döndü ṭab‘ım
Ne güzel atlı göründü ṭab‘ım

26 Çekemez kimse benim dizginimi
Bozamaz kimse benim eşkinimi

27 Ey mübeşşir şeh-i şāhān-ı cihān
Saña yāver ola iḳbāl-ı zamān

18a

28 Sensiñ ol şāhid-i meydān-ı veḡā
Sensiñ ol ‘ālem-i esrār-ı Hudā

29 Sen bilirsñ hele ḳadr-i hüneri
Sen bilirsñ yine dürr ü güheri

30 Cāmi‘-i seyf ü ḳalemiñ bilirim
Nāşir-i faẓl u keremiñ bilirim

31 Keremiñ var ola ey şāhib-i cāh
Saña ikrām ede her dem Allāh

- 32 Biñ nuşret çekile peşinde
Saña yardım ede Hâk işinde
- 33 Milletin kalbini ta'mîr eyle
Seyf ile düşmeni tahkîr eyle
- 34 Kızılıрмаğ gibi aqsın kanı
Kesilip düşmen[in]iñ gerdanı
- 35 Bir zamāndan beridir çarh-ı denî
Ġam [u] buhrān ile egletdi beni
- 36 Qaderim t̄ali'ime kŭskündür
Yıldızı t̄ali'imiñ dŭşkündür
- 37 İstemez ehl-i dili şād olsun
Çekemez hātırı ābād olsun
- 38 Gerdişinden felegiñ bîzārım
Her işinden felegiñ bîzārım
- 39 Yine baħr-ı gama taldım n'edeyim
Neş'esiz bir deme kaldım n'edeyim
- 40 Böyle mi söyler idim eş'arı

Böyle mi eyler idim güftârı

- 41 Baña mār olmalı da çarḥ-ı denī
O zamān görmeli ‘ālemde beni

18b

- 42 Bir āteş-pāre-i devrān olurum
Ya’nī ser-defter-i ‘irfān olurum

- 43 Maḥzen-i feyż ü belāgat açılır
Ḳalemimden dür ü gevher saçılır

- 44 Ḳalemim māh-ı melek-sīmādır
Ḳalemim mu‘cize-i Mūsādır

- 45 Ḳalemimle yazılır ḥükm-i ḳazā’
Ḳalemimdir yazan i‘lām-ı cezā’

- 46 Ḳalemim rūḥ verir mürde-dile
Ḳalemim gerçi şikest olsa bile

- 47 Ḳalemim bāriḳa-i ḥikmetdir
Ḳalemim bākire-i ‘ismetdir

- 48 Saña Fāzıl diyerek etdi ḥitāb
Ḳalemim gibi mu‘allā elḳāb

- 49 Bu baña mevhibe-i Mevlâdır
 Kûluna mertebe-i ‘ulyâdır
- 50 Şi‘rime halk benim tâlibdir
 Hünërim şöhretime gâlibdir
- 51 Eylemek çarh-ı denîden şekvâ
 ‘Âdet olmuş şu‘arâya zîrâ
- 52 Eser-i eslâfa ri‘âyet kıldım
 Ben o vâdîyi himâyet kıldım
- 53 Yoḥsa ‘âciz degilim öyle fakîr
 Beni gerdûn naşıl eyler taḥkîr
- 54 Ben şehenşâh-ı cihânîñ kûluyum
 Ya‘nî ḥâḳân-ı zamânîñ kûluyum
- 55 Ben o şâhib-ḥaşemiñ bendesiyim
 Ben o zât [u] şiyemiñ bendesiyim
- 56 Anı yâ Rabbi cihân tûrduḳça
 Kûbbe-i kevn [ü] mekân tûrduḳça

19a

- 57 Tā ki oldukça bu ‘ālem kıā’im
Eyle manşūr [u] muẓaffer dā’im
- 58 Dā’imā böyle du‘ā kıl Mekkī
‘Arż-ı dergāh-ı Hūdā kıl Mekkī

4.4.5.3. Müfredât

7a

1

Mefā' ilün fe' ilātün mefā' ilün fe' ilün

Rızā-yı Hakkā muḥālif iş işleyen Ādem

Maḳāmı cennet olursa Hudā sürer çıkarır

22b

2

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

Begim kākülleriñ ruḥsārına şarḳıntılık etmiş

Anın'çün şāh-ı fes ḥabs etdi maḥbūs-ḥāne-i fesde

22b

3

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

Ḥaber ver püskülün gerdānına yüz sürmeden gitsin

Püsüküllü belā mevcüddur her dāne-i fesde

28b

4

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

Bir kumaş-ı tāze gösterdi o terzi dil-beri

Kālā-yı vaşlñ geçirdik bir eniñ endāzeden

28b

5

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

Mecbūr olur mu her görülen āfitāba dil

'Āşık odur ki hūsn aramaz belki ān arar

29b

6

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

Gitdigi yer degil ammā gidecekdir cānā

Būse-i hālīñ içün Mekkī diyār-ı Habeşe

29b

7

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

Hāl-i siyāha meyl edeli çeşm-i 'āşıkān

Meydāna çıkdı yüz kara[sı] şimdi 'ālemiñ

29b

8

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

Bir kasāb-zādeye ben kendimi kurbān etdim

Pek kıyakmış o perī kıymaya döndürdü beni

30a

9

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

Ṭaḳdīr iledir neşdini bulması [ki] ḥalkıñ

Tedbīrde ḳusūr eyleyenıñ ḥālını bilmem

30a

10

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

Göricek kāfir-i zülfüñde aşıldı dil-i zār

O büt-i nev-resi Meryem mi toğurmuş bilmem

30a

11

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

Mekkī cigerim muğbese ādemiñ sitemiyle

Paskalya yumurṭası gibi kıpkızıl oldu

30a

12

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

Ādemiñ müjde-i iḳbālī olur idbārı

Bir iki ḥaṭve geri gitmeyicek şıçranmaz

30a

13

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

Tahşil-i vaşl-ı kām nedir nā-murād için
Anlar murād görmediginden murādlıdır

30a

14

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün

Felek taşvīrimi tersīm eden ressāma var söyle
Benim derd ü gāmımla şüretim tezyīn kılsınlar

30a

15

Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

Tır-i müjgānıñı 'uşşāķına atmaķlık için
Göz ö[n]ünde bir iki dāne siyāhı bekler

30b

16

Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

Kim dūr olurdu ravża-ı cennetden ey şanem
Ādem bir iki dāne için minnet etmese

31a

17

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Cismim ki hürde-bîn ile görmek muhâldir

Müy-ı qarıncayı kemer etdi miyânıma

32a

18

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Nedir bu çekdigim cevr ü cefâ yetmez mi bitmez mi

Felek senden mi şekvâ eyleyeyim baht-ı bedden mi

32a

19

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Vâ'izâ boş yere da'vâ-yı şalâh etme şakın

Celb-i âsâyiş için münzevi elzemdir

32a

20

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

O rütbe lezzet almış kim damağım neşve-i meyden

Değişmem cām-ı nā-pāki efendi cāme-i pāke

32b

21

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

Beni yāra ne mümkün dūr ede bir lafz-ı müstaḳbel

Ṭururken gerden-i billūru üzre dāne-i ḥālī

35b

22

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

Nedir bu keş-me-keş-i çarḥ-ı kine bilemem

‘Aceb baña felegiñ añlasam daha nesi var

45b

23³⁰²

Mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün

Şıkmışdı ḥarāretle bizi māh-ı mübārek

İmdādımıza geldi terekleme şevvāl

47a

24

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

Gösterir nāzırına şüretini noḳsānsız

Ne kadar düşse ğubār üstüne āyīne yine

³⁰² “Bayrām Şāhidlerinin Şimendifer Eylediklerinde Bi’l-bedeḥa Söylenmiştir” başlığını taşımaktadır.

57b

25

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

Göster görelim n'edigini nūr-ı mücessem

Çöz düğmeni aç gögsünü Allāh için olsun

4.4.5.4. Matla'lar

22b

1

Mef'ülü fā'ilätü mefā'ilü fā'ilün

Sākī gönül veriş saña āfet degil nedir

Göz süze süze mi verişiñ 'ayn-ı fitnedir

25b

2

Mef'ülü fā'ilätü mefā'ilü fā'ilün

Āsān mıdır cihānda kişi halkı kandırış

Her dilde bir çerāğ-ı maḥabbet uyandırış

28b

3

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

Çeşm-i fettānıñ seniñ aşla uyanmaz h'ābdan

Qurtulur mu fülk-i dil mevce-i gird-ābdan

29b

4

Mef' ulü fā' ilātü mefā' ilü fā' ilün

Sākī-i dehre bāde dedim bāde vermedi

'Ömrüm [de] gitdi bāda verip bāde vermedi

30a

5

Mef' ulü fā' ilātü mefā' ilü fā' ilün

Ey hūş-yār kāmēt [ü] bālānı özlerim

Qalsa 'aceb mi vādī-i hasretde gözlerim

32a

6

Fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün

Ey şabā kākül-i cānāna toqunma degme

Qad-i 'āşık gibi ol tāze nihāli egme

35b

7

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

Seni bir tıflı-i mektebīye verdim ey dil
 Ğayri bāzīçe-i tıfl olduğunu ābdan bil

35b

8

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

Esdin ey bād-ı şabā derdimi tāzelediñ
 Ğālibā kākül-i yarı yine yelpāzelediñ

40a

9

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

Görünce cāzibe-i hüsni ü ānı rūh tonar
 Göñül bir özge Hümādır sarāy-ı şāha konar

40a

10

Mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün

Ey gözleri āhū saña cān yakma yaraşmaz
 Āhū peçeler kanlı şikār ile şavaşmaz

50b

11

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fei‘lün

Zebūn mu bulduñ egerden bizi nedir kārıñ

Seniñle söyleşiriz biz bugün degil yarın

50b

12

Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün

Ruḥsār-ı al yāra nigāh etmek isterim

Her bir nefesde derd ile āh etmek isterim

80a

13

Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün

Maḥbūb [u] yār diyü var ise sende ibtilā

Ben bildigim cihānda her ibtilā belā

DİZİN (ŞAHİS-MEKÂN-ESER)**A**

‘Abdü’lezel Paşa	K.18
‘Abdu’l‘azîz Hân	Msd.1, Msd.2/6, Msd.2/8, Tar.1/4
‘Acem	Tar.2/12, Msd.5/6
‘Âd	G.54/2
‘Âkif Beg	K.11/1
‘Âkif Paşa-zâde Reşîd Bey	Th.4/5
Âl-i ‘abâ	Nt.6/5
Alî Beg	Tar.15/3, Kt.14/1
Âl-i Beyt	Nt.5/10
‘Ârif Hîkmet Efendi	Tar.43
Aristo	K.2/20, K.14/6, K.20/20
Âsaf	K.8/19, Tar.34/1
‘Âşım Beg	K.11/7, Tar.14/1, Tar.14/5
Aţana Nakıbbi Fâzıl Efendi	G.87/6

B

Bağdādî	K.5/12
Bahâe’ddîn Beg	Tar.40/2
Bağr-ı Sefîd	Tar.9/3
Bağriyye Nâzırı Ra’ûf Paşa	Tar.1, Tar.1/7
Baltık	Tar.29/1, Msd.9/6
Bedaşşân	G.131/4
Beyt-i Mu‘azzam	K.2/16
Beyt-i Mu‘llâ	G.32/3
Beytül-l-harem	K.3/23, K.7/23,
Bihzâd	G.72/1, G.82/4

C

Celâlâbâd	K.11/6
-----------	--------

Celāliler	G.115/2
Cem, Cemşid	K.15/1, Tar.1/3, Tar.2/4, Tar.9/8, Msd.5/6, Th.3/3, Ş.21/1, G.56/1, G.18/4
Cengiz Hân	G.104/4
Cibâliler	G.115/5
Cibril	K.1/6

Ç

Çin	K.9/6, Mr.2/2
-----	---------------

D

Dārā	K.12/29, K.17/7, Tar.2/4
Dīvān-ı Hikmet	Tar.44
Dügmeli Dede	Tar.47

E

Ebū Hanīfe	K.20/14, K.20/27
Edhem Paşa	K.4/13
Eflātūn, Felātūn	K.16/6, K.17/6, K.4/6, K.9/12, Tar.8/12, Tar.10/8, Tar.14/4, Msd.8/5, Th.4/4

F

Fārūk	K.7/1, Tar.2/4, K.6/1, Tar.3/4, Tar.6/5, Tar.7/1, Tar.9/5, Tar.11/2, Tar.13/3
Ferhād	G.12/2, G.19/3, G.54/4
Ferīk Muştafâ Paşa	Tar.23
Fiṭnat-ı Cedide	Th.1/5
Frenk	G.49/7
Fuṣūṣü'l-hikem	K.1/4, Kt.1/1
Fuzûlî	G.99/6

G

Gāzī 'Osmān Paşa

Msd.3

H

Ḥabeş

Mf.6

Ḥaccāc

Msd.10/6

Ḥadīcetü'l-kübrā

Tar.23/2

Ḥadīkatü's-sü'edā

Nt.6/13

Ḥaleb

Tar.33, Msd.10/3, G.25/1

Ḥālide Ḥānım

Tar.25/5

Ḥanīf Beg

K.11/8

Ḥarameyn

Kt. 9/1, Kt. 9/2

Ḥātem

K.2/13, K.7/13, K10/5, K.17/7, Tar.2/11

Ḥayda[r]-ı Kerrār

K.4/11

Ḥazret-i Circīs

Kt.7/1

Ḥazret-i Hüseyin

Nt.5/3, Nt.6/6

Ḥazret-i Muhammed

Nt.6/4, Msd.16, Msd.3/4, K.2/15, K.19/5,
Tar.26/5, Msd.2/6, Msd.3/4, Nt.5/3

Ḥazret-i Mūsā (Kelīm)

Tar.8/16, Ms.1/44

Ḥazret-i 'Osmān

Msd.3/5

Ḥaydar (Ḥazret-i 'Alī)

K. 4/11, K. 18/2

Ḥıfzī Paşa

Tar.26/7

Ḥicāz

K.20/13

Ḥusrev

G.13/3

Hülāgū

G.86/4, G.95/5

İ

İbn-i Sīnā

Tar.11/6, Tar.12/8

İbn-i Süheylī

K.5/12

İbrāhim Re'fet Efendi

Tar.36/6, K.14

İrān

Tar.1/12

İskender, Sikender

K.12/29, K.20/19, Tar.7/7, Tar.12/9, Tar.13/4

İstānbūl

Tar.5/4

J

Japon Tar.28/1, Tar.28/2

K

Ka'be-i 'Ulyā Msd.1/6, Kt.9/1
 ẖapūdān-ı Derya Mehmed 'Alī Paşa Tar.48
 ẖarahişār Kt.8/2, Tar.32
 Kemāle'ddīn Beg Tar.40/1
 Ken'ān K.11/2, Msd.6/3
 Kerbelā Nt.5/4, Nt.6/13, Tar.5/8, Msd.2/4
 Kerrūbiyān Tar.17/2, Tar.38/2
 ẖızılıрмаğ Ms.1/34
 Kur'ān-ı Kerīm K.1/4

L

Leylā G.12/2, G.86/1, G.114/8
 Loqmān Msd.8/5

M

Māçīn Tar.15/1
 Mecnūn Msd.8/4, Msd.8/5, Th.1/2, Th.1/3, Mr.1/3,
 G.12/2, G.53/2, G.86/1, G.72/2, G.88/1,
 G.112/5, G.127/2, G.131/3
 Meryem G.100/5, Mf.10
 Mesīh K.10/3, K.11/6, K.12/6, K.14/2, Msd.7/3,
 G.97/4
 Midḥat Paşa Tar.16/3
 Muḥyiddīn 'Arabī Kt.1/1
 Mustafā Nazmī Beg Tar.25/1
 Müşīr Hidāyet Paşa K.5

N

Nābī	G.64/5
Nādir Fevzī	Kt.8
Nāfi‘a Nāzırı Maḥmūd Paşa	Kt.11/1, Kt.14/1
Nāzım Paşa	Tar.22/1
Nedīm	G.84/4
Nef‘ī	K.20/26
Nīl	Tar.5/8
Nūṣirevān	Tar.8/11

O

‘Osmānī, āl-i ‘Osmān, ‘Osmānlı	K.2/2, K.2/24, K.2/19, K.17/10, K.20/7, Tar.1/9, Tar.1/15, Tar.3/3, Tar. 8/2, Tar.12/4, Tar.30/2, Tar.33/1, Msd.3/1, Kt.1/1
--------------------------------	---

Ö

‘Ömer Lūṭfī Efendi	Tar.12/11
--------------------	-----------

P

Por[t] Artur	Tar.28/2, Tar.29/2
--------------	--------------------

R

Rif‘at Paşa	K.8/22
Rusya	Tar.29/2
Rüstem	Tar.4/5, G.89/5

S

Ṣābit Paşa	Tar.21/5
Sa‘dābād	G.48/2
Ṣadrü’ş-şerī‘a	Tar.12/7
Sāmiḥī	G.98/5
Ṣelāḥa’ddīn Eyyübī	Msd.1
Sırrī Paşa	G.121/7

Sihām-ı Kazā	G.7/5
Sīnā	K.12/27
Sivasī Mektübī Muḥayyirī Rızā Efendi	Th.3
Sultān Ḥamīd, ‘Abdu’lḥamīd Ḥān	K.2/7, K.4/3, K.9/7, K.15/7, K.17/5, K.20/8, Tar.3/4, Tar.5/6, Tar.5/1, Tar.5/12, Tar.6/9, Tar.8/7, Tar.9/1, Tar.11/1, Tar. 20/5 Tar.12/5, Tar. 13/6, Tar.17/1, Tar.18/8, Tar.19/2, Tar. 27/1, Tar.32/1, Tar.33/3, Tar.35/2, Tar. 38/1, Msđ.2/9
Sultān Mecīd	Msđ.2/9
Sultān Reşād	Tar.30/2
Sultān Selīm	K.4/25, Tar.8/14
Ş	
Şām	Msđ.10/3, G.58/5, G.66/4, G.104/5
Şeh-nāme	K.7/21
Şeyḥ ‘Alī Zencīrī	Tar.24/1, Tar.37/1
Şeyḥ Cemīl	Tar.37/2, Tar.24/5
Şeyḥü’lislām Mekkī Efendi	Th.2
Şeyḥü’lislām Şāhib Beg Efendi	Tar.55
Şeyḥülislām Celāle’ddīn Beg	K.15/14, Tar.41/1
Şeyḥülislām Cemāl Beg	K.16/8
Şīrīn	G.71/4
T	
Ṭāhir Efendi	Tar.42
Ṭāḳ-ı Kisrā	Msđ.8/7
Taksīm	Tar.5/5
Ṭuna Vālisi ‘Abdu’rraḥman Paşa	Msđ.5
Ṭūr	K.20/3

V

Vāmıķ

G.13/3

Y

Yanya

Tar.26/1

Yezīd

Msd.2/2, Msd.2/3

Yunan

K.4/15, Kt.19/2

Z

Zāl

Tar.4/5, Th.2/4

Zübeyde

K.20/16

Züleyhā

K.12/20, Msd.6/3

Zü'l-feķār

K.2/4

KAYNAKÇA

AÇIL, Berat, “Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler”, **FSM İlmî**

Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi (5), s.15-16.

AKARPINAR, R. Bahar ,“Sûfî Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında

Bir Deneme”, **Türkbilig Türkoloji Araştırmaları**, S. 7; Ankara 2004.

ALTINTAŞ, Hayrani, **Tasavvuf Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2018.

AND, Metin, **Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası**, YKY Yay., İstanbul

2007.

ARSLAN, Mehmet, “**Mekkî Mehmet Efendi**”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=>

2254 [erişim: 01.03.2020].

BAYRAM, Yavuz, “Klâsik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”, **Turkish**

Studies International Periodical For the Languages, Literature and

History of Turkish or Turkic, Volume 2/4, Fall 2007a, s. 215.

BEHZAD, Sara “Türk ve Fars Edebiyatlarında Sevgiliden Yüz Çevirme”, **Journal of**

Turkish Language and Literature, Volume: 3, Issue: 1, 2017, s. 66

BİLGE, Mustafa, L., “Aynızübeide”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**,

TDV Yayınları, İstanbul 1989.

CAN, Sıtkı, **Ordulu Şair Fıtnat Hayatı ve Şiirleri**, Gürses Basımevi, Ordu 1939

CEBECİ, Lütfullah, “Selsebîl”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV

Yayınları, İstanbul 2009.

CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka

Yayınları, İstanbul 2015.

CEYLAN, Ömür, **Kuşlar Dîvânı- Osmanlı Şiir Kuşları**, Kapı Yayınları, İstanbul

2007.

CUNBUR, Müjgan- AĞCA, Hüseyin, **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**,

C.6., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yay.,
Ankara 2006.

ÇAYILDAK, Özlem, “Sâkî-Nâmelerden Hareketle Klasik Türk Şiirinde Sâkî”,

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social
Research C.11, Volume: 11 S.55, 2018, s.67

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, **Bâkî ve Divânı'ndan Örnekler**, Akçağ Yay., Ankara
2001.

ÇETİN, Emrah, Türk Basınına Göre Hicaz Demiryolu (1900-1918), **History Studies**

Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issu, 2010., s.100

DEVELLİOĞLU, Ferid, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, (hızl.

GÜNEYÇAL Aydın Sami), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s.206

DİLÇİN, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yayınları. Ankara (1983).

Diyanet İşleri Başkanlığı, “Haydar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**,

TDV Yayınları, C. 17, İstanbul 1998. S.24

DÜZENLİ, Mesut Bayram-BULAK, Şahap, Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde

Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri, **SUTAD**, 43, 2018. s.
145-171.

DONUK, Suat, “Şerh-i Du’a-yı Kadeh ve Kadeh Duası Mazmunu”, **Turkish**

Studies, Volume 7/4, Fall 2012

ERDOĞAN, Mehtap, **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, “Sâmih, Nasûhî-zâde

Mehmed Sâmih Efendi”, erişim tarihi: 19.02.2020.
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5008>

GÜFTA, Hüseyin, **Divan Şiirinde İlim**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

İNAL, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. II., Dergah Yayınları, İstanbul 1988.

İPEKTEN, Haluk, **Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.

İPEKTEN, Haluk, **Eski Türk Edebiyatı-Nazım Şekilleri ve Aruz**, Dergah Yayınları, İstanbul 2012.

İSEN, Mustafa-KURNAZ, Cemal, **XIX. Yüzyıl Divan Şiiri-Türk Dünyası El Kitabı**, TKAE Yayınları, Ankara 1998.

İSEN, Mustafa vd., **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2002.

İVGİN, Hayrettin, “Alevî ve Bektaşî Halk Şiirinde Zülfikârname’ler”. **Kültür Evreni**, 24, 2015.

KAYA, Bayram Ali, **Osman Nevres Dîvânı**, Kesit Yayınları, İstanbul 2017.

KANAR, Mehmet, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Say Yayınları, Ankara 2011.

KESİK, Beyhan, **Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda Din ve Toplum Telâkkileri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, Elazığ 2004.

KESİK, Beyhan, Derviş Paşa'nın Murâd-Nâmesi'nde Ses ve Ahenk ile İlgili Sanatlar, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/7, Fall 2009

KESİK, Beyhan, **Mahmûd Rıfkî Hayatı-Edebî Kişiliği ve Divançesi**, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2009.

KESİK, Beyhan-ŞENÖDEYİCİ, Özer, **Aruz Teori ve Uygulama**, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.

KESİK, Beyhan-BAKA, Şermin, **Leyla ile Mecnun Hikâyesi**, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2015.

KESİK, Beyhan vd., **Eski Türk Edebiyatı Teorik Bilgiler (Nazım Şekilleri, Edebi**

Türler, Aruz ve Edebi Sanatlar), Kut Yay., Çorum 2019.

KILIÇ, Mahmut Erol, “Fusûsü’l-Hikem”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam**

Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 13, İstanbul 1996.

KILIÇ, Müzahir ““Netâyic El-Fünûn” Adlı Yazma Eserde “İlm-İ Nücûm”

Bölümünün Değerlendirilmesi”, **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3/1 (April 2017): s. 1-10

KIRCA, Celal, “Âd”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, C.1., İstanbul 1988.

KÖSE, Fatih, “1756 İstanbul Yangını”, **Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi**, 2, Eylül, 2019, s.196,

KÖSOĞLU, Nevzad, “Ondokuzuncu Yüzyıl”, **Büyük Türk Klâsikleri**, Cilt 8, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004.

KURNAZ, Cemal, **Hayâlî Bey Divânı’nın Tahlili**, MEB Yayınları, İstanbul 1996.

KURTBİLAL, Niyar, “Kırım Tatar Türkülerinde 1904-1905 Rus-Japon Savaşı’nın Yansımaları”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, TDK Yay. S.49, Ankara 2020.

MENGİ, Mine, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yay. Ankara 2003.

MERMER, Ahmet-DENİZ, Sebahat, BAYRAM, Yavuz, KOÇ KESKİN, Neslihan,

ALICI, Lütfi, EFLATUN, Muvaffak, **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yay., Ankara 2016, s. 561

ONAY, Ahmet Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

ÖZEN, Şükrü, “Sadrüş-şerî’a”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 35., Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZLÜK, Işıl Pınar, “Narkissostan Nergise/ Bir Çiçeğin Serencâmı”. **Ahmet Atilla**

Şentürk Armağanı, Akademik Kitaplar, İstanbul 2013

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.

PARLATIR, İsmail, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınları, Ankara 2011.

SARAÇ, M. A. Yekta, **Eski Türk Edebiyatına Giriş: Biçim ve Ölçü**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat, **Nev'î Divanı'nın Tahlili**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

SELÇUK, Bahir, **“Ahenk Unsurları Bakımından Nefî Divanı'nın Tahlili”**, Dr. Tez., Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Elazığ 2004.

SÜREYYA, Mehmed, **Sicill-i Osmânî**, (hızl. AKBAYAR, Nuri-KAHRAMAN, Seyit Ali), C.5., Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

ŞARMAN, Kansu, “Rus-Japon Savaşı”, **Popüler Tarih Dergisi**, S.31, İstanbul 2003.

ŞENÖDEYİCİ, Ö.(Ed.)-SELÇUK, B., KESİK, B., ERSOY, E., GÜLTEKİN, İ., ÖZEROL, N., YILMAZ, O., TOK, E., **Sorularla Klâsik Türk Edebiyatı**, Kesit Yayınları, İstanbul 2016.

ŞENTÜRK, Amet Atilla-KARTAL, Ahmet, **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul 2015.

TAŞTAN, Erdoğan Nedim'in şiirlerinde ‘Vâsûht’ tarzı aşkın izleri, **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, (16), 2019, s.448-450

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Basımevi, (7.baskı), İstanbul 1988.

TOLASA, Harun, **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Akçağ Yayınları, (2.baskı), Ankara 2001.

TÖKEL, Dursun Ali, **Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi**,

Akçağ Yay., Ankara 2000.

TÜMER, Günay, “Circîs”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV

Yayınları, İstanbul 1993.

ULUDAĞ, Süleyman, “Âl-ı ‘abâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**,

TDV Yayınları, İstanbul 1989.

ÜNVER, İsmail, **(19. Yüzyıl Dîvân Nazım ve Nesri) Büyük Türk Klâsikleri**

Ansiklopedi, C.8, s. 100., Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004.

ÜNVER, İsmail, Çeviri yazıda “Yazım Birliği Üzerine Öneriler, **Turkish Studies**,

Volume 3/6 Fall, s.8-32, 2008.

ÜNVER, İsmail, “XIX. Yüzyıl Divan Şiiri”, **Ankara Üniv. DTCF Dergisi**, S. 1, C.

32, 2017. s. 132

ÜSTÜNER, Kaplan, **Divan Şiirinde Tasavvuf**, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007.

YILDIRIM, Nimet, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2008.

YILMAZ, Mehmet, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)**,

Kesit Yay., İstanbul 2013.

YUVALI, Abdulkadir, “Hülâgü”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 18, İstanbul 1998.

ZAVOTCU, Gencay, **Divan Edebiyatı: Kişiler-Kişilikler Sözlüğü**, Aydın Kitabevi

Yay, Ankara 2006.

ÖZ GEÇMİŞ

20/09/1979 tarihinde Ordu'da doğdu. 1991 yılında Ordu Altınfındık İlkokulundan, 1994 yılında Hamdullah Suphi Tanrıöver Ortaokulundan ve 1997 yılında Ordu Atatürk Lisesinden mezun oldu. Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünden 2001 yılında mezun oldu. 2012 yılında Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında başladığı yüksek lisans eğitimini 2014 yılında tamamladı. 2016 yılında Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dalında doktora eğitimine başladı. 2001 yılında Tokat'ın Niksar ilçesinde başladığı öğretmenlik meslek hayatını, Ordu ili Altınordu ilçesinde sürdürmektedir. Orta düzeyde Almanca (KPDS/2012, 53.75) ve İngilizce (YDS/2016, 63.75; YÖKDİL/2017, 72.50) bilmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.